

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ

*Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне арналған
«Заң ғылымы мен білім берудің заманауи мәселелері» тақырыбындағы
V-ші Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы
14.12.2022 жыл*

**Сборник
V-ой Международной научно-практической конференции «Современные проблемы
правовой науки и образования» посвящённой ко дню Независимости РК
14.12.2022 год**

**Collection
V-th international scientific and practical conference "Modern problems of science and
education" dedicated to the Independence Day of the Republic of Kazakhstan
December 14, 2022**

Алматы, 2022

УДК 340(069)
ББК 67.0
С56

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚПАРАТ АПАРАТЫ»
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТЫҚ КІТАП НӘМІРІ (ISBN)
ӘМБЕБАП ОНДЫҚ ЖІКТЕУ КІТАПХАНАЛЫҚ – БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ЖІКТЕУ
ШТРИХ – КОД БЕРІЛДІ
«НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КНИЖНАЯ ПАЛАТА РК»
ПРИСВОЕНЫ (ЗАРЕГИСТРИРОВАН) МЕЖДУНАРОДНЫЙ
СТАНДАРТНЫЙ КНИЖНЫЙ НОМЕР (ISBN)
УНИФИЦИРОВАННЫЙ ДЕСЯТИЧНЫЙ КЛАССИФИКАТОР
БИБЛИОТЕЧНО – БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ КЛАССИФИКАТОР ШТРИХ – КОД

Редакционная коллегия

Н.Ж. Апахаев – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Н.Б. Калкаева – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Г.И. Турсынбаева - магистр юридических наук, старший преподаватель
Т.М. Тлеуов – магистр юридических наук, старший преподаватель
А.Б. Утеева - магистр юридических наук, старший преподаватель
И.С. Амреева – магистр юридических наук, старший преподаватель. Технический редактор

«Современные проблемы правовой науки и образования», сборник материалов V-
Международной научно-практической конференции посвящённой ко дню Независимости
РК. Казахстан. г. Алматы, Академия Кайнар, 14 декабря 2022 года. - Алматы, 2022 – с.

ISBN 978-601-269-169-6

ISBN 978-601-269-169-6

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ УКРЕПЛЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	5
<i>Баимбетов Н.С., Алтысбай Н.М.</i> Некоторые аспекты международно-правового сотрудничества в области добычи и транспортировки углеводородов с Китайской Народной Республикой.....	5
<i>Есетова С.К., Конарбаева М.М., Аубакиров Ж.Е.</i> К вопросу о необходимости исследования экологического правопорядка	12
<i>Есетова С.К., Абдикенова Д.Б.</i> Экологическое правосознание в структуре элементов экологического правопорядка.....	17
<i>Yessetova S.K., Aspandiar A.B., Yerezhepkyzy R.</i> To the question of the need to study the environmental law order.....	26
<i>Баймахан Р.М., Зейналов Д.С.</i> К вопросу о функции главы государства Республики Казахстан.....	30
<i>Анарбаев Д.М.</i> Принцип разделения государственной власти на ветви и проблемы ее реализации в РК.....	37
<i>Анарбаев Д.М.</i> Понятие формы правления.....	47
<i>Есетова С.К., Медеубеков Т.Ш., Бекбергенов М.Т.</i> Научная исследованность вопросов правового регулирования венчурного финансирования в Казахстане.....	56
<i>Елубай Е., Адылова А.</i> Мемлекеттің негізгі мәні, формасы, қызметтері.....	63
<i>Алимжанова А.С., Аманбаев А.Н., Балбаев А.К.</i> Әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықтың факторы ретінде тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеуді жетілдіру.....	74
<i>Каримов К.С., Камбарова Н.Ш., Бахриддинов К.Н.</i> Историко-правовое исследование документов о социальных отношениях колониального периода в Туркестане.....	83
<i>Балтабек А.М.</i> Мемлекеттік билік аппаратының құқық қорғау қызметін жүзеге асырудағы заңды нысандары.....	88
СЕКЦИЯ 2. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЛИЧНОСТИ В РК И В МИРЕ.....	95
<i>Жетписбаев Г.А., Жумабаева Б.Н., Рисбек К.М.</i> Вакцинация: вопросы правового регулирования на уровне международного и национального права.....	95
<i>Бурибаев Е.А., Тұрлыханқызы Қ.</i> Жұмыскердің еңбек функциясын орындау сипаты мен ерекшелігіне қарай еңбек дауларын сотта қарау.....	101
<i>Жарылқасын С., Қалибеков А.</i> Әйелдердің құқықтарын ерекше қорғау қажеттілігі.....	107
<i>Қабжанова А., Қабдуали М.</i> Баланың негізгі құқықтыры мен міндеттері.....	115
СЕКЦИЯ 3. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В РК.....	122
<i>Медеубеков Т.Ш., Бектурсынова А.Н.</i> Отдельные аспекты криминологической характеристики убийства.....	122
<i>Еспанова А.С.</i> Основные направления предупреждения преступлений военнослужащих.....	125
<i>Самалдыкова З.М., Батырбек Б.Е.</i> Противодействие коррупции в Республике Казахстан.....	129
<i>Амреева И.С.</i> Причины преступности и условия способствующего его возникновению.....	133
<i>Кожамсеитов Е.Б.</i> Жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың әрекеттері.....	136
СЕКЦИЯ 4. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ УГОЛОВНОГО ПРАВА, ПРОЦЕССА И КРИМИНАЛИСТИКИ.....	149
<i>Serguei Cheloukhine.</i> Police, Businessperson, and their Role in Corrupt Network in Russia.....	149
<i>Калкаева Н.Б.</i> Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы мәжбүрлеу ұғымы.....	152

<i>Возняк О.А., Жаксыбекова Ф.С.</i> Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными.....	159
<i>Буранбаева С.Р.</i> Сотталғандардың арасындағы шиеленістер мен топтық эксцесстер.....	165
<i>Буранбаева С.Р., Шалабаева Ж.С.</i> Процессуальный порядок назначения главного судебного разбирательства.....	174
<i>Ниетуллаев Н., Тоқтарова А.</i> Қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдемелердің түсінігі туралы.....	182
<i>Камал Н., Абилбек Д.</i> «Сыбайлас жемқорлық» ұғымының түсінігі.....	186
<i>Мулаева Ж.А.</i> Рейдерство: основные уголовно-правовые характеристики.....	189
<i>Сатыбалдиев Ж.Б.</i> Киберқылмысқа қарсы күрестің кейбір мәселелері.....	193
<i>Танысбаева М.С.</i> Формирование антикоррупционной культуры в обществе.....	198

СЕКЦИЯ 5. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ.....202

<i>Айсаев Р., Диханбаев Р., Тлеуов Т.М.</i> Отмена арбитражного решения, основания, особенности.....	202
<i>Бағыберген Әсем, Қали Айбар.</i> Омбудсмен ұғымының мәні.....	206
<i>Даулетова Б.Д., Мамытбаева В.Г.</i> Разновидности исков в гражданском судопроизводстве (по процессуально-правовому признаку).....	210
<i>Оразбай А., Арын Н.</i> Құқықтық жанжалдар мағынасы.....	215
<i>Қалиев А.С., Мусабекова И.Т.</i> Еуразиялық экономикалық кеден одағының құқықтық қалыптасу аспектілері.....	220
<i>Қалиев А.С., Жақсымбетов Б.П.</i> Кеден саласына қатысты кеден одағы бойынша заңнамалардың біркелкілігіне байланысты мәселелер.....	227
<i>Мусабекова И.Т.</i> Разработка методологий развития мягких навыков у обучающихся ВУЗов.....	235
<i>Байсалова Г.Т., Төлөнді М.А.</i> Административная ответственность за нарушение таможенных правил: закономерности развития административных процессуальных правоотношений.....	239
<i>Богатырева Л.Б.</i> Механизм административно-правового регулирования организации системы здравоохранения.....	246
<i>Айдарбеков Б.А., Кемелбай А.</i> Юридические обязанности личности в системе Конституции.....	254
<i>Бейсенбаева М.Т., Бекенова А.Е.</i> Қазақстан Республикасындағы фармацевтика саласының құқықтық реттелуі.....	259
<i>Жеттисбаева И.Д.</i> Регламентация механизма защиты прав человека и гражданина в системе правовых актов ООН.....	264
<i>Сарыбаева Н.А., Аманбеков Н.А., Қанатбай А.</i> Медицинские уголовные правонарушения: некоторые проблемы предупреждения.....	271
<i>Тәжібай Ә.Н.</i> Конституциялық бақылау институты: тарихи аспектілер.....	275
<i>Ислам А.Қ.</i> Жауаптың қалыптасу кезеңдері: процесуалдық және тактикалық аспектілері.....	281
<i>Шәкір Ү.Е.</i> Моральдық зиянды өтеуге байланысты еңбек дауларын қарау ерекшеліктері.....	289
<i>Есинтаев Д.Е.</i> Медициналық қателік және медициналық қызметтерге келісім беру мәселелері.....	296
<i>Жапаков С.М.</i> Қазақстан Республикасының ішкі көші-қон мәселелері.....	301
<i>Дикамбаева Д.Б.</i> Государственно-частное партнерство: основные тенденции регулирования на международном и национальном уровне.....	306
<i>Жармухамбетов Е.</i> Құқық қолдану және оның жеке адамның құқықтарын қамтамасыз етудегі ролі.....	313
<i>Керімшиев С.К.</i> Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселесі.....	320

СЕКЦИЯ 1. ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ УКРЕПЛЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Баимбетов Н.С.

к.ю.н., доцент, асс.профессор кафедры юридических дисциплин Академии «Кайнар»

Казахстан, г.Алматы e-mail: baimbetov@mail.ru

Алысбай Нурболат Мұратұлы

Магистрант Академии «Кайнар»

Некоторые аспекты международно-правового сотрудничества в области добычи и транспортировки углеводородов с Китайской Народной Республикой

Аннотация

Данная статья посвящена проблемам правового регулирования отношений в области транспортировки нефти. Для Казахстана наиболее перспективен рынок Азиатско-Тихоокеанского региона, где имеется ряд крупных потребителей сырья и в первую очередь Китай. По оценкам экспертов, в ближайшее время темпы годового роста спроса на углеводородное сырье здесь будут выше. Другим альтернативным регионом реализации казахстанской нефти высокого качества может быть средиземноморский рынок, отличающийся большой емкостью и стабильностью. В связи с этим встает вопрос о правовом обеспечении эксплуатации магистрального трубопроводного транспорта, Международный опыт свидетельствует о том, что такой вид общественных отношений, как использование магистрального трубопроводного транспорта обычно регулируется отдельным нормативным правовым актом или в отдельном международном соглашении, в случае если он проходит по территории нескольких государств. Актуальность данного вопроса подчеркивает сам факт того, что одной из основных экспортных статей нашей республики является нефть и газ. Необходимо отметить, что цены на нефть и газ формируются с учетом стоимости их транспортировки. В Китае отсутствует развитая сеть трубопроводов из-за того, что до последнего времени главным источником получения энергии являлся уголь. Стратегические планы нашего государства также предусматривают развитие системы магистральных трубопроводов. Процесс транспортировки нефти и газа по магистральным трубопроводам представляет собой большой пласт общественных отношений, играющих важную роль в экономическом развитии страны.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Китайская Народная Республика, нефть, магистральный трубопровод, законодательство, право, транспортировка нефти, геополитика, государственное регулирование.

Көмірсутекті өндіру және Қытаймен тасымалдау саласындағы халықаралық-құқықтық ынтымақтастық мәселелері

Аңдатпа

Бұл мақала мұнай тасымалдау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Қазақстан үшін ең перспективалы нарық Азия-Тынық мұхиты аймағы болып табылады, мұнда шикізаттың бірқатар ірі тұтынушылары, бірінші кезекте Қытай бар. Мамандардың айтуынша, жақын арада мұнда көмірсутек шикізатына деген сұраныстың жыл сайынғы өсу қарқыны жоғары болады. Қазақстандық жоғары сапалы мұнайды сатудың тағы бір баламалы өңірі үлкен сыйымдылығымен және тұрақтылығымен ерекшеленетін Жерорта теңізі нарығы болуы мүмкін. Осыған байланысты магистральдық құбыр көлігін пайдалануды

құқықтық қорғау туралы сұрақ туындайды, халықаралық тәжірибе магистральдық құбыр көлігін пайдалану сияқты қоғамдық қатынастардың түрі әдетте жеке нормативтік құқықтық актімен немесе нормативтік құқықтық актілермен реттелетінін көрсетеді. жеке халықаралық келісім, егер ол бірнеше мемлекеттің аумағы арқылы өтетін болса. Бұл мәселенің өзектілігі республикамыздың негізгі экспорттық тауарларының бірі мұнай мен газ болып табылатындығымен ерекшеленеді. Мұнай мен газдың бағасы оларды тасымалдау құнын ескере отырып қалыптасатынын атап өткен жөн. Қытайда соңғы уақытқа дейін көмір негізгі энергия көзі болғандықтан дамыған құбыр желісі жоқ. Мемлекетіміздің стратегиялық жоспарларында магистральдық құбыр жүйесін дамыту да қарастырылған. Магистральдық құбырлар арқылы мұнай мен газды тасымалдау процесі елдің экономикалық дамуында маңызды рөл атқаратын қоғамдық қатынастардың үлкен қабатын білдіреді.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы, Қытай, мұнай, магистральдық құбыр, заңнама, заң, мұнай тасымалдау, геосаясат, мемлекеттік реттеу.

Issues of international legal cooperation in the field of hydrocarbon production and transportation with China

Abstract

This article is devoted to problems of legal regulation of relations in the field of oil transportation. For Kazakhstan, the most promising market is the Asia-Pacific region, where there are a number of large consumers of raw materials, primarily China. According to experts, in the near future the rate of annual growth of the demand for hydrocarbon raw materials will be higher here. Another alternative region for the sale of high-quality Kazakh oil can be the Mediterranean market, which is distinguished by its large capacity and stability. In this regard, the question arises about the legal protection of the operation of the main pipeline transport, international experience shows that such a type of public relations as the use of the main pipeline transport is usually regulated by a separate normative legal act or in a separate international agreement, if it passes through the territory several states. The relevance of this issue is emphasized by the fact that one of the main export items of our republic is oil and gas. It is necessary to note that the prices of oil and gas are formed taking into account the cost of their transportation. In China, there is no developed network of pipelines due to the fact that coal was the main source of energy until recently. The strategic plans of our state also provide for the development of the main pipeline system. The process of transporting oil and gas through main pipelines represents a large layer of public relations that play an important role in the economic development of the country.

Key words: The Republic of Kazakhstan, China, oil, the main pipeline, legislation, law, oil transportation, geopolitics, state regulation.

На сегодняшний день Государственные и отраслевые программы, реализуемые, в рамках решения глобальной задачи нацелены на осуществление стратегии интегрированного роста в секторах разведки и добычи нефти и газа, транспортировки и маркетинга газа, транспортировки нефти, переработки нефти, нефтехимии, маркетинга нефти и нефтепродуктов.

Целевые установки и стратегические приоритеты устойчивого развития нефтегазового комплекса Казахстана должны быть ориентированы на решение следующих задач:

- расширение и повышение эффективности геологоразведочных работ по нефти и газу;
- прирост запасов на основе расширения и повышения эффективности геологоразведочных работ по нефти и газу;

- использование инновационных методов поиска и разведки месторождений, детального изучения резервуаров и увеличения добычи;
- стимулирование недропользователей для активного воспроизводства запасов;
- интенсификация и стимулирование мероприятий по повышению нефте- и газоотдачи продуктивных пластов;
- разработка «старых» нефтегазовых месторождений с использованием передовых технических решений;
- освоение нефтегазовых ресурсов на шельфе Каспийского моря;
- формирование эффективных логистических схем для обеспечения разведки и добычи на месторождениях шельфа;
- повышение качества нефтепродуктов при одновременном повышении глубины и эффективности переработки нефти;
- введение европейских стандартов топлива;
- полная переработка и утилизация попутного нефтяного газа;
- создание нефтехимических производств;
- диверсификация транспорта нефти и газа и расширение рынков сбыта;
- формирование новых транспортно-логистических коридоров для экспортных поставок нефти и газа;
- завершение формирования многовекторной системы экспорта нефти Казахстана;
- развитие танкерного флота на Каспии и в открытых морях (Черное, Средиземное и др.);
- активное использование энергосберегающих технологий;
- совершенствование нормативно-правовой базы в сфере развития нефтегазового комплекса.

Возможности страны по экспорту нефти и газа в настоящее время и в будущем благодаря разведанным запасам углеводородов и динамике их прироста, становятся локомотивом устойчивого развития не только самой отрасли, а также всей экономики страны. Процесс транспортировки нефти и газа по магистральным трубопроводам представляет собой большой пласт общественных отношений, играющих важную роль в экономическом развитии страны. Проблемы правового характера, возникающие при эксплуатации магистральных трубопроводов, в значительной степени могут затруднить деятельность предприятий трубопроводного транспорта, связанных с КНР.. Необходимо отметить, что на современном этапе первые контакты между КНР и Казахстаном начались еще до обретения Республикой Казахстан независимости, так как уже в декабре 1991 года Китайская правительственная делегация прибыла в Казахстан. Затем контакты на уровне глав государств стали осуществляться регулярно.

В течение первых нескольких лет отношения между странами развивались очень динамично. Были подписаны соглашения по развитию сотрудничества во всех областях экономики и политики. В качестве объективных предпосылок развития связей между Казахстаном и Китаем обычно называют общность исторического развития, географическую близость и протяженную общую границу, геополитический фактор, сходные задачи экономического развития.

Интересы устойчивого роста нефтегазовой отрасли, а также всей экономики страны требуют опережающего развития инфраструктуры магистральных нефтепроводов. С началом добычи ранней нефти в казахстанском секторе Каспийского шельфа возникает необходимость своевременной реализации проектов создания надежной и экономически эффективной нефтетранспортной инфраструктуры, обеспечивающей беспрепятственный экспорт нефти и газа из Казахстана.

Энергетическое сотрудничество всегда является одной из приоритетных областей сотрудничества Китая и Казахстана. С одной стороны, с этим трудно не согласиться. Как известно, еще в период существования Советского Союза (декабрь 1978 г., 3 пленум ЦК КПСС 2-го созыва) политика реформ и открытых дверей стимулировала развитие экономики, и Китай вскоре из импортера сырья превратился в экспортера.

За годы независимости Республики Казахстан достигнуты соглашения в отрасли нефтедобычи и транспортировки нефти, в сентябре 1997 г. в о время официального визита Ли Пэна в Казахстан были достигнуты договоренности о долгосрочном крупномасштабном сотрудничестве по добыче и транспортировке нефти в Китай. Далее последовало еще несколько соглашений по которым:

- 66,7 % АО “Актобемунайгаз передавалось КННК;

- КНР обязалась финансировать 3 крупных объекта в нефтегазовом секторе Казахстана: освоение Узеньского месторождения (4 млрд. \$), добыча нефти в районе Актюбинска (1,1 млрд. \$) строительство нефтепровода Западный Казахстан - Китай (4,5 млрд. \$).

В 1999 г. импорт сырой нефти Китаем достиг 40 млн. тонн, а по предварительным данным 2000 года он превысит 50 млн. тонн. Данные по производству и потреблению нефти в Китае в 90-е гг. показывают, что среднегодовое увеличение добычи сырой нефти составляло 1,9 %, то есть около 2,75 млн. тонн, а среднегодовое потребление – 7,7 % или около 10 млн. тонн.

На сегодняшний день среди стран СНГ Казахстан является вторым после России производителем нефти, располагая уникальными по запасам углеродного сырья месторождениями. Это обстоятельство уже не первый год после обретения страной независимости привлекает к РК внимание многих государств мира. Нефть составляет примерно 30 % от общего объема производства энергоносителей, газ – 13 – 15 % от общей доли. Подтвержденные стратегические запасы включают в себя 169 углеводородных месторождений, из них 87 нефтяных, 17 газовых, 30 нефтегазовых, 35 нефте- и газоконденсатных. Доказанные запасы составляют 2,2 млрд. тонн нефти, 1,8 млрд. куб. м газа, 0,7 млрд. тонн газового конденсата. По объемам добычи республика занимает 26 место в мире.

Необходимо признать что, наша республика в силу особенностей развития своей мало диверсифицированной экономики в среднесрочной перспективе будет опираться на наиболее полное использование минеральных ресурсов.

При этом в официальных кругах заявляется, что Китай выиграл тендер на покупку более 60 % акций “Актобемунайгаз” благодаря подписанию соглашения о строительстве нефтепровода. Однако следует отметить, что подписание соглашений о передаче 66,7 % акций АО “Актобемунайгаз” КННК совпало по времени с последним этапом делимитации границы. Ряд независимых казахстанских экспертов указывают на то, что заключение нефтяных проектов по времени практически совпало с подписанием между Казахстаном и Китаем пограничных соглашений. И это было не случайно. Китай посредством инвестиций в рамках нефтепроектов фактически расплачивался с Казахстаном за отданные ему территории (более 500 кв. км. казахстанской земли). Иными словами, инвестиции в большей степени представляли собой вознаграждение Казахстану за "примерное поведение" в пограничном вопросе и в меньшей степени отражали экономические интересы.

Кроме того, "китайский прорыв" на казахстанский нефтегазовый рынок был в определенной степени продиктован геополитическими соображениями. Ввиду этого, китайский проект, скорее всего, повторит судьбу большинства нефтяных проектов Каспийского региона, где главным является не столько нефть, сколько вопросы влияния, и нефть выступает лишь средством для решения геополитических задач.

Руководство Казахстана сейчас заявляет, что строительство нефтепровода выгодно, в первую очередь Китаю, а Казахстан вполне может обойтись транзитом через Россию. Однако

очевидны также высказывания о том, что Казахстану необходимо избавляться от зависимости России в вопросах транспортировки энергоресурсов.

С 1997 по 1999 гг. Китай ежегодно экспортировал через Россию около 2 млн. тонн актюбинской нефти, поставляя ее по прямому трубопроводу на Орский нефтеперерабатывающий завод. Взамен владелец Орского НПЗ компания “Онако” экспортировала для АО “Актобемунайгаз” свою собственную нефть, отгружая ее в портах Новороссийск и Туапсе.

Такая схема поставок фактически означала, что Китай начинал контролировать казахстанский нефтяной экспорт как в восточном, так и в южном направлении.

В Китае отсутствует развитая сеть трубопроводов из-за того, что до последнего времени главным источником получения энергии являлся уголь. В настоящий момент, китайские специалисты все чаще поднимают вопрос о том, что недостаточное развитие нефте- и газопроводов может в ближайшее время стать одним из факторов, затрудняющих развитие отрасли в целом. Существует три действующих трубопровода: Чженчжоу - Линьи и Сиань - Пекин. Остальные проложены на незначительное расстояние и имеют небольшую мощность. В 1997 году вступил в строй нефтепровод Корлы - Шаньшань, длиной 476 км.

После кризиса, связанного с окончанием срока действия специальных распоряжений, по которым АО “Актобемунайгаз” предоставлялась льгота на экспорт, было достигнуто соглашение о возобновлении поставок нефти. Однако, для обеспечения устойчивого развития АО “Актобемунайгаз”, казахстанское правительство пригрозило, а затем осуществило ввод в число акционеров американскую компанию Access Industries путем передачи ей в управление 25 % госпакета акций. Не смотря на этот шаг, на сегодняшний день уже не представляется возможным повлиять на невыполнение КННК своих обязательств.

В настоящее время, по данным министерства энергетики, индустрии и торговли Республики Казахстан, страна способна экспортировать 10 млн. тонн нефти в год. Эта нефть экспортируется транзитом через Россию по единственному экспортному нефтепроводу Атырау - Самара (пропускная способность - около 10 млн. тонн). По подписанному межправительственному соглашению между Казахстаном и Россией в 2003 году, мощность данного нефтепровода до 15 млн. тонн в год. Кроме того, Актюбинский ЗАО НКТН “Казтрансойл” эксплуатирует две нитки нефтепровода Жанажол – Кенкияк - Орск протяженностью более 400 км с общей пропускной способностью 7,8 млн. тонн в год. Эти нефтепроводы предназначены для поставки нефти, добываемой на месторождениях Актюбинской области на Орский НПЗ. Существуют еще нефтепроводы Омск – Павлодар – Шимкент - Чарджоу и Кумколь - Каракоин. К транзиту через территорию России добавляются три основных направления: из морского порта Актау через Азербайджан и Грузию на порт Батуми, через порт Махачкала в порт Новороссийск и иранское направление. Через Батуми отгружается около 2 млн. тонн нефти в год. Потенциал этого направления – 10 млн. тонн в год.

Однако предполагаемый рост добычи на разведанных и разрабатываемых месторождениях потребует доведения мощности экспортных нефтепроводов до 50 млн. тонн и выше. Поэтому Казахстан заинтересован в строительстве экспортных трубопроводов во всех направлениях. В общей сложности между РК и КНР подписано более 80 различных межправительственных и межведомственных соглашений, среди которых основополагающими документами являются Декларация об основах дружественных взаимоотношений между РК и КНР от 1995 года, в которой стороны договорились проводить диалоги по проблемам укрепления безопасности и сотрудничества со странами АТР, Совместная декларация от 5 июля 1996 года и Соглашение о казахстанско-китайской государственной границе.

Как известно, экономические отношения занимают важное место во внешних связях государств. Развитость договорно-правовой базы в этой области является важным условием углубления сотрудничества двух государств. Поэтому представляется необходимым анализ в первую очередь договорно-правовой базы и механизмов, регулирующих отношения в этой области.

Начиная с 1991 г. на межгосударственном, межправительственном и межведомственном уровне был подписан ряд важных документов, определивших правовые рамки и направления развития торгово-экономических связей. Таким образом, в основном сформировалась договорно-правовая база казахстанско-китайского торгово-экономического сотрудничества.

К производственным издержкам по добыче нефти на шельфе Каспия необходимо добавить издержки по ее транспортировке и транзиту, существенно более высокие для Казахстана из-за сложности маршрутов, чем в конкурирующих регионах.

Проект «Транспортировка ж/д транспортом нефти из Казахстана в СУАР КНР», в настоящее время является действующим. Построена и модернизирована ж/д, с китайской стороны сооружены нефтеналивные терминалы. Способ поставки нефти железнодорожным транспортом требует немного средств для осуществления, однако повышает цену на нефть, делая ее импорт менее выгодным для Китая и влияя на объем осуществляемых поставок.

В настоящее время одной из причин низкого объема перевозок, китайцы называют уровень цен на нефть. При снижении цен на нефть грузоперевозки возрастают. Однако при нынешнем понижении цен процесс транспортировки нефти по ж/д становится выгодным Китаю. Как результат - увеличение объемов поставляемой нефти. Это также выгодно казахстанским железнодорожникам, так как они в праве повысить тарифы для сохранения прежних объемов перевозки. С 1998 г. АО Актобемунайгаз поставило в Китай 360 тонн сырой нефти, хотя первоначально планировалось более 4 тыс. тонн.

До 80% всей добываемой нефти ОАО «КННК-Актобемунайгаз» поставляет на переработку на Орский НПЗ в Россию по прямому трубопроводу. Только оставшаяся нефть транспортируется в Китай. В 1999 году было добыто 2,3 млн. тонн, из которых 400 тыс. тонн по железной дороге вывезено в Китай. В прошлом году добыто 2,5 млн. тонн и вывезено 498 тонн.

В соответствии с генеральным соглашением между Министерством энергетики и природных ресурсов Республики Казахстан и КННК была завершена разработка технико-экономического обоснования (ТЭО) строительства казахстанско-китайского нефтепровода «Западный Казахстан – Кита». Данный проект предполагал строительство нефтепровода по маршруту Атырау – Кенкияк – Кумколь – Атасу - Дружба для поставок нефти из западного Казахстана в Китай.

Также необходимо отметить, что проблемы поиска запасов, разработки месторождений и увеличения добычи сырья не являются для нефтегазового комплекса нашей республики единственными. Не развитая система трубопроводов одна из причин недостаточного обеспечения доставки своего минерального сырья на мировой рынок. Исходя из этого, перспективы разработки нефтяных ресурсов напрямую связаны со строительством разветвленной сети трубопроводов.

Официальные круги Казахстана подчеркивают необходимость интенсивного развития проекта строительства трубопровода, соединяющего Казахстан и Китай. Трубопровод выгоден Казахстану, так как дает возможность открытия обширных восточных рынков.

Однако осуществление этого проекта сопряжено с некоторыми сложностями, существует ряд причин, которые затягивают осуществление этого проекта и ставят под сомнение саму возможность его действия. В исторической перспективе географическая близость Казахстана и Китая может сыграть и положительную, и отрицательную роль для Казахстана.

Положительные тенденции связаны с развитием взаимовыгодного экономического сотрудничества с учетом взаимных интересов, а в перспективе – экономическая интеграция отдельных регионов. Среди положительных моментов для Казахстана, стимулирующих развитие торгово-экономических связей государств можно отметить следующие: позволит более эффективно развивать транспортные коммуникации в регионе, включиться в систему межрегиональных связей, способствует стабилизации экономики, устойчивому экономическому развитию, снижает возможность возникновения политических, военно-политических конфликтов в стране и в регионе в целом.

В Китае сложная внутригосударственная обстановка также способствует сближению двух стран: решение демографической проблемы путем переселения китайского населения в соседние государства и повышение таким образом жизненного уровня населения, Центральная Азия – прекрасный рынок для сбыта китайских товаров, потенциальный ключ к решению энергетической проблемы и т.п.

Итак, рассмотрение даже в самом общем виде сходных задач развития казахстанской и китайской экономики помогает понять, что развитие экономического взаимодействия двух стран отнюдь не гарантировано объективными предпосылками. Пожалуй, одним из главных условий реализации возможностей сотрудничества, которые открываются благодаря сходным задачам, является наличие инвестиций. В инвестициях остро нуждаются как Казахстан, так и Китай. Таким образом, можно говорить не только о взаимодополняемости, но и о конкуренции.

Согласно политической теории российского политолога Э. Позднякова существует принцип баланса сил, то есть каждое государство должно быть препятствием для другого отдельного государства в его естественном стремлении к расширению своей власти. Казахстан занимает геостратегическое пространство между Россией и Китаем. В соответствии с теорией баланса сил, перевес в какую-либо сторону во внешней политике Казахстана означал бы перемещение центров сил на всем континенте, а нарушение геополитического равновесия создает реальную угрозу возникновения различных конфликтов. Высокий уровень политического взаимодействия, общие заботы о региональной безопасности, о создании нового международного порядка, ориентированного на многополярность - все эти факторы продиктованы геополитическим положением.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г.
2. Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года № 125-VI.
3. Геополитические интересы требуют диверсификации экспортных маршрутов транспортировки нефти и газа // <http://www.bnews.kz>
4. Елюбаев Ж.С., Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. Монография. – Алматы: Печатный Дом «Колесо», 2010. – 452 с.
5. Поленина С.В., Теоретические проблемы системы советского законодательства. – М., 1979. С.3-5; Поленина С.В., Российское законодательство: проблемы и перспективы. – М., 1995. – С.4-5.
6. Гошуляк В.В., Теоретико-правовые проблемы конституционного и уставного законодательства субъектов Российской Федерации. – М., - С.9.
7. Рыженкова М.А. (Сретенская М.А.), Законодательство Республики Беларусь в контексте системного подхода. // Интернет сайт: www/by/spinform.ru.
8. Василевская Д.В., Правовое регулирование отношений недропользования в Российской Федерации и зарубежных странах. – М., 2007. – С. 297 – 298.

9. Ершов Ю.А. *Внешиэкономические и инвестиционные аспекты обеспечения глобальной энергетической безопасности в контексте разработки новой Энергетической стратегии России // Исследование Центра инвестиционных и внешнеэкономических проблем ТЭК и других отраслей промышленности ВНИИВС ГУ ВШЭ. 2008. – 131 с.*
10. Надиров Н.К. *Новые подходы к решению проблем добычи нефти и ее переработки/Доклады третьих международных научных надировских чтений «Научно-технологическое развитие нефтегазового комплекса». – Алматы-Шымкент. – 2005. – С.21-31.*
11. *Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН -Vs 1803 (XVII) «Неотъемлемый суверенитет над природными ресурсами» 1962 г.; Декларация об установлении нового международного экономического порядка от 1 мая 1974 г., п.4.; Хартия экономических прав и обязанностей государств от 12 декабря 1974 г. // Справочная правовая система «ПАРАГРАФ».*
12. *Глобальная энергетическая безопасность. 16 июля 2006 года // <http://www.energodialogue.com>.*

*Есетова Салтанат Конусбаевна, к.ю.н., асс.профессор Академии Кайнар
(Алматы, Казахстан. e-mail: saltanat.yesetova@gmail.com
Конарбаева М.М., м.ю.н., ст.преподаватель e-mail:
madina.konarbayeva@gmail.com
Аубакиров Жангельды Елеусизович. Магистрант Академия «Кайнар»*

К вопросу о необходимости исследования экологического правопорядка

Аннотация

Публикация выполнена в рамках реализации научно-исследовательского проекта грантового финансирования Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан ИРН АР14872548 на тему: «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс».

Ключевые слова: экологический правопорядок, экологическое законодательство, правопорядок, экологическое право, экологизм, экологическое правосознание

Экологиялық заңдылық пен тәртіпті зерттеу қажеттілігі туралы

Аңдатпа

Басылым Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің ИРН АР14872548 «Қазіргі заманғы экологиялық құқық тәртібі: қазақстандық жағдай» тақырыбындағы гранттық қаржыландырудың ғылыми жобасын іске асыру шеңберінде шығарылды.

Түйін сөздер: экологиялық құқық тәртібі, табиғатты қорғау заңнамасы, құқықтық тәртіп, экологиялық құқық, экология, экологиялық құқықтық сана

To the question of the need to study the environmental law and order

Abstract

The publication was made as part of the implementation of the research project of grant funding by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan IRN AP14872548 on the topic: “Modern environmental law and order: Kazakhstani case”.

Keywords: environmental law and order, environmental legislation, law and order, environmental law, environmentalism, environmental legal awareness

Понятие «правопорядок» широко изучено в теории государства и права. Однако, применительно к экологическому праву в Казахстане не являлось предметом отдельного исследования. Таким образом, теоретическое исследование концепции экологического правопорядка является актуальной проблемой современного этапа развития казахстанской юридической науки.

В исследовании проведен анализ экологического законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран. С помощью концептуального метода проанализированы положения Орхусской конвенции, ее ключевые требования, определена ее основополагающая роль в сфере гармонизации отношений «человек-окружающая среда».

Путем совместного применения статистических и сравнительных методов выявлена и сопоставлена эффективность экологической политики в Республике Казахстан на основе данных эффективности экологической политики в странах мира за последние годы.

Применяются классические методы исследования - концептуальный метод; статистический метод; сравнительно-правовой метод; историко-правовой метод; метод анализа и синтеза; метод использования «больших данных».

Из последних инноваций научных исследований нами будет применен метод использования «больших данных». Методы исследования, основанные на данных, беспрецедентно расширяют методологические возможности исследователей. Цифровизация большинства сторон жизни граждан дает огромные массивы данных, Глобальные сети меняют традиционные представления о пространстве и границах, позволяя ученым отслеживать людей и связываться с ними на больших расстояниях. Различные методологические школы стремятся использовать этот потенциал.

Основная часть.

Природа является естественной средой обитания, условием жизни человека. В то же время природа является кладовой природных ресурсов, которые согласно Конституции Республики Казахстан достоянием граждан Казахстана [1]. Взаимоотношения общества с природой принято называть экологическими, в отличие от взаимоотношений внутри общества, которые называют общественными. Экологические отношения – это отношения субъектов, обладающих сознанием, и способных управлять своими поступками, с окружающей природой, которая развивается по естественным законам. Человек должен учитывать законы природы, рационально использовать природные ресурсы, чтобы не причинить вред.

Гармоничные отношения с экологическими системами и природными ресурсами в настоящее время складываются под воздействием воспитательных, правовых и экономических механизмов. Самым эффективным механизмом является право, с помощью которого поддерживается экологический правопорядок.

Экологический правопорядок (рациональное и бережное использование природных ресурсов) складывается, развивается и совершенствуется с помощью норм экологического права, в том числе, общепризнанных норм международного права.

Актуальность теме исследования придает высокий уровень и разнообразие экологических проблем как в Казахстане, так и в целом на планете Земля. Экологические проблемы влекут ухудшение качества жизни, отрицательные социальные, экономические, политические проблемы.

В настоящее время актуальность обеспечения международного правопорядка не подлежит сомнению. Различные конфликты между регионами и странами, угроза глобального экологического кризиса, и даже угроза обеспечения мира демонстрируют несовершенство

механизма Организации объединенных наций в вопросах безопасности в огромном количестве противоречий.

При этом мы наблюдаем процесс формирования нового мирового порядка, новой системы ценностей. Не последнее место в этом процессе занимает охрана окружающей среды и рациональное природопользование, поскольку от этих задач напрямую зависит безопасность человечества.

Еще Стокгольмская декларация 1972 года отмечала, что важнейшая проблема, отражающая благосостояние народов и экономическое развитие всех стран, это охрана и улучшение окружающей среды [2]. Воздух, вода, земля, растительный и животный мир, экосистемы должны сохраняться, разумно использоваться и быть переданы будущим поколениям во благо.

Декларация Рио 1992 года официально ввела в оборот термин «устойчивое развитие», и провозгласила принципы рационального природопользования и охраны окружающей среды [3].

Саммит по устойчивому развитию в Йоханнесбурге 2002 года провозгласил Концепцию устойчивого развития, которая обязывала государства максимально соблюдать экологические требования при экономической деятельности [4].

Таким образом, мировому сообществу стало ясно, что планета в опасности, и государства договорились о решении общих экологических проблем. Не остановило этот процесс даже частичное делегирование суверенитета. Более того, ООН признала взаимозависимость экологических и экономических проблем. Последние данные экологических мониторингов свидетельствует об ухудшении экологического и экономического состояния до уровня катастрофы. И одна из основных причин этого – неэффективность существующих международных и национальных эколого-правовых режимов, то есть экологического правопорядка.

Для экологического правопорядка Казахстана характерно активное участие в международных договорах и программах, связанных с охраной окружающей среды в различных ее проявлениях [5]. Так, Казахстан является активным участником ряда экологических конвенций, в том числе:

- Рамочная конвенция ООН об изменении климата;
- Рамсарская конвенция;
- Конвенция ООН о праве несудоходных видов использования международных водотоков;
- Конвенция ЕЭК ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер;
- Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте (Конвенция Эспо) [6].

В частности, Казахстан также является активным участником Орхусской конвенции [7]. Во внутреннем законодательстве Казахстана это нашло соответствующее выражение в Конституции Республики Казахстан. Так, право на получение экологической информации закреплено в статье 31, согласно которой должностные лица, скрывающие факты, представляющие угрозу жизни и здоровью людей, несут ответственность.

Что касается права на доступ к правосудию, в том числе на защиту права на благоприятную окружающую среду, такое право закреплено в части 2 статьи 13 Конституции Республики Казахстан. Право на участие общественности в принятии природоохранных решений закреплено в части 1 статьи 33 Конституции только в контексте всеобщего участия людей в принятии государственных, местных решений.

Участие общественности в решении различных, в том числе экологических, вопросов на республиканском и местном уровнях предусмотрено статьями 5-6 Закона «Об общественных советах» [8]. Следует отметить, что такие общественные советы наделены достаточно широким кругом прав, например - участвовать в принятии и обсуждении правовых актов, касающихся отдельных прав и свобод; участвовать в обсуждении формирования и реализации бюджетных программ и т.д.

В то же время в некоторых сферах сохраняются проблемы с привлечением общественности к принятию решений. В частности, это сфера недропользования, где в Кодексе «О недропользовании» нет нормы, наделяющей общественность такими полномочиями [9].

Несмотря на значительное, положительное влияние Орхусской конвенции на законодательную базу Республики Казахстан в области охраны окружающей среды, существуют проблемы, связанные с реализацией ее положений:

- бюрократическая система разработки проектов нормативных правовых актов;
- использование природно-ресурсной сферы как источника пополнения государственного бюджета;
- отсутствие единообразной судебной и правоприменительной практики по экологическим делам.

Некоторые ученые считают необходимым принятие специального закона о доступе к экологической информации и подзаконного механизма [10]. Специальный законодательный акт представляется необходимым, чтобы избежать чрезмерной регулятивной нагрузки на законодательный акт, упростить процедуру его корректировки в случае такой необходимости. Таким образом, в Казахстане ключевой проблемой являются:

- отсутствие подзаконного акта, детально регламентирующего порядок доступа населения к экологической информации;
- отсутствие специального нормативного закрепления права общественности на участие в принятии экологических решений;
- отсутствие механизма подачи запроса на получение экологической информации;
- отсутствие конституционного или законодательного закрепления права каждого человека и общества принимать экологические решения, влиять на их реализацию органами власти.

В качестве исключения следует отметить Закон «Об общественных советах», допускающий влияние общества на органы власти в части принятия решений [11].

Тема проекта интересна не только с теоретической, но и с практической стороны. Современный этап развития Казахстана актуализировал проблемы институтов гражданского общества, экономики, вертикали государственной власти. Эти проблемы отодвигают на задний план вопросы взаимодействия общества и среды его обитания. А между тем, эти вопросы непосредственно влияют на уровень и качество жизни каждого отдельного гражданина. Так, экономика решает социальные проблемы, а ее основой стала эксплуатация сырьевых запасов, что, в свою очередь, угрожает среде обитания человека.

Проблема экологического правопорядка – охватывает не только экологические права, но в том числе, само право на жизнь. В случае крупномасштабной экологической катастрофы утратят смысл не только экологические права личности, но и все остальные.

То есть, экологический правопорядок в последнее время приобретает определяющий характер к другим элементам всей системы правопорядка. Таким образом, мы видим, что проблема правопорядка в экологической сфере приобретает определяющий характер по отношению к другим элементам целостной системы правопорядка в обществе. Отсюда, вывод – правовая регламентация в любой сфере должна носить комплексный характер, а ее необходимой предпосылкой выступает научно-теоретическое обоснование.

Современное научно-теоретическое осмысление регулирования эколого-правовых проблем – прерогатива ученых в области экологического, аграрного и земельного права. Также можно отметить причастность административистов (госуправление и охрана окружающей среды) и уголовно-правовую науку (квалификация экологических преступлений).

Однако, ученые теоретики права утверждают, что проблема экологического правопорядка слишком значима для общества, и должна рассматриваться не в рамках какой-либо отрасли, но на уровне общей теории права, учитывая ее комплексный характер. Сегодня экологический правопорядок «перешагнул» отраслевые рамки и проблемы его можно попытаться разрешить только в интеграции.

Научный анализ экологического правопорядка актуален еще и потому, что базовое противоречие современного этапа развития казахстанского общества – несоответствие между потребностью в устойчивом правопорядке и отсутствием механизмов корректировки его развития [12].

Результаты общеправового подхода к анализу экологического правопорядка приведут к созданию научной картины учения о правопорядке в целом.

Указанное свидетельствует об актуальности темы исследования. Преимущества проекта в том, что исследование экологического правопорядка даст новый толчок развитию теории экологического права, расширит методологию его изучения, позволит более точно определить экологические функции государства, анализ различных способов защиты экологического правопорядка наполняет новым содержанием концепцию экологизации всех отраслей казахстанского законодательства.

Список использованной литературы:

[1] Республика Казахстан. Конституция РК от 30 августа 1995 г. // Информационно-правовая система «Әділет».

[2] Стокгольмская Декларация ООН от 16 июня 1972 г. // Информационно-правовая система «Әділет».

[3] Декларация по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 года)

[4] Press Release, Johannesburg Summit 2002, 5 February // <https://www.ohchr.org>

[5] Yerezhepkyzy, R., Egorov, A., Sadvokassov, A., Shestak, V. Implementing the aarhus convention. - *European Energy and Environmental Law Review* *this link is disabled.* – 2021. - №30(4). - p. 120–127

[6] Орхуская Конвенция о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию от 25 июня 1998 года // Информационно-правовая система «Әділет».

[7] Конвенция ЕЭК ООН об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте

[8] Об общественных советах Закон Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года № 383-V ЗРК // Информационно-правовая система «Әділет»

[9] Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI «О недрах и недрапользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2022 г.) // Информационно-правовая система «Әділет».

[10] Власова Ю.В. Экологический правопорядок: понятие и способы защиты // *Международный журнал гуманитарных и естественных наук.* 2019. <https://cyberleninka.ru>

[11] Мухина И.Д. Экологический правопорядок: проблемы содержания // *Теория и практика общественного развития.* 2015. № 9.

[12] Карпова Е.С. *Правопорядок в сфере земельных отношений / Е.С. Карпова // Правопорядок и его институциональные основы: сборник трудов Международной научной конференции, (г. Воронеж, 31 мая – 1 июня 2019 г.). – Воронеж, 2019. – С. 108–113.*

С.К. Есетова
к.ю.н., асс.профессор Академии Кайнар (Алматы)
e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com
Абдикенова Диана Бакытовна
магистрант Академии Кайнар (Алматы)

Экологическое правосознание в структуре элементов экологического правопорядка

Аннотация

В настоящее время стихийное развитие отношений с природой ставит под угрозу существование не только отдельных объектов, территорий, стран, но и всего человечества. Это объясняется тем, что человек тесно связан с живой природой через ее материальные и духовные потребности, то есть человечество в целом развивается и создает на земле культурную среду, передавая свой трудовой и духовный опыт из поколения в поколение. В наших нынешних условиях это образование должно охватить большую часть общества путем всеобщего экологического просвещения людей от школьных стен до университетских. Уникальность экологического образования заключается в его новой постановке образовательных целей, новом подходе. В связи с этим важнейшей целью экологического образования является формирование экологической культуры человека и общества. В ходе работы над проектом были применены концептуальный метод, статистический и сравнительный методы, историко-правовой метод, метод анализа и синтеза, метод использования «больших данных». Формирование экологического сознания тесно связано с экологическим образованием. Растущее число проблем, связанных с окружающей средой, поскольку они носят региональный или международный характер или влияют на международную отрасль в целом, требует более широкого сотрудничества между государствами и принятия мер в интересах международных организаций.

От уровня эколого-правовой культуры зависит качество правовых норм, их знание, понимание и толкование в обществе, а также степень готовности защищать экологические права человека всеми правовыми способами, устойчиво выполнять экологические задачи в повседневной жизни и профессиональной деятельности. Сделан вывод о том, что программы и законы по охране окружающей среды бессмысленны до тех пор, пока население не обладает развитым экологическим правосознанием и не принимает участия в процессе реализации закона. Более широкое участие общественности может иметь большое значение для решения проблем рационального использования окружающей среды. Решающее значение для формирования у граждан возможностей для такого участия имеет распространение информации.

Ключевые слова: экологический правопорядок, экологическое законодательство, правопорядок, экологическое право, экологизм, экологическое правосознание

Экологиялық құқық тәртібі элементтерінің құрылымындағы экологиялық құқықтық сана

Аңдатпа

Қазіргі уақытта табиғатпен қарым-қатынастың стихиялық дамуы жеке объектілердің, аумақтардың, елдердің ғана емес, сонымен бірге бүкіл адамзаттың өмір сүруіне қауіп төндіреді. Бұл адамның жануарлар дүниесімен оның материалдық және рухани қажеттіліктері арқылы тығыз байланыста болуымен түсіндіріледі, яғни жалпы адамзат өзінің еңбек және рухани тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізе отырып, жер бетінде дамып, мәдени орта жасайды. Біздің қазіргі жағдайда бұл білім мектеп қабырғасынан бастап университет қабырғасына дейін жалпы экологиялық білім беру арқылы қоғамның үлкен бөлігін қамтуы тиіс. Экологиялық білім берудің бірегейлігі оның білім беру мақсаттарын жаңаша қоюында, жаңа көзқараста. Осыған байланысты экологиялық білім берудің ең маңызды мақсаты адамның және қоғамның экологиялық мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Жоба бойынша жұмыс барысында тұжырымдамалық әдіс, статистикалық және салыстырмалы әдістер, тарихи-құқықтық әдіс, талдау және синтез әдісі, «үлкен деректерді» пайдалану әдісі қолданылды. Экологиялық сананың қалыптасуы экологиялық тәрбиемен тығыз байланысты. Аймақтық немесе халықаралық сипатта болсын немесе тұтастай алғанда халықаралық өнеркәсіпке әсер ететін экологиялық проблемалардың санының артуы мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты және халықаралық ұйымдардың мүдделеріне сай әрекет етуді талап етеді. Экологиялық және құқықтық мәдениет деңгейі құқықтық нормалардың сапасын, олардың қоғамдағы білімін, түсінігін және түсіндірілуін, сондай-ақ адамның экологиялық құқықтарын барлық заңды құралдармен қорғауға, күнделікті өмірде және кәсіби қызметте экологиялық міндеттерді дәйектілікпен орындауға дайындығының дәрежесін анықтайды. Халықтың экологиялық құқықтық санасы дамығанша және заңды жүзеге асыру процесіне қатыспайынша, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі бағдарламалар мен заңдардың мәні жоқ деген қорытынды жасалған. Қоғамның көбірек қатысуы қоршаған ортаны басқару мәселелерін шешуде ұзақ жолды өтуі мүмкін.

Түйін сөздер: табиғатты қорғау заңнамасы, құқықтық тәртіп, экологиялық құқық, экология, экологиялық құқықтық сана

Environmental legal awareness in the structure of elements of environmental law and order

Abstract

At present, the spontaneous development of relations with nature endangers the existence of not only individual objects, territories, countries, but also of all mankind. This is explained by the fact that a person is closely connected with wildlife through its material and spiritual needs, that is, humanity as a whole develops and creates a cultural environment on earth, passing on its labor and spiritual experience from generation to generation. In our current conditions, this education should cover a large part of society through general environmental education of people from school walls to university walls. The uniqueness of environmental education lies in its new setting of educational goals, a new approach. In this regard, the most important goal of environmental education is the formation of an ecological culture of a person and society. During the work on the project, the conceptual method, statistical and comparative methods, the historical and legal method, the method of analysis and synthesis, the method of using "big data" were applied. The formation of ecological consciousness is closely connected with ecological education. The growing number of environmental problems, whether they are regional or international in nature or affect the international industry as a whole, require greater cooperation between states and action in the interests of international organizations.

The level of environmental and legal culture determines the quality of legal norms, their knowledge, understanding and interpretation in society, as well as the degree of readiness to protect

human environmental rights by all legal means, to consistently fulfill environmental tasks in everyday life and professional activities. It is concluded that programs and laws on environmental protection are meaningless until the population has a developed environmental legal awareness and does not participate in the process of implementing the law.

Keywords: environmental law and order, environmental legislation, law and order, environmental law, environmentalism, environmental legal awareness.

Природа показывает свое состояние по различным признакам, которые могут быть цунами, наводнениями, лесными пожарами, землетрясениями, иными стихийными бедствиями. В настоящее время стихийное развитие отношений с природой ставит под угрозу существование не только отдельных объектов, территорий, стран, но и всего человечества. Это объясняется тем, что человек тесно связан с живой природой через ее материальные и духовные потребности, то есть человечество в целом развивается и создает на земле культурную среду, передавая свой трудовой и духовный опыт из поколения в поколение. Остановить спонтанное развитие событий, решить вопрос о том, как ими управлять, мы можем только через знания. А в наших нынешних условиях это образование должно охватить большую часть общества путем всеобщего экологического просвещения людей от школьных стен до университетских. Уникальность экологического образования заключается в его новой постановке образовательных целей, новом подходе. В связи с этим важнейшей целью экологического образования является формирование экологической культуры человека и общества [1].

В государственных документах стратегического планирования, отчетах государственных органов и научных работах одной из причин низкой эффективности норм экологического права в Казахстане является современное состояние экологической и правовой культуры общества. Это субъективная составляющая воздействия человека на окружающую среду, которая свидетельствует о внутреннем отношении людей к экологическим правовым нормам, их знании экологических прав и обязанностей и, что самое главное, о готовности постоянно защищать и выполнять их в повседневной жизни и профессиональной деятельности. В то же время, к сожалению, эта составляющая еще не имеет высокого уровня, что делает актуальной для всех граждан необходимость соответствовать условиям современной экологической культуры. Это отражено в Экологическом кодексе Республики Казахстан, а также в законах и нормативных правовых актах, посвященных вопросам образования, воспитания и просвещения. Образовательные усилия, направленные на формирование экологической культуры, признаны одним из важнейших критериев эффективности работы дошкольных учреждений, а также реализации всех уровней образования в стране.

Природа Казахстана, занимающего в центре Евразии площадь, равную 2717,3 тыс. кв. км, очень уязвима. Широкий путь экономического развития привел окружающую среду в кризисное состояние. Экологическая ситуация характеризуется значительным разрушением природной среды в связи с негативными явлениями техногенного воздействия. Это приводит к полной или частичной утрате природных ресурсов, снижению продуктивности природных ландшафтов, истощению почв, пастбищных угодий, водных систем, опустыниванию (особенно негативно отражается на территории Казахстана), парниковому эффекту, кислотным дождям, истощению озонового слоя и др. Это приводит к загрязнению и ухудшению качества человеческой среды в контексте опасных глобальных процессов, сложившаяся ситуация влияет на состояние здоровья населения и сопровождается экономическими издержками, поэтому экологическая безопасность - одна из стратегических задач государства [2].

Годы независимости в Казахстане стали годами создания и становления совершенно новой государственной системы обеспечения экологической безопасности, охраны окружающей среды и управления природопользованием. Государство в определенной степени обеспечило формирование и последовательную реализацию государственной политики в области охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Но поскольку на протяжении многих десятилетий в Казахстане и по сей день преобладает сырьевая система природопользования с высокими техногенными нагрузками на окружающую среду, к сожалению, экологическая ситуация еще кардинально не улучшилась и характеризуется деградацией природных систем.

Многообразие, а иногда и несовпадение подходов к определению основных понятий часто препятствует росту знаний в области правового регулирования общественных отношений в сфере взаимодействия общества и природной среды. Кроме того, в законе не должно быть понятий и терминов с различными толкованиями. Поэтому разработка научно обоснованной экологической терминологии, применяемой в нормативных правовых актах, является одной из важнейших задач экологических исследований. Следует выделить различные точки зрения, касающиеся понятий «экологическое образование», «экологическое просвещение», «экологическое воспитание», «экологическое сознание», «экологическая культура». Все эти понятия неразрывно связаны.

Шмайдер А.А. в работе «Сущность и общие подходы к экологическому просвещению: его задачи и цели», определяет экологическое просвещение как процесс, включающий в себя разработку определенной шкалы ценностей учащихся и уточнение некоторых идей, чтобы пробудить их способность и стремление понимать и правильно оценивать отношения человека с культурой и биофизической средой [4].

Следующее определение было предложено в 1974 году на семинаре по экологическому просвещению, организованном Национальной комиссией ЮНЕСКО в Финляндии в Ямми: «Экологическое просвещение это один из способов достижения экологических целей. Оно не является ни отдельной областью знаний, ни объектом самостоятельных исследований и должно осуществляться в рамках полного образования, включая непрерывное повышение квалификации» [5].

Однако позже понятие экологического просвещения (или знания об окружающей среде) стало использоваться реже. Оно начало заменять понятия «экологическое образование», «экологическое воспитание, «экологическое просвещение».

Ряд авторов, давая определение экологическому образованию и экологическому воспитанию, рассматривают их как взаимосвязанные, но не взаимозаменяемые понятия. Здесь считают, что под экологическим воспитанием следует понимать систему мероприятий, направленных на развитие социально-психологических установок бережного отношения к природе, а под экологическим образованием - систему обучения, направленную на овладение теорией и практикой рационального природопользования и охраны природы.

Анализируя проблему экологического образования, Устьянцева О. В. приходит к выводу, что важнейшим связующим звеном процесса формирования экологической культуры, системы экологического образования, воспитания и просвещения является экологическое сознание гражданского общества и его правовая основа [6]. Являясь структурным элементом экологического права, экологическое правосознание общества неразрывно связано с экологическими интересами общества. Высокий уровень экологического сознания обеспечивает рациональное и бережное взаимодействие человека и общества с природой.

Результаты и обсуждение.

В Казахстане понятие «экологическое воспитание» и «экологическое образование» впервые появилось в 1997 году в Законе Республики Казахстан «Об охране окружающей

среды», целая глава получила название «Экологическое воспитание и образование в области охраны окружающей среды, научные исследования». Так, статья 73 гласила: «непрерывное экологическое воспитание и образование охватывает весь процесс дошкольного, общего среднего, профессионально-технического, специального и высшего образования, переподготовку и повышение квалификации специалистов с целью повышения экологической культуры общества, профессиональной подготовки специалистов устанавливается всеобщая и непрерывная система экологического воспитания и образования. Распространение информации об экологическом образовании среди населения осуществляется государственными органами и общественными объединениями через СМИ и в ином порядке, не противоречащем законодательству».

Эти же законом определены обязательные требования по экологическому воспитанию и образованию в области охраны окружающей среды: всеобщность и непрерывность; распространение экологических знаний среди населения; обязательность преподавания экологических дисциплин в учебных заведениях независимо от профиля и формы собственности; профессиональная экологическая подготовка руководителей и специалистов [7].

В 2007 году был принят новый Экологический кодекс Республики Казахстан, в котором основной целью воспитания, образования и просвещения в области экологии было провозглашено формирование у человека уверенности в необходимости осознанного восприятия окружающей среды, бережного отношения к природе, рационального использования ее богатства, понимания важности воспроизводства природных ресурсов [8]. В современных условиях экологическое образование и воспитание являются одной из основ процесса гармонизации взаимодействия общества и природы. Под экологическим образованием следует понимать различные способы воздействия на чувства людей, их взгляды с целью развития не только необходимости соблюдения экологических требований, запретов и ограничений, но и сострадательного отношения к окружающей среде.

Особенностью данного Кодекса стало закрепление в 12 Разделе основных понятий в сфере экологического правосознания (Рис. 1).

Таким образом, осознание определенной частью общества существования глобальных экологических проблем, признание их мировым сообществом и готовность к их решению обуславливают не только понимание важности экологического права и законодательства, но и непосредственное соблюдение экологических норм, участие граждан, их объединений в фактически направленной деятельности, направленной на сохранение, восстановление окружающей среды. Если экологическое образование направлено, прежде всего, на формирование системы знаний, умений и навыков в области взаимодействия общества и природы, овладение теорией и прикладными аспектами взаимодействия общества с природой, экологическое воспитание будет направлено на формирование ответственного отношения к вопросам охраны окружающей среды, соблюдение эколого-правовых норм, активизацию связанной деятельности.

Последствия взаимодействия общества и окружающей среды являются глобальной проблемой и являются единственным действием, которое приводит к изменению среды обитания человека. В результате этого действия определяются два процесса, которые угрожают его выживанию: загрязнение среды обитания и истощение ресурсов.

На основе концепции экологического образования РК, принятой в 2002 году, приходим к следующим выводам. Эффективная система экологического образования является одним из основных инструментов обеспечения устойчивого развития экономики и общества. Современные тенденции развития экономики передовых стран: формируются такие основы профилактики, как постепенное снижение уровня потребляемых ресурсов, внедрение

ресурсосберегающих технологий, увеличение добавленной стоимости при утилизации отходов и предотвращении загрязнения. Принципы устойчивого развития предусматривают сохранение и передачу будущим поколениям определенных запасов экологического капитала: плодородного слоя почвы, свежего воздуха, озонового слоя, генетического биоразнообразия. Это возможно при всестороннем стимулировании эффективных высокотехнологичных отраслей экономики, что во многом определяется качеством экологической подготовки специалистов во всех сферах природопользования и административного управления [9].

Система экологического образования страны призвана формировать, развивать и консолидировать вместе с необходимым комплексом знаний стереотипы поведения людей, способных принимать соответствующие решения и действовать в соответствии с установленными законом экологическими нормами и стандартами. Экологическое образование является частью системы общего образования, однако необходимо разработать специальные меры, обеспечивающие создание нормативно-правовых, организационных, научных, учебно-методических, информационных, материально-технических компонентов его развития.

Эколого-правовое образование - самостоятельное направление деятельности государства в области правового регулирования и охраны окружающей среды, одна из функций государственного управления в данной сфере. В рамках данного направления решается задача не только подготовки экологических юристов, но и формирования наиболее общих и важных-экологического образования и экологической культуры, воспитания и формирования гражданских качеств будущих юристов. Экологическое образование следует рассматривать как форму правового воспитания. По мнению Ибраевой А.С. «Правовое воспитание - это целенаправленная деятельность государства, общественных организаций, отдельных граждан по передаче юридического опыта; систематическое воздействие на сознание и поведение человека в целях формирования определенных позитивных представлений, взглядов, ценностных ориентаций, установок, обеспечивающих соблюдение, исполнение и использование юридических норм» [10].

Отражая связь между правосознанием и экологическим сознанием, группируя их по отдельности, мы видим, что экологическое сознание непосредственно относится к правосознанию. Правосознание - высокоразвитое явление, относящееся к сфере общественного и частного сознания. Экологическое правосознание - система эколого-правовых взглядов, представлений, представлений о правовом регулировании экологических отношений, оценочных чувств, выражающих отношение общества к действующим эколого-правовым нормам, регулирующим формы и методы воздействия на природу, и к природе как объекту правовой защиты. Это оказывает существенное влияние на экологически значимое поведение людей, их мотивы принятия определенных решений и связано с восприятием человеком, социальной группой экологической и правовой информации, с различными экологическими и правовыми явлениями-экологическими законами, конкретными требованиями его норм, наличием определенного отношения к деятельности правоохранительных органов.

Экологическое право также выполняет ценную нормативную функцию, заключающуюся во влиянии эколого-правовых норм на убеждения человека, его ориентации и установки, чувства и эмоции. Эколого-правовые нормы воздействуют не только на разум и эмоции, но и на волю человека, стимулируют правовое поведение, запрещают незаконное, экологически неправильное поведение. Следует также отметить прогностическую функцию как правосознания, так и эколого-правосознания, его способность опережать развитие действительности. Развитие соответствующих экологических и правовых взглядов может опередить действующее законодательство и стимулировать его развитие.

Для анализа эколого-правового сознания важно выделить такие структурные элементы (стороны) правосознания, как правовая идеология и социально-правовая психология. Правовая идеология - это осознание, основанное на единстве, систематизированное в юридических категориях объективных потребностей общественного развития (законность, справедливость, равенство, единство прав и обязанностей). Процесс познания и формирования принципов правовых идей и идеологии невозможен без социально-психологических компонентов.

Общественное эколого-правосознание абстрагируется от отдельных, несущественных проявлений эколого-правовой действительности и отражает наиболее общие закономерности, отвечающие интересам всего общества, а не его отдельных представителей. Индивидуальное и групповое экологическое правосознание отражает аспекты экологической и правовой действительности, входящие в сферу индивидуальной и групповой жизни человека. Общественное эколого-правовое сознание лишь частично входит в индивидуальное и групповое сознание. Объем, глубина эколого-правовых знаний в общественном, групповом и индивидуальном сознании различны. Общественное эколого-правовое сознание воздействует на эколого-правовое сознание индивида, участвует в его формировании, вооружает человека необходимыми экологическими и правовыми знаниями, экологической и правовой культурой.

Формирование экологического сознания тесно связано с экологическим образованием. Координация усилий различных стран в области экологического образования осуществляется Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (UNESCO). На всех международных конференциях, проводимых под эгидой UNESCO раз за разом подтверждается вывод, что экологическое образование является не только интегральной частью образовательных программ от дошкольных организаций до высших учебных заведений и системы переподготовки кадров, но и всеми формами общественного влияния на развитие общественного сознания и поведения человека [11].

В развивающихся странах большинство проблем с окружающей средой вызвано недостаточным развитием. Миллионы людей продолжают жить вдали от минимальных потребностей, с которыми они должны жить. К ним относятся еда и одежда, жилье и образование, а также медицинские и санитарно-гигиенические потребности. Поэтому развивающиеся страны должны направить свои усилия на устойчивое развитие окружающей среды, исходя из необходимости сохранения и улучшения качества окружающей среды в качестве своих первоочередных задач. С этой целью промышленно развитые страны должны приложить усилия, чтобы сократить разрыв между собой и развивающимися странами. В промышленно развитых странах проблемы окружающей среды в основном связаны с процессом индустриализации и технического развития.

Естественный рост населения постоянно приводит к возникновению проблем в области охраны окружающей среды, и для решения этих проблем в соответствующих условиях необходимо проводить соответствующую политику и принимать соответствующие меры.

Являясь движущей силой социального прогресса, люди создают благополучие общества, развивают науку и техники и своим упорным трудом постоянно меняют окружающую среду. С каждым днем вместе с социальным прогрессом и развитием производства, науки и техники повышается способность человека улучшать качество окружающей среды. Мы подошли к историческому периоду во всем мире, когда мы должны регулировать свою деятельность, тщательно заботясь о воздействии этой деятельности на окружающую среду. Из-за невежества или безразличия мы можем нанести огромный и непоправимый ущерб окружающей среде на земле, в зависимости от нашей жизни и благополучия. Напротив, с более полным применением наших знаний и более разумным подходом мы можем лучше жить в среде, которая больше соответствует потребностям и

устремлениям людей для нас и наших потомков. Перед нами перспективы улучшения качества окружающей среды и создания лучших условий для жизни.

Чтобы обрести свободу в мире природы, человек должен использовать свои знания для создания лучшей окружающей среды в соответствии с законами природы. Для нынешних и будущих поколений защита и улучшение окружающей среды человека стали важной целью человечества.

Для достижения этой цели в области окружающей среды человека требуется признание ответственности со стороны граждан и обществ, а также со стороны предприятий и учреждений всех уровней и равное участие всех в общих усилиях. Все владельцы специалистов и руководители предприятий, частные лица, а также различные организации должны использовать свои возможности и создавать естественную среду будущего мира, прилагая общие усилия. Местные власти и национальные правительства должны нести огромное бремя ответственности за реализацию широкомасштабной политики в области защиты окружающей среды человека и за деятельность в рамках своей юрисдикции. Для обеспечения ресурсов необходимо международное сотрудничество для поддержки развивающихся стран, которые выполняют свои обязанности в этой области.

Растущее число проблем, связанных с окружающей средой, поскольку они носят региональный или международный характер или влияют на международную отрасль в целом, требует более широкого сотрудничества между государствами и принятия мер в интересах международных организаций.

Согласно 19-му принципу Стокгольмской декларации, принятому на конференции ООН по вопросам окружающей среды: обучение подрастающего поколения, а также взрослых вопросам окружающей среды с учетом низшего населения важно для расширения круга, необходимого для сознательного и правильного поведения людей, предприятий и сообществ в области защиты и улучшения окружающей среды. Окружающая среда во всех ее аспектах связана с личностью, и важно, чтобы средства массовой информации распространяли знания о необходимости защиты и улучшения окружающей среды, чтобы обеспечить возможности для всестороннего развития человека, а не способствовать ухудшению состояния окружающей среды.

Опираясь на современные достижения теории права о функциях правовой культуры, можно выделить ряд социально значимых функций в эколого-правовой культуре. Наиболее важными из них являются: познавательные (формирующие индивидуальные компетенции через признание норм экологического права); профилактические (устраняющие причины совершения экологических правонарушений); природоохранные (подразумевающие повышение эффективности норм экологического права за счет их прочного усвоения и осознанного выполнения людьми) [12].

От уровня эколого-правовой культуры зависит качество этих норм, их знание, понимание и толкование в обществе, а также степень готовности защищать экологические права человека всеми правовыми способами, устойчиво выполнять экологические задачи в повседневной жизни и профессиональной деятельности.

Самостоятельная сущность эколого-правовой культуры отличается тем, что для достижения необходимого равновесия в системе «общество – природа» недостаточно сформировать у людей экологическое сознание. Важно, чтобы граждане обладали экологическим правосознанием, которое позволяет регулировать их поведение не на основе случайных представлений о «благах для природы», а исходя из действующих норм экологического права. Действительно, экологический экстремизм, который имеет угрожающий масштаб, также основан на развитом экологическом сознании своих

сторонников. Единственное, что отличает его от социально приемлемой практики воздействия на окружающую среду – это несоответствие нормам закона.

Заключение

Экологическое воспитание и образование выступают в качестве одного из основных и необходимых условий устойчивого развития в системе образования в области окружающей среды. При определении целей данного вопроса, прежде всего, с использованием научных данных в местном контексте и при этом с особым акцентом на профессиональную подготовку в этой области, уделяется внимание обеспечению доступности образования для всех слоев населения, просвещения и развития по вопросам окружающей среды и необходимости включения концепций в области окружающей среды и развития во все учебные программы. Экологическое образование является имманентной составляющей устойчивого развития, ярко или незаметно внедряя все его основные положения, выделяясь как одно из важнейших средств достижения цели.

Таким образом, нами сделан вывод о том, что программы и законы по охране окружающей среды бессмысленны до тех пор, пока население не обладает развитым экологическим правосознанием и не принимает участия в процессе реализации закона. Более широкое участие общественности может иметь большое значение для решения проблем рационального использования окружающей среды. Решающее значение для формирования у граждан возможностей для такого участия имеет распространение информации.

Список использованной литературы:

1. Васильчук Ю.В. *Правовые основы экологического образования и воспитания.* - Вестник ТвГУ. - Серия «Право». - 2017. - №1.
2. Дмитриев П.С., Лысакова Т.Н., Белецкая Н.П., Денисова Г.В. *Концепция экологического образования Республики Казахстан, как основа решения стратегических и тактических задач природопользования.* - Вестник КГУ. - 2006. - №46.
3. Тюльпанов Ф.М. *Правовые проблемы экологического права.* - Вестник Уральского института экономики, управления и права. - 2020. - №1(50). - <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-problemy-ekologicheskogo-prava>
4. Gupta N. *Environmental Awareness Policies and its Effectiveness: A Study of Ludhiana City (India).* - *Environment and Urbanization ASIA.* - 2014. - №5(1). - p. 147–160. - <https://doi.org/10.1177/0975425314521547>
5. Савватеева О.А., Авдошкина Е.В., Горячева Я.А., Храпунова Е.М. *Экологическое просвещение и воспитание детей младшего школьного возраста // Международный журнал экспериментального образования.* - 2019. - № 6. - С. 32-36. - URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=11919>
6. Устьянцева О.В. *Экологическое образование в системе экологического правопорядка.* - *Гражданин и право.* - 2010. - №9. - С. 42 - 47
7. *Об охране окружающей среды. Закон Республики Казахстан от 15 июля 1997 года N160. (Утратил силу).* - https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000160_
8. *Экологический кодекс Республики Казахстан.* - *Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года №400-VI ЗПК.* - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400/links#to>
9. *Концепция экологического образования Республики Казахстан, Приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 25 сентября 2002 года №697*
10. Ибраева А.С. *Теория государства и права.* - Алматы: Жеті Жарғы. - 2014. - 324 с.
11. *Learn for our planet: a global review of how environmental issues are integrated in education.* - <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377362>

12. Сосунова И.А. Экологическая культура как основа образования для устойчивого развития. - Вестник Международной академии наук. - Москва. - 346 с.

*Yessetova S.K., PhD in Law, Associate Professor Kainar Academy (Almaty, Kazakhstan)
e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com*

*Aspandiar A.B., Master student of Kainar Academy e-mail: tairimangaziyev@gmail.com
Yerezhepkyzy R.,
PhD, Associate Professor of the Kazakh National Al-Farabi University
e-mail: rose0979@mail.ru*

To the question of the need to study the environmental law order

Abstract

This research has is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP14872548 Modern environmental law and order: Kazakhstani case»

Key words: environmental legal order, environmental legislation, legal order, environmental law, environmental legal consciousness

Экологиялық құқық тәртібін зерттеу қажеттілігі туралы сұраққа

Аңдатпа

Жарияланым Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің IRN AP14872548 гранттық қаржыландырудың ғылыми-зерттеу жобасын іске асыру шеңберінде орындалған. Тақырыбы: «Қазіргі заманғы экологиялық құқық тәртібі: қазақстандық кейс ».

Түйін сөздер: экологиялық құқық тәртібі, экологиялық заңнама, құқықтық тәртіп, экологиялық құқық, экологиялық құқықтық сана.

К вопросу о необходимости изучения порядка экологического права

Аннотация

Публикация выполнена в рамках реализации научно-исследовательского проекта грантового финансирования Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан ИРН AP14872548 на тему: «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс».

Ключевые слова: экологический правопорядок, экологическое законодательство, правопорядок, экологическое право, экологическое правосознание.

Introduction. The concept of "law and order" has been widely studied in the theory of state and law. However, in relation to environmental law in Kazakhstan, it was not the subject of a separate study. Thus, the theoretical study of the concept of environmental law and order is an urgent problem of the current stage of development of Kazakhstani legal science.

Materials and methods

The study analyzes the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries. With the help of the conceptual method, the provisions of the Aarhus Convention, its key

requirements are analyzed, its fundamental role in the sphere of harmonization of relations "man-environment" is determined.

Through the joint application of statistical and comparative methods, the effectiveness of environmental policy in the Republic of Kazakhstan was identified and compared on the basis of data on the effectiveness of environmental policy in the countries of the world in recent years.

Classical research methods are applied - the conceptual method; statistical method; comparative legal method; historical and legal method; method of analysis and synthesis; method of using big data.

From the latest innovations in scientific research, we will apply the method of using "big data". Data-driven research methods expand the methodological possibilities of researchers in an unprecedented way. The digitization of most aspects of citizens' lives is yielding vast amounts of data. Global networks are changing traditional ideas about space and boundaries, allowing scientists to track and connect with people over long distances. Various methodological schools seek to exploit this potential.

Main part.

Nature is a natural habitat, a condition of human life. At the same time, nature is a pantry of natural resources, which, according to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, are the property of the citizens of Kazakhstan [1]. The relationship of society with nature is usually called ecological, in contrast to the relationship within society, which is called public. Ecological relations are the relations of subjects who have consciousness and are able to control their actions with the surrounding nature, which develops according to natural laws. A person must take into account the laws of nature, rationally use natural resources so as not to cause harm.

Harmonious relations with ecological systems and natural resources are currently being formed under the influence of educational, legal and economic mechanisms. The most effective mechanism is the law, through which the environmental law and order is maintained.

Environmental law and order (rational and careful use of natural resources) is formed, developed and improved with the help of environmental law, including generally recognized norms of international law.

The relevance of the research topic is given by the high level and variety of environmental problems both in Kazakhstan and on the planet Earth as a whole. Environmental problems entail a deterioration in the quality of life, negative social, economic, political problems.

At present, the relevance of ensuring the international legal order is beyond doubt. Various conflicts between regions and countries, the threat of a global ecological crisis, and even the threat of ensuring peace demonstrate the imperfection of the mechanism of the United Nations in security issues in a huge number of contradictions.

At the same time, we are witnessing the formation of a new world order, a new system of values. Not the last place in this process is occupied by environmental protection and rational use of natural resources, since the safety of mankind directly depends on these tasks.

Even the Stockholm Declaration of 1972 noted that the most important problem, reflecting the well-being of peoples and the economic development of all countries, is the protection and improvement of the environment [2]. Air, water, land, flora and fauna, ecosystems must be preserved, reasonably used and passed on to future generations for the good.

The Rio Declaration of 1992 officially introduced the term "sustainable development" and proclaimed the principles of rational use of natural resources and environmental protection [3].

The Sustainable Development Summit in Johannesburg in 2002 proclaimed the Concept of Sustainable Development, which obligated states to comply with environmental requirements as much as possible in economic activities [4].

Thus, it became clear to the world community that the planet is in danger, and the states agreed to solve common environmental problems. Even a partial delegation of sovereignty did not stop this process. Moreover, the UN recognized the interdependence of environmental and economic problems. The latest environmental monitoring data indicates the deterioration of the ecological and economic state to the level of a catastrophe. And one of the main reasons for this is the ineffectiveness of the existing international and national environmental legal regimes, that is, the environmental law and order.

The environmental law and order of Kazakhstan is characterized by active participation in international treaties and programs related to environmental protection in its various manifestations [5]. Thus, Kazakhstan is an active participant in a number of environmental conventions, including:

- UN Framework Convention on Climate Change;
- Ramsar Convention;
- UN Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses;
- UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes;
- Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention) [6].

In particular, Kazakhstan is also an active participant in the Aarhus Convention [7]. In the domestic legislation of Kazakhstan, this has found a corresponding expression in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Thus, the right to receive environmental information is enshrined in Article 31, according to which officials who conceal facts that pose a threat to human life and health are liable.

As for the right to access to justice, including the protection of the right to a favorable environment, such a right is enshrined in part 2 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The right to public participation in the adoption of environmental decisions is enshrined in part 1 of Article 33 of the Constitution only in the context of the general participation of people in the adoption of state, local decisions.

Public participation in solving various, including environmental, issues at the republican and local levels is provided for by Articles 5-6 of the Law "On Public Councils" [8]. It should be noted that such public councils are endowed with a fairly wide range of rights, for example, to participate in the adoption and discussion of legal acts relating to individual rights and freedoms; participate in the discussion of the formation and implementation of budget programs, etc.

At the same time, in some areas, problems remain with the involvement of the public in decision-making. In particular, this is the sphere of subsoil use, where the Code "On Subsoil Use" does not contain a norm that gives the public such powers [9].

Despite the significant, positive impact of the Aarhus Convention on the legislative framework of the Republic of Kazakhstan in the field of environmental protection, there are problems associated with the implementation of its provisions:

- bureaucratic system of drafting normative legal acts;
- use of the natural resource sector as a source of replenishment of the state budget;
- lack of uniform judicial and law enforcement practice in environmental cases.

Some scientists consider it necessary to adopt a special law on access to environmental information and a by-law mechanism [10]. A special legislative act seems necessary in order to avoid an excessive regulatory burden on the legislative act, to simplify the procedure for its adjustment if necessary. Thus, in Kazakhstan the key problem is:

- the absence of a by-law that regulates in detail the procedure for public access to environmental information;

- lack of special normative consolidation of the public's right to participate in environmental decision-making;
- lack of a mechanism for submitting a request for environmental information;
- lack of constitutional or legislative consolidation of the right of every person and society to make environmental decisions, to influence their implementation by the authorities.

As an exception, the Law “On Public Councils” should be noted, which allows society to influence the authorities in terms of decision-making [11].

The topic of the project is interesting not only from the theoretical side, but also from the practical side. The current stage of development of Kazakhstan has actualized the problems of civil society institutions, the economy, the vertical of state power. These problems overshadow the issues of interaction between society and its environment. Meanwhile, these issues directly affect the level and quality of life of each individual citizen. Thus, the economy solves social problems, and its basis is the exploitation of raw materials, which, in turn, threatens the human environment.

The problem of environmental law and order covers not only environmental rights, but also the very right to life. In the event of a large-scale ecological catastrophe, not only the ecological rights of the individual, but also all others will lose their meaning.

That is, the environmental law and order has recently acquired a defining character to other elements of the entire system of law and order. Thus, we see that the problem of law and order in the environmental sphere is becoming decisive in relation to other elements of the integral system of law and order in society. Hence, the conclusion is that legal regulation in any area should be complex, and its necessary prerequisite is a scientific and theoretical justification.

Modern scientific and theoretical understanding of the regulation of environmental and legal problems is the prerogative of scientists in the field of environmental, agricultural and land law. It is also possible to note the involvement of administrative specialists (public administration and environmental protection) and criminal law science (qualification of environmental crimes).

However, legal theorists argue that the problem of environmental law and order is too significant for society and should be considered not within the framework of any branch, but at the level of general theory of law, given its complex nature. Today, the environmental law and order has “stepped over” the sectoral framework and its problems can only be solved through integration.

The scientific analysis of the environmental law and order is also relevant because the basic contradiction of the current stage of development of Kazakhstani society is the discrepancy between the need for a stable law and order and the lack of mechanisms for adjusting its development [12].

The results of the general legal approach to the analysis of the ecological legal order will lead to the creation of a scientific picture of the doctrine of the legal order as a whole.

Conclusions.

This indicates the relevance of the research topic. The advantages of the project are that the study of environmental law and order will give a new impetus to the development of the theory of environmental law, expand the methodology for its study, allow to more accurately determine the environmental functions of the state, the analysis of various ways to protect the environmental law and order fills the concept of greening all branches of Kazakhstani legislation with new content.

List of references:

[1] *Respublika Kazahstan. Konstituciya RK ot 30 avgusta 1995 g. // Informacionno-pravovaya sistema «Ədilet».*

[2] *Stokgol'mskaya Deklaraciya OON ot 16 iyunya 1972 g. // Informacionno-pravovaya sistema «Ədilet».*

[3] *Deklaraciya po okruzhayushchej srede i razvitiyu (Rio-de-ZHanejro, 14 iyunya 1992 goda)*

[4] *Press Release, Johannesburg Summit 2002, 5 February // <https://www.ohchr.org>*

[5] Yerezhpekyzy, R., Egorov, A., Sadvokassov, A., Shestak, V. *Implementing the aarhus convention. - European Energy and Environmental Law Review* this link is disabled. – 2021. - №30(4). - r. 120–127

[6] *Orhuskaya Konvenciya o dostupe k informacii, uchastiyu obshchestvennosti v pro-cesse prinyatiya reshenij i dostupe k pravosudiyu ot 25 iyunya 1998 goda // Informacion-no-pravovaya sistema «Әdilet».*

[7] *Konvenciya EEK OON ob ocenke vozdejstviya na okruzhayushchuyu sredu v transgrannom kontekste*

[8] *Ob obshchestvennyh sovetah Zakon Respubliki Kazahstan ot 2 noyabrya 2015 goda № 383-V ZRK// Informacionno-pravovaya sistema «Әdilet»*

[9] *Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2017 goda № 125-VI «O nedrah i nedropol'zovanii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 07.03.2022 g.) // Informacionno-pravovaya sistema «Әdilet».*

[10] *Vlasova YU.V. Ekologicheskij pravoporyadok: ponyatie i sposoby zashchity //Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk. 2019. <https://cyberleninka.ru>*

[11] *Muhina I. D. Ekologicheskij pravoporyadok: problemy sodержaniya //Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya. 2015. № 9.*

[12] *Karpova E.S. Pravoporyadok v sfere zemel'nyh otnoshenij / E.S. Karpova // Pravoporyadok i ego institucional'nye osnovy: sbornik trudov Mezhdunarodnoj nauch-noj konferencii, (g. Voronezh, 31 maya – 1 iyunya 2019 g.). – Voronezh, 2019. – S. 108–113.*

*Баймахан Рамазан Максұтович к.ю.н., ст.преподаватель Академия Кайнар
Зейналов Диас Сламғалиевич, магистрант Академии «Кайнар»*

К вопросу о функции главы государства Республики Казахстан

Аннотация

Функция, как и многие другие обществоведческие понятия, не является собственно юридической и политической категорией. Данное понятие заимствовано из других наук. При включении же этого термина в понятийный аппарат правовой науки его первоначальное значение утрачивается и наполняется другим смыслом. В теории государства функция означает направление, предмет деятельности того или иного политико-правового института, содержание этой деятельности, ее обеспечение.

Республика Казахстан в соответствии с Конституцией провозглашается государством с президентской формой правления. Функционировавшая в течение продолжительного времени в нашем государстве советская система организации государственно-властных отношений отвергала возможность единоличного главы государства и предполагала существование коллективного главы государства – Верховного Совета. Президент как единоличный глава государства не был характерен для советского государства. Соответственно, Президент является новым институтом власти в практике государственного строительства Казахстана.

В связи с этим особо актуальным является рассмотрение важнейших функций Президента как символа и гаранта единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина.

Сильная исполнительная власть стала основой стабильности в обществе и одним из главных факторов успеха экономических реформ, где Казахстан является лидером среди стран постсоветского пространства.

Ключевые слова: Государство, глава государства, функции главы государства,

государственная власть, Президент, Конституция РК.

Қазақстан Республикасы мемлекет басшысының қызметі туралы

Аңдатпа

Функция, көптеген басқа әлеуметтік ғылымдар сияқты, заңды және саяси категория емес. Бұл ұғым басқа ғылымдардан алынған. Бұл термин құқықтық ғылымның тұжырымдамалық аппаратына енгізілген кезде оның бастапқы мағынасы жоғалады және басқа мағынамен толтырылады. Мемлекет теориясында функция белгілі бір саяси және құқықтық институт қызметінің бағытын, тақырыбын, осы қызметтің мазмұнын және оны қамтамасыз етуді білдіреді.

Қазақстан Республикасы Конституцияға сәйкес президенттік басқару нысанындағы мемлекет деп жарияланады. Біздің мемлекетімізде ұзақ уақыт бойы жұмыс істеп келе жатқан кеңестік мемлекеттік-билік қатынастарын ұйымдастыру жүйесі жалғыз мемлекет басшысының мүмкіндігін жоққа шығарды және ұжымдық Мемлекет басшысы – Жоғарғы Кеңестің болуын болжады. Президент жалғыз мемлекет басшысы ретінде кеңес мемлекетіне тән емес еді. Тиісінше, Президент Қазақстанның мемлекеттік құрылысы практикасындағы жаңа билік институты болып табылады.

Осыған байланысты Президенттің халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі ретіндегі аса маңызды функцияларын қарау аса өзекті болып табылады.

Күшті атқарушы билік қоғамдағы тұрақтылықтың негізіне және Қазақстан посткеңестік кеңестік елдері арасында көшбасшы болып табылатын экономикалық реформалар табысының басты факторларының біріне айналды.

Түйін сөздер: Мемлекет, мемлекет басшысы, мемлекет басшысының функциялары, мемлекеттік билік, президент, ҚР конституциясы.

To the question of the function of the head of state of the Republic of Kazakhstan

Abstract

Function, like many other social science concepts, is not a proper legal and political category. This concept is borrowed from other Sciences. When this term is included in the conceptual framework of legal science, its original meaning is lost and filled with a different meaning. In the theory of the state, function means the direction, subject of activity of a political and legal institution, the content of this activity, its provision.

In accordance with the Constitution, the Republic of Kazakhstan is declared a state with a presidential form of government. The Soviet system of organizing state-power relations, which had been functioning for a long time in our state, rejected the possibility of a single head of state and assumed the existence of a collective head of state – the Supreme Council. The President as the sole head of state was not typical of the Soviet state. Accordingly, the President is a new institution of power in the practice of state-building in Kazakhstan.

In this regard, it is particularly relevant to consider the most important functions of the President as a symbol and guarantor of the unity of the people and state power, the inviolability of the Constitution, human and civil rights and freedoms.

A strong Executive power has become the basis of stability in society and one of the main factors for the success of economic reforms, where Kazakhstan is a leader among the post-Soviet countries.

Keywords: State, head of state, functions of the head of state, state power, President, Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Исходя из этого при анализе функций главы государства необходимо учитывать следующие моменты. Содержание функции главы государства складывается из совокупности однородных аспектов государственной деятельности, при этом сходные стороны государственной деятельности объединяются в одну функцию, основываясь на специфику и характер тех общественных отношений, на которые они воздействуют. Функции главы государства охватывают все аспекты государственной деятельности в целом, не умаляя значения отдельных органов в осуществлении определённых функций государства. Функции главы государства носят комплексный, собирательный характер; в них воплощается сосредоточение усилий государства на решающих, жизненно важных направлениях его внутренней или внешней деятельности.

Функции главы государства устанавливаются в зависимости от основных задач, стоящих перед государством на том или ином этапе его развития и представляет собой средство реализации этих задач. Функции главы государства во многом зависят от системы государственного правления (президентской, полупрезидентской или парламентской) и определяются различными внутренними и внешними факторами. К примеру, кризисные явления в экономической жизни страны требуют концентрацией усилий главы государства на решение экономических задач. Рост уровня преступности актуализирует функцию главы государства по своевременному обеспечению практических действий по усилению борьбы с ней, выявлению и устранению причин и условий, которые её порождают. Угроза внешней агрессии мобилизует главу государства на подготовку населения страны к её отражению.

Таким образом, под функциями главы государства Республики Казахстан следует понимать обусловленные его социальным предназначением, определенные Конституцией, наиболее важные, основные и постоянно присущие главе государства направления его деятельности, зависящие от системы государственного правления, от внутренних и внешних факторов, от основных задач, стоящих перед государством на том или ином этапе его развития и представляющие собой средство реализации этих задач.

Функции главы государства следует отличать от его полномочий. Если функции – это основные направления деятельности государства и государственных органов, то полномочия означают строго очерченный перечень прав и обязанностей, а также способов их реализации, представляемых должностному лицу. При этом полномочия – это укрупненные или конкретизированные права и обязанности главы государства, которыми он наделяется в целях реализации своих функций. К примеру, анализ конституционных норм позволяет сделать вывод о том, что нередко лишь формальные моменты – степень детализации, расположение в той или иной статье позволяет определить, что регулирует данная конституционная норма: функцию или полномочие.

Функции главы государства необходимо также отличать от видов государственной деятельности, которые могут осуществлять либо специально уполномоченные на то органы, либо структурные подразделения различных органов государства.

Кроме того, функции главы государства нельзя отождествлять с формами и методами их реализации: конкретная функция главы государства представляет собой единство содержания, форм и методов осуществления государственной власти, неразрывно связанных с данным направлением государственной деятельности.

Рассмотрим функции главы государства Республики Казахстан. Прежде всего, отметим, что вся деятельность государственных органов, в том числе и главы государства в современном обществе в принципе должна быть сосредоточена на достижении основной цели: благо человека, его нравственное и материальное благополучие, максимальная правовая и социальная защищённость.

Функции главы государства Республики Казахстан можно классифицировать по различным основаниям. По продолжительности действия функции Президента можно подразделить на *постоянные* и *временные* (чрезвычайные). Постоянные функции осуществляются Президентом в течение всего срока его полномочий. Временные функции прекращают своё действие с решением определенной задачи, как правило, имеют чрезвычайный характер.

Также функции Президента можно подразделить на *единоличные* (не требующие контрассигнирования со стороны Премьер-министра и министерств), и *коллегиальные* (осуществляемые Президентом после соответствующего контрассигнирования).

Жизнь любого современного общества осуществляется в двух основных сферах - внутри страны и на международной арене, соответственно основные направления деятельности Президента зависят от того, в какой сфере общественной жизни они реализуются и условно подразделяются на *внешние* и *внутренние*.

В зависимости от распространённости функции главы государства можно подразделить на *общие* и *специфические*. При этом *общие функции* – это функции, присущие главам государств большинства стран мира, *специфические* – это функции, присущие главе отдельного государства. По нашему мнению, специфические функции главы государства Республики Казахстан относятся к таковым ещё и потому, что они не могут быть реализованы никаким другим государственным органом, кроме Президента. По своей значимости данные функции можно назвать *конституционными*. Вместе с тем, конституционные функции представляют собой сложные политико-правовые явления и взаимно переплетаются, что составляет сложность вычленивать ту или иную функцию в чистом виде и определить функциональную принадлежность конкретного полномочия или действия.

Республика Казахстан имеет свои специфические политические и экономические условия, свой национальный менталитет, особенности правовой культуры и др. Этим во многом обусловлены особенности правовой системы и формы правления, а также функции главы государства Республики Казахстан. По мнению Б. Мухамеджанова содержание функций Президента Республики Казахстан во многом обусловлены *унитарной формой устройства* государства Казахстан. (выделено мною. Н.И.).

Рассмотрим *конституционные* функции главы государства Республики Казахстан. По сравнению с Конституцией Республики Казахстан 1993 года действующий Основной Закон значительно полнее раскрывает функции Президента Республики Казахстан. В ст. 75 Конституции Республики Казахстан 1993 года указывалась лишь одна функция Президента – функция гаранта прав и свобод граждан и Конституции Республика Казахстан. В действующем Основном законе на Президента Республики Казахстан возлагается гораздо больший объем функций.

Конституционные функции Президента указаны в статье 40 Конституции Республики Казахстан, положения которой развиваются и конкретизируются в компетенциях, закрепленных в ст. 44 Основного закона. В соответствии со ст. 40 Конституции Республики Казахстан Президент:

- является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях;
- является символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина;
- обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственности органов власти перед народом.

Функция возглавления государства и определения его основных направлений внутренней

и внешней политики, а также представительства Казахстана внутри страны и в международных отношениях. Данная конституционная функция Президента Республики Казахстан кардинально меняет его место в государственном механизме, в системе разделения власти. Это означает, что именно Президент Республики Казахстан определяет стратегию развития государства, его долгосрочные приоритеты, общие ориентиры его эволюции. По существу данная функция означает определение дальнейшей судьбы страны и представляет собой самую ответственную конституционную функцию, предопределяющую содержание других конституционных функций и конкретных полномочий главы государства Республики Казахстан.

На первый взгляд кажется, что более демократичным было бы возложить данную конституционную функцию на Парламент, который является высшим представительным органом государства, выражающим коллективную волю народа. Однако ввиду возможности кризисов в работе высшего представительного органа подобное возложение нежелательно.

Президент Республики Казахстан и Парламент Республики Казахстан в равной степени являются выразителями воли народа (т.к. они получают свои мандаты от народа через всеобщие выборы). При этом Парламент формируется по различным территориальным округам разными субъектами политического процесса, поэтому объективно олицетворяет собой многообразие народа Казахстана. Президент же избирается всем народом Казахстана, поэтому олицетворяет собой единство народа Казахстана. В связи с этим мандат Президента является всеобъемлющим, более того, он является персонифицированным воплощением государственного суверенитета. Именно *Президент* осуществляет наиболее полное представительство народа Казахстана и на него возлагается вышерассмотренная конституционная функция.

Кроме того, здесь необходимо учесть и фактор отсутствия развитой многопартийности. Как показывает опыт многих стран, для того, чтобы Парламент мог эффективно выполнять функцию представительства необходимо наличие развитой многопартийной системы.

По нашему мнению, именно исходя из данной конституционной функции Президент наделяется правом в особо ответственных случаях обращаться прямо к народу, направлять ежегодные послания, назначать референдум. Данная конституционная функция главы государства особенно ярко находит свое выражение при решении судьбы конституционных поправок и в условиях чрезвычайных ситуаций. Именно поэтому данная конституционная норма отвечает требованиям суверенного Казахстана.

Функция представительства от имени народа как внутри, так и вне страны. Внутри страны Президент осуществляет данную функцию при участии в работе Парламента как непосредственно, так и через своих представителей, а также при участии в работе Правительства. На международной арене он осуществляет данную функцию при совершении официальных действий от имени страны.

Функция символа и гаранта единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина. В соответствии со ст. 1 Конституции Республики Казахстан высшими ценностями в государстве являются человек, его жизнь, права и свободы. Соответственно, признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина есть обязанность государства. Возложение на Президента обязанности быть гарантом Конституции, прав и свобод человека и гражданина означает, что он призван действовать персонально. Для обеспечения данной функции ведущие подсистемы правоохранительных органов переведены в непосредственное подчинение и подотчетность главе государства (Комитет национальной безопасности, Прокуратура Республики Казахстан).

Как гарант обеспечения прав и свобод человека глава государства Казахстана активно содействует проведению судебно-правовой реформы. Становление Казахстана в качестве

государства с сильной президентской формой правления позволили полностью ликвидировать уродливое наследие тоталитаризма. В стране провозглашены и реализовываются такие демократические ценности, как свобода слова и печати, вероисповедания, обеспечено равноправное развитие всех народов. По данным статистики в Казахстане проживают представители более чем 130 наций и народностей.

Демократия предполагает жесткий спрос и высокий уровень ответственности каждого члена общества. Именно поэтому на сегодня главную проблему является вопрос качественного функционирования государственного аппарата, борьба с коррупцией в государственных структурах, борьба с преступностью и правонарушениями в обществе в целом. Государство, его органы получают от народа полномочия и действуют от имени народа и в интересах народа. Если же государство, его органы нарушают эти конституционные обязанности, то речь должна идти о нанесении вреда демократии, т.е. власти народа. Например, любой гражданин, орган печати имеют право получать от органов любой инстанции сведения, не являющиеся государственным, служебным или коммерческим секретом. Ведь граждане должны знать, как функционирует правительство, другие государственные органы.

Особый характер функций Президента как гаранта прав и свобод человека и гражданина состоит в том, что он не только проводит обобщающую работу в этой сфере через Комиссию по правам человека, но и нередко рассматривает конкретные вопросы, связанные с обеспечением прав и свобод каждого гражданина.

Гарантом прав и свобод Президент в основном выступает в процессе взаимодействия с другими органами государственной власти. Он принимает необходимые организационные и правовые меры для обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. Важнейшим способом гарантирования прав и свобод является право вето Президента на принимаемые Парламентом законы, право отмены, приостановления действия актов правительства, акимов областей, городов республиканского значения и столицы Республики, нарушающих права и свободы граждан. Президент также обладает правом помилования граждан.

Как гарант прав и свобод человека, Президент Республики Казахстан обеспечивает незыблемость Конституции. Для этого Президент обладает необходимыми полномочиями. Так, право конституционной инициативы о внесении изменений и дополнений в Конституцию принадлежит только Президенту. Чувствуя ответственность перед народом, Президент относится весьма критично к предложениям о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан.

Сложность задач по обеспечению общественного согласия обусловлена не только многонациональностью населения, но и его многоконфессиональностью. Сегодня в Казахстане проживают как мусульмане, так и православные, буддисты, протестанты, католики и др. Ранее в нашем государстве буйствовал воинствующий атеизм. В тот период были разрушены тысячи мечетей и церквей. Они были не просто уничтожены, но и осквернены. Этим уничтожалась духовность народа. Сегодня Казахстан как многие демократические государства, утверждает себя светским государством, которое является терпимым ко всем религиям. При этом религия не должна призывать людей к разделению, наоборот роль религии в современном обществе должна сводиться к сплочению народа. Это обусловлено общностью нравственных принципов и заповедей всех мировых религий.

Таким образом, в настоящее время для Казахстана особо актуальной проблемой выступает обеспечение духовного согласия. И здесь неизмеримо высока роль Президента, вся деятельность которого направлена на выработку в казахстанском обществе культуры мира и толерантности.

В выступлениях Президента неоднократно подчеркивается, что в Казахстане должна преобладать идея многонациональной модели развития, что речь может идти только о

строительстве многонационального государства, в котором не должно быть дискриминации по этническому, языковому, религиозному и иным признакам. Благодаря деятельности Президента сегодня можно констатировать, что напряженность в сфере межэтнических отношений спала.

Функция обеспечения согласованного функционирования всех ветвей государственной власти и ответственности органов власти перед народом. Одной из злободневных проблем переходного периода, переживаемого нашей республикой является неспособность ветвей власти эффективно взаимодействовать между собой. Это и было одной из причин принятия Конституции Республики Казахстан 1995 года.

В соответствии с действующей Конституцией каждый государственный орган в рамках своей компетенции обязан выполнять функции, которые направлены на реализацию Конституции и законодательства страны. Президент же призван охранять устойчивость государства в целом, всей сложной системы управления.

Мировая практика показывает, что в условиях переходного периода необходим особый институт авторитетного арбитра, который, не состоя с другими институтами государственной власти в прямых отношениях власти-подчинения, обеспечивает их согласованное функционирование. Этим институтом является глава государства. В этом аспекте можно выделить и такую функцию главы государства как обеспечение непрерывности и стабильности государственной власти. Это главное условие успешного функционирования государственной власти и выполнения ею своего предназначения в обществе. Президент Республики Казахстан постоянно подчеркивает свою обращенность к историческим корням. Свидетельство тому – объявление 1999 г. Годом единства и преемственности поколений.

Согласованное функционирование всех ветвей государственной власти обеспечивается Президентом, прежде всего, двумя основными конституционными методами – политической координацией и политическим арбитражем. Президент вправе использовать согласительные процедуры, а также различные формы контактов с органами законодательной и исполнительной власти. Хотя по Конституции Республики Казахстан, Президент не является главой исполнительной власти, он связан с нею наиболее тесно. Президент имеет определенные рычаги воздействия и на законодательную и судебную ветви власти.

Политическая координация работы всех государственных институтов находит своё яркое выражение в полномочии Президента обращаться с ежегодным посланием к народу Казахстана о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики республики. В этой связи высшие государственные органы обязаны соизмерять свою деятельность с намеченными главой государства ориентирами, согласовывать свою работу в рамках системы сдержек и противовесов.

На сегодняшний день институт президентства – активный инициатор в процессе демократизации общественной жизнедеятельности, и его усиление сопровождается принятием законов, направленных на преодоление кризиса, расширения процесса формирования и развития демократических ценностей.

Список использованной литературы:

1. См.: Назарбаев Н.А. *Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента народу Казахстана.* Алматы: Биев, 1998.
2. См.: *Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий.* Алматы: Жеты Жаргы, 1998.
3. *Конституция Республики Казахстан. А., 1998.*
4. Сахаров Н.А. *Институт президентства в современном мире. М. 1994.*

5. См.: Сартаев С.С. Президентство целесообразно. // Казахстанская правда. 1990.

Анарбаев Даулет Маратулы
Республика Казахстан, Алматы қ., Академия Кайнар.

Принцип разделения государственной власти на ветви и проблемы ее реализации в РК

Аннотация

В условиях формирования правового демократического государства в Республике Казахстан особая роль отводится институту главы государства. Глава государства на сегодня в большинстве стран является центральной фигурой политической системы и определяется как высшее должностное лицо государства, представляющее собой символ нации и незыблемости Конституции и государственного строя, главным предназначением которого является представление всего многообразного общества, обеспечение его интеграции и целостности. В условиях современного мира, когда всё более укрепляется культ войны и насилия, увеличивается и ожесточается преступность (в том числе международная), разжигаются локальные и региональные войны, возникают различные идеи и движения, призывающие в той или иной форме к насилию и гражданской розни, из всех государственных структур именно глава государства способен удержать страну и общество от действий, могущих привести к социальному взрыву и является наиболее эффективным институтом обеспечения стабильности и непрерывности общественного развития.

Ключевые слова: Принцип разделения власти, ветви власти, форма правления, парламент, правительство, президент, судебная власть, функции государства, политико-правовой институт, конституция.

Мемлекеттік биліктің тармақтарға бөліну принципі және оны Қазақстанда жүзеге асыру мәселелері

Аңдатпа

Қазақстан Республикасында құқықтық демократиялық мемлекеттің қалыптасуы жағдайында мемлекет басшысы институтына ерекше рөл жүктеледі. Мемлекет басшысы бүгінде көптеген елдерде саяси жүйенің орталық тұлғасы болып табылады және мемлекеттің ең жоғары лауазымды тұлғасы ретінде айқындалады, ол ұлттың және Конституция мен мемлекеттік жүйенің мызғымастығының нышаны болып табылады, оның негізгі мақсаты. оның интеграциясы мен тұтастығын қамтамасыз ете отырып, барлық алуан түрлі қоғамды көрсету болып табылады.

Түйін сөздер: Биліктің бөліну принципі, билік тармақтары, басқару нысаны, парламент, үкімет, президент, сот, мемлекеттің функциялары, саяси-құқықтық институт, конституция.

The principle of division of state power into branches and problems its implementation in Kazakhstan

Abstract

In the context of the formation of a legal democratic state in the Republic of Kazakhstan, a special role is assigned to the institution of the head of state. The head of state today in most countries is the central figure of the political system and is defined as the highest official of the state, which is a symbol of the nation and the inviolability of the Constitution and the state system, the main purpose of which is to represent the entire diverse society, ensuring its integration and integrity.

Key words: The principle of separation of powers, branches of power, form of government, parliament, government, president, judiciary, functions of the state, political and legal institution, constitution.

Функция, как и многие другие обществоведческие понятия, не является собственно юридической и политической категорией. Данное понятие заимствовано из других наук. При включении же этого термина в понятийный аппарат правовой науки его первоначальное значение утрачивается и наполняется другим смыслом. В теории государства функция означает направление, предмет деятельности того или иного политико-правового института, содержание этой деятельности, ее обеспечение [1, с. 32].

Исходя из этого при анализе функций главы государства необходимо учитывать следующие моменты. Содержание функции главы государства складывается из совокупности однородных аспектов государственной деятельности, при этом сходные стороны государственной деятельности объединяются в одну функцию, основываясь на специфику и характер тех общественных отношений, на которые они воздействуют. Функции главы государства охватывают все аспекты государственной деятельности в целом, не умаляя значения отдельных органов в осуществлении определённых функций государства. Функции главы государства носят комплексный, собирательный характер; в них воплощается сосредоточение усилий государства на решающих, жизненно важных направлениях его внутренней или внешней деятельности.

Функции главы государства устанавливаются в зависимости от основных задач, стоящих перед государством на том или ином этапе его развития [2, с. 65] и представляет собой средство реализации этих задач. Функции главы государства во многом зависят от системы государственного правления (президентской, полупрезидентской или парламентской) и определяются различными внутренними и внешними факторами. К примеру, кризисные явления в экономической жизни страны требуют концентраций усилий главы государства на решение экономических задач. Рост уровня преступности актуализирует функцию главы государства по своевременному обеспечению практических действий по усилению борьбы с ней, выявлению и устранению причин и условий, которые её порождают. Угроза внешней агрессии мобилизует главу государства на подготовку населения страны к её отражению.

Таким образом, под функциями главы государства Республики Казахстан следует понимать обусловленные его социальным предназначением, определенные Конституцией, наиболее важные, основные и постоянно присущие главе государства направления его деятельности, зависящие от системы государственного правления, от внутренних и внешних факторов, от основных задач, стоящих перед государством на том или ином этапе его развития и представляющие собой средство реализации этих задач.

Функции главы государства следует отличать от его полномочий. Если функции – это основные направления деятельности государства и государственных органов, то полномочия означают строго очерченный перечень прав и обязанностей, а также способов их реализации, представляемых должностному лицу. При этом полномочия – это укрупненные или конкретизированные права и обязанности главы государства, которыми он наделяется в целях реализации своих функций. К примеру, анализ конституционных норм позволяет сделать вывод о том, что нередко лишь формальные моменты – степень детализации, расположение в

той или иной статье позволяет определить, что регулирует данная конституционная норма: функцию или полномочие.

Функции главы государства необходимо также отличать от видов государственной деятельности, которые могут осуществлять либо специально уполномоченные на то органы, либо структурные подразделения различных органов государства.

Кроме того, функции главы государства нельзя отождествлять с формами и методами их реализации: конкретная функция главы государства представляет собой единство содержания, форм и методов осуществления государственной власти, неразрывно связанных с данным направлением государственной деятельности.

Рассмотрим функции главы государства Республики Казахстан. Прежде всего, отметим, что вся деятельность государственных органов, в том числе и главы государства в современном обществе в принципе должна быть сосредоточена на достижении основной цели: благо человека, его нравственное и материальное благополучие, максимальная правовая и социальная защищённость.

Функции главы государства Республики Казахстан можно классифицировать по различным основаниям. По продолжительности действия функции Президента можно подразделить на постоянные и временные (чрезвычайные). Постоянные функции осуществляются Президентом в течение всего срока его полномочий. Временные функции прекращают своё действие с решением определенной задачи, как правило, имеют чрезвычайный характер.

Также функции Президента можно подразделить на единоличные (не требующие контрассигнирования со стороны Премьер-министра и министерств), и коллегиальные (осуществляемые Президентом после соответствующего контрассигнирования).

Жизнь любого современного общества осуществляется в двух основных сферах - внутри страны и на международной арене, соответственно основные направления деятельности Президента зависят от того, в какой сфере общественной жизни они реализуются и условно подразделяются на внешние и внутренние.

Республика Казахстан имеет свои специфические политические и экономические условия, свой национальный менталитет, особенности правовой культуры и др. Этим во многом обусловлены особенности правовой системы и формы правления, а также функции главы государства Республики Казахстан. По мнению Б. Мухамеджанова содержание функций Президента Республики Казахстан во многом обусловлены унитарной формой устройства государства Казахстан [3, с. 67,].

Рассмотрим конституционные функции главы государства Республики Казахстан. По сравнению с Конституцией Республики Казахстан 1993 года действующий Основной Закон значительно полнее раскрывает функции Президента Республики Казахстан. В ст. 75 Конституции Республики Казахстан 1993 года указывалась лишь одна функция Президента – функция гаранта прав и свобод граждан и Конституции Республика Казахстан. В действующем Основном законе на Президента Республики Казахстан возлагается гораздо больший объем функций.

Конституционные функции Президента указаны в статье 40 Конституции Республики Казахстан, положения которой развиваются и конкретизируются в компетенциях, закрепленных в ст. 44 Основного закона. В соответствии со ст. 40 Конституции Республики Казахстан Президент:

- является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях;

- является символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина;
- обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственности органов власти перед народом.

Функция возглавления государства и определения его основных направлений внутренней и внешней политики, а также представительства Казахстана внутри страны и в международных отношениях. Данная конституционная функция Президента Республики Казахстан кардинально меняет его место в государственном механизме, в системе разделения власти. Это означает, что именно Президент Республики Казахстан определяет стратегию развития государства, его долгосрочные приоритеты, общие ориентиры его эволюции. По существу данная функция означает определение дальнейшей судьбы страны и представляет собой самую ответственную конституционную функцию, предопределяющую содержание других конституционных функций и конкретных полномочий главы государства Республики Казахстан.

На первый взгляд кажется, что более демократичным было бы возложить данную конституционную функцию на Парламент, который является высшим представительным органом государства, выражающим коллективную волю народа. Однако ввиду возможности кризисов в работе высшего представительного органа подобное возложение нежелательно.

Президент Республики Казахстан и Парламент Республики Казахстан в равной степени являются выразителями воли народа (т.к. они получают свои мандаты от народа через всеобщие выборы). При этом Парламент формируется по различным территориальным округам разными субъектами политического процесса, поэтому объективно олицетворяет собой многообразие народа Казахстана. Президент же избирается всем народом Казахстана, поэтому олицетворяет собой единство народа Казахстана. В связи с этим мандат Президента является всеобъемлющим, более того, он является персонифицированным воплощением государственного суверенитета. Именно Президент осуществляет наиболее полное представительство народа Казахстана и на него возлагается вышерассмотренная конституционная функция.

Функция представительства от имени народа как внутри, так и вне страны. Внутри страны Президент осуществляет данную функцию при участии в работе Парламента как непосредственно, так и через своих представителей, а также при участии в работе Правительства. На международной арене он осуществляет данную функцию при совершении официальных действий от имени страны.

Президент Республики Казахстан после выборов в Парламент не позднее 30 дней со дня опубликования итогов выборов созывает первую сессию Парламента нового созыва (ст. 59 Конституции Республики Казахстан). Также Президент председательствует на заседаниях Правительства при рассмотрении особо важных вопросов. По нашему мнению, есть настоятельная необходимость законодательного определения перечня «особо важных вопросов», поскольку председательствование Президента при рассмотрении таких вопросов сформулировано не просто как его право, а как его обязанность. При этом следует исходить из конституционных полномочий Правительства.

Функция символа и гаранта единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина. В соответствии со ст. 1 Конституции Республики Казахстан высшими ценностями в государстве являются человек, его жизнь, права и свободы. Соответственно, признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина есть обязанность государства. Возложение на Президента обязанности быть гарантом Конституции, прав и свобод человека и гражданина означает, что он призван действовать персонально. Для обеспечения данной функции ведущие подсистемы

правоохранительных органов переведены в непосредственное подчинение и подотчетность главе государства (Комитет национальной безопасности, Прокуратура Республики Казахстан).

Как гарант обеспечения прав и свобод человека глава государства Казахстана активно содействует проведению судебно-правовой реформы. Становление Казахстана в качестве государства с сильной президентской формой правления позволили полностью ликвидировать уродливое наследие тоталитаризма. В стране провозглашены и реализовываются такие демократические ценности, как свобода слова и печати, вероисповедания, обеспечено равноправное развитие всех народов. По данным статистики в Казахстане проживают представители более чем 130 наций и народностей.

В своем послании народу Казахстана в октябре 1998 года Президент Республики Казахстан публично объявил о невозможности экономического развития в отрыве от демократизации общества, представил программу ограничения президентской власти и расширения влияния представительной власти (парламентской) [4, с. 87]. Он предложил повысить общественную и политическую роль гражданских институтов посредством выборов в Парламент по партийным спискам. Данное обстоятельство оживило деятельность оппозиционных политических партий, общественных движений. На сегодня в Казахстане действуют несколько десятков различных партий и общественных движений, в том числе и молодежных.

Демократия предполагает жесткий спрос и высокий уровень ответственности каждого члена общества. Именно поэтому на сегодня главной проблемой является вопрос качественного функционирования государственного аппарата, борьба с коррупцией в государственных структурах, борьба с преступностью и правонарушениями в обществе в целом. Государство, его органы получают от народа полномочия и действуют от имени народа и в интересах народа. Если же государство, его органы нарушают эти конституционные обязанности, то речь должна идти о нанесении вреда демократии, т.е. власти народа. Например, любой гражданин, орган печати имеют право получать от органов любой инстанции сведения, не являющиеся государственным, служебным или коммерческим секретом. Ведь граждане должны знать, как функционирует правительство, другие государственные органы.

Если же право нарушается и для его реализации создаются препоны, то не просто нарушается Конституция, а происходит отчуждение народа от государства. Чем это может закончиться, показывает пример советской системы, а также противоречивые, кризисные процессы, происходящие в политической жизни Казахстана, России и других стран СНГ, а также в бывших социалистических европейских странах – Югославии, Польше, Чехии, Словакии.

Особый характер функций Президента как гаранта прав и свобод человека и гражданина состоит в том, что он не только проводит обобщающую работу в этой сфере через Комиссию по правам человека, но и нередко рассматривает конкретные вопросы, связанные с обеспечением прав и свобод каждого гражданина. Так, с 1991 г. аудиенции главы государства были удостоены более 1500 человек, представители всех слоев общественности республики [5, с. 65]. Главой государства совершено более 200 поездок по всем регионам и областям Казахстана, проведены многочисленные встречи с ветеранами войны и труда, представителями научной и культурной интеллигенции, спортсменами, творчески одаренными детьми страны.

Гарантом прав и свобод Президент в основном выступает в процессе взаимодействия с другими органами государственной власти. Он принимает необходимые организационные и правовые меры для обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. Важнейшим способом гарантирования прав и свобод является право вето Президента на принимаемые Парламентом законы, право отмены, приостановления действия актов правительства, акимов

областей, городов республиканского значения и столицы Республики, нарушающих права и свободы граждан. Президент также обладает правом помилования граждан.

Как гарант прав и свобод человека, Президент Республики Казахстан обеспечивает незыблемость Конституции. Для этого Президент обладает необходимыми полномочиями. Так, право конституционной инициативы о внесении изменений и дополнений в Конституцию принадлежит только Президенту. Чувствуя ответственность перед народом, Президент относится весьма критично к предложениям о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан.

Как гарант незыблемости Конституции Президент обладает правом обращения в Конституционный Совет по вопросам соответствия принимаемых Парламентом законов Конституции, по вопросам официального толкования Конституции, что способствует уяснению содержания положений Конституции, их правильной реализации. Так, в 1997 году Президент обратился с просьбой в Конституционный Совет Республики Казахстан дать разъяснение по ряду норм Конституции, в том числе определяющих правовой статус судов, судей, прокуроров, возможность введения суда присяжных.

Анализ обращений уполномоченных субъектов (к их числу согласно ст. 72 относятся Президент Республики Казахстан, Председатель Сената, Председатель Мажилиса, не менее одной пятой части от общего числа депутатов Парламента, Премьер-министр) в Конституционный Совет о проверке соответствия Конституции принятых Парламентом, но ещё не подписанных Президентом законов, показывает, что по числу таких обращений глава государства является бесспорным лидером. Так, из 11 законов, проверенных Конституционным Советом на предмет их соответствия Конституции, 8 были рассмотрены по инициативе Президента. Более того, Президент республики, в случае возникновения у него сомнений в конституционности принятого Парламентом закона, прибегает обычно не к возвращению закона в Парламент, а направляет его в Конституционный Совет.

Президент Республики Казахстан является гарантом обеспечения единства народа и государственной власти, духовного согласия казахстанского общества. Сегодняшний мир представляет собой совокупность разнообразных, порой противоречивых интересов, взглядов. Распад СССР поставил вопрос о сохранении межнационального согласия в постсоветских странах. В некоторых постсоветских странах разразившиеся межнациональные, религиозные, территориальные конфликты стали источником бед и унесли жизни многих тысяч людей. Так, если до войны в Таджикистане проживало 5,6 миллиона жителей, то в период войны он потерял более 300 тысяч человек. Общее количество беженцев и перемещенных людей составляет здесь свыше полутора миллиона, половина из которых вынуждена была покинуть пределы страны [6, с. 51]. Сегодня в Казахстане проживает несколько тысяч беженцев из «горячих точек» планеты. В связи с последними трагическими событиями в США и вероятной возможностью военной эскалации в Афганистане рост беженцев в Казахстане имеет высокую вероятность.

В выступлениях Президента неоднократно подчеркивается, что в Казахстане должна преобладать идея многонациональной модели развития, что речь может идти только о строительстве многонационального государства, в котором не должно быть дискриминации по этническому, языковому, религиозному и иным признакам [6, с. 54]. Благодаря деятельности Президента сегодня можно констатировать, что напряженность в сфере межэтнических отношений спала. Это нашло отражение и в некотором снижении эмиграционных настроений на этнической почве среди некоренных наций Казахстана.

По инициативе Президента Республики Казахстан в целях обеспечения духовного согласия казахстанского общества в 1994 г. была создана Ассамблея народов Казахстана, деятельность которой направлена на решение следующих задач: содействие сохранению

межнационального согласия и стабильности в обществе; выработка предложений по проведению государственной политики, способствующей развитию дружественных отношений между представителями национальностей; содействие их духовно-культурному возрождению и развитию на основе принципа равноправия, содействие обеспечению учета многообразных национальных интересов в проводимой государством национальной политике.

Ассамблея формируется Президентом из числа представителей национально-культурных центров, советов ветеранов, областных администраций, с учетом их авторитета среди населения, общественной активности, политического опыта. Кандидатуры в члены Ассамблеи выдвигаются по пропорциональному принципу в регионах малыми Ассамблеями народов Казахстана.

Мировая практика показывает, что в условиях переходного периода необходим особый институт авторитетного арбитра, который, не состоя с другими институтами государственной власти в прямых отношениях власти-подчинения, обеспечивает их согласованное функционирование. Этим институтом является глава государства. В этом аспекте можно выделить и такую функцию главы государства как обеспечение непрерывности и стабильности государственной власти. Это главное условие успешного функционирования государственной власти и выполнения ею своего предназначения в обществе. Президент Республики Казахстан постоянно подчеркивает свою обращенность к историческим корням. Свидетельство тому – объявление 1999 г. Годом единства и преемственности поколений.

Согласованное функционирование всех ветвей государственной власти обеспечивается Президентом, прежде всего, двумя основными конституционными методами – политической координацией и политическим арбитражем. Президент вправе использовать согласительные процедуры, а также различные формы контактов с органами законодательной и исполнительной власти. Хотя по Конституции Республики Казахстан, Президент не является главой исполнительной власти, он связан с нею наиболее тесно. Президент имеет определенные рычаги воздействия и на законодательную и судебную ветви власти (более подробно данные полномочия Президента нами рассмотрены ниже).

Политическая координация работы всех государственных институтов находит своё яркое выражение в полномочии Президента обращаться с ежегодным посланием к народу Казахстана о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики республики. В этой связи высшие государственные органы обязаны соизмерять свою деятельность с намеченными главой государства ориентирами, согласовывать свою работу в рамках системы сдержек и противовесов.

Президент методами политического арбитража и координации способен вывести страну из возможных тупиковых ситуаций. Однако это ни в коем случае не означает нарушение разделения государственной власти.

Функция обеспечения согласованного функционирования органов государства, являясь новой для конституционной практики Казахстана, производна от других функций главы государства.

Общие функции главы государства Республики Казахстан можно классифицировать на внутренние и внешние. Внутренние функции Президента – это основные направления деятельности Президента страны по управлению внутренней жизнью общества. Их классификацию целесообразно проводить по сферам деятельности государства. Выделяются экономическая, социальная, контрольная, идеологическая, организаторская функции.

Экономическая функция главы государства Республики Казахстан выражается в выработке и координации Президентом стратегических направлений развития экономики страны в целях создания рыночных отношений. Президент Республики Казахстан воздействует на экономическую жизнь общества в целом, что выражается в определении

основных направлений деятельности государства, в том числе и экономических, его участия в формировании Правительства, определении государственного бюджета и контроле за его выполнением; в координации программ экономического развития в масштабе страны, финансировании программ промышленных и научных исследований.

Однако в условиях Казахстана, где большинство земель относится к зоне рискованного земледелия, где в критическом состоянии демографическая ситуация, где материальное положение большинства людей находится на низжайшем уровне, введение института частной собственности на землю, вероятно, должно быть проведено с большой осторожностью, с учетом возможных перекосов и перегибов в сторону ухудшения социального положения коренного населения. Закон о земле, принятый в 2001 году отражает эти проблемы.

Неформальная встреча глав государств стран СНГ состоялась 3 августа 2001 года, где были обсуждены проблемы, связанные с Каспийским трубопроводным консорциумом, сотрудничеством на Каспийском море, освоением нефтегазовых запасов.

Социальная функция Президента выражается в деятельности главы государства, призванной обеспечивать социальную защищенность личности, нормальные условия жизни для всех граждан государства независимо от непосредственного их вклада в экономику страны. Данная функция во многом обусловлена ст. 1 Конституции Республики Казахстан, в которой Казахстан определяется как социальное государство.

Данное направление деятельности Президента предполагает, во-первых, создание условий для распределения социальных благ независимо от трудового вклада в целях обеспечения достойного уровня для таких категорий лиц, как пенсионеры, дети, безработные и т.д.; во-вторых, Президент должен поощрять выделение необходимых средств на нужды здравоохранения, просвещения, строительство жилья для нуждающихся членов общества. Тем самым обеспечивается реализация тех социальных прав, которыми должны в максимальном объеме пользоваться все граждане государства. В этом случае Президент в правовом государстве является гарантом реальной социальной защищенности всех граждан страны.

Социальная функция Президента находится в прямой зависимости от экономических возможностей государства, так как только при развитой экономике, развитии рыночных отношений Президент может в полном объеме быть гарантом социальной защищенности граждан. Так, например, во Франции существуют так называемые «зарезервированные области» деятельности Президента, такие как социальные вопросы, социальное страхование, занятость.

Социальная функция Президента Республики Казахстан заключается и в том, что Президент осуществляет поддержку сферам здравоохранения, науки, культуры, искусства и др. Так, в марте 2001 г. прошел учредительный съезд казахстанского общества авторов открытий изобретений и рационализаторов. Участники съезда обратились к Президенту Республики Казахстан с предложением об укреплении правовой базы в области интеллектуальной собственности. В данном обращении участники съезда указывают на то, что в Программе «Казахстан-2030. Процветание, безопасность, улучшение благосостояния всех казахстанцев» Президент особое внимание придает развитию высокотехнологических отраслей экономики, всемерной поддержке импортозамещающих и экспортоориентированных производств, стимулирующих творческую и предпринимательскую активность населения. Однако в программе действий Правительства РК на 2000-2001 г. намеченные мероприятия в научно-технических инновационных сферах не в полной мере подкреплены действенными механизмами.

Функция контроля осуществляется Президентом в самых различных формах и самыми различными методами. Право отлагательного вето Президента, налагаемое им на законы,

принимаемые Парламентом, по существу и есть контроль за соответствием законов Конституции.

Президент контролирует правотворческую деятельность органов исполнительной власти, может отменить или приостановить полностью или частично действие актов Правительства, акимов областей, городов республиканского значения и столицы. Думается, что в этой области необходимо установить порядок и процедуру проверки законности и целесообразности актов органов исполнительной власти. Требуют четкого определения и возможные последствия отмены Президентом таких актов.

Одной из форм контроля за деятельностью органов государства является систематическое заслушивание членов Правительства и правоохранительных органов. Поддержание стабильного правопорядка в стране – одна из важнейших функций Президента, всех государственных органов.

Организаторская функция заключается в активном участии Президента в формировании всех ветвей государственной власти. Президент назначает 7 сенаторов Парламента, подбирает первых руководителей Правительства, Национального Банка и других высших органов с согласия Парламента, назначает министров. Таким образом, Президент формирует политических служащих высших и местных органов исполнительной власти.

Президент определяет структуру Правительства, а также образует, упраздняет центральные исполнительные органы Республики Казахстан, не входящие в состав Правительства. Президент активно формирует и судебную власть. Председатель Верховного Суда, Председатели коллегий и судьи Верховного Суда избираются Сенатом по представлению Президента, основанного на рекомендации Высшего Судебного Совета. Судьи областного звена назначаются Президентом по рекомендации квалификационной коллегии юстиции. При этом Президент не может по своему усмотрению подбирать судей. В этой работе важную роль играют и Сенат, и Высший Судебный Совет, и Квалификационная коллегия юстиции.

Президент Казахстана осуществляет также и контроль за деятельностью своих представителей на местах, а также министров. Идеологическая функция. Президент является одним из субъектов, формирующих идеологию нашего государства. В юридической и политологической литературе ныне широко обсуждается вопрос о том, можно ли говорить о необходимости формирования государственной идеологии. По мнению Г.С. Сапаргалиева государственная идеология необходима, поскольку государство организует и осуществляет свою деятельность на основе идей, теорий, концепций [7, с.89].

Внешние функции Президента Республики Казахстан являются одними из наиболее важных, так как именно Президент как глава государства является персонифицированным представителем страны на международной арене. Более того, образно можно сказать, что сегодня главы государств постсоветских стран являются «лицом» государства.

Внешние функции главы государства призваны решать следующие важнейшие задачи государства: установление и поддержание взаимовыгодных отношений с другими государствами и обеспечение обороны страны от возможной внешней агрессии. В соответствии с указанными задачами можно выделить следующие основные внешние функции Президента: развитие взаимовыгодного сотрудничества с другими государствами, обеспечение обороны страны от нападения извне.

Сегодня функция развития взаимовыгодного сотрудничества с другими государствами заключается в деятельности Президента по развитию равноправных экономических, политических, культурных и других отношений, гармонично сочетающих интересы данного государства с конкретными и общими интересами всех государств. Это необходимо и для интеграции хозяйственной, политической и культурной жизни всех цивилизованных

государств, объединения их общих усилий для более эффективного решения внутренних проблем каждого государства в отдельности и мирового сообщества в целом. Такое сотрудничество предполагает совместную деятельность глав государств по выработке взаимовыгодных подходов к интеграционным вопросам, умению совместными усилиями находить наиболее рациональные решения, отвечающие интересам всех участников сотрудничества.

Как глава государства Президент Республики Казахстан наделен полномочиями определения развития приоритетов в экономике, а также правом на ведение переговоров и подписание международных договоров Республики Казахстан.

Сегодня для государств СНГ особо актуален вопрос о развитии международных отношений, так как они долгое время оставались в стороне от международного сотрудничества, «выпадали» из процессов глобализации. На современном этапе новые независимые государства Содружества становятся активными их участниками. Как показывает зарубежный опыт, при вхождении в мировое экономическое пространство, выгоднее и безопаснее для всех стран СНГ будет их выступление в качестве единого экономического блока. Это станет важнейшим условием участия государств СНГ в других экономических и торговых союзах как равноправных партнеров, а не сырьевых придатков. Глава государства отметил, что важно не только содействовать притоку инвестиций в Казахстан ..., но и проводить своего рода экспертизу тенденций развития мировой экономики применительно к условиям нашей страны [8, с. 90].

В 2021 году отмечается 30 лет с момента закрытия полигона в Семипалатинске. Это был большой вклад в здоровое развитие нашего государства.

Важным направлением деятельности Президента является функция главы государства по обеспечению обороны страны от нападения извне. История человечества свидетельствует, что на всех этапах развития государственно-организованного общества существовала объективная необходимость защиты от внешних агрессоров независимости страны, территориальной целостности. Функция обороны страны осуществляется Президентом с использованием экономических, политических, дипломатических средств. В мирное время – это подготовка страны к отражению возможной агрессии. В военное время – это непосредственное руководство вооруженной борьбой с агрессором, объединение всех сил страны для победы. В случае агрессии против Республики, либо непосредственной внешней угрозы ее безопасности Президент вводит на всей территории Республики или в отдельных ее местностях военное положение, объявляет частичную или общую мобилизацию и незамедлительно информирует об этом Парламент Республики.

В своей деятельности Президент Республики Казахстан поддерживает военную политику, суть которой составляет оборонительная доктрина, т.е. создание оптимальной достаточности сил и средств для предотвращения возможной агрессии со стороны другого государства или группы государств. Такой подход к вопросам военного противоборства в значительной мере снижает возможность возникновения войн, создает перспективу их постепенного исчезновения.

Функция по обеспечению обороны страны от нападения извне многогранна. Она включает в себя всю деятельность Президента по укреплению обороноспособности государства, поддержанию боевой мощи вооруженных сил как в мирное время, так и в военное. Эта функция базируется на военной доктрине государства и складывается из пяти основных направлений: укрепление оборонной мощи страны, повседневное совершенствование вооруженных сил, постоянное повышение их боеспособности; охраны государственных границ; организация гражданской обороны и военное обучение запаса вооруженных сил.

Функции главы государства показывают, что в системе государственных органов Президенту отводится главенствующая роль. Сегодня он является лидером страны, который несет огромную ответственность, ибо среди всех государственных органов именно на него возлагается ответственность за будущее развитие страны. Великий мыслитель, создатель классовой идеологии, К. Маркс отмечал, что перед социальными реформаторами всегда встают вопросы «Откуда?»- в ответе на который обычно сомнений не существует, и «Куда?» – в отношении которого обычно существует путаница. По мнению академика С.З. Зиманова относительно Казахстана и многих других стран СНГ известен и вопрос «Куда?» (правовое государство. - Н.И.), но возникает еще не менее важный вопрос «Каким образом?» – в ответе на который существует неопределенность. Анализ конституционных функций Президента Республики Казахстан показал, что именно на главу государства возлагается ответственность выбора пути развития страны, который в конечном счете итоге должен способствовать демократизации общества и формированию правового государства.

Также отметим, что в Казахстане институт президентства можно определить как персонифицированный, т.е. в одном лице соединились личность и юридический статус. Однако процесс усиления института президентства проходит одновременно с широкой демократизацией общества. Вместе с растущей ролью института президентства в Республике Казахстан значительно возросла и роль таких политических институтов, как Парламент и политические партии.

На сегодняшний день институт президентства – активный инициатор в процессе демократизации общественной жизнедеятельности, и его усиление сопровождается принятием законов, направленных на преодоление кризиса, расширения процесса формирования и развития демократических ценностей.

Список использованной литературы:

1. *Котов А.К. Суверенный Казахстан: гражданин, нация, народ. Алматы: Жеты жаргы. 1997. С. 149. (287с.)*
2. *Бижанов А.Х. Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода. Алматы: Онер. 1997. С. 91.*
3. *Мухамеджанов Б. Президентская форма правления в Республике Казахстан как в унитарном государстве // Правовые проблемы унитаризма в Республике Казахстан. Алматы: Жеты Жаргы, 2000. С. 93.*
4. *Институт Президентства: десять лет становления // Казахстанская правда. 2000, 22 апреля.*
5. *Хитрин Ю. Логика контроля. Конституционность актов Президента тоже проверяется // Юридическая газета. 2001, 14 апреля.*
6. *Ибраева А. Ассамблея народов Казахстана – гарант духовного согласия казахстанского общества // Мир начинается у твоего порога. Сб. ст. Алматы, 2000. С. 283. (с. 301)*
7. *Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. Алматы: Жеты жаргы, 1998. С. 194. (334с.)*
8. *Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. –3-е изд. М.: Юриспруденция, 1999. С. 141. (528с.)*

*Анарбаев Даулет Маратулы
Республика Казахстан, Алматы қ., Академия Кайнар*

Понятие формы правления

Аннотация

Государство в самом общем виде предстает в виде объединения многих субъектов политического общения, проживающих на определенной территории, управляемых с помощью социальной власти, имеющей публично-политический характер. В узко юридическом смысле государство является политической организацией, созданной для управления обществом, издающей общеобязательные нормы, обладающей аппаратом принуждения и подавления, собирающей налоги для решения общих дел. Институт главы государства в Казахстане достаточно самобытен, что проявляется через его место в системе высших государственных органов. Так, Президент не относится ни к одной из ветвей государственной власти, тем самым, обеспечивается его нейтральное равное отношение ко всем органам государства. Подобное положение требует более детального изучения как с теоретических позиций, так и с точки зрения его практической реализации.

Ключевые слова: Форма правления, президент, ветви власти, государственное устройство, политическая власть, право, институты, государство, глава государства, конституция.

Басқару нысанының түсінігі

Аңдатпа

Мемлекет өзінің ең жалпы түрінде белгілі бір аумақта тұратын, қоғамдық-саяси сипатқа ие, қоғамдық биліктің көмегімен басқарылатын көптеген саяси коммуникация субъектілерінің бірлестігі ретінде көрінеді. Тар құқықтық мағынада мемлекет – қоғамды басқару үшін құрылған, жалпыға міндетті нормаларды жариялайтын, мәжбүрлеу және басып-жаншу аппаратына ие, ортақ істерді шешу үшін салық жинайтын саяси ұйым.

Түйін сөздер: Билік нысаны, президент, билік тармақтары, мемлекеттік құрылым, саяси билік, құқық, институттар, мемлекет, мемлекет басшысы, конституция.

The concept of a form of government

Abstract

The state in its most general form appears as an association of many subjects of political communication living in a certain territory, controlled with the help of social power, which has a public-political character. In a narrow legal sense, the state is a political organization created to manage society, publishing generally binding norms, possessing an apparatus of coercion and suppression, and collecting taxes to solve common affairs.

Key words: Form of government, president, branches of government, state structure, political power, law, institutions, state, head of state, constitution.

Термин «институт» широко применяется как в юридической науке, так и в политологии. При использовании термина «политический институт» в политологии под ним подразумевается «организационно оформленные способы осуществления политической деятельности и политической власти» [1, с.45]. Разный смысл вкладывается в данное понятие в отдельных юридических науках: в теории права, в сравнительном государствоведении, в науке конституционного права.

В науке конституционного права и сравнительном государствоведении понятие институт стало утверждаться в начале XX века. Основоположником школы

институционализма является французский юрист М. Ориу, который справедливо утверждал, что ряд правовых институтов (государство, церковь, профсоюзы) являются не только средством юридической техники, но и элементами организации общества.

В настоящей работе термин «институт» мы применяем в том смысле, который в него вкладывается в сравнительном государствоведении и науке конституционного права. В отличие от правового института государственный институт – это не система норм, не юридическое, а фактическое явление. Государственный институт – это фактически сложившаяся, относительно обособленная организационно-функциональная структура в целостной системе управления обществом [2, с.42].

Глава государства – один из наиболее ранних государственных институтов. Его происхождение связывается с преобразованием власти племенного вождя во власть монарха. Данный процесс протекал одновременно с разложением первобытного общества, развитием социального неравенства и появлением государства. Первую юридическую форму главы государства представляет собой институт монарха.

Более сложно обстоит дело с вопросом о происхождении института президентства как главы государства. Институт президентства в современном понимании возник только в эпоху нового времени в связи с реализацией принципа разделения государственной власти и установлением демократических республик. Следует позитивно отнестись к мнению профессора З.М.Черниловского, отмечавшего, что истоки данного института лежат в более ранних эпохах. Исторические корни президентуры уходят в старую римскую экстраординарную магистратуру – диктатора, созданную на случай возникновения чрезвычайных ситуаций, угрожающих самому существованию государства [3, с.48]. При этом создатели римской республиканской конституции, осознавая, что неограниченная власть по своей природе тяготеет к авторитаризму, ограничивали диктатуру шестимесячным сроком. Публичное сложение полномочий возвращало диктатора к его прежней роли и восстанавливало в полном объеме полномочия ординарных магистратов.

Проанализируем трактовку понятия главы государства в законодательстве и научной литературе прошлого и современности.

Термин «глава государства» применяется в Конституциях и законодательстве многих стран мира. Так, в ч. 1 ст. 56 Испанской Конституции 1978 года установлено, что «король является Главой государства, символом его единства и постоянства, выступает арбитром между учреждениями и оказывает сдерживающее воздействие на их регулярную деятельность, осуществляет высшее представительство Испанского государства в международных отношениях, в особенности с нациями, с которыми оно имеет историческую общность, и осуществляет функции, которыми его прямо наделяют Конституция и законы» [4, с. 23]. Таким образом, в конституционном акте данного государства понятие главы государства раскрывается через его функции. В Конституции Литовской Республики установлено, что «Президент республики является главой государства. Он представляет Литовское государство и выполняет все, что вменяется ему в обязанности Конституцией и законами».

В п.1 ст. 40 Конституции Республики Казахстан утверждается, что «Президент Республики Казахстан является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях». В п. 2 и 3 выделяется несколько важнейших функций Президента Республики Казахстан. Так, Президент Республики Казахстан является символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина, а также обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом [5, с.23].

В п.1 ст. 80 Конституции Российской Федерации утверждается, что «Президент Российской Федерации является главой государства» [6, с.67]. Далее указываются его функции, которые аналогичны с функциями Президента Республики Казахстан.

Существует целый ряд Конституций, в которых роль и функции главы государства вообще не раскрыты (к примеру, Конституция Французской Республики). В данных Конституциях определяются только полномочия главы государства.

При определении статуса главы государства в Конституциях большинства стран мира в самом начале идет положение о том, что Президент – это глава государства, и только после данного положения перечисляются его функции. Подобное изложение порождает следующий вопрос: наделяется ли Президент данными функциями именно как глава государства или возглавление государства является одной из его функций. Также заметим, что в различных государствах перечень функций лица, возглавляющего государство, определяется по-разному. Более того, ни в одной Конституции стран мира глава государства не определяется как государственный орган.

В целях более полного определения понятия главы государства необходимо обратиться к теоретическому анализу трудов известных мыслителей, где рассматриваются понятия «глава государства», «государственный орган», «механизм государства». Вопросы понятия главы государства не являются объектом специального рассмотрения в данных трудах, а изучаются в процессе анализа таких категорий, как «государство», «государственная власть», «форма правления».

Великий античный мыслитель Платон, размышляя об идеальном устройстве государства, описывает характеристики, которыми должны обладать правители. Он выделяет в государстве три сословия, которые отвечают трем добродетелям (мудрости, мужеству и умеренности): это сословия правителей, стражей, земледельцев и ремесленников. При этом Платон отмечает, что сословие правителей должно выполнять функцию заботы об интересах общества в целом; правителями должны быть те, которые лучше других знают государственные дела и способны к умозрению идеальной сущности вещей; зная идею справедливости и блага, они могут быть мудрыми и справедливыми правителями, ставящими общественное благо выше всего [7, с. 56].

Крупнейший представитель католического богословия и средневековой схоластики Фома Аквинский в работе «О правлении властителей» утверждает, что правитель государства является также и творцом государства подобно тому, как Бог есть правитель и творец мира. По его мнению, самой правильной формой правления является смешанная, которая сочетает в себе монархические, аристократические и демократические элементы; самой же неправильной он называл демократию [8, с. 78].

Государственно-правовые концепции мыслителей нового времени основывались на идее о договорном характере государства. Понятие главы государства здесь также не разрабатывалось, но использовались термины «правитель», «суверен». Так, государство преимущественно определялось как единое лицо, ответственным за действия которого сделало себя путем взаимного договора между собой огромное множество людей, с тем, чтобы это лицо могло использовать силу и средства всех их так, как сочтет необходимым для их мира и общей защиты. При этом государственная власть основана на воле народа, который и является сувереном [9, с. 145].

В трудах великого ученого-энциклопедиста, философа Востока Абу Наср аль-Фараби, в частности в произведении «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», были развиты идеи об идеальном социально-политическом устройстве, о качествах, которые должны быть присущи главе государства – правителю. В этом городе-государстве правитель является просвещенным монархом, заботящимся о поданных, он должен отвечать высоким

требованиям интеллектуального развития, политического поведения и морали. По аль-Фараби, глава государства – монарх, который ни одному из людей не подвластен. Он должен соединять в себе двенадцать врожденных природных качеств: это физическая сила, природная смекалка, прекрасная память, пронизательный ум и прозорливость, умение ясно излагать мысли, любовь к обучению и познанию, воздержание к различным искушениям, честность, презрение к атрибутам мирской жизни, справедливость и ненависть к несправедливости, решительность, смелость и отважность [10, с. 56].

Вопросы института главы государства подвергались активному обсуждению в разные периоды в различных странах, прежде всего, в связи с идеей ограничения законом единоличной власти монарха. К примеру, данные идеи получили своё развитие в начале XX века в работах и конституционных проектах русских общественных деятелей - М.М. Сперанского, Н.И. Муравьева, И.И. Лазаревского (под руководством последнего специальной комиссией Временного правительства был разработан проект учреждения в республиканской России института президентства); в связи с рассмотрением вопросов устройства автономии «Алаш» в работах казахских общественных деятелей - М. Дулатова, А. Букейханова [11, с.45].

Что касается советской юридической науки, то здесь наблюдаем ситуацию, когда концепция главы государства как единоличного института власти не воспринималась. Здесь доминировала идея единства власти, осуществляемой Верховным Советом, а его Президиум понимался как коллективный институт главы государства.

Таким образом, в политической и юридической науке прошлого общее понятие главы государства отсутствует, что представляет определенную трудность для научного анализа данного института, поскольку прежде чем рассматривать динамику какого-либо государственно-правового явления, необходимо четко определиться с его понятием, выделить специфические черты, отличающие его от других аналогичных явлений.

Обращение же к зарубежной литературе позволяет заметить, что здесь государственный орган рассматривался в тесной взаимосвязи с человеческим фактором. Так, ещё римские юристы разрабатывали понятие государственного органа как совокупности людей или одной личности. Само государство рассматривалось как фиктивная личность, как некая абстракция. Государство как фиктивная личность не может действовать, за него действуют живые люди, объединенные в государственные органы. Начиная с них, стало традиционным рассматривать государственный орган в соотношении с государством. Однако более глубоко понятие государственного органа в работах римских юристов не рассматривалось.

Для более полного и всестороннего рассмотрения понятия института главы государства необходимо выделить специфические черты, присущие ему и отличающие его от других государственных органов, а также определить его место и роль в механизме государства.

Термин «механизм» в обыденном понимании имеет два значения, которые также используются и в юридической науке. С одной стороны механизм означает способ, прием или совокупность приемов функционирования чего-либо. В этом аспекте, к примеру, в юридической науке рассматривается механизм правового регулирования.

С другой стороны механизм рассматривается как система определенных элементов, объединенных с целью совершения какой-либо деятельности. В данном значении термин «механизм» используется в исследовании.

В современной науке сложилось несколько подходов к определению государственного механизма и к вопросу о соотношении понятий «механизм государства» и «государственный аппарат». Так, традиционно механизм государства определялся как система государственных органов и должностных лиц. Здесь понятия механизм государства и государственный аппарат совпадают [12, с. 78]. К примеру, Л.И. Спиридонов дает следующее определение механизма государства: «Под механизмом государства понимается система его органов, посредством

которых оно осуществляет государственную власть и реализует свои функции. Памятуя роль социальных потребностей, вызвавших в жизнь государство, его механизм можно определить и как функционирующую систему государственных органов, обеспечивающих решение общих дел» [13, с. 92].

Вместе с тем существует точка зрения, согласно которой понятие «государственный механизм» более шире, нежели «государственный аппарат», а именно если субъектный состав государственного аппарата означает только систему органов государственной власти (законодательную, исполнительную и судебную подсистемы), то механизм государства включает в себя не только государственные органы в данном понимании, но и так называемые силовые структуры, аппарат принуждения, материальные средства государственной власти, государственные учреждения» [14, с. 65].

По нашему мнению, данные определения не учитывают специфику термина «механизм» как совокупности динамичных закономерностей, последовательно обуславливающих функционирование или развитие того или иного явления, с учетом которых мы и должны рассматривать понятие механизма государства. Какие элементы приводят в движение, «заставляют» функционировать государство?

Прежде всего, это государственные органы, связанные между собой иерархической соподчиненностью и правомочные совершать действия, составляющие монополию государства. Для обеспечения выполнения возложенных на государственный орган функций он должен располагать необходимыми организационными и материальными средствами. Государственные учреждения, различные материальные структуры призваны только исполнять властные веления органов государства. Однако, как таковой механизм государства функционирует через деятельность государственных органов, которые и являются основными структурными элементами механизма государства.

Однако механизм государства не следует понимать упрощенно, как простую совокупность указанных элементов. Механизм государства – это система, и как всякая система обладает новыми качествами, отличными от качеств составляющих её элементов.

Механизм государства - это законодательно закреплённая внутренне согласованная и проникнутая единством система государственных органов, располагающая необходимыми материальными средствами, непосредственно осуществляющая задачи и функции государства. В механизме государства каждому государственному органу отводится специфическое место и каждый из них выполняет определенную функцию. При этом место и роль каждого государственного органа могут быть полностью раскрыты только в структуре, с учетом всех ее элементов.

Определим место и функции главы государства в механизме государства. При построении любой управляющей системы ее структура определяется целями и функциями данной системы. Поэтому прежде чем определить место главы государства в механизме государства необходимо обратиться к функциям и целям государства.

Государственного управления необходим институт в форме единоначального главы государства, который в кризисных ситуациях, представляющих угрозу конституционному строю, правам человека и других ответственных ситуациях, возвышается над парламентскими, избирательными и другими треволнениями, партийными сделками и повседневной деятельностью государства, становится нейтральным и выступает гарантом защиты интересов общества, народа в целом.

Данную функцию более эффективно может выполнять только глава государства, который не является представителем политических партий, какой-либо ветви власти. Однако даже когда глава государства является представителем какой-либо социальной силы, в ситуациях, когда кризис между социальными силами ставит под угрозу стабильность

государственной власти и права человека, он является единственным институтом, который обязан «возвыситься» над политическими интересами и принимать решения исходя строго из интересов всего общества в целом. Это и позволяет рассматривать его в качестве гаранта прав и свобод человека, незыблемости конституционного строя.

Таким образом, глава государства – это государственный орган, занимающий высшее место в системе органов государства, призванный консолидировать общество, осуществляющий его высшее представительство как внутри страны, так и на международной арене, являющийся символом единства всего народа и государства.

Ряд факторов оказывает влияние на конкретный правовой статус главы государства в различных странах. Среди них важнейшими являются следующие:

- исторический фактор;
- экономический фактор;
- геополитический фактор;
- особенности реализации принципа разделения государственной власти.

Прежде всего, на особенности правового статуса главы государства большое влияние оказывает принцип разделения государственной власти, так как в зависимости от того, к какой из ветвей государственной власти относится глава государства в соответствии с Конституцией, такими функциями и полномочиями он наделяется.

Так, согласно текстам Конституций различных стран, глава государства входит либо только в исполнительную, либо в законодательную, и в исполнительную, либо не входит ни в какую ветвь власти.

Примером первого случая, где глава государства относится к исполнительной власти, является Конституция США. Согласно разделу 1 ст. 2 Конституции США 1787 года «исполнительная власть вверяется Президенту Соединенных Штатов Америки», [15, с. 73]. Уже исходя из данной конституционной нормы Президент США наделяется конкретными полномочиями.

По Конституции США между ветвями власти четко и максимально разделены функции, компетенция и полномочия, кроме того, данные ветви власти и организационно обособлены друг от друга. Здесь единство и консолидация власти обеспечиваются не столько с помощью института главы государства, сколько благодаря эффективной системе сдержек и противовесов. Тем самым «жесткое» разделение власти, характерное для США, не отрицает её единства, так как государственно-правовой опыт данной страны свидетельствует о том, что максимальное разграничение функций трёх ветвей власти, не приводит к ослаблению целостности государственной власти [16, с. 87].

Вхождение Президента и в исполнительную, и в законодательную ветви власти можно проследить на примере Конституции Индии 1949 года, где в ч. 1 ст. 53 устанавливается, что исполнительная власть Союза вверяется Президенту и осуществляется им либо непосредственно, либо через должностных лиц, подчиненных ему согласно настоящей Конституции. Однако при этом в ст. 79 утверждается, что «для Союза учреждается Парламент, который состоит из Президента и двух Палат, известных соответственно как Совет Штатов и Народная Палата».

Сегодня традиционным становится правовое положение главы государства, когда он не относится ни к одной из ветвей власти. Прежде всего, это связано с тем, что многие традиционные функции главы государства соприкасаются со всеми тремя ветвями власти. В качестве примера здесь можно привести ст. 55 Основного закона ФРГ 1949 г.: «Федеральный президент не может входить ни в состав правительства, ни в законодательный орган Федерации или какой-либо земли». Таким образом, в Конституции ФРГ открыто говорится о том, что глава государства не входит ни в одну из ветвей власти.

По Конституции Республики Казахстан (ст. 40) Президент Республики Казахстан - это глава государства, обеспечивающий согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом. Исходя из смысла данной конституционной нормы, можно заключить, что глава государства не относится ни к одной из ветвей власти, он имеет юридические и фактические основания выступать как символ и гарант единства народа и государственной власти. Здесь Президент является государственным институтом, обеспечивающим единство государственной власти. Исходя из данной функции, глава государства Казахстана наделяется соответствующими полномочиями.

По нашему мнению, именно такое положение главы государства, когда он не относится ни к одной из ветвей власти, позволяет наиболее эффективно осуществлять ему функцию интеграции, как всех ветвей власти, так и общества. Разделение власти не должно вести к изоляции её ветвей. Профессор Ким В.А. отмечает, что разделение государственной власти не есть «взаимное отчуждение ветвей власти, не их самоизоляция, не превращение каждой из них в изолированную, самостоятельную систему в полном смысле слова. Властные ветви не могут превратиться в такие системы по той причине, что они являются ветвями единой, неделимой власти народа, с общими коренными интересами» [12, с. 56]. Совершенно справедливо в этой связи, представляется утверждение Кима В.А. о том, что «цели разделения власти на ветви - это обеспечение разделения управленческого труда в целях достижения общих задач, стоящих перед народом, обществом и государством, недопущение сосредоточения власти в одних руках - органа или государства. Разделение власти носит относительный характер, в то время как взаимодействие ветвей власти - абсолютный». Назначение же принципа разделения власти в том, что «... он позволяет ослабить начала тоталитаризма в государстве».

Таким образом, принцип разделения власти не отрицает «единства власти», но отрицает «единовластие». «Как это ни парадоксально, но полное разделение власти абсурдно, ибо вступает в противоречие с перспективой выживания государства и сохранения политической системы». В целях более успешного функционирования государственной власти на основе принципа разделения власти требуется более гибкий механизм реализации данного принципа.

В системе разделения власти особая роль отводится главе государства как государственному органу, обладающему необходимыми организационными средствами для обеспечения единства ветвей власти.

Однако здесь возникает опасность перерастания власти главы государства в единоличную власть. Поэтому для предотвращения узурпации власти необходимо разработать эффективный механизм сдержек и противовесов. Исторический процесс свидетельствует, что наиболее часто стремление к «присваиванию» себе качества субъекта власти наблюдается у главы государства, исполнительной власти. В целом можно отметить, что по сути именно этим обстоятельством и была вызвана необходимость разработки и реализации теории разделения государственной власти. История показывает, что преследуемой практической целью разделения власти является ограничение исторически сложившейся единоначальной власти монарха.

Значительное влияние на особенности правового статуса главы государства оказывает исторический опыт народа, геополитические условия, в результате воздействия которых складывается тип политической культуры.

То, что формы организации государственной власти обусловлены геополитическими факторами, было аргументировано различными мыслителями, историками, учеными ещё ранее. Так, Ш. Монтескье писал, что «обширные размеры империи – предпосылка для деспотического управления» [17, с. 78]. Известный русский историк С.М. Соловьев абсолютную власть Петра Первого связывал с громадными размерами «континентального

государства, не защищенного природными границами, открытого с востока, юга и запада» [18, с. 56].

По нашему мнению, тяготение ряда постсоветских государств к сильной исполнительной власти в значительной степени вызвано экономическими и геополитическими факторами, а также историческим опытом народа. Более того, этим странам характерен общий тип политической культуры. Здесь мы хотели бы привести результаты анкетирования, проведенного группой VIProblem в ноябре 1999 году в двух городах Казахстана – Алматы и Астане.

На вопрос: “Какой тип политической культуры присущ, по вашему мнению, большинству населения Республики Казахстан?”, 73,3% респондентов, т.е. подавляющее большинство, ответили: “Патриархальный, с характерным ограничением политического горизонта людей их повседневными заботами, неосознанностью последствий и своей роли в участии в политике”; тогда как 20, 0% ответили: «Подданнический, с пониманием цели и назначения политики, исполнением законов и других нормативных документов; 16,75% посчитали, что большинству населения Республики Казахстан присущ активистский тип политической культуры, с осознанием политических целей и путей их реализации, активным соучастием в политике, а 10,0% - гражданский, сочетающий качества активистской и подданнической культуры. При этом 23,3% опрошенных считают, что патриархальный тип характерен для горожан; 60,0% - сельчанам; 56,7% - считают, что данный тип характерен для лиц с низким уровнем дохода; 13,3% респондентов - лицам со средним уровнем доходов; 13,3% - лицам с высоким уровнем доходов. Таким образом, за годы суверенности, по мнению большинства экспертов, особых изменений в динамике разных типов политических культур не произошло.

Отметим также и экономический фактор который издревле оказывал существенное влияние на особенности формы правления и статуса главы государства. К примеру, сегодня исторической наукой доказано, что в формировании и различии таких древних монархий как древневосточная и древнеримская решающую роль оказали климатические условия и вытекающий отсюда доминирующий способ производства. Аграрный строй обусловил формирование здесь монархии. Формирование древневосточной монархии обусловлено необходимостью создавать и поддерживать в порядке ирригационные сооружения, сохранением в течение длительного времени общинного хозяйства, существованием коллективной собственности на воду, землю, на часть рабов. Ввиду сложившегося азиатского способа производства здесь был сформирован особый государственный строй - восточная деспотия.

В XX веке ситуация несколько изменилась. Сегодня в экономически развитых странах различия между формами правления, а также статуса главы государства не имеют существенного значения и не оказывают влияние на степень демократичности политического режима. В экономически развитых странах монарх, как правило, представляет собой символ нации и преемственности политического правления. В этих государствах конституционные нормы и практика сложились так, что монархи соблюдают требования законности.

В развивающихся странах, в том числе и Республики Казахстан, форма правления и вытекающие из этого особенности статуса главы государства оказывают достаточно сильное влияние на политический режим. Для формирования правового государства и демократического гражданского общества необходим сильный институт государственной власти в лице главы государства, способный консолидировать многообразное общество и возглавить всю систему государства в переходной период.

Список использованной литературы:

1. Чиркин В.Е. . Основы сравнительного государственоведения. М.: Артикул. 1997. С. 99. (352с.)
2. Черниловский З.М. Институт президентуры в свете исторического опыта // Советское государство и право. 1991. №6.
3. Конституция Испании // Конституции 16 стран мира. Алматы: Жеты Жаргы, 1995. С. 68. (574с.)
4. Конституция Литовской Республики // Конституции 16 стран мира. Алматы: Жеты Жаргы, 1995. С. 180. (574с.)
5. 10. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2022 г.)
6. Конституция Российской Федерации // Конституции 16 стран мира. Алматы: Жеты Жаргы, 1995. С. 369. (574с.)
7. Платон. Государство. Собр. соч. в 3 томах. Т.3. М.: Мысль, 1971. (685с.).
8. История философии права. С.-П.: Юрид. институт, 1998. С. 74.
9. История политических и правовых учений / Под редакцией В.С. Нерсесянца. М.: Юридическая литература. 1988. С. 268. (814с.)
10. Цит. по Барманкулову М. Хрустальная мечта тюрков о квадронации. Алматы. ОФ БИС, 1999. С.74-75.
11. Василенко П.Т. Органы советского государства и их система на современном этапе развития общества. М.: изд. Моск. ун-та. 1967. С. 41. (302с.)
12. Ким В.А. О разделении государственной власти и взаимодействии её ветвей // Вестник КазГУ. 1997. №3. С.59.
13. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. М., 1997. С.66. (300с.)
14. Протасов В.Н. Проблемы теории государства и права. М.: Новый юрист, 1999. С. 162.
15. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Тома 1-2. /Ответ. ред. Б.А. Страшун. М.: Бек, 1996. С.304. (757с.)
16. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Ответ ред. Б.А. Страшун. Т.3. М.: Изд-во БЕК, 1997. –с.130. (744с.)
17. Монтескье Ш. О духе законов. М.: Мысль, 1999. С. 113.
18. Соловьев С.М. Чтения и рассказы по истории России. М.: Правда, 1990. С. 428-429. (765с.)

Есетова Салтанат Конусбаевна

к.ю.н., асс.профессор Академия Кайнар г.Алматы e-mail: saltanat.yessetova@gmail.ru

Медеубеков Тимур Шалхарович

к.ю.н., доцент Академии Кайнар, г. Алматы. e-mail: 87017402398@mail.ru

Бекбергенов Мадияр Туралиевич. Магистрант Академии Кайнар г.Алматы

e-mail: naz_atina@mail.ru

Научная исследованность вопросов правового регулирования венчурного финансирования в Казахстане

Аннотация

В статье проведен анализ источниковой базы по вопросам венчурного финансирования в Казахстане, отмечено, что проблемы развития венчурной индустрии активно изучаются

учёными-экономистами. Авторы провели анализ основных тенденций развития правового регулирования венчурного финансирования, проанализировали текущее состояние законодательства в сфере венчурного финансирования. Сделан вывод, что венчурное финансирование как трансфер коммерциализации технологий во всех развитых странах считается эффективным инструментом активизации деятельности государства. Система венчурного финансирования в зарубежных странах развита и пользуется поддержкой со стороны государства и крупных корпораций.

Ключевые слова: венчур, венчурное предпринимательство, венчурное финансирование, венчурное инвестирование

Қазақстандағы венчурлық қаржыландыруды құқықтық реттеу мәселелері бойынша ғылыми зерттеулер

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы венчурлік қаржыландырудың бастапқы базасы талданады, венчурлік саланы дамыту мәселелері экономистер тарапынан белсенді түрде зерттеліп жатқаны атап өтіледі. Авторлар венчурлік қаржыландыруды құқықтық реттеуді дамытудың негізгі тенденцияларына талдау жасады, венчурлық қаржыландыру саласындағы заңнаманың қазіргі жағдайына талдау жасады.

Түйін сөздер: венчурлық, венчурлық кәсіпкерлік, венчурлық қаржыландыру, венчурлық инвестиция

Scientific research on the issues of legal regulation of venture financing in Kazakhstan

Abstract

The article analyzes the source base on venture financing in Kazakhstan, it is noted that the problems of the development of the venture industry are actively studied by economists. The authors analyzed the main trends in the development of legal regulation of venture financing, analyzed the current state of legislation in the field of venture financing.

It is concluded that venture financing as a transfer of technology commercialization in all developed countries is considered an effective tool for enhancing the activities of the state. The system of venture financing in foreign countries is developed and is supported by the state and large corporations.

Key words: venture, venture entrepreneurship, venture financing, venture investment

Важнейшим этапом современного развития мировой экономики и национальной экономики Казахстана является инновационное предпринимательство. Инновационное предпринимательство предполагает, что в коммерции используются технические нововведения. В самой основе такой предпринимательской деятельности находятся инновации в области продукции или услуг, которые позволяют создать новые рынки, удовлетворять новые потребности.

Специфическим инструментом предпринимательства считаются не инновации сами по себе, а целенаправленный поиск новелл, постоянное целенаправленное предпринимательство в этой сфере. Таким образом, инновационность - это инструмент предпринимательства.

Задача государства сегодня заключается в реформировании системы производства посредством использования новых технологических возможностей, производство старых товаров новыми методами или производства совершенно новых товаров, вплоть до реорганизации традиционных или создание новых отраслей экономики.

Катализатором такой деятельности выступает венчурное финансирование. Венчурное финансирование в современных трендах - это источник долгосрочных беззалоговых инвестиций. Оно характеризуется высокими рисками, предоставляется на несколько лет, только для компаний, которые находятся на ранних стадиях своего становления. Причем, это такие компании, которые разрабатывают и производят инновационную продукцию, услуги, базирующиеся на новых технологиях. В мировой практике такие средства вкладываются в уставный капитал стартапов, а прибыль инвестора формируется от продажи возросшего в цене пакета акций или доли такой компании.

Проблемы развития венчурной индустрии активно изучаются учёными-экономистами. Нас интересует правовая регламентация венчурного финансирования. Венчурное финансирование как трансфер коммерциализации технологий во всех развитых странах считается эффективным инструментом активизации деятельности государства. Система венчурного финансирования в зарубежных странах развита и пользуются поддержкой со стороны государства и крупных корпораций.

Венчурные инвестиции в Европе в Европейском союзе размещают почти во все сектора экономики. Размеры этих вложений примерно одинаковые. В отличие от США, где по объёму инвестиций в тройке лидеров находятся биофармацевтика, энергетика и сектор бизнес-услуг.

Однако последние тенденции во всём мире - ориентация венчурных инвестиций на технологический сектор. Происходит широкого внедрения венчурного финансирования во все сферы. В Казахстане создаются и функционируют объекты инфраструктуры поддержки предпринимательской деятельности. Со стороны государства, кроме появления только закона о венчурном финансировании и изменений в законодательство по вопросам венчурного финансирования, существуют следующие виды государственной поддержки: вводятся различные налоговые льготы, предоставляются государственные гарантии, оказываются нефинансовые меры государственной поддержки в виде снятия административных и правовых барьеров. Уже реализованы некоторые инвестиционные проекты, ведётся активная работа по изменению нормативно-правовой базы в сфере государственно-частного партнёрства.

Государство внедряет венчурный механизм финансирования, стимулирует частный капитал для развития инновационных проектов. Однако венчурное финансирование и его правовые основы до настоящего времени не являлись объектом отдельного исследования.

Нами был проведен обзор большого объема научной и публицистической литературы. Выяснилось, научной литературы по венчурному финансированию в Казахстане крайне мало, а основные вопросы, рассматриваемые учеными – экономические.

По запросу в поисковой строке «Научные публикации и диссертации на тему «Правовое обеспечение венчурного предпринимательства в Республике Казахстан» поисковые системы Google и Yandex выдают 16 млн упоминаний, из которых только 6 коррелируют с запросом. Это Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы», диссертации Стапаевой З.Т., Мазур В.В., статьи Өтепбергана Ә.А. Данные материалы опубликованы до 2015 года и никакого отношения к юридической науке не имеют.

По вопросу «Правовое обеспечение венчурного предпринимательства в Республике Казахстан» поисковые системы Google и Yandex выдают также одинаковый результат, только уже 8 млн упоминаний, из которых 10 коррелируют с запросом - статья Ястребова и Шмелевой «Правовые основы информатизации в Республике Казахстан» в журнале «Теория и практика общественного развития»; Концепция проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам рискованного (венчурного) финансирования» на сайте «Открытые НПА» от 2018 года; Государственная программа «Цифровой Казахстан»; Предпринимательский кодекс Республики Казахстан;

Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам венчурного финансирования». Этот материал был использован нами в подготовке диссертации.

Кроме того, мы изучили контент на платформах научной информации - Национальный портал научно-технической информации Республики Казахстан - nauka.kz, национальный научный ресурс российского индекса научного цитирования - e-library.ru, и специализированная система научной информации Шпрингер - springer.link.

Нами изучены материалы диссертации Алигожина Б.К. «Государственное управление развитием венчурного инвестирования в Республике Казахстан», Кулбаевой М.А. «Рыночный механизм совершенствования инновационных видов предпринимательства Республики Казахстан», статьи Амангелдиева К.Б. «Эффективность становления и развития венчурной индустрии в Казахстане», коллектива авторов «Развитие венчурного бизнеса в Республике Казахстан», статьи Пустакиной Т.В. «Развитие инновационного предпринимательства в Казахстане на основе венчурного инвестирования», статьи Аширбекова Н.Б. и Базарбаева Ж.Т., Джадмановой Д.М. «Признаки венчурных проектов и компаний».

Намного больше материала по венчурному финансированию в Казахстане в публицистике. Так, интернет-журнал Форбс-Казахстан регулярно публикует материалы по теме венчурного финансирования.

Нами отмечено, что специальная военная операция в Украине изменила картину венчурного мира, выросли банковские и транзакционные риски, российские инвесторы и предприниматели получают отказы от сделок с зарубежными коллегами. Выяснено, что любой кризис отбрасывает венчурный рынок на годы назад.

В результате анализа имеющихся материалов, мы пришли к выводу, что необходимо рассмотреть венчурное финансирование с юридической точки зрения, провести анализ нормативно-правовой базы, имеющиеся материалы практики и правоприменение.

Теоретическая и методологическая основа – труды зарубежных ученых, которые основательно исследовали вопросы венчурного финансирования. Поскольку в Казахстане эта отрасль – совсем недавно появилась, исследований отечественных ученых недостаточно, а в сфере правового регулирования – вообще отсутствуют.

Методы исследования, примененные в данной работе – общий аналитический, системный подход, логический, сравнительно-правовой, исторический.

Мы рассмотрим теоретические основы венчурного предпринимательства. Для понимания самого термина нам необходимо провести анализ имеющейся научной литературы и публицистики.

По запросу в поисковой строке «Научные публикации и диссертации на тему «Правовое обеспечение венчурного предпринимательства в сфере информационных технологий в Республике Казахстан» поисковые системы Google и Yandex выдают одинаковый результат – 16 млн упоминаний, из которых только 6 первых ссылок коррелируют с запросом. Среди них: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы» от 30 декабря 2021 [1]; диссертация Стапаевой З.Т. «Развитие инфраструктурных звеньев инновационной системы Казахстана в условиях становления наукоемкой экономики» 2017 года [2]; диссертация Мазур В.В. «Совершенствование управления информационными технологиями на примере Республики Казахстан и Российской Федерации» 2018 года [3]; глава «Становление и развитие венчурного предпринимательства в Республике Казахстан» из учебника «Инновационный менеджмент» 2011 года [4]; статья Өтепбергенов Э.А. «Проблемы венчурного и инновационного предпринимательства в РК» 2013 года [5]; статья Карабаевой Ж.Ж. «Развитие венчурного предпринимательства в Казахстане» 2013 года [6].

Из перечисленного списка видно, что все материалы в поисковых системах имеют устаревшие сведения и никакого отношения к юридической науке.

Обратимся к другим вариантам поиска. По запросу в поисковой строке «Правовое обеспечение венчурного предпринимательства в сфере информационных технологий в Республике Казахстан» поисковые системы Google и Yandex выдают также одинаковый результат, только уже 8 млн упоминаний, из которых 10 первых ссылок коррелируют с запросом. Здесь это: статья Ястребова и Шмелевой «Правовые основы информатизации в Республике Казахстан» в журнале «Теория и практика общественного развития» в киберленинке от 2015 года [7]; Концепция проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам рискованного (венчурного) финансирования» на сайте «Открытые НПА» от 2018 года [8]; Государственная программа «Цифровой Казахстан» [9]; Предпринимательский кодекс Республики Казахстан [10]; Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам венчурного финансирования» [11].

Как видим, при таком запросе, поисковые системы выдают ссылки на юридический контент. Этот материал был использован нами в подготовке диссертации.

Нельзя не упомянуть о материалах, размещенных на специализированных платформах научной информации. Обычно мы пользуемся платформами Национальный портал научно-технической информации Республики Казахстан - nauka.kz, национальный научный ресурс российского индекса научного цитирования - e-library.ru, и специализированная система научной информации Шпрингер - springer.link. интернет-серфинг на указанных платформах дал следующие результаты.

На национальном научном портале размещена единственная работа, связанная с темой нашего исследования - диссертация Алигожина Б.К. на тему «Государственное управление развитием венчурного инвестирования в Республике Казахстан» на соискание ученой степени PhD по специальности «Государственное и местное управление» [12]. В диссертации исследованы процессы венчурного инвестирования, раскрыты основные характеристики, особенности, функции и роль венчурного капитала; выявлено влияние государства в развитии венчурной индустрии.

В казнете найдена еще одна работа, связанная с темой данной диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук на тему «Рыночный механизм совершенствования инновационных видов предпринимательства Республики Казахстан» авторства Кулбаевой М.А., защищенная в 2009 году [13]. В работе рассмотрены формирование и развитие инновационных видов предпринимательства в кризисных условиях, определены тенденции его развития, проанализированы возможности существования в Казахстане венчурного, концессионного, лизингового и франчайзингового предпринимательства, обоснована роль государства в их развитии.

На платформе e-library.ru по запросу «венчур» поисковая система выдала 1646 публикаций. Чтобы конкретизировать поиск, мы ввели ограничение по стране «Казахстан» и по дате публикации «после 2017 года». Результат – 28 публикаций.

Так, статья Амангелдиева К.Б. в сборнике трудов VII Международной научно-практической конференции «Стратегии и инструменты управления экономикой: отраслевой и региональный аспект» называется «Эффективность становления и развития венчурной индустрии в Казахстане» [14]. В статье рассматривается понятие «венчурный бизнес», проанализированы методы и формы по привлечению венчурного финансирования субъектами малого бизнеса, исследованы этапы развития венчурных инновационных компаний.

Статья коллектива авторов «Развитие венчурного бизнеса в Республике Казахстан» посвящена анализу венчурного бизнеса на примере казахстанских предприятий минерально-

сырьевого комплекса [15]. Статья Пустакиной Т.В. «Развитие инновационного предпринимательства в Казахстане на основе венчурного инвестирования» рассматривает венчурное инвестирование в Казахстане как один из главных инструментов развития инновационного предпринимательства [16].

Проблемы развития венчурной индустрии в Казахстане также рассматривают кызылординские ученые [17]. В статье от 2017 года они рассмотрели проблемы венчурного финансирования, венчурного предпринимательства, меры государственного регулирования венчурной индустрии.

Венчурное инвестирование и влияние инновационно-инвестиционного развития малого бизнеса в экономике Казахстана изучили Аширбеков Н.Б. и Базарбаев Ж.Т. [18]. Авторы проанализировали данные малого и среднего бизнеса по производству продукции, и отметили, что наибольшая активность инновационной деятельности заметна в предприятиях по добыче угля, руды, минеральных и нефтепродуктов.

Методам повышения эффективности инвестиционных проектов и методикам оценки венчурных проектов посвящена публикация «Признаки венчурных проектов и компаний» Джадмановой Д.М. [19].

Намного больше материала по венчурному финансированию в Казахстане в публицистике. Так, интернет-журнал Форбс-Казахстан регулярно публикует материалы по теме венчурного финансирования. Выпуск от 19 апреля 2022 года посвящен венчурному инвестору Крису Диксону. С 2013 года Диксон вкладывал венчуры в виртуальную реальность, 3D-печать, дроны, и другие прорывные технологии. Затем Диксон стал инвестировать в криптовалюту и, вложив 350 млн \$ получил прибыль 6 млрд \$ [20].

О проблемах российского венчурного рынка в связи с последними трагическими событиями размещен большой материал от 7 марта 2022 года. [21]. Отмечается, что в последние годы российский венчурный рынок переживал гиперрост, количество и объем венчурных сделок росли в геометрической прогрессии, российские стартапы привлекали инвестиции от крупнейших мировых венчурных компаний. Однако, вторжение российских войск в Украину изменило картину венчурного мира, выросли банковские и транзакционные риски, российские инвесторы и предприниматели получают отказы от сделок с зарубежными коллегами. Отмечается, что любой кризис отбрасывает венчурный рынок на годы назад.

Как технологии меняют венчурную индустрию, анализирует Алан Ваксман [22]. Он отмечает, что отрасль венчурных инвестиций, финансируя прорывные технологии, многие годы оставалась неизменной. Но 2021 год стал поворотным, поскольку изменились правила игры и бизнес-модели на венчурном рынке. Мировой объем венчурного финансирования в 2021 году достиг \$621 млрд, это более чем в два раза больше, чем в 2020 году, а количество сделок увеличилось на 8 тыс, с 26 000 до 34 000 [там же].

Проведенный обзор научной и публицистической литературы приводит нас к закономерному выводу, что литературы по венчурному финансированию в Казахстане крайне мало, и основные вопросы, рассматриваемые учеными – экономические. Необходимо рассмотреть венчурное финансирование с юридической точки зрения, провести анализ нормативно-правовой базы, имеющиеся материалы практики и правоприменение.

Список использованной литературы:

1. *Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы. - Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года №961. – Электронный ресурс. - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000961> (Дата обращения 24.04.2022)*

2. Стапаева З.Т. Развитие инфраструктурных звеньев инновационной системы Казахстана в условиях становления наукоемкой экономики. – Дисс. PhD.. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2017. – 148 с. - Электронный ресурс. - <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder17928.pdf> (Дата обращения 24.04.2022)
3. Мазур В.В. Совершенствование управления информационными технологиями на примере Республики Казахстан и Российской Федерации. – Маг.дисс... - Екатеринбург, 2018. – 122 с. - Электронный ресурс. - <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=1484831> (Дата обращения 24.04.2022)
4. Купешова С. Т. Инновационный менеджмент. - Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2011. - 212 с. - Электронный ресурс. - https://ozlib.com/resume/1021481/ekonomika/innovatsionnyu_menedzhment (Дата обращения 24.04.2022)
5. Отенберген Ә.А. Проблемы венчурного и инновационного предпринимательства в РК. - Электронный ресурс. - <https://pandia.ru/text/80/208/37457.php> (Дата обращения 24.04.2022)
6. Карабалина Ж.Ж. Развитие венчурного предпринимательства в Казахстане. - Вестник казахско-русского международного университета. – 2013. - Электронный ресурс. - <https://articlekz.com/article/20738> (Дата обращения 24.04.2022)
7. Ястребов О.А., Шмелева С.В. Правовые основы информатизации в Республике Казахстан. - Теория и практика общественного развития. - 2015. - №13. - Электронный ресурс. - <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-informatizatsii-v-respublike-kazahstan> (Дата обращения: 26.04.2022)
8. Концепция проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам рискованного (венчурного) финансирования». - Министерство индустрии и инфраструктурного развития РК. - Электронный ресурс. - <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=1868860> (Дата обращения 24.04.2022)
9. Государственная программа "Цифровой Казахстан". – Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года №827. - Электронный ресурс. - <https://digitalkz.kz/wp-content/uploads/2020/03.pdf> (Дата обращения 24.04.2022)
10. Кодекс Республики Казахстан «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» от 29 октября 2015 года №375-V. - Электронный ресурс. - https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38259854&mode=p&page=1 (Дата обращения 24.04.2022)
11. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам венчурного финансирования» от 4 июля 2018 года №174-VI ЗРК - Электронный ресурс. - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000174> (Дата обращения 24.04.2022)
12. Алигожин Б.К. Государственное управление развитием венчурного инвестирования в Республике Казахстан. – Дисс... PhD по специальности «Государственное и местное управление». – 2017 – 229 с.
13. Кулбаева М.А. Рыночный механизм совершенствования инновационных видов предпринимательства Республики Казахстан. – Дисс... к.э.н. – 2009. – 150 с.
14. Амангелдиев К.Б. Эффективность становления и развития венчурной индустрии в Казахстане. – Сборник материалов VII Международной научно-практической

конференции «Стратегии и инструменты управления экономикой: отраслевой и региональный аспект». – С-Пб, 2017. – С.233-238

15. Сихимбаев М.Р., Старожук Е.А., Мынжасаров Р.И., Сихимбаева Д.Р. Развитие венчурного бизнеса в Республике Казахстан. – Сборник материалов Второй Международной научно-технической конференции «Управление научно-техническими проектами». – Москва, 2018. – С. 215-218

16. Пустакина Т.В. Развитие инновационного предпринимательства в Казахстане на основе венчурного инвестирования. - Трибуна ученого. – 2021. -№4. – С. 309-315

17. Мактамкул К., Абдимомынова А.Ш. Проблемы развития венчурной индустрии. - Сборник статей по материалам V международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы развития науки и образования в XXI веке». – Уфа, 2017. – С. 39-47.

18. Аширбеков Н.Б., Базарбаев Ж.Т. Влияние инновационно-инвестиционного развития малого бизнеса на экономику Казахстана. - Экономика и предпринимательство. – 2019. - №9(110). – С. 620-623.

19. Джадманова Д.М. Признаки венчурных проектов и компаний. - Наука и образование сегодня. - 2020. - №12(59). – С. 35-37

20. Конрад А. Как Крис Диксон сделал ставку на крипту и стал самым успешным венчурным инвестором. – Форбс-Казахстан. – 2022. – 19 апреля. - <https://www.forbes.ru/milliardery/462671-kak-kris-dikson-sdelal-stavku-na-kriptu-i-stal-samym-uspesnym-venchurnym-investorom>

21. Соловьев А. Беспрецедентное давление: с какими рисками столкнется русскоязычный венчурный рынок. – Форбс-Казахстан. – 2022. – 7 марта. - <https://www.forbes.ru/svoi-biznes/457929-besprecedentnoe-davlenie-s-kakimi-riskami-stolknetsa-russkoazysnyj-venchurnyj-rynok>

22. Ваксман А. Фонды нового типа: как технологии меняют венчурную индустрию. - Форбс-Казахстан. – 2022. – 14 февраля. - <https://www.forbes.ru/mneniya/455225-fondy-novogo-tipa-kak-tehnologii-menaut-venchurnuiu-industriiu>

Елубай Еркебұлан, Адылова Ажарлым

Алматы қ., Қайнар Академиясы. «Құқықтану» ББ 4-курс студенттері

Мемлекеттің негізгі мәні, формасы, қызметтері

Аңдатпа

Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет деп жариялаған Конституция оның ең жоғарғы құндылығы адам, адам өмірі, құқығы мен бостандығы деп ерекше атап өтті. Елімізде жүргізіліп жатқан құқықтық реформалардың түпкі мақсаты Қазақстанда өзіндік бет-бейнесі бар ұлттық құқықтық жүйені қалыптастыру болып табылады. Құқықтық-демократиялық және азаматтық қоғам құруды мақсат еткен мемлекетіміз өткенімізді осы күнмен сабақтастыра отырып, ата-бабаларымыз қалдырған тағылымдарға мән беріп, оларды заңнамаларына кірістіргенде ғана жүргізіліп жатқан құқықтық реформаларымыз қарқынды болары сөзсіз. Біз бір формациядан (кешегі кеңестік социалистік) екінші бір формацияға (капиталистік жолға) ауысу барысында өз менталитетімізге, тұрмыс-тіршілігімізге, әл-ауқатымызға, экономикамызға орай, өзімізге қолайлы әрі тән жолмен жүргеніміз жөн.

Түйін сөздер: Мемлекет, зайырлы мемлекет, құқық, мемлекеттің формасы, басқару органдары, азаматтық қоғам, Конституция, адам құқықтары, норма, міндеттеме, құқықтық мәртебе.

Основная сущность, форма и функции государства

Аннотация

В Конституции, провозглашающей Республику Казахстан демократическим, светским, правовым и социальным государством, подчеркивается, что ее высшей ценностью является человек, человеческая жизнь, права и свободы. Конечной целью проводимых в стране правовых реформ является формирование в Казахстане национальной правовой системы со своим лицом. Наше государство, стремящееся создать правовое демократическое и гражданское общество, связывающее наше прошлое с настоящим, учитывающее уроки, оставленные нашими предками, и учитывающее их в своем законодательстве, безусловно, будет активно проводить проводимые нами правовые реформы.

Ключевые слова: государство, светское государство, право, форма государства, органы управления, гражданское общество, Конституция, права человека, норма, обязанность, правовой статус.

Essence, form, functions of the state

Abstract

The Constitution, which proclaims the Republic of Kazakhstan a democratic, secular, legal and social state, emphasizes that its highest value is a person, human life, rights and freedoms. The ultimate goal of the ongoing legal reforms in the country is the formation in Kazakhstan of a national legal system with its own face. Our state, striving to create a legal democratic and civil society, linking our past with the present, taking into account the lessons left by our ancestors, and taking them into account in its legislation, will certainly actively pursue the legal reforms we are carrying out.

Key words: state, secular state, law, form of state, governing bodies, civil society, Constitution, human rights, norm, obligation, legal status.

Мемлекет – басқару функциясын орындайтын және соның көмегімен қоғамның тіршілік-тынысын қамтамасыз етеін, оған қажетті жағдайлар мен алғышарттар жасауға ұмтылатын адамзат қоғамын ұйымдастырудың айрықша нысаны. Өзіне тән ерекше белгілері мен қажетіне, сондай-ақ өзіндегі аса мол мүмкіндіктеріне қарай мемлекет экономиканы дамытудың, әлеуметтік-саяси, рухани, ұлтаралық және жеке адамдардың арасындағы қатынастардың маңызды мәселелерін шешуге нақты қатысып, қоғамдағы істердің жағдайына белсенді түрде әсер ете алады. Мемлекет тек өзіне ғана тән функциялары, әсер ету нысандары мен әдістері бар айрықша құрылым ретінде сипатталады. Соның арқасында оны қоғамда, ұйымда, құрылымдар мен институттарда әрекет ететін басқалардан ерекше өзгешелігімен көзге түсетін күрделі саяси организм ретінде қабылдаймыз.

Көрсетілген негізгі жағдайлар біздің түсінігімізде және мемлекетті анықтауда өзінің көрінісін табуы керек. Өзінің көрінісін тапқан құбылыстың күрделілігі мен көп аспектілігіне қарай оның біржақты болуы мүмкін емес және бірнеше “қабатты” қамтиды.

Мемлекет дегеніміз бұл – адамзат қоғамы дамуының маңызды кезеңдеріне тән саяси ұйым [1].

а) қоғамды басқару міндетін атқару, адамдардың, топтардың, таптардың және басқа да әлеуметтік субъектілердің қарым-қатынасы реттеп, бағыттау, олардың бірлескен іс-қимылына жағдай жасау жүктелген;

б) оның саясатын жүзеге асыру жүктелген кең тармақты органдар жүйесі және биліктің ұйымдастырушылық - күш құралдары бар;

в) тапсырманың орындалуын қоғамдық өмірдің барлық субъектілері қамтамасыз ететін әкімшілік-мәжбүрлеу өкілеттігі берілген.

Мемлекет туралы бұл түсінікті ашып, нақтылай отырып, әрбір белгі соғылған белгілерге егжей-тегжейлі тоқталып, оның мазмұнды және мәнді сипаттамасына тереңірек үңіліп, әрекет ету механизмін көрсету қажет.

Мемлекеттің рулық басқару ұйымына басты айырмашылығы сол, онла арнаулы кәсіби басқару және мәжбүрлеу аппаратының болуымен немесе, оқу және монографиялық әдебиеттер атайтындай, “жария биліктің” болуы тән. Бұл жердегі әңгіме қоғамнан бөлініп шыққан, басқару негізгі жұмысына, кәсібіне, мамандығына айналған, қатары біртіндеп көбейе бастаған адамдар туралы. Басқарушы – адамдардың мұндай ерекше тобын алғашқы –рулық басқару ұйымы білген емес. Ол тек қана басқарудың мемлекеттік жүйесіне тән нәрсе; олар мемлекеттің рабайсыз үлкен механизмін іске қосады. Нәтижесінде мемлекеттің барлық халқы бір жағынан басқарылғандарға, екінші жағынан басқаратындар мен басқару жөніндегі мамандарға бөлінген сияқты. Сөйте тұра екіншілерінің біріншісіне қатысты тек қана басқару функцияларын емес, сондай-ақ кейбір мәжбүрлеп ықпал ету шараларын да ресми түрде жүзеге асыруына қақысы бар.

Мемлекеттің басқа бір ерекше белгісі, өзінің өмір сүруі үшін халықтан салық жинауға мәжбүр болуы. Салық - бұл мемлекеттің өмір сүріп, тіршілік етуінің экономикалық негізі; салықсыз ол күн көре алмайды, өйткені қаржының жетіспеуінен немесе болмауынан оның түкіл тіршілігі қиындайды. Салықты мемлекеттің барлық азаматтары, соларға қоса шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар да төлейді; халықтың шамалы бөлігі ғана салық төлеуден босатылады. Мемлекет салықтан түскен қаржыны басқару және мәжбүрлеу аппаратының орасан зор армиясын ұстауға, мемлекеттің жүргізетін ішкі саяси және сыртқы саяси шараларын қаржыландыруға, медицинаны, білім беру, ғылым, мәдениет салаларын қолдауға, экономиканың маңызды салаларын ынталандыруға, қоғамдық қауіпсіздікті, құқық тәртібін және қылмыс пен құқық бұзушылықпен күресті қамтамасыз етуге пайдаланады [2, б.15].

Мемлекеттің ерекше белгілерінің біріне оның өз азаматтарын аумақтық принцип бойынша бөлетіндігі жатады, ал алғашқы – рулық басқару ұйымының негізі мүлдем басқаша - қандас туысқандардың байланысы мен қарым-қатынасынан құралады. Енді соңғысы бұрынғы маңызын жойды, басқару ісінде басым болудан қалды. Керісінше, мемлекет азаматтарға өздеріне тиесілі құқықтарын бөліп, оларға міндеттер жүктеу туралы мәселені шешкен кезде, оларды басқару, ұйымдастыру және басқа да шараларға тарту кезінде ең алдымен олардың аумақтық тиістілігін, тұрғылықты жерін ескереді.

Мемлекеттің даму барысында халықтың аумақтық принципі бірқатар мемлекеттік-құқықтық институттарымен тұтас алғанда жанама түрде байланыс орната алды, ол оны нақтылай түсуге, тереңдетуге, айқын мазмұнмен толықтыруға бағытталған еді.

Олардың ішінде қандай да бір мемлекетке тиесілілігі бекітілген азаматтық институты ерекшеленеді. Басқа тұлғалардың бәрі шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ тұлғалар болып танылады. Азаматтардың мәртебесіндегі айырмашылықтарының, сондай-ақ шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғалардың арқасында мемлекет халықты “өзіміздікі” және “өзіміздікі емес” деп дифференциялайды. Сыртқы (мемлекеттер арасындағы) және ішкі (автономиялық және әкімшілік-аумақтық бөліністер арасындағы) шекаралар институтының маңызы айтарлықтай.

Олардың көмегімен мемлекеттік биліктің кеңістіктегі шегі, сондай-ақ мемлекеттің егемендігінің құрамдас бөлігі болып табылатын аумақтық билік ету институты анықталады.

Мемлекет басқа ұйымдардан қоғамда әрекет ететін құрылымдарымен және институттарымен, егемендік сияқты қасиетімен ерекшеленеді. Бұл қасиет мемлекеттегі басқа ұйымдардан, қоғамның құрылымдары мен институттарынан жоғары қойып, оған өзіндік басымдық, қайталанбас ерекшелік береді. Егемендіктің екі құрамдас бөлігі бар: үстемдік және тәуелсіздік. Мемлекеттік биліктің үстемдігі деп өз аумағындағы ең жоғары билікті айтады. Аумағындағы жұмыс істеп тұрған барлық ұйымдар, бірлестіктер, құрылымдар мен тұлғалар мемлекеттің басымдық ролін мойындайды, өздерін оның мәртебесі мен маңызынан төмен қояды. Олар мемлекеттік биліктің бұйрығын орындауға, мемлекеттің белгіленген тәртібін сақтауға міндетті. Мемлекетке тиесілі аумақта бірде бір ұйым, бірлестік немесе құрылым мемлекетке қарсы келе алмайды.

Егемендіктің екінші бір құрамдас бөлігі болып саналатын тәуелсіздік дегеніміздің мәнісі, мемлекет өзінің билігін дербес жүргізеді, өзінің стратегиялық бағыты мен тактикалық жолын өзі таңдайды, өз ісіне ешкімді араластырмай, ішкі және сыртқы саясатын өзі жасайды, басқаның үстемдігіне жол бермейді. Тәуелсіздік ұғымының ішкі аспектісі мемлекеттің ішінде жұмыс істейтін бірде-бір ұйымның, бірлестіктің және құрылымның мемлекеттік биліктің дербестігіне қол сұға алмайтындығына ерекше көңіл аударуға міндеттейді. Ал тәуелсіздіктің сыртқы аспектісі, егемен мемлекет басқа мемлекеттермен, халықаралық ұйымдармен дербес қарым-қатынасты сақтайды дегенді білдіреді.

Мемлекет - қоғамның, елдің, халықтың ресми өкілі. Қоғамның, елдің, халықтың мүддесін ол толығымен көздей алды ма, жоқ па, қоғам, ел, халық оған өкілеттік берді ме жоқ па, оған қарамастан бұл мәселенің дұрыс жауабы алдын ала түйінделіп қойған. Қоғамда, елде, халықтың арасында жұмыс істеп жатқан басқа бірде бір ұйым (бірлестік, құрылым) қоғамның, елдің, халықтыңеркі мен мүддесін білдіруші екендігін, барлық деңгейде және барлық жағдайда оларды көрсете аламын деп мәлімдеуге батылдық білдіре алмайды. Бұған үміткер болуға мемлекеттің ғана негізі бар. Мемлекеттің мұндай қасиеттерінің молдығына дау жоқ [3, б.596].

Мемлекеттің басқарудың құқықтық нысаны, реттеуді және ықпал етуді пайдалануы оның міндеті белгісі болып табылады. Олардың алдында тұрған міндетті мемлекет құқықсыз шеше алмайды. Егер мемлекеттің аумағында орналасып, жұмыс істеп тұрған басқа ұйымдар, бірлестіктер мен құрылымдар құқық шеңберінде әрекет етіп, құқық тәртібін сақтауы, заңдар мен басқа да құқықтық нұсқауларды орындалуы қажет болса, онда құқық аясындағы мемлекеттің қызметі мүлде басқаша, маңызды ерекшелігімен сипатталады және әр алуан: бұл айтылғандардан басқа, мемлекеттің құқықшығармашылық монополиясы, сондай-ақ құқық қорғау, бақылау, қамтамасыз етіп-кепілдік беретін функциялары бар. Мемлекет қоғамдағы негізгі өзара қарым-қатынаста өзінің қызметіндегі басты демеу болып отырған құқық бастауына сүйенеді.

Мемлекетте ішкі және сыртқы функциялардың жиынтығы болуы және оларды органдар, мекемелер мен билік құралдарының жүйесімен жүзеге асыруға бейімделуі (бұл мәселелер төменде егжей-тегдейлі қарастырылатын болады) мемлекеттің айрықша белгісі болып табылады.

Осыған дейін айтылып келген, мемлекеттің ерекшелік белгілерінен басқа, мемлекеттің элементтері туралы да айту керек, ол отандық оқу және монографиялық әдебиетте халық пен аумақты меңзейді. Ол тіршілік ету және даму процесінде мемлекет сүйенетін объективті тірек ретінде түсіндірілуі керек. Халықсыз және аумақсыз мемлекет жоқ және болмайды да: соңғысын табиғи факторға немесе мемлекеттің материалдық құрамдас бөлігіне жатқызу керек [4, б.74].

Мәнділік категориясы, оған сапалы айқындық беріп, аралас туыстық құбылыстардан бөліп алатын, зерттелетін құбылыстың басты және негізге алынатын белгілеріне баса көңіл аударылатындығымен маңызды. Біздегі пікір алуандығы принципін орнығуына байланысты мемлекеттік мәнін бұған дейінгі монистік баяндаудан бас тарту көзделді, бұлбір жақты, демек – ол туралы өзгерген және жалған түсінікке алып келді. Қазір мемлекеттің мәнін айқындауға жаңа талпыныстар жасалуда.

Таптық түсіндіру мемлекеттің мәнін қоғамдағы үстемдік етуші таптың артықшылық жағдайын қамтамасыз етуге, оның мүдделерін бірінші кезекте жүзеге асыруға жағдай жасауға, оларды әр түрлі озбырлықтан қорғауға келіп саятындығы белгілі. Осыдан келіп мемлекеттің қаналған тапқа деген позициясы шығады: оларды басып-жаншудан, пайдаланудан, олардың мүдделері мен қажеттіліктерін жүзеге асыру үшін мемлекеттік механизмді пайдалану мүмкіндіктеріне айырудан тұрады. Басқаша сөзбен айтқанда, бұл талдау бойынша, мемлекет өзінің мәні бойынша тап жауларында қарсы күресте пайдаланатын үстемдік етуші таптың саяси билігінің ұйымы ретінде көрінеді. Ал В.И. Лениннің сөзі бойынша, құл иеленуші, феодалдық және капиталистік мемлекеттердің мәні тиесілі құл иеленушілер, феодалдар мен капиталистер тобының диктатурасы ретінде сипатталуы мүмкін [5, б.4].

Мемлекетті таптық тұрғыдан түсіндірудің белгілі негізі бар және көбінесе қоғамдық даму тәжірибесімен расталады. Адамзат тарихының бірнеше кезеңдері бойында таптар мемлекет билігі жолындағы күреске белсене қатысқан қоғамның маңызды құрылымдық бөлімшесі болып келді. Бір тап екіншісін құлатып, өз үстемдігін орнатты, сосын жағдайға байланысты өздері қоғамдық сахнадан кетіп өз орындарын басқа тапқа берді.

Мемлекет жалпы алғанда қоғамның қалыпты тіршілік етіп, қызмет істеуіне, халыққа және, әсіресе, әлеуметтік қысым көрген және оны қысымға ұшыраған категорияларына байланысты жалпы міндеттерді шешіп жатқан кезде мемлекеттің ролі жағымды бағалануы керек. Егер мемлекет үстемдік етуші таптың, әлеуметтік топтың, билеуші таңдаулы топты жетегінде кетіп, солардың ғана мүддесін жүзеге асырумен айналысып, басқа барлық әлеуметтік мүдделер мен қажеттіліктерді ескермесе, онда оның ролі жағымды бола қоюы екіталай.

Осылайша, мемлекеттің мәні туралы мәселеге қоғамның түрлі әлеуметтік және саяси күштері тарапынан мемлекеттік қызметін бағыттылығына түрлі тәсілдер әсер етеді әрі оның шешілуі қандай күштің басым ықпал етуіне байланысты. Сондықтан, мемлекеттің мәні болып бір жағдайларда таптық үстемдік пен билеуші топтың еркін таңу есептелсе, екінші жағдайда – таптық және жалпы қоғамдық принциптердің үйлесуі есептеледі. Өз кезегінде, аталған екінші вариант әр алуан, өйткені мемлекет үстемдік етуші таптың, әлеуметтік топтың немесе артықшылығы бар топтың мүдделеріне артықшылықтар бере отырып жүзеге асырумен қатар, халықтың басқа категорияларының мүдделерінен де бір қалыпты, аз немесе көбірек көңіл бөле алады.

Мемлекеттің әлеуметтік мақсаты туралы мәселе мемлекеттің мәні туралы мәселеге тікелей келіп тіреледі. Сонымен қатар, өзінің кейбір аспектілерінде олар қиылысып та жатады. Жалпы айтқанда, мемлекеттің әлеуметтік мақсаты үстемдік етуші тапқа немесе, солармен қатар, сондай-ақ халықтың кейбір басқа топтарына тиімді тәртіпті бекітуден тұрады деуге болады. Мұндай жағдайда мемлекеттің бекітіп, қорғап және оны жетілдіріп отырған тәртібі кімге пайдалы - үстемдік етуші тапқа ма, билік жүргізетін топқа ма немесе сондай-ақ халықтың кейбір топтарына ма деген сұрақтың жауабы бұл мемлекеттің қандай екендігінен: прогрессивті ме немесе реакцияшыл ма, демократиялық па немесе халыққа қарсы ма, содан мағлұмат береді.

Ежелгі гректердің тұрпат мәнінің маңызын атап көрсетуі кездейсоқтық емес. Мысалы, Платон тұрпат жөнінде айқындаушы, белсенді рөл белгіленген. Мемлекет идеясын, оның тұрпатын өзінен бөліп алып қарастыруға болмайды, осы аталым этимологиясының өзі соны

нұсқап көрсетіп тұр (форма-тұрпат, эйдос, идея, морфэ). Аристотель өз еңбектерінде тұрпат (нысан) санатын заң ғылымдары жиынтығында ғана емес космологияда да (трансценденттік парасатты танып мойындау) және антропологияда да (“рухани жоғары қабілет –жанның” “адамның тәнінен бөлекше болатынын және мәңгілік екенін” танып мойындауырақ және басымдылық (приоритет) сақтай отырып қолданғанын байқаймыз.

Қазіргі уақытта мемлекет тұрпаты деп мемлекеттік билікті ұйымдастыру мен оның құрылымы ұғынылады. “Жұп” болып келген басқа да философиялық санаттар тәрізді мемлекет тұрпаты да өзінің мазмұнымен тығыз да нық байланыстылығымен сипатталады. Осы соңғысы мемлекеттік биліктің, оның субъектісінің кімге тиістілігін анықтауға мүмкіндік берсе, оны кім жүзеге асырады деген сауалға жауап тапса, онда ол мемлекет тұрпатын зерделеу барысында сол мемлекеттегі биліктің қалай ұйымдастырылғандығын, оның өзі қандай органдар арқылы атқарылатынын, бұл органдардың құрылу тәртібінің қандай болатынын, олардың өкілеттік мерзімдерінің қаншалықты ұзақтығын, ең соңында мемлекеттік биліктің жүзеге асырылуы қандай тәсілдермен атқарылатынын және тағы сондай-сондайларды анықтайды.

Мұнда басы ашық болып отырған мәселе мемлекет тұрпатының теория жүзінде ғана емес, оның практикалық саяси мәнісінің бірінші дәрежеге дейін көтерілуі. Мемлекеттегі биліктің қалай ұйымдастырылып, қалай жүзеге асырылып жатқандығынан мемлекеттік басшылықтың нәтижелілігі, басқарудың ұтымдылығы, үкіметің мәртебелік беделі мен қадірінің дәрежесі және оның тұрақтылығы, елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіптің ахуалы, жайы мен күйі көрініп тұрады. Міне мемлекет тұрпаты мәселесінің аса маңызды саяси аспектісінің осыларға байланысты болып келетін себебі осы [6, б.233].

Мемлекет тұрпаты, яғни мемлекеттік биліктің құрылымы, оны ұйымдастыру мағынасы жағынан алып қарағанда әртүрлі аспектілер түрінде көрінеді. Біріншіден – бұл мемлекет пен басқарудың жоғарғы органдарын құру және ұйымдастырудың белгіленген рет тәртібі. Екіншіден – бұл мемлекеттің аумақтық құрылысын жасаудың тәсілі, орталық, регионалдық және жергілікті билік пен басқарулардың өзара қатынастарын белгілеудің тәртібі. Үшіншіден – бұл, мемлекеттік (саяси) билікті жүзеге асырудың әдістері, амал-жолдары. Сонымен мемлекет тұрпаты негізгі үш элементтен, атап айтқанда: мемлекетті басқару тұрпатынан, мемлекеттің құрылым тұрпатынан және мемлекеттік, саяс режим тұрпаттарынан синтезделеді (түзіледі). Осы көрсетілген мемлекет тұрпаты жөніндегі түсінік бірден қалыптаспаған-тын. Ұзақ уақыттар бойы бұл түсінік басқару тұрпаты мен мемлекеттік құрылыс тұрпатынан тұрады деп есептелініп жүрді де, кейінірек оған саяси режим, саяси өзгермелілік (динамика) те қоса қарастырылатын болды. Ғылыми басылымдардағы дискуссияларда - ғылыми айтыс-тартыстар барысында әртүрлі пікірлер ұсынылып жүрді. Онда мемлекет тұрпаты жөніндегі синтетикалық ұғымның кейбір аспектілеріне приоритеттер (басылымдылықтар) беріліп келген болатын. Қалай болғанда да, мемлекеттік билікті ұйымдастыру жөнінде бүгіндері ең көп тараған концепция (пікір) үш элементті: басқару, мемлекеттік құрылыс және саяси режимді біріктіре тұтастырып тұрады.

Басқару тұрпаты ұғымын пайымдағанда мемлекеттік ең жоғары биліктің ұйымдастырылуы түсініледі. Әсіресе оның ең жоғарғы және ортақ органдарының ұйымдастырылуы, олардың құрылым, құзыреттері, құрылуының тәртіптік реті, өкілеттіктерінің мерзімі, былайғы халықпен қатынасу түрлері, халықтардың оларды қалыптастыруға қандай дәрежеде қатысатыны түсініледі. Басқару тұрпаты мемлекет тұрпатының кең мағынада баяндалып түсіндірілуіндегі жетекші элемент болып саналады.

Сонымен бақсару тұрпаты деп мемлекеттің жоғарғы өкіметін ұйымдастыру ұғынылады. Оның ішінде, әсіресе, олардың ең жоғарғы және орталық органдарының ұйымдастырылуы, құрылысы, құзыреттері, бұл органдардың құрылу тәртібінің реті, құзыреті мерзімінің ұзақтығы, халықпен қатынасуларының түрі мен тұрпаты және осы халықтың мемлекеттің

жоғарғы өкіметін ұйымдастыруға қатынасу дәрежесі ұғынылады. Басқаша айтқанда басқару тұрпаты – мемлекеттегі жоғары егемендік биліктің ұйымдастырылуы, оның органдарының өзара және халықпен байланысын сипаттайды. Басқару тұрпаты мемлекет тұрпатында еңбасты жетекші элементі болып табылады.

Аристотель өз заманында басқару тұрпатын жоғарғы өкіметтік биліктің жүзеге асырылуының қалай орындалатынына қарай жіктеген болатын. Онда жоғарғы өкіметтік билікті жеке адамның бір өзі атқаратын түрі – (монархия), шектеулі адамдар арқылы атқарылатын жоғарғы өкіметтік билік – аристократия және бүкіл халықтың қатысуымен атқарылатын жоғары өкіметтік билік – демократия деп жіктелген [7, б.455].

Басқару тұрпаттарының осы көрсетілген айырым белгілері қазіргі кезге шейін сақталады. Жоғарғы билікті жалғыз адам атқара ма? Әлде ол билік сайланбалы алқалы органға тиесілі ме? Міне осы жәйтке байланысты басқару тұрпаты ерекшеленіп ажыратылады. Енді осы байланыстыра отырып басқарудың монархиялық және республикалық тұрпаттарын атап, бөліп көрсетуге болады.

Монархия – мемлекеттің егеменді жоғары билігі бір адамның қолында өмір бойы болады және атадан балаға мұра (мирас) ретінде беріледі (өтіп отырады). Монарх (патша, король, перғауын (фараон), қаһан, хан және тағы басқалар) ешкімнің алдында жауапты болмайды. Ол тек құдайдың алдында ғана жауапты.

Ең алғашқы мемлекеттердің бәрі де монархиялар болған және орта ғасырдағы мемлекеттердің көпшілігі де монархия-тын.

Қазақ жеріндегі бұрын болған мемлекеттер де монархия болған, мұнда мемлекетті қаһан, хан басқарған. Бірақ, ханның билігі атадан балаға емес, ағадан ініге мұра ретінде ауысып беріліп отырған.

Сонымен, монархия деп жоғарғы билігі бір ғана адамға тиесілі болып келетін мемлекеттегі билікті айтады. Мұндағы бір ғана адамға тиесілі билікті ол адам өз билігімен, қалауынша пайдаланады. Билікті өз билігімен қалауынша пайдалану құқығын ол адам ешқандай-да басқа биіктен алған емес болады. Ал республикада бұл билікті әрқашанда бір немесе бірнеше адамға белгіленген мерзімге халық немесе оның егемендікке ие бөлігі береді. Осы айтылған қағида қазіргі заманның монархиясын сипаттайды. Алайда, талай-талай ғасырлар бойы көптеген мемлекеттер жинақтаған тарихи тәжірибе монархияның түр-түрлерінің пайда болуын туындатты.

Әрине олардың бәрін салыстырылып дұрысталған бірыңғай формуламен қамту қиын. “Монархия” аталымы өзінің шығу тегін ежелгі гректерден алады, ол “дара өкімет”, “тұтас өкімділік”, “бір қолдан басқару” дегенді білдіреді. Дей тұрғанмен, тарихта белгілі болған ерешкеліктер де бар. Мысалы, Спартада екі патша қатарласа билік құрған. Ал Полибий ежелгі Римдегі қос консулдың билігін монархия деп атаған. Римдегі патшалық дәуір кезінде өздерін монархпыз деп атағандар керісінше, шын мәнінде ондайлық өкілеттіктерге ие болмаған [8,б. 267].

Алайда, ерте замандағылардың басқару тұрпаттарына көңілді баса аударғанына қарамастан бұлар көбінше жетілдірілмеген күйінде қалып келген. Шынында да Аристотель Республика туралы ештеңе жазабаған. Алғашында шын нақты монархтарды халық жиналыстары немесе ақсақалдар жиналыстары едәуір шектеп келген. (Римде сенкат пен куриялар жиналысы). Монархияны әскери, кейініректерде абыздық, сот қызметтерін атқарумен астастыра қарастыратын. Ол кездерде биліктің мұраға қалуы монархияның елеулі атрибуттарына жата қоймаған кезі-тін. Монархтың жеке басының қасиет сипаттары маңыздырақ болып саналатын. Монархия институты жетілгендігімен ерекшеленбеген болатын және де феодализмнің бастапқы кезеңінде ірі жер иеленушілермен байланысты болғандықтан

бытыраңқылықтың немесе әлеуметік өкілдіктер жиналыстарының қаталдығының әжептәуір шектеу ықпалын сезініп отыратын.

Монархияның гүлденген шағы жаңа заман шебінде болды. Нақ осы кезеңде монархияның республикалық басқару тұлғатынан қаншалықты айырмашылықтары бар екендігі көрінді. Олардың ең маңызды деген әрқилы түрлері: абсолютті – шек қойылмаған монархияны және бүкілхалық өкілдері арқылы (парламент) шек қойылған, конституциялық монархия дегендер жасалды.

Әртүрлі болғанына қарамастан басқарудың монархиялық тұлғатының жалпы сипаттары мынадай. Мемлекеттің басында монарх болады, ол сөзінің билігін мұрагерлік бойынша иеленді, жүзеге асырады. Мұнда әрқалай нұсқалардың болып қалуы ықтимал. Монархиялық әулеттің әйтеуір бірі-не ол, не бұл деген біреуі сайлау арқылы бастау алғанда болады. (Бұған Ресейдегі Романовтар үйін жатқызуға болады). Монарх билікті өзінің мұрагерлік құқығы бойынша “қан негізі” қағидасының жөнімен иемдегенді, (әдеттегі өзінің лауазымдық дәрежесінде аталып көрсетілген “құдай-тағаланың шапағатымен” немесе сайланып қойылған жағдайларда - “құдай тағаланың шапағатымен және халықтың қалауымен” деген тәрізді). Бүкіл мемлекеттегі өкілеттік билік толығынан монархтың қолында болады.

Монарх қандай да бір болмасын құқықтың қайнар көзі ретінде білінеді. Тек оның ғана ықтияр білдірумен қандай бір қаулылар болмасын заң күшіне ие бола алады. Монарх атқарушы (орындаушы) биліктің басында отырады. Оның атынан сот әділдігі жүзеге асырылады, кешірім беру құқы тек оған ғана тиесілі болады. Халықаралық тұғырларда басқа мемлекеттермен болатын алым-берім қатынас-байланыстарына монарх жалғыз өзі мемлекет атынан өкілдік ете алады. Ол лауазымдық атақтарды (князь, король, герцог, патша, император, сұлтан) пайдаланады. Мемлекет қазынасының киім-кешек, ақша, басқалай да игіліктерді айтарлықтай мөлшерде алып отырады. Арнайы ерекше күзетпен пайдалануға құқылы болады.

Шектеусіз кеткен, абсолютті монархияда жоғарыда келтірілген құқықтарын монарх сөзсіз және ешбір шектеусіз (атауы да содан шыққан) ешбір бөгде биліктен тәуелсіз пайдаланады. Шектеулі монархияда монарх өз құқықтарын өзіне (монархқа) тәуелсіз қандай бір орган немесе билік арқылы пайдаланады, немесе міндетті түрде оның қолғабыс етіп көмектесумен пайдаланады. Аристотель монархияларды саралауда психологиялық негіздерді басшылыққа ала отырып жасаған. Оның саралауында, егер де монарх көпшілік мүдделерін көздеуден тайып, жеке өз бас пайдасын көздесе, басқаруды зорлық-зомбылық арқылы жүргізсе, монархия “дұрыс” “Әділетті” тұлғаттағы басқарудан “бұрыс” “Әділетсіз”, тирандық һәм деспотиялық басқару тұлғатына ауысады деп көрсетеді.

Мемлекеттің құрылымдық тұлғаты – мемлекеттік биліктің әкімшілік-аумақтық ұйымдастырылуы, мемлекет және оның құрылымдық бөліктерінің, орталық және жергілікті органдар арақатыстылықтарының сипаттары. Мемлекеттің құрылымдық тұлғаты бұқара (көпшілік) билігімен ғана тығыз байланысты емес, одан басқа да маңызды сипаты – халықтың аумақтық ұйымдастыруымен де байланысты. Бір қарағанда өзінің абстрактілі тәрізді екендігіне қарамастан мемлекеттің құрылымдық тұлғаты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына ең тікелей түрде ықпалын тигізеді. Дер кезінде және дұрыс шешімін тапқан мемлекеттік құрылым оның өзінің едәуір түрде тұрақты болуын, жемісті қызмет атқаруын бірталай шамада қамтамасыз етеді. Керісінше, мемлекеттің құрылымдық тұлғатын таңдау, іздеп табу кезінде жіберілген, олардың сипаттары мен алдарында тұрған міндеттеріне сай келмейтін жаңылысулар мен қателіктер оның ыдырау себептерінің бірі болып шығуы мүмкін. Мемлекеттік құрылым тұрғысынан қарағанда мемлекеттерді униатрлық (біртұтас мемлекеттік құрылымдар), федерациялар (құқықтық тұрғыдан қарағанда дербестігі салыстырмалы мемлекеттер одағы, одақтас республика, автономиялық республика, кантон, штат, жерлер және

т.б.); конференциялар (мемлекеттік-құқықтық бірлестіктер, тәуелсіз мемлекеттер достастықтары) деп саралайды [9, б.18].

Унитарлық (тұтас, латын тілінде “unus” - “бір”) мемлекет өзінің бөлінбейтін, толық түрдегі саяси тұтастығымен ерекшеленеді. Жекелеген әкімшілік-аумақтық бөліктері немесе облыстары өздеріне ғана тән белгілі ерекшеліктері арқылы айырмаланады да олардың өзінің жеке заңдары мен сот құрылымдары болмайды. Бұл біртұтас мемлекеттің құрамдас бөліктерінің әрқайсысының құқықтары мен мемлекет органдарындағы өкілдіктері бірдей болып келеді. Унитарлық мемлекеттің құндылығы оның қарапайымдылығы, бүкіл жоғары билікті түгелдейінен толық түрде иемденуі болып табылады.

Федерация – біріктірілген, одақтық (латын тіліндегі “fedus” - “одақ” сөзінен) мемлекет. Бұл бірнеше мемлекеттердің бірігіп одаққа мүше болғанын білдіретін күрделі сипатты мемлекет. Бұл мемлекеттік құрылым тұлпатында бүкіл одаққа бірдей, билік пен басқарудың жоғарғы органдары болады, сондай бола тұрсада одақ мүшелері болған әр мемлекеттің өзінің билік пен басқарудағы жоғарғы органдары сақталынады. Одаққа мүше бұл мемлекеттердің өздерінің заңдары, сот және салық жүйелері болуы мүмкін. Түрлі тарихи жағдайлар мен әлеуметтік-саяси себептерінің салдарынан талай мемлекеттер қазіргі заманда федерациялар болып қалыптасып өмір сүріп жатыр.

Конфедерациялар – егеменді мемлекеттердің мемлекеттік-құқықтық бірлестіктері мен одақтары. (латын тіліндегі “confederativ” - “бірлестік” деп алынған сөз) Федерацияға қарағанда конфедерациялар белгілі бір шектеулі мақсаттарды, өлшеулі тарихи кезеңдер аралығында орындау үшін құрылады. Конфедерация құрушы егеменді мемлекеттер халықаралық-құқықтық қатынастардың субъектісі болып қала береді. Олардың өздерінің азаматтығы, билік, басқару, әділет органдарының жүйелері болады. Олар өз биліктерін дербес түрде атқарады, өздеріне тән конституциясын жасап бекітеді. Конфедерация деңгейінде қабылданған актілер конфедерацияға кірген мемлекеттердің ең жоғарғы мемлекеттік билік органдарының мақұлдауын қажет еетді. Конфедерация мүшелерінің өздеріне ғана тиісті дербес табыстық түсім көздері болады. Олардың біразын әлгі мемлекеттер конфедерация бюджетіне аударып отырулары мүмкін. Конфедерацияның әскери күштері осы бірлестікке кіретін мемлекеттер әскерлерінің континенттерінен тұрады.

Бұл әскери күштерге әр мемлекет өз континенттерін ортақ командованиенің қарамағына келісілген шешім бойынша жіберіп отырады. Мемлекет құрылымының қандай бір қиын да күрделі тұлпаттарын мемлекеттердің өзара бірігулері мен бұқара (көпшілік) құқықтары одақтарын құру принциптерінің нағыз ауқымды диапазондарын кәрі тарих талай рет көрген.

Әңгіме біртұтас немесе федеративтік мемлекет туралы болғанның өзінде мемлекеттік құрылым тұлпатының мәселелерінде конституциялық, құрылымдық жақтары ап-айқын көрініп тұрады. Дегенмен, онда конституциялыққа жататын, бірақ “формалды емес” (саяси партиялар, қоғамдық қозғалыстар), қызметтік, саяси режиммен байланысты жақтары да бар.

XX ғасырдың 60-шы жылдарында ғылыми айналымға еніп көріне бастаған “саяси режим” аталымы кейбір ғалымдардың пайымдаулары бойынша өзінің синтетикалық сипатына қарай мемлекет тұлпатының синонимі ретінде қарастырылуы тиіс болатын. Ал басқа бір ғалымдардың пікірінше мемлекеттің өз қызметін атқаруы саясатты емес мемлекеттік режимді сипаттайтын болғандықтан саяси режим аталымы мемлекет тұлпаты құрылым қатарынан тіпті алынып тасталуы тиіс болатын.

Сол кездердегі ғылыми айтыс-тартыстар мемлекеттің саяси режимі аталымын кең және тар мағынада түсінуді ыңғайластырудың тәсіл-амалдарын қарастырып ойластыруға бастау болды.

Саяси режим кең мағынада түсінудің тәсіл-амалдары оны саяси болмыстың құбылыстарымен, тұтасымен алғандағы қоғамның саяси жүйесіне жатқызып келді. Ал, тар мағынада саяси режимді түсіндіру – оны тек мемлекеттік болмыспен, мемлекеттің тікелей өзінің ғана игілігіне жатқызды. Олай болатын себебі былайша түсіндірілетін – ол мемлекет тұрпатының басқа элементтерін – басқару тұрпаты мен мемлекет құрылысы тұрпатын құрайды, сондай-ақ мемлекет өз қызметтерін атқаруда қолданатын тәсілдерін нақтылай түседі.

Жалпы алғанда саяси режим тар және кең мағынада түсінілуі қажет-ақ мәселе. Оны ұғыну – түсіну қазіргі заман талаптарына да сай келеді. Өйткені, саяси үрдістер негізгі екі мемлекеттік және қоғамдық саяси салаларда жүргізіліп жатады [10, б.35-39].

Сонымен бірге керісінше бағыттардағы байланыстар да болады. Өйткені мемлекеттің өзі де әжептәуір шамада “өзі тұрған ортасының” яғни қоғамдық-саяси айналасының әсері мен ықпалын қабылдап отырады. Мұның өзі мемлекет тұрпатын да, анығын да саяси режимді де қамтиды. Сонымен мемлекет тұрпаты тар мағынада сипаттау үшін саяси режимнің маңызы зор, оған мемлекеттік басқарудағы қолданылатын тәсілдер мен амалдардың жиынтығы қажет. Сондай-ақ кең мағынада түсіну үшін (кепіңдендірілудің деңгейі мен шегін білу үшін) демократиялық құқықтар мен жеке адамның саяси еркіндігі, саяси болмысқа конституциялық және құқықтық тұрпаттардың сәйкес болуының дәрежесі және мемлекет пен қоғамдық болмыстағы тіршілікке билік құрылымдарының көзқарас сипаттамаларының жиынтықтары қажет.

Саяси режимдердің қандай түрлері бар? Олар өте көп. Олай болатын себебі қандай да болмасын саяси режимнің түріне: мемлекеттің мәні мен тұрпаты, заңдарының сипаты, мемлекеттік органдардың шын мәніндегі өкілеттіктері мен олардың қызмет атқарудағы заңдық түрлері, қоғамдық саяси күштердің ара салмақтары, өмір сүрудің болмыстық деңгейі мен үлгілері және экономиканың ахуалы, таптық тартыстар мен ынтымақтастықтар сияқты көптеген факторлар өз ықпалдарын тигізіп отырады. Елдің тарихи қалыптасқан үрдістері де саяси режим түрлеріне әжептәуір ықпал етеді. Ал оны кеңейтіңкіреген мәнде қарастыратын болсақ, өзін алғанда кейде мемлекеттегі үстем болып тұрған тілектер мен ұсынстар, бұйрық-нұсқау-болжамдарға кереғар, тіпті қарама-қарсы келіп қалыптасып жататын қоғамдық-саяси “ауандар” “қалыптар” өз ықпалдарын тигізіп жатады. Саяси режимнің қандай түрде болуына халықаралық жағдайлар да өз ықпалын тигізуі мүмкін. Әрқилы тарихи кезеңдерде әрқандай түрлі саяси режимдер қалыптасады. Олар өз кездеріндегі нақты мемлекеттердің өздерінде де біркелкі бола бермейді.

Мемлекеттер дамуының барысында халықтық-демократия, бүкілхалықтық саяси режимдердің, алайда сонымен қатар бір мезгілде авторитарлық, тоталитарлық режимдердің, жұмысшы-шаруа диктатурасы режимінің де орнауы мүмкін екенін социализм елдерінің тәжірибелері көрсетіп берді.

Саяси режимдердің барлығында белгілі сабақтастықтар мен бірсыпыра, принципін айтқанда, өзгермейтін, тұрақты мазмұндық сипаттамалардың болуы, олардың алуан түрінің бәрін екі үлкен – демократиялық және антидемократиялық деген топқа біріктіруге мүмкіндік береді.

Демократия яғни халық билігі, демократиялық саяси режимдердің қайсы бірінің де болмасын өзегін құрайды. Елдегі заң шығарушы билік халық сайлаған алқалы органнан құралған болса, азаматтардың заңмен бекітілген әлеуметтік-экономикалық және саяси құқықтары мол болып, олар адамдардың жынысына, нәсілі мен ұлтына, мүліктік жай-күйіне, білімінің деңгейі мен діни наным-сеніміне қарамастан жүзеге асырылып жатса ғана, ол мемлекет тұрпаты - “демократия” аталыммен көрсетіледі. Демократиялық саяси режим мемлекеттік мәселелерді шешуге халықты тікелей қатыстыру арқылы (мұның өзін тікелей яғни сатысыз демократия дейді) немесе саяси шешімде сайланбалы өкілетті органдар арқылы

атқарылуы да мүмкін (мұны парламенттік яғни өкілдік демократия дейді). Демократиялық саяси режим жария құқықтар мен бостандықтардың кепілдендірілгендіктерін, заңдылық пен құқықтық тәртіптің берік екенін, меншік түрлерінің әрқандай тұрпаттарда болатынын және қоғамда ой-пікірлердің плюрализмінің анық бар екенін білдіреді. Қоғамда көппартиялық молайып, нығайып орнықпайынша, қалың бұқараның әлеуметтік экономикалық ахуалы жақсарып, олардың өмір сүру деңгейі жоғарыламайынша, нақты өмірде орын алып отырған қылмыстарды, әсіресе олардың аса қауіпті ұялы, ұйымдасқан түрлері біржолата ауыздықталмайынша демократиялық саяси режимнің орнығып, нығаюы неғайбіл. Оның бола қоюы мүмкін емес мәселе.

Қазақстан Республикасының Конституциясы — мемлекетіміздің негізгі заңы. Ол мемлекет өмірінің негізгі мәселелерін заң жүзінде ресмилендіреді. Ресмилендіруге жататындар — адам мен азаматтың негізгі құқықтары, бостандықтары және міндеттері, мемлекеттің құрылымы және қоғамның экономикалық негізі. Конституция заңдардың, басқа да мемлекет органдары қабылдайтын нормативтік актілердің негізгі көзі. Кез келген заң, Президенттің жарлығы, Үкіметтің қаулысы, министрліктің бұйрығы, жергілікті мемлекет органдарының шешімдері тек қана Конституцияның негізінде, оның қағидалары, ойлары және принциптерімен сәйкес қабылдануы қажет, оларға қайшы келмеуі тиіс. Егер Конституцияның қағидаларына, нормаларына қайшы болса, олар Конституцияға жат деп танылып, күші жойылады. Конституцияның нормаларын, ережелерін мүлтіксіз сақтау талаптары тек қана мемлекет органдарына, лауазым иелеріне емес, сонымен қатар азаматтарға, олардың бірлестіктеріне де қойылады. [11, б.344].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Заңы. «Мәдениет туралы»: 2006 жылғы 15 желтоқсанда, N 207 қабылданған (2020.02.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000207>
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. шестое. – Москва: Советская энциклопедия, 1964. – 900 с.
3. Бердяев Н.А. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. – Париж: YMCA-Press, 1990. – 596 с.
4. Лукашева Е.А. Право и культура в современном мире // Труды Института государства и права Российской академии наук. – 2012. – № 5. С. 26-42. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22996852>
5. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының мәдени саясатының тұжырымдамасы туралы: 2014 жылғы 4 қарашада, № 939 бекітілген (2019.10.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31660375#pos=1;-9 (жүгіну күні: 03.11.2018).
6. Ибраев Н.С., Ибраева А.С. Теория государства и права. - Алматы, 1998. – 233 с.
7. Сартаев С.С. Біз конституциялық кеңестікте өмір сүреміз. - Алматы, 2010. – 455 с.
8. Сартаев С.С. Назаркулова Л.Т. Становление Конституции РК. Проблемы теории и практики. - Алматы. 2002. – 267 с.
9. Жоламан К. Мемлекет деген не // Государство и право. – 2000. – №4. – 13 - 18 б.
10. Шайхысламов Ж.Ш. Форма правления как фактор устойчивости развития // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2001. – № 4 (21). – С. 35-39.

11. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. Оқу құралы, 2-бас. Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – 344 с.

Алимжанова А.С. Қайнар Академиясының аға оқытушысы.
Магистрант Аманбаев Алияр Нұрбекұлы
Магистрант Балбаев Адлет Кудайбергенович. «Қайнар» Академиясы

Әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықтың факторы ретінде тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеуді жетілдіру

Аңдатпа

Мақалада тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеу мәселелері, олардың Қазақстан Республикасы жастарының әлеуметтік-экономикалық жағдайына салдары талқыланады, сонымен қатар оларды озық шетелдік тәжірибе ескере отырып, шешудің практикалық шаралары ұсынылады. Тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеу саласындағы шетелдік тәжірибе зерттелді. Тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеу саласындағы озық шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, әлсіз жағын қорғау қағидасынан шығу маңызды екендігі негізделді. Қаржылық қызметті тұтынушы мен қаржы ұйымы арасындағы қатынастарда келісімшарттық, ақпараттық және процессуалдық айырмашылықтар бар. Бұл тараптардың нақты теңсіздігіне, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарының әлсіз қорғалуына алып келеді. Жастар әсіресе әлеуметтік-экономикалық салада осал. Мақалада алдыңғы қатарлы шетелдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстан Республикасында тұтынушылық несиелеуді одан әрі белсенді жүйелік құқықтық реттеу бойынша бірқатар шаралар ұсынылған.

Түйін сөздер: Әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтары, тұтынушылық несиелер, қаржылық қызметтер, несиелік келісім

Совершенствование правового регулирования потребительского кредитования как фактора социально-экономической стабильности

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования потребительского кредитования, их последствия для социально-экономического положения молодежи Республики Казахстан, а также предлагаются практические меры по их решению с учетом передового зарубежного опыта. Изучен зарубежный опыт в области правового регулирования потребительского кредитования. В отношениях между потребителем финансовых услуг и финансовым учреждением существуют договорные, информационные и процессуальные различия. Это приводит к реальному неравенству сторон, слабой защите прав потребителей финансовых услуг.

Ключевые слова: Социально-экономическая стабильность, права потребителей финансовых услуг, потребительские кредиты, финансовые услуги, кредитный договор.

Improving the legal regulation of consumer lending as a factor of socio-economic stability

Abstract

The article discusses the issues of legal regulation of consumer lending, their consequences for the socio-economic situation of the youth of the Republic of Kazakhstan, and also suggests

practical measures to address them, taking into account the best foreign experience. Studied foreign experience in the field of legal regulation of consumer lending. There are contractual, informational and procedural differences between a financial consumer and a financial institution. This leads to a real inequality of the parties, weak protection of the rights of consumers of financial services.

Key words: Socio-economic stability, rights of consumers of financial services, consumer loans, financial services, loan agreement.

Қазақстан Республикасында жеке тұлғаларға арналған тұтынушылық несиелендіру нарығы белсенді дамып келеді. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің мәліметтері бойынша, 2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының банк секторы екінші деңгейлі 27 банкпен ұсынылған, олардың 14-і шетелдік қатысатын банктер, оның ішінде 12 еншілес банктер. Тұтынушылық несиелер 4 366,5 миллиард еуроны құрайды, оның несиелік портфелінің 29,6% үлесі бар (2019 жылдың басында - 3 508,8 миллиард еуро немесе несиелік портфелінің 25,5%), бұл 2019 жылдың басындағыдан 24% артық, 4% (Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі, 2020 ж.). 90 күннен астам мерзімі өткен несиелері бар жеке тұлғаларға берілген несиелер жеке тұлғаларға берілген қарыздардың жалпы санының 2018 жылы 13,9% -ын құрады (Қазақстан Ұлттық Банкі, 2020), 2019 жылы - жалпы көлемнің 8,2%, ал 2020 жылы - 6,4% (Қазақстан Ұлттық Банкі, 2019). Жастардың көші-қон факторларының бірі ретінде несиелік секторға жас халықтың қатысу деңгейінің жоғарылығы қарастырылуы керек.

Мақала авторлары тұрғын үй несиелері бойынша мерзімі өткен берешек туралы қолда бар ақпарат әрқашан істің нақты жағдайын көрсете бермейді деп санайды, өйткені көптеген «мәселелі» несиелер жаңа мерзімге қайта ресімделеді. Жалпы алғанда, несиелендіру нарығы жалпылама цифрландыру, ШОК секторында несиелендірудің артуы, сонымен қатар машиналық оқыту және биометрия сияқты қолданбалы технологиялардың пайдаланылуы жағына қарай қозғалуда. Сонымен қатар, бұрын несиелері болмаған клиенттерге жаңа несиелердің үлесі артып келеді, бұл жас халықтың несиелік секторға қатысуын көрсетеді.

Әдеби шолу

Өткен жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, несиелеу саласындағы мәселелер экономика мен жалпы халықтың әл-ауқатына қатты әсер етеді (Bahri et al., 2017).

Бұған 2000 жылдың екінші жартысындағы экономикалық дағдарыс дәлел бола алады, мұнда қаржы секторын тұрақсыздандырудың негізгі тәуекел факторлары банктердің экономиканың кейбір «қызып кеткен» секторларын қаржыландырумен байланысты жасырын несиелік тәуекелді қабылдауы, банк секторының сыртқы берешегінің жоғары деңгейі (Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты, 2020 ж.) болды. 2000 жылдардың басында банктер халыққа тәуекелдерді дұрыс есепке алмай белсенді түрде несиелік беріп отырды. Бұл, бір жағынан, халықтың қаржылық және құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігімен, тәуекелдерді есептей алмауымен, несиелік алуға зерделі және саналы тәсілдің болмауымен, тәуелді сезімдердің басымдығымен, екінші жағынан, пайда табуға ұмтылып, тиісті несиелік тексерістерсіз несиелер беру арқылы қарыз алушыларға қойылатын талаптарды төмендететін несиелік берушілердің өсіп келе жатқан бәсекелестігімен негізделді. Нәтижесінде, осы кезеңде жағдайы дағдарыс кезінде айтарлықтай нашарлаған көптеген қарыз алушылар болды. 2007-2009 жылдары дағдарыс нәтижесінде банктердің несиелік портфелі сапасының едәуір нашарлауы байқалды. Сонымен, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2010 жылғы 1 қыркүйектегі мәліметі бойынша 5-ші санаттағы және үмітсіз (біртектес несиелер резервтерін ескере отырып) несиелердің үлесі жалпы банк жүйесінде 33,7% құрады (міндеттемелерді қайта құрылымдау туралы шешім қабылданған банктерді қоспағанда - 19,3%) (Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты, 2020).

Дағдарыс әлеуметтік шиеленіске (халықтың кейбір наразылықтары жиі кең резонанс тудырды) (Вишневский, 2020), банктер мен қарыз алушылар арасындағы бірқатар соттың істерді қарауына және кепіл мүліктерін өндіруге (үйден шығару) (Вишневский, 2000) алып келді. Бұл әлеуметтік қарама-қайшылықта, бір жағынан, банктер қрызгерлердің борышкерлердің адал еместігі мен қарыздарды өндіріп алудың жылдам үдерісін қамтамасыз етпеген жетілмеген заңнамаларға шағымданып, қарызгерлерден банктік несиелерді төлеу бойынша міндеттемелерін қатаң орындауын талап етті; Екінші жағынан, қарызгерлер банктерді алдау, құлдыққа салу, банктік қарыз шарттары шарттарының ашықтығы жоқ деп айыптап, өздерінің құқықтарын мемлекеттен қосымша қорғауды талап етті (Вишневский, 2013).

Бұл жағдайлар Қазақстан Республикасындағы тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеуді жан-жақты зерттеу және озық шетелдік тәжірибені ескере отырып, тиімді шараларды әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасындағы тұтынушылық несиелендіру мәселелерін, олардың жастардың көші-қонына әсерін, тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеудегі шетелдік тәжірибені зерттеу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жағдайлары мен қажеттіліктерін есепке ала отырып, ең жақсы халықаралық тәжірибені қолдану мүмкіндігін негіздеу болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында авторлар тәжірибе материалдары бойынша (банктік, сот және т.б.) кең зерттеулер жүргізді. Бұл жеке тұлғаларға банктік несие беру саласындағы негізгі практикалық мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді. Біз қоғамдық қатынастардың белгілі бір саласындағы ең өткір мәселелерді ашатын, қолданыстағы заңнама нормаларының кемшіліктерін ашатын сот практикасы деп санаймыз. Осыған байланысты, біз құқықтық, ең алдымен сот практикасы - бұл нормативтік құқықтық актілердің сапа көрсеткіштерінің «айнасы», бір түрі деп атап өтеміз, мұнда құқықтық нормалардың жұмыс жасауының кемшіліктері, кемшіліктері және мүмкін болатын тәсілдері жедел, тез және объективті анықталады. Құқықтық практика заң шығарушыға белгі болып табылады. Ол заңның өмірмен кері байланысын қамтамасыз етеді, бірақ ол, сонымен қатар, заңнамалық жаңашылдықтардан бұрын да жетілмеген заңдардың теріс әсерін азайтуы мүмкін механизмге ие.

Сонымен қатар, зерттеу барысында қаржылық қызметтер, атап айтқанда тұтынушылық несиелер саласындағы тұтынушылардың құқықтары мәселелері бойынша құқықтық санасының деңгейін анықтау мақсатында (негізінен жастар арасында) халықтың арасында әлеуметтік сауалнама жүргізілді.

Салыстырмалы құқықтық зерттеу әдісі кең қолданылады. Шет елдердің тұтынушылық несиелендіру мәселелері бойынша банктік құқығының негізгі тәсілдері, институттары мен құқықтық құрылымдары қарастырылды. Біз тәжірибесі тұтынушылық несиелендіру бойынша шетел мемлекеттеріндегі банктік құқықтың негізгі тәсілдері мен институттарына негіз болған Еуропа елдерінің тәжірибесін талдадық.

Авторлар осы тақырыптағы ғылыми еңбектерге сүйенді. Бұл Вишневскийдің (2014), Эрпилевтің (2004), Поллард және басқалардың (1992), Ефимованың (2016), Фогельсонның (2014), Сулеймановтың (2008), Абжановтың (2008), Осиповтың (2005) ғылыми еңбектері. Вишневскийдің (2020 ж.) ғылыми еңбектері ерекше назар аудару қажет, авторлар тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесіне толық талдау жүргізеді, оның дамуының негізгі кезеңдерін, сонымен қатар оны құқықтық реттеудің ең жақсы тәсілдерін анықтайды (Келісімшарттық міндеттемелердің орындалмауы туралы даулардың туындауына негіздер, 2018 ж.) тақырыбы бойынша ғылыми зерттеулердің нәтижелері туралы талдамалы баяндама).

Көрсетілім

Банк саласындағы құқықтық қатынастар қоғамдық қатынастардың бір саласы болып табылады, мұнда жария құқық пен жеке құқық қағидаларының үйлесімі айқын көрінеді. Бұл банктік жүйенің қоғам экономикасындағы рөліне, оның мемлекеттің өз міндеттерін үздіксіз орындалуын қамтамасыз ету үшін қаржы қызметі барысында туындайтын қоғамдық қатынастармен байланысына байланысымен, мемлекеттік органдар мен қоғамның мүдделерінің орындаумен байланысты (Кирилловская, 2004).

Жеке тұлғаларға банктік несие беру саласындағы құқықтық қатынастар Қазақстан Республикасының азаматтық және банктік заңнамасымен реттеледі. Банк және азаматтық заңнаманың арақатынасы келесідей. Банктер мен олардың клиенттері арасындағы қатынастарда, сондай-ақ банктер арқылы болатын клиенттер арасындағы қатынастарда басымдық азаматтық заңнамаға беріледі; банктерді құруға, қайта ұйымдастыруға, банкроттыққа және таратылуға, банктік қызметті бақылауға және оның аудитіне, банк операцияларының жекелеген түрлерін лицензиялауға, банктерді қайта құрылымдауға, банктерден лицензияларды қайтарып алу салдарының басталуына байланысты қатынастарда банктік заңнама басымдыққа ие (02.07.2018 ж. түзетулермен). 1995 жылғы 31 тамыздағы № 2444 «Қазақстан Республикасындағы банктер және банктік қызмет туралы» заңға (осы банктер туралы заңға) сәйкес банктер, сондай-ақ банктер мен олардың клиенттері арасындағы қатынастар келісімдер негізінде жүзеге асырылады, егер Қазақстан Республикасының заңнамасында өзгеше көзделмесе (33-бап). Азаматтық және банктік заңнама нормаларының мұндай арақатынасы бірден қабылданбағанын атап өткен жөн; ол елеулі қоғамдық пікірталастың әсерінен біртіндеп дамыды.

Зерттеу нәтижелері

Клиент пен банктің арасындағы көлденең қатынастарда азаматтық құқық нормаларына басымдық беріледі. Сонымен қатар, осы құқықтық қатынастарда банк пен клиент арасындағы келісімшарттық және ақпараттық теңгерімсіздіктердің бар екендігін анық көрсететін әлемдік тәжірибеге сәйкес келетін әлсіз жақтарды қорғау қағидасы қолданылады (кейбір авторлар процедуралық теңгерімсіздіктерді де баса көрсетеді). Жастардың несиелік қатынастарға жоғары тартылуын ескере отырып, жастар көбінесе Қазақстан Республикасынан жастар көші-қонының сол осал жағы болып табылады.

Осы теңгерімсіздікті жою үшін заңнама банк клиенттерінің заңды мүдделерін қорғайтын ережелерді толық шоғырландыруға, келісімшарт еркіндігі мен әлсіз тарапты қорғау қағидаттарының негізді үйлесіміне бағытталуы керек.

Осы мақсатта Қазақстан Республикасында жеке тұлғаларға банктік несие беруді реттеуде маңызды жаңашылдықтар енгізген бірқатар заңнамалық актілер қабылданды. Олардың бірнешеуін қабылдағанға дейін дағдарыс, халықтың төлем қабілеттілігінің нашарлауы және мәселелі несиелердің өсуі кезеңдерінде әрдайым күшейе түскен (2008 жылғы дағдарыстар кезінде) айтарлықтай кең қоғамдық талқылау өткенін атап өткен жөн (уәкілетті орган - Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің, қарыз алушылардың, банк қоғамдастығының өкілдерінің және т.б. қатысуымен). Осылайша, несиелік келісімшарт бойынша төлемдер шарттары (сыйақы мөлшерлемелері, комиссиялық төлемдер және басқа төлемдер), несиені өтеу әдісі, банк қызметтеріне жарнама кезіндегі шаралар туралы банк келісімшартының ашықтығын қамтамасыз ету, банк қарызы келісімшарттарын жасасу процедурасының ашықтығын қамтамасыз ету бойынша кейбір шаралар, сондай-ақ банктік несие келісімшартының мазмұнына, нысаны мен сыртқы түріне қойылатын арнайы талаптар қабылданды. Қабылданған заңнамалық шараларға қарамастан, Қазақстан Республикасындағы тұтынушылық несиелендіру тәжірибесі осы саладағы бірқатар мәселелердің, дегенмен, шешілмегендігін көрсетеді.

Талқылау.

Қазақстан Республикасында жеке тұлғаларға банктің несие беруіндегі кейбір мәселелер. Келісімшарт кезеңіне дейінгі мәселелер.

Келісімшарттық міндеттемелерді дұрыс орындау үшін банктік қарыз келісімшартын жасасу кезеңі маңызды, оған жан-жақты көзқарас тараптардың нақты және келісімшарттық міндеттемелерді сақтауының, қоғамдағы келісімшарттық тәртіптің кепілі болып табылады. Осы кезеңде тараптар болашақ келісімнің белгілі бір шарттары туралы өз идеяларын мұқият зерттеп, келісуі керек. Тараптардың әрқайсысы келісімшарт талаптарын нақты түсінуі маңызды. Тәуекелдерге және олардың туындауының құқықтық, материалдық және басқа салдарына саналы, ойластырылған көзқарас ерекше маңызды (Yoshino and Alekhina, 2016). Әлеуетті қарызгер несиені төлеу бойынша өзінің негізгі міндеттемесін орындау үшін өзінің нақты мүмкіндіктерін мұқият есептеп шығаруы керек, сонымен қатар тұрақты кірістерді жоғалту және ай сайынғы төлемдерді төлей алмау, кепілдіктерді жоғалту қаупі және басқа тәуекелдер қаупі туындаған кезде өз әрекеттері туралы ойлануы керек. Бұл бірінші кезекте жастар арасындағы жеке қарызгерлерге қатысты. Белгілідей, жастар көбінесе белгілі бір мамандық бойынша жеткілікті біліктілікке, жұмыс тәжірибесіне ие болмайды, сондықтан олардың табысы әрдайым тұрақты бола бермейді. Бұл кірістерді жоғалту немесе олардың төмендеу қаупін тудырады, бұл олардың қаржылық міндеттемелерінің орындалуына қауіп төндіруі мүмкін.

Тұтынушылық несиелендіру туралы келісімшарттар жасасу кезінде банк пен клиенттің арасындағы қатынаста келісімшарттық, ақпараттық және процедуралық теңгерімсіздік бар екенін ескеру қажет (Wasike, 2017). Сондықтан банктік несие беру шартын жасау кезеңінде (сонымен қатар басқа кезеңдерде де) осындай теңгерімсіздікті төмендету шаралары маңызды болып табылады.

Қазақстан Республикасында қабылданған шараларға қарамастан, іс жүзінде қарызгерлерге банктік несие келісімшартының шарттары туралы алдын-ала банктермен хабарлау жеткіліксіз. Осы зерттеу шеңберінде банк қызметкерлерінің банктік несие келісімшарты талаптары бойынша клиенттерге кеңес беру тәжірибесіне зерттеу, сондай-ақ қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын құқықтық хабардарлығы бойынша тұрғындар арасында сауалнама жүргізілді. Халыққа жүргізілген сауалнама азаматтардың қаржылық сауаттылық деңгейінің төмен екенін, ал банктің клиенттері - жеке тұлғалар қаржылық қызметтерді тұтынушылар ретіндегі өздерінің құқықтарын білмейтіндігін көрсетті.

Болашақ қарызгер осы шарттардың барлығының маңыздылығын түсінбейді, оларға мән бермейді. Бұл көбіне халықтың құқықтық және экономикалық сауаттылығының төмен деңгейіне байланысты. Банктер өз тарапынан банктік несие келісімшартын жасасқанға дейін ұсынуға міндетті ақпаратты ұсыну бойынша міндеттемені орындамайды.

1. Келісімшарт жасасу кезеңіне дейінгі аталған кемшіліктердің салдарынан тұлға тәуекелдерді, мүмкіндіктер мен әрекеттерді қарастырмай, келісімшарт талаптарын жеткілікті түрде түсінбестен несие алады. Бұл қарызгердің несиені төлеу жөніндегі міндеттемесін орындамау және одан кейінгі даулар бойынша үлкен тәуекелдер тудырады. Банктік келісімдерге қатысты даулар азаматтық келісімдерді орындауға байланысты барлық соттың істерді қарауы бойынша үшінші орынға ие (Банк ВТБ сайты, 2014). Мәселелі несиелердің бұқаралық сипаты елдің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына, әлеуметтік жарылысқа қауіп төндіреді. Бұл да, сонымен қатар, елден қоныс аударушылардың, әсіресе жастардың көптеп кету себептерінің бірі болды. Аумағы кең және халқы аз Қазақстан Республикасы үшін жастар көші-қонының өсуі өте қауіпті, өйткені ол зияткерлік әлеуеттің жоғалуына әкеліп соқтырады. БРИК зерттеу тобы жүргізген социологиялық сауалнама 15 пен 29 жас аралығындағы қазақстандықтардың шамамен 42% оқуға кетуді жоспарлап отырғанын, ал

олардың 70%-ы болашақта сол елде қалғысы келетіндігін көрсетті (Ruzanov, 2020). Қазақстан жастары арасындағы көші-қон көңіл-күйінің себептерінің бірі өмірдің әлеуметтік-экономикалық шарттары, өмір сүру сапасын жақсарту перспективалары болып табылады. Сонымен қатар, тұтынушылық несиелердің болуы да жастардың өмір сүру сапасын жақсарту құралдарының бірі болып саналады. Осыған байланысты, бұл мақалада тұтынушылық несиелердің қол жетімділігі мәселелері және озық шетелдік тәжірибені ескере отырып, оларды шешу жолдары қарастырылған.

Тұтынушылық несиелендіру келісімшарттары шарттарының ашықтығын қамтамасыз етудегі ең үздік шетелдік тәжірибені қарастырайық. Ұзақ уақыттан бері дамыған шетелдік елдерде несиелеу саласы дәстүрлі түрде өте маңызды шарт еркіндігі саласы болды. Іс жүзінде бұл несиелер банктің өз қалауы бойынша анықтайтын немесе олардың экономикалық жағдайына байланысты тараптар арасында келісілетін келісімшарттарда рәсімделетіндігін білдіреді. Мемлекет, кем дегенде, несиелік мәмілені келісімшарттық тіркеу саласына араласқан. Көп жағдайда банк несиелендіру келісімшарты шарттарын құруда жетекші тарап болды.

Алайда уақыт өте келе келісімшарт еркіндігі заманауи банк құқығында айтарлықтай шектеулерге ұшырады. Бұл бірінші кезекте, тұтынушының несиелендіруінде көрініс тапты, мұнда заң шығарушы несиелік келісімшарттың мазмұнына және оны дайындау мен жасау үдерісіне араласады. Тұтынушылық несиелендіру ерекше даму тарихы бар арнайы заңнаманың қалыптасуымен сипатталады (осы заңнаманың қырық жылдан астам тарихы туралы айтуға болады). Осы уақыт ішінде тұтынушылық несиелендіру мәселелерін шешудің оңтайлы құқықтық құралдарын анықтауға да, мүмкін болатын қателіктердің алдын алуға да мүмкіндік беретін көптеген тәжірибелер жинақталды.

Тұтынушылық несиелендіруді реттеудің еуропалық тәжірибесін зерттеу Еуропадағы жеке тұлғаларға тұтынушылық несиелендірудің дамуындағы келесі ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Банк клиенттерінің әртүрлі санаттарының бар екендігін, олар үшін бірнеше қорғаныс дәрежесін белгілей отырып, мойындау

Шет елдерде тұтынушылық несиелендіруді дамытуда әр түрлі қорғаныс дәрежесіне мұқтаж банк клиенттерінің әр түрлі санаттарының бар екендігін мойындау маңызды рөл ойнады. Банк құқығы саласында осы фактіні мойындау заңда осы теңсіздікті теңестіру үшін қосымша қорғау шараларын қажет ететін әртүрлі санаттағы адамдардың нақты теңсіздігін тұтасымен мойындаудың ерекше жағдайы болып табылады. Дамыған шет елдердің тарихы көрсеткендей, формальды теңдік қағидасын, тең емес субъектілер арасындағы қатынастарды реттеудің тең масштабы ретінде (әлеуметтік мағынада), қосымша қорғаныс шараларын қажет ететін әртүрлі санаттағы субъектілердің бар екендігін мойындауға байланысты фактілердің теңдігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралармен толықтырылуы керек (Tongo et al., 2017; Roeksiripat, 2016). Мемлекеттік құқықтық тәжірибе нақты теңсіздікті теңестіру қажеттілігін мойындай отырып дамудың жаңа бағытын алды - әлеуметтік қамсыздандыру туралы заңның пайда болуы, мемлекеттің әлеуметтік функцияларының кеңеюі, әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы. Азаматтық құқықта бұл келісімшарт еркіндігі мен тараптардың теңдігі қағидаларын шектей отырып, әлсіз тарапты қорғау қағидасының пайда болуына әкелді. Мысалы, заң ғылымдарының докторы, профессор Сүлейменов (2008) жеке құқықтық қатынастарға мемлекеттің араласуын және өндірушінің басымдығы болған жағдайларда екі жақтың теңдігі қағидасының ауытқуын мойындайды. Келісімшарт еркіндігі қағидасының шекарасы ретінде әлсіз жақтарды қорғауға арналған заңнаманың императивті нормалары (De Salvia, 2002).

Бүгінгі таңда Еуропа елдерінде әртүрлі субъектілерге тең құқықтық шкаланы қолдану іс жүзіндегі теңсіздік ретінде қарастырылады. Осыған байланысты Еуропалық Адам

құқықтары жөніндегі соты: «Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенцияның 14-бабында көзделген, ешқандай кемсітусіз Конвенцияда танылған құқықтарды пайдалану құқығы бұзылған болып саналады, егер мемлекеттер - объективті және ақылға қонымды негіздеме бермей, ұқсас жағдайларда адамдарға әр түрлі қатынаста болса. Ешқандай кемсітусіз, егер мемлекеттер объективті Конвенцияда мойындалған құқықтарды пайдалану құқығы да бұзылған болып саналады, егер мемлекеттер объективті және ақылға қонымды негіздемеіш жағдайы айтарлықтай ерекшеленетін адамдарға басқаша тәсіл қолданбаса».

Банктер мен жеке клиенттер арасындағы құқықтық қатынастарда банк күшті тарап болып табылатын тараптардың нақты теңсіздігі басым жағдайды алуда, өйткені ол қаржылық, адами, ақпараттық және басқа ресурстарға ие. Қарызгердің әлсіз жағы бар: орташа статистикалық азаматтың барабар экономикалық білімі жоқ, қажетті ақпараты жоқ; олар әлі күнге дейін білікті заңгерлік немесе бухгалтерлік көмекке жүгіне алмайды. Сондықтан келісімшарт жасасу кезінде де, оны орындау кезінде де жеке қарызгерлердің келісімшарттың шарттарына әсер ету мүмкіндігі шектеулі. Оның өзінің мүдделерін қорғауға арналған ресурстары шектеулі. Еуропалық құқықта бұл келісімшарттық және ақпараттық теңгерімсіздік ретінде қарастырылады. Күшті тараптың – банктің басым әсерін «амортизациялау», жеңілдету үшін, тараптар арасындағы нақты теңсіздікті көрсету үшін заңнама, бірінші кезекте, тараптар арасында құқықтық теңсіздікке жол беретін императивтік нормаларды белгілеу жолымен қарызгерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғаудың қосымша шараларын, құқықтық механизмдерін қарастыруы тиіс. Бұл, ең алдымен, коммерциялық ұйымдармен келісімшарттық қатынастарда қорғау деңгейі заңды тұлғаларға қарағанда жоғары болуы керек жеке тұлғаларға қатысты. Жеке тұлғалар ғана мойындайтын тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы заңнаманың пайда болуы мен әзірленуіне дәл осы себеп болды. Бұл мәселе бойынша қазақстандық ғалымдардың пікірлері әр түрлі. Банктік несие келісімшарты туралы айтатын болсақ, Абжанов (2008) қарызгерді, оның ішінде жеке тұлғаны БЛА-ның әлсіз жағы ретінде қорғаудың бірнеше шараларын заңды деп санайды. Бұл мәселелер Осиповтың (2005), Коваленконың (2005) ғылыми еңбектерінде де қарастырылған. Алайда, БЛА шеңберінде құқықтық қатынастарға қатысты қарама-қайшы пікірді де көрсету қажет: кейбір авторлар банктік несие келісімшартының әлсіз тарабы ретінде қарызгерді емес, банкті қарастырып, кепілдік байланысын реттеуші заңнаманы жетілдіру үшін кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемеге сәйкес банк-кредитордың құқықтарын нығайтуды ұсынады.

Тұтынушылық несиелендіру туралы арнайы заңнаманы қалыптастыру. Іс жүзінде көптеген еуропалық елдерде тұтынушылар мүдделерін шынайы қорғау және тұтынушылық несиелендіруге қатысатын тұлғалардың мүдделерінің барабар тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін тұтынушылық несиелендіру саласында арнайы заңнаманы қабылдау қажеттілігі айқын болды.

Клиенттермен келісім-шарттарға арнайы талаптарды белгілеу. Еуропа елдеріндегі келісімшарттық теңгерімсіздікті теңестіру үшін несие келісімшартының жасалу тәртібі, мазмұны мен нысанына қойылатын арнайы талаптар кең таралған. Бұған ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, бұл қажеттілік клиенттің де, банктің де мүдделерін қорғау қажеттілігімен негізделген.

Алдын ала ақпарат, клиентті ақпараттандырудың және банктік қызметтерді жарнамалаудың (маркетингтің) жалпы ережелерін белгілеу.

Тұтынушылар туралы ақпарат заманауи тұтынушылық несиелендіру заңнамасында бірінші орынға ие. Ақпараттандырудың басты мақсаты - мұндай ақпаратты алған клиент тиісті қызметтің (өнімнің) сипаты мен тәуекелін саналы түсініп, саналы түрде, осы түсініктің негізінде шешім қабылдауы керек (Kocanuch, 2018). Бұл тұтынушыға банкпен қарым-қатынаста болатын ең айқын ақпараттық теңгерімсіздік. Бұл мақсат банктің клиентке адал,

түсінікті және жаңылыстырмайтын ақпарат ұсыну міндеттемесін белгілеу арқылы жүзеге асырылады. Бұл өлшемшарттар клиентке ұсынылатын ақпараттың екі деңгейінде көрінуі керек: транзакциялардың жалпы шарттары туралы ақпарат және белгілі бір қызмет (өнім) туралы ақпарат. Мысалы, ЕО директивасы клиенттің өзіне ыңғайлы қызмет түрін ұсыну үшін оның тиісті қаржы саласындағы хабардарлығы мен тәжірибесінің деңгейін анықтауға бағытталған құрылымды қамтиды.

Банктің клиентті ақпараттандыру үшін жауапкершілігі

Мұны, әсіресе, соттардың клиенттің негізгі құқықтарын қорғауға негіз болған ағылшын құқығынан байқауға болады. Сот тәжірибесінің француздық үлгісі банкті клиенттің өзіне ыңғайсыз инвестициялық нұсқаны таңдауға сендіруі, тиісті салада саналы білімі жоқ клиентке тәуекелді инвестицияларды ұсынуы үшін оны дұрыс емес (жаңылыстыратын) кеңесі үшін жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді. Кеңес берудің сапасын бағалау кезінде соттардың клиенттің жасын, қаржылық жағдайын және тәжірибесін (сараптама) ескеруі маңызды (Nordea, 2019).

Клиенттің мүдделерін саналы процессуалдық құралдармен қорғау

Бұл қағиданы заң шығарушыны банк клиенттері - жеке тұлғалардың (тұтынушылардың) қатысуымен дауларды баламалы түрде шешудің жария құқықтық механизмдерін қамтамасыз етуге міндеттеу ретінде де түсіндіруге болады. Жеке клиенттердің мүдделерін қорғау мүмкіндігі айтарлықтай төмендейді. Осындай шаралар қатарына банктік омбудсменнің қызметі (Ұлыбритания), несиелік мекемелер мен олардың клиенттері арасындағы қатынастармен байланысты мәселелерді зерттеу жөніндегі консультативтік комитеттер (Франция), банктік делдалдық және т.б. жатады.

Қорытынды және одан әрі зерттеу

Зерттеу нәтижелері бойынша келесі тұжырымдар мен практикалық ұсыныстар тұжырымдалуы мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында тұтынушылық несиелік туралы заң жоқ, және мұндай термин тіпті қазақстандық заңнамаларға да таныс емес. Жеке тұлғаларға тұтынушылық несиелендірудің нақты мәселелері мен ерекшеліктері Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының көптеген қайнар көздерінде қамтылған (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, «Банктер және банк қызметі туралы» Заң, уәкілетті органдардың көптеген нормативтік құқықтық актілері: Ұлттық Банктің, Қазақстан Республикасының қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі (қазір таратылған), Қазақстан Республикасының қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің (2020 жылы құрылған), Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары және т.б.). Сонымен қатар, тұтынушылық мақсатта жеке тұлғаларды несиелендіру саласында заңнаманы әзірлеу реактивті және бөлшектелген болып табылады; жүйелік тәсіл жеткілікті дамымаған.

Мұндай заңды қабылдау үшін ұзақ мерзімді жоспарлау мен нормативтік құқықтық актілерді қабылдаудың салдарын болжауды (ең алдымен, қаржылық-экономикалық салдарларды) ескере отырып, қазақстандық шындықтардың үздік әлемдік тәжірибесін мұқият зерттеу арқылы ауқымды жұмыстар жүргізу, тұтынушылық несиелендірудің барлық түрлеріне (банктер, сонымен қатар басқа қаржылық ұйымдар (микроқаржылық), ипотекалық ұйымдар, ломбардтар берген және т.б.) қолданылуы тиіс тұтынушылық несиелендіру туралы заң қабылдау қажет. Мұндай заңда тұтынушылық несиелендірудің жалпы қағидалары мен тәсілдерін белгілеу қажет (Зарб, 2016). Сондай-ақ, тұтынушылық несиелендіру саласындағы құқықтық қатынастардың маңызды мәселелері реттелуі керек.

Банктік несиелік келісімшарттың орындалу кезеңіндегі ұсыныстар

Келісім-шартты орындау сатысында келесі қағида сақталуы керек – келісім-шарттар орындалуы керек. Банктер тарапынан орындау кезеңіндегі бұзушылықтардың (келісімшарттың дұрыс орындалмауы / тиісінше орындалмауы) едәуір санын ескере отырып, бір жағынан, қарызгерге банктердің өз өкілеттіктерін асыра пайдалануларының алдын алуға және жолын кесуге мүмкіндік беретін шаралар қажет (мысалы, аффилиирленген тұлғалардың, банк қызметкерлерінің немесе олардың туыстарының мүдделері үшін кепілге қойылған мүлікті төмендетілген құнмен сату, рейдерлік тыйым салу, банктік несиелерді төлеу үшін негізсіз жоғары сомалар алу және т.б.); екінші жағынан, мұндай шаралар қарызгерлердің өз құқықтарын асыра пайдалануына, қоғамдағы тәуелді қатынастардың дамуына және несиелік терроризм деңгейінің төмендеуіне ықпал етпеуі керек. Шаралар келесідей:

- Заңнамалық тұрғыдан қайта қаржыландыру мен капиталдандыру шарттарына заңнамалық анықтамалар бере отырып, несиелерді қайта құрылымдау мен қайта қаржыландыру шарттары мен процедуралары белгілеу.

- Қарызгердің құқықтары мен кепілдіктерін қамтамасыз ету, несиелік келісімшарты бойынша несиелік берушінің құқықтарын беруді реттеу кезінде оның мүдделерін қорғау, талап қойылатын несиелік берушінің жеке басының «маңыздылығы» жоғарылаған жағдайда (біріншіден, коллекторлық құрылымдардың пайдасына құқықтар берілген жағдайда).

- Қарызгердің кепіл мүлкін сату кезінде құқығына кепілдік беру. Ол үшін кепілзат сату кезінде банктердің заңды талаптарды сақтауына уәкілетті органның бақылауын күшейту қажет. Сондай-ақ, өндіру және сату кезінде кепіл мүлкін бағалау бойынша даулардың едәуір санын ескере отырып, кепілге қойылған мүлікті бағалау кезінде қарызгердің құқықтарына кепілдіктер беру қажет.

- Банктердің заң талаптарын, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың институционалдық механизмдерін сақтауына жауапкершілік пен бақылау шараларын жетілдіру.

- Банк омбудсменінің екінші деңгейлі банктерге тәуелсіздігін қамтамасыз ету бойынша құқықтық талаптарды банктер тиісті орындауы үшін Ұлттық банктің банк саласындағы қатынастарды реттеуші және бақылаушы уәкілетті орган ретіндегі рөлі мен бақылау функцияларын күшейту, банк омбудсменін таңдау рәсімін қайта қарастыру орынды болады; - банктік несиелік келісімшарттары бойынша дауларды шешудің балама әдістерінің нормативтік құқықтық базасын жетілдіру. Бұл ереже банктік несиелік келісімшартының стандартты нысанына енгізілуі мүмкін.

Мұндай жүйелі тәсіл тұтынушылық несиелендіруді белсенді түрде реттеуге, ұзақ мерзімді болашақта Қазақстан Республикасында тұрақты әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа ықпал ететін қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын тиімді қорғауға ықпал етеді деп сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абжанов, Д. (2008). *Защита слабой стороны в договоре банковского кредита. О специфике заключения договора банковского кредита. Адвокат*, 12.
2. *Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка. (2020). Агентство РК по регулированию и развитию финансового рынка разработало алгоритм дистанционного обслуживания банков второго эшелона для открытия счетов и банковских карт. dfrom 01.01.2020.pdf*
3. *Алмагамбетова, Г.Я. (2018). Некоторые вопросы применения банковского законодательства. Полученіedfrom <https://online.zakon.kz/Document/?doc id'38149453-pos-6;-184>.*

4. Аналитический доклад по результатам научных исследований на тему «Основания для возникновения споров о невыполнении договорных обязательств». (2018). Астана, Республика Казахстан.

5. Бахри, К., Махсина С.Е., и Понивати, М. (2017). Влияние недооценки, свободного денежного потока, кредитного плеча и рассеивания собственности на выкуп акций компании (эмпирическое исследование публичных компаний, зарегистрированных на индонезийской фондовой бирже). Журнал административных и бизнес-исследований, 3(5), 235-247. DOI: <https://doi.org/10.20474/iabs-3.5.3>.

6. Баркатулла, А.Н. (2017). Осуществление принципов ограниченной ответственности и доктрины прокалывания корпоративной завесы в управлении местными компаниями ответственности. Дневник передовых исследований в области социальных и гуманитарных наук, 2(6), 348-357. DOI: <https://doi.org/10.26500/JARSSH-02-2017-0602>.

7. Бхаруча, Дж. (2016). Принимая на себя ответственность за будущее: Развитие практических навыков денег среди молодежи в странах с формирующейся рыночной экономикой. Международный журнал по делам бизнеса и экономики, 1(1), 13-20. DOI: <https://doi.org/10.24088/IJBEA-2016-11003>.

8. Бырдин, Е.Н. (2002). Правовое равенство граждан и его обеспечение в Российском государстве. Извлечено из <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-pravovogo-monitoringa-bankovskogo-zakonodatelstva-respubliki-kazahstan>.

9. Де Сальвиа, М. (2002). Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, соответствующие Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: судебная практика с 1960 по 2002 год. В переводе с французского, СПб, 748.

10. Диденко, А.Г. (2006). Гражданское право. Общая часть. Лекционный курс. Алматы, 20-21, 668.

К.С.Каримов¹, Ш.А.Камбарова², К.Н.Бахриддинов³

¹ PhD, доцент кафедры Кокандский государственный педагогический института, г. Коканд, Узбекистан

² PhD, доцент кафедры Кокандский государственный педагогический института, г. Коканд, Узбекистан

³ Преподаватель кафедры Кокандский государственный педагогический института, г. Коканд, Узбекистан

Историко-правовое исследование документов о социальных отношениях колониального периода в Туркестане

Аннотация

В настоящее время в ряде ведущих высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов мира проводятся многочисленные исследования по сравнительному анализу исторических процессов, связанных с деятельностью народных судов, юридически обоснованных общественных отношений в рамках таких вопросов, как традиции религиозного культа, система собственности национальных и религиозных ценностей, выработка предложений и рекомендаций на основе полученных научных результатов. Признание формирования высокой правовой культуры в качестве одного из приоритетных направлений в политике современных государств порождает необходимость

исследований в данной области. Поэтому важное значение приобретает дальнейшее углубление научно-теоретических знаний о судебной-правовой деятельности, изучение ее истории.

Ключевые слова: наследование, право наследования, выборов народных судей(казиев), обязательная доля в наследстве.

К.С.Каримов¹, Ш.А.Камбарова², К.Н.Бахриддинов³

¹ тарих ғылымдарының докторы, Андижан Мемлекеттік институты кафедрасының профессоры, Андижон қ., Өзбекстан

² PhD, кафедра доценті Қоқан мемлекеттік педагогикалық институты, Қоқан қ., Өзбекстан

³ Андижан Мемлекеттік институты кафедрасының оқытушысы, Андижон қ., Өзбекстан

Түркістандағы отарлық дәуірді қоғамдық қатынастар туралы құжаттарды тарихи-құқықтық зерттеу

Аннотация

Қазіргі уақытта әлемнің бірқатар жетекші жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарында діни Култ дәстүрлері, ұлттық және діни құндылықтардың меншік жүйесі, алынған ғылыми нәтижелер негізінде ұсыныстар мен ұсыныстар әзірлеу сияқты мәселелер шеңберінде халықтық соттардың қызметіне байланысты тарихи процестерді, заңды негізделген қоғамдық қатынастарды салыстырмалы талдау бойынша көптеген зерттеулер жүргізілуде. Жоғары құқықтық мәдениеттің қалыптасуын қазіргі мемлекеттердің саясатындағы басым бағыттардың бірі ретінде тану осы салада зерттеу қажеттілігін тудырады. Сондықтан сот-құқықтық қызмет туралы ғылыми-теориялық білімді одан әрі тереңдету, оның тарихын зерттеу маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: мұрагерлік, мұрагерлік құқығы, халық судьяларын сайлау (Қазиев), мұрадағы міндетті үлес.

K.S. Karimov¹, Sh.A. Kambarova², K.N. Bakhridinov³

¹ Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Andijan State Institute, Andijon, Uzbekistan

² PhD, Associate Professor of the Department of Kokand State Pedagogical Institute, Kokand, Uzbekistan

³ Lecturer of the Department of Andijan State Institute, Andijon, Uzbekistan

Historical and legal study of documents on social relations of the colonial period in Turkestan

Abstract

Currently, a number of leading higher educational institutions and research institutes of the world are conducting numerous studies on the comparative analysis of historical processes related to the activities of people's courts, legally justified public relations in the framework of such issues as the traditions of religious worship, the system of ownership of national and religious values, the development of proposals and recommendations based on the scientific results. The recognition of the formation of a high legal culture as one of the priorities in the policy of modern states generates the need for research in this area. Therefore, it is important to further deepen scientific and theoretical knowledge about judicial and legal activity, study its history.

Keywords: inheritance, right of inheritance, election of people's judges(kaziyev), mandatory share in inheritance.

Введение

В мировом масштабе особое внимание уделяется изучению истории права, динамики и этапов формирования правосудия, судопроизводства в доктринах, изучению рукописных источников и архивных документов по легализации [1, с. 133] правовых норм. В частности, в соответствии с рекомендациями «Киевской конференции по вопросам независимости судебной власти в странах Восточной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии» в качестве одной из актуальных задач определено освещение практической значимости истории судов, в том числе истории деятельности народных судов в Туркестане в конце XIX – начале XX вв.

Материалы и методы

В процессе исследования были использованы такие методы, как принцип историчности, сравнительный анализ, систематизация, классификация, проблемно-хронологический и междисциплинарный подход

Результаты и обсуждение

В статье озаглавленной раскрывается процесс диверсификации вакуфной собственности в Туркестане, дескриптивные и прескриптивные интерпретации документов в деятельности казийских учреждений Туркестана (на примере вакуфного имущества), процедуры предоставления права постоянного или временного владения имуществом (на примере байги-бот, признательных писем, соглашений, материалов вакуфов), выборный процесс и деятельность медресе.

В начале XIX века в Кокандском ханстве действовало 37 медресе [2, с.181]. По некоторым данным, их было 40, но документы, относящиеся к ним, до сих пор не найдены полностью [3, с.218]. По данным В.Пшениникова [4, с.96], в 1842 году в Кокандском ханстве было 15 медресе, из которых самыми известными были медресе Мадалихана, Нарбутабека, Джами, Олий, Хакимойим, Султан Мурадбека, Ходжа додхох, Мингойим. В этих медресе имелось от 38 до 108 комнат [5, с.124].

В.В.Бартольд считал, что хотя в XIX веке Туркестан, в отличие от средневековья, не занимал высокого положения в мусульманском мире, но Бухарское ханство сохранило свой прежний статус центра религиозного образования и привлекало учеников не только из туркестанских губерний, но и из Поволжья [6, с.60]. Медресе были одним из главных учебных заведений для жителей, где также преподавали известные судьи [7, с.121⁶]. Одним из таких людей являлся Кази Мирза Хикматуллах, который жил и работал в Бухаре и написал около 300 трудов помимо своей работы в качестве судьи [8].

В медресе строго соблюдались религиозные догматические [9] принципы, основанные на диалектике [10] и дедукции [11]. А в преподавании фикха (права) оно основывалось на религиозных и правовых традициях и схоластическом подходе [12, с.19].

В процессе обучения, помимо постоянных мударрисов, действовали также судьи и мутавалли. в соответствии с законодательством Российской империи должности мударрисов, казиев и мутавалли были выборными. В письме № 2330 от 25 июня 1911 г. из Кокандского уезда на имя Главного инспектора учебных заведений Туркестанской области извещалось о том, что выборы учителей в медресе Мингойим [13] были проведены неправильно. Это отправленное письмо, как и письма из других уездов, было написано на белой бумаге объемом 23х23 сантиметра и без печати, без штампа, был только пятизначный номер (например, 25211 в том же письме), а также подпись [14, л.17].

В некоторых случаях поверх пятизначных чисел записывались слова. В ответ на это письмо Главный инспектор края направил в Ферганский областной Совет письмо от 8 августа 1911 г. № 7140 с просьбой уточнить достоверность данного обстоятельства[15, л.6].

В деле, составленном 6 июля 1913 г. [16, л.1-5], содержится информация о выборах мударрисов, проведенных в медресе «Мир»[17] в Коканде. Кроме этого в письме № 17385 главы Кокандского района сообщается об избрании старших преподавателей (2 кандидата) медресе «Мир». Это письмо было зарегистрировано 11 июля 1913 года и подтверждено подписью начальника уезда. Но на нём не проставлено ни местных, ни российских государственных печатей[18, л.1-5].

Вышеуказанные письма были отправлены на имя главного инспектора учебных заведений Туркестанского края* и на них было получено ответное письмо 10 ноября 1915 года под номером 15124. В ответном письме указано, что он просил разрешения передать известие об избрании начальника медресе в кокандское медресе «Мир» и что он им доволен. В ответ на письмо генеральный инспектор области направил военному губернатору Ферганской области для отправки в медресе «Мир» акта выборах мударрисов, проведенных в течение 7 дней[19, л.1-5].

По традиции регистрации мусульманских документов, письменное решение и вердикт судьи должны были быть запечатаны, а доказательство или фетва, основанные на письменном решении, должны были написаны на полях[20, с.20]. Фетвы могли быть разными. Например, о молитвах «нафл»[21, с.26], временных браках, искуплении[22, с.379], представительстве, свидетельствовании, тяжбах[23, с.232] и прочем. В начале документа проставлялась дата его составления[24, с.8].

В судах общей юрисдикции подлинность документов заверялась «штампом», «печатью», «значками»[19, с.35].

В учреждениях колониальной администрации документы пишутся специальными секретарями в рукописном виде, такие документы, как акт, приказ, объявление, в большинстве случаев пишутся на машинке. Приказы подписывал лично генерал-губернатор[25, с.574]. Обычно сведения, присылаемые уездными начальниками, посылались секретарем в рукописной форме. Отправляемые письма оформлялись почтовой службой специальными штемпелями[26, с.189]. Письма по серьезным вопросам закреплялись сургучем[27, с.371]. В документах администрации Российской империи часто встречаются гербы, узоры, названия областей и организаций, типографские элементы[28, с.4].

Дела, связанные с продажей имущества, требовали предъявления соответствующего документа, дающего право собственности, чтобы уточнить, продана ли земля или имущество полностью или частично, после чего подъявждалась их законность[29].

Нотариальные действия, совершаемые судьями, регистрировались через реестры (летописи)[30]. Каждое нотариальное действие регистрировалось отдельным порядковым номером.

В судебной книге, именуемой «дафтар», фиксировались количество мытарей, списки потребленных продуктов (преимущественно, мяса), подарков, преподнесенных военным и придворным чиновникам. Кроме них, включаются размеры земельных участков, подлежащих обложению налогом, а также фамилии военнослужащих[31, с.9]. В документах судебных учреждений встречаются не только имена судей, ученых, свидетелей, но и названия географических, топографических, этнографических мест.

17 мая 1875 года в Туркестанском крае открылась канцелярия учебных заведений. Это учреждение начало свою деятельность 1 января 1876 года. Соответствующий документ хранится в фонде I-47 Центрального государственного архива Республики Узбекистан документов управления образовательных учреждений Туркестанского края.

Заключение

На основании результатов исследования были сделаны следующие **выводы**:

Изучение деятельности народных судей (казиев) и процессов легализации правовых норм в Туркестане, занимающих важное место в истории узбекской государственности, еще больше расширяет знания о социальной, политической, экономической и культурной жизни конца XIX начала XX веков. Историю Узбекистана нельзя изучать отдельно от истории народных судей (казиев). На основе проведенных исследований по вопросам деятельности народных судей (казиев) и легализации правовых норм в Туркестане были разработаны следующие научные выводы:

Судейские учреждения формировались в Центральной Азии до XIII века в три этапа в виде районных, областных и высших судейских учреждений, в которых действовали судьи, муфтии, секретари, ясаулы. В этих судах оформлялись документы по таким вопросам, как вакуф, наследство, купля-продажа движимого и недвижимого имущества, брак. На должность судьи мог быть назначен каждый здравомыслящий мусульманин, не испачкавший своей репутации, проницательный, хорошо разбирающийся в законах шариата и местных обычаях, обладающий достаточными знаниями в области юриспруденции, не имеющий явных физических недостатков, и им выплачивалось жалованье из государственной казны.

Исторические события конца XIX – начала XX веков в Туркестане привели, в частности, к тому, что установление Российской империей колониальной политики в стране повлекло за собой значительные изменения в государственном управлении, а завоеванные ими территории управлялись по уставу. В частности, реформирована сложившаяся на протяжении тысячелетий судебно-правовая система, введены новые порядки. С 1886 года «бийские» суды, основанные на шариате и обычаях, применимых к оседлому и кочевому населению, назывались «народными судьями». Сначала были учреждены уездные суды, а затем вместо них участковые мировые (примирительные) суды.

Для занятия таких должностей, как народные судьи, судьи, мударрисы, мутавалли была введена трехгодичная избирательная система. Местные должностные лица несли ответственность за избирательный процесс и имели право участвовать во всех мероприятиях, связанных с проведением выборов, а также в процессе голосования в день выборов.

Список использованной литературы:

- 1 Б.Х.Қодиров, Х.Ҳ.Матякубов, Б.Б.Қодиров. *Ўзбекистон тарихидан мавзулар бўйича изоҳли лугат*. Тошкент: 2014. – Б. 133.
- 2 Остроумов Н.П. *Исламоведение. Введение в Курс Исламоведения*. Тип. Турк. Ген-Губернатора. – Ташкент: 1914. – С. 181.
- 3 Бобобеков Ҳ.Н. *Қўқон тарихи*. – Тошкент: Фан, 1996. – Б. 218.
- 4 Топилдиев Н. *Қўқон хонлиги ва Россия империяси тарих чорраҳасида*. Т.: Академнашр. 2012. – Б. 96.
- 5 Бартольд В.В. *История культурной жизни Туркестана*. Ленинград. Издательство академии наук СССР, 1927. – С. 124.
- 6 Отчет... К.К.Палена. *Краевой управление. С.Петербург. Омская топография*. 1910. – С. 60.
- 7 Шарифжон Маҳдум садр Зиё. *Таржима. «Аҳволе қози Абдушукур ва боиқалар»*. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1304. – Б. 121^б.
- 8 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 9 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 10 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>

- 11 Ismatov A. *Legal Education in Uzbekistan: Historical Overview and Challenges of Transition*. Nagoya University Co-operative Association. 2019. – P. 12.
- 12 <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/mudarris-uz/>
- 13 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-18011, Лист-17.
- 14 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5.
- 15 <https://musofir.ru/2019/03/08/>
- 16 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5.
- 17 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5.
- 18 Бекмирзаев И.И. *Қозилик маънавияти*. – Тошкент: Маънавият, 2019. – Б. 20.
- 19 Мир Ҳабибуллоҳ Мирзалол ал-Ҳисайний. «Фатвойи Мир Ҳабибуллоҳ». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 9019. 26-варақ.
- 20 Бурхониддин Марғиноний. «Ҳидоя». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1707. 379 варақ.
- 21 Жомеъ ал-фатво. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1388. 232-варақ.
- 22 Урунбаев А. Хорикаева Т. Файзиев Т. Джурсаева Г. Исогай К. *Каталог Хивинских казийских документов XIX-начало XX вв. Киот: «Дайшин-инсатцу» 2001.-VIII-стр.*
- 23 Бекмирзаев И.И. *Қозилик маънавияти*. – Тошкент: Маънавият, 2019. – Б. 35.
- 24 НАУ, ф-И-19, Опись-35, Дело-42, Лист-574.
- 25 НАУ, ф-И-18, Опись-1, Дело-1800, Лист-4
- 26 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-10014, Лист-189
- 27 НАУ, ф-И-17, Опись-1, Дело-7041, Лист-4
- 28 Қўқон давлат музей қўриқхонаси. КП(кирим китоби)-3568, ДП(хужжатли ёдгорлик)-2331, 52/8-коллекция.
- 29 Қўқон давлат музей қўриқхонаси. КП(кирим китоби)-3568, ДП(хужжатли ёдгорлик)-2331, 52/10-коллекция.
- 30 Троицкая А.Л. *Каталог архива Кокандских ханов XIX века*. – Москва: «НАУКА», 1968. – С. 9.

Балтабек А.М.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2 курс магистранты,
Алматы, Қазақстан, e-mail: baltabek_a@mail.ru

Мемлекеттік билік аппаратының құқық қорғау қызметін жүзеге асырудағы заңды нысандары

Аңдатпа

Зерттеуде мемлекеттік билік аппаратының функцияларын жүзеге асырудың заңды нысандарына талдау жасалды, мемлекеттің құқық қорғау және құқық қолдану функцияларын жүзеге асыру мәселесін белсенді ғылыми әзірлеуді қажет ететін факторлар талданады. Елде конституциялық-құқықтық реформаны жүргізу, құқықтық мемлекет құру қоғамда жаңа қоғамдық-саяси және моральдық-құқықтық ахуалды қалыптастырады, онда құқықты жүзеге асыру процестерінің деформациялары, заң талаптарынан ауытқу жағдайлары, адам құқықтарының бұзылуы немесе қысымы, құқықтық нигилизм, заңды құрметтемеу немесе оны білмеу ерекше төзімсіз.

Теориялық пайымдауларды, мемлекеттің мақсаттары мен міндеттерінің серпінін және жаңа жаһандық сын-қатерлерді талдау негізінде қалыптасқан көзқарастарды қайта бағалау және жаңа тәсілдерді жаңғырту шеңберінде мемлекеттің құқық қорғау функциясын жүзеге асыру мәселесін ғылыми зерттеу қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: құқық, мемлекет, мемлекеттік органдар, функция, құқыққорғау функциялары, жүзеге асыру.

Балтабек А.М.

магистрант 2 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: baltabek_a@mail.ru

Юридические формы реализации правоохранительной функции аппарата государственной власти

Аннотация

В исследовании осуществлен анализ юридических форм реализации функций аппарата государственной власти, анализируются факторы, обуславливающие необходимость активной научной разработки проблемы реализации правоохранительной и правоприменительной функций государства. Проведение в стране конституционно-правовой реформы, создание правового государства формирует в обществе новую общественно-политическую и нравственно-правовую атмосферу, в которой особенно нетерпимы деформации правореализационных процессов, случаи отклонения от требований закона, нарушение или ущемление прав человека, правовой нигилизм, неуважение к закону или его незнание.

На основе анализа теоретических суждений, динамики целей и задач государства и новых глобальных вызовов обосновывается необходимость научного исследования проблемы реализации правоохранительной функции государства в рамках переоценки сложившихся взглядов и модернизации новейших подходов в современный период.

Ключевые слова: право, государство, государственные органы, функция, правоохранительные функции, реализация.

Baltabek A.M.

2nd year master student of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: baltabek_a@mail.ru

Legal forms of the implementation of the law enforcement function of the state authority appliance

Abstract

The study analyzes the legal forms of implementation of the functions of the apparatus of state power, analyzes the factors that determine the need for active scientific development of the problem of implementing law enforcement and law enforcement functions of the state. The implementation of constitutional and legal reform in the country, the creation of a rule of law form in society a new socio-political and moral and legal atmosphere in which deformations of law enforcement processes, cases of deviation from the requirements of the law, violation or infringement of human rights, legal nihilism, disrespect for the law are especially intolerable. or his ignorance.

Based on the analysis of theoretical judgments, the dynamics of the goals and objectives of the state and new global challenges, the need for scientific research on the problem of implementing the law enforcement function of the state is substantiated as part of the reassessment of established views and the modernization of the latest approaches.

Key words: law, state, state bodies, function, law enforcement functions, implementation.

Кіріспе

Азаматтық қоғам институттарының қалыптасуының күрделі процестері жақында үстемдік еткен бірқатар идеологиялық стереотиптерді, тұжырымдамаларды, дәстүрлерді, соның ішінде мемлекеттің өз функцияларын жүзеге асыруымен байланысты сыни қайта қарау қажеттілігін талап етеді.

Қазіргі кезеңде қоғам дамуының жаңа басымдықтарына байланысты құқық қорғау саласының жұмыс істеу тиімділігін арттыру, жеке тұлғаны, әлеуметтік топтарды және жалпы қоғамды қоғам, құбылыстар мен процестер тұрғысынан оларға жағымсыз әсерлерден қорғауды қамтамасыз етуге қабілетті қоғамдық қатынастарды реттеудің осындай деңгейін құру қажеттілігі анықталды.

Функционалды түрде, бұл мақсатты міндет әр түрлі мемлекеттік құрылымдардың, ең алдымен, құқық қолдану шеңберіндегі күш-жігерімен шешіледі. Кез-келген мемлекет мемлекеттік органдардың мамандануымен сипатталса да, заңдылық кез-келген мамандандырылған органдардың бір тобының, тіпті мемлекеттік биліктің бір тармағының емес, бүкіл мемлекеттік аппараттың қызметімен қалыптасып, сақталатыны анық. Құқықтық тәртіпті қолдайтын және қорғайтын мемлекеттік органдар бірыңғай құқық қорғау жүйесін құрайды.

Құзыретті органдар мен лауазымды тұлғалардың билік заң қызметін жүзеге асыруы тұрғысынан ғана құқықтың қолданылуын қарау жеке тұлғаның құқықтарын қорғау тетігінің бұрмалануына және мемлекеттің қоғам алдындағы жауапкершілігі институтының деформациясына әкеледі. Сонымен бірге, құқық қолдану процесінде билікті теріс пайдалануға жол бермеу мәселесі өзектендіріліп, өзара бақылау және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін бөлу құралдары ерекше маңызға ие болады. Осыған байланысты нақты істерді шешу процесінде қалыптасқан құқықтық қатынастар субъектілері арасындағы қатынастар тұрғысынан құқықты қолдануды зерттеу қажеттілігі туындайды.

Аталған мәселелерді түсіну құқық қолдану тиімділігін арттыруға ықпал етеді, мемлекеттік биліктің құқық қорғау функциясын жүзеге асыру субъектілері ретінде әртүрлі мемлекеттік органдардың қызметін жетілдірудің жаңа жолдарын ашады [1; 10-бет].

Материалдары мен әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізі мемлекет пен құқықтың жалпы теориясының ережелері болды. Зерттеудің негізгі әдісі әмбебап диалектикалық әдіс болды, оның негізінде зерттелетін мәселенің сипатына сәйкес: ретроспективті, салыстырмалы-құқықтық, формальды-логикалық, формальды-құқықтық және процестер мен құбылыстарды танудың әдістер кешені мен басқа да әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Мемлекеттік билік аппаратының құқық қорғау функциясы мемлекеттік қызметтің салыстырмалы түрде дербес бағыты ретінде қарастырылады, оның шеңберінде құзыретті мемлекеттік органдар азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін кәсіби негізде жүзеге асыруды және қорғауды қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік билік аппаратының құқық қорғау қызметін жүзеге асыру нысаны ретінде құқықты қолданудың құқықтық сипатын, құрылымы мен мазмұнын түсіну үшін құқық қорғау саласындағы құқық қолдану қатынастарының арнайы субъектілері болып табылатын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың орны мен рөлін талдауға назар аудару қажет.

Осы салада құқықты қолдану ерекшелігін анықтаған кезде "цикл" санатын қолданған жөн, оның көмегімен құқық қолдану динамикасы, "құқық қолдану циклі" ұғымының мазмұны ашылады, құқық қолдану қатынастарының жіктелуі әртүрлі критерийлерді қолдана отырып, соның ішінде құқық қолдану циклдерінің санына байланысты жүзеге асырылады. Мұның бәрі құқық қорғау саласында құқықты қолдануды оңтайландыру жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

"Мемлекет" және "мемлекеттік билік аппараты" санаттарының арақатынасын бүтін мен бөліктің арақатынасына ұқсас қарастырған жөн. Мемлекеттік билік аппаратының болуы мемлекеттің негізгі белгілерінің бірі болғанымен, оның өзіне тән ерекшелігі болып табылады, дегенмен мемлекетті тек билік аппаратына дейін қысқартуға болмайды. Соңғысы қоғамнан оқшаулануымен сипатталады және осыған байланысты саяси жүйенің салыстырмалы түрде тәуелсіз субъектісі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Мемлекеттік билік аппараты құрамдас элементтер ретінде мемлекет функцияларының мазмұнымен айқындалатын міндеттерді шешу мақсатында құрылатын және әрекет ететін құрылымдық және функционалдық жағынан оқшауланған бөлімшелер болып табылатын мемлекеттік органдарды қамтиды. Қазіргі Ресейде мемлекеттік билік аппаратын құрылымдау тігінен және көлденеңінен жүзеге асырылады. Билік вертикалы мемлекеттік биліктің екі деңгейімен ұсынылған: федералды және аймақтық. Мемлекеттік биліктің көлденең құрылымы заң шығарушы, атқарушы, сот билігінің бір деңгейлі органдарынан тұрады. Бұл органдардың бір-бірімен байланысы функционалдық өкілеттіктер мен билік құзыретінің көлемін бөлудің кешенді принципіне негізделген.

Мемлекеттің функциялары оның қызметінің неғұрлым жалпы бағыттары ретінде мақсатты мақсаттар мен міндеттерден тұрады, оларды жүзеге асыру жоспарланған мақсаттарға қол жеткізумен байланысты. Мемлекеттік билік аппаратының функциялары мемлекеттің функцияларына қатысты туынды сипатқа ие және бір жағынан билікті заңдастырумен, екінші жағынан мемлекеттік - билік нұсқамаларын жүзеге асыруды қамтамасыз етумен байланысты мемлекеттік билік аппараты қызметінің негізгі бағыттарын білдіреді. Өз кезегінде, мемлекеттік билік аппаратының функциялары мемлекеттік органдардың функцияларына қатысты ортақ болып табылады, олардың қызметі олардың құзыретінің сипатына тікелей байланысты.

Құқық қорғау функциясын бөлу мемлекеттің ықтимал құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу арқылы қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетіне негізделген. Құқық қорғау функциясының мәні мен мазмұнын қарастыру оны түсінудің кең және тар тәсілдері туралы айтуға мүмкіндік береді. Кең мағынада құқық қорғау функциясы биліктің барлық тармақтары-заң шығарушы, атқарушы және сот жүзеге асыратын мемлекет қызметінің бағытын білдіреді. Құқық қорғау функциясы ұғымы тар мағынада мамандандырылған мемлекеттік органдар мен құқықты кәсіби негізде қорғауды жүзеге асыратын уәкілетті тұлғалардың мақсатты қызметі тұрғысынан қарастырылады [2; б.15].

Мемлекеттік билік аппаратының құқық қорғау функциясын жүзеге асыру оның құқық қолдану қызметі нысанында жүзеге асырылады. Құқықты қолданудың құқықтық табиғаты, біріншіден, құқықтық реттеудің мақсатымен, материалдық-құқықтық нормаларды жүзеге асыру қажеттіліктерімен, нақты істерді шешумен және, сайып келгенде, қоғамдық қатынастарды реттеумен; екіншіден, құқық қолдану қызметінің нормативтік-құқықтық негізінің ерекшеліктерімен; үшіншіден, құқық қолдану қатынастарының қосарланған құрылымымен-оның материалдық-құқықтық мазмұнымен анықталады және іс жүргізу нысаны.

Құқық қолдану қатынастары-бұл өзара құқықтар мен міндеттерге ие субъектілердің әлеуметтік қатынастарының ерекше түрі, олардың шеңберінде материалдық-құқықтық және іс жүргізу нормалары негізінде мемлекет атынан нақты істерді жеке құқықтық реттеу және шешу бойынша мемлекеттік-билік өкілеттіктері жүзеге асырылады. Мемлекеттік органдар өздеріне берілген құзырет шеңберінде ерекше функционалдық құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыра отырып, заңдылықтың құқықтық режимін белгілеуді және қолдауды қамтамасыз етеді.

Құқық қолдану-шығармашылық сипаттағы, әлеуметтік маңыздылығының жоғарылауымен сипатталатын, қоғамдық қатынастарға белсенді әсер ететін (оның ішінде тәрбиелік), билік құрылымдарының жұмысы туралы қоғамдық пікір қалыптастыратын ұйымдастырушылық, заңға тәуелді қызмет. Құқық қолдану қызметі материалдық-іс жүргізу

құқықтық сипаты бар құқықтық қатынастар шеңберінде жүзеге асырылады; міндетті тарапы мемлекеттік билік органдары болып табылатын субъектілердің нақты шеңбері; олардың пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына рәсімдік-процестік және материалдық-құқықтық құқықтық фактілер негіз болып табылады.

Атқарушы билік органдарының құқық қолдану қызметі негізінен ұйымдастырушылық және реттеушілік сипатта болады. Сонымен қатар, соңғы уақытта атқарушы билік органдарының өкілеттіктерінің едәуір бөлігі юрисдикциялық әрекеттер түрінде жүзеге асырылуда. Бұл, ең алдымен, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды жүзеге асыруға қатысты. [3; б. 12].

Құқықты қолдану-бұл өмірлік жағдайлардың әртүрлілігін ескеруге мүмкіндік беретін белгілі бір үлеспен байланысты мемлекеттік құқықтық қызметтің ерекше түрі. Құқық қолдану процесінде бағалау ұғымдары, императивті нормалардың салыстырмалы түрде анықталған немесе балама санкциялары, диспозитивті құқықтық нормалар, құқықтағы олқылықтар, құқықтық қайшылықтар сияқты негіздердің болуы жатады. Қарастыру құқық қолданушының белгілі бір еркіндігін білдіреді, бірақ ол шексіз бола алмайды. Қалаудан-озбырлыққа бір қадам, еленбеген кезде заңдылықтың барлық бастаулары белгіленеді.

Ақылға қонымды қалау заңдылықты бұзуды білдірмейді. Қалау құбылысының мазмұнында заңдылық, орындылық, әділеттілік ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты. Нақты шындықта, заңмен жеткілікті түрде реттелмеген, қалау заңдылықты шығармашылықпен қамтамасыз етеді. Негізгі проблема-құқықты қолданатын субъектілердің тиісті дәрежесін, қалау көлемін анықтау, еркіндік шегін белгілеу. Осы міндеттерді шешу үшін заңдық және өзге де әлеуметтік құралдардың барлық арсеналын пайдалану қажет [4; 12-бет].

Мемлекеттің құқық қорғау органдары өз қызметі барысында субъектілердің жария, корпоративтік және жеке құқықтары мен заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауды қамтамасыз етеді [5; 262-бет]. Қорғалатын мүдделердің сипатына қарай мемлекеттің жария-құқықтық мүдделерін қорғайтын органдарды (фискалдық органдар: кеден, салық және т.б.) және мемлекеттік мүдделермен қатар құқық субъектілерінің жеке және корпоративтік мүдделерін қорғайтын органдарды (ішкі істер органдары, прокуратура, сот органдары және т. б.) ажырату керек.

Сот төрелігінің нысаналы бағыттары ретінде мыналарды бөліп көрсету қажет: құқықтық тәртіптің тұрақтылығын құқықтық қамтамасыз ету, даулы жағдайларды объективті шешу, бұзылған субъективті құқықтарды қалпына келтіру, құқық бұзушылықпен келтірілген залалдың орнын толтыру. Бұл сот төрелігін жүзеге асыру процесін құқық қорғау қызметінің ерекше нысаны ретінде қарастыруға және соттарды тиісінше құқық қорғау органдары жүйесіне жатқызуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Мемлекет пен мемлекеттік органдардың функцияларын жүзеге асыру мәселелерінің маңыздылығы, бір жағынан, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудың, заң үстемдігі мен заңдылықты нығайтудың практикалық қажеттіліктерімен, екінші жағынан, құқықтық тәртіптің өзгеруімен байланысты. қоғамдық қатынастар жүйесі адамдардың әлеуметтік жағдайында мемлекет функцияларын жүзеге асыру нысандарын жетілдірудің жаңа мәселелерін үнемі көтеріп отырады.

Мемлекеттің функциялары мемлекеттің мәнін, оның әлеуметтік мақсатын ашады. Мемлекет қоғамдық өмірдің құбылысы ретінде тікелей байқалатын және қабылданатын көріністердің ерекше әртүрлілігімен сипатталады. Бұл қоғам өмірінің әртүрлі салаларында мемлекет шешетін міндеттердің әртүрлілігімен де, мемлекеттік қызметті жүзеге асырудың әртүрлі органдарымен, нысандарымен, әдістері мен құралдарымен де анықталады. Демек, функцияларды зерттеу күйдегі негізгі және анықтаушы туралы білімнің алғышарты болып

табылады. Мемлекеттің функциялары оның құрылымын, яғни күрделі жүйе ретінде мемлекет элементтерін ұйымдастырудың әдістері мен заңдылықтарын анықтайды

Мемлекеттің функцияларын зерттеу оның мүмкіндіктерін нақты бағалауға көмектеседі, маңызды саяси, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, мәдени және басқа міндеттерді шешуде оның қоғамның басқа құрылымдарымен өзара әрекеттесу механизмін тереңірек түсінуге ықпал етеді. Оны ұйымдастырудың оңтайлылығы мемлекеттің функциялары қаншалықты толық және нақты анықталғанына және осы функцияларды жүзеге асыру нысандарының анықталғанына тікелей байланысты.

Мемлекет пен қоғамның тарихи дамуының қазіргі кезеңінде мемлекеттің, мемлекеттік биліктің тұрақты құқықтық тәртіп пен қоғам қауіпсіздігінің кепілі ретіндегі құндылығын арттыру мәселесі бірінші кезектегі маңызға ие. Оның шешімі мемлекеттік билікті жаңа құндылықтар мен басымдықтарға, жаңа қоғамдық мұраттарға қайта бағыттауды талап етеді. Билік елдің, оның бірлігінің, әлеуетінің, беделінің және өзін-өзі құрметтеудің біріктіруші символы болуы керек. Дәл осы сапада мемлекет халықтың сенімі мен қолдауына ие бола алады, көпшіліктің иеліктен шығуын жеңе алады.

Тек әділ, еститін, күшті, тиімді мемлекет азаматтық, саяси, экономикалық бостандықтарды қорғай алады, адамдардың гүлденген өміріне жағдай жасай алады. Тиімді мемлекет-бұл өз функцияларын жүзеге асыра алатын мемлекет. Дәл осы мемлекеттің функцияларында: мемлекет оның дамуының осы кезеңінде не істеуі керек, оның органдары мен мекемелерінің күш-жігері неге бағытталуы керек деген сұраққа жауап бар.

Жаңарту процесі - жаңа Республика мәртебесінде, қайта құру әр түрлі қоғамдық қатынастар қалыптасатын қоғам өмірінің барлық негізгі салаларына әсер етеді. Құқықтық мемлекетте халықтың ерік-жігерін білдіретін заңның үстемдігі мен салтанаты түпкі сипатқа ие болғандықтан, онда мемлекеттік биліктің құқық қорғау функциясын тиімді жүзеге асыру ерекше мәнге ие болады.

Құқық қорғау функциясын жүзеге асырудың негізгі нысаны құқықты қолдану болып табылады - күрделі әлеуметтік құбылыс, бұл субъектілер арасындағы өзара іс-қимыл, олардың біреуі жеке-нақты істерді шешу үшін билік өкілеттіктеріне ие. Бұл жұмыста құқық қорғау саласындағы құқық қолданудың заңды сипатын, азаматтардың заңды мүдделерін, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік билік қызметінің ерекшелігін зерттеуге әрекет жасалды.

Елде конституциялық-құқықтық реформаны жүргізу, құқықтық мемлекет құру қоғамда жаңа қоғамдық-саяси және моральдық-құқықтық ахуалды қалыптастырады, онда құқық жүзеге асыру процестерінің деформациялары, заң талаптарынан ауытқу жағдайлары, адам құқықтарының бұзылуы немесе қысымы, Құқықтық нигилизм, заңды құрметтемеу немесе оны білмеу ерекше төзімсіз.

Мұндай жағдайларда қызметі жаңа заңдарды іс жүзінде қолданумен, құқықтық тәртіпті, меншіктің әртүрлі түрлерін, азаматтардың заңды мүдделерін қорғаумен байланысты арнайы құзыретті органдар мен лауазымды адамдарға ерекше жауапкершілік жүктеледі.

Барлық құқық қолдану органдарының құрылымын, құзыретін, функцияларын, қызмет тәртібін жаңарту бағытында қадамдар жасау қажет. Құқық қолдану қатынастары қазіргі өмірлік процестерге реттілік, тұрақтылық, тұтастық элементтерін енгізуі керек. Мемлекеттік билік өкілдерінің тек қана билік қызметі ретінде құқықты қолдануды қабылдаудың қалыптасқан стереотиптерін жеңудің жаңа ерекше, типтік емес тәсілдері қажет. Қоғамның қазіргі жағдайына субъектілері, оның ішінде құқық қолданушылар да тиісті өзара құқықтар мен міндеттерге ие, олардың бұзылуы кейбіреулер үшін де, басқалар үшін де жағымсыз салдарға әкеп соқтыратын қоғамдық қатынастар ретінде құқық қолдану идеясы көбірек сәйкес келеді.

Құқық қолдану туралы идеяларды өзгерту мемлекетті адамға, оның қажеттіліктеріне "бұруға", қылмысқа қарсы күресте және құқықты қорғауда азаматтық қоғам институттарын жандандыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов В.В. *Применение права как форма реализации правоохранительной функции аппарата государственной власти: теоретико-правовой аспект: дисс. ... канд. юридических наук.* – М., 2019. – 208 с.
2. Числов А.В. *Профессиональная правоохранительная деятельность (теоретико-правовое исследование) : Автореф. дис. . д-ра юрид. наук. СПб, 2000. – 59 с.*
3. Москаев А.Н. *Правоприменительная деятельность исполнительной власти: вопросы теории: дисс. ... канд. юридических наук.* – М., 2008. – 210 с.
4. Кораблина О.В. *Усмотрение в правоприменительной деятельности: общетеоретический и нравственно-правовой аспекты: дисс. ... канд. юридических наук.* – М., 2008. – 178 с.
5. Баймаханов М. Т. *Функции государства в современный период: понятие, содержание, классификация. // В кн.: Баймаханов М. Т. Избранные труды по теории государства и права. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ–ВШП «Әділет». 2003. – 758с.*

СЕКЦИЯ 2. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЛИЧНОСТИ В РК И В МИРЕ

*Жетписбаев Г.А., доктор медицинских наук, профессор кафедры Медицинского права
Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: galymadam@mail.ru*

*Жумабаева Б.Н., студентка 5 курса Казахского национального медицинского
университета имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: bereke.n@mail.ru*

*Рисбек К.М., студентка 5 курса Казахского национального медицинского университета
имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: risbek_kenzhehan@mail.ru*

Вакцинация: вопросы правового регулирования на уровне международного и национального права

Аннотация

Исследование посвящено анализу проблемы правового регулирования вакцинации. Вакцинация является одним из важнейших инструментов борьбы с инфекционными заболеваниями, в том числе с COVID-19. Правовое регулирование отдельных вопросов, связанных с разработкой, производством вакцин и процессом вакцинации, существует на универсальном, региональном и национальном уровнях. В условиях пандемии COVID-19 актуализируется эффективность существующего регулирования и возможные пути его совершенствования. В современный период международно-правовое регулирование на универсальном уровне не содержит юридически обязательных норм, регулирующих вопросы иммунопрофилактики инфекционных заболеваний, проведения исследований и разработки вакцин. В этой связи в условиях пандемии COVID-19 — глобальной чрезвычайной ситуации в области общественного здравоохранения — на первый план выходят принципы сотрудничества государств, взаимопомощи и солидарности.

Ключевые слова: право, конституция, кодекс, здравоохранение, правовое регулирование, вакцинация, добровольная вакцинация, обязательная вакцинация, пандемия.

Вакцинация: халықаралық және ұлттық құқық денгейінде құқықтық реттеу мәселелері

Аңдатпа

Зерттеу вакцинацияны құқықтық реттеу мәселесін талдауға бағытталған. Вакцинация жұқпалы аурулармен, соның ішінде COVID-19-мен күресудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. Вакциналарды әзірлеуге, өндіруге және вакцинация процесіне қатысты жекелеген мәселелерді құқықтық реттеу әмбебап, аймақтық және ұлттық деңгейде бар. COVID-19 пандемиясы жағдайында қолданыстағы реттеудің тиімділігі және оны жетілдірудің мүмкін жолдары өзекті болып отыр. Халықаралық-құқықтық реттеу қазіргі кезеңде әмбебап деңгейде жұқпалы аурулардың иммунопрофилактикасы, зерттеулер жүргізу және вакциналарды әзірлеу мәселелерін реттейтін заңдық міндетті нормаларды қамтымайды. Осыған байланысты covid-19 пандемиясы кезінде— қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы жаһандық төтенше жағдайда-мемлекеттердің ынтымақтастығы, өзара көмек және ынтымақтастық қағидаттары бірінші орынға шығады.

Түйін сөздер: құқық, конституция, кодекс, денсаулық сақтау, құқықтық реттеу, вакцинация, ерікті вакцинация, міндетті вакцинация, пандемия.

Vaccination: legal issues at the level of international and national law

Abstract

The study is devoted to the analysis of the problem of legal regulation of vaccination.

Vaccination is one of the most important tools in the fight against infectious diseases, including COVID-19. Legal regulation of certain issues related to the development, production of vaccines and the vaccination process exists at the universal, regional and national levels. In the context of the COVID-19 pandemic, the effectiveness of existing regulation and possible ways to improve it are being updated. In the modern period, international legal regulation at the universal level does not contain legally binding rules governing the issues of immunoprophylaxis of infectious diseases, research and development of vaccines. In this regard, in the context of the COVID-19 pandemic, a global public health emergency, the principles of cooperation between states, mutual assistance and solidarity are coming to the fore.

Key words: law, constitution, code, healthcare, legal regulation, vaccination, voluntary vaccination, mandatory vaccination, pandemic.

Штаммы вируса SARS-CoV-2, вызывающего опасное инфекционное заболевание — COVID-19, впервые обнаружили в декабре 2019 года. Геном вируса первыми полностью расшифровали службы здравоохранения Китая, 10 января его сделали публично доступным. 20 января 2020 года в китайской провинции Гуандун была подтверждена передача вируса от человека к человеку. 30 января 2020 года в связи со вспышкой эпидемии ВОЗ объявила чрезвычайную ситуацию международного значения в области здравоохранения, а 28 февраля 2020 года ВОЗ повысила оценку рисков на глобальном уровне с высоких на очень высокие. 11 марта 2020 года эпидемия была признана заболеванием с признаками пандемии.

Многие организации используют опубликованные геномы для разработки возможных вакцин против SARS-CoV-2. На 18 марта 2020 в работе принимали участие около 35 компаний и академических учреждений, причём три из них получали поддержку от Коалиции за инновации в области обеспечения готовности к эпидемиям (CEPI), в том числе проекты биотехнологических компаний Moderna и Inovio Pharmaceuticals, а также Университета Квинсленда.

По состоянию на март 2020 года велось около 300 исследований. До 23 апреля 2020 года в список перспективных разработок ВОЗ были включены 83 препарата, из которых 77 находились на стадии доклинических исследований и шесть проходили клинические исследования на людях.

Первую вакцину от коронавируса Convidicea зарегистрировали в Китае для вакцинации военнослужащих, это произошло 25.06.2020. Первую общедоступную вакцину "Гам-КОВИД-Вак" (Спутник V) зарегистрировали в России 11 июля 2020 года.

Вопрос об общей вакцинации следует рассматривать не только с медицинской точки зрения и профессиональных рисков, но и с точки зрения современного законодательства [1]. В целях предупреждения возникновения и распространения инфекционных и паразитарных заболеваний, одним из санитарно-противоэпидемических мероприятий предусмотренных Кодексом о здоровье является профилактические прививки. Массовая вакцинация и ее противоречивые оценки оказались в центре общественного внимания в условиях пандемии коронавируса. Вспышки заболеваний и широкое распространение движения против вакцин требуют изучения правовых основ медицинского вмешательства и ограничения свобод, которые стали результатом признания серьезных рисков для здравоохранения и санитарно-эпидемиологического благополучия населения. В целях предупреждения возникновения и распространения инфекционных и паразитарных заболеваний одним из санитарно-

противоэпидемических мероприятий, предусмотренных Кодексом о здоровье, являются профилактические прививки. Граждане, не имеющие медицинских противопоказаний, постоянно находящиеся на территории Казахстана, должны получать прививки против инфекционных и паразитарных заболеваний согласно пунктам 4 и 8 статьи 85 Кодекса. К их числу относится и профилактическая прививка против коронавируса в соответствии с постановлением правительства от 24 сентября 2020 года № 612.

Как правило, правовые основания для обязательности вакцинации против коронавируса для лиц, не имеющих медицинских противопоказаний, имеются, и это согласуется с конституционной нормой о том, что государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека (статья 31 Конституции). Гарантируя права и свободы человека и гражданина, Конституция не исключает возможности их ограничения, одновременно обозначая допустимые пределы такого ограничения. Права и свободы могут ограничиваться лишь в целях защиты прав и свобод человека и здоровья населения (пункт 1 статьи 39 Конституции)

Информационная политика казахстанских властей и в частности Министерства здравоохранения в период пандемии оказалась недостаточно эффективной. Данное обстоятельство подстегнуло волну недоверия и конспирологии, однако это также не является только внутриказахстанской проблемой. Министерства здравоохранения в различных странах, в том числе в странах «первого мира», столкнулись с той же ситуацией, вне зависимости от качества данных и степени открытости. Инфодемия, к которой мир оказался не готов, показала, что информационная политика и коммуникационная стратегия в сфере здравоохранения требуют значительного пересмотра и применения новых подходов и технологий в глобальном масштабе [2].

Практика вакцинации от COVID-19 в 2020-2021г.г. фиксирует факт постановления главного санитарного врача Управления делами Президента обеспечить 100-процентный охват вакцинацией сотрудников центрального госаппарата (исключением стали работники с постоянными медицинскими противопоказаниями, которые вместе со всеми невакцинированными работниками работали в режиме онлайн. Также был актуализирован расширенный список объектов, подлежащих обязательной вакцинации. В перечень вошли рынки, салоны красоты, кафе, рестораны, объекты оказания услуг и другие места массового посещения.

Физические лица, не имеющие медицинских противопоказаний, постоянно находящиеся на территории РК, обязаны получать прививки против инфекционных и паразитарных заболеваний (пункты 4 и 8 статьи 85 Кодекса), к их числу относится и профилактическая прививка против КВИ (в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 сентября 2020 года № 612) [3].

Вакцина против COVID-19 — вакцина, вызывающая формирование приобретённого иммунитета против коронавирусной инфекции COVID-19, вызываемой коронавирусом SARS-CoV-2. Из-за быстрого глобального распространения инфекции и высокой смертности разработка вакцины является критически важной задачей.

До пандемии COVID-19 работа над разработкой вакцины против коронавирусных заболеваний, таких как тяжёлый острый респираторный синдром (SARS) и ближневосточный респираторный синдром (MERS), позволила сформировать знания о структуре и функции коронавирусов; эти знания позволили ускорить разработку различных вакцинных технологий в начале 2020 года. По состоянию на 20 августа 2021 года 112 вакцины-кандидата находились на стадии клинических исследований, и 184 — на стадии доклинических исследований. По состоянию на 19 августа 2021, вакцины Pfizer/BioNTech, Moderna, AstraZeneca, Johnson&Johnson, Sinopharm и Sinovac были одобрены для применения признанными ВОЗ

строгими регулирующими органами [4]. Многие страны внедрили планы поэтапной вакцинации населения, в соответствии с которыми приоритет отдаётся тем, кто подвержен наибольшему риску осложнений, например, пожилым людям и тем, кто подвержен высокому риску заражения и передачи, например, медицинским работникам.

В Казахстане любая вакцинация является только добровольной. Это закреплено в подпункте 18 пункта 1 статьи 77 Кодекса о здоровье народа, где говорится, что граждане Казахстана имеют право на дачу информированного согласия или отказа на лечение и проведение других медицинских вмешательств, в том числе профилактических прививок. В случае отказа за гражданами никто не будет бегать, чтобы насильно «принудительно» им эту прививку физически поставить.

Профилактические прививки в свою очередь делятся на «обязательные» и «добровольные». Но обязательные, опять же, не означают принудительные. Обязательные означают, что они покрываются за счет государственного бюджета, то есть любой гражданин имеет право получить их бесплатно. А добровольные прививки согласно пункту 9 статьи 85 Кодекса о здоровье народа не входят в перечень заболеваний, против которых проводятся обязательные профилактические прививки, поэтому осуществляется на платной основе. То есть, если бы в законе не было прописано обязательность прививки, то и у государства не было бы обязанности закупать прививки и обеспечивать ими население. А когда их называют принудительными – то это манипуляция и подмена понятий. Нигде в мире никто никого не принуждает физически получать прививки.

Из анализа статьи 85 Кодекса о здоровье народа также следует, что государство имеет право требовать от граждан, не имеющих медицинского отвода, получить обязательные профилактические прививки, в том числе от коронавирусной инфекции (КВИ).

В Казахстане 1 февраля 2021 года объявлена массовая добровольная вакцинация против коронавируса российским препаратом Спутник V. Первая партия вакцины российского производства прибыла в Казахстан 31 января, ее сразу распределили по регионам. 15 февраля - начало вакцинации с использованием препарата "Спутник V", произведенного в Казахстане по российской технологии.

Кодекс Республики Казахстан О Здоровье народа и системе здравоохранения от 7 июля 2020 года допускает добровольное согласие на прививки (пп. 18) п. 1 ст. 77) и обязательную вакцинацию по эпидпоказаниям (ст. 85).

Мировые практики демонстрируют современные тенденции развития вакцинации как превенцию возникновения и распространения инфекционных и паразитарных заболеваний. При этом мы видим, что во всех развитых демократических странах, большая часть населения уже привита, особенно граждане, которые входят в группы риска: пожилые, граждане с онкологией, диабетом, потому что для них заболеть КВИ особенно опасно из-за уже имеющихся осложнений со здоровьем. Более того, Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ) признал легитимность обязательной вакцинации для детей [5]. 8 апреля 2021 года, ЕСПЧ вынес решение о соответствии обязательной вакцинации демократическим нормам в деле «Вавржичка и другие против Чешской Республики». Важно отметить, что решения этого суда обязательны для всех 47 стран-участниц Совета Европы, которые включает и некоторые страны бывшего СССР: Россию, Украину, Азербайджан, Армению, Грузию, Молдову.

Вкратце по этому делу: в Чешской Республике, как и в Казахстане, существует юридическая обязанность для родителей вакцинировать детей от ряда заболеваний, таких как дифтерия, столбняка, коклюша, полиомиелита, гепатита В, вызываемых гемофильной палочкой типа В заболеваний, кори, краснухи, а также паротита. Как и у нас в Казахстане, в Чехии к выполнению данного требования запрещено принуждать физически. При этом родители, не подчиняющиеся без уважительной причины данному предписанию, могут быть

оштрафованы. Невакцинированные дети, в свою очередь, не принимаются в детские сады, за исключением тех, кто не может быть вакцинирован по состоянию здоровья. (ССЫЛКА, из какого источника).

Здесь нужно отметить, что в Чехии действуют даже более строгие меры в случае отказа от вакцинации, потому что у нас родителей не штрафуют, а согласно Кодексу о здоровье народа детям не отказывают в посещении детсадов, но допуск может быть временно ограничен и «осуществляется только при достижении порогового уровня коллективного иммунитета в дошкольной организации» (пункт 11 статьи 85). В своих жалобах чешские родители указали, что обязательная вакцинация детей якобы нарушает их права, гарантированные Европейской Конвенцией по правам человека, в частности, статьей 8 (уважение частной и семейной жизни) и статьей 9 (свобода мысли, совести и религии), а также статьей 2 (право на образование) Протокола №1 к ней (ETSN 009). Все заявители обращались в национальные суды, но их жалобы были оставлены без удовлетворения. Европейский суд по правам человека учел, что обязательная вакцинация может представлять собой вмешательство в физическую неприкосновенность и, таким образом, касается права на уважение частной жизни, защищаемого статьей 8 Конвенции. Однако суд постановил, что обязательная вакцинация детей не нарушает данную статью и может считаться необходимой в демократическом обществе, а чешская государственная политика учитывает интересы детей. Также ЕСПЧ указал, что обязательная вакцинация преследует законные цели защиты здоровья населения от болезней, которые могут представлять серьезный риск для здоровья, а также прав других лиц.

Что касается интересов детей, ЕСПЧ подчеркнул, что они должны иметь первостепенное значение, и иммунизация способствует тому, что каждый ребенок будет защищен от серьезных заболеваний посредством вакцинации или благодаря коллективному иммунитету. Таким образом, можно сказать, что чешская политика в области здравоохранения соответствует наилучшим интересам детей. Также суд пришел к выводу, что, хотя недопуск детей в дошкольные учреждения означал потерю важной возможности для их личностного становления, это превентивная, а не карательная мера, которая при этом ограничена по времени, поскольку, когда дети достигают возраста обязательного посещения школы, их статус вакцинации никак не оказывает влияния на процесс поступления. Решение поддержали 16 судей, лишь один голосовал против. Оно не подлежит обжалованию.

Таким образом, граждане всех государств имеют право на охрану здоровья. И именно в оправданных целях охраны здоровья населения государство имеет право ограничить права отдельных граждан, которые отказываются от вакцинации по своим субъективным убеждениям, а не по объективным и научно обоснованным причинам. Но эти ограничения должны быть разумными именно в пределах достижения цели охраны здоровья всего населения. Полагаем неразумным налагать штраф на граждан за отказ от вакцинации, но разумно требовать от них соблюдать правила социальной дистанции и ограничить их право передвижения и посещения массовых мероприятий. Потому что, если невакцинированные люди заболевают, то уже статистически доказано, что без прививки у них более высокий риск тяжелого течения болезни, попадания в реанимацию и летального исхода, что создает существенную нагрузку на систему здравоохранения, и отбирает ресурсы, которые требуются для оказания медицинской помощи гражданам с другими заболеваниями и потребностями в медицинской помощи: пациенты с сахарным диабетом, онкозаболеваниями, с сердечнососудистыми заболеваниями и тому подобное. Таким образом, данные ограничения вводятся и для защиты лица, которое отказывается от вакцинации, и для защиты всех других граждан, которые не могут быть вакцинированы по медицинским показаниям, или которым требуется медицинская помощь по другим показаниям.

А если люди уже заболели, как вакцинированные, так и не вакцинированные, то государство имеет право требовать от них самоизолироваться, чтобы не распространять инфекцию и не подвергать риску заражения других людей. То есть, с одной стороны, это тоже нарушение права на свободу передвижения, но в контексте заразной инфекции такое временное ограничение также оправдано. И вот уже за эти нарушения социальной дистанции и, особенно за нарушение самоизоляции, когда человек знает, что болеет, но активно посещает общественные места и подвергает реальному риску заражения других людей – за это государство уже может вводить штрафы. Потому что просто вежливые просьбы и ссылки на Конституцию об обязанности уважать права других людей на таких правонарушителей, к сожалению, не действуют. И штрафы в таком случае являются уже вынужденной превентивной мерой. Нам всем важно понимать, что у нас есть не только права, но и обязанности. И обязанность каждого человека в нашей стране – это соблюдение Конституции и законодательства Республики Казахстан и уважение прав, свобод, чести и достоинства других людей.

Поэтому те наши сограждане, которые говорят только о своих правах – в частности о праве на отказ от вакцинации, не должны забывать о своих обязанностях перед другими согражданами. Мы не живем в вакууме или на необитаемом острове. И мы должны помнить, что наши действия и решения не должны нарушать права других людей.

Но если человек сам отказывается и еще призывает к отказу от вакцинации других людей, то он уже злоупотребляет своим правом и игнорирует свои обязанности по соблюдению и уважению права на здоровье других людей, предусмотренного Конституцией.

Для эффективного достижения целей поддержания здоровья населения и повышения доверия к процедурам иммунодиагностики и иммунопрофилактики, обеспечения прав граждан необходим комплекс мероприятий: не только использование современных достижений медицины и фармакологии при совершенствовании правовых норм, но и постоянное взаимодействие с институтами гражданского общества; контроль за безопасностью самих препаратов; бюджетное финансирование альтернативных методик диагностики и дополнительных обследований для снижения риска нанести вред здоровью и полного выявления противопоказаний; максимально полное информирование населения о всех процедурах и препаратах при получении добровольного информированного согласия на их проведение; введение ограничений для лиц, отказавшихся от процедур в строгом соответствии с законом и соразмерно реальной опасности для общественных интересов; дополнительная подготовка медицинских работников; совершенствование и упрощение процедур компенсации вреда в случае возникновения. Ограничительные меры должны быть соразмерны целям охраны здоровья населения. В нашем случае государство может принять поправки в Трудовой кодекс и мотивировать работодателей предоставить невакцинированным работникам с медотводом возможность работать удаленно.

На сегодняшний день международно-правовое регулирование на универсальном уровне не содержит юридически обязательных норм, регулирующих вопросы иммунопрофилактики инфекционных заболеваний, проведения исследований и разработки вакцин. В этой связи в условиях пандемии COVID-19 — глобальной чрезвычайной ситуации в области общественного здравоохранения — на первый план выходят принципы сотрудничества государств, взаимопомощи и солидарности. Так, например, в отсутствие необходимого объема ресурсов для проведения клинических исследований большое количество государств заинтересовано в получении доступа к вакцинам против новых инфекционных заболеваний, в том числе против COVID-19. В этой связи на международном уровне можно было бы упростить процедуру взаимного признания исследований для целей регистрации вакцины и увеличить степень её транспарентности [6].

В контексте прав человека также возникает вопрос о правомерности введения паспортов или сертификатов о вакцинации против COVID-19, предоставляющих право свободного передвижения. Выдача таких документов исключительно лицам, которые были вакцинированы против COVID-19, может привести к дискриминации тех, кто не прошёл вакцинацию. Предоставление лицам разного объёма прав в зависимости от прохождения вакцинации должно основываться на законной цели и соблюдении справедливого баланса между защитой интересов общества в целом и уважением прав и свобод конкретного лица или группы лиц в частности. Соблюдение данных критериев предупредит нарушение принципа недискриминации.

Список использованной литературы:

1. Масляков В.В., Портенко Н.Н., Павлова О.Н. — Вакцинация от коронавируса: правовые вопросы // *NB: Административное право и практика администрирования*. – 2020. – № 3. – С. 28 - 34. DOI: 10.7256/2306-9945.2020.3.33965 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php
2. Джалилов А. и др. Распространение дезинформации о вакцинации в Казахстане в 2020-2021г.г. Акторы, нарративы, влияние на общество. [Электрон. ресурс]- URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/9026/file/%D0>
3. Об утверждении перечня заболеваний, против которых проводятся обязательные профилактические прививки в рамках гарантированного объема медицинской помощи, правил, сроков их проведения и групп населения, подлежащих профилактическим прививкам. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 сентября 2020 года № 612. [Электрон. ресурс]- URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000612>
4. ВОЗ одобрила 10-ю вакцину от COVID-19 для использования в экстренном порядке. [Электрон. ресурс]- URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/12/1416012>
5. ЕСПЧ признал законной обязательную вакцинацию детей по требованию властей [Электрон. ресурс]- URL: <https://rus.azattyq.org/a/31193736.html>
6. Правовое регулирование отдельных вопросов, связанных с вакцинацией [Электрон. ресурс]- URL: <https://iclr.ru/ru/publications/15>

Е.А.Бурибаев¹, Қ. Тұрлыханқызы²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

*²Инновациялық Евразия Университеті 2-курс докторанты
kuralay_turlykhan@mail.ru*

Жұмыскердің еңбек функциясын орындау сипаты мен ерекшелігіне қарай еңбек дауларын сотта қарау

Аңдатпа

Мақалада жұмыскердің еңбек функциясын орындау сипаты мен ерекшелігіне қарай еңбек шартын бұзудағы істі қарау, жұмыстан босату ерекшеліктерін айқындау және сот практикасында талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдану қарастырылған. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында еңбек дауларын құқықтық реттеу еңбек қатынастары саласында өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен, біздің еліміздегі еңбек дауларын шешу тәртібі жұмыскерлердің еңбек құқығын заң арқылы сотта қарау, қорғаудың маңызды тәсілдері туралы айтылған.

Түйін сөздер: еңбек, еңбек дауы, жұмыскер, жұмыс беруші, сот, еңбекті қорғау, еңбек құқығы.

Рассмотрение трудовых споров в суде в соответствии с характером и спецификой выполнения трудовой функции работника

Аннотация

В статье рассматривается рассмотрение дела о расторжении трудового договора по характеру и специфике выполнения работником трудовой функции, определение особенностей увольнения и анализ в судебной практике на предмет соблюдения законности и единообразного применения судами норм права. На сегодняшний день правовое регулирование трудовых споров в Республике Казахстан является одним из актуальных вопросов в сфере трудовых отношений. Так, порядок разрешения трудовых споров в нашей стране говорит о важных способах судебного рассмотрения, защиты трудовых прав работников через закон.

Ключевые слова: труд, трудовой спор, работник, работодатель, суд, охрана труда, трудовое право.

Consideration of labor disputes in the court in accordance with the nature and specificity of performing the work function of the employee

Abstract

The article considers the consideration of the case of termination of an employment contract by the nature and specifics of the employee's performance of the labor function, the determination of the specifics of dismissal and analysis in judicial practice for compliance with the legality and uniform application of the law by the courts. To date, the legal regulation of labor disputes in the Republic of Kazakhstan is one of the topical issues in the field of labor relations. Thus, the procedure for resolving labor disputes in our country speaks of important ways of judicial review, protection of workers' labor rights through the law.

Key words: labor, labor dispute, employee, employer, court, labor protection, labor law.

Жұмыскерлерді жұмыстан заңсыз шығару, басқа жұмысқа ауыстыру және жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша сот шешімдерін орындауда әуресарсаңға салу жағдайларының алдын алу мақсатында сот істі қарау кезінде заңдылықты бұзғандығын анықтап, жеке ұйғарым шығаруға және оны кемшіліктерді жою шараларын қолдану үшін тиісті кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдарға, лауазымды адамдарға жіберуге тиіс, бұл ретте соңғылары сотқа өздері қабылдаған шаралар туралы хабарлауға міндетті. Осылайша, сот практикасын талдай отырып, еңбек дауларының көпшілігі жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатылған жұмыскерді жұмысқа алу туралы даулар деп қорытынды жасауға болады. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексіне сәйкес жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу негіздерінің тізбесін көздейді. Онда барлық жұмыскерлерге қолданылатын негіздер де, жұмысшылардың белгілі бір санатына ғана қолданылатын негіздер де бар. Бұл ретте заңнамада жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатуға тыйым салу жағдайлары белгіленгенін атап өту қажет, мұны соттар назарға алуға тиіс. Жұмыстан босатумен байланысты туындайтын еңбек дауларын тез және дұрыс шешудің маңыздылығына, азаматтардың еңбекке конституциялық құқығын заңсыз бұзудың көптеген жағдайларына байланысты соттар жүйесінде жұмысқа қайта алу туралы істерді және басқа да еңбек дауларын қарау бойынша сот алқасын құру қажет.

Қазіргі уақытта экономика мен құқықтың жаһандануы, халықаралық экономикалық және гуманитарлық байланыстардың өсуі шет елдердің еңбек құқығын зерттеуде кез-келген мемлекет дамуының қажетті құрамдас бөлігіне айналды. Салыстырмалы құқықтық зерттеулердің маңызды міндеттерінің бірі ұлттық еңбек құқығының дамуын әлемдік тенденциялармен салыстыру және оның негізінде «еңбек құқығының ұлттық жүйесі осы тенденциялармен қандай дәрежеде үйлеседі, ол әлемдік дамудан озып кетті ме, әлде одан артта қалды ма, әлде басқа, қарама-қарсы бағытта қозғалады ма» анықтау.

Жекелеген адамдар санаттарының еңбек қатынастары Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің нормаларымен ғана емес, арнайы заңнамалық актілермен де реттеледі. Еңбек шартында ескерілген талаптарды қоспағанда, оның тараптарының құқықтық қатынастары ұжымдық шартпен, тараптардың өзге келісімдерімен және еңбек заңнамасының нормаларына қайшы келмейтін жұмыс берушінің актілерімен реттелуі мүмкін.

Сотта арнайы нормативтік құқықтық актілерде реттелмеген құқықтық қатынастардан туындайтын еңбек дауларын қарау кезінде Еңбек кодексінің нормаларын басшылыққа алуға тиіс. Егер жұмыскерлердің жекелеген санаттарының басқа нормативтік құқықтық және өзге де актілермен реттелетін еңбек жағдайлары осы жұмыскерлердің жағдайын Еңбек кодексінде көзделген жағдайлармен салыстырғанда нашарлататын болса, онда еңбек дауын шешу кезінде Еңбек кодексінің 8-бабы 4-тармағының ережелері ескеріле отырып, қолданылуға жатады. Шағын кәсіпкерлік субъектілерін, үй жұмыскерлерін, заңды тұлғаның атқарушы органының басшыларын және заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының, сондай-ақ заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органының басқа да мүшелерін қоспағанда, Еңбек кодексінде көзделген еңбек шарттарынан, ұжымдық шарттардан және жұмыс берушінің актілерінен туындайтын, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер бойынша не келісу комиссияларының шешімдері орындалмаған кезде соттар қарайды. Сонымен бірге, келісу комиссияларының жеке еңбек дауларын сотқа дейінгі тәртіппен қарайтыны туралы жеке еңбек дауларын келісу комиссияларының қарау мүмкіндігі көзделмеген, жұмыскерлердің жекелеген санаттарының, оның ішінде әскери қызметтегі адамдардың, арнаулы мемлекеттік, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, мемлекеттік қызметшілердің еңбегі Қазақстан Республикасының арнайы заңдарында және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде көзделген ерекшеліктермен бірге Еңбек кодексімен реттелетіні туралы Еңбек кодексінің 8-бабы 3-тармағының, 143, 144-баптарының ережелерін және басқа да ережелерін ескеру керек. Осыған байланысты, жұмыскерлердің көрсетілген жекелеген санаттарына Еңбек кодексінің 159-бабының ережелері қолданылмайды. [1]

Келісу комиссиялары еңбек қатынастарын, еңбек қатынастарымен тікелей байланысты қатынастарды реттеу кезінде еңбек заңнамасын қолдану процесінде туындайтын мәселелер бойынша, әлеуметтік әріптестік, сондай-ақ еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын қарайды. Еңбек кодексінің 159-бабына сәйкес жұмыскерлердің немесе бұрын еңбек қатынастарында тұрған адамдардың не жұмыс берушінің келісу комиссиясына жүгінуі олардың арасында туындаған жеке еңбек дауын сотқа дейін реттеу тәртібінің міндетті сатысы болып табылады. Егер жеке еңбек дауының тарабы келісу комиссиясының шешімімен толықтай немесе оның бір бөлігіне келіспейтін болса, дау реттелмеген болып есептеледі және келісу комиссиясының шешімімен келіспейтін тарап келісу комиссиясының шешімі орындалмаған жағдайдағы сияқты, еңбек дауын шешу үшін сотқа жүгінуге құқылы. Еңбек кодексінің 159-бабының 4-тармағына сәйкес келісу комиссиясына келіп түскен арызды көрсетілген комиссия берілген күні міндетті түрде тіркеуге тиіс. [1]

Еңбек кодексінің нормаларында регламенттелмеген келісу комиссиясын құру және оның құрамын қалыптастыру мәселелері, жүгінетін субъектілердің келісу комиссиясына беретін өтініштерін міндетті тіркеу рәсімдері, оның жұмыс тәртібі ұжымдық шартта не жұмыс беруші мен жұмыскерлердің өкілдері арасында жасалған өзге жеке келісімде, олар бірлесіп бекіткен ережеде көзделуі мүмкін.

Еңбек кодексінің 160-бабында келісу комиссиясына немесе сотқа жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну үшін мынадай мерзімдер көзделген: жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша – жұмыс берушінің еңбек шартын тоқтату туралы актісінің көшірмесі келісу комиссиясына тапсырылған күннен бастап бір ай, ал сотқа жүгіну үшін – реттелмеген даулар бойынша не еңбек шартының тарабы келісу комиссиясының шешімін орындамағанда жүгінген кезде келісу комиссиясы шешімінің көшірмесі тапсырылған күннен бастап екі ай; басқа еңбек даулары бойынша – жұмыскер немесе жұмыс беруші өз құқығының бұзылғаны туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жыл. Жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну мерзімінің өтуі қаралып жатқан еңбек дауы бойынша медиация туралы шарттың қолданылу кезеңінде, сондай-ақ келісу комиссиясы болмаған жағдайда, ол құрылғанға дейін тоқтатыла тұрады. Жеке еңбек дауының тарабы Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген келісу комиссиясына жүгіну мерзімін өткізіп алған жағдайда да, келісу комиссиясы Конституцияның 13-бабы 2-тармағының және Еңбек кодексінің 159-бабының ережелерін негізге ала отырып, оның арызын шешім шығара отырып қарауға тиіс, бұл осы келісімге келіспейтін тараптың одан әрі сотқа талап қойып жүгіну құқығын іске асыруына мүмкіндік береді. [2]

Заңда жүгіну субъектісі өткізіп алған, дауды сотқа дейінгі тәртіппен реттеу үшін келісу комиссиясына арыз беру мерзімін келісу комиссиясының қалпына келтіру құқығы алып тасталмаған. Сонымен қатар осы мерзімді өткізіп алу келісу комиссиясының арызды даудың мән-жайлары бойынша талқыламай қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім шығару үшін жеке негіз бола алады. Еңбек кодексіне сәйкес жеке еңбек дауларын қарау бойынша келісу комиссиясына жүгінбестен, сотқа жүгінуге құқылы еңбек құқықтық қатынастарына қатысушылар үшін мынадай мерзімдер белгіленген:

- жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша – жұмыс берушінің еңбек шартын тоқтату туралы актісінің көшірмесі тапсырылған күннен бастап үш ай;

- басқа еңбек даулары бойынша – жұмыскер немесе жұмыс беруші өз құқығының бұзылғаны туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жыл.

Сот Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген мерзімдер дәлелді себеп бойынша өткізіп алынғанын анықтап, шешімнің қарар бөлігінде бұл туралы көрсетуге және дауды мәні бойынша шешуге тиіс. Сот жүгінудің ескіру мерзімін сот шешімі шығарылғанға дейін дау тарапының арызы бойынша ғана қолданады. Егер сот талап қоюшының еңбек құқықтары бұзылған, бірақ ол Еңбек кодексінде көзделген сотқа жеке еңбек дауын қарау бойынша жүгіну мерзімін дәлелді себептерсіз өткізіп алған деп анықтаса, онда сот шешімнің уәждеуші бөлігінде осы құқықтардың бұзылғанын көрсетеді және жүгіну мерзімінің өткізіп алынғанына байланысты талап қоюды қанағаттандырудан бас тартады. Сот келісу комиссиясының тұжырымдарына байланысты емес және жеке еңбек дауы талап қоюшы мәлімдеген талаптар шегінде мәні бойынша шешіледі.

Еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын даулар бойынша талаптар жауапкердің – заңды тұлға органының орналасқан жері бойынша немесе дауда жауапкер ретінде болатын жұмыс беруші жеке тұлғаның тұрғылықты жері бойынша жалпы азаматтық сот ісін жүргізу қағидалары бойынша сотқа қойылуға жатады. Еңбек кодексінің 33-бабына сәйкес адамды жұмысқа жіберу еңбек шартын жасасқаннан кейін ғана жүзеге асырылады.

Жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шарты болмаған және тиісті түрде ресімделмеген жағдайда, ол Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жауаптылықта

болады. Бұл жағдайда еңбек қатынастары жұмыскер жұмысқа іс жүзінде кіріскен күннен бастап туындады деп есептеледі. Жұмыскер немесе жұмыс беруші еңбек қатынастарының болуын құжатпен растау мүмкіндігіне ие болмаса, тараптар арасында еңбек қатынастарының бар не жоқ екеніне байланысты дау келісу комиссиясына жүгінусіз, сот тәртібімен шешілуі мүмкін. [5]

Сотта азаматтық-құқықтық қатынастарды еңбек құқықтық қатынастарынан ажыратуға тиіс. Еңбек қатынастарының сипатын жұмыскер белгілі бір біліктілік, мамандық, кәсіп немесе лауазым бойынша жұмысты еңбек функциясын еңбек тәртіптемесіне бағына отырып жеке өзі орындайтын, ал жұмыс беруші оған еңбегі үшін жалақы төлейтін мән-жайлар куәландыра алады. Еңбек кодексінің 146-бабына сәйкес кәсіптік одақтың кәсіподақ органдарының құрамына кіретін жұмыскерлердің еңбегі «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V Заңында көзделген ерекшеліктермен бірге Еңбек кодексімен реттеледі. Кәсіптік одақтар туралы заңның 26-бабының 1, 2, 3-тармақтарына сәйкес негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелері өздері мүшелері болып табылатын кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз тәртіптік жазаға тартылмайды. Негізгі жұмысынан босатылмаған кәсіподақ органының басшысы жоғары тұрған кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз тәртіптік жауаптылыққа тартылмайды. Заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған жағдайлардан басқа, негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелерімен еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға осы адамдар мүшелері болып табылатын кәсіподақ органының уәжді пікірі ескеріле отырып, еңбек шартын бұзудың жалпы тәртібі сақталған кезде жол беріледі. Заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған жағдайлардан басқа, негізгі жұмысынан босатылмаған кәсіподақ органының басшысымен еңбек шарты жоғары тұрған кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылуы мүмкін мес. [4]

Тәртіптік жаза қолдану және негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелерімен еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу туралы жұмыс берушінің актісін шығарған кезде кәсіподақ органының уәжді пікірін ескеру ұжымдық шартта көзделген тәртіппен жүргізіледі.

Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзудың немесе тәртіптік жауаптылыққа тартудың заңдылығы туралы дауды шешкен кезде соттар «кәсіподақ мүшесі» және «сайланбалы кәсіподақ органының мүшесі» деген ұғымдардың аражігін ажыратуы керек. Заңнама негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелеріне ғана қатысты кәсіптік одақтың кәсіподақ органының уәжді пікірін алуды талап етеді. Жұмыс беруші еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу және тәртіптік жауаптылыққа тарту туралы бұйрықты шығару кезінде кәсіптік одақтың кәсіподақ органының уәжді пікірін алуға міндетті. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу немесе негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органының мүшесін тәртіптік жауаптылыққа тарту кезінде кәсіптік одақ органының уәжді пікірінің болмауы жұмысқа қайта алу туралы талап қоюды қанағаттандыру үшін сөзсіз негіз болып табылады, өйткені уәжді пікір бұйрық шығарылғанға дейін алынуға тиіс. [3]

Еңбек кодексінің 38-бабына орай жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыруға жұмыскердің келісімімен жол беріледі, еңбек шартына тиісті өзгерістер енгізу арқылы, кейіннен жұмыс берушінің актісі шығарылып ресімделеді. Еңбек жағдайлары өзгерген кезде, егер еңбек, ұжымдық шарттарда хабардар етудің неғұрлым ұзақ мерзімі көзделмесе, жұмыс беруші жұмыскерді күнтізбелік он бес күннен кешіктірмей жазбаша түрде хабардар етуге міндетті. Еңбек жағдайларының өзгеруі туралы хабарлама жұмыскерлерге қайта ұйымдастыруға немесе экономикалық, технологиялық жағдайлардың, еңбекті ұйымдастыру жағдайларының

өзгеруіне және жұмыс берушінің жұмыс көлемінің қысқаруына байланысты өндірісті ұйымдастырудағы өзгерістерге орай ғана тапсырылады және оның еңбек жағдайларын өзгертуге жұмыскер өз мамандығына, лауазымына немесе кәсібіне, тиісті біліктілігіне сәйкес жұмысын жалғастырған кезде жол беріледі. Еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскер жұмысты жалғастырудан жазбаша түрде бас тартқан жағдайда не жұмыскердің жазбаша бас тартуының жоқ екені туралы акт болған кезде, жұмыскермен еңбек шарты Еңбек кодексінің 58-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында көзделген негіз бойынша тоқтатылады. Жұмыс берушінің актісінде Еңбек кодексіне сәйкес еңбек шартын тоқтату үшін негіз көрсетілуге тиіс. Осыған байланысты соттардың жұмыс берушінің еңбек шартын тоқтату немесе бұзу туралы актісін жарамсыз деп танығаны және одан кейін жұмыскерді жұмысқа қайта алу мәселесін шешкені жөн. [1]

Соттар жұмыскерді жұмыстан шығарудың заңдылығы туралы дауды шешу кезінде еңбек шартын белгілі бір немесе белгіленбеген мерзімге жасау салдарының аражігін ажыратуы тиіс. Белгілі бір мерзім кемінде бір жылға жасалған еңбек шарты тоқтатылған жағдайда еңбек шарты мерзімінің аяқталуына байланысты оны тоқтату туралы жұмыс берушінің хабарламасы және актісі еңбек шарты тарапының біріне соңғы жұмыс күнінен кешіктірмей табыс етіледі. Белгілі бір жұмыстың орындалу уақытына, уақытша болмаған жұмыскерді алмастыру уақытына, маусымдық жұмысты орындау уақытына жасалған еңбек шарты тоқтатылған кезде еңбек шартын тоқтату туралы хабарлама талап етілмейді.

Еңбек кодексі жұмыс берушінің жұмыскер еңбекке уақытша қабілетсіз болған кезеңде еңбек шартын тоқтату немесе бұзу жөніндегі құқығын екі негіз бойынша ғана шектейді, атап айтқанда: жұмыскердің еңбек қатынастарын жалғастырудан бас тартуы кезінде еңбек шартын тоқтату жұмыс берушінің бастамасымен еңбек шартын бұзу. Он екі және одан көп апта жүктілік мерзіміндегі жүкті әйелдерге, сонымен қатар үш жасқа дейінгі баласы бар, бала асырап алған және бала күтімі бойынша жалақысы сақталмайтын демалысқа өз құқығын пайдалануға ниет білдірген жұмыскерлерге қатысты жұмыс беруші еңбек шартының мерзімін ұзартуға міндетті. Аталған санатқа жататын жұмыскер еңбек шартының мерзімін ұзартуға құқық беретін растаушы құжаттарды ұсынған кезде жұмыс беруші еңбек шартының мерзімін ұзартуға жұмыскердің жазбаша арызымен анықталатын бала күтімі бойынша демалыс аяқталған күнді қоса алып ұзартуға міндетті. Еңбек шартын тоқтату күні бала күтімі бойынша демалыстың аяқталу күні болып табылады. Бұл ретте мұндай жұмыс берушінің міндеттері уақытша болмаған жұмыскерді алмастыру уақытына жасалған жұмыскерлерге қолданылмайтынын ескеру қажет.

Белгілі бір мерзімге алғашқы жасалған шартты қолдану мерзімі аяқталған соң ол тоқтатылмай, жұмыскер жұмыс берушінің хабардар болуымен бұрынғы жұмысын жалғастырған және бірде бір тарап соңғы жұмыс күні ішінде еңбек қатынастарын тоқтату туралы жазбаша хабар бермеген жағдайларда, мұндай шарт бұрын жасалған дәл сол мерзімге ұзартылған деп есептеледі. Еңбек кодексі жұмыс берушінің мерзімдік еңбек шартын екі реттен астам қайталап ұзарту құқығын шектейді. Еңбек қатынастары одан әрі жалғастырылған кезде еңбек шарты белгіленбеген мерзімге жасалған деп есептеледі. Мұндай қағида Еңбек кодексінің 30-бабы 5-тармағында көзделген зейнеткерлік жасқа толған адамдармен еңбек қатынастарын жалғастыру жағдайлары қолданылмайды. [1]

Қазіргі жағдайда еңбек дауларын уақытылы және объективті шешу ерекше маңызға ие. Жұмысшылар мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қолдау жалдамалы еңбек тиімділігінің артуына, ұлттық экономиканың дамуына, қоғамдағы әлеуметтік тыныштық орнығуына ықпал етеді. Жеке және ұжымдық еңбек дауларын соттың қарау ерекшеліктерін сипаттау теориялық және практикалық маңызға ие. Сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап

және толық кепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жекежария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қараша № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (Жүгінген күн 08.11.2022)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (Жүгінген күн 08.11.2022)
3. Мотина Е.В. Классификация трудовых споров в контексте оснований и правового значения. Вестник ГрГУ. – 2016. – № 1. – С. 50-55. (Жүгінген күн 08.11.2022)
4. «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000211> (Жүгінген күн: 08.11.2022)
5. Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Достоинство человеческой личности как высшая ценность, на которой основано право на социальное обеспечение //ISSN 1810-8636 Казахский национальный педагогический университет имени Абая ВЕСТНИК.- Серия «Юриспруденция»- No1(63), 2021 23-25 бб.

*Жарылқасын Сабина, Қалибеков Адильжан
Алматы қ., Қайнар Академиясы
«Құқықтану» ББ 4-курс студенттері*

Әйелдердің құқықтарын ерекше қорғау қажеттілігі

Аңдатпа

Халықаралық әйелдер құқығын қорғауды мемлекеттердің ынтымақтастығының дербес нысанына бөлу бір жағынан, бүкіл әлемдегі әйелдерге ерлер сияқты құқықтар мен мүмкіндіктерге кепілдік беру қажет болғандықтан, екінші жағынан, әйелдің ана болудың ерекше әлеуметтік функциясын орындауы оған ерекше құқықтар мен ерекше қорғауды талап етеді. Әйелдерге қатысты тікелей дискриминация көбінесе олардың репродуктивті функциясына негізделген. Нақты өмірде көптеген жағдайларда халықтың жекелеген әлеуметтік топтарына сараланған көзқарас олардың толық теңдігін құрудың қажетті құралы болып табылады.

Түйін сөздер: Әйел құқықтары, құқықты қорғау, отбасы, құқықтық сана, құқықтық тәрбие, азаматтық қоғам, Конституция, адам құқықтары, норма, міндеттеме, дискриминация, құқықтық мәртебе.

Необходимость особой защиты прав женщин

Аннотация

Выделение международной защиты прав женщин в самостоятельную форму сотрудничества государств, с одной стороны, потому что необходимо гарантировать женщинам во всем мире равные с мужчинами права и возможности, а с другой - выполнение особая социальная функция женщины материнства требует от нее особых прав и особой защиты. Прямая дискриминация женщин часто основывается на их репродуктивной функции.

В реальной жизни во многих случаях дифференцированный подход к отдельным социальным группам населения является необходимым средством создания их полного равноправия.

Ключевые слова: права женщин, правовая защита, семья, правосознание, правовое воспитание, гражданское общество, Конституция, права человека, норма, обязанность, дискриминация, правовой статус.

The need for special protection of women's rights

Abstract

The separation of international protection of women's rights into an independent form of cooperation between states, on the one hand, because it is necessary to guarantee women all over the world equal rights and opportunities with men, and on the other hand, the fulfillment of the special social function of a woman of motherhood requires her special rights and special protection. Direct discrimination against women is often based on their reproductive function. In real life, in many cases, a differentiated approach to individual social groups of the population is a necessary means of creating their full equality.

Key words: women's rights, legal protection, family, legal awareness, legal education, civil society, Constitution, human rights, norm, obligation, discrimination, legal status.

"Әйел мәселесі" XVII-XIX ғасырдың басында әлемді дүр сілкіндірген революциялық қозғалыстардың толқынында, ең алдымен Ұлы француз революциясының әсерінен, сондай-ақ азаматтық соғыс пен Америкадағы құлдықтан босату үшін күресте туындады.

Әйелдердің құқықтық мәртебесіне қатысты саяси алғышарттардан басқа, бұған әйелдердің арзан қолдарына деген қажеттілікті тудырған және осы мақсатта әйелдерді пештен тыс шығарған өнеркәсіптік революция ықпал етті [1].

Осыған байланысты, аталған революциялық қозғалыстардың туына айналған, адам мен азаматтың құқықтарын жариялаған декларациялар әйелдердің құқықтары туралы мәселені үндемей қана қоймай, іс жүзінде олардың қоғам мен отбасындағы жағдайын нашарлатқаны парадоксалды болып көрінеді.

Халықаралық құқық саласындағы көптеген мамандардың пікірінше [2] адам құқықтарын халықаралық қорғау институтының пайда болуының маңызды шарты және онымен бірге әйелдердің құқықтарын қорғау институты екінші дүниежүзілік соғыстың әсерінен, әлемдік әлеуметтік дамуда болған түбегейлі өзгерістер болды. Екінші дүниежүзілік соғыс осы институттың объективті мүмкіндігін объективті қажеттілікке айналдырды. Соғыс бейбітшілікті сақтау үшін мемлекеттердің адам құқықтарын қорғау саласындағы тығыз ынтымақтастығы қажет екенін көрсетті. Осылайша, әлеуметтік даму деңгейі және нақты тарихи жағдайлар адам құқықтарын бүкіл әлемде қорғауды талап етті.

Халықаралық әйелдер құқығын қорғауды мемлекеттердің ынтымақтастығының дербес нысанына бөлу бір жағынан, бүкіл әлемдегі әйелдерге ерлер сияқты құқықтар мен мүмкіндіктерге кепілдік беру қажет болғандықтан, екінші жағынан, әйелдің ана болудың ерекше әлеуметтік функциясын орындауы оған ерекше құқықтар мен ерекше қорғауды талап етеді [3].

Сонымен бірге, әйелдер халықаралық қоғамдастыққа мүше мемлекеттердің көпшілігінің күш-жігеріне қарамастан, жүйелі кемсітудің негізгі субъектілері мен объектілерінің бірі болып қала береді.

Біздің ойымызша, әйелдердің құқықтарын ерекше қорғау қажеттілігі негізінен объективті сипаттағы себептерге байланысты.

Біріншіден, әртүрлі елдерде әйелдерге азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар беруді заңнамалық тұрғыдан бекіту процесі әр жыныстың рөлі туралы ескі "патриархалды" идеялардың қоғамда үстемдігіне және сәйкесінше ерлер мен әйелдердің дәстүрлі құқықтары мен міндеттеріне байланысты әр түрлі болады.

Екіншіден, қоғамда үстемдік ететін діннің, ұлттық және мәдени дәстүрлердің маңызы зор. Кейбір батыс елдерінде мұндай нормалар бірқатар монархиялардың мұрагерлік заңдарында рудимент ретінде сақталған. Азия және Африка мемлекеттерінде әйелдерді тікелей теріс кемсіту көбінесе исламда тамыры бар және мұрагерлік, жерге меншік және неке қатынастары мәселелерін қамтиды.

Үшіншіден, әйелдерге қатысты тікелей дискриминация көбінесе олардың репродуктивті функциясына негізделген. Нақты өмірде көптеген жағдайларда халықтың жекелеген әлеуметтік топтарына сараланған көзқарас олардың толық теңдігін құрудың қажетті құралы болып табылады.

Төртіншіден, адам шығыны мен қайғы-қасіретке әкелетін қарулы қақтығыстар, жекелеген елдердің экономикасындағы және әлемдік экономикалық жүйедегі дағдарыстар жаппай жұмыссыздыққа, халықтың өмір сүру деңгейінің едәуір төмендеуіне, медициналық көмектің нашарлауына, білім беру және басқа да маңызды қызметтердің сапасының төмендеуіне және нәтижесінде зорлық-зомбылықтың өсуіне әкеледі.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы әйелдердің жағдайына теріс әсер етеді және оларды тек мемлекетшілік қана емес, халықаралық әмбебап және өңірлік деңгейлерде де ерекше қорғау қажеттілігін негіздейді.

Алайда, жалпыға бірдей танылған адам құқықтарынан бөлек, әйелдердің барлық ерекшеліктеріне қарамастан, олардың құқықтарын қарастыру дұрыс емес сияқты. Адам құқығын "әйел" және "еркек" құқықтарына бөлу қателік болар еді. Мұндай көзқарас әйелдердің құқықтарын қорғау - бұл толығымен оқшауланған және адам құқықтарын қорғау жүйесімен ешқандай байланысы жоқ ерекше қорғау жүйесі деген негізсіз тұжырымдарға әкелуі мүмкін.

Адам құқықтары институтының қалыптасуы және әйелдердің ерлермен теңдігі үшін күресінің басталуы, көптеген ғалымдардың пікірінше, әлемнің дамыған мемлекеттерінде олардың тарихының шамамен бір бөлігіне келеді [1]. Бұл күрес өзінің өрлеуі мен құлдырауын, жетістіктері мен жаулап алынған позициялардан ауытқуын және, әрине, саяси, экономикалық және әлеуметтік даму барысына, географиялық жағдайына, сондай-ақ мәдени және діни ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі елдердегі ерекшеліктерін біледі.

XVIII ғасырдың аяғында ұлы буржуазиялық төңкерістердің әсерінен қалыптасқан бірқатар мемлекеттердің, ең алдымен АҚШ пен Францияның ұлттық құқығы халықаралық құқықта адам құқықтары мен атап айтқанда әйелдер құқықтарына қатысты қағидаттар мен нормалардың қалыптасуы мен дамуына айтарлықтай әсер етті. Өз кезегінде, халықаралық құқық мемлекеттердің заңнамасындағы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының бекітілуіне сөзсіз әсер етті, біз оны, атап айтқанда, қазіргі Қазақстанның мысалында көреміз.

Ғылыми әдебиеттерде жеке тұлғаның құқықтары тұтастай алғанда заңның қалыптасу процесінде негізгі құрылымдық рөл атқарады деген пікір айтылады. Сонымен қатар, жеке тұлғаның түсінігі, оның құқықтары нақты тарихи мазмұнға ие және тарихта дамиды [4]. Мұндай ескерту әйелдің адам құқықтарына қатысты екі есе дәл (БҰҰ құжаттарының терминологиясы бойынша).

Көптеген ғалымдардың пікірінше, әйелдердің жағдайындағы елеулі өзгерістер XX ғасырдың басында ғана болды. Осылайша, 1902 жылы Гаагада кәметке толмағандарға неке, ажырасу және қамқоршылық туралы ұлттық заңдардың қайшылықтарына қатысты халықаралық конвенция қабылданды, ал 1904 жылы, 1910 жылы, 1921 ж. және 1933 ж. - әйелдер мен балалар саудасына тыйым салуға қатысты халықаралық конвенциялар [5].

Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін бірден үкімет өкілдерінің қатысуымен бірнеше халықаралық конференциялар өткізілді, және осы конференциялар барысында әйелдердің жағдайы талқыланбаса да, ерлер мен әйелдердің теңдігі қағидатын іске асыруға жәрдемдесуге әрекет жасалмаса да, оларда әйелдердің жағдайына қатысты бірқатар мәселелер қаралды[1].

Әйелдер жағдайындағы жаһандық өзгерістер көптеген елдерде, негізінен, Ұлы Қазан төңкерісінің әсерінен болды. Кеңес өкіметінің алғашқы жарлықтарының ішінде 1917 жылы азаматтық неке туралы декрет [6], балалар туралы және кітап жүргізу туралы декрет, некені бұзу туралы декрет жарық көрді. Бұл жарлықтар революцияға дейін қолданылған заңдардың күшін жойды, бұл әйелді отбасындағы ер адаммен тең емес жағдайға, балаларға қатысты, мүлік құқығында, ажырасу кезінде және тіпті тұрғылықты жерді таңдағанда да қойды. Саяси, азаматтық құқықтардағы әйелдердің ерлермен теңдігі 1918 жылдың шілдесінде қабылданған алғашқы кеңес Конституциясымен бекітілді.

Айта кететін, Ресейде екі дүниежүзілік соғыс арасында ерлер мен әйелдердің құқықтық мәртебесін теңестіруде айтарлықтай серпіліс жасалды, ал әлемде тұтастай алғанда жағдай өзгеріссіз қалды.

Әйелдер құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық құқықты дамыту үшін эволюциялық құжат Ұлттар Лигасының Жарғысы болды, оған әйелдер саудасына тыйым салу (22-бап), сондай-ақ ер, әйел және бала үшін әділ және адамгершілік еңбек жағдайларын қамтамасыз ету туралы баптар енгізілді.

Ұлттар Лигасы әйелдердің құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау мәселелерімен белсенді айналысты әртүрлі елдердегі әйелдердің жағдайына зерттеулер жүргізілді, бірнеше шолу баяндамалары дайындалды. Алайда, әйелдер құқығын құрметтеудің жалпы қағидасы, әйелдер мен ерлердің теңдігі қағидаты, әйелдердің саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау кепілдіктері Ұлттар Лигасының өмір сүру кезеңінде жалпыға бірдей деңгейде тұжырымдалмады.

Аймақтық деңгейде американдық мемлекеттер XX ғасырдың бірінші жартысында әйелдер құқығын қорғау мәселелерімен белсенді айналысты.

БҰҰ-ның бейбітшілікті қамтамасыз етудегі немесе басқа да халықаралық деңгейдегі науқандарының ең түпкі мақсаттары – әйел құқықтары мен еркіндіктерін қорғау болып табылатыны сөзсіз. Біріккен Ұлттар Ұйымының әйел құқықтары саласындағы жүйесі үш жыл көлемінде қалыптасқан еді (1945-1948 жж.). БҰҰ-ның Жарғысы бекітілгеннен кейін, институциональды деңгейде әйел құқықтары саласындағы мәселелерге байланысты негізгі мекемелер мен арнайы агенттіктер құрылған болатын. Осы мекемелердің әйел құқықтары мен еркіндіктерін қорғауды қалыпты қамтамасыз етуі үшін, әйел құқықтары жөніндегі қосымша конвенциялар арқылы толықтыру көзделді. 1945 жылдың Сан-Францискиде (АҚШ) қол қойылған БҰҰ-ның Жарғысы - әйел құқықтары мен еркіндіктерін баршаның тарапынан құрметтеу мақсатына негізделіп жасалынған алғашқы халықаралық келісім шарт. Халықаралық ұйым жағынан әйел құқықтарын халықаралық деңгейде қорғау идеясы, бірнеше ғасырлар бұрын, әлемнің әр түкпірінде пайда болған «фәлсәфәлік» әлеуметтік және саяси қозғалыстар мен әртүрлі заңдық тұжырымдар негізінде туғаны белгілі. Алайда, көптеген себеп - салдарларға байланысты, ұзақ уақыт бойы қарапайым декларациялық үндеулермен шектеліп келді. Осыған қарағанда БҰҰ-ның Жарғысы өзінің үшінші тармағының бірінші бабында және 55-бапта «нәсіліне, жынысына, тіліне және діни сеніміне қарамастан, баршаның әйел құқықтары мен еркіндіктерін құрметтеу, осы құрметті өзінің мақсатына жетудің негізі деп білу» ұйымның міндеті деп бекітеді. Жарғының инновациялық қалпы мақсаттарды қарапайым жариялаумен шектелген жоқ. Бұйрық рай күйінде жазылған 55-бап, «әйел құқықтарын жалпының құрметтеуі мен сақтауын» қамтамасыз етуге БҰҰ міндетті деп көрсетеді. Осы міндетті орындау мүмкіндігі үшін Жарғы тарапынан БҰҰ-на нақтылы билік пен әдіс-

тәсілдерін айқындап көрсетеді. Мұны негізінен үш тұжырыммен белгілеуге болады: «зерттеу», «тексеру», «ұсыныс». Сайып келгенде, БҰҰ осы билік пен әдіс-тәсілдер негізінде, ұйым шеңберінде жобаланған әйел құқықтары жөніндегі халықаралық келісім шарттарды, мүше мемлекеттердің бекітуіне ұсыныс жасау мүмкіндігіне ие болады. Осыған орай әйел құқықтары саласында ұсыныс жасау - БҰҰ-ның басты құралы. Ұсыныстардың нақтылы келісім шарттардан айырмашылығы, олар мүше мемлекеттер үшін заңды міндеттеме күшіне ие емес. Жарғының 56-бабын ескеретін болсақ, онда ұсыныстарды міндетті түрде жан-жақты әділ тексеруден өткізіп, оларға оң көзбен қарауды құптайды. Бұл бап әйел құқықтары саласындағы мақсаттарға да жету үшін мемлекеттерді бірігіп немесе жеке түрде БҰҰ-мен ынтымақтасуға іс-әрекеттер жасауға міндеттейді. Керісінше жағдайда, БҰҰ –ның ұсыныстарын орындамау, 56-бапқа қайшы деген бас келісім жасалынған. Бұл бап апартеидтік жүйені қолдамау жөніндегі БҰҰ-ның қаулы-қарарлары кей жағдайда жеке мемлекеттер жағынан қолдау таппауының нәтижесінде жасалынған болатын. Әйел құқықтары жөніндегі БҰҰ-ның ұсыныс күйінде берілген нақтылы міндеттемелерінің өсуі қарапайым халықаралық заңдарды күшейте түскендігін атап өту қажет. Мұны 1948 жылы дүниеге келген «Әйел құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының» бірнеше тармақтарынан көруге болады.

Соған қарамастан, осы міндеттемелер БҰҰ-ның ұсыныстарына тек оң көзбен қарау керек дегенмен шектеліп қалмайды. Бұл міндеттемелер әр елдің өз әдіс-тәсіліне, ерекшелігіне сай әйел құқықтары мен еркіндіктеріне байланысты ұлттық заңдарды сөз жүзінде ғана емес, іс жүзінде де БҰҰ-ның басшылығынсыз-ақ дамыта түсуге міндеттейді. 56-бап әйел құқықтары саласында халықаралық ынтымақтастықты кеңейте түсу үшін, мемлекеттердің біріге жұмыс жасауын қолдайды. Осыған орай бірқатар негізгі аймақтық ұйымдардың, яғни Еуропалық Кеңестің, Американдық Штаттар ұйымы және Африкандық Одақ ұйымы қызметтері әйел құқықтары мен еркіндіктерін қорғауға және қамтамасыз етуге арналған. Әйел құқықтарына байланысты БҰҰ-ның заңды шаралар қабылдау мүмкіндігін жарғы жоққа шығармайды. Мұндай шаралар әлемге қауіп төнген жағдайда Қауіпсіздік Кеңесінің де қаулы - қарарларында көрініс табуы мүмкін. Кең көлемде әйел құқықтары бұзылған сәтте, соның салдарынан бейбітшілікке қауіп төнетін болса, Қауіпсіздік Кеңесі қандайда бір шешім қабылдайды. Жарғының 94-бабына сәйкес халықаралық соттың да шешімі әйел құқықтары мен еркіндіктерін қорғауға арналуы мүмкін. Тек бүгінгі күнге дейін іс жүзінде сот көлемінде әйел құқықтарына байланысты қаралған мәселелер өте аз.

Жарғының осы инновациялық қамтамасыз етілуі, Сан-Францискі мәжілісіне қатысқан барлық мемлекеттердің ықыласымен қабылданып, сонымен қатар кейбір мемлекеттік өкілдер ішінде ақыл-кеңесші ретінде болған үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері жағынан қолдау тапқан болатын. Осының нәтижесінде жарғының 71-бабын қабылдауға мүмкіндік туды. Бұл бап бойынша толық құқылы үкіметтік емес ұйымдар Экономикалық және әлеуметтік кеңестің, Әйел құқықтары жөніндегі комиссиясының және т.б. ұйымдардың жұмысына Кеңес жағынан кеңесші дәрежесіне алғаннан кейін қатысу мүмкіндігіне ие болған. Әлбетте, Жарғы – құрастырған үкіметтер, жаңа ұйымдар күштерін екі жақты бекітуге, яғни ұлттық егемендік және мемлекетаралық достық қарым-қатынас пен ынтымақтастық арқылы ұмтылды. Басты мақсатты, оның ішінде әйел құқықтарын қорғауды орындауды, мемлекеттердің іс-әрекетінде үйлестіруші болып табылатындығы баршамызға мәлім. БҰҰ-ның ережесі - шектелген жүйені болдырмауға бағытталған. Жарғыда көрсетілген ережелер әр елдің ішкі заңдылығына араласпауды қадағалайды. 1948 жылдан халықаралық жағдайдың шиеленісе түсуі, әсіресе «қырғи-қабак» соғыстың кең етек жая бастауы, БҰҰ қабырғасында әйел құқықтары мәселесін талдауды саясаттану деңгейіне әкелді. Бұл кездегі отарлық жүйеге, апартеидке қарсы халықаралық күрестер және әр ұлттың өз мемлекеттік құрылысын өзі таңдауға бет алуы осы саладағы жүйені елеулі либералдандыруға жетеледі. БҰҰ әйел құқықтары саласындағы

міндеттемелерін де кеңейте түсіп, біршама ережелер көлемін қарады. Бұл даму – көптеген саяси және әлеуметтік себептердің нәтижесі: яғни, бұл қоғамның әйел құқықтары жөніндегі беймазалануының өсе түсуі, демократиялану, отарлық жүйені жою және өзара байланыстағы алға басу, үкіметтік емес ұйымдардың рөлінің өсуі мен мемлекетаралық жарыстар. Сонымен бірге, БҰҰ тарапынан әйел құқықтарын қорғау мүддесіне арналған ұлттық жоспарларды дайындау және жүзеге асыруы кезеңіндегі ықпалы ұлттық құқық қорғау институттарын құру және нығайту;

Ұлттық заңдар мен саясаттағы әйел құқықтарын қорғау саласындағы дайындықта халықаралық үлгімен бірлестіріп жүйелеу әдістеріне қатысты ұсыныстар;

Әділеттік жүйесін нығайту немесе әрқилы кәсіптік топтарды әйел құқықтары мәселесінде дайындауды ұйымдастыру жөніндегі көмектер жатады. Ұлттар Лигасының жалғасы болып табылатын БҰҰ-ның одан басты айырмашылығы да, осы әйел құқықтарын қорғау мәселесіндегі құрылысынан да ерекше көрінеді. Әсіресе өте маңызды ерекшелігі-көпжақтылығы мен БҰҰ жүйесінің табиғи қозғалмалығы. Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы осы халықаралық ұйымның көптеген институттары мен мекемелеріне әйел құқықтары мәселесінің әр түрлі астарларын қарау құқықтарымен қоса кең көлемде өкілдік береді. БҰҰ-ның барлық негізгі мекемелері әйел құқықтары саласында тікелей немесе қосымша рөлге ие болуда. Осы негізгі мекемелерге қосымша ретінде тек әйел құқықтары мәселесіне қатысты арнайы мекемелер құрылған. Әлбетте, әйел құқықтары мен негізгі еркіндіктері жөніндегі мекемелер мен институттардың көптігіне қарай күрделене түсуі- әйел құқықтары мәселесінің жан-жақтылығынан туған қажеттілік.

Әйелдер құқықтарына байланысты жедел мәселелердің бірі-ерлер мен әйелдер арасындағы теңдікті сақтауға жету, сол ретте Комиссия осыны іске асыру жолын көрсетуге тиіс екендігін Кеңес ашық мәлімдейді.

1998 жылдың ақпан айында Қазақстан Республикасы Президент жанындағы адам құқықтары жөніндегі Комиссия БҰҰ-ның даму бағдарламасының арасында келісімге қол қойылды. Осы келісімге сәйкес Комиссияны нығайту бойынша жоба дайындалды. Осы кезден бастап БҰҰ-ның даму бағдарламасы Комиссиямен бірге белсене жұмыс істейді. Комиссия өз қызметі аясының шектелгендігі салдарынан адам құқықтары проблемалары бойынша өз мандаты шеңберінде жұмыстарды тиімді жүргізуде көп қиыншылықтар көрді. Президент жанындағы адам құқықтары жөніндегі Комиссия 12 наурыз 2003 ж ҚР-сы Президентінің Жарлығымен құрылған. Бұл Комиссия өзінің статусы бойынша елбасы жанындағы консультативті-кеңесші орган болып табылады¹⁶. Комиссияның міндеттері: Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретіндегі өзінің конституциялық мәртебесін іске асыру үшін жағдай жасау;

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау тетігін жетілдіруге жәрдемдесу сонымен қатар, орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі қызметіне жәрдемдесу. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау саласындағы мемлекеттік саясат тұжырымдамалары мен бағдарламаларын әзірлеуге қатысу. Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға жәрдемдесу болып табылады.

Комиссияның күзінеттілігіне мыналар жатады: ҚР-сы Президентіне және тікелей комиссияға жолданған өтініштерді адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау мәселелері бойынша жылдық және арнайы баяндамалар жасау. Адам құқықтарын қорғаудың тетіктерін жетілдіру ұсыныстарын зерттеу. Қазақстанның мүддесін қозғайтын адам құқықтары туралы

халықаралық құқықтық құжаттар бойынша аналитикалық материалдарды, сараптамалық қорытындыларды дайындау, адам құқықтары бойынша маманданған халықаралық ұйымдардың жұмысына қатысу. Бұл Комиссияның тиімділігі шектеулі және елдегі адам құқықтары бойынша жағдайға әсерін нығайту үшін оның қызметін реформалау қажет. Ал егерде Қазақстанда омбудсман институты құрылатын болса, онда комиссияның ролін қайта қарау қажет. Екі мекеме бір бірін толықтыра білуі керек. Адам құқықтары мәселелері бойынша үкімет құрылымында жұмыс істейтін орган, осы құрылымға тәуелді болады. Адам құқықтары бойынша тәуелсіз мекеме құру қажет, сонымен қатар осы тәуелсіз мекеменің жұмысын толықтыратын, үкімет құрылымында адам құқықтары бойынша мәселелерді қарауға міндетті үкіметтік орган құру керек. Омбудсман институты көптеген Еуропа, Америка, Азия елдерінде қалыптасқан. Әлемдік тәжірибе осы институттың жоғары тиімділігін дәлелдеді. Түрлі мемлекеттерде Бұл институт әр түрлі аталады, бірақ негізгі мәні бір - адам құқықтарын мемлекеттегі шенеуніктер жағынан билікті теріс пайдалану және немқұрайлылықтан қорғау. 1992 ж Маастрих келісімі Еуропалық Одақ органдарының жүйесіне омбудсмен институтын енгізді. II дүние жүзілік соғыстан кейін әлемдегі мемлекеттердің басым көпшілігінің тәжірибесінде және қоғам санасында үлкен өзгерістер орын алды. Адам құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын атқару билігі органдарының қызметіне бақылауды және қадағалауды әкүзеге асыратын органдар жүйесінде маңызды орынды омбудсмен институты алады. Институттың негізгі принципі, оның функционалды мақсаты - адам және азаматтың құқықтарын қорғаудың құралы ретінде болу. Омбудсмен институты соттан тыс бақылау нысаны, Конституциялық қауіпсіздікті, атқару билігі қызметінің әкімшілігіне, заңдылығы мен құқықтық негізіне жария сенімді нығайтудың «адам - мемлекет, азаматтық қоғам - мемлекет» тұрғысында қалыптасқан мәселелерді женудің маңызды факторы. «Омбудсмен» швед сөзі, басқа адамдардың агенті, адвокаты, өкілі болған тұлға деген мағынаны білдіреді. Теорияда «омбудсмен» термині адам құқықтарын қорғау бойынша арнайы қызметтің бейнесі¹⁷. 2003 жылғы 1-қаңтардағы «Адам құқықтары жөніндегі өкілетті туралы» ҚР-ның заңының 1-бабының 1-бөлігінде былай деп көрсетілген: «Адам құқықтары жөніндегі өкілетті (бұдан әрі өкілетті) - адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына бақылау жасайтын, азаматтардың жүгінулері бойынша және өз бастамасы бойынша мемлекеттік органдар мен басқада ұйымдардың және олардың лауазымды тұлғаларының, мемлекеттік қызметкерлердің, заңды тұлғалардың шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) тексеріс жүргізуге, сонымен қатар адам және азаматтың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру бойынша шаралар қабылдауға құзіреттілік берілген тәуелсіз лауазымды тұлға». Омбудсмен институты немесе адам құқықтары жөнінде өкілетті - формальды емес институт, сотқа балама болып келеді, бірақ оның орнын баса алмайды. Ол адам құқықтарын белгілемейді. Омбудсмен өз құзіреті шегінде органдардың әрекеттеріне шағымдарды алып, тергеу жүргізетін тәуелсіз, әділ үшінші жақ болып табылады. Өзінің статусы, мандаты, өкілдіктері бойынша ҚР-сы Президенті жанындағы адам құқықтары жөніндегі Комиссия толық мағынада елдегі адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі ұлттық мекеме болып табылмайды. Өзінің құрылу механизмі және қызмет етуі бойынша Комиссия - бұл елдегі адам құқықтарының жағдайына баға беруге, адам құқықтарының дамуындағы негативті және позитивті тенденцияларды табуға және өзінің тұжырымдары жөнінде Президентті хабардар етуге бағытталған консультативтік-кеңесші орган. Нақты адамның немесе адамдар тобының конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тәжірибе жүзінде қорғауды алатын болсақ Бұл мекеменің қызметінің тиімділігі томен. Басқа елдердің әлемдік тәжірибесін ескере отырып және Париж принциптерін басшылыққа ала отырып адам құқықтары жөніндегі ұлттық мекемелер адам құқықтары аясында нақты функцияларды жүзеге асыру үшін конституция немесе заңмен құрылатын орган болуы керек. Сонымен бірге мұндай ұлттық мекемелер

жеткілікті міндеттерге және өкілеттіктерге ие болады, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша тиімді қызмет жасау үшін қажетті тәртіппен қамтылады. Осылайша консультативті-кеңесші орган ретінде адам құқықтары жөніндегі Комиссиямен жария билікпен азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша функцияларды жүзеге асыратын ұлттық мекеме ретінде омбудсмен институтының ролінің айырмашылықтары байқалады.

Осы жағдайды декларация деңгейінде емес, тәжірибеде жүзеге асыру деңгейінде жақсарту үшін жеткілікті саяси ерік қажет. Осы екі шарт билік орындарымен мойындалған жағдайды, адам құқықтары жөніндегі бағалы, тиімді қызмет ететін ұлттық мекеме құру мәселесі қойылды. Ол мекеме кез келген атаумен құрылуы мүмкін: омбудсмен, адам құқықтары жөнінде өкілетті, азаматтар қорғаушысы, халық қорғаушысы, адам құқықтары жөніндегі өкіл және т.б. Париж принциптерін және Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы стандарттарын басшылыққа ала отырып Мұндай институт Конституцияда немесе заңда бекітілуі керек. ҚР-сы Конституциясының 1-бабында мемлекеттің ең қымбат қазынасы - адам, оның өмірі, құқықтарымен бостандықтары деп, ал 12-бабының 2-бөлігінде адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзгеде нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады деп көрсетілген, бұл осындай институтты құруға құқықтық негіз болады. Сонымен, біздің адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын сақтау аясындағы тарихи тәжірибемізді және реформалау кезеңінің ерекшеліктерін ескере отырып омбудсмен институтының конституциялық бекітілуі аса маңызды. Омбудсманды тағайындау не сайлаумен және осы адам құқықтары жөніндегі ұлттық мекеменің есеп беруімен байланысты мәселеде маңызды. Нақты қызмет ететін омбудсмен институтын құру Бұл азаматтардың негізгі құқықтар мен бостандықтарын ең алдымен олардың жария биліктің теріс пайдалануы және бұзылуынан қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық жүйенің қалыптасуы аясындағы үлкен талпыныс.

Айта берсек Қазақстан Республикасының Конституциясы мен адам құқықтары туралы халықаралық құжаттарда Мұндай сәйкестіктер көп. Қазақстан Республикасының басқа мемлекеттермен халықаралық шарттары Қазақстан Республикасының адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қолдану және сақтаудың жолын қуушы екендігінің бір дәлелі. Мысалға, ҚР-ның 9-қыркүйек 1994 жылы қол қойған ТМД бойынша «Әлеуметтік жәнердемдерді төлеу, балалары бар отбасыларға компенсация және алимент төлеу туралы», 5 сәуір 1994 жылы қол қойылған «Ұлы отан соғысының қатысушылары мен мүгедектері, басқа мемлекеттердің территориясындағы соғыс әрекеттерінің қатысушылары, қайтыс болған әскери қызметшілердің отбасылары үшін өзара жеңілдіктер мен кепілдіктер туралы», 26 маусым 1994 жылғы «Халықтың денсаулығын сақтау саласындағы ынтымақтастық туралы» және көптеген басқада бұрынғы ССР Одағының территориясындағы адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында және дамытуға бағытталған келісімдерді айтуға болады. ҚР-сы адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын сақтауда халықаралық құқықтық актілердің ұлттық заңдар алдындағы басымдығын мойындайды. ҚР-сы 29 маусым 1998 жылы Қазақстан Республикасы 7 наурыз 1966 ж «Нәсілдік дискриминацияның барлық нысандарын жою туралы», 18 желтоқсан 1979 ж «Әйелдерге қатысты дискриминацияның барлық нысандарын жою туралы», 9 желтоқсан 1948 ж «Геноцид қылмысын ескерту және ол үшін жаза туралы», 10 желтоқсан 1984 ж «Азаптауға және басқа қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір корсету не жазалау түрлеріне қарсы» - Конвенцияларына қосылды. Адам құқықтарының Жалпы Декларациясының 29-бабына сәйкес, «Әр адамның қоғам алдында міндеттері болады», ҚР-сы Конституциясының 34-38 баптарында Қазақстан азаматының ҚР-ның Конституциясын және заңдарын сақтау, мемлекеттік рәміздерді

құрметтеу, заңды түрде белгіленген салықтарды төлеу, Қазақстан Республикасын қорғау және тарихи және мәдени мұралардың сақталуына қамқорлық жасау міндеттерін айқындайды.

Конституцияның «Адам және азамат» бөлімінің 39-бабында және Декларацияның 29-бабының 2-бөлігінде былай делінген: «адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін».

Адам құқықтарын қорғаудың маңызды құралы - сот. Бірақ құқықтарын қорғау және қамтамасыз ету үшін жүгіну тәртіптік қиыншылықтарымен қатар сот шығындарын төлеу қажеттілігімен жүреді. Мұны шетел сарапшыларыда мойындайды, яғни демократиялық дамыған мемлекеттерде де сот процестерінің қымбаттылығына байланысты өз құқықтарын қорғау үшін адам құқықтары жөнінде өкілеттілерге (омбудсмендерге) жүгінгенді артық көреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Поленина С.В. *Халықаралық және ұлттық аспектідегі адам құқықтары жүйесіндегі әйелдер құқығы.* М., 2000. С. 5.// С. 32.// С. 15.// 1998. С. 189.// С. 210.// С. 10.// С.44.
2. Карташкин В.А. *Адам құқықтары: жаһандану жағдайындағы халықаралық қорғау.* М., 2011.; Ковалев А.А. *Адам құқықтарын халықаралық қорғау: Прок. жәрдемақы.* М., 2013. С. 23.
3. Васильева Т.А., Карташкин В.А., Колесова Н.С.т.б. *Адам құқықтары: оқулық.* М., 2015. С. 59.
4. Семитко А.П. *Құқықтық мәдениетті құқықтық процесс ретінде дамыту: Дипломдық жұмыстың авторефераты. дисс... док. Ғылымдар. Екатеринбург, 1996. С. 21.*
5. Макаров А.Н. *Халықаралық жеке құқықтың негізгі принциптері.* М., 1924. С. 17.
6. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2022.14.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

*Қабжанова Аружан, Қабдуали Мади
Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Қайнар Академиясы
«Құқықтану» ББ 4-курс студенттері*

Баланың негізгі құқықтары мен міндеттері

Аңдатпа

Балалар мемлекеттің ерекше қамқорлығына мұқтаж. Ал мемлекетке өз кезегінде бала құқықтары мен мүдделерін дүниежүзілік тұрғыда қорғауды қамтамасыз ету міндеті жүктелген. Сондай-ақ бала мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтарға ие, заңи тұрғыда толық құқықты субъект болғанымен қоғам мен отбасында ата-анасы мен басқа да тұлғаның ықпалындағы объект ретінде қарау кең таралған. Баланы қорғау әлеуметтік жүйесі негізінде қоғам мен оның ресми құрылымдары арқылы өмір сүрудің кепілдендірілген жағдайын қамтамасыз ету, баланың тұлғалық тұтынушылығы мен қызығушылықтарын қанағаттандыру мақсатында оның тіршілігін қамтамасыз ету мен дамуының үйлесімділік жағдайларын қолдауды

ұйымдастырушылық, құқықтық, қаржы-экономикалық, әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық шараларын жүзеге асыру бойынша жүйе.

Түйін сөздер: Бала құқықтары, отбасы, ата-аналар, балалардың мүддесі, қамқорлық, құқықтық сана, құқытық тәрбие, азаматтық қоғам, Конституция, адам құқықтары, норма, міндеттеме, неке.

Основные права и обязанности ребенка

Аннотация

Дети нуждаются в особой заботе государства. А на государство, в свою очередь, возложена задача обеспечения защиты прав и интересов детей во всем мире. Также, хотя ребенок и обладает имущественными и неимущественными личными правами, он является полноправным субъектом права, однако в обществе и семье распространено рассмотрение его как объекта под влиянием родителей и других лиц.

Ключевые слова: Права детей, семья, родители, интересы детей, забота, правосознание, правовое воспитание, гражданское общество, Конституция, права человека, нормы, обязанности, брак.

Basic rights and obligations of the child

Abstract

Children need special care of the state. And the state, in turn, is entrusted with the task of ensuring the protection of the rights and interests of children around the world. Also, although the child has property and non-property personal rights, he is a full-fledged subject of law, however, in society and the family, it is common to consider him as an object under the influence of parents and other persons.

Key words: Children's rights, family, parents, interests of children, care, legal awareness, legal education, civil society, Constitution, human rights, norms, duties, marriage.

Халқымыздың сан ғасырдан бергі даналығына құлақ ассақ, «Адамның бақыты — балада» деген екен. Кез келген адам өзі өмір бойы қуып жете алмайтын бақыт деген құдыретті сөздің өлшемі өмірінің жалғасы ұрпағымен келетініне мән бермеуі де мүмкін. Біреу бақытын байлықтан тапқысы келсе, екінші біреуі даңқ пен атақтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Мұның бәрі түсінген адамға қолдың кірі сияқты нәрсе. Адамға нағыз бақытты тәрбиелі ұрпағы ғана сыйлай алады. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз тегін айтылмаса керек.

Олай болса адам өмірінің мәні — өз ұрпағы. Шыр етіп сәби дүниеге келген сәттен бастап ата-ана алдында нәзік те қиын, қыр-сыры мол үлкен қоғамдық міндет тұрады. Ол — бала тәрбиесі [1]. Отбасы - адамзат бесігін тербеткен ұя болса, сол отбасындағы баланың бас ұстазы - ата-ана. Ата-аналар өздерінің балаларын тәрбиелей отырып, оны қорғауға міндетті. Өлі жасы жетпегендіктен, әлі қабілеті толық қалыптаспағандықтан балалар өз мүдделерін өздері қорғай алмайды.

Сондықтан ата-аналар, біріншіден, балаларының құқығын қорғауға міндетті. Бұл оның мүлкіне де, жеке басына да қатысты. Екіншіден, балалардың мүддесін қорғауға заң жүзінде белгіленетін құқық, мысалы, баланың мұрагер болу құқығы да жатады. Құқықты қорғауға баланың құқығын бұзуға жол бермеу үшін күресу мәселесі де қосылады. Ата-аналар өз балаларының заңды өкілі болып табылады. Ата-аналар өздерінің баласына былай да теріс қарамайтыны табиғи нәрсе. Дегенмен, өкінішке орай, өмірде басқа да жағдайлар кездесетіні жасырын сыр емес. Тәрбиеден қате жіберілсе, оның салдары ата-ананың өзіне тиеді. Тәрбиесіздік пен адамгершілікке жатпайтын тәртіп балаға оңайға соқпайды. Қоғам да, басқа

адамдар да мұндай қылықтан зиян шегеді. Мұның арты заңды, құқықты бұзушылыққа дейін әкеліп соғатыны тағы бар. Сондықтан өзінің борышын дұрыс атқармаған ата-анаға заңның да қолданатын шарасы болады. Кейбір сирек жағдайларда ата-ана (әкесі не шешесі) өзінің ата-аналақ құқығынан заң жүзінде айырылуы мүмкін.

Кейбір сирек кездесетін жағдайлар дегеніміз не? Енді соған келейік. Біріншіден, егер ата-ана адамгершілік, әділеттілік тәрбиесімен айналыспаса, оқуы мен қалыпты дамуына қажетті жағдай жасамаса, онда ол баласын тәрбиелеудегі өзінің міндетінен қашқандыққа жатады. Екіншіден, мұндай жағдайда ата-аналар өздерінің құқығын теріс пайдаланған (оқуға баруына бөгет жасау, сабаққа дайындалуына мүмкіндік бермеу, қайыр сұрауға мәжбүр ету, баланы басқа да теріс қылықтарға ұрындыру) болып табылады. Үшіншіден, егер ата-ана ұрып-сабаса, баласын қорқытса, тамақ бермесе, үйден қуып жіберсе, қадір-қасиетін қорласа, төртіншіден, ата-ана өзінің адамшылыққа жатпайтын, қоғамға қарсы қылығымен зиянды түрде ықпал етсе, бесіншіден, үнемі маскүнемдікке, қорлыққа салынса, ондай ата-аналарды ата-аналық құқықтан айырады.

Ата-аналық құқықтан айырғаннан кейін ата-ана мен бала арасындағы байланыс тоқталады. Соттың шешімімен ата-аналық құқығын жойған адамда енді баласын тәрбиелеу құқығы болмайды, сондай-ақ ол ата-ананың басқа да құқығы жойылады. Ол ата-ана енді басқа біреуден өзінің баласын сұрап ала алмайды, баланың заңды өкілі бола алмайды, оның мүддесін қорғауға да құқығы болмайды. Бірақ ата-аналық құқығы жойылған адам баланы материалдық жағынан қамту міндетінен босатылмайды. Егер ата-аналық құқығынан айрылған адам өзінің қателігін мойындаса, жеке басының тәртібін түзесе, онда оған ата-аналық құқығы қайтадан қалпына келтірілуі мүмкін.

Ата-анасының қамқорлық жасауынан айрылған баланы тәрбиелеп, мәпелеу — мемлекеттің, қоғамның қасиетті борышы. Жетімдерге қамқор болу — кез келген халықтың қалыптасқан дәстүрі. Бұл жұмыспен арнайы айналысатын мемлекеттік органдар бар. Бұлар — білім беру (қамқор болу, қарауына алу), денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау органдары. Олар панасыз қалған балаларды өз қарамағына алады, оларға қамқорлық жасайтын адамдарды тағайындайды. Балалар өздерін өздері қорғай алмайтын болғандықтан, оларға қамқор болып, қорғайтын мүдделерін жақтайтын адам белгіленеді. Қамқоршы не қарауына алушы болып өз міндеттерін өз еркімен орындауға дайын тұратын баланың туысы немесе басқа адам белгіленеді.

Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Кодексінде жазылған:

1. Он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам бала деп танылады.
2. Әрбір баланың мүмкін болғанынша отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-анасын білуге құқығы, олардың қамқорлығына құқығы, өзінің мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, олармен бірге тұруға құқығы бар [2].

Баланың өз ата-анасы оның тәрбиеленуіне, оның мүдделерін қамтамасыз етуіне, жан-жақты өсіп-жетілуіне, оның адамдық қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар.

Ата-анасы болмаған жағдайда, оларды ата-ана құқығынан айырған жағдайда және ата-ана қамқорлығынан айырылудың басқа да жағдайларында баланың отбасында тәрбиелену құқығын осы Кодекстің 13-тарауында белгіленген тәртіппен қорғаншы және қамқоршы орган қамтамасыз етеді.

Баланың ата-анасының екеуімен де, аталарымен, әжелерімен, аға-інілерімен, апа-сіңлілерімен (қарындастарымен) және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы некесінің бұзылуы, оның жарамсыз деп танылуы немесе ата-анасының бөлек тұруы баланың құқығына әсер етпеге тиіс.

Ата-анасы бөлек тұрған жағдайда баланың олардың әрқайсысымен қарым- қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы әртүрлі мемлекеттерде тұрған жағдайда да баланың өз ата-анасымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. Кейбір жағдайға (ұсталу, тұтқындалу, қамауға алыну, емдеу мекемесінде болу) ұшыраған баланың заңда белгіленген тәртіппен өзінің ата-анасымен және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар [2].

Бала отбасында өз мүддесін қозғайтын кез келген мәселені шешу кезінде өзінің пікірін білдіруге, сондай-ақ кез келген сот немесе әкімшілік іс қарау барысында тыңдалуға құқылы. Он жасқа толған бала пікірі, егер бұл пікір оның мүдделеріне қайшы келмейтін болса, ескерілуге міндетті.

Аталған Кодекс бойынша:

1. Баланың ат алуға, әкесінің атын және тегін алуға құқығы бар.
2. Балаға ат ата-анасының (немесе олардың орнындағы адамдардың) келісімі бойынша қойылады, аты-жөні әкесінің аты бойынша не ұлттық дәстүрлер ескеріле отырып беріледі. Әкесі атын өзгерткен жағдайда оның кәмелетке толмаған балаларының әкесінің аты-жөні өзгереді, ал кәмелетке толған балалардың әкесінің аты-жөні бұл туралы өздері арыз берген жағдайда өзгертіледі.
2. Баланың тегі ата-анасының тегімен айқындалады. Ата-анасының тегі әртүрлі болған жағдайда балаға ата-анасының келісімі бойынша әкесінің немесе анасының тегі беріледі. Ата-анасының тілегі бойынша балалардың тегі ұлттық дәстүрлер ескеріле отырып, әкесінің немесе атасының атынан шығарылуы мүмкін.
3. Баланың атына және (немесе) тегіне қатысты ата-ананың арасында туындаған келіспеушілік сот тәртібімен шешіледі.
4. Егер әкесі белгіленбесе, баланың аты анасының көрсетуі бойынша қойылады, әкесінің аты-жөні баланың әкесі ретінде жазылған адамның аты бойынша, тегі — анасының тегі бойынша беріледі.
5. Егер ата-анасының екеуі де белгісіз болса, баланың тегін, атын, аты-жөнін қорғаншы және қамқоршы орган қояды.

Ал егер де ата-анасының екеуі де тегін өзгерткен жағдайда кәмелетке толмаған балалардың тегі өзгереді. Бала он алты жасқа толғанға дейін ата-анасының бірлескен өтініші бойынша азаматтық хал актілерін жазу органы баланың мүдделерін негізге ала отырып, баланың атын, сондай-ақ оған берілген текті басқа ата-ананың тегіне өзгертуге рұқсат беруге құқылы. Неке тоқтатылған немесе неке жарамсыз деп танылған жағдайда балалар өздеріне туған кезде берілген тектерін сақтап қалады [2].

Егер ата-анасы бөлек тұрса және бала бірге тұратын ата-анасының біреуі оған өзінің тегін бергісі келсе, азаматтық хал актілерін жазу органы бұл мәселені баланың мүдделеріне қарай және ата-ананың пікірін ескере отырып шешеді. Ата-ананың тұратын жерін анықтау мүмкін болмаған, ол ата-ана құқығынан айырылған, әрекетке қабілетсіз деп танылған жағдайда, сондай-ақ ата-ана баланы асырап-бағу мен тәрбиелеуден дәлелді себептерсіз ретте оның пікірін ескеру міндетті емес.

Егер бала бір-бірімен некеде тұрмайтын адамдардан туған болса және әкесі заңды тәртіппен белгіленбесе, азаматтық хал актілерін жазу органы, баланың мүдделерін негізге ала отырып, оның тегін анасының осындай өтініш жасаған кездегі соның тегіне өзгертуге рұқсат етуге құқылы.

Он жасқа толған баланың атын және (немесе) тегін оның келісімімен ғана өзгертуге болады.

Баланың ұлты оның ата-анасының ұлтымен айқындалады. Егер ата-анасының ұлты әртүрлі болса, ол баланың қалауы бойынша оған жеке басының куәлігі немесе паспорт берілген

кезде әкесінің немесе шешесінің ұлтымен айқындалады. Одан әрі баланың ұлты оның өтініші бойынша басқа ата-анасының ұлтына өзгертілуі мүмкін.

Баланың мүліктік құқықтары:

1. Баланың аталған кодексте белгіленген тәртіппен және мөлшерде өзінің ата-анасынан және отбасының басқа да мүшелерінен асырау қаражатын алуға құқығы бар.

2. Балаға алименттер, зейнетақылар, жәрдемақылар ретінде тиісті сомалар ата-анасының (олардың орнындағы адамдардың) билік етуіне келіп түседі және оны олар баланы асырап-бағуға, оған білім беруге және оны тәрбиелеуге жұмсайды.

3. Баланың өзі сыйға немесе мұрагерлік тәртібімен алған кірістерді, мүлікті, сондай-ақ баланың қаражатына сатып алынған басқа да кез келген мүлікті меншіктенуге құқығы бар. Өз еңбегінен кіріс алған бала, егер ол ата-анасымен бірге тұрса, отбасын асырау жөніндегі шығыстарға қатысуға құқылы.

4. Баланың ата-ана мүлкіне меншік құқығы болмайды, ата-ананың баланың мүлкіне меншік құқығы болмайды. Бірге тұратын балалар мен ата-аналар бір-бірінің мүлкін өзара келісім бойынша иеленіп, пайдалана алады.

5. Ата-аналар мен балалардың ортақ меншік құқығы пайда болған жағдайда олардың ортақ мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы азаматтық заңдарда белгіленеді.

Баланың өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлікке билік ету құқығы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (Жалпы бөлім) 22 және 23-баптарымен белгіленеді [3].

Барлық құқық барлық балаға бірдей тарайды. Мемлекет баланы зорлық-зомбылықтың барлық түрінен қорғауға және оның құқығын қорғау үшін тиісті шараларды қолдануға міндетті. Балаға қатысты жасалатын барлық іс-әрекет оның мүддесін толық көлемде ескеруі қажет. Егер ата-ана, немесе басқа тұлғалар балаға керекті қамқорлықты көрсете алмаса, онда бұл жауапкершілікті мемлекет өз мойнына алуы тиіс [3].

Сонымен, әр бала өзі өмір сүрген ортада қоғамның бір мүшесі болып саналады. Әрбір бала өз отбасында, ата-анасымен бірге өмір сүруге құқылы. Олар өздерінің табиғи нәзіктігіне байланысты ерекше қамқорлық пен қорғауды қажет етеді, әсіресе басты қамқорлық пен жауапкершілік отбасы иелеріне жүктеледі. Бала туылғанға дейін және туылғаннан кейін құқықтық және басқалай қорғау қажет және де бұл жерде бала құқығын қорғау жолында халықаралық ынтымақтастықтың рөлі зор.

Қоғам өмірінің сапасын арттыруға, әрине, бірінші кезекте – балалардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған Мемлекет басшысының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына жолдауы осының дәлелі.

Бүгінгі таңда республикада сәби жастан кәмелетке толғанға дейінгі жас аралығында 5 миллионға жуық бала өмір сүреді (0 -18 жас). Оның ішінде: 1 млн. 508 мыңы – мектеп жасына дейінгі балалар, 3 миллионға жуығы – мектеп жасындағы балалар, олардың әрқайсысы түрлі деңгейдегі мемлекеттің қамқорлығына мұқтаж.

Республикада балалық шақ мәселесімен айналысатын 9 министрлік пен ведомство, әр түрлі үкіметтік емес ұйымдар бар, олар өз құзіреті шегінде қызметтерін атқарады. Аталған мемлекеттік және үкіметтік емес құрылымдардың қызметін үйлестіру, сондай-ақ балалардың құқықтарын қамтамасыз етуді неғұрлым жақсарту бойынша халықаралық міндеттемелерді орындау мақсатында республикада алғаш рет баланың мүддесін қорғауды басқарудың жаңа мемлекеттік жүйесі құрылды. Оның басты құрамдас бөлігі – адамның адамгершілік-рухани дамуы.

Бұл жүйенің үйлестіруші органы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитеті болып табылады. Республиканың 16

өңірінде оның территориялық бөлімшелері – Балалардың құқықтарын қорғау департаменттері бар.

Комитет пен оның территориялық органдары қызметінің басты бағыты – балалардың өмір сүру сапасының әлеуметтік және құқықтық кепілін қамтамасыз ету. Өз қызметінің басынан, яғни 2006 жылғы наурыз айынан бастап, Комитет маңызды міндеттерінің бірі – балалардың құқықтарын қорғау саласындағы нормативті-құқықтық базаны жетілдіруді іске асыру бойынша бірқатар жұмыстар атқарды.

Баланы қорғау әлеуметтік жүйесі негізінде қоғам мен оның ресми құрылымдары арқылы өмір сүрудің кепілдендірілген жағдайын қамтамасыз ету, баланың тұлғалық тұтынушылығы мен қызығушылықтарын қанағаттандыру мақсатында оның тіршілігін қамтамасыз ету мен дамуының үйлесімділік жағдайларын қолдауды ұйымдастырушылық, құқықтық, қаржы-экономикалық, әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық шараларын жүзеге асыру бойынша жүйені түсінеміз.

Бала құқығын қорғау саласы адам құқықтарының қорғалуынан бастау алады. Сондықтан да бала құқығын қорғау саласының қалыптасуының тарихи алғышарттарына жүтінгенде адам құқықтарының қорғалуының тарихына талдау жасау қажет. Адам құқықтарын халықаралық қорғау қазіргі заманғы халықаралық құқықтың маңызды салаларының бірі болып табылады. Оның қалыптасуы өте күрделі.

Адам құқықтарын қорғау тарихы тереңде жатыр. Индивидтің құқықтық статусын реттейтін алғашқы нормалар Ежелгі Рим мен Ежелгі Греция, феодализм кезіндегі Англияның (1215 жылғы бостандықтың Ұлы Хартиясы, 1679 жылғы құқық туралы Билль), АҚШ-тың (1776 жылғы тәуелсіздік Декларациясы, 1787 жылғы АҚШ Конституциясы, 1789 жылғы құқық туралы Билль), Францияның Ұлы француз революциясы нәтижесіндегі (1789 жылғы адам мен азаматтың құқықтары Декларациясы) ұлттық заңнамаларында орын алды.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтары концепциясы категория ретінде XIII ғасырда Еуропада пайда болды. Бұл идея Гуго Гроций, Джон Локк, Эдмонд Бурк секілді танымал ойшылдардың еңбектерінде бастау алып, XIII ғасырда Томас Пейн еңбектерінде жалғасын тапты [4]. Сол кезеңнің ғалымдары адам құқығының табиғи-құқықтық теориясына көп зерделеу жасады: Петербург университетінің профессоры Ф.Мартенес былай деп жазды «барлық сауатты мемлекеттер азаматтығы мен ұлтына қарамастан кез-келген адамның тұлғалығына байланысты негізгі құқықтарын мойындайды» [5]. Ондай құқықтарға өмір сүру құқығы, діни бостандық құқығы жатады. Швейцария ғалымы И. Блюнчли адамның табиғи құқықтары «бейбіт өмірде де, соғыс кезінде де құрметті болу керек» деп атап өтті [6]. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары үшін басқа елдің ішкі істеріне араласу мен интервенцияның заңдылығы XVIII және XIX ғасырларда халықаралық құқық ғылымы өкілдері тарапынан «гумандық» мотивтер ретінде танылып, қолдауға ие болды.

Профессор А. Гефтер ғана егер мемлекет өз азаматтарының құқықтары мен бостандықтарына шектеу келтіріп жатса онда «ол елмен кез-келген байланысты үзу керек», бірақ оның ішкі істеріне араласпау керек деген [7].

Кез келген мемлекетте және кез келген қоғамда жетім балалар мен әрқилы себептерге байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалатын балалар әрқашан болған, бар және болады. Және де осы орайда, аталған жағдайға тап болған балаларды жеткізіп, тәрбиелеу қамын қоғам мен мемлекет өз мойнына алады. Ата-анасынан айырылған бала – бұл ерекше, нағыз қайғылы әлем. Отбасына, әке мен анаға қажеттілік – баланың ең үлкен қажеттіліктерінің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР “Бала құқығы туралы” Конвенциясы 1994 жылы 11 қараша

2. “Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы” Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсан N 269-XIII
4. *Международное право: Учебник для ВУЗов, под ред. В.И.Кузнецова. -М.: ЮРИСТ, 2001, 227-б.*
5. *Хлобустов О. Права человека: история и современность // Диалог, 1998 № 11, 87б.*
6. *Корнеева И.Л. Семейное право. Практикум. — М.: «Юристъ», 2000. — 350 с.*
7. “Балаларды қорғау және шетелдік бала асырап алу қатынасындағы ынтымақтастық туралы” 1993 жылы 25 шілдеде Гаагада қабылданған Конвенциясы

СЕКЦИЯ 3. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В РК

*Медеубеков Т.Ш.
К.ю.н., Доцент Академии Кайнар
Магистрант Бектурсынова Айсулу Нурлановна*

Отдельные аспекты криминологической характеристики убийства

Аннотация

Убийство является одним из наиболее древних и опасных видов противоправных деяний, известных человечеству. Убийство считается преступлением во всех правовых системах, хотя, разумеется, определённые отличия в понимании того, что следует считать убийством, а что нет, всё же имеются. В криминологии убийство анализируется, во-первых, одновременно в контексте условий внешней для человека среды и характеристик самого человека, во-вторых, не как одномоментный акт, а как определённый процесс, развертывающийся в пространстве и времени.

Ключевые слова: криминология, убийство, преступник, преступления, анализ.

Кісі өлтірудің криминологиялық сипаттамаларының жекелеген аспектілері

Аннотация

Адам өлтіру – адамзатқа белгілі заңсыз әрекеттердің ең ежелгі және қауіпті түрлерінің бірі. Кісі өлтіру барлық құқықтық жүйелерде қылмыс болып саналады, дегенмен, әрине, нені өлтіру және нені болмау керектігін түсінуде әлі де кейбір айырмашылықтар бар.

Криминологияда кісі өлтіру, біріншіден, бір мезгілде адамға сыртқы орта жағдайлары мен адамның өзіне тән ерекшеліктері контекстінде, екіншіден, бір реттік әрекет ретінде емес, кеңістікте болатын белгілі бір процесс ретінде талданады. және уақыт [1].

Түйін сөздер: криминология, кісі өлтіру, қылмыскер, қылмыстар, талдау.

Separate aspects of the criminological characteristics of the murder

Abstract

Murder is one of the most ancient and dangerous types of illegal acts known to mankind. Murder is considered a crime in all legal systems, although, of course, there are still some differences in understanding what should be considered murder and what should not be.

In criminology, murder is analyzed, firstly, simultaneously in the context of the conditions of the external environment for a person and the characteristics of the person himself, and secondly, not as a one-time act, but as a certain process unfolding in space and time [1].

Key words: criminology, murder, offender, crimes, analysis.

Эти два аспекта особенно ярко проявляются тогда, когда при изучении убийств необходимо выявить их особенности, когда с учетом специфики преступного поведения лиц, совершающих эти преступления, дифференцируются меры профилактического воздействия на этих лиц [2]. Два этих аспекта анализа дают возможность конкретизировать характеристику убийств, выделять близкие к ним деяния, рассматриваемые в системе криминального насилия.

Уголовно-правовой анализ убийств позволяет выделить признаки, необходимые и достаточные для признания, во-первых, того, что соответствующее деяние является именно

особо тяжким, во-вторых, того, что лицо совершило именно это деяние, которое предусмотрено и запрещено конкретной нормой Уголовного кодекса и подлежит ответственности в соответствии с этой нормой. Криминологический же анализ рассматривает данные деяния и лиц, их совершающих, с позиций их научного обобщения. Здесь важно обеспечить единство криминологического и уголовно-правового анализа.

Убийства, как отмечается в литературе, составляют «сердцевину» насильственной преступности, наиболее устойчивую ее часть. В этом смысле насильственные преступления против личности схожи. В литературе об этом пишется так: «Фигурируя в одной и той же или похожей обрисовке в уголовном законодательстве всех народов и чуть ли не всех времен, они лучше характеризуют состояние и динамику преступности, чем все остальные преступления, вместе взятые» [3]. Преступления этого рода легко эмпирически опознаются. Думается, что можно говорить даже о том, что они объединены единым общеупотребительным термином – «насильственные преступления». Существуют и критерии отграничения этой части преступлений от других деяний.

Вместе с тем, преступность этого вида (как совокупность указанных преступлений) не представляет собой слитного, недифференцированного массива. Она обладает определенной криминологической структурой и может быть разделена на две части: насильственная, когда насилие является элементом мотивации, и корыстно-насильственная, когда насилие используется как средство достижения преступной цели или как средство удовлетворения какой-либо страсти (потребности) [4]. Несмотря на эти и некоторые другие различия, у рассматриваемых преступлений, как уже отмечалось, криминологически однородный феномен. В то же время для каждого преступления характерна своя специфика.

Наиболее ярко указанные преступления против личности могут характеризовать убийства, рассматриваемые в системе криминального насилия. Практика свидетельствует о нарастании интенсивности убийств, сопряженных с другими насильственными преступлениями: похищением человека, захватом заложника, изнасилованием, вымогательством, разбоем, хулиганством и т.д. Убийства, сопряженные с указанными деяниями, чрезвычайно опасны. Они свидетельствуют об особой эгоцентрической направленности личности преступника, предельной криминальной развращенности виновных. Это, как правило, жестокие убийства.

Представляется, что следует особо выделять «сопряженные убийства» в основном как ситуативные, совершаемые в сложившейся реальности как импульсивные деяния с внезапно возникшим, неопределенным и неконкретизированным умыслом. В этом смысле весьма близки к убийствам умышленные причинения тяжкого вреда здоровью, изнасилования, хулиганство и т.д. Но центральной «фигурой» в системе насильственных преступлений против личности все же являются убийства.

Изучая убийство, теория криминологии исходит из того, что внешняя для убийцы среда и его личные качества (признаки, свойства) определяют некое взаимодействие, в известном смысле единство. При этом принимаются во внимание все этапы криминального поведения убийцы: возникновение замысла, формирование мотивации, принятие решения и т.д. Не только все этапы вместе взятые, но и каждый этап в отдельности также есть этап взаимодействия убийцы и среды (ближайшее окружение, куда может входить и потерпевший) [5]. Мотив убийства ученые рассматривают как внутреннее побуждение к действию, желание, определяемое потребностями, интересами, возникшими и обострившимися под влиянием ближайшего окружения (среды) и конкретной ситуации.

Складывается, как пишут ученые, «преступный комплекс» – формируется конкретная цель убийства, определяются средства достижения этой цели, а итог – решение совершить преступление. Здесь все тесно связано с криминологическим (или социальным) и уголовно-

правовым (или юридическим) анализом данного насильственного преступления, имеющего яркую специфику. При этом полностью исключается необходимость выработки какого-либо специального криминологического понятия убийства. Оно четко и конкретно определено уголовным правом и является для криминологии обязательным. Но криминология изучает убийства как реальные факты, как общественные явления и при этом выходит за рамки, очерченные уголовным правом.

Криминология исследует социальное содержание убийства; это специфически социальное явление. Понятие, связанное с таким явлением, употребляется в криминологии в тех случаях, когда речь идет, например, о множестве убийств, об их статистической совокупности. Изучение же убийств в массе (при их статистическом анализе) помогает обнаружить у них общие свойства.

Общая классификация убийств позволяет выделить следующие основные группы:

- умышленное убийство без смягчающих или отягчающих обстоятельств;
- умышленное убийство при отягчающих обстоятельствах;
- умышленное убийство при смягчающих обстоятельствах.

Закон называет более десяти квалифицированных видов убийств.

Любое убийство может быть совершено с применением оружия или без такового. В качестве основных мотивов при совершении убийств выступают месть, ревность, зависть и т.д. Закон выделяет убийства из корыстных и хулиганских побуждений, по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды либо кровной мести, некоторые другие.

Многие мотивы убийств носят досугово-бытовой характер. Вообще большинство убийств совершается в сфере быта и досуга [6]. В последние годы увеличивается число убийств, совершаемых в сфере экономики, новых рыночных отношений, в области предпринимательства, а конкретно - против предпринимателей [7]. Это, в основном, убийства, совершаемые наемными лицами. Уже не единичными становятся убийства работников правоохранительных органов [8], убийства, совершаемые с особой жестокостью. Особое развитие получили убийства с применением оружия, как холодного, так и огнестрельного [9]. Как мы уже отмечали, также особенными являются семейные убийства [10].

При всем этом на первый план выходят убийства, сопряженные с другими тяжкими насильственными преступлениями. Число таких убийств, как показывает анализ, в последние годы постоянно увеличивается. Наблюдается тенденция их роста, что соответствует закономерностям, характерным для криминального насилия в целом. Убийства имеют свою систему, но в любом случае они проявляют себя в рамках криминального насилия.

Виды и группы убийств выделяются и в криминологическом аспекте. Выделяются такие группы убийств: убийства, совершаемые в сфере быта, досуга и свободного времени, убийства в сфере экономики, уличные убийства, убийства в иных сферах жизнедеятельности людей. Классификация осуществляется на базе статистики преступности и эмпирического материала, полученного в результате конкретного социологического исследования. Сама же классификация ориентирована на дифференциацию мер предупреждения убийств. Именно такая дифференциация предусматривает исследование убийств в региональном аспекте.

Некоторые исследователи пишут о естественной латентности убийств, которая существует объективно и реально, с этим ничего нельзя сделать. Это, как пишет Зулкарнеев Р.М., «закрытые от посторонних глаз убийства», о которых до определенного времени нельзя сказать, что это именно убийства. К числу таких «закрытых убийств» относятся, например, убийства, латентность которых связана с безвестным исчезновением людей и неопознанными трупами с признаками насильственной смерти [11]. Все это влияет на статистику.

К сказанному следует добавить устоявшееся мнение, что латентность убийств связана с неправильной квалификацией умышленных причинений тяжкого вреда здоровью, повлекших

по неосторожности смерть потерпевшего. Как пишет А.И. Сасиков, довольно часто, порой невозможно точно провести грань между убийством и причинением тяжкого вреда здоровью, повлекшим смерть потерпевшего; в 8% случаев такая смерть есть убийство, а в 17% случаев – покушение на убийство. Эти 8% случаев, и есть латентные убийства [87]. В результате неправильной квалификации причинений тяжкого вреда здоровью укрывается примерно 10% убийств. На наш взгляд, простое убийство и умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, повлекшее по неосторожности смерть потерпевшего, представляют собой смежные понятия.

В заключении следует отметить, что статистические показатели убийства не могут быть во всех случаях одинаковыми. Характер совершаемых убийств в различных регионах всегда различен. Это зависит от условий социальной жизни, складывающихся в том или ином регионе, от состояния экономики, занятости населения, действующих традиций и обычаев и т.д. Люди чутко реагируют на всякие изменения, и это отражается на их взглядах, целях, потребностях, на поведении в целом.

Список использованной литературы:

1. Арыстанбеков М.А. *Современные концептуальные положения методики расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Караганда, 2009. – 46 с.*
2. Thomas H. Maugh II. *WHO: 1.6 million die in violence annually* // *Los Angeles Times*.
3. *Веб-сайт ФБР.*
4. *Сайт МВД России. Краткая характеристика состояния преступности за январь-декабрь 2007 г.*
5. Harris A. R. et al. *Murder and medicine: the lethality of criminal assault 1960-1999* // *Homicide studies*. – 2002. – Vol. 6. – № 2. – PP. 128-166.
6. Анденес И. *Наказание и предупреждение преступлений / пер. с англ. – М., 1979. – С. 42-43.*
7. Шнайдер Г.Й. *Криминология / пер. с нем. – М., 1994. – 353 с.; См. также: Бородин С.И. Личность убийцы // Советская юстиция. – 1989. – № 6. – С. 26-35.*
8. Герцензон А.А. *Социология уголовного права. – М., 1970.*
9. Алиев Г.А. *Криминологическая характеристика и предупреждение органами внутренних дел убийств, совершаемых лицами, отбывшими наказание в виде лишения свободы: автореф. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – 22 с.*
10. Блуштейн Ю. Д., Добрынин А. В. *Основания криминологии: опыт логико-философского исследования. – Минск, 1990. – 190 с.*
11. Зулкарнеев Р.М. *Предупреждение убийств членов семьи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – 24 с.*
12. Сасиков А.И. *Уголовная Россия. – М., 2010.*

Еспанова Ақзару Сеитжанқызы

*Старший преподаватель кафедры «Государственное и административное право»,
Таразский региональный университет им. Х.Дулати.
г. Тараз., Казахстан. e-mail: Espanova.akzaru@mail.ru*

Основные направления предупреждения преступлений военнослужащих

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию основных направлений профилактической работы по предупреждению преступлений военнослужащих. Системы и содержания профилактической работы по предупреждению преступлений в войсках должны соответствовать структуре и содержанию причин, обуславливающих существование преступности в стране и Вооруженных Силах.

Ключевые слова: вооружённые силы, устав, преступность, профилактические работы.

Әскери қызметкерлер қылмысының алдын алудың негізгі бағыттары

Аңдатпа

Бұл мақала әскери қызметкерлер қылмысының алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстың негізгі бағыттарын зерттеуге арналған. Әскердегі қылмыстың алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстардың жүйелері мен мазмұны елдегі және Қарулы Күштердегі қылмыстың болуын анықтайтын себептердің құрылымы мен мазмұнына сәйкес келуі керек.

Түйін сөздер: қарулы күштер, жарғы, қылмыс, алдын алу жұмыстары.

The main directions of the prevention of crimes of military personnel

Abstract

This article is devoted to the study of the main areas of preventive work to prevent the crime of military personnel. The systems and content of preventive work to prevent crime in the troops must correspond to the structure and content of the causes that determine the existence of crime in the country and the Armed Forces.

Key words: armed forces, charter, crime, preventive work.

Криминологический анализ уголовно наказуемых деяний в Вооруженных Силах и сопоставление этих деяний с преступностью в стране позволяет сделать важный вывод: основные причины преступлений в войсках не имеют существенных отличий от общих причин преступности в стране. Имеющиеся особенности заключены не столько в их содержании, сколько в своеобразном преломлении общих причин через специфические условия жизни, быта и деятельности военнослужащих, а также в конкретных обстоятельствах, способствующих совершению преступлений в воинских частях и подразделениях.

Система и содержание основных направлений профилактической работы в войсках должны соответствовать структуре и содержанию причин, обуславливающих существование преступности в стране и Вооруженных Силах. Исходя из этого принципа можно выделить четыре основных направления: социально-экономическое, воспитательно-педагогическое, организационно-управленческое и уголовно-правовое. Некоторые из этих направлений реализуются на общесоциальном уровне, другие - на общесоциальном и специально-криминологическом, третьи - только на социально-криминологическом.

Социально-экономические меры реализуются главным образом на общесоциальном и общегосударственном уровнях. Вооруженные Силы обычно лишь используют социально-экономические возможности государства для устранения соответствующих причин преступности военнослужащих, для улучшения их жизни, деятельности, воспитания, быта, отдыха. Рассматриваемые меры существенны, но они не имеют в войсках особой специфики. А их общепрофилактический потенциал подробно излагался в соответствующих главах учебника. Вместе с тем реальное улучшение жизнедеятельности Вооруженных Сил связано с действительным освобождением от несвойственных им функций, с реальной профессионализацией армии и флота, с определением их места в государственной структуре, с коренным улучшением социально-экономического положения военнослужащих.

Меры воспитательно-педагогического характера представляют собой весь арсенал средств и способов воздействия на сознание человека при строгом соблюдении его прав и свобод.

Основой воспитания личного состава в целях предупреждения правонарушений является формирование социально-полезных интересов и потребностей у военнослужащих, представление им возможностей для их правомерного удовлетворения, оказание оступившимся педагогической, психологической и социальной помощи. Этот путь является и оперативным и перспективным. Оперативным потому, что его реализация возможна (в определенных пределах) в любых условиях жизни и деятельности военнослужащего, а перспективным потому, что только позитивное изменение социальной направленности личности может считаться надежной гарантией нравственного, правового и воинского воспитания. Этот вывод подтверждается результатами криминологических исследований, согласно которым основные криминогенные деформации личности правонарушителей заключены в соответствующих сдвигах их мотивационной сферы. Надо дать возможность военнослужащим срочной службы (или проходящим ее по контракту) готовить себя к будущей гражданской жизни путем получения необходимого образования, профессии, творческих, культурных, спортивных, технических навыков.

Командиры и начальники, формируя у подчиненных общественно полезные потребности, приобщая их к культуре, расширяя их знания, в том числе и правовые, могут изменить социальную направленность военнослужащих, вытеснить из нее побуждения криминального характера (корыстные, агрессивные, эгоистические и т. д.).

Важной мерой воспитательно-педагогического воздействия на подчиненных является личный пример командиров и начальников в строжайшем соблюдении действующего законодательства. Поэтому укрепление воинской дисциплины и предупреждение преступлений среди военнослужащих должны сочетаться с решительной борьбой с аморальными, неправомерными и преступными действиями различных начальников, ибо эти случаи, становясь известными подчиненным, прямо и непосредственно обуславливают их противоправные деяния.

Раннее предупреждение правонарушений возможно лишь при индивидуальном подходе к воспитуемому. Умение понять подчиненного в конкретной жизненной ситуации и предвидеть его возможное отклоняющееся поведение - ключ к выбору нужных воспитательных воздействий. Использование в этой работе научных знаний по психологии, педагогике, криминологии, праву помогает командирам и начальникам успешнее решать многие вопросы, в том числе и своевременно предвидеть и предупредить возможное противоправное поведение. В воспитательно-профилактической работе с подчиненными желательно опираться на воинские коллективы, общественные, спортивные, религиозные и иные организации.

Существенная роль в предупреждении преступного поведения военнослужащих принадлежит мерам организационно-управленческого характера. Строгое соблюдение уставных требований в организации жизни, быта и деятельности частей и подразделений является важнейшей организационной мерой по предупреждению правонарушений среди военнослужащих. Добиться организованности, дисциплины и порядка нельзя лобовыми требованиями. Это достигается организацией порядка всюду, где живут и действуют военнослужащие. Основой организации жизни и деятельности военнослужащих является уставный порядок. Борясь за укрепление воинской дисциплины и порядка, командир должен действовать только по закону и уставу. Особо следует указать на строгое соблюдение правового положения военнослужащих, на проявление постоянной заботы о здоровье, питании, материально-бытовых условиях жизни личного состава, на изучение и удовлетворение его правомерных нужд и потребностей. Вооруженные силы Республики

Казахстан в основном стали формироваться после 2012 г. В 2005 и 2012 гг. были приняты основные нормативные правовые акты «О воинской службе и статусе военнослужащих» (Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV ЗРК.), «Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан» (Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 года № 29), так же был принят Указ Президента Республики Казахстан от 5 июля 2007 года № 364. «Об утверждении общевоинских уставов Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан».

Действующее военное законодательство определяет более демократические условия прохождения военной службы офицерами, прапорщиками, сержантами и солдатами; полнее защищает их законные права и интересы; устанавливает цивилизованные формы социального контроля за их служебной деятельностью и повседневным поведением. С одной стороны, оно создает лучшие условия для профилактической работы, с другой - усложняет ее проведение, поскольку сужает дискреционные полномочия командиров и начальников и требует от них строгого соблюдения прав и свобод подчиненных.

Социальный контроль за противоправным поведением - одно из эффективных организационно-управленческих средств профилактического воздействия на военнослужащих. Его нельзя сводить к непосредственному наблюдению (надзирательству) за личным составом. Это малоэффективно и даже вредно. Элементами современного социального контроля в армейских условиях могут быть: а) научно обоснованные и отвечающие международным стандартам правовые нормы, изложенные в законах, уставах, наставлениях, положениях, инструкциях (нормативный элемент); б) реальный уровень контроля за соблюдением военнослужащими этих норм со стороны командиров и начальников и применяемая ими практика стимулирования и принуждения к выполнению действующих установлений (организационный элемент); в) общественное мнение, ожидания, оценки и суждения о соблюдении действующих норм, формируемые в воинском коллективе (социально-психологический элемент); г) индивидуальное отношение военнослужащих к правовому и противоправному поведению (психологический элемент).

Последовательное проведение в жизнь принципа неотвратимости ответственности за совершенные проступки также является необходимой организационно-дисциплинарной мерой предупреждения преступного поведения военнослужащих. В этих целях необходима постоянная борьба с отклонениями в дисциплинарной практике и особенно с безнаказанностью. Она может быть результатом бесконтрольности военнослужащих, в связи с чем случаи нарушения воинской дисциплины остаются неизвестными командованию, а потому и безнаказанными; результатом попустительства и халатности некоторых командиров, которые не принимают необходимых мер к нарушителям воинской дисциплины; результатом злоупотреблений начальников, которые по различным причинам (чаще всего из-за карьеристских побуждений) скрывают проступки своих подчиненных. Однако, чем бы ни определялось нарушение принципа неотвратимости ответственности, оно подрывает основы воинской дисциплины. Безнаказанность за проступок, как правило, открывает путь к более опасным и уголовно наказуемым деяниям. Речь идет не о строгих или жестоких наказаниях. Важна реальная и адекватная реакция на противоправное поведение военнослужащего.

Особое место в предупреждении преступлений в воинских частях принадлежит **уголовно-правовым мерам**. За совершение преступлений военнослужащие должны нести личную ответственность. Ее нельзя перекладывать на командиров, провоцируя их к укрывательству. Командир должен нести ответственность за прямые упущения по службе, которые реально способствовали совершению преступных деяний его подчиненными, но при условии, если будет доказана, а не презюмирована (по принципу командир за все в ответе) его личная вина. И эта ответственность должна быть соразмерна его объективным и субъективным

возможностям. В противном случае очковитирательство никогда не будет изжито, а военнослужащие срочной службы никогда не приобретут чувство неотвратимой личной ответственности за свое поведение.

Эффективность предупреждения новых преступлений с помощью уголовно-правовых средств зависит от содержания уголовных и военно-уголовных законов, уровня правоприменительной деятельности и качества работы органов военной юстиции. Именно содержание законодательства и его правильное применение командованием (как органом дознания), военными дознавателями, следователями, прокурорами и судами создают правовую атмосферу в части, соединении, гарнизоне. И опять: речь идет не о жестокости, а о неотвратимости ответственности. В то же время следует помнить, что уголовно-правовые меры не устраняют социальных причин преступного поведения. Они влияют лишь на психику людей, стимулируя должное поведение человека, или угрозой неминуемого наказания удерживают его от общественно опасного поведения. Преувеличение значения уголовной репрессии переключает внимание с социально-организационных направлений по устранению причин преступлений на практику применения уголовного закона, что является мало продуктивным.

Профилактическая работа по предупреждению преступлений среди военнослужащих не исчерпывается сказанным. Важно, чтобы предупредительная работа была конкретной. А это значит, что ее следует строить не на механической реализации рассмотренных направлений, а на повседневном изучении причин правонарушений и преступлений. Они изменчивы. Адекватно их изменениям должна меняться и профилактическая работа. Только при осуществлении конкретных, целенаправленных и комплексных мер предупреждения преступлений можно рассчитывать на определенные успехи.

Список использованной литературы

1. Лунеев В.В. *Криминология. Причины, предупреждение и методы изучения преступлений в Вооруженных Силах.* - М., 1986.- 189 с.
2. «О воинской службе и статусе военнослужащих» (Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV ЗРК.),
3. «Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан» (Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 года N 29).
4. Указ Президента Республики Казахстан от 5 июля 2007 года № 364. «Об утверждении общевоинских уставов Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан».

*Самалдыкова Зауре Максutowна, кандидат юридических наук, доцент,
Академия «Кайнар» (г.Алматы, Казахстан), доцент кафедры "Юридических дисциплин"
Батырбек Берік Ерланұлы, бакалавр права,
студент, Академия «Кайнар» (г.Алматы, Казахстан)*

Противодействие коррупции в Республике Казахстан

Аннотация

Данная статья посвящена методам противодействия коррупции. Коррупция является одной из основных проблем Республики Казахстан, так как уровень совершения коррупционных правонарушений как в государственном, так и в частном секторе очень высок. Помимо того, что коррупция оказывает негативное влияние на экономику страны, данное

правонарушение способствует укреплению правового нигилизма, что вызывает еще большую необходимость решения этой проблемы.

Ключевые слова: коррупция, индекс восприятия коррупции, профилактика, противодействие коррупции, государственный сектор, частный сектор, санкция.

Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл

Аңдатпа

Бұл мақала жемқорлықпен күресу әдістеріне арналған. Сыбайлас жемқорлық Қазақстан Республикасының негізгі проблемаларының бірі болып табылады, өйткені мемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың деңгейі өте жоғары. Сыбайлас жемқорлықтың ел экономикасына кері әсерін тигізуімен қатар, бұл құқық бұзушылық құқықтық нигилизмнің күшеюіне ықпал етеді, бұл мәселені шешуді қажет етеді.

Түйін сөздер: жемқорлық, жемқорлықты қабылдау индексі, алдын алу, жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, мемлекеттік сектор, жеке сектор, санкция.

Anti-corruption in the Republic of Kazakhstan

Abstract

This article is devoted to methods of combating corruption. Corruption is one of the main problems of the Republic of Kazakhstan, as the level of corruption offenses in both the public and private sectors is very high. In addition to the fact that corruption has a negative impact on the country's economy, this offense contributes to the strengthening of legal nihilism, which makes it even more necessary to solve this problem.

Key words: corruption, corruption perception index, prevention, anti-corruption, public sector, private sector, sanction.

В законодательстве Республики Казахстан предусмотрен обширный перечень правонарушений, однако больший интерес вызывают коррупционные правонарушения, предусмотренные в 15-й главе Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (далее УК РК) [1]. Коррупционные правонарушения представляют большую проблему для экономического и политического развития многих государств. Каждое государство ставит вопрос о том, как эффективнее всего оказывать противодействия данным видам правонарушений, и, конечно же, каждое из них применяет различные методы для минимизации совершения коррупционных правонарушений. Однако, лишь немногие страны эффективно справляются с коррупцией. Какие же страны относятся к данной категории? Это – Дания, Финляндия, Исландия, Новая Зеландия, Сингапур, Китай.

В данной работе мы рассмотрим вопрос об ужесточении санкций за совершение коррупционных правонарушений, а именно применений смертной казни в отношении субъектов этих правонарушений, а также уделим внимание иным методам противодействия коррупций такой страны, как Дания. Рассматривая способы противодействия коррупции в Казахстане, стоит обратить внимание на то, что за последние несколько лет были приняты ряд законодательных мер для решения данной проблемы. А именно, принятие Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы, утвержденная указом Президента от 26 декабря 2014 года №986. Данная стратегия закрепила в себе основные факторы, способствующие проявлению коррупции, а также цели, задачи и меры ее преодоления. Рассмотрим несколько основных мер, закрепленных в стратегии. Согласно пункту 4.1 одной из таких мер является всеобщее декларирование доходов и расходов лиц,

состоящих на государственной службе, включая дальнейшее распространения такого декларирования на все население страны. Следующее – это привлечение к ответственности руководителей за совершение коррупционных правонарушений лицами, которые находятся в их подчинении [2].

Данные меры, согласно вышеупомянутой стратегии Казахстана, направлены на обеспечение соблюдения законности и прозрачности в деятельности государственных служащих.

Далее, хотелось бы затронуть задачи антикоррупционной стратегии, опираясь на пункт 3.2 этой стратегии, задачами является:

- противодействие коррупции в сфере государственной службы;
- внедрение института общественного контроля;
- противодействие коррупции в квазигосударственном и частном секторе;
- предупреждение коррупции в судах и правоохранительных органах;
- формирование уровня антикоррупционной культуры;
- развитие международного сотрудничества по вопросам противодействия коррупции

[2].

С момента утверждения антикоррупционной стратегии – ни одна из задач, обозначенных в стратегии не была выполнена.

В Казахстане отсутствует как таковой институт общественного контроля. Обществу не проявляет интерес к противодействию коррупции, так как сами же граждане, чаще всего, являются участниками коррупционного правонарушения. Это в большинстве своем связано с тем, что государственные служащие принуждают граждан к совершению подобного рода правонарушению. Данные утверждения касаются и остальных задач, установленных в стратегии. Для противодействия коррупции в квазигосударственном и частном секторе немаловажную роль играет участие граждан, для обеспечения прозрачности в деятельности данных секторов. Однако, как уже было упомянуто ранее, активность в противодействии к таким правонарушения со стороны граждан отсутствует, а, следовательно, не может быть никакой речи о наличии уровня антикоррупционной культуры у общества.

Помимо антикоррупционной стратегии был принят Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (далее ЗРК «О противодействии коррупции»). ЗРК «О противодействии коррупции» направлен на регулирование общественных отношений в сфере коррупционных правонарушений [3]. Данный закон закрепляет в себе более широкий перечень мер по противодействию коррупции, а также определяет круг субъектов, полномочия которых направлены на противодействие коррупционным правонарушениям.

Однако, учитывая все перечисленные выше меры со стороны государства, стоит заметить, что все эти действия не привели к значительным результатам.

Это можно понять, отталкиваясь от индекса восприятия коррупции.

Согласно данным международной неправительственной организации «Transparency International», Казахстан занимал 123 место по индексу восприятия коррупции за 2015 год. Если же обращаться к данным за 2021 год, то Казахстан находится на 102 месте [4].

Как мы видим, 6 лет законодательные меры не дали больших результатов, да, согласно антикоррупционной стратегии, Казахстан улучшил свой рейтинг по индексу восприятия коррупции, но он не входит даже в сотню наименее коррумпированных стран. Это наталкивает на мысль, что Казахстану необходимо рассмотреть вопрос о том, чтобы перенять опыт других стран, чтобы решить данные проблемы.

Согласно индексу восприятия коррупции, Китай, с 1995 года находится в сто наименее коррумпированных стран. Ныне, Китай находится на 66 месте по тому же индексу.

В минимизации коррупционных правонарушений среди государственных служащих, а также в частном секторе, важнейшую роль сыграли следующие факторы:

- 1) ужесточение ответственности за коррупционные правонарушения, посредством введения смертной казни, как высшую меру наказания за данное правонарушение
- 2) распространение СМИ приведения в исполнение вышеназванной санкции по отношению к лицам, совершившим коррупционные правонарушения

Конечно, Китай не входит в лидирующие страны по индексу восприятия коррупции, но благодаря данным мерам, Китай, в отличие от большинства стран СНГ, закрепил себя в сотне наименее коррумпированных стран, что говорит об эффективности введенной санкции.

Далее, хочу обратить ваше внимание на Данию, на их опыт борьбы с коррупцией, так как это государство является наименее коррумпированным согласно индексу восприятия коррупции. Немаловажным стоит отметить, что Дания уже довольно долгое время находится в числе десяти наименее коррумпированных стран по индексу, если быть точнее, то с 1995 года, а с 2012 года Дания занимает первое место по тому же индексу. Только в 2015 году Дания опустилась на второе место. Это говорит нам о том, что на территории данного государства применяются наиболее эффективные методы борьбы с коррупцией по сравнению с другими странами.

Особенность в поддержании такого низкого уровня коррупции больше связано с ее профилактикой, нежели с санкциями за данный вид правонарушений. Обращаясь к международным источникам, а именно к отчету ООН, то в нем отмечают, что в Дании нет специального органа по борьбе с коррупцией. Но не считая этого, в стране действуют два органа, активно занимающиеся профилактикой коррупционных правонарушений – это Датский институт по правам человека, а также «Учреждение по посредничеству и рассмотрению жалоб для ответственного ведения бизнеса» при Датском управлении по делам бизнеса. Указанные органы проводят профилактику не только в государственном, но и в частном секторе [5].

Помимо всего, одним из важных факторов в противодействие коррупции – является прозрачность в государственном секторе, а именно – всеобщее декларирование. Все государственные служащие обязаны указывать в декларации не только имущество, которое находится в их собственности, но и все совершенные расходы.

В завершении данной темы, хочется отметить, что за все годы своей независимости Казахстан не смог достичь значительных результатов в противодействие коррупции. Согласно 367 статье УК РК за дачу взятки самое строгое наказание предусматривает штраф в размере от пятидесятикратной до шестидесятикратной суммы взятки либо лишение свободы на срок от десяти до пятнадцати лет, с конфискацией имущества, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью [1].

А что касается получения взятки, то в соответствии с 366 статьей данное правонарушение, то самая высшая мера наказания – штраф в размере от семидесятикратной до восьмидесятикратной суммы взятки либо лишение свободы на срок от десяти до пятнадцати лет, с конфискацией имущества, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью [1].

Даже учитывая наличие подобных санкции за коррупционные правонарушения, а также принятие ряда нормативных актов – они не оказывают эффективного противодействия коррупции.

Для решения данной проблемы предлагается перенять опыт стран, рассмотренных в статье, а именно установления смертной казни за совершение коррупционных правонарушений, а также активное применение профилактических мер.

Конечно, если перенять данный опыт, то нет гарантии того, что Казахстан искоренит коррупцию, однако, по нашему мнению, это позволит значительно минимизировать уровень коррупции в стране.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V
2. Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 Об Анतिकоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы
3. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции»
4. <https://www.transparency.org//>
5. <https://www.ohchr.org//>

Амреева И.С.

*Қайнар Академиясы, Құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан. e-mail: isatanovna@mail.ru*

Причины преступности и условия способствующего его возникновению

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию проблемы причинности, которая является одной из ключевых и трудных проблем в общественных науках и, конечно, в криминологии. Ее решение во многом определяется тем, какие философские взгляды исповедует ученый. В то же время проблема причинности – не только теоретическая, но и практическая, ибо без изучения причин такого явления, как преступность, и условий, ему способствующих, нельзя на научной основе, со знанием дела вести борьбу с преступностью, причем не силами одной правоохранительной системы и с помощью закона, но приводя в движение экономические, социальные и иные рычаги, которыми общество и государство располагают.

Ключевые слова: причинность, криминология, преступность.

Қылмыстылықтың себептері және оның пайда болуына ықпал ететін шарттар

Аңдатпа

Бұл мақала әлеуметтік ғылымдардағы және криминологиядағы негізгі және күрделі мәселелердің бірі болып табылатын себептілік мәселесін зерттеуге арналған. Оның шешімі көбіне ғалымның қандай философиялық көзқарасты ұстануымен анықталады. Сонымен қатар себептілік мәселесі теориялық қана емес, сонымен қатар практикалық, өйткені қылмыс сияқты құбылыстың себептерін және оған ықпал ететін жағдайларды зерттемейінше, қылмыспен ғылыми негізде, біліммен күресу мүмкін емес. бір құқық қорғау жүйесінің күшімен емес, заңның көмегімен емес, қоғам мен мемлекеттің қолындағы экономикалық, әлеуметтік және басқа да тұтқаларды іске қосу.

Түйінді сөздер: себептілік, криминология, қылмыстылық.

Causes of crime and conditions conducive to the occurrence

Abstract

This article is devoted to the study of the problem of causality, which is one of the key and difficult problems in the social sciences and, of course, in criminology. Its solution is largely

determined by what philosophical views the scientist professes. At the same time, the problem of causality is not only theoretical, but also practical, because without studying the causes of such a phenomenon as crime and the conditions that contribute to it, it is impossible to fight crime on a scientific basis, with knowledge of the matter, and not by the forces of one law enforcement system. and with the help of the law, but setting in motion the economic, social and other levers that society and the state have at their disposal.

Key words: causality, criminology, crime.

Вторая составная часть науки криминологии – причины преступности и условия, ей способствующие. Проблема причинности – одна из ключевых и трудных проблем в общественных науках и, конечно, в криминологии. Ее решение во многом определяется тем, какие философские взгляды исповедует ученый. В то же время проблема причинности – не только теоретическая, но и практическая, ибо без изучения причин такого явления, как преступность, и условий, ему способствующих, нельзя на научной основе, со знанием дела вести борьбу с преступностью, причем не силами одной правоохранительной системы и с помощью закона, но приводя в движение экономические, социальные и иные рычаги, которыми общество и государство располагают.

Материалистическая наука определяет причинную связь между явлениями как объективную связь между двумя явлениями, одно из которых (причина) при наличии определенных условий производит, порождает другое (следствие) [1, 197 с.]. Материалистическое и идеалистическое понимание причинности существенно различны. Это следует иметь в виду, изучая категорию причинности и осмысливая ее применительно к реалиям жизни. Коренное различие состоит в том, что материалистическое понимание причинности связано с основным положением, согласно которому источником нашего познания причинных связей являются объективные закономерности природы (и общества); идеалистическое – с утверждением, что этот источник есть свойство ума человека, присущая ему способность познавать известные априорные истины.

Есть ученые, считающие, что утверждения о причинной связи условны, субъективны. В криминологии эта позиция наиболее четко выражена американским ученым Т. Селлином, который пишет, что “наука отказалась от концепции причинности и обращается к ней только для обозначения функционального взаимоотношения между определенными элементами или фактами” [2, 27 с.].

Нельзя, конечно, отрицать тот факт, что в обществе (а значит, в общественных науках) установление причинных связей бывает значительно более трудным делом, чем в природе. Однако развитие криминологии и внедрение ее рекомендаций в практику с достаточной убедительностью показало реальность установления и причинных связей в проблеме преступности и условий, способствующих совершению преступлений. Практические правоохранительные органы научились выявлять эти условия и причины преступлений, а наука вооружила их методикой этой работы. Законодатель закрепил обязанность правоохранительных органов выявлять причины и условия совершения преступлений и принимать (в пределах своих возможностей и компетенции) меры к их предупреждению.

Авторы Курса криминологии пишут, что причинность – разновидность, одна из форм детерминации, под которой понимается любая закономерная зависимость между различными процессами и явлениями... Категория причинности, рассматриваемая в широком смысле слова, включает следующие понятия: причина, условие, следствие (результат), связь между причиной и следствием (условием и причиной, условием и следствием), обратная связь между следствием и причинами (условиями) [3, 200 с.].

Обобщая все сложности, связанные с установлением причинной связи между явлениями, можно сказать, что данная связь – не что иное, как форма взаимодействия явлений. В учебниках по криминологии в основном проблема причинности дается в общей форме. Изучающий криминологию должен самостоятельно разобраться в этой проблеме, прежде всего, прочитав философскую и социологическую литературу, поскольку, как наука

общетеоретическая, криминология опирается на достижения как общественных, так и в необходимых случаях естественных наук, и собственного определения причинности не имеет.

В криминологической науке дискуссионен вопрос о классификации причин преступности. Прежде всего из-за сложности самого явления, его взаимосвязей и взаимозависимостей как “внутри” самого явления, так и во вне – с другими явлениями. При этом далеко не всегда путем применения общих для явления закономерностей и причинных связей можно объяснить сугубо конкретные проявления преступности. Эта трудность, в числе прочего, породила, как уже было сказано, отказ некоторых ученых даже от поисков причин преступности. Именно учитывая такую сложность, советский законодатель указал на необходимость установления по уголовным делам *причин и условий* преступности, тем самым придав в руки практики *простейшую классификацию*.

Одним из первых (после восстановления криминологии в своих правах) проф. М.Д. Шаргородский писал: “Причинами преступности в широком смысле этого слова можно считать все те обстоятельства, без которых она не могла бы возникнуть и не может существовать. Но не все эти обстоятельства играют одинаковую роль. Одни из них создают лишь реальную возможность преступных мотивов, а другие превращают эту возможность в действительность. Поэтому первые следует рассматривать как условия, а вторые как *причины...* Причинами **преступности** являются, как и вообще причиной, те активные силы, которые своим действием порождают ее существование. Причины **конкретного преступления** – это, таким образом, те активные силы, которые вызывают у субъектов интересы и мотивы для его совершения” [4, 200 с.].

Советские ученые выдвигали и идею о классификации причин преступности на объективные и субъективные (А.А. Герцензон, АС. Шляпочников).

Ряд ученых в основу классификации положили философское понятие о полной причине как совокупности всех обстоятельств, вызывающих наступление следствия, и причине специфической, т. е. конкретных обстоятельствах, которые ведут к следствию (Н.Ф. Кузнецова). Данный вид классификации, хотя и распространен в философии, однако слишком абстрактен. В нем смешиваются причины главные и второстепенные, причины первого и второго порядка, а также условия, способствующие совершению преступлений. Так или иначе, но внутри полной (как и специфической) причины необходимо произвести внутреннюю дополнительную классификацию, если иметь в виду в дальнейшем разработку практических рекомендаций.

Западные ученые, разрабатывая проблему причин преступности, создали так называемую “теорию факторов” как явлений, порождающих преступность. Начался подсчет этих факторов. Они оказались и несопоставимыми по своей важности, силе влияния, в том числе на преступность, и столь многочисленными, что разные исследователи запутались в их числе и многообразии. Причем каждый считал по-своему. Среди отечественных криминологов тоже нашлись ее сторонники, насчитавшие 200–240 факторов, которыми вызывается преступность.

Говоря об этой разновидности теории о причинах преступности, следует сказать, что она добросовестно перечисляет все то, что, по мнению ее создателей, влияет на преступность, но при этом теряет определение того, на что же следует обратить внимание в первую очередь (и почему?), а на что во вторую (и почему?); какие преступления требуют наличия 240 факторов, а какие – 20? Не случайно подавляющее большинство западных криминологов, едва эта теория появилась, отвергли ее, а знаменитый американский криминолог Э. Сатерленд назвал теорию факторов каталогом несопоставимых ценностей.

Отечественные криминологи классифицировали также причины преступности на: а) причины преступности как социального явления в целом, где и нашли место влиянию общих социальных и иных закономерностей на нее; б) причины отдельных видов преступности; в) причины конкретного преступления, что позволяет определять столь же конкретные и реально исполнимые меры предупреждения; г) условия, способствующие совершению преступлений, которые сами не вызывают намерения совершить преступления, но без наличия этих условий преступление было бы совершить трудно и даже невозможно.

Данная классификация открывает простор и для широких теоретических исследований,

и для разработки конкретных мер борьбы с преступностью на практике.

Таким образом, при всей теоретической сложности проблемы причин преступности и разнообразия мнений о ней она в то же время близка к практике и необходима ей.

Список использованной литературы:

1. Курс криминологии. Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник / Дашков Г.В., Долгова А.И., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н., и др.; Под ред.: Карпец И.И., Коробейников Б.В., Кудрявцев В.Н. - М.: Юрид. лит., 2005. - 416 с.
2. Гилинский Я. Г 47 Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Ещанов А.Ш. Криминология (Общая часть: учебное пособие. Астана: Институт законодательства РК, 2008. – 202 с.
4. Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. – Преступность и ее предупреждение. –Л., 1966. – С.30.

*Кожамсеитов Ербол Бауыржанұлы
Магистрант Академия Кайнар*

Жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың әрекеттері

Аңдатпа

Бұл мақалада мақсаты болып бөтеннің мүлкін жымқырудан келетін зардаптың сипаты мен мөлшеріне байланысты қылмыстық-құқықтық және криминологиялық тұрғыда зерттеу жүргізу болып табылады. Қылмыстық заңнамадағы қылмыс зардаптарына қатысты ұғымдарды біріздендіру мен біріңғай саралауды қамтамасыз ету және бөтеннің мүлкін жымқыру қылмыстарынан келетін зардаптардың мөлшерін, құнын анықтау мен осындай қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың тиімділігін арттыруға байланысты ұсыныстар әзірлеуді де көздейді.

Түйін сөздер: Жымқыру, құқық бұзушылық, меншікке қарсы күрес

Действия по предупреждению уголовных преступлений, связанных с хищением

Аннотация

В данной статье цель данной статьи - провести уголовно-правовое и уголовное расследование характера и масштабов ущерба, причиненного контрабандой имущества другого лица. Он также предусматривает унификацию и недвусмысленное толкование последствий преступления в уголовном законодательстве и разработку рекомендаций по определению количества, стоимости последствий преступлений, совершенных другими лицами, и повышению эффективности таких уголовных преступлений.

Ключевые слова: Хищение, преступление, борьба с собственностью.

Actions to prevent criminal offenses related to theft

Abstract

The purpose of this article is to conduct a criminal-legal and criminological study of the nature and amount of damage caused by embezzlement of someone else's property. It is also intended to

unify and differentiate the concepts related to the consequences of crime in the criminal legislation, and to develop proposals related to the determination of the amount and value of the consequences of the crime of embezzlement and to increase the effectiveness of the prevention of such criminal offenses.

Key words: Theft, crime, fight against property.

Қылмыстылықты әлеуметтік жағымсыз құбылыс ретінде түсіну оның басты бағыты ретінде оны туындататын себептерге ықпал ету түрінде алдын алу қажетсінеді. Қылмыстылықтың, соның ішінде меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың сандық және сапалық көрсеткіштерінің сипаттамалары мұндай қылмыстылықтың алдын алу мәселелерінде жаңаша бағыттар іздестіруді қажетсініп отыр. Соның ішінде соңғы уақыттары меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың көрініс беруіне қоғамның төзбеушілігінің өскені байқалады. Азаматтық қоғам институттары мен жұртшылық меншікті қорғау бойынша қызметке барған сайын көптеп тартылуда. Қылмыстылықпен күрескеннен көрі олардың алдын алу мен күрес шараларының тиімділігін арттыру жемісті болатындығын күн өткен сайын дәлелдеуде.

Меншікке қарсы күреске жалпы мемлекет болып жұмылдырылып, ұйымдастырушылық және құқықтық жұмыс жүйелі әрі кешенді сипат алып келеді. Әрине қазіргі жағдайда құқық қорғау органдары тек қана тіркелген қылмыстылықты назарға алып, тек сол бөлігінен ғана қоғамға келген зардаптармен күресті жүзеге асырады деп айтуға болады. Бұл әрине қылмыс жасаған адамдардың қылмыстық құқықтың «жазадан құтылмайтындық» қағидасын жүзеге асыру бағытындағы құқық қорғау органдарының жұмысының маңызды бөлігі болып табылады. Яғни қылмыстылықтың алдын алу құқыққорғау органдарының басты функциясы жүзеге асырады.

Құқыққорғау қызметінің алдын алу бағытындағы жұмысының маңыздылығын А.Ю. Шумилов «іс-әрекетті қылмысты деп саралау арқылы біз құқыққорғау жүйесі белгілі бір деңгейде «жұмыс істемеді», қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасауға жол берді» Елеулі саяси, экономикалық және әлеуметтік зардаптарға әкеп соғатын ең қауіпті құбылыстың бірі бола отырып, қылмыстылық серпіні Қазақстанда бәсеңдеуге айналғанымен, меншікке қарсы қылмыстар саны әлі күнге азаймай келеді, оның санын азайту тетіктері қаншама ғылыми негізделген методикалар болғанымен мүмкін болмай тұр. Шешілмеген проблемалардың қатарында бөтеннің мүлкін жымқырудан келетін зардаптарды жою немесе алдын алу тетіктерін табу да бар.

Криминология бастапқыда қылмыстылықтың алдын алу жөніндегі ғылым ретінде пайда болып дамыды. Қылмыстылықты зерттеу, қылмыскер тұлғасын зерттеу мен өзге де осы сипаттағы мәселелерді зерттеу қылмыстылықтың алдын алу шараларының алғышарты [151, с. 5].

Қылмыстылыққа қарсы бағытталған шаралар кешенін ұқсас семантикалық мағынасы бар, бірақ құқықтық мазмұны әр түрлі терминдермен атайды: «қылмыстылықпен күрес», «алдын алу», «профилактика». Яғни, терминнің нақты анықтамасы қылмыстылықпен күрестегі мәселелерді шешудегі нақтылық шарттары.

Соңғы жылдары «қылмыстылықпен күрес» термині кең қолданылып келеді. Қылмыстылықпен күрес термині бұрынғы Коммунистік партияның съездерінде де қылмыстылықты тамырымен жоюға байланысты мәселелерді қойып, ол туралы бағдарламалар қабылданған кезде де айтылған. Бірақ, әлеуметтік қоғамдағы қылмыстылықпен күрес ол бастан ақ сәтсіздікке ұшыраған, себебі, «социализм дамыған» елде қылмыстылық бар болғаны «әлеуметтік-құқықтық тарихи өтпелі кезең» деп тұжырымдалған.

Кеңес заңгерлері «социалистік қоғамда» қылмыстылықтың негізгі түп себептері жойылып, кінәлінің жауапқа тартылуы қағидалары мен қылмыстылықпен күрестің нақты алдын алу шаралары құрылған дегенді тұжырымдайды. Кеңес қоғамындағы қылмыстылықтың болуы олардық сол кездегі бастан кешкендерімен, сондай-ақ практикалық жұмыс жетіспеушілігімен де тығыз байланысты.

В.В. Лунеев айтқандай қоғам қылмыстылықты түп тамырымен алып тастай алмайды [152].

«Қылмыстылықпен күрес», «алдын алу», «қылмыстылық профилактикасы» деген терминдерді айтқанда ең алдымен нені ойлау керектігі туралы криминологтар түрлі пікірлерін айтқан.

А.И. Долгова қылмыстылықпен күрес әлеуметтік басқарудың бір саласы ретінде көрініс табады, яғни қылмыстылықты тудыратын себептер мен шарттарға әсер етеді деп айтқан. Қылмыстылықпен күрес сондай-ақ қылмыс жасаған тұлғаларға әсер етуді, жалпы қылмыстылыққа, оның детерминацияларына, соның ішінде қылмыстылықты жоюға бағытталған құқық қорғау органдарының қызметтеріне, кінәлілерді жауапқа тартуға бағытталған.

С.Я. Лебедев «қылмыстылықпен күрес» терминінің орнына «қылмыстылықты әлеуметтік-құқықтық бақылау» терминін қолдануды ұсынады, себебі, оның криминологиялық аспектілері дәл осы алдын алушылық бақылауда көрініс табады дегенді алға тартады. Лебедев С.Я. «Обычай, традиции, преступность: теория, история, опыт криминологического анализа».

«Заң энциклопедиясында» қылмыстылықпен күреске «қылмыстылықтың алдын алуда, ашуда, кінәлелерді жауапқа тартуда, оларды түзетуде, қайта тәрбиелеуде т.б.шаралар бойынша құқықтық институттар байланысының жүйесі» деген түсінік берілген.

Қазіргі кездегі қылмыстылықпен күресте криминологтардың пікірі бойынша негізгі үш бағытты айтуға болады:

Жалпы күресті ұйымдастыру, қылмыстылықтың алдын алу, құқық қорғау органдарының қызметі.

Біздің көзқарасымыз бойынша «қылмыстылықпен күрес» термині тікелей криминологиялық болып табылады, сондықтан да оның сұрақтары тікелей криминологтармен шешіледі.

Криминологияның пәнін құрайтын мәселелердің қатарында қылмыстылықты зерттеу ғана емес, оның алдын алу мәселелері де бар деп қараймыз.

Қылмыстылықтың салдарымен күресуден гөрі себебімен күресу әлдеқайда тиімді. Қылмыстылықтың алдын алу құлашты кеңге сермейтін ауқымы кең шаралардың кешені. Ол тікелей қылмыстылықты ауыздықтауға бағытталған әрекеттерді де, тіпті, онымен жанама қатысты құбылыстарға да бағытталған шараларды қамтиды.

Қылмыстылықпен күреске, бәрінен бұрын, сол қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалуына мүмкіндік тудыратын себептер мен жағдайларды жою арқылы кейбір адамдардың қылмыс жасау пиғылын іске асырмау жатады. Қылмыстылықпен күрес пен алдын алу шаралары әлсіреген жағдайда елдегі қылмыстылықтың өршуі байқалады. Және керісінше қылмыстылықпен күресті күшейту олардың санының азаюына әкеп соқтырады. Мәселен, Қазақстан Республикасының 2006-2010 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлықпен күрес бойынша мемлекеттік Бағдарламасында соңғы уақыттары мемлекеттік деңгейде сыбайлас жемқорлық қылмыстарымен күресті күшейту мен жалпы халықтың сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілігі мен арнайы мемлекеттік органның құрылуы аталған қылмыстылықтың деңгейін төмендетуге мүмкіндік жасағанын айтады.

Әлемдік деңгейдегі теоретик Фрэнсис Фукуяма (АҚШ) өзінің соңғы жұмыстарының бірі «Сильное государство» атты еңбегінде «...әлемдік саясатта 30 жылдам астам уақыттан бері

мемлекеттілікті әлсірету тенденциясы басым болып тұр. Мемлекеттердің шексіз тәуелсіздігі мен өзге елдерден оқшау өмір сүруге талпынысы мемлекет жұмысының тиімділігінің төмендеуіне, елдегі араздыққа әкеп соқтырады» [153, с. 13]. Оны Қырғызстан елінің тәжірибесінен де көріп отырғандаймыз. Елдегі ауызбірліктің болмауы ел экономикасын тұралатып тұр. Сол сияқты Түркіменстан сияқты әлемдегі газ отынының қоры бойынша 7 орынға ие мемлекет шекарасының қарым-қатынастарға «жабық есік» күйінде болуы экономикалық жағынан дамуды тежеп отыр. Ресейдің бір ғана «Газпром» компаниясы ел экономикасына жылына 250 млрд. доллар құйып отырғанын ескерсек, Түркіменстан Республикасы сыртқы саудада өз орнын таппай отырғандығы мемлекеттің материалдық жағдайына қаншалықты дәрежеде кері ықпал ететінін есептей беріңіз. Алайда, кейбір мемлекеттер осындай саясатты қолдана отырып өз тәуелсіздігін нығайтуға сенімді.

Кезінде «О преступлениях и наказаниях» еңбегінде Чезаре Бекария: «Жазалағаннан қылмыстың алдын алған жөн» деген еді. «Құқық бұзушылықтың алдын алу» түсінігі негізінен, қылмыстылықпен күрестің криминологиялық теориясына сүйеніп қалыптасқан.

Г.А. Аванесовтың пікірінше, «қылмыстың алдын алу» түсінігі «қылмыстылықты жоюдың объективтік және субъективтік мүмкіндіктерінің тарихи қалыптасқан жүйесін, сондай-ақ осы құбылысты, оны туындататын себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жиынтығын» білдіреді.

Қылмыстылықтың алдын алу дегеніміз қылмыстылықты тудыратын құбылыстарды азайтатын, шектейтін, жойтын қоғамдық процесс.

Қылмыстың алдын алу мақсатында ықпал жасалынатын объект «өте күрделі құбылыс», оған жеке адам, адамдар тобы, оларды қоршаған орта (оның ішінде тікелей қоршаған орта) және әр түрлі «заттар» факторлар, себептер мен жағдайлар, мән-жайлар, т.б. жатады.

Алдын алу объектілері жайында сөз қозғағанда, тіптен, нақты кәсіпорын, аудан, қала, қандай да бір аймақ жайында айтуға болады.

Қылмыстылықтың алдын алу сөзбе сөз алғанда адамдарды, мемлекетті, қоғамды қылмыстық құқық бұзушылықтардан қорғаштау [154, с. 30].

Қылмыстылықтың алдын алу бұл мемлекет пен қоғамның қылмыстылықты әлеуметтік төзімділік деңгейінде оны тудыратын себептерді жою мен жоққа шығару арқылы қылмыстылыққа қарсы бағытталған қызметі.

Қылмыстылықтың алдын алуға анықтама берсек, ол қылмыстылықтың себептерін және оған мүмкіндік тудыратын жағдайларды анықтау және жою мақсатында мемлекеттік, қоғамдық және басқа ұйымдардың жүргізетін, өзара байланыстағы әр түрлі шараларының жиынтығы.

Қылмыстылықтың алдын алу бұл мемлекеттік органдар және қоғамдық бірлестіктердің қылмыстылықтың себептері мен жағдайларын бейтараптандыру немесе жою, анықтау және құқықбұзушылық жасауға бейім тұлғаларды жағымды әсер ету бойынша жекелеген азаматтардың әлеуметтік- құқықтық қызметі.

Қылмыстық құқық бұзушылықты ескерту қылмыстылықпен күрестегі негізгі бағыт болып табылады. Қалай дегенде, бұл қызмет ресурстық, бірінші кезекте, жоғары деңгейдегі кәсіби мамандармен, материалдық және қаржылық құралдармен, арнайы техникамен, әлеуметтік-құқықтық қорғаумен қамтамасыз етуді талап етеді. Алдын алу жұмыстарының ең негізгі кемшілігі көп жағдайда оның формализмі болып табылады. Қағаз жүзінде бәрі де ойдағыдай болғанмен, шын мәніндегі қылмыстылық жөніндегі картина басқаша болуы мүмкін.

Қылмыстылықтың алдын алу бүкіл қоғам болып және мемлекеттік органдармен қылмыстылықтың алдын алу мақсатында жүргізілетін өзара бір бірімен байланысты шаралардың жиынтығы.

Қылмыстылықтың алдын алу – жүйені құрайды, бұл жүйеде профилактиканың объектісі, негізгі деңгейлері мен нысандары, күрес жүргізетін субъектілер бар.

Қылмыстылықтың алдын алу объектілеріне қылмыстылықтың жай-күйі мен динамикасына әсер ететін экономикалық, әлеуметтік, саяси сипаттағы факторлар, құқық нормасына сай келуі тиіс адамдардың қызметі, қылмыскердің жеке басын сипаттайтын қасиеттер кіреді.

Қылмыстылықтың алдын алу шаралары мынадай негіздер бойынша топтастырылады:

- алдын алу қызметінің әлеуметтік деңгейі;
- көлемі (жаппай қамтылуы), аумақтық көлемі;
- алдын алу объектісіне әсер ету кезеңдері;
- бағыты, әсер етудің түрі (мазмұны);
- қолданатын субъект бойынша.

Алдын алу шаралары көлемі (жаппай қамтылуы) бойынша: жалпы, арнаулы және жеке болып бөлінеді.

Жалпы алдын алу шаралары қылмыстылықтың не оның жекелеген түрлерінің себептері мен жағдайларын анықтауға, жоюға, әлсіретуге, бейтараптандыруға бағытталған. Олар әсер ету объектісінің (жағдайлар не тұлғалар) анықталмаған тобына жеке бағытталған. Мысалы, қаржы жүйесінің тұрақтылығы, нарықты дамыту мен бекітуге, экономикалық қатынастарды толықтай жүзеге асыруына көмектеседі.

Бұл шаралардың әсер ету механизмі барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері үшін бірдей, ол кейде өзінің тиімділігін бермей жатады.

Экономиканы дамытуға, азаматтардың материалдық және мәдени деңгейін көтеруге бағытталған экономикалық, саяси, ұйымдық сипаттағы барлық шаралар жүйесі жалпы шараларға жатады. Қоғамды позитивтік тұрғыда дамыту, өмірдің барлық салаларын жетілдіру мен тұрақтандыру қылмыстылықтан қоғамды сауықтыруға ықпал етеді.

В.Н. Кудрявцевтің пікірінше, «ірі әлеуметтік шараларды мемлекет көлемінде жүзеге асыру жалпы сақтандырудың ең жоғарғы деңгейі болып табылады».

Қылмыстылықтың алдын алудың жалпы шараларына біздің республикамыздағы барлық әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жатады.

А.Х. Миндагуловтың пайымдауынша: алдын алудың жалпы шараларының негізгі мақсат-тұрмысы нашар адамдарды әлеуметтік жағынан қорғау (әсіресе, баға жіберілген және нарықтық қатынас орнай бастаған кезде), халықтың табысын индексациялау, салық салу саясатын дұрыс жүргізу, халықтың еңбекпен айналысуын және оның тұрмыстық ахуалын бақылау, жұмыссыздарды еңбекке орналастыру, қоғамдық қатынастарды жетілдіру, адамдардың рухани байлығын молайту, мәдениетін, санасын көтеру, т.б. болып табылады [155, с. 34].

Ұрлау, тонау, қарақшылық, алаяқтық сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептерін жоюға тікелей бағытталған шараларды арнайы қарастыру керек. Оларға ең алдымен ұйымдастырушылық және техникалық сипаттағы шараларды жатқызуға болады:

- меншік иелерін өздерінің меншік құқықтары мен мүдделерін заңға қайшы емес тәсілдермен қолсұғушылықтардан қорғауды жүзеге асыру;
- олар көпқабатты үйлердің кіреберістерін, жертөлелерін, шатырларын техникалық қамсыздандырылған диспетчерлік қызметпен қамтамасыз ету;
- пәтерлерді күзет дабылдарымен қамсыздандыру, есіктер мен есіктің жақтауларын күшейту, темір есіктер салдыру, домофондық жүйедегі есіктерді орнату;
- шағын аудандардағы криминогендік жағдайды ескеріп, патрульдік-посттық қызметті күшейту;

- қылмыскерлерді анықтау мен дер кезінде ұстауды жүзеге асыру үшін ауладағы тұрғындардың қырағылығын арттырып, ынталандыру жұмыстарын әрдайым жалғастыру;
- мас адамдарды қылмыс құрбанына немесе қылмыскерге айналмауы үшін көшеден тез арада алып кету;
- тұрғындардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру;
- автокөліктерді аулаларда қараусыз қалдырмай, ақылы түрдегі автотұрақтарға қою;
- көше, аулалар мен ғимараттарды жарықтандыру мен бейнебақылау жүйесін орнату;
- елеулі емес ұсақ құқық бұзушылықтарға дер кезінде қарсы қимыл жасау және т.б.;
- заң бұзушылықтың алдын алудың әлеуметтік базасын нығайту (әлеуметтік-экономикалық шаралар арқылы көп балалы отбасыларын, зейнеткерлерді, халықтың нашар тұратын тобын мемлекет тарапынан қорғауды қамтамасыз ету; ең аз табысты анықтау және тұтыну мөлшерін ауық-ауық қайта қарастыру; ата-анасының қамқорынсыз қалған және жетім балалар үшін, қарт адамдар үшін мектеп жасына дейінгі балалар үйлерін, басқа да мекемелер жүйесін кеңейту; өнегелік тәрбиені, заңға баулуды жақсарту).

Бұл жалпы шаралар белгілі бір дәрежеде жалпы қылмыстылықтың деңгейін ұстап тұруға көмектеседі. Дегенмен әрбір қылмыстар тобы үшін осы шаралармен қатар арнайы шаралар да болады.

Қылмыстылықтың алдын алудың арнаулы шаралары белгілі бір тектік белгілері бойынша ерекшеленетін адамдар не жағдайлар тобының шеңберінде жүзеге асырылады, мысалы: есірткі заттарын пайдалану, жезөкшелікпен айналысу, қаңғыбастық және т.б. байланысты қылмыс жасауға бейім тұлғаларға қатысты; пайдақорлық қылмыс жасауға итермелейтін: мысалы, тұрғын үй не кеңсе ғимараттары үшін қауіпсіздік стандарттарының болмауымен; құжаттарды, ақшаларды, тауар-материалдық құндылықтарды есепке алу мен сақтау ережелерінің бұзылуымен байланысты жағдайларға қатысты.

Арнайы алдын алу жалпы алдын алуды толықтырады, нақтылайды. Арнайы алдын алу белгілі бір салаға арнайыланған, мақсатты. Тіпті белгілі бір уақыттық немесе кеңістіктік шекарасы бар.

Мәселен, оқудан тыс уақытта балалардың бос уақытын ұйымдастыру, аз қамтылған отбасыларды қолдау т.б. Арнайы алдын алу шаралары әр түрлі негіздер бойынша жіктеледі. Мазмұнына қарай (экономикалық, саяси, мәдени-тәрбиелік, құқықтық және т.б.), әрекет ету ауқымына қарай (жалпымемлекеттік, регионалдық және т.б.), қолданылу уақытына қарай (ерте және тікелей), радикалдық дәрежесіне қарай (криминогендік құбылыстардың туындауының алдын алушы және жоятын немесе минимизациялайтын), құқықтық сипатына қарай (жалпы құқық нормасымен реттелген және арнайы заң нормасымен (қылмыстық, әкімшілік, азаматтық, еңбек, іс жүргізушілік және өзге де құқық салаларының нормаларымен) реттелген (әкімшілік қадағалау) арнайы алдын алу деп бөлінеді. Жіктеудің басқа негіздері де бар, алайда криминология ғылымында осы жіктеулер негізгі болып танылады.

Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алу шаралары мынадай:

- қылмыстық топтар қызметін уақытылы тоқтату; меншікке қарсы қылмыстар арасында топ болып қылмыс істеу фактілерінің деңгейі жоғары. Дегенмен көп жағдайда жауапкершілікке топ мүшелерінің біреуі ғана тартылып жатады. Мәселен, автобуста жолаушылардың заттарын ұрлау көбінесе екі-немесе үш адамның қатысуымен орын алады;

- құқық қорғау органдары мен лауазымды тұлғалармен қаруды заңсыз сақтау, дайындау фактілерінің жолын кесу мен қаруды алып қоюды жүргізу; бұл бағытта елімізде қаруды легализациялау немесе тіркеу 2008 жылы жүргізілді, жұмыс әлі де жалғасып келеді. Нәтижесінде қару қолданып қылмыс жасау фактілерінің саны азайды;

– пайдакүнемдік және пайдакүнемдік-зорлық қылмыстарын істеуге бейім психикалық ауытқулары бар адамдарды есепке қою мен оларды емдеу; Адам бойындағы психофизиологиялық процесстер мінез-құлықтың себептері болады және құқыққа қайшы реакциялардың негізін құрайды. Психикалық аномалиялар тек қана қасақана емес, абайсыздықпен істелетін қылмыстарға әсер етеді;

– белгілі бір аумақта, қаңғыбастардың, нашақорлардың, маскүнемдердің қылмыскер-гастролерлардың жүретін жерлерін, ұрланған мүлікті өткізетін (ломбардтар мен комиссиялық дүкендер, антиквариаттар алатын жерлер) жерлерді анықтау; маргиналдық топтарды үнемі бақылауда ұстау мен ұрланған мүлікті өткізу орындарын жүйелі тексеріп отыру қылмыстылықтың қалдын алуға септігін тигізеді. Қылмыскер-гастролерлар қылмыстылығы – көші-қон процесінің есебінен қала халқының көбеюі, жаңа құрылыстарға бару, ары-бері ретсіз көшіп-қону жұмыс орнының жетіспеуіне, пәтер-үй тапшылығына, басқа да қиындықтарға әкеп соғады, ол өз кезегінде әлеуметтік шиеленіске ұшыратады, пайдақорлық-зорлық қылмыстарының көбеюіне себеп болады;

– қалта ұрлығы, пәтер ұрлығы, көше ұрлығы, автокөлік пен оның бөлшектерін ұрлауға қатысты жедел топтар мен арнайы қызметтерді ұйымдастыру (соңғы уақыттары біздегі универсалдық, соның ішінде атты және велосипедті полиция қызметкелерін де тәжірибеге енгізілуін айта аламыз); Нәтижесінде қылмыс оқиғаларының алдын алуға тек қана ішкі істер органдарының қызметкерлері, соның ішінде учаскелік полицейлер ғана емес, бұрынғы патрульдік-жол қызметкерлері де тартылып, ішкі істер органдарының полицейлері ретінде бірігіп қоғамдық құқықбұзушылықтармен күрес пен алдын алу шараларын нығайтудың құралы болды;

– қылмыстың алдын алудағы тиімді шаралардың біріполиция мен халық жасақшыларының күзетін жақсы ұйымдастыру. Олар жаңа құрылыс жүргізіліп жатқан жерлерге, қараңғы көшелерге, теміржол бойындағы жалғызаяқ жолдарға, қылмыс жасауға қолайлы басқа да жерлерге баса назар аударулары керек;

– бас бостандығынан айыру орындарынан босаған адамдардың бос уақытын ұйымдастыру мен жұмысқа орналастыру, қоршаған ортаға бейімдеу жұмыстарын жүйелі әрі кешенді түрде жүргізу; Қоғамдағы үлкен мәселелердің қатарында тек қана қылмыскерлерді жазаға тартып, жазасын өтеумен ғана шектелмейді, жазасын өтеп шыққан адамдардың қоршаған ортаға тез бейімделуі, қоғамның толыққанды мүшесі болуы үшін жұмыстар жүргізу де шешімін табуы тиіс. Әсіресе жазасын өтеп шыққандарды жұмыспен қамсыздандыру бұл шешімнің түйінін шешуге көмектеседі. Біздің елімізде бүгінгі күні күрделі күйінде қалып келеді. Әйтпесе елдегі рецидивистер санын азайту түйінді мәселе болып қала береді;

– пайдақорлық-зорлық қылмыстарының алдын-алудың бір амалы – рецидивтік қылмыстылықпен күресті ұдайы жүргізу, бас бостандығынан айыру орындарынан босанып келген адамдарға әкімшілік жолмен қадағалау туралы Ережені бұлжытпай орындау.

Пайдакүнемдік қылмыс жасаған адамдар жайында өкілетті органдар олардың жұмыс орнына және оқитын жеріне хабарлауы тиіс. Колониялардағы жұмыс сотталған адам түзелетіндей нәтиже беруге тиіс [156, с. 24].

И. Шмаров ойынша: қылмыс қайталануының алдын алу процесіне кедергі келтіретін көптеген себептердің бірі қоғамға көндігу, тұрмыс және жұмысқа орналасу мәселелері. Жазасын өтеп шыққан адамдардың әрбір үшінші-төртіншісі туысқандармен байланысын үзген, жұмысқа орналасуға, материалдық және дәрігерлік көмекке мұқтаждық көрген [157, с. 24].

Сотталғанның орнығуына және оны бақылауға алуда отбасының рөлі зор. Ұзақ уақыт сыртта болғандықтан олар отбасынан, үйінен қол үзіп қалады, дейді И.И. Карпец, бірақ бұл пікірмен келісуге болмайды.

Э.Х. Нарбутаев жүргізілген зерттеулерге қарағанда, үкім заңды күшіне енген кезден бастап сотталған адам жазасын өтеп шыққанға дейінгі аралықта олардың 35% (көбісі жергілікті ұлт өкілдері емес) отбасын жоғалтқан, ал босанып шыққаннан кейін 73% өздерінің туыстарымен қарым-қатынасты үзген және бұрын өздерінің туыстарымен бірге тұрған салтбасты адамдардың соншасы да өз байланыстарын үзген [158, с. 24].

Ю. Блувштейн мен К. Лапинскастың пікірінше, бас бостандығынан айыру орындарынан босанып шыққан адамдардың қалыпты өмір жолына түсуі мына үш факторға байланысты: а) түзету мекемесіндегі тәрбиенің нәтижелілігіне; б) босанғаннан кейінгі әлеуметтік бақылаудың деңгейіне, в) босанғаннан кейін қандай ортаға келіп түскеніне [159, с. 32-44].

– меншікке қарсы қылмыс жасаудың тәсілдері мен жолдарын тұрғындар арасында түсіндіріп, қандай жағдайлардан сақтандыру керектігін айтып ақпараттық жұмыстар жүргізу; Мәселен, автокөліктерді ақылы немесе ақысыз тұрақтарға түнгі мезгілде қою арқылы автокөлік қылмыстарының ұрлануының алдын алуға болады. Немесе өз иелігіндегі мүлікті бөтенге сеніп тапсырмай өз иелігінен шығармау арқылы ҚР қолданыстағы ҚК 189-бабында көзделген қылмыстың орын алуына жол бермейді;

– тәрбиелік шараларды ұйымдастыру. қылмыс жасауы мүмкін тұлғаларға (жұмыссыздар мен оқу оқымайтын) және психикасы тұрақтанбаған деп есептелетін кәмелетке толмағандарға болашақта қылмыс істеп қылмыскер атанбауы үшін қандай әрекеттерден бойын алшақ ұстау керектігін түсіндіріп тәрбиелік шараларды ұйымдастырып отыру;

– заңда көзделген жағдайларда әкімшілік қадағалау жүргізу. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жартысынан астамы түнгі уақыттарда, 25-30 пайызы жұмыс уақытында істелетіндіктен, әкімшілік уақыт белгілеу арқылы қылмыстық құқық бұзушылықтардың істелуінің санын біршама азайтуға мүмкіндік аламыз. Сонымен қатар әкімшілік қадағалау жұмыстарын жүйелі түрде жүргізу қажет.

Әкімшіліктік қадағалауға алынуы тиісті адамдардың барлығының бірдей есепке алынып тіркелмеуі, ал есепке алынып, тіркелген адамдарға тиісті бақылаудың ұдайы жасалынбауы.

Жазасын өтеп келген адамдардың 12% – әкімшіліктік қадағалау бір ай ішінде, 55% – екінші айда, 20% – үшінші, 12% – төртінші, бесінші, алтыншы айларда, 1% – алты айдан кейін белгіленген.

Бөтеннің мүлкін жымқырудың алдын алудың арнайы шараларымен қатар жеке алдын алу шаралары да өз тиімділігін береді.

Жеке алдын алу шаралары жекелеген тұлғаларға қатысты жалпы әлеуметтік және арнайы алдын алу шараларының нақтылануын көрсетеді. Ол төмендегілерге бағытталған:

– нақты жеке тұлғаның қоғамға қайшы бағыты мен қоғамдық қауіпті мінез-құлықтың қалыптасуына әкелетін жағымсыз әсер етулерді жоюға;

– қылмыстық жолға әкелетін әлеуметтік жағымсыз мінез-құлықты өзгерту, және жеке тұлғаның бағыты мен қасиеттерін түзетуге;

– дайындалып жатқан қылмыстарды алдын алу бойынша кейінге қалдыруға болмайтын шараларды қолдану, оны жасау әрекеттерін болдырмау.

Пайдакүнемдік немесе пайдакүнемдік-зорлық қылмыстарының жекелеген түрлерінің алдын алудың жеке шаралары қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұрлық, тонау, алаяқтық, қарақшылық, қорқытып алушылық секілді түрлерінің алдын алуға тікелей бағытталған шараларды білдіреді.

Пайдакүнемдік қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты жеке сипаттағы алдын алу шараларына мыналар жатады:

– қоғамның және шаруашылық пен экономикалық қызметтің криминализациялануын жоққа шығаратын экономикалық және құқықтық жағдайлар жасау;

– өндірістік және қаржылық институттарды криминалдық құрылымдардың басып алуы;

– қаржылық және шаруашылық мәселелер бойынша экономикалық қауіпсіздік тұрғысында сараптама жүргізу;

– осы мақсатта заңнамаларды да құқықтық, антикоррупциялық және криминологиялық сараптамалардан өткізу.

Ресейлік криминолог Миньковский Г.М. жалпы, арнаулы және жеке алдын алу криминогендік детерминанттардың пайда болу кезеңдеріне жеке тұлғаның дамуы және алдын алу жұмысының басталуына байланысты объектіге әсер етудің жеті кезеңін атап өткен:

– криминогендік жағдайларды анықтау мен жоюдан тұратын әлеуметтік қорғау түріндегі ерте алдын алу;

– әлеуметтік қорғау мен әсер ету түріндегі ерте алдын алу, егер өмірдегі жағымсыз жағдайлардың кері әсері нақты тұлғалар мен топтардың бұрмаланып әлеуметтік жағымсыз мінез-құлыққа әкелген болса;

– тікелей алдын алу, егер адамдардың (топтардың) әлеуметтік жағымсыз мінез-құлығы жүйелі түрде құқық бұзушылықтар мен қылмыстарға айналса;

– қылмыс жасаудың тікелей қауіптілігінің алдын алу;

– қылмыс жасауға дайындалу не дайындалу кезеңінде жолын кесу, басталған қылмыстың жалғасу немесе аяғына дейін жеткізуі, сондай-ақ қылмыстық қызметке одан әрі жағдай жасауды болдырмауға бағытталған шараларды қамтиды;

– жасалған қылмыстар фактілері бойынша алдын алудың іс жүргізушілік шаралары, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық сақтандыру мақсатын жүзеге асыру шаралары.

Жазаны өтеу және оны өтеп шыққаннан кейінгі қайта әлеуметтену кезеңінде қылмыс рецидивтің алдын алу, пенитенциарлық және постпенитенциарлық сипаттағы жағымсыз жағдайларды жою және бейтараптандыруды қамтиды.

Пайдақорлық қылмыстылығының алдын алудың стратегиясы жалпы қылмыстық пайдақорлық қылмыстылықтың себептілік кешенін құрайтын құбылыстарды локализациялаудан тұрады.

Жоғарыда көрсетілген көлеміне қарай бөлінген жалпы, арнайы және жеке алдын алу шараларының нақты сипатына қарай алдын алу шараларын төрт топқа бөлуімізге болады. Олар: ұйымдастырушылық, техникалық, арнаулы, әлеуметтік шаралар болып бөлінеді.

Қылмыстылықтың алдын-алудың ұйымдастырушылық шараларының қатарына:

– пайдақорлық қылмыстылығының деңгейі, құрылымы, динамикасы туралы мәліметтерді зерттеу және талдау;

– криминологиялық бағдарлама;

– жекелеген аумақтар мен объектілерді алдын ала тексеру сияқты шаралар жатады.

Мысалы 2015 жылы жасалынған «ұрлық» бойынша – 18,5%, «ұсақ-түйек жымқыру» бойынша 25,2%, «сеніп тапсырған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу» бойынша – 7,4%, «алаяқтық» бойынша – 15,6%, «тонау» бойынша – 20,6%, «қарақшылық» бойынша – 23,7%, «ерекше құнды заттарды жымқыруға салу» бойынша – 28,5% әйелдер жасаған. Ал 2015 жылы жасалған меншікке қарсы барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жәбірленушілерінің ішінде әйелдердің үлесі – 51% [6].

Яғни осындай жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша жүргізілетін шараларда әйелдердің үлесін, оладың құқық бұзушылық түріне икемділігін, оларға әсер ету методикасын, олардың әлеуметтік мәселелерін терең зерттеген жөн.

Техникалық шараларға келетін болсақ, оған біріншіден тұрғын үй жайларға, зат сақтайтын қоймаларға, кіреберістеге, техникалық құралдардың көмегімен бақылау ұйымдастыруды жүзеге асыру қажет. Бұған қоса автокөліктерге сигнализациялар орнату сияқты шаралар қарастырылуы керек.

2015 жылғы мәлеметтер бойынша жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар, оның ішінде «ұрлық» – 16,1%, «ұсақ-түйек жымқыру» – 11,2%, «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу» – 4,1%, «алаяқтықтың» – 4%, «тонаудың» – 57,5%, «қарақшылықтың» – 22,7% көше, скверлерде жасалынған. Ал, 34,5% «ұрлық», 28% «ұсақ-түйек жымқыру», 9,7% «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу», 6,5% «алаяқтық», 74% «тонау», 41,4% «қарақшылық» – қоғамдық орындарда жасалынған [6].

Сондықтан, осы орындарда азаматтардың бет келбеті арқылы олардың жеке тұлғасын дереу анықтап беретін сапалы биометриялық бейне камералардың, дыбыс құралдарының орнатылуы, қоғамдық орындардағы қауіпсіздік қызметтерінің заман талаптарына сай жасақталуы жымқырудың алдын-алуға үлкен әсер ететіні сөзсіз деп ойлаймыз.

Сонымен қатар, осы шараға шағын аудандардың криминологиялық ерекшелігіне орай құқық қорғау органдарынан барлаушылық қызметін ұйымдастыруды жатқызудың болады:

- көшеде ішімдік ішіп жүрген мас азаматтарды уақытында алып кету қажет, себебі олардың қылмыскер не жәбірленуші болуға мүмкіндігі жоғары;
- көше, аула және ғимараттар жарықтандырылуы тиіс;
- ұсақ құқық бұзушылыққа дереу назар аударып, оны құқық қорғау органдары тарапынан жоюға бағытталуы керек;
- қаңғыбастар, нашақорлар жинақталуға лайық орындарды жиі тексеріп рейдтер жүргізілуінің ұйымдастырылуын қарастыру қажет;
- адамдардың сана сезімін жақсылыққа бағыттау жолында бас бостандығынан айыру орнынан келген тұлғаларды жұмысқа орналастырып, заңда көзделген ретте әкімшілік қадағалау жүргізілуі тиіс.

Арнаулы шараларға төмендегілер жатады:

- қоғам мен барлық шаруашылық және қаржылық қызмет салаларының криминализациялануын жоятын экономикалық және құқықтық жағдайларды жасау;
- экономикалық қауіпсіздік жағынан қарағанда қаржылық және шаруашылық мәселелер бойынша қабылданатын шешімдерді саралау;
- ерекше құндылығы бар заттарды ұрлаудың барлық түрлерін алдын алу бойынша жедел-іздік шараларының кешенін жүргізу;
- «Заңдағы ұрылардың» қызметін, қылмыстық топтардың көшбасшылары мен белсенді қатысушыларын анықтау мен жолын кесу бойынша операциялар өткізу арқылы ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы тұру;
- ұйымдасқан қылмыстық топтардың және мұнай, газ, сирек кездесетін не түсті металдарды өндіру мен қайта өңдеумен айналысатын кәсіпорындардағы сыбайлас лауазымды тұлғалардың криминогендік қызметтеріне қарсы тұратын шараларды дайындау.

2015 жылы жасалынған жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың, оның ішінде «ұрлық» – 57, «ұсақ-түйек жымқыру» – 15, «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу» – 236, «алаяқтық» – 215, «тонау» – 15, «қарақшылық» – 2 мемлекеттік қызметкерлер жасаған [6]. Сондықтан осы жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін, ең алдымен мемлекеттік қызметкерлерді жұмысқа алу барысында оларды дұрыс тексеру (арнайы органдармен, өтірік айту детекторымен, психологиялық анкеталарымен т.б.). Сонымен қызметкерлердің материалдық жауапкершілігін күшейту және оны қадағалау немесе тіркеу бойынша бухгалтерлік қызметкерлердің жауапкершілігін арттыру. Сонымен қатар, болашақта мемлекеттік қызметке орналасу құқығын шектеу қажет деп ойлаймыз.

Оған қоса 2015 жымқырумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауда Республикамыздың құқық қорғау органдары, сот және басқа да билік өкілдері тыс қалмаған.

Мысалы: ПМ қызметкерлері 92 жымқыру жасаған (13 ұрлық, 5 сеніп тапсырған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу, 68 алаяқтық, 5 тонау, 1 қарақшылық), ҰҚК қызметкерлері 9 жымқыру (5 сеніп тапсырған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу, 4 алаяқтық), Кеден қызметкерлері 1 жымқыру (алаяқтық), Қылмыстық атқару жүйесі органдарының қызметкерлері 6 жымқыру (1 сеніп тапсырған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу, 5 алаяқтық), Судья 1 жымқыру (алаяқтық), әкімдер 1 жымқыру (алаяқтық), сот орындаушылары 1 жымқыру (алаяқтық), салық органдарының қызметкері 1 жымқыру (алаяқтық), ПМ Ұлттық Гвардиясында қызмететушілермен 8 жымқыру (1 сеніп тапсырған бөтеннің мүлкін иеленіп алу немесе талан-таражға салу, 5 алаяқтық, 2 тонау), ҰҚК Шекара қызметкерлерімен 7 жымқыру жасалған (4 сеніп тапсырған бөтеннің мүлкін иеленіп алу немесе талан-таражға салу, 3 алаяқтық) [6].

Жеке секторға тоқталсақ, 2015 жылы жеке кәсіпкерлермен «ұрлық» - 64, «ұсақ-түйек жымқыру» – 7, «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу» - 33, «алаяқтық» – 143, «тонау» – 7, «қарақшылық» – 1 жасалынған [6]. Бұл жерде саны жанынан көп, мысалы «алаяқтық» жасаған жеке кәсіпкерлерге де қатысты, қосымша жаза түрінде болашақ жеке кәсіпкер статусын алу құқығынан айыру тиімді деп санаймыз.

Оқу орындарындағы жасалынатын жымқыруға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтайтын болсақ, 2015 жылы жоғары оқу орындарында – 131 «ұрлық», 23 – «ұсақ-түйек жымқыру», 1 – «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу», 19 – «алаяқтық», 24 – «тонау», 7 – «қарақшылық» жасалынған.

2015 жылы колледждерде 576 – «ұрлық», 55 – «ұсақ-түйек жымқыру», 2 – «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу», 44 – «алаяқтық», 252 – «тонау», 19 – «қарақшылық» жасалынған.

2015 жылы мектеп оқушылары 678 – «ұрлық», 21 – «ұсақ-түйек жымқыру», 21 – «алаяқтықтың», 124 – «тонау», 8 – «қарақшылық» жасаған [6].

Бұл көрсеткіштер оқу орындарындағы ең алдымен жастардың тәрбие мәселесін оналтуды талап етеді, яғни заман талабына сай тәсілдер арқылы құқық бұзушылықты жасаудың қатерін, жаңа нысандағы жастар клубын құрылуын, оқытушылар мен тәрбиешілердің жүйелі тәлімдемеден өтуін ұйымдастыру, ата-аналар жиналысының жиі өткізілуін қамтамасыз ету, білім беру барсындағы талаптарды күшейту, жастардың өзін-өзі жетілдіру курстарын ашу, отансүйгіштік, қайырымдылық қасиеттерін жетілдіру. Спорттық үйірмелерді ашып, жастарға салауатты өмір салтын насихаттау. Сонымен қатар оқу орындарындағы бейне бақылау т.б. қауіпсіздік қызметтерін дұрыс ұйымдастыру.

Әлеуметтік шаралар:

– құқық қорғау органдарының қызметі, халықтың өзін-өзі қорғауы туралы құқықтық насихат жүргізу;

– жетімдер үйі мен әлеуметтік-оналту мекемелерінің материалдық базасын, көп балалы және аз қамтылған отбасылардың тұрғын үй және тұрмыстық жағдайын жақсарту бойынша шараларды жасау;

– жасөспірімдер мен жастардың, үйсіздер мен жұмыссыздардың, қашқындар мен амалсыз орын тепкендер, қаңғыбастар, бұрын сотталған және тұрақты табысы жоқ өзге де тұлғалардың әлеуметтік қорғалуы мен жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету шараларын әзірлеу мен жүзеге асыру;

– қаңғыбастықтар мен қайыршылықпен айналысатындарды оңалтатын орталықтарды құру;

белгілі бір тұрғылықты жері мен жұмыссыз қалған тұлғаларға әлеуметтік көмек көрсететін мекемелер жүйесін дамыту шараларын жүзеге асыру және т.б.

Мысалы 2015 жылы «ұрлық» – 34262, «ұсақ-түйек жымқыру» – 6446, «сеніп тапсырылған

бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу» – 859, «алаяқтық» – 6492, «тонау» – 4800, «қарақшылық» – 692 жасаған адам – жұмыссыздар [6]. Яғни, бір аймақтағы немесе мемлекеттегі жұмыссыздық мәселесін шешу жоғарыда көрсетілген жымқырумен байланысты қылымыстық құқық бұзушылықтардың, әсіресе ұрлықтың алдын алуға және оның санын азайтуға үлкен әсер ететінін мойындау керек.

Шынымен де, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар арасында жұмыссыздық факторы қылмыстық құқық бұзушылық істеудің басты себебінің бірі болуы мүмкін. Өйткені адам қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бөтеннің мүлкін жымқыруы, жасырын немесе ашық түрде ұрлауы әбден мүмкін.

Оны Оңтүстік Корея елінің қылмыстылық бойынша мәліметтері беріп отыр. Ол елде мемлекет тарапынан азаматтарын қолдау нәтижесінде халықтың 90 пайызы жұмыспен қамтылған, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың үлес салмағы жалпы қылмыстылық ішінде бар болғаны 35 пайызды құрап отыр [160, с. 8]. Сонымен қатар, «Жұмыссыздар мен тұрақты түрде табысы жоқ адамдар арасындағы қылмыстылықтың заманауи тенденцияларын анықтағанда олардың қылмыстылығының пайдакүнемдік-күштеу сипатын айту қажет. Бірінші орынға ұрлық, тонау, алаяқтық, қорқытып алушылық, бандитизм, кісі өлтіру мен есірткі заттары мен қарудың заңсыз айналымымен байланысты қылмыстар шығады» деп көрсетеді И.А. Неупокоева [161, с. 85].

АҚШ ғалымдары R.W. Gillespie, R.B. Freeman, S.K. Long және A.D. White өздерінің зерттеу жұмыстарында жұмыссыздық пен меншікке қарсы қылмыстылықтың арақатынасын терең зерттеп, олардың ара-қатынасының тығыздығына көздерін жеткізбеді.

АҚШ-тың басқа криминологтары Э. Аллан және Д. Стеффенсмейер бұл байланысты қылмыскердің жасы, меншікке қарсы қылмыстың түрі және жұмыссыздық деңгейінің көрсеткішіне сәйкес қарстыру керек деп тұжырымдайды. Бұл көзқарасты 14-17 жастағы жұмыссыз азаматтар ғана меншікке қарсы қылмыс жасауға талпыныста болады, ал 18-24 жастағы азаматтардың меншікке қарсы қылмыс жасауы жұмыссыздықпен байланысты емес деп S. Baron, T. Hartnagel, C. Britt қолдайды. Ал, G. LaFree: тек жұмыссыздық ақ нәсілді азаматтардың қылмысқа баруына тән, қара нәсілділердің қылмыс жасауы жұмыссыздықпен байланысты емес дейді. Д. Кантора мен К. Ланда керісінше жұмыссыздық меншікке қарсы қылмыстардың азайуына әсер етеді. Жұмыссыз азаматтың ұзақ уақыт үйінде отыруы қылмыскерлердің оның меншігіне қарсы қылмыс жасау қаупін төмендетеді, сонымен қатар жұмыссыздық өндіріс пен тұтынушылықтың тоқтауына әкеліп, мүліктің құны жойылып, қылмыскерлерді аз қызықтырады деп ойын түйіндейді [162].

Енді жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағандардың білім деңгейіне үңілетін болсақ, 2015 жоғары білімді азаматтардың 1301 – «ұрлық», 222 – «ұсақ-түйек жымқыру», 620 – «сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу», 1917- «алаяқтық», 172 – «тонау», 29 – «қарақшылық» жасаған. Ал орта және арнаулы білім иелерінің үлесі бұған қарағанда артық, мысалы: «ұрлық» бойынша 26,5 есе үлкен – 34567, «ұсақ-түйек жымқыру» бойынша 31,5 есе үлкен – 6992, «сеніп тапсырылған бөтеннің мүлкін иемдену немес талан таражға салу» бойынша 2 еседей – 1124, «алаяқтық» бойынша 2,3 есе үлкен – 5682, «тонау» бойынша 29 есе – 4897, «қарақшылық» бойынша 24 есе үлкен – 689 адам [6]. Яғни, жоғары көрсетілгендей тек жұмыссыздық мәселесін ғана емес оған қоса жоғары білім беру жүйесін жақсартып, талапкерлердің жоғары білім алуына жағдай жасау жұмыстарын ұйымдастыру қажет. Сонымен қатар олардың тегін түрде қысқа мерзімдегі арнаулы онлайн курстардан өтіп, онлайн емтихан тапсырып, онлайн элетрондық мөрге ие сертификаттарын алып жұмысқа тұруына байланысты шараларды ұйымдастыру тиімді нәтиже беретіні сөзсіз.

Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын-алудың мақсаты – қылмыстылықтың деңгейін төмендетуге келіп саяды. Ол үшін меншікті қорғауды қамтамасыз ету қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы: 1948 жылы 10 желтоқсанда, №217А (III) бекітілген // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>.
- 2 Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. 3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2014 жылы 3 шілдеде, №226-V қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
- 4 Злобин Г.А. Основания и принципы уголовно-правового запрета // Советское государство и право. - 1980. - №1. - С. 69-74.
- 5 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саяси тұжырымдама: Қазақстан Республикасының Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы, №858 Жарлығымен бекітілген // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U0900000858>.
- 6 ҚР Бас Прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есептер жөніндегі комитеттің мәліметтері // <http://pravstat.kz>.

СЕКЦИЯ 4. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ УГОЛОВНОГО ПРАВА, ПРОЦЕССА И КРИМИНАЛИСТИКИ

Serguei Cheloukhine, Ph.D.
Department of Law, Police Science and CJ
John Jay College of Criminal Justice, New York.

Police, Businessperson, and their Role in Corrupt Network in Russia

This study examines crime and corruption in Russian Civil Service and Law Enforcement following the legal/police reforms. It demonstrates the transformation of Organized Crime in Russia into new corrupt network of organized crime, law enforcement and government officials in stark contrast to the original policy intent.

In the past decade, many transitional countries, especially post-Soviet Russia, have experienced the merging of criminals, state officials, businesspersons, and law enforcement into criminal networks for mutual financial and economic benefits. A close examination of crime in Russia reveals two interdependent tendencies: the economization of organized crime and rising levels of crime itself. At the turn of the 21st century, the illegal distribution of state property had been completed. Many criminal authority (*vory v zhone*) figures were killed in the turf war of the mid-1990s between rival groups, while others ended up in prison; the remaining criminal *avtoritety* (authorities) - a substantial number - have either successfully legalized their businesses and become law-abiding citizens or have joined a criminal network.

This study was aimed at the investigation of crime in the post-transitional Russia and pursued to demonstrate that the phenomena of crime and corruption in Russia occur on a much larger scale of criminal networks, - as an expansion of organized crime into all social, legal, and economic spheres of Russia. The *hypothesis* of this investigation is that their operations led to a fundamentally new phenomenon: the Organized Corrupt Network (OCN), a symbiosis of existing forms of corruption with organized crime. This study was also intended to support the hypothesis that crimes increase relative to economic growth, compared with other countries, (such as the USA). Moreover, these investigations tended to look at OCN phenomena and demonstrate its post-Soviet roots and legacy, as well as, at the later stage, apply to countries such as Kazakhstan, Kyrgyzstan, Belorussia and China. Russian Corrupt Network, particularly in the past few years, dramatically changed the path of transition in newly democratized countries. This study has vast scholarly contribution and significance to the disciplines focused on Crime, Corruption, Criminal Networks, Organized Crime and Politics of countries in transition. The result of this study is to be useful to be applied to countries such as Belorussia, North Korea, China and others, which are still closed to many scholars.

The purpose of this study was to assess the scale and threat of crime and corruption in Russian law enforcement; the work has also classified the OCN nature, structure, scale and method of operation. Findings from this project will be submitted for publication.

Background

A central aspect of this study was on describing and understanding the fundamental changes that have taken place in Russia in the last five to seven years that have resulted in consistently increasing crime in Russian social and legal spheres. In essence, the dynamic is the following: crimes in the Soviet economy have evolved into white collar crime committed by businesspersons in the sphere of economic activity; moreover, financial crime has evolved into organized crime, and then it has further evolved into the organized corrupt networks controlled by Law Enforcement (King, Cheloukhine 2007).

While much has been written about various aspects of organized crime, no research has examined these causes and their part in the development of the Organized Crime and Corrupt Network (OC&CN), and specifically its present situation in Russia.

There are very few published studies focusing on corruption and crime in Russia. There are two or three articles published (King, Haberfeld, Cheloukhine 2007, 2011, Orttung, Latta 2008) that specifically focused on Corrupt Network in Russia. There is still a gap in defining the Corrupt Network origin, structure, operation, and effect on the social and economic environment. This work has filled this void.

There is a general assumption that the distinctive feature of Russian organized crime, compared to European *transit crime*, is the control of economic sectors or regions (Finckenauer & Voronin, 2001; Varese, 2001; Galeotti, 2002; Friedman, 2002, Hellman J. S., Geraint J., Kaufmann D. 2003). Moreover, as distinct from *pyramidal structures* (Kleemans, 2007), the overall system of criminal groups can best be described in terms of corrupt networks.

It is also problematic to look at economic crime from a Western perspective because the conceptions of economic crime are so different between the West and Russia. When Western scholars discuss economic crime, they tend to focus on three aspects: the offender's motivations, economic outcomes, and economic processes. The offender's motivation refers to economic crimes as illegal acts in which the offender's principal motivation appears to be economic gain (Freeman, 1996). In this sense, an economic crime is considered any offence in which individuals or groups *purposely* act in an illegal manner to gain financial returns. This includes such diverse crimes as robbery, drug dealing, tax evasion, computer crime and subsidy fraud. The economic-outcome analysis defines economic crime as offences from which victims incur economic costs (Savelsberg, 1987; Reuvid, 1995). The third approach (Baker, 1974), economic process, contends that the processes that lead to criminal behavior are the same as those that guide consumer behavior in the marketplace, supply and demand.

Russian experts began to study this problem toward the end of the 1980s (Gurov, 1988, 1990, 1992; Dolgova, Dyakova 1989; Vaksberg, 1991). Early on, a distinction was made between organized crime and traditional or economic crime in the so-called shadow economy. It was assumed (Krusmann, 2004) that economic crime in general is an economic phenomenon, and that organized crime manifests itself as a component of economic corruption. In the Russian context, economic corruption comes in the form of an unstable and inefficient Russian government and a relatively high level of corruption among its leadership, the use of authority to achieve private and personal profits, as well as in high and middle rank of law enforcement.

Many experts have approached economic crime without stigmatizing it *a priori* as part of the general criminalization of the economy. Rather, they view it as a "generic response to a part of the post-Soviet transition," and analyze economic crime within the context of the functioning of state, law enforcement, privatization, and market institutions in post-Soviet Russia (Shelley, 1995; Larichev, 1998, 2002; Ledeneva, 2000; Boldyreva, 2001; Gilinskiy, 2002; Volkov, 2002; Molokoedov, 2005, Lambsdorff J. G. 2007). There are few studies that focused on explaining patterns of corruption in the Russian regions and former Soviet states (Cheloukhine, King 2007; Dininio P., Orttung R. W. 2005), however, these works did not examine this process or dynamic and did not apply it to civil service and police.

In Russia, a discussion of economic (and financial) crime does not make sense without also discussing organized crime. Depending on the character and forms of activity, at present time there are two main types of crime: violent crime, committed by members of long-established crime organizations, and economic crimes, committed by government officials and law enforcement. The methods of the first one is theft, racketeering, forgery, and murder, as gangsters go about satisfying people's certain desires for narcotics, weapons, and prostitution. Economic crime, by contrast, has a completely bureaucratic nature. People in the financial, legal, business and especially oil and gas sectors working with state bureaucrats to conduct illegal operations involving funds, property, and securities of the state and commercial institutions.

The new crime introduces appear to be typical responses to white-collar crime, but in the Russian context they are mostly relevant in organized crime (Gerber 2000). An intriguing element here is the notion of organized crime as truly organized, a "business providing services, such as debt collection, conflict

resolution etc., in response to respective market demand” (Rosser, 2002; Osipian, 2010, Dininio P., Orttung R. W., 2005; Cheloukhine S., King J. 2007).

There are also scholars that examine corruption micro & macro-economic models, and their interactions by using statistical and econometric analysis. Their research focused on the corruption economic aspects and its association to political regimes and social status in different countries (Abed, Gupta, 2002; Kotkin, Sajo, 2004; Rose-Ackerman, 2006). Others focus on the processes after the collapse of the USSR and on the corruption opportunity (Shleifer, Vishny, 1993, 1998; Acemoglu, Verdier, 2000). There are studies that examined corruption as exploiting political power, or those “using administrative resource” for personal gain (Allina-Pisano, 2010; Ledeneva, Shekshnya, 2011). And only a few investigated corrupt networks (Jiang, 2006; Cheloukhine, King, 2007; Stefes, 2007). On the empirical level, scholarship on corruption is relatively small, mostly focused on sectors of economy, such as banking, education, judicial system (Galitsky, Levin, 2007; Osipian 2010, 2012; Yakovlev, 2001) and not on the systemic level.

So far, all comparable studies can be broken down into three types. The first one is about the history of corruption in Russia, Soviet Union, and post-Soviet period. The second is focused on the economic and political contexts of corruption unique to the USSR and the famous “*blat*” (scratch my back and I will scratch yours). The third is concentrated on post-Soviet corruption in 1990s, transitional period and criminal privatization schemes. However, there is no study that fully explores the process of FSB-zation of all economic and political levels and development of the Corrupt Network. As Director of the Ural’s Institute of Society Development and Modernization Dr. Potapov stated “...corruption became the system’s foundation factor of whole Russian society” (Remizov, 2014).

It can be argued that there is nothing new in all this, and that the old patterns, which existed in the Soviet Union, are simply being revised to fit the new circumstances.

There was a perception that organized crime and corruption has been on the decline in Russia. Moreover, decline in Organized Crime (OC) group numbers, turf wars, murder for hire and improving small business function conditions created an image that OC, *avtoritety*, and corruption are defeated. On the conceptual and empirical levels, the existing literature does not capture and the new realities shaping the evolving OCN, - the state and the economy.

Perhaps, there is another, objective factor. Since the war in Ukraine, and within existing US-EU sanctions, many western scholars were forced out of Russia or not allowed to visit under pretext of “counter-espionage and Russia-Ukraine conflict”; consequently, it is a phase without impartial data collection. Therefore, except for inaccessible research in Russia and isolated media reports, no independent information on OCN has been published. Therefore, this study is bringing a new perspective to the study of corruption in Russia.

It is increasingly the case that the criminal organizations determine the rules of the game. In the new system, much Organized Corrupt Network is designed not to overcome the inefficiencies of state control of economic life, but to protect criminal organizations from prosecution. Indeed, systemic corruption as an instrument of organized crime has helped to maintain a safe home base within which criminal organizations can function unhindered and from which they can increasingly engage in transnational activities.

References

1. Boyarsky, A. *Anatomiya korruptsii: politseiskie I oborotni*. 09/03/2015. Retrieved 1/10/2017 from <http://kommersant.ru/doc/2674249>.
2. Cheloukhine & Habermeld. (2011) *Russian Organized Corruption Networks and its International Trajectories*. Springer, NY_Gazeta Vzglyad. V MVD nazvali srednii razmer vzyatki v Rossii. 20 May 2016. <http://www.vz.ru/news/2016/5/20/811684.html>
3. *Ves' sor v odnoi izbe. Generalu MChS daly 20 let. Nezavisimoaya Gazeta*. 07/09/2006. Retrieved 2/3/2017 from http://www.compromat.ru/page_19240.htm;
http://www.compromat.ru/page_13525.htm.

4. Kolesnikova O., Kocals K., Ryvkina R., Cimagin Yu. *Economic enterprise of the Police Officers in Russia. Scale, Causes and Consequences.* Moscow, ISEPN RAN 2003.
5. *The Law on the Police was approved by the Russian Federal Assembly and subsequently signed into law by then-President of Russian Federation Dmitry Medvedev on February 7, 2011. This law replaced Soviet-era legislation as the foundation for law enforcement activities within the county. Politseysky tenevoi predprinimatel. Puchemu tak?* Retrieved from https://republic.ru/economics/korni_i_posledstviya_tenevogo_biznesa_rossiyskoy_politsii-762270.xhtml Accessed November 28, 2016
6. *Russia's militia now history, gives way to police.* *Russia Today*, 2/28. 2011. <https://www.rt.com/politics/militia-police-nurgaliev-address/> Accessed 2/3/2017
7. Kudrin, V. A., *Shagi reform: ot militsii k politsii.* *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta MVD Rossii.* № 3 /2010. *Государство и право. Юридические науки* <http://cyberleninka.ru/article/n/shagi-reformy-ot-militsii-k-politsii#ixzz4TRk8Q2tV>
8. *Vzglyad, Delovaya Gazeta. Eksperty oshenili ideyu novogo sokrasheniya shtatov MVD.* <http://vz.ru/society/2015/1/15/724441.html>
9. *Federalnyi Zakon o Politsii.* 7/2/2011. N 3-ФЗ. Retrieved 1/10/2017 from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_110165/.
10. *Khabarov. R. Militsiya degradirovala na moikh glazakh*” *Russkii reporter.* Retrieved 2/3/2017 from <http://rusrep.ru/article/2011/10/18/militia/>.
11. *Pashkin, M. Chainman of Coordinating Board for Police Labor Union. “Kak Anti-Militseiskaya kompaniya v SMI skazalas na rabote militsii.* Retrieved 2/2/2017 from <https://lenta.ru/conf/pashkin/>.
12. *Ne prosto vymogatel'stvo a podstava za \$500.000.* 29/05/2015. Retrieved 1/10/2017 from <http://yar.mk.ru/articles/2015/05/29/ne-prosto-vymogatelstvo-a-podstava-za-500000.html>.
13. *Politseyskiy tenevoi predprinimatel. Puchemu tak?* Retrieved November 28, 2016 from https://republic.ru/economics/korni_i_posledstviya_tenevogo_biznesa_rossiyskoy_politsii-762270.xhtml. <http://rbcholding.com/business.shtml>

Калкаева Несибели Бакитовна
заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры
e-mail: nesibeli77@mail.ru

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы мәжбүрлеу ұғымы

Аңдатпа

Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жаңа редакциясының және қылмыстық құқық теориясының ережелері негізінде Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы мәжбүрлеу ұғымы мен мазмұнын қарастырады.

Сондай-ақ, қылмыстық құқық теориясында мәжбүрлеуді түрлерге жіктеу мәселелері әдісі бойынша, құқық қолданушыға заңмен берілген, мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілген, мәжбүрлеуге әсер етуіне байланысты жан-жақты зерттеледі.

Түйін сөздер: мәжбүрлеу, жеке мәжбүрлеу, психикалық мәжбүрлеу, қылмыстық заңнама.

Понятие принуждения в уголовном законодательстве Республики Казахстан

Аннотация

В данной статье на основе положений новой редакции Уголовного кодекса Республики Казахстан и теории уголовного права автором рассмотрено понятие и содержание принуждения в уголовном законодательстве Республики Казахстан.

Также были раскрыты вопросы классификации принуждения в теории уголовного права на виды: по способу, по преодолимости, в зависимости от предоставленных правоприменителю законом допустимых средств, обеспеченных принудительной силой государства, в зависимости от воздействия на принуждаемого.

Ключевые слова: принуждение, физическое принуждение, психическое принуждение, уголовное законодательство.

The concept of coercion in the criminal law of the Republic of Kazakhstan

Abstract

In this article author shows new points of Criminal Code of Republic of Kazakhstan and theory of criminal law, actually new points of meaning «compulsion».

Also, author has discovered questions of classifications in compulsion in theory of criminal law on: by doing matters, by points, by dependence on allowed ways, which allowed by government.

Keywords: compulsion, compulsion by power, mental compulsion, criminal law-making point.

Қылмыстық-құқықтық мағынада мәжбүрлеу ұғымын қалыптастыру үшін лексикалық және заңды мағынадағы түсіндірменің қолдануын орынды деп санаймыз.

Осылайша, лексикалық тұрғыдан «мәжбүрлеу» 1) мәжбүрлеу бойынша орын алған; 2) кез-келген әрекетті жасауға мәжбүр ету; 3) жасанды, ерікті емес; 4) мәжбүрлі тәртіпте кез-келген әрекетті жасату [Ожегов С.И., 1968, 585-586 б.].

Доктриналық көзқарастан мәжбүрлеу түсінігінің анықтамасын қалыптастыру – өзіндік зерделеуді талап ететін ғылыми перспектива болып табылады. Әмбебап ұғымды конструкциялау күрделігі келесіден тұрады алғаш рет заң шығарушы мәжбүрлеуді 2 түрге бөледі (күштеп және психикалық), ол өз кезегінде ізделетін анықтамаға сараланымдық ыңғайды талап етеді. Қазақстандық құқықтанушы Н.Н.Турецкийдің пікіріне сүйенсек келесіге назар аудару керек: «Қылмыстық заңда күштеп мәжбүрлеу түсінігінің ашық анықтамасы жоқ. «Мәжбүрлеу», «күштеп мәжбүрлеу» түсініктерінің этимологиялық талдауы қылмыстық құқық теориясында күштеп мәжбүрлеу дегеніміз өзінің қалауы бойынша әрекет ету мүмкіндігінен айырылатын дене қол сұқпаушылық немесе тұлғаның бостандығын (дене жарақаттарын келтіру, ұрып – соғу, байлау, тұншықтыру және т.б.) білдіреді.

Аталған мәжбүрлеудің мақсаты тұлғаның мінез-құлқын таңдау мүмкіндігі немесе адамның өз қалауы бойынша әрекет ету мүмкіндігінен айырылатын ықпалдың, яғни өзінің әрекеттеріне басшылық ету болмауы.

Кейде күштеп мәжбүрлеу күш зорлығымен теңдестіріледі. Аталған ұғымдар көбімен ұқсас алайда мүлдем бір-біріне ұқсамайды. Күштеп мәжбүрлеу тұлғаның дене қолсұғушылығына күштеп ықпал етуді емес алайда адамның өз қалауы бойынша әрекет ету мүмкіндігін шектейтін өзге де әрекеттерді қоса алады» [Турецкий Н.Н., 2005, 265 б.].

Аталған мән мәтінде қылмыстық құқықтың өткен жүзжылдығының теоретигі Н.С.Таганцевтің пікірі осы күнге дейін көкейкестігін сақтауда, ол мәжбүрлеу ұғымы нақты бір деңгейде еңсермейтін күштің ұғымымен теңдестіріледі. Алайда, күштеп мәжбүрлеу ұғымына адамдардың ғана күштері емес табиғаттың, биологиялық процестердің және т.б. әрекеттері жатады [Таганцев Н.С., 1902, 226-227 б.]. Қылмыстық-құқықтық мағынадағы мәжбүрлеудің

маңызды белгісі ретінде бір адам екінші адамға көрсететін түрлі мән-жайларға байланысты еңсерілмейтін күштеп мәжбүрлеу болып табылады.

Күштеп мәжбүрлеу келесі жағдайлардың бар болғаны кезінде қылмыстық құқыққа қарсылықты болдырмайтын мән-жайлар болып табылады:

- 1) күштеп мәжбүрлеудің бар болуы;
- 2) мәжбүрленетін тұлғаның күш функцияларын шектеуге күштеп мәжбүрлеудің бағыттылығы;
- 3) күштеп мәжбүрлеудің болмысы;
- 4) күштеп мәжбүрлеудің еңсермейтін сипаты.

ҚР ҚК көрсетілген мәжбүрлеудің екінші түрі – психикалық мәжбүрлеу. Психикалық ықпал ету дегеніміз адамның психикасына вербал таңбалар қорқыту, бопсалауды қолдану арқылы әсер етуді білдіреді. Мәжбүрлеудің осындай түрінде күштеп қорқытуға болмайды. Осындай мәжбүрлеудің мақсаты адамның еркін айыру, өзінің әрекеттеріне басшылық ету мүмкіндігінен айырудан тұрады. Психикалық мәжбүрлеу кезінде күш зорлығын жасау қауіпі шынайы болып табылады. Сонымен қатар, мәжбүрлеудің осы түрінің ерекшелігі екі мүмкіндіктер арасында таңдаудың бар болуы: өз әл-ауқатымен, өзімен құрбан ету және т.б. немесе құқық қорғалатын мүдделерге зиян келтіру. Гипноз немесе психотроптық әсер осы түрдің ерекшелігі болып табылады [Алауханов Е.О., 2001, 98 б.]. Жалпы ереже бойынша психикалық ықпал тұлғаның ерік бостандығын шығармайды.

Қылмыстық-құқықтық мағынада «мәжбүрлеу» ұғымының анықтамасын қалыптастыруға Ресей зерттеушісі Е.А.Куманяева әрекет еткен. Аты аталған автордың пікірі бойынша: бір тұлғаның мүддесімен екінші тұлғаның еркін басу арқылы жасалатын, оны нақты түрде әрекет етуді (әрекетсіздікті) мәжбүрлейтін мақсатты әрекет. Мәжбүрлеу дегеніміз екі субъектіні бар болуын болжамдайды, оның біреуі белсенді рөлді атқарады (мәжбүрлейді), ал екіншісі – бейтарап (мәжбүрлеуге ұшырайды), олардың арасындағы объективтік және субъективтік байланысты көрсетеді: объективтік жақтан мәжбүрлеу мәжбүрленетін адамға сыртқы ықпалды ұсынады, субъективті жақтан нақты алдын ала белгілі мақсатқа жетуге бағытталған [Куманяева Е.А., 2012.]. Келтірілген анықтаманың сыртқы тартымдығына қарамастан ол осы ұғымның барлық ерекшеліктерін қамтымайды. Әсіресе, мәжбүрлінің бейтарап рөлі салыстырмалы сипатқа ие, өйткені мәжбүрлеу мақсаты тұлғаны нақты әрекеттерді (әрекетсіздікті) жасауға түрткі болу, яғни рөлдің бейтарап бөлігі мәжбүрленетін тұлға мәжбүрлеуді іске асырғанда, іс-әрекет етуге кіріскенде және оны күткен күйде соңына жеткен кезде аяқталады. Е.А.Куманяеваның анықтамасында мәжбүрлеу түрлеріне көрсетілім болмаған. Ол мәжбүрлеудің жеңілмейтіндік және жеңілгендік көз қарасынан мәні бар кемшілік болып табылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық Кодексіндегі «мәжбүрлеу» ұғымы мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде жазаны анықтаудан тұратын қылмысты жасау бойынша құқықтық салдар ретінде түсіндіріледі; және өзінің заңды сипаттамасы бойынша мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары болып табылатын тәрбие әсеріндегі мәжбүрлеу шаралары, мүлікті тәркілеу, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары ретінде қылмыстық жауапкершілікті жүзеге асыру түрлеріне қатысты қолданылады [<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>].

Заң шығарушы нақты қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарына қатысты қолданыстағы қылмыстық заңнамада ашылмайтын «мәжбүрлеу» ұғымының жалпы мазмұнын ғана айқындаған.

Бұл ретте, тиісті құқықтық қатынас ҚР ҚК нормаларымен де, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің де нормаларымен реттеледі (бұдан әрі – ҚР ҚПК) [*Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2020.*], ол өз кезегінде құқық

саласының жазалау өрісіндегі мәжбүрлеудің пән аралық сипатын көрсетеді. Бұл көпвекторлық жағдай сараланымдық тәсілді және қылмыстық-құқықтық қарым-қатынастарда туындайтын мәселелердің шешілуін талап етеді.

Заң шығарушы қолданыстағы заңнамада қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты құрамдарына қатысты ашылмайтын «мәжбүрлеу» ұғымының жалпы мазмұнын айқындағаны туралы мән-жайды аталған ұғымның мазмұнын зерделеу көкейкестігінің деңгейін, оның дефинициясын қалыптастыру және оны ары қарай ҚР ҚК заңнамалық тәртіпте бекітудің елеулі фактор ретінде бағалау қажет екендігін атап өткен.

Мәжбүрлеудің өзі екі аспектіде қаралуы мүмкін: зорлық актісі және қылмыстық әрекет жасалу нәтижесіндегі мәжбүрлік жағдайы ретінде ескеріліп, «қылмыстық мәжбүрлеу» және «зорлық» санаттарының қатынасы қылмыстық құқық бұзушылық деген ұғымның мәселесіндегі ерекше мәні бар.

Мәжбүрлеуге тікелей қатысты келесі сұрақтар ғылыми зерттеуге мүлдем ұшырамаған: қылмыстық заңның Жалпы және Ерекше бөлімдерінде қылмыстық мәжбүрлеуді салыстыру; мәжбүрлеу тәсілдері жауап беретін критерийлерді анықтау; мәжбүрлеуге ҚР Ерекше бөлімінің нормаларындағы кешенді талдау.

«Мәжбүрлеу» ұғымының анықтамасына мұқтаждық жаңадан қабылданған ҚР ҚК ережелері және Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы мәжбүрлеу институтының мазмұны қаралған қылмыстық құқық теориясының негізінде пайда болған.

Бұдан басқа, мәжбүрлеу түсінігінің пайда болуы мен қолдануы Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелерімен байланысты, атап айтқанда құқыққа қарама-қайшы сипаттағы құқықтық қарым-қатынастарда мәжбүрлеу белгілерін көрсететін баптардың бар болуы. Осылайша, 11-баптың 1-тармағына сәйкес «Республиканың халықаралық шарттарында өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасының азаматын шет мемлекетке беруге болмайды», 39-бабының 1-тармағы «Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатында қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін» және т.б.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабы 3-тармағының мән мәтінінде мемлекеттің қажеттілігі үшін мүлікті мәжбүрлеп алу жағдайлары заңмен нақты айқындалуға танылған, олар қоғамдық мақсаттарды қудалайтын және мемлекеттің функциясынан шығатын мемлекеттің мүддесін қанағаттандыру қажеттілігімен және аталған қажеттілікті қанағаттандырудың басқа әдісі мүмкін болмаған жағдайда негізделеді.

Осы мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының ұлттық құқығы жүйесінде қылмыстық заңының рөлін, орны мен мақсатын мәжбүрлеуді мәнмәтінде анықтау болып табылады.

Аталған мақсатқа жету үшін авторлар қылмыстық құқықтағы мәжбүрлеудің үш заңды мағынасын айқындап және оларды бір-бірінен ажыратқан:

- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «мәжбүрлеу» түсінігі қылмысты жасаудың құқықтық салдары ретінде түсіндіріледі (жазаны мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде айқындайды); және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасы, тәрбие ықпалындағы мәжбүрлеу шарасы, мүлікті тәркілеу сияқты қылмыстық жауапкершілікті іске асыру түрлеріне қатысты қолданылады;

Зорлық актісі және қылмыстық әрекет жасалу нәтижесіндегі мәжбүрлік жағдайы ретінде ескеріліп, қылмыстық құқық бұзушылық түсінігінің мәселесінде «қылмыстық мәжбүрлеу» және «зорлық» сияқты санаттардың қатынасына ерекше мағына бөлінеді.

- «мәжбүрлеу» ұғымының анықтамасына мұқтаждық жаңадан қабылданған ҚР ҚК ережелері және Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы мәжбүрлеу институтының мазмұны қаралған қылмыстық құқық теориясының негізінде пайда болған.

Мәжбүрлеу қылмыстық құқықта мемлекеттік ықпал ету шарасы ретінде ғылыми деңгейде дербес және жеткілікті түрде пысықталған тақырып болып табылады, сондықтан аталған зерттеудің нысаны болмайды.

Қылмыстық құқықтағы мәжбүрлеудің институцияландырудың теориялық – әдістемелік негіздері жалпы құқық теориясының, мәжбүрлеудің проблемаларын зерттейтін, түрлі құқық мектеп өкілдерінің теориялық іздеулерінің ережелерімен айқындалады.

Институцияландыру процесі ізделетін институттың моделін, оның теориялық негізін таңдауды талап етеді. В.М.Быченковтың пікірі бойынша әлеуметтік құбылыстың болмысын анықтайтын, құқықтық, нормативтік ережелердің кодталған жүйелердің, белгілеулердің, жеке-құқықтық және жария-құқықтық сипаттағы әлеуметтік білім және құқық саласы субъектілерінің жиынтығы ретінде институттарды қамтитын, диапазоны бойынша кең түсінік ретінде анықтауға болады [Быченков В.М., 1996, 30-31 б.].

Мәжбүрлеу институтының түсінуі қылмыс институттарының (қылмыстық құқық бұзушылық), құқық бұзушылық субъектісі, жеңілдететін және ауырлататын жағдайлардың ұғымын түсіну арқылы іске асырылады.

Қылмыстық құқықтағы мәжбүрлеудің үшжақтылығы оның қолдануы мен түсінуінің үш аспектілерімен байланысты:

1) мәжбүрлеу тиісті тәртіп, нормативтік актінің үкімін толтыруға жету мақсатында мемлекеттік ықпал тәсілі ретінде. Осындай мәжбүрлеу құқық нормаларымен қарастырылған заңды болып табылады;

2) мәжбүрлеу қылмыстық құқық бұзушылық түрінің құрамдас элементі болып табылатын заңсыз, құқықтық емес, қылмыстық – жазаланатын болып саналады. Осындай мәжбүрлеу кінәні жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар ретінде ҚР ҚК Жалпы және Ерекше бөлімдерінің нормаларында көрсетілген;

3) мәжбүрлеу әрекеттің қылмыстылығын немесе жазаны жеңілдетуді болдырмайтын мән – жайлар ретінде.

Әр қылмыстық құқық бұзушылық нақты жағдайларда жасалады. Қылмыстың объективтік жағының белгісі ретінде «мәжбүрлеу» ұғымы маңызды ғылыми және тәжірибелік мәні бар және қылмыстық-құқықтық саланың тәжірибелік және ғылыми – зерттеу қызметін оңтайландыру мәселесімен тығыз байланысты.

Кейбір зорлық қылмыстар мәжбүрлеу арқылы жасалады. ҚР қылмыстық заңнамасында зорлық қылмыстарға тікелей жатқызуға болатын «мәжбүрлеу» ұғымы бар қылмыс құрамы туралы нормалар қарастырылған.

Тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын тану жағдайда қылмыстық-құқықтық күзеттің маңызды объектісі «мәжбүрлеу» ұғымының мазмұнын әзірлеу және оның негізгі белгілерін ашу ерекше мәнге ие болады.

Қылмыстық құқық теориясындағы мәжбүрлеу өзі атқаратын қызметке байланысты заңды және заңға қарсы (қылмыстық) болуы мүмкін. Қылмыстық құқықта мәжбүрлеудің екі түрі де ерекше түрде болады:

- егер де мәжбүрлеу заңды болса ол барлық ықтимал құқықтық құралдардың ішінде қатаң болып табылады (*жаза және қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге шаралар*);

- қоғамдық қауіпті мәжбүрлеу, оны жасағаны үшін мемлекеттің тарапынан қатаң ықпал ету шарасы қолданылады.

ҚР қолданыстағы ҚК 53-бабының 1-тармағы 9)-тармақшасына сәйкес күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу салдарының нәтижесінде қылмыстық құқық бұзушылық жасау

қылмыстық жауаптылықты және жазаны жеңілдететін мән – жайлар деп танылады. Заң шығарушының осындай тәсіл жасалған әрекетке мән-жаймен негізделген Н.Н.Турецкий көрсеткендей «кінәлінің еркі мен санасына тікелей немесе жанама әсер еткен басқа адамның еркі мен қалауын арттырып көрсетеді..... кейбір жағдайларда мәжбүрлеу сипаты мен деңгейі қылмыстық жауаптылықтан толық босату үшін негіз болады» [Турецкий Н.Н., 2003, 149 б.].

Тәсілдің өзге жағы ҚР 1997 жылғы ҚК 36-бабына қатысты орын алған, онда күштеп немесе психикалық мәжбүрлеумен байланысты қылмыстық-құқықтық қарым-қатынастың ерекшеліктері дербес түрде бекітілген. Осылайша, Г.Ф. Поленов айтқандай адамның мінез-құлқы қылмыс ретінде қаралады, егер де ол сол адамның санасы және еркінің бақылауымен жасалатын болса [Поленов Г.Ф., 1999, 86 б.]. ҚР 1997 жылғы ҚК 36-бабының 1-бөліміне талдау жасай отырып аталған автор былай деп жазады: «Егер күштеп мәжбүрлеудің салдарынан адам өзінің іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) ие бола алмаса, күштеп мәжбүрлеудің нәтижесінде осы Кодекспен қорғалатын мүдделерге зиян келтіру қылмыс болып табылмайды. Осы абзацтың мазмұны мен логикасы мүлде түсініксіз.

Ұқсас жағдай ҚР 2014 жылғы ҚПК 37-бабында дәлме дәл көрсетілген. Психикалық мәжбүрлеу күштеп мәжбүрлеуге қарағанда өзгеше ажыратылады. Психикалық мәжбүрлеу гипноз ұйқыда болған күйден басқа жағдайларда тұлғаның ерік бостандығын алып тастамайды. Соңғысы еңсермейтін күштің түрі ретінде бағаланады. Зерттеушілер атап өткендей заманауи жағдайда бұл ерекшелік деп адамның еркіне уытты заттардың, жиілігі жоғары аппараттардың әсерін еңсермейтін күштің мазмұнына қосу арқылы кең талқыланады.

Осылайша, мәжбүрлеу екі аспектіде қаралады: 1) мәжбүрлеу еңсермейтін күштің сипатына ие; 2) мәжбүрлеу тұлғаның өз әрекеттеріне басшылық ету мүмкіндігін шығармайды. Бұған заң шығарушы түрлі қылмыстық құқықтың салдарды қарастырады: 1) мәжбүрлеу қолданылған тұлғаның қылмыстық жауаптылықтан алу; 2) әрекеттің жауапкершілік пен жазаны жеңілдететін мән-жайлар кезінде жасалуын тану.

Әлемнің көптеген елдерінде күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу қылмыстық жауаптылықты болдырмайтын мән-жай деп танылады (әрекеттің қылмыстылығы). Осындай танудың негізінде мәжбүрлеу кезінде субъектінің ерік бостандығы болмайды (толық немесе ішінара), ал онсыз кінә да болмайды деген көзқарас жатыр.

Қазақстан Республикасында алғаш рет күштеп және психикалық мәжбүрлеу туралы нормалар заң жүзінде 1997 жылғы 16 шілдедегі Қылмыстық кодексте бекітілген, алайда 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодекстің 37-бабының құқықтық нормалары мүлдем өзгермеген.

Қазақ КСР бұрынғы қылмыстық заңнамасында ұқсас нормалар болмаған. Аталған институтты ұлттық қылмыстық заңнамаға енгізу тұлға күштеп ықпалының әсерінен азаматтар мен ұйымдардың заңды мүдделеріне зиян келтіретін қоғамдық қауіпті бірнеше әрекеттердің жасалу жағдайларының пайда болуымен негізделген. Бұрын айтылғандай ҚР ҚК 37-бабы мәжбүрлеудің әсерінен жасалған іс-әрекеттердің заңды салдарын айқындайды. Аталған әрекеттер қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды.

Арнайы заң әдебиетінің зерделеуі Қазақстан Республикасында қылмыстық құқықтың саласында мәжбүрлеу қылмыстық жауаптылықты болдырмайтын мән-жай деп қаралады. Сонымен қатар, қылмыстық құқықтағы мәжбүрлеу мәселесі оның жеке құбылыстарының сипаттамасын ескере отырып кешенді және жүйелі қаралуын талап етеді.

Қылмыстық құқықтағы санат ретінде қылмыстық мәжбүрлеуді кешенді зерттеу оның әлеуметтік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық болмысының ашылуын талап етеді.

Мәжбүрлеу адам қызметінің, яғни қоғамдық пайдалы және қоғамдық қауіпті сияқты көптеген мінез-құлық актілерін сипаттайды. Біріншіге процессуалдық мәжбүрлеуді,

мәжбүрлеу Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарының функциясы, қылмыс жасау бойынша құқықтық салдар ретінде мемлекеттік мәжбүрлеуді жатқызуға болады.

Сонымен қатар, басқа тұлғалардың қалауын басу арқылы түрлі мұқтаждықтарды қанағаттандыру нақты шектеуге жатады. Тіпті мемлекеттік мәжбүрлеу туралы сөз болған жағдайда мәжбүрлеу ықпалының шектерін анықтау мәселесі туындайды.

Отандық құқықтың өткенді шолу талдауы құқыққа қарсы әрекет ретінде мәжбүрлеудің қылмыстық-құқықтық тыйымы алғашқы қылмыстық заңдардың пайда болуынан емес, нақты әрекеттер мен қылықтарды жасау, кез-келген шешімдерді қабылдау кезінде адамның ерік бостандығынан тұратын түрлі қоғамдық қарым-қатынастардың күзетілуін қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты пайда болғанын көрсетеді. «Мәжбүрлеу» түсінігіне қылмыстық-құқықтық көзқарастардың эволюциясы заң шығарушыға осы терминнің көмегімен тұлғаның бостандығына өзінің бағыттылығы бойынша түрлі қолсұғушылықтардың құрылғанын куәландырады.

Мәжбүрлеу – жалпы әлеуметтік, көп қырлы құбылыс, құқықтық мәжбүрлеу түрлерінің бірі болып табылады. Қылмыстық мәжбүрлеудің түрлі аспектілері заңгерлердің ғана емес, психология, философия, әлеуметтану және басқа да ғылым (сабақтас ұғымдардың, әсіресе зорлыққа қатысты зорлық туралы арнайы ғылым бар - виолентология) өкілдерінің зерттеу объектісі болып табылады. Қылмыстық мәжбүрлеумен байланысты барлық мәселелерді шешу үшін оның ішкі мазмұнын, түпкірін зерттеу керек, ол өз кезегінде қылмыстық құқықтың шегінен шығуды талап етеді. Мәжбүрлеу сала аралық ұғым болып табылады. Алайда, аталған мәселені зерттеуге қылмыстық-құқықтық тәсіл бірінші дәрежеде. Адамдардың еріксіз мінез-құлқына деген қызығушылық осы күнге дейін өзгеріссіз қалады.

Осылайша, *мәжбүрлеу дегеніміз* бір тұлғаның мүддесімен екінші тұлғаның қалауын басу арқылы жасалатын, оны нақты түрде әрекет етуді (әрекетсіздікті) мәжбүрлейтін мақсатты әрекет. Мәжбүрлеу дегеніміз екі субъектіні бар болжамдайды, оның біреуі белсенді рөлді атқарады (мәжбүрлейді), ал екіншісі – бейтарап (мәжбүрлеуге ұшырайды), олардың арасындағы объективтік және субъективтік байланысты көрсетеді: объективтік жақтан мәжбүрлеу мәжбүрленетін адамға сыртқы ықпалды ұсынады, субъективті жақтан нақты алдын ала белгілі мақсатқа жетуге бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка.-М.1968.-900 с.*
2. *Турецкий Н.Н. Обстоятельства, исключющие преступность деяния по уголовному законодательству Казахстана: Монография.-Алматы: ТОО «Издат. «Норма-К», 2005.-328 с.*
3. *Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая.Т1.- СПб, 1902. - 739 с.*
4. *Алауханов Е.О. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы: жалпы бөлім. - Алматы: Жеті жарғы, 2001. - 272 б.*
5. *Куманяева Е.А. Принуждение в уголовном праве России/Дис...к.ю.н. (12.00.08)-М., 2012.- 215 с.*
6. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>(өтініш берген күні: 07.10.2022)*
7. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2022. – 348 б.*
8. *Быченков В.М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности.-М.: Рос.акад.соц.наук, 1996. – 976 с.*

9. Турецкий Н.Н. *Обстоятельства, исключющие преступность деяния* // *Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник.* - Алматы: Жеті Жарғы, 2003-С.119-154.

10. Поленов Г.Ф. *Уголовное право Республики Казахстан: Уч.пос.* - Алматы: Юрист, 1999-184с.

*Возняк Оксана Александровна, к.ю.н.,
Жаксыбекова Фарида Сатбергеновна, к.ю.н.
Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева,
Oksana.voznyak@kazguu.kz, f_zhaksybekova@kazguu.kz*

Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными

Аннотация

Увеличение случаев насилия по отношению к животным определило необходимость законодательного закрепления ответственности за подобные деяния. Агрессивное поведение человека по отношению к животным ставит под сомнение саму человечность, нравственность общества. В статье проводится разграничение административной и уголовной ответственности за жестокое обращение с животными, поднимаются вопросы оценочных категорий «насилие», «увечье», «жестокое обращение», отмечаются позиции ученых и практиков на изменения в отечественном законодательстве. Авторами поднимается проблема переосмысления отношения к правам животных, исходя из закрепления в Конституции Республики Казахстан обязанности граждан бережно относиться и сохранять природные богатства. Обосновывается необходимость уточнения объекта нормы, предусматривающей административную ответственность за жестокое обращение с животными.

Ключевые слова: животные, жестокое обращение, насилие, увечье, нравственность.

Жануарларға қатысты зорлық-зомбылық жасаған үшін көзжелетін қылмыстық жауаптылық

Аңдатпа

Жануарларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларының көбеюі мұндай әрекеттер үшін жауапкершілікті заңнамалық тұрғыдан бекіту қажеттілігін анықтады. Адамның жануарларға деген агрессивті мінез-құлқы адамзаттың өзіне, қоғамның адамгершілігіне күмән келтіреді. Мақалада жануарларға қатыгездік жасағаны үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершіліктің аражігін ажырату жүргізіледі, «зорлық-зомбылық», «жарақат», «қатыгездік» бағалау санаттарының мәселелері көтеріледі, ғалымдар мен практиктердің отандық заңнамаға өзгерістер енгізуге байланысты ұстанымдары қарастырылады. Автор Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтардың табиғи байлықтарды ұқыпты ұстау және сақтау міндеттерін бекітуді негізге ала отырып, жануарлар құқықтарына деген көзқарасты қайта қарау проблемасын көтереді. Жануарларға қатыгездікпен қарағаны үшін әкімшілік жауапкершілікті көздейтін норма объектісін нақтылау қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: жануарлар, қатыгездікпен қарау, зорлық-зомбылық, жарақат, адамгершілік.

Criminalization of cruelty to animals

Abstract

The increase of cases of violence against animals determined the necessity of legislative consolidation of responsibility for such actions. Aggressive human behavior towards animals calls into question the humanity itself and the morality of society. The article distinguishes differences between administrative and criminal liability for cruelty to animals, raises questions about the evaluation categories "violence", "mutilation", "cruel treatment", notes the positions of scientists and practitioners on changes in domestic legislation. The author raises the problem of rethinking the attitude of the rights of animals, based on the consolidation in the Constitution of the Republic of Kazakhstan the duty of citizens to take care and preserve natural resources. The article substantiates the necessity of clarifying the object of the norm providing administrative responsibility for cruelty to animals.

Key words: animals, cruelty, violence, mutilation, morality.

Правила обращения с животными (или скорее взаимодействия человека с животными) определены рядом правовых актов. Так, Конституция определяет обязанность граждан Республики Казахстан сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам (статьи 31 и 38)²; запрет на жестокое обращение с животными определены Законом РК «Об ответственном обращении с животными», Кодексом об административных правонарушениях и Уголовным кодексом Республики Казахстан.

Актуальность данной проблемы не вызывает сомнений: на улицах увеличивается количество бездомных животных, в приютах содержится большое число животных, нуждающихся в поддержке, в СМИ систематически появляется информация о насилии над животными (взрослый человек прыгнул на голову котенка, лишив его жизни; отрезание ушей и хвостов у животных, забивание их камнями³, повешение, подкидывание в ветклиники, оставление в закрытых мешках, ящиках⁴).

Назрела необходимость усиления ответственности за жестокость по отношению к животным, пересмотра в целом подхода к животным как «собственности», «сущностям, не имеющим прав». Проявление жестокости к животным рассматривается как демонстрация равнодушия, отсутствие сопереживания, любви, и в целом свидетельствует о «формировании у личности чувства равнодушия к страданиям живых существ и порождает агрессию и насилие»⁵. Авторы выражают согласие с наличием «взаимосвязи жестоких действий против животных и насильственных преступлений против людей»⁶. Думается, что люди (зачастую конечно молодых люди и подростки), применяющие насилие к животным, вымещают свою злость, агрессию на них, возможно самих страдающих от насилия.

Уголовный закон предусматривает ответственность за жестокое обращение с животными, повлекшим увечье или гибель животного⁷. По сравнению с ранее действующей

² Данная норма должна толковаться более широко: бережно относится к природным богатствам (почва, леса, воды), и сохранение животных // Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года по состоянию на 10 сентября 2022 года.

³ <https://tengrinews.kz/article/otrezali-hvostyi-ushi-shokiruyuschie-istorii-praktiki-1865/>

⁴ <https://ru.sputnik.kz/20211012/Antipropaganda-zhivoderstva-i-chipirovanie-kak-budet-rabotat-novyy-zakon---video-18389444.html>

⁵ Тебиев Р. Методика расследования жестокого обращения с животными. - М., 2022.

⁶ Мирошниченко В. Жестокое обращение с животными: уголовно-правовые и криминологические аспекты, 2013.

⁷ Уголовный кодекс Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

нормой (ст.316 УК РК), определяющей в целом ответственность за жестокое обращение с животными, не проводилось разграничений по степени вреда. Акцент делался на мотивах совершения правонарушения (хулиганские побуждения) и на обстановке его совершения (в присутствии малолетних детей).

Объектом выступает общественная нравственность, понимаемая как «определяющий аспект культуры, ее форма, дающая общее основание человеческой деятельности, от личности до общества. Разрушение нравственности приводит к распаду, дезинтеграции общества», «духовные и душевные качества человека, основанные на идеалах добра, справедливости, долга ..., которые проявляются в отношении к людям и к природе»⁸. Жестокое обращение с животными выступает «средством разрушения нравственности»⁹. Именно с такой позиции надо рассматривать обязанность человека заботиться о животных.

Предметом уголовного правонарушения выступают «животные». Однако, отмечен неоднозначный подход законодателя к определению животных. Так, например, в Правилах обращения с животными, «животные» понимаются как «биологические объекты, принадлежащие к фауне: сельскохозяйственные, домашние и дикие животные»¹⁰ (то есть следует толковать как «все животные» без ограничения), пунктом 1) статьи 2 Правил реализации животных, животные определены как «домашние и дикие животные, в том числе крупный рогатый скот, овцы и козы, свиньи, лошади, верблюды, помеси полученные от скрещивания, домашняя птица, рыбы, шелкопряды, пчелы и лабораторные животные» (перечень более конкретизирован);¹¹ только как «позвоночные» животные определены в Правилах перевозки животных¹² и в Законе об ответственном обращении с животными.¹³ По мнению авторов, должно быть четко определено, что выступает предметом уголовного правонарушения, обосновать почему в качестве предмета жестокого обращения выступают только «позвоночные животные».

Объективная сторона выражена в жестоким обращении с животными, повлекшем увечье или гибель животного, которое со своей стороны может выступать как действием (применение насилия, избиение животных, мучительные способы умерщвления, использование для опытов, для соревнований), так и бездействием (оставление без еды, воды), в случае обязанности заботиться о данном животном. Увечье при этом понимается как причинение «тяжкого вреда здоровью животного, повлекшего полную или частичную утрату

⁸<https://slovar.cc/poisk-find.html?searchword=%D0%BD%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C&ordering=&searchphrase=a>

⁹ Саратова О. Предупреждение преступлений, связанных с жестоким обращением с животными: Автореферат на соискание уч. степ. к.ю.н., М., 2012. - С.3.

¹⁰Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 16-02/701 «Об утверждении Правил обращения с животными».

¹¹ Приказ И.о Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 19 декабря 2014 года № 16-04/679 «Об утверждении Правил реализации животных» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14F0010131>.

¹²Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 19 мая 2022 года № 164 «Об утверждении Правил перевозки животных» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028139>

¹³ Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 97-VII ЗРК «Об ответственном обращении с животными» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097>

функции какого-либо органа, а также нарушение анатомической целостности животного, за исключением случаев, определенных законодательством Республики Казахстан в области ветеринарии»¹⁴. Исходя из данного положения, ответственность за причинение вреда здоровью животному, не отнесенного к тяжкому, предусмотрена в рамках статьи 407-1 КоАП РК.

Жестокое обращение понимается как «любое умышленное деяние, которое привело или может привести к гибели, увечью или иному вреду для здоровья животного»¹⁵. То есть закреплена ответственность за фактическое причинение вреда здоровью животного и за саму постановку в опасность его жизни и здоровья. В этой связи требуется определить, как соотносятся понятия «жестокое обращение» как возможность привести к увечью и гибели и само последствие в виде увечья или гибели животного.

Изучение материалов практики, научных публикаций показало отсутствие единообразного понимания, а иногда и отождествление понятий «истязание», «мучение», «пытка», «садизм» и «жестокое обращение». Отмечено достаточно абстрактное понимание отдельных составляющих насилия. Так, под садистскими методами понимается «применение наиболее неприемлемых с точки зрения морали способов издевательства над

Аналогичная проблема отмечается в целом в уголовном законе: особая жестокость выступает как квалифицирующий признак отдельных составов уголовных правонарушений (ст.99, 106, 107, 120 УК РК) и как обстоятельство, отягчающее уголовную ответственность

животными (воздействие огнем, химикатами)¹⁶. Такое понимание не дает точной оценки то признавать садизмом. и наказание (ст.54 УК РК)¹⁷. Так, для вменения лицу признака «особая жестокость» при совершении убийства необходимо доказывать наличие умысла на причинение длительных мучений и страданий потерпевшему наряду с выбором самого способа совершения преступления.¹⁸ Данное правило обосновывается в НП ВС «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья», но не решает в целом данной проблемы ввиду отсутствия четкого законодательного закрепления признаков «мучений», «страданий».

Так, Попова Н. отмечает, что «издевательство, мучение, истязание, пытка, садизм, жестокое обращение» выступают частными случаями проявления особой жестокости в различном объеме¹⁹, с чем авторы полностью согласны. Жестокость понимается как «безжалостность, бессердечие, бесчеловечность, зверство, изуверство, кровожадность, неистовство, свирепость, озлобление».²⁰ Позиция основана на том, что человек несет «моральное обязательство уважать все живые существа, и, имея в виду, что между человеком

¹⁴ Закон об ответственном обращении с животными // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097>

¹⁵ Там же

¹⁶ Уголовное право. Особенная часть: Учебник // под ред. Кадникова Н.Г. - М.: ОАО «Издательский дом Городец», 2006. - С.666.

¹⁷ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.

¹⁸ См.подробнее: Возняк О. Оценочный характер особой жестокости // Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, 11 марта 2022 года. - С.160-167.

¹⁹ Попова Н. Ответственность за преступление, совершенное с особой жестокостью Автореферат на соиск. уч. степ. к.ю.н. - М. 2005. - С.10.

²⁰ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка // <https://gufo.me/dict/ozhegov/%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>

и домашним животным существуют особые отношения», исходя из положений преамбулы Европейской конвенции по защите домашних животных, - «принимая во внимание важность домашних животных и их влияние на образ жизни и в результате - их необходимость для общества».²¹

Использование приведённых оценочных понятий не решат проблемы уголовной ответственности за жестокость по отношению к животным.

В качестве квалифицирующих признаков жестокого обращения с животными выступают: совершение правонарушения «1) в отношении двух и более животных; 2) группой лиц, группой лиц по предварительному сговору; 3) неоднократно; 4) в присутствии малолетних; 5) публично или с использованием средств массовой информации или сетей телекоммуникаций»²².

Статья 316 УК РК, до внесения изменений, предусматривала ответственность за жестокое обращение с животными, если эти деяния совершены их хулиганских побуждений или с применением садистских методов либо в присутствии малолетних. Под жестоким обращением с животным, совершенным из хулиганских побуждений, понимаются умышленные действия, направленные против животного, которые совершены без какого-либо повода или с использованием незначительного повода».²³ Считаем, что исключение квалифицирующего признака «из хулиганских побуждений» не оправдано. Анализ материалов практики показал, что большая часть случаев насилия как раз и происходит без повода. Отметим, что норма, предусматривающая ответственность за жестокое обращение с животными не содержит и квалифицирующего признака «использование служебного положения».

Наказание, максимальный срок которого составляет 1 год лишения свободы за жестокость по отношению к нескольким животным или совершенное в соучастии, не соответствует степени тяжести совершенного деяния и не отражает заявки общества на цивилизованное, которое должно демонстрировать нулевую терпимость к применению насилия²⁴. Совершение насилия публично или с использованием СМИ должно наказываться более строго, так как демонстрирует пренебрежение лица всеми нормами морали, демонстрацией своего превосходства, верховенства над животными. Так, для сравнения, ст.245 УК РФ определяет ответственность за «жестокое обращение с животными в целях причинения ему боли и (или) страданий, а равно их хулиганских или корыстных побуждений, повлекшее его гибель или увечье наказывается» и наказывается лишением свободы на срок от 3 до пяти лет²⁵. Авторами определена необходимость изменения категории уголовного правонарушения в рамках ст.316 УК РК,

²¹ <https://pravo-zoozahita.ru/evropejskaya-konvenciya-po-zashhite-domashnix-zhivotnyx/>

²² Уголовный кодекс Республики Казахстан

²³ Прокурор разъясняет // https://epp.genproc.gov.ru/ru/web/proc_26/activity/legal-education/explain?item=61163705

²⁴ См. например: Богатова Е.В. Жестокое обращение с животными: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Автореферат дисс. на соиск. уч.степ. к.ю.н. - Омск 2013. С.3; Миллеров Е.В. Уголовно-правовая охрана нравственности: Автореферат на соиск. уч.степ. к.ю.н. - Р-на-Дону, 2006; Гаевская Е.Ю. Уголовно-правовая охрана животного мира: Автореферат дисс. на соиск. уч.степ. к. ю.н. - Екатеринбург, 2005. - С.11.

²⁵ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 в редакции 24.09.2022 г. // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/6e2829afe7eddbbbe54047b79b4784ca6cc45d53/

Исходя из этого, определим некоторые выводы и предложения:

1) отсутствие четко определённых признаков «жестокости обращения», «увечья» могут привести к необоснованному «оправданию» насилия по отношению к животным;

2) требуется пересмотр подхода законодателя в отношении объекта административного правонарушения, предусмотренного ст.407-1 «Жестокое обращение с животными». Считаем, что расположение статьи 407-1 КоАП РК в главе 22 «Административные правонарушения в области защиты и карантина растений, зернового рынка и хранения зерна, семеноводства и государственного ветеринарно-санитарного контроля и надзора племенного животноводства, производства органической продукции, а также реализации механизмов стабилизации цен на социально значимые продовольственные товары» не обоснованно.²⁶ Данная норма должна быть размещена в главе 25 «Административные правонарушения, посягающие на общественный порядок и нравственность», тем самым определив объект правонарушения - общественная нравственность;

3) провести анализ действующего законодательства на предмет выявления норм, не соответствующих друг другу; систематизация законодательства в сфере охраны животных;

4) введение жесткого контроля за владельцами животных (несоблюдение требований по выгулу животных, чипирование, повторный учет животных, на которых уже имеются паспорта) без надлежащего разъяснения и создания соответствующих условий приведет к массовому увеличению численности брошенных животных (причину могут быть разными: отсутствие финансовых средств для чипирования животных, отсутствие фактически созданных мест для выгула собак);

5) требуется провести более четко разграничение административной и уголовной ответственности в сфере обращения с животными. Нормы административного законодательства должны определять ответственность за ненадлежащее выполнение обязанностей по обращению с животными (содержание в пригодных условиях, достаточное количество корма, своевременность прививок, соблюдение правил выгула), тогда как уголовное правонарушение предусматривать применение осознанного насилия к животному, не вызванного защитой от его нападения. Так, ст.407-2 «Нарушение законодательства Республики Казахстан в области ответственного обращения с животными» может охватывать все указанные правонарушения, тогда как в УК РК предусмотреть ответственность за любое проявление жестокого обращения как повлекшего увечье, так и без него.

Список использованных источников:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
2. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
3. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗПК «Об административных правонарушениях» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>
4. Закон Республики Казахстан «Об ответственном обращении с животными» от 30 декабря 2021 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097>
5. Тебиев Р. Методика расследования жестокого обращения с животными. - М., 2022.

²⁶ Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗПК
Об административных правонарушениях // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

6. Мирошниченко В. Жестокое обращение с животными: уголовно-правовые и криминологические аспекты, 2013 //www.dissercat.com/content/zhestokoe-obrashchenie-s-zhivotnymi, 2013.

7. Саратова О. Предупреждение преступлений, связанных с жестоким обращением с животными: Автореферат диссертации на соиск. уч. степ. к.ю.н. - М., 2012.

8. Возняк О. Оценочный характер особой жестокости // Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, 11 марта 2022 года. - С.160-167.

С.Р.Буранбаева

*Қайнар Академиясы, Құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ.,
Қазақстан. e-mail: miss.Saliman@mail.ru*

Сотталғандардың арасындағы шиеленістер мен топтық эксцесстер

Аңдатпа

Мақалада шиеленістер мен топтық эксцесс себептерінің белгілі бір тобын психика дамуында мінезтанушылық және патологиялық ауытқушылықтарымен тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктермен, сонымен қатар «түрмеге бейімделу», даулылық, арақ-шараптық және есірткілік дәрежесімен уағдалысқан. Көптеген сотталғандардың жеке басында акцентуациямен орын алады, бұл шиеленіс пен топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктерге белсенді қатысуына әкеліп соқтыратыны айтылған.

Шиеленістер болатыны негізгі орындарға тұрғын және өндірістік аумақтар, түзету мекемесінің аумағындағы жеткіліксіз түрде бақыланатын орындар жататынын, шиеленістердің көбісінің көктемгі-жазғы кезеңде пайда болатыны айтылған. Шиеленістер режим түріне байланысты өзінің ерекшеліктеріне ие екендігін, қатаң режимді түзету мекемелерінде шиеленістер мен топтық эксцесстер сотталғандардың теріс бөлігінде, жалпы режимді колонияларда - оң және теріс бағыттағы сотталғандар арасында жасалынатынына кеңінен тоқталып өткен. Бұл құбылыстың қауіптілігі екі-үш көшбасшылы сотталғандардың топтарын біріктіргенде топтасулары, яғни негізгі көпшіліктің бағыттарын араластыру процесі жүргізілетінін көрсеткен. «Бейтарап» сотталғандардың жоғалып кетуінің деңгейдің келуіне байланысты топтардың әрқайсысы сотталғандарды өз жағына белсенді шақыра бастайды деп түсіндіреді. Мұндай топтардың пайда болуының ұйымдастырушылық элементтермен: «общактарға» қаражат жинау, қайта келген жаңа беделді сотталғандардың материалдық қолдаумен, ықпал ету ортасын бөлуімен, тәртіп стратегиясын құрылуымен сипатталатынын да зерттеген. Әр жасақтың (бригаданың) шегінде сотталғандардың әртүрлі отандастық топтарға қатыстылығы, оларға тәрбиелік ықпал етуді «шектейді», әлсіретеді дей келе, колонияда екі-үш үлкен топтар болғанда ықпал ету ортасының бөлінуі үшін, шек қойылған заттар «аймағына» кіру каналдары үшін, «өздерінің адамдарын» абыройлы қызметке орналастыру үшін, басқа топтарға басым болуы үшін күрес жүргізілетінін көрсеткен. Мұндай жағдайларда отрядта, бригадада жай тұлғааралық шиеленістер, әртүрлі топтардың өкілдері арасындағы шиеленістер топ аралық шиеленістердің пайда болуына себеп болады деп тәмамдайды.

Кілтті сөздер: шиеленіс, общак, қылмыстылықпен күрес, қылмыстардың алдын алу, сақтандыру шаралары, мәжбүрлеу, жазаның тиімділігі, сотталғандарды бейтараптандыру, жауаптылықты дараландыру, жазаны жекелендіру, заңдылық, заң алдында азаматтардың теңдігі, әділдік, ізгілік, кешендік міндеттер, қылмыстық саясат.

С.Р.Буранбаева

*'старший преподаватель кафедры «Юридических дисциплин» Академии Кайнар,
г.Алматы, Казахстан
e-mail: miss.Saliman@mail.ru*

Конфликты между осужденными и групповыми выходами

Аннотация

В статье, во-первых, изучается группа причин, связанная с недостатками в деятельности администрации по организации жизнедеятельности исправительного учреждения, а также сложившегося у осужденных стойкого предубеждения в том, что сотрудники, обеспечивающие исполнение уголовных наказаний, делают все, чтобы осужденным было плохо. Таким образом, справедливые требования персонала учреждения часто негативно воспринимаются осужденными, особенно их отрицательной частью, что нередко приводит к конфликтам, групповым эксцессам и массовым беспорядкам.

Во-вторых, группа причин конфликтов и групповых эксцессов связана с неправильным, с точки зрения психологии, комплектованием отрядов и бригад осужденных, размещением в жилой зоне, на производстве и в других местах, а также ошибками в подборе и расстановке актива, отсутствием противодействия их неправомерному поведению. Все это определяет повышенную конфликтность, присущую деятельности бригадиров, старших дневальных, членов самодеятельных организаций, которые чаще всего оказываются вовлеченными в конфликты и групповые эксцессы. Очередная группа причин конфликтов и групповых эксцессов вызвана существованием негативных социально-психологических явлений: воровской (тюремной) субкультуры, стратификации, тюремных традиций и обычаев, криминогенного общения и др. Следующая группа причин связана с особенностями условий отбывания наказания осужденными в исправительных учреждениях. Психологическое и физическое пребывание в среде преступников при ограниченности контактов с внешним миром, информационная истощенность, публичность, трудности, возникающие в межличностном общении, вызывают отрицательные эмоции и истощение нервной системы. К этой группе можно отнести и причины, обусловленные удовлетворением материальных и органических потребностей нередко аморальными и противоправными способами. Причины конфликтов и групповых эксцессов обусловлены индивидуально-психологическими особенностями личности, имеющими характерологические и патологические отклонения в развитии психики, а также степенью «тюремнизированности», конфликтности, алкогольной и наркотической пораженности. У многих осужденных ярко выражены акцентуации в личности, что приводит к конфликтам и способствует их активному участию в групповых эксцессах и массовых беспорядках.

Ключевые слова: конфликт, общак, борьба с преступностью, предупреждение преступлений, меры профилактики, принуждение, эффективность наказаний, изоляция осужденного, индивидуализация ответственности, индивидуализация наказания, законность, равноправие граждан перед законом, справедливость, гуманизм, комплексные задачи, уголовная политика.

S.R.Buranbaewa

*Senior lecturer of the Department of "Legal Disciplines" of the Kainar Academy, Almaty,
Kazakhstan. e-mail: miss.Saliman@mail.ru*

Conflicts between convicts and croup exits

Abstract

The article examines a group of reasons related to the shortcomings in the activity of the administration on the organization of the life of the correctional institution, as well as the persistent prejudice prevailing among the convicts that the officers providing the execution of criminal penalties do everything to make the convicts ill. Thus, the just requirements of the institution's staff are often negatively perceived by convicts, especially their negative part, which often leads to conflicts, group excesses and riots.

Secondly, the group of causes of conflicts and group excesses is connected with the wrong collection of detachments and brigades of convicts, placement in a residential area, at work and in other places, as well as mistakes in the selection and arrangement of an asset, in the absence of counteraction to their misconduct. All this determines the increased conflictiveness inherent in the activity of foremen, senior orderly, members of amateur organizations, who are most often involved in conflicts and group excesses. The next group of causes of conflicts and group excesses in the article says that it is caused by the existence of negative social and psychological phenomena: thieving (prison) subculture, stratification, prison traditions and customs, criminal communication, etc. The next group of reasons is related to the peculiarities of the conditions of serving sentences by convicts in correctional institutions. Psychological and physical stay among criminals with limited contacts with the outside world, information exhaustion, publicity, difficulties arising in interpersonal communication, cause negative emotions and depletion of the nervous system. This group can also include the reasons for satisfying material and organic needs, often in immoral and illegal ways. The causes of conflicts and group excesses are determined by the individual psychological characteristics of the personality, which has characterological and pathological deviations in the development of the psyche, as well as the degree of "prison", conflict, alcohol and drug abuse. Many convicts have pronounced accentuations in personality, which leads to conflicts and promotes their active participation in group excesses and mass riots.

Keywords: Penalization, depenalization, combating crime, crime prevention, prevention measures, coercion, punishment effectiveness, expansion of social base, individualization of responsibility, individualization of punishment, lawfulness, equality of citizens before the law, justice, humanism, complex tasks, criminal policy.

Кіріспе. Бас бостандығынан айыру орындарында психологиялық шиеленушіліктің жоғарғы дәрежесі байқалады, бұл жағдай шиеленістерге әкелетіндігін атап өту қажет. Тәулік бойы, үнемі сотталған басқа тұлғалардың арасында болғандықтан оңашалану, өзі туралы, өзінің кінәсі мен істеген ісі туралы, өзінің өмірі мен оның болашағы, жақындары алдындағы жауапкершілігі туралы және т.б. ойлану мүмкіндігінен айырылады.

Қылмыстық-атқару жүйесінің органдары мен мекемелерінде пайда болатын шиеленістер мәселесі көбінесе психологиялық және педагогикалық ғылымдар позициясынан, сондай-ақ Макаренко А.С: еңбектерінде негізінен зерттелді. Алайда, ол қылмыстық-атқару құқығында және соңғы жылдары өзекті болып жүрген қылмыстық атқару жүйесін басқару теориясында да жеткіліксіз дәрежеде қарастырылған. Сотталғандардың арасындағы топтық эксцесстер мен ұйымдық, басқарушылық шиеленістерді зерттеу қажеттілігі туындап отыр. Бұл мәселе бойынша ғылыми еңбектердің көпшілігі тарихи, әлеуметтік-саяси және экономикалық бағыттарда жазылған. Олардың авторлары Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінде, мемлекетте және қоғамдағы түбегейлі өзгерістерді ескере алмады.

Топтық эксцесстер мен шиеленістерді қызмет пен қарым-қатынас жағдайында, оны мақсаттары мен тәсілдерімен келіспеушілік нәтижесінде түсіну даулар мен топтық эксцесстердің әлеуметтік-психологиялық құрылымын көп функционалды, көп дәрежелі және көп өлшемді әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Шиеленістер пайда болуы үшін адамдармен көзқарастардың, себептердің және т.б.

қайшылықтарды ұғыну қажет. Шиеленістер - бұл эмоционалдық жағдайда шешу талпынысы бар, араласатын тұлғаларда әр түрлі деңгейде субъективті немесе объективті, нақты немесе бұлдыр саналы қайшылықтар негізіндегі, қарым-қатынастың түрі.

Басқару туралы ғылым тұрғысынан даулы ұйымның қызметінде аномалия, дисфункция ретінде емес, ұйымның қызметінде өзгерістер тудыратын әлеуметтік-экономикалық кернеуліктен шығуға мүмкіндік беретін тәжірибелік өмірдің қажетті элементі, адамдар арасындағы қарым-қатынас нормасы ретінде, шиеленіске байланысты құрылымдық стратегиясын талдау қажет. Шиеленістің негізгі функциялары: бүлдіргіш, диагностикалық және кейде жасампаз. Шиеленісті жағдайларды басқаруды үйрену қажет [1, 98 б.].

Шиеленіс ұғымы өз бастамасын латынның «conflictus» (қақтығысу) сөзінен алады. Ағылшын әлеуметтанушысы Гидденс Э. терминнің этимологиялық мағынасын ескере отырып, дау ретінде әрбір тараптың жұмылдырылған күресу мен тәсілдерінің бастамаларына қарамастан, адамдар немесе топтар арасындағы нақты күресті түсінеді [1, 56 б.].

Сотталғандар қауымдастығы арасында шиеленістер – сотталғандардың бір-біріне ашық әрекеттердің қарсы тұруын сипаттайтын қарама-қайшылықтар негізінде қарама-қарсы көзқарастар, ойлар, қызығушылықтарының қақтығысуы. Шиеленіс – бұл қауымдастық немесе сотталғанның жеке тұлғасының жүріс-тұрысында психологиялық көрінісі. Алайда шиеленістің осы анықтамасы сотталғандар ортасындағы топтық эксцесстердің ерекшеліктерін есепке алмайды. Сотталғандар ортасында шиеленіс пен топтық эксцесстің түсінігі толық зерттелмеген және олардың пайда болу мен даму ұйымдастырушылық тетігінің саласында елеулі қосымшаларды талап етеді.

Сотталғандар ортасындағы шиеленістер - олардың арасындағы қарама қайшылықтар, олар жетекші жағдайға ие болу мақсатымен психологиялық және тәндік зорлау, еңбексіз табыс табу, шек қойылған заттарды иелену, қажеттілікті күшпен қамтамасыз ету, қылмыстық дәстүрлер мен нормалардан бас тартқандығы үшін, түзету жолына тұру немесе қылмыс жасау арқылы төлемнен бас тартқандығы үшін кек алу немесе ымыраға келу арқылы шиеленісті шешу көмегімен шешіледі.

Сонымен, сотталғандардың арасындағы шиеленістің (топтық эксцесстің) жалпы түсінігін келесідей жолмен анықтауға болады: негізінде әртүрлі түрдегі, бірақ әртүрлі деңгейде ұғынумен жасалған нақты немесе елесті, объективті немесе субъективті қарама қайшылықтарды эмоционалдық жағдайда шешуден тұратын қарым-қатынас түрі.

Сотталғандар мен олардың топтары арасындағы қарама-қайшылықтардың шиеленісуі жеке немесе топтық, физикалық немесе психологиялық зорлық көмегімен шешілетін ашық және тайталастық қақтығыспен сипатталады.

Шиеленістің негізгі функциялары болып табылады: бүлдіргіш, диагностикалық және жасампаз. Шиеленістер мен топтық эксцесстердің бүлдіргіш (деструктивті) функциясы пенитенциарлық жүйе мен оның құрылымдық элементтерінің қауіпсіздігіне теріс ықпал ететін жеке және топтық сипаттамадағы жағымсыз факторларда көрініс табады. Біріншісі психологиялық және тәндік жарақаттармен, екіншісі – топтық жарақаттармен байланысты. Екеуі де пенитенциарлық мекемелердегі сотталғандардың өмірлік іс әрекетіне жағымсыз әсер етеді. Төбелестер, қашып кету, өртеу, адам өлтіру, тұтқанға алу және т.б. пайда болады.

Диагностикалық функциясы сотталғандар ортасында шиеленістер мен топтық эксцесстердің пайда болуына мүмкіндік беретін жағдайлар, себеп-салдарды айқындаумен, оларды психологиялық тұрғыда дұрыс шешуге мүмкіндік береді, ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық және басқа да алдын алу шараларын жүргізумен байланысты. Жасампаз (конструктивті) функциясы шиеленістер мен топтық эксцесстердің кейбір зардаптарына жағымды ықпал етуден көрінеді: мысалы, олардың нәтижелі шешілуде,

теріс топтардың ықпал етуінің төмендеуі мен олармен ұры дәстүрлері мен әдет-ғұрыптардың орнығуы.

Шиеленістер мен топтық эксцесстердің түсінігі мен мазмұнын дұрыс түсіну, олардың алдын-алуы мен өту процесінің нәтижелі басқаруда маңызды рольді пайда болу себептерін анықтау атқарады. Шиеленістер мен топтық эксцесстердің көптеген себептерінің ішінен теория мен тәжірибеде бес негізгі тобын атап көрсетіледі [2, 115 б.].

Бірінші топ себептері сотталғандарда қылмыстық жазаны атқаратын қызметкерлер сотталғанға жаман жағдай жасайды деген тұрақты түсініктің қалыптасуымен, сондай ақ түзету мекемесінің өмірлік қызметін ұйымдастыруда әкімшіліктің кемшіліктерімен тығыз байланысты. Сонымен мекеме қызметкерлерінің әділ талаптары жиі сотталғандармен жағымсыз қабылданады және шиеленістер, топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктеріне жиі болысатын сотталғандар ортасында топтық көзқарастар мен көңіл күйде, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарда және басқа әлеуметтік-психологиялық құбылыстарда көрініс табады.

Себептердің екінші тобы психология тұрғысынан, сотталғандардың бригадалары мен жасақтарын дұрыс қалыптастырмаудан және тұрғын аумақта, өндірісте және басқа жерлерде орналастырудағы, сотталғандар арасынан лауазымды тұлғалар мен активті жинақтаудағы қателіктерден пайда болады. Мұның бәрі дербеу ұйымдар мүшелерінің, аға дневальныйдың, бригадирлер қызметіне тән жоғары дәрежеде дау тудырады; бұл тұлғалар жиі шиеленістер мен топтық эксцесстерде болады.

Шиеленістер мен топтық эксцесстердің себептерінің үшінші тобы жағымсыз әлеуметтік-психологиялық құбылыстардың болуынан пайда болады: ұры (түрмелік) субмәдениеті, түрмелік дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың, криминогендік қарым-қатынас, теріс және ұры топтарының және т.б. стратификациясы.

Себептердің төртінші тобы пенитенциарлық мекемелерде сотталғандармен жазаны өтеу ерекшеліктеріне байланысты: сыртқы дүниемен байланыстың шектелуіне сәйкес қылмыстық ортада психологиялық және тәндік өмір сүруі, ақпараттың аздығы, «жариялылық», тұлға арасындағы қатынастағы қиыншылықтар. Бұл жүйке жүйесінің азғындауына және теріс эмоцияларға әкеп соқтырады. Бұған аморалды және құқыққа қайшы құралдармен (ақшаны, есірткіні, арақ-шарапты, азық-түлікті, ұрлау, күштеп алушылық, бопсалау, тәндік зорлау және т.б.) материалдық және тәндік қажеттіліктерін қанағаттандырумен айтылған себептерді жатқызуға болады.

Шиеленістер мен топтық эксцесс себептерінің бесінші тобын психика дамуында мінезтанушылық және патологиялық ауытқушылықтарымен тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктермен (Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф.), сонымен қатар «түрмеге бейімделу», даулылық, арақ-шараптық және есірткілік дәрежесімен уағдалысқан. Көптеген сотталғандардың жеке басында акцентуациямен орын алады, бұл шиеленіс пен топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктерге белсенді қатысуына әкеліп соқтырады.

Шиеленістер сотталғандардың топтары арасында (топ аралық шиеленістер); жекелеген сотталғандар арасында (топ тұлғалары шиеленістер); әкімшілік пен жекелеген сотталғандар, топтар (іскерлік, топтық эксцесстер) арасында пайда болады. Шиеленістер болатын негізгі орындарға тұрғын және өндірістік аумақтар, түзету мекемесінің аумағындағы жеткіліксіз түрде бақыланатын орындар жатады. Шиеленістердің көбісі көктемгі-жазғы кезеңде пайда болады. Шиеленістер режим түріне байланысты өзінің ерекшеліктеріне ие. Қатаң режимді түзету мекемелерінде шиеленістер мен топтық эксцесстер сотталғандардың теріс бөлігінде, жалпы режимді колонияларда – оң және теріс бағыттағы сотталғандар арасында жасалынады.

ТМД ғалымдарының зерттеулері нәтижесінде отрядтардың шағын жағымды және теріс топтары арасындағы қарым-қатынасының 60% - шиеленісті сипатта, 28,7% - бейтарап және 11,3% - игілікті сипатта болады екен.

Ұйымдастырушылық, басқарушылық көзқарас бойынша шиеленістер мен топтық эксцесстер өту процесінің мазмұнын дұрыс айқындау үлкен маңызға ие. Әдебиетте бұл мәселе әлі де шешімін таппады. Ғалымдар аталған сатыларды әртүрлі анықтайды. Ғалымдардың пікірінше, шиеленістер динамикасында шиеленістердің төрт кезеңін атап көрсетеді: бастапқы, екінші, апогей (тараптардың ашық қақтығысы) және қорытынды. Оларға тағы шиеленіс алдындағы жағдай, осы жағдайды түсіну мен шиеленісті жүріс-тұрысқа көшу, шиеленісті шешу кезеңдерін жатқызуға болады.

Кейбір авторлар шиеленістің жеті сатысын көрсетеді: бірінші – шиеленіс алдындағы; екіншісі – объективті шиеленісті жағдайдың пайда болуы, қатысушылар арасында қақтығыс жоқ; үшінші – шиеленістің жеке даму кезеңі; төртіншісі – шиеленістің сыни даму кезеңі (негізгі көрсеткіші қатысушылардың бір біріне қарсы әрекетінде эмоционалды қызу болып табылады); бесінші – шиеленіске қатысушыларының бір-біріне қарсы әрекетінде шиеленісушіліктің басылуы; алтыншысы – жақын ортадан шығатын шиеленіске қатысушыларының тәртібін ресми және ресми емес бағаларының салыстыруы; жетіншісі – шиеленісті шешу мен қатысушылардың біреуі қақтығысты уақытша тоқтату арқылы шығуы.

Шиеленістің пенитенциарлық жүйеге ықпал ету ерекшелігін түсіну үшін оның өтуінің үш кезеңінен шиеленістің динамикасын қарастыру қажет.

Бұл тұрғыдан сотталғандар қауымында шиеленістің мазмұнын түсіну келесідей сызба бойынша дамиды:

- 1 саты- шиеленіс алдындағы жағдайдың пайда болуы;
- 2 саты – шиеленісті өзара іс әрекет;
- 3 саты – шиеленістен кейінгі ахуал.

Бірінші сатыда қатысушылардың жағдайды шиеленісті деп түсіну процесі өтеді. Осыған байланысты жоғарғы деңгейдегі қорғануды қамтамасыз ету немесе қажетті мақсатты жету үшін жігер шоғырланады.

Екінші саты – шиеленісті жағдайда өзара іс қимыл стратегиясын таңдау. Бұл жағдайда жүріс-тұрыстың үш нұсқасы мүмкін болады: біріншіден, жағдайды шиеленісті деп түсінгіннен кейін қатысушылардың бір жағы (кейде екеуі де) қарым-қатынастың жүйесінен шығу туралы шешім қабылдайды; екіншіден, қатысушылардың біреуі (кейде екеуі де) ымыраға барғанда шиеленісті жағдайды келіссөз нысанында шешу тәсілі ретінде шешу; үшіншіден, шиеленісті өзара іс қимыл, екі жақта ең жоғарғы деңгейде қалайтындығыне алу үшін әрекет етеді.

Шиеленісті жағдайды түсіну эмоционалдық күйзеліспен бірге болады (сана-сезімнің тарылуы, қауіптіліктің жоғары болуы, қорқыныш, билік, жалған сенімділік, агрессияшылдық). Мұндай эмоционалдық жағдай шиеленістің өту процесінің барлығына тән.

Шиеленісті іс қимыл процессінде тараптар әр түрлі тәсілдерді қолданады:

- демонстрация (тараптардың біреуі екіншісін өзінің ресурстарын ұлғаятыны туралы және олар екінші жақтың мүмкіндігінен белгілі дәрежеде асатынын ақпараттандырады);
- күтіп тұру (екінші жақ туралы қосымша мәлімет алу мақсатымен жиі қолданатын тактика);
- тәуекел (тәуекел етуші жақтың әрекетінен туындайтын күтпеген нәтижені есептеу);
- мәжбүрлеу (ол басқа жақты уақыт тапшылығы жағдайына қояды, яғни оптималды шешімді таңдау мен оны шешу үшін баламаларды салыстыру, жеткіліксіз уақытта шешуді мәжбүр етеді).

- жалған маневр, жалған мәлімет (өзінің әлсіз жағын жасыру арқылы жоқ артықшылықты көрсете отырып, өзінің әрекеттерінде қолданылмайтын, жалған тактикасын беріп, қарсыласында өзі туралы жалған көрініс туғызу).

Шиеленістің дамуы себептерді түсінудің, соның ішінде көмескі алаңдаудан бастап, алғыр, үнемді жоспарларды құрумен аяқталатын әр түрлі деңгейлерін қосады.

Шиеленіс қатысушылардың мақсаттарына байланысты әр түрлі криминогендік немесе криминогендік емес сызбалар арқылы дамиды. Мысалы, бірнеше сотталғандар қатысатын криминогендік емес шиеленіс келесідей сызба бойынша дамиды: шиеленісті жағдайдың пайда болуы – жағдайды ұғынуы – шиеленісті бағалау – нәтижені есепке ала отырып Шиеленісті шешу жолдарын таңдау туралы шешім қабылдау – келіссөз жолымен қайшылықтарды жою мүмкіндігі жоқ жағдайында қақтығыстар – шиеленісті шешу. Криминогендік шиеленіс басқа сызба бойынша дамиды: шиеленіс – режимді қасақана бұзу (қашып кетулер, өртеу, адам өлтіру және т.б.) - айыптық оқшаулағыш, айыптау, басқа колонияға ауыстыру.

Зерттеулерге сәйкес шиеленістерде жас сотталғандар қатысады, барлық сотталғандар санатында отбасы жоқтардың пайызы жоғары және үнемі шиеленіске түсетін сотталғандар болады. Шиеленіс қатысушылары арасында зорлық қылмыстарын жасаған сотталғандар жиі кездеседі. Шиеленіске қатысушылардың басым бөлігі тағылған айып пен жазаны сынға қояды (Дмитриев Ю.А., Казак Б.Б.) [3, 341 б.]. Шиеленіс түрлері сотталғандардың формалды және формалды емес қатынастардың құрылымына байланысты (Сухов А.Н.): вертикаль бойынша: жаңа келген бригадир; бригадир - кіші топтың көшбасшысы; бригадир - бригада; горизонталь бойынша: топ белсендісі – топ белсендісі; белсендісі - кіші топтың, топ - топ.

Ең кең таралған шиеленістерде 3-4 сотталғандар қатысады. Шиеленістердің көбісі көктемгі-жазғы кезеңде жасалынады. Сотталғандар ортасында шиеленістің көріну нысандары жәбірлеу, қауіп-қатер, дөрекі балағат; жалған хабар тарату; мазақтау (лақап ат қою), т.б. Сотталғандардың шиеленістерінде маңызды орындарды достар, авторитетті сотталғандар, бригада, кіші ресми емес топтар, және олардың көшбасшылары алады.

Шиеленістерді шешу тәсілдері: шиеленіске түсушілермен әңгімелесу, оларды қолдану, ұрыс бастаушыларды санкциялау, дауға сотталғандардың араласпаушылығы. Сотталғандардың шиеленістері мен топтық эксцесстерін шешу мен алдын алудың маңызды шарты қызметшілердің оларға қатынасының позициясы болып табылады;

- күтетін (бұл позициядағылар шиеленіске тек қана ол жедел-режимдік жағдайға теріс ықпал ету кезінде араласады);

- енжар (қызметшілер жауапкершіліктен кетуге тырысады);

- авторитарлы (қызметшілер жазалау шараларын қолдану арқылы шиеленісті шешуге тырысады)

- теріс (қорқыныш себептерінен қызметшілер шиеленістер мен топтық эксцесстер туралы ақпаратты жасырады, сонымен олардың дамуына жағдай жасайды)

- ұтымды араласу (қызметшілердің шиеленісті жағдайдың сипаттамасына байланысты оптималды және мақсатты әрекеттерді қабылдауы)

Шиеленіске қатысушы тараптардың позицияларына байланысты қызметшілер шиеленістер мен топтық эксцесстерді шешу мен алдын алу құралдарын анықтайды. Шешу процессі екі түрлі жүзеге асады. Бірінші жағдайда шиеленіске қатысушылардың қателіктерін мойындау жолымен, кешірулерді сұрау, ымырамен шешуді қабылдау, шиеленісті жағдайдан өз еркімімен шығу жолымен шешіледі, басқа жағдайда – шиеленіс объективті түрде, шиеленіс себептерін орнату мен жою, тараптардың ашық немесе жасырын қақтығыстарын алдын алу арқылы шешіледі.

Шиеленісті шешу келесідей сатыларды қосады:

- шиеленісті табу мен талдау, оған әсер ету;

- жедел-режимдік, әкімшілік, ұйымдастырушылық, психологиялық-педагогикалық тәсілдерді қолдана отырып, шиеленісті шешу мен алдын алу;

- шиеленіске қатысушыларды анықтау, олардың психологиялық ерекшеліктерін талдау, шиеленіс жағдайларды шешу тәсілдері мен ықпал ету шараларын қолдану, бұзушыларға қолданылатын санкциялар мен салдарлары туралы ақпараттандыру;

- әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру немесе өз әрекеттерін ақтау үшін теріс бағыттағы сотталғандарды басқаратын өсектерді, басқа да жалған мәліметтерге жол бермеу.

Бұл мақсаттармен топтық мораль зардаптарының мысалдарында нақты бейәлеуметтік субмәдениет қатысушыларын ашу мен анықтаудың арнаулы шаралары өткізіледі.

Қызметшілер шиеленіс пен шиеленіскен қатынастарды жою үшін:

- тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын бұзбай, заң шегінде ұйымдастырушылық, психологиялық және басқа да құралдарды қолданады;

- пенитенциарлық мекемелерге түсетін тұлғаларға психологиялық қолдау көрсетеді, соның ішінде ортақ қызметтің әр түрлі аясында рольдерін дұрыс орындау үшін карантин кезінде қолдау көрсету;

- сотталғандардың бейәлеуметтік бөлігімен формалды емес байланысты жедел тоқтатып, өз санасымен жағымды қарым-қатынасты ортасын таңдауға бағыттайды. Бұл үшін психологтарға жақын ортасында құрылымдық қатынасты ортанудың ұтымды тәсілдеріне үйрету қажет.

- сенімді кеңесте жағымсыз эмоционалды жағдайды, негізсіз қорқынышты шешеді. Аса маңызды мағынаны топқа жас тұлғалардың ұйымдасқан қатынасына енгізу мен даулы жағдайларға әкелетін есірткі, шарапты тұтыну, гомосексуалды актілер мен басқа да кемсітушілік құбылыстар негіз болып табылатын әрекет етудің өтемдік нысандары арқылы мәртебесін көтеру.

- медициналық қызметшілер мен психологтар шақырылады, себебі, сотталғандардың арасында психикалық ауытқулары бар көп тұлғалар байқалады.

Шиеленістерді алдын алу жұмыстарында психологиялық қызметке қажет:

а) әлеуметтік (просоциалды) топтарды құру немесе бейәлеуметтік топтарды жаңа құндылықтар мен стандартты жүріс-тұрысты қабылдау арқылы қылмыстық емес топтарға айналдыру;

б) байланысты ұйымдастыру тәсілдерін параллельді басқа ықпал ету нысандарымен реттелінетін психотерапевті бағдарламалар қолдану;

в) сотталғандарды жаңа формалды емес топтарға кіруді және ескі қатынас ортасымен байланысты үзуді, нормативтік-құндылықты жүйе тобының өзгертулеріне бағытталуын қозғау.

Эксцесстің әлеуметтік-психологиялық талдауына кіреді: а) пайда болу себептері; б) қатысушылардың сипаттамасы; в) қызметтің мақсаттары; г) қалыптасу мен әрекет етудің динамикасы (сатылары).

Қылмыстық-атқару жүйесінің қызметкерлерінің мәліметтері бойынша үштен бір жағдайларда эксцесстердің себептері – түзету мекемелерінің қызметкерлерінің психологиялық дұрыс емес және зағсыз әрекеттері болып табылады. Себептердің бірі тез өзгермелі контингент бола алады, онда ескі құрамға көптеген жаңалары (жерлестер) қосылады. Ақырында, формалды емес көшбасшылардың озбырлығы себеп болатын топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктер болуы мүмкін.

Топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктердің пайда болу себептеріне тек қана сотталғандар мен қызметшілер арасындағы шиеленістер жатпайды. Кейде шиеленіс сотталғандар арасындағы қиын жағдайды шешу мақсатымен қызметшілердің араласуы негізінде пайда болады.

Топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктердің қатысушыларының рольдік құрылымын құрайды:

- жанжал шығарушылар - топтарды бірлестіруде өзекті қызметті кеңейтетін, олардың бағыттарын бағыттап, рольдерін белгілейді, өсекті тарататын, т.б.

- қатысушылар - теріс бағыттары мен өздерінің мақсаттары мен құндылықтарын сотталғандардың топтарының әрекеттерінің жалпы бағыттарымен теңестіреді.

- шиеленісті тұлғалар - жиналған кекті алу мақсатымен шиеленіске қатысушы тұлғалармен анонимді түрде өшін алу мүмкіндігінен топтық эксцесстердің қатысушыларына жалғасады.

- адал ниетпен қателесетін сотталғандар - олар жағдайдың себептерін қате немесе әділдік қағидасын жалған түсінуден, өсектердің ықпалымен топтық эксцесстердің қатысушылары болады.

- эмоционалды тұрақсыз сотталғандар;

- жалпы психикалық көңілмен иланушы, тез еліктіретін сотталғандар;

- әуесқой сотталғандар - өзінің қатысуымен басқа сотталғандардың эмоционалды қозуын көтеретіндер.

- ұйымдастырушылар мен атқарушылардың жағынан қорқыныш ықпал етуінен қосылғандар;

- психикасында ауытқушылықтарымен сотталғандар;

- жәбірленуші немесе зардап шегуші сотталғандар.

90-жылдарда түзету мекемелерінде кепілге алу жағдайлары көп болды. Кепілге көбінесе мұғалім-әйелдер, мейірбикелер, экономисттер алынды. Көп жағдайларда қылмыскерлердің талаптары ұқсас болды: зонадан бөгетсіз кетіп қалу үшін көлік әперу, ақша, қару, есірткі. Екі жүз адам шамасымен өлім қауіптігіне ұшырады. Құрбандардың басым бөлігін қатты және зарлы айқалау үшін зорлауға тырысқан, ұрған, қарумен шаншыған. Егер бұрын қылмыстық дүние варварлық, мызғымайтын ережелерді, алайда адалдық пен әділдік түсініктерін білсе, қазіргі кезде бейбастық заман уақыты басталды.

Қорытынды

Жаңа формациядағы қылмыскерлер алдыңғы жол басушылардың дәстүрлері мен «ұрылық ынтымақтастықтан» жеңіл аттап өтеді. Алдында «бүлік» кезінде сотталғандар колониялық аурухананы – демалыс пен қамқорлықты еске алуда айналып өтетін. Енді ешкімді де, ештенені аямайды. Зоналарда «заңды» білмейтін «жалған атақтылардың» басшылық ету жағдайлары өсуде [4, 97 б.].

Көптеген зерттеушілердің мәліметтері бойынша топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктерге қатысатын сотталғандарға бойдақ, жас болуы, алты жылдан жоғары мерзімді кемінде екі соттылығының болуы, жарты мерзімді өтеп, қылмыс кінәсін мойындамаушылық пен мерзімді әділсіз деп тану тиесілі.

Бұл көбінесе сотталғандар арасында беделі бар, есірткі мен шарапты қолданатын, кішкентай теріс топтар мен қылмыстық топтардағы режим бұзушылар.

Зерттеулердің нәтижесі бойынша топтық эксцесстердің белсенді қатысушыларына келесідей психологиялық ерекшеліктер тән:

а) қылмыстық мақсаттар мен ниеттің тұрақтылығы;

б) сотталғандар арасында беделділігі.

в) мақсаттарды жасыру бойынша тәжірибенің болуы;

г) тәуекелге жоғары бейімділігі;

д) агрессияшылдық және дәмесінің жоғарытылған деңгейі.

Төтенше жағдайдың пайда болу нәтижесінде пайда болатын жағдайдың мазмұны келесідей:

а) күштеу арқылы сотталғандармен талаптар мен әрекеттерді жүзеге асыруы (ықпал ету, қысым көрсету);

б) жоғары тұрған органдар мен қоғамдық пікірге көңіл аудару;

в) басты жағдайлардан біркелкі көңіл аудару мен әрекеттердің кенеттігі мен болмай қаймайтындығы;

г) сотталғандар арасында криминогендік жүйе байланысын жүзеге асыру;

д) пенитенциарлық мекемелерде сотталғандардың өмірлік қызметін жүзеге асыру бойынша мекеменің қызметкерлеріне қиындықтар жасау.

Сотталғандардың топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздік динамикасы нақты әлеуметтік-психологиялық заңдылықтарға бағынады, даму сатыларынан тұрады.

Көптеген эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктердің жанжал шығарушысы бірнеше тұлға саны бар (кейде он шақты) сотталғандар тобы. Әдетте бірінші екі сағат ішінде осы топқа сотталғандардың теріс және тұрақсыз бөлігі қосылады. Осыдан кейін топ жүзден аса адам санын құрайды. Эксцесстердің ұзақ кезеңінде, бірнеше сағат ішінде оларға бірнеше жүз адам қатысады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Основы менеджмента: учеб. пособие / под ред. А.А. Радугина. - М.: Центр, 2009. – 196с.*
2. *Барабанов Н.П. Предупреждение и пресечение чрезвычайных ситуаций криминального характера в исправительных учреждениях. – Рязань: 2009. - Ч. 1. – 229с.*
3. *Дмитриев Ю.А., Казак Б.Б. Пенитенциарная психология. - Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 681 с.*
4. *Гуцин М.Ю. Захват заложника: Криминологическая характеристика и уголовно-правовые меры противодействия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - СПб., 2015. – 173с.*

*Буранбаева С.Р. – старший преподаватель кафедры
«Юридических дисциплин» Академии Кайнар, E-mail: Miss.saliman@mail.ru
Шалабаева Ж.С. - старший преподаватель кафедры
«Юридических дисциплин» Академии Кайнар, E-mail: djein1968@mail.ru*

Процессуальный порядок назначения главного судебного разбирательства

Аннотация

В статье освещаются вопросы, где главное судебное разбирательство проводится только в отношении подсудимого и в пределах того обвинения, по которому он предан суду, за исключением, изменения обвинения допускаемой при условии, если этим не нарушается право обвиняемого на защиту. Также в статье говорится о том, что если в ходе главного судебного разбирательства возникла необходимость соединения рассматриваемого дела с другим уголовным делом, привлечения к уголовной ответственности других лиц, если их действия связаны с рассматриваемым делом и отдельное рассмотрение дела в отношении новых лиц невозможно, суд по ходатайству стороны обвинения с учетом мнения других участников процесса прерывает рассмотрение дела и проводит предварительное слушание в порядке, предусмотренном статьей 321 УПК РК.

При соединении в предварительном слушании рассматриваемого уголовного дела с вновь поступившим делом суд предоставляет прокурору время для составления нового обвинительного акта. Также в статье говорится о том, что если в ходе главного судебного разбирательства возникла необходимость предъявления подсудимому более тяжкого обвинения или отличающегося от первоначального, тогда суд откладывает рассмотрение дела и предоставляет прокурору время, необходимое для составления нового обвинительного акта.

Ключевые слова: обвиняемый, квалификация преступлений, главное судебное разбирательство, подсудимый, пределы обвинения, поданное в суд, право на защиту, изменение обвинения, уголовное дело, судья, прокурор, новый обвинительный акт.

Басты сот талқылауын тағайындаудың процессуалдық тәртібі

Аңдатпа

Мақалада, егер айыпталушының қорғау құқығының бұзылуына жол берілмесе, айыптауды өзгертуді қоспағанда, басты сот талқылауы тек сотталушыға қатысты және ол сотқа берілген айыптау шегінде жүргізілетіні туралы мәселелер баяндалады. Автордың зерттеуінде басты сот талқылауының ерекшелігі сол тергеуші бірнеше қылмыстық істер бойынша алдынала тергеуді қатарластыра жүргізетіндігі, ал сот (судья) істі жартылай қарап, басқа судьяға бере алмайтындығы, судья істі басынан аяғына дейін қарап, қарауды үкім шығарумен не істі қараумен аяқтайтындығы жақсы ашылған.

Сондай-ақ, мақалада егер басты сот талқылауы барысында қаралып жатқан істі басқа қылмыстық іспен біріктіру қажеттілігі туындаса, егер олардың іс-әрекеттері қаралатын іске байланысты болса және істі жаңа адамдарға қатысты жеке қарау мүмкін болмаса, басқа адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкін емес, сот прокурорға жаңа айыптау актісін жасау үшін уақыт беретіндігі және айыптау тарапының өтініші бойынша процестің басқа қатысушыларының пікірін ескере отырып, істі қарауды тоқтататындығы және ҚР ҚПК-нің 321-бабында көзделген тәртіппен содан кейін соттың істі қарауды кейінге қалдыратындығы және прокурорға жаңа айыптау актісін жасауға қажетті уақытты берілетіндігі, содан кейін соттың істі қарауды кейінге қалдыратындығы және прокурорға жаңа айыптау актісін жасауға қажетті уақытты берілетіндігі айтылған.

Кілтті сөздер: айыпталушы, қылмыстарды саралау, басты сот талқылауы, сотталушы, сотқа берілген айыптау шектері, қорғалу құқығы, айыптауды өзгерту, қылмыстық іс, сот, прокурор, жаңа айыптау актісі.

Procedural order of appointment of the main trial

Abstract

Questions are illuminated in the article, where a main judicial trial is conducted only in regard to a defendant and within the limits of that prosecution on that he is brought to the trial, after an exception, changes of prosecution of assumed subject to condition, if this is not violate the benefit of council. Also in the article talked that if during a main judicial trial there was a necessity of connection of case in point with other criminal case, bringing in to criminal responsibility of other persons, if their actions are related to the case in point and separate consideration of business in regard to new persons is impossible, a court on the solicitor of side of prosecution taking into account opinion of other participants of process interrupts consideration of business and conducts a pre-trial in the order envisaged by the article of 321 УПК РК.

In the article paid attention on that at connection in the pre-trial of criminal case in point with again acting business a court gives to the public prosecutor time for drafting of new indictment. Also in the article moments are illuminated that if during a main judicial trial there was a necessity of producing to the defendant more severe prosecution or different from primary, then a court puts aside consideration of business and gives to the public prosecutor time necessary for drafting of new indictment.

Keywords: main judicial trial, defendant, limits of prosecution, gone to the law, right of defence, change of prosecution, to unite with a criminal case, bringing in to criminal responsibility,

statement of side of prosecution, other participant of process, interruption in consideration of business, pre-trial, criminal case, judge, public prosecutor, new indictment.

Введение единоличного порядка назначения главного судебного разбирательства УПК РК 2014 года вполне оправдано, так как этот порядок, в сравнении с коллегиальным, отличается экономичностью, быстротой, несложностью, разумеется, при условии, что судьи к выполнению задач на данной стадии будут иметь добросовестный и ответственный подход.

Однако в юридической литературе имеются аргументы в пользу коллегиального порядка назначения судебного разбирательства. Так, например, Т.К. Рябинина считает, что в ходе изучения материалов поступившего уголовного дела у судьи могут возникнуть такие сомнения и вопросы, которые он один решить не сможет и необходимо коллегиальное их обсуждение для принятия объективного, обоснованного решения. Для этого необходимо выяснить и мнения других участников процесса и лишь после коллегиального обсуждения появившихся сомнений, разногласий профессиональные судьи в совещательной комнате могут взвесить доводы всех участвовавших в предварительном заседании лиц, оценить представленные материалы с точки зрения качества проведенного расследования и наличия достаточных оснований для рассмотрения дела в судебном заседании по существу. Только такой порядок, по мнению Т.К. Рябининой, позволит принять правильное решение, устранить формальный подход к исследованию материалов дела на этой стадии, возможность злоупотреблений со стороны судей, бесконтрольного усмотрения судей, усилить судебный контроль за предварительным расследованием, расширить право обвиняемого на защиту [1, с.71].

О необходимости сохранения коллегиального порядка назначения судебного разбирательства высказывались и другие авторы, предлагая вводить его в следующих случаях если судья не согласен с выводами обвинительного заключения в избранной отношении лица меры пресечения[2, с.33], только по определенным категориям уголовных дел (по делам о тяжких преступлениях, сложным делам или имеющим особое общественное -политическое значение)[3, с.63]; по делам лиц страдающих физическими или психическими недостатками, по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками[4, с.11]; по делам по которым в суд от заинтересованных лиц поступили ходатайства или заявления по вопросам, перечисленным в уголовно-процессуальном законе[5, с.113]; по делам после отмены первоначального приговора[6, сс.14-15]; по всем делам[7, сс.7-8]. Мы также согласны с тем, что коллегиальный порядок назначения главного судебного разбирательства должен совмещаться с единоличным.

Однако он не должен усложнять процедуру без надобности а должен создавать дополнительные гарантии прав и законных интересов участников процесса. На наш взгляд, решать вопрос о назначении главного судебного разбирательства следует не в случаях, предусмотренных авторами, чьи цитаты были приведены выше, так как с такими вопросами судья вполне может справиться единолично. Мы считаем, что в целях обеспечения полного, всестороннего и объективного проведения главного судебного разбирательства коллегиальный порядок его назначения необходимо предусмотреть по делам о преступлениях, за совершение которых может быть назначена в виде наказания смертная казнь. Это объясняется необходимостью рассмотрения данной категории уголовных дел по первой инстанции в коллегиальном составе суда.

Не вполне оправданным представляется нам не включение в новый Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2000 года ранее существовавшего положения о том, что дела о преступлениях, за совершение которых санкцией уголовного закона предусмотрена смертная казнь, должны рассматриваться по первой инстанции коллегией из трех судей. Восстановление этого

положения в новом Конституционном законе, на ваш взгляд, резко сократило бы количество судебных ошибок, вероятность которых повышается со сложностью дела.

Дела же данной категории, как правило, отличаются определенной сложностью, а выносимые по ним приговоры и решения - большей степени ответственности. Мы уже говорили о предыдущем подразделе о том, что для правильного разрешения вопросов, поставленных перед судьей на стадии назначения главного судебного разбирательства, а также для полноты, всесторонности, объективности, но, вместе с тем, оперативности последующего судебного разбирательства, обеспечения справедливости приговора необходимо внимательно и очень тщательно изучить все материалы уголовного дела. При существующем единоличном порядке назначения главного судебного разбирательства по всем делам, в том числе и по делам о преступлениях, за совершение которых санкцией уголовного закона предусмотрена смертная казнь, процесс дальнейшего судебного разбирательства, проводимого в составе трех судей, значительно усложняется. При этом получается, что материалы уголовного дела изучил полностью, а значит и имеет о нем полное представление только один судья, принимавший решение о назначении главного судебного разбирательства. Остальные же судьи, участвующие в рассмотрении дела по существу, с делом незнакомы, а даже если и знакомы, то только путем его беглого и поверхностного просматривания, так как данная категория дел, как правило, отличается большим объемом и массой противоречий, которые необходимо внимательно изучить и соответственно принять к сведению.

Такой порядок вряд ли служит интересам правосудия и в первую очередь, личности, делая некомпетентными в рассматриваемом деле двух членов коллегии судей и превращая их участие в судебном заседании в формальность. Представляется, что закрепление в уголовно процессуальном законодательстве коллегиального порядка назначения главного судебного разбирательства по делам о преступлениях, за совершение которых санкцией уголовного закона предусмотрена в виде наказания пожизненное лишение свободы, обеспечит полноту, всесторонность, объективность и быстроту судебного разбирательства. При этом необходимо оговорить, что принимать решения о назначении главного судебного разбирательства должны те судьи, которые потом данное уголовное дело будут рассматривать по существу.

Согласно части первой и второй статьи 321 УПК РК для принятия решений, связанных с выяснением вопросов, поставленных перед судьей на стадии назначения главного судебного разбирательства, а также для принятия решений по заявленным ходатайствам и о проведении главного судебного разбирательства в сокращенном порядке судья может провести предварительное слушание с участием сторон.

При проведении предварительного слушания, которое согласно части второй статьи 321 УПК РК производится в закрытом судебном заседании, обязательно участвует государственный обвинитель, а также подсудимый и его защитник. Если же подсудимый ходатайствует о проведении предварительного слушания в его отсутствие, то оно проводится с обязательным участием его защитника. При этом данное ходатайство подлежит удовлетворению в любом случае, так как уголовно-процессуальный закон не предусматривает его отклонения по неуважительным причинам по усмотрению судьи.

Однако на практике могут возникнуть такие ситуации, когда без участия подсудимого в предварительном слушании невозможно правильно разрешить некоторые вопросы, предусмотренные статьей 300 УПК РК. Например, перед допросом обвиняемого С. следователь предупредил его об уголовной ответственности за отказ и уклонение от дачи показаний, а также за дачу заведомо ложных показаний, тем самым грубо нарушив требования части второй статьи 210 УПК РК. Во время допроса применялось психологическое давление, которое крайне недопустимо в процессе ведения производства по делу. Обвиняемый же, вследствие незнания закона, так как он привлекался в качестве обвиняемого впервые, дал под

страхом уголовной ответственности и в результате шантажа и угроз следователя правдивые показания, уличающие его в совершении вменяемого ему преступления. Защитник при допросе не участвовал, так как, опять же под давлением следственных органов обвиняемый С. от него отказался[8]. После окончания досудебного расследования и поступления дела в суд, судья рассматривающий вопрос о назначении главного судебного разбирательства, вдруг наталкивается на протокол допроса обвиняемого С., который был проведен с нарушениями требований ст. 210 УПК РК. Это приводит судью к сомнению в допустимости данного протокола и он для выяснения этого вопроса назначает предварительное слушание, уведомив об этом государственного обвинителя и назначив подсудимому защитника. Подсудимый же, потеряв надежду на спасение, отказался от участия в предварительном слушании. Возникает вопрос, как же решить судье вопрос о недопустимости показаний обвиняемого, если об обстоятельствах допроса, проведенного на стадии досудебного расследования, знают только следователь, который, разумеется, факт незаконности проведенного им допроса будет отрицать и подсудимый, чье ходатайство о проведении предварительного слушания в его отсутствие согласно части третьей статьи 321 УПК РК подлежит обязательному удовлетворению?

Тогда получится, что предварительное слушание в данном случае потеряет всякий смысл, так как об обстоятельствах допроса, по поводу которого возникли сомнения у судьи, может сообщить только подсудимый. Во избежание таких осложнений, порой ведущих к назначению судебного разбирательства без выяснения важных вопросов на стадии его назначения, мы предлагаем в статье 321 УПК РК предусмотреть правило, согласно которому ходатайство подсудимого о проведении предварительного слушания в его отсутствие удовлетворялось бы по усмотрению судьи либо в силу уважительных причин.

Несоответствующим общим принципам уголовного процесса представляется нам также правило, закрепленное в части в третьей статьи 321 УПК РК, согласно которому в случае неявки в предварительное слушание защитника по неуважительным причинам а также когда участие защитника в предварительном слушании невозможно на протяжении длительного срока, судья принимает меры к обеспечению участия в предварительном слушании вновь назначенного защитника. Дело в том, что согласно части второй статьи 70 УПК РК в качестве защитника могут выступать не только адвокаты, но и супруг (супруга), близкие родственники подозреваемого (обвиняемого, подсудимого), представители профсоюзов или других общественных объединений. Часть третья же статьи 321 УПК РК, в случае невозможности участия в предварительном слушании защитника подсудимого, не дает ему права самому выбрать себе другого защитника обязательно только адвоката. Это правило, на наш взгляд, существенно нарушает права подсудимого на защиту. Ведь может сложиться такая ситуация, когда в предварительном слушании интересы подсудимого вместо не явившегося защитника может представлять, например, брат подсудимого - юрист по квалификации и специалист в области уголовного права и процесса. Совершенно ясно, что брат будет участвовать в предварительном слушании добросовестно, будет стараться принимать все меры по защите прав интересов своего родственника, когда назначенный судьей профессиональный адвокат, как показывает практика, из-за отсутствия у него хотя бы материальной заинтересованности в исходе дела свои обязанности будет исполнять формально, что может привести к тяжелым последствиям не только для подсудимого, но и для интересов правосудия.

Право подсудимого на защиту является важной гарантией осуществления правосудия на демократических началах, одним из принципов уголовного процесса. Оно ни в коей мере не должно ограничиваться даже на стадии назначения главного судебного разбирательства. Исходя из этого, мы предлагаем в части третьей статьи 321 УПК РК обязать судью, в случае неявки защитника по неуважительным причинам, а также когда участие защитника в

предварительном слушании невозможно на протяжении длительного срока, предложить подсудимому избрать другого защитника. Только в случае его отказа, отраженного в протоколе предварительного слушания, судья должен назначить ему защитника.

Та же часть третья статьи 321 УПК РК гласит: «Неявка в заседание потерпевшего и его представителя, гражданского истца, гражданского ответчика или их представителей не препятствует предварительному слушанию дела». Из смысла этого правила следует, что потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик и их представители имеют право участвовать в предварительном слушании и судья это право ограничить не может. Здесь также могут возникнуть определенные проблемы. Бесспорно, что потерпевшему и его представителю необходимо обеспечить возможность участия в предварительном слушании, поскольку потерпевший является лицом непосредственно пострадавшим от преступления, а уголовное судопроизводство имеет целью не только защиту публично-правовых интересов, но и интересов потерпевшего. Что же касается гражданского истца, гражданского ответчика и их представителей, то их отношение к уголовному делу ограничивается имущественными вопросами, связанными с предъявлением иска. При решении же вопроса, например, о допустимости некоторых доказательств, не имеющих отношения к гражданскому иску, участие в предварительном слушании гражданского истца, гражданского ответчика и их представителей совершенно необязательно. При этом их участие превращается в обычное присутствие, не имеющее за собой никакой цели. Они в данном случае превращаются в обычных посторонних лиц. Присутствие же посторонних лиц, особенно при оглашении материалов досудебного расследования в целях установления недопустимости некоторых доказательств, в предварительном слушании нежелательно, поскольку данные, полученные ими, могут быть потом использованы во вред интересам правосудия. Особенно, если эти лица заинтересованы в исходе дела в части имущественных вопросов. Мы считаем, что необходимо в уголовно-процессуальном законодательстве определить круг лиц, участвующих в предварительном слушании, отнеся к ним государственного обвинителя, подсудимого и его защитника, а также лиц, которые имеют отношение к разрешаемым в данном закрытом заседании вопросам и вызываемых судьей.

Судья, открыв предварительное слушание, как правило, объявляет, какое дело подлежит рассмотрению, удостоверятся в личности подсудимого, выясняет, получил ли он копию обвинительного заключения, протокола обвинения, понятно ли ему обвинение и в необходимых случаях разъясняет сущность обвинения, сообщает, кто является судьей, государственным обвинителем, защитником, а также секретарем, разрешает заявленные отводы.

Однако, уголовно-процессуальный закон не предусмотрел те необходимые случаи, когда судья должен разъяснить сущность предъявленного обвинения. Не предусмотрено также и то, что во всех остальных случаях сущность обвинения разъясняет государственный обвинитель. Скорее всего, обвинение подсудимому при проведении предварительного слушания не разъясняется. Судья лишь спрашивает его, понятно ли обвинение. Если же не понятно, то только в этом случае разъясняется сущность предъявленного обвинения. На наш взгляд, такое полномочие судьи вряд ли способствует объективности судопроизводства. Разъяснение судьей сущности обвинения наделяет его определенными элементами обвинения, противореча принципам состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. Это объясняется тем, что при проведении предварительного слушания судья, разъясняя сущность обвинения, создает видимость его поддержания. Такая видимость создается, прежде всего, для подсудимого, обязательно присутствующего в зале суда, создавая у него впечатление, что судья полностью с обвинением согласен, если он его разъясняет, а значить, исход дела уже предreshен. Поэтому мы считаем, что в ходе предварительного слушания разъяснять сущность обвинения должен

прокурор, а не судья. Прокурору, как государственному обвинителю, свойственно выполнять такие функции, когда их выполнение судьей может причинить ущерб престижу судебной власти, вызвав неверие в беспристрастность ее носителей.

Начав предварительное слушание, судья также должен выяснить, получил ли подсудимый копию обвинительного заключения либо протокола обвинения. Мы уже говорили о том, что вручение обвинительного заключения либо протокола обвинения подсудимому прокурором при предании суду имеет большое значение, так как дает подсудимому право еще до начала главного судебного разбирательства заявить ходатайство в случае его несогласия с обвинением. Однако уголовно-процессуальное законодательство не регулирует действие судьи, если в процессе предварительного слушания выяснится, что подсудимый копию обвинительного заключения либо протокола обвинения не получал. Кто тогда должен вручать эти копии? Конечно же, прокурор, так как он является государственным обвинителем. Но ведь для прочтения изучения копии обвинительного заключения либо протокола обвинения подсудимому требуется определенное время, чтобы иметь возможность при необходимости заявить ходатайства еще до начала главного судебного разбирательства. Если же они были вручены в ходе предварительного слушания, то должен ли судья его отложить? А если он отложит предварительное слушание, то как быть пятидневным сроком, назначенным частью четвертой статьи 319 УПК РК? Получается, что кроме как назначить главное судебное разбирательство, иного выхода нет. Но что же тогда делать с обвинительным заключением либо протоколом обвинения, копию которых подсудимый не успел изучить из-за ошибки прокурора, допущенной последним при принятии решения о предании обвиняемого суду? Несвоевременное обеспечение подсудимому права получения обвинительного заключения или протокола обвинения нарушает его права на защиту своих интересов, право на заявление всевозможных ходатайств. Представляется правильным необходимость внесения в УПК правила, согласно которому при неполучении подсудимым копии обвинительного заключения либо копии протокола обвинения судья обязывает прокурора вручить их ему немедленно, при этом откладывая предварительное слушание, назначенное в целях выяснения иных вопросов, указанных в статье 320 УПК РК, в необходимых случаях для их разрешения провести предварительное слушание и принять одно из решений, указанных в части второй статьи 319 УПК РК.

Как показывает изучение судебной практики, данный срок не соблюдается. Дело в том, что уголовное дело с обвинительным заключением, утвержденным прокурором и с постановлением прокурора о предании обвиняемого суду поступает сначала в канцелярию суда, о чем делается отметка в специальном журнале заведующим канцелярией. Затем дело передается председателю суда, который должен его посмотреть в целях определения сложности дела и места совершенного преступления. Это необходимо для того чтобы выбрать судью, который данное уголовное дело будет рассматривать по существу. В зависимости от сложности дела председатель выбирает судью по опыту работы, передавая более сложные дела опытному судье. Выявляя место совершения преступления, председатель суда выбирает судью, руководствуясь зональным принципом распределения дел между судьями. После этого уголовное дело с визой председателя суда поступает к судье, который и должен принимать решение о назначении главного судебного разбирательства.

В случае выявления существенных нарушений уголовно-процессуального закона, препятствующих назначению главного судебного разбирательства, при производстве досудебного расследования, а также если имеются заявления и ходатайства, то весьма проблематичным становится вопрос о назначении предварительного слушания, которое на практике не назначается даже в этих случаях. Таким образом, судьи идут на вынужденное нарушение уголовно-процессуального законодательства, стремясь уложиться в

установленный частью четвертой статьи 319 УПК РК срок. При этом стадия назначения главного судебного разбирательства превращается в пустую формальность, теряя все свое значение. Стремление уложиться в пятидневный срок приводит к тому, что судьи начинают его исчислять не с момента поступления уголовного дела в канцелярию суда, а с момента его передачи председателем к конкретному судье, что является неправильным пониманием смысла части четвертой статьи 319 УПК РК, где сказано, что срок исчисляется с момента поступления дела в суд, а не судье. На наш вопрос относительно этого момента судья, принимавший данное дело к своему производству, ответил, что назначить предварительное слушание не представилось возможным из-за того, что запрос в следственный изолятор об этапировании содержащегося под стражей подсудимого должен быть направлен за четыре дня, что объясняется отсутствием средств у администрации следственного изолятора для немедленного этапирования подсудимого. Учитывая, что до истечения установленного законом срока назначения главного судебного разбирательства осталось двое суток, провести предварительное слушание не удалось[9]. С такими трудностями сталкиваются практически все судьи, опрошенные нами методом интервьюирования. Поэтому мы предлагаем изменить срок принятия решения о назначении главного судебного разбирательства предусмотрев в статье 319 УПК РК следующие требования:

1) председатель суда обязан поручить решение вопроса о назначении главного судебного разбирательства судье (судьям) соответствующего суда в течение трех суток с момента поступления уголовного дела в суд;

2) судья обязан рассмотреть вопрос о назначении главного судебного разбирательства в течение пятнадцати суток с момента поступления к нему уголовного дела от председателя соответствующего суда;

3) председатель суда обязан рассмотреть вопрос о назначении главного судебного разбирательства в течение пятнадцати суток с момента поступления к нему уголовного дела из канцелярии суда;

4) правила, изложенные в пункте 2, распространяются и на коллегия судей, разрешающую вопрос о назначении главного судебного разбирательства по делам о преступлениях, за совершение которых санкцией уголовного закона предусмотрена в виде наказания смертная казнь;

5) в случае неполучения подсудимым и его защитником копии обвинительного заключения либо протокола обвиняемого суду, срок, указанный в пунктах 2, 3 и 4 продлевается до восемнадцати суток.

Представляется, что при таком раскладе формальный характер ныне существующей стадии назначения главного судебного разбирательства будет изничтожен, а декларированные в теории задачи, стоящие перед данной стадией, обретут реальное значение. Прокурор вправе до начала рассмотрения уголовного дела в главном судебном разбирательстве отозвать его из суда и прекратить по основаниям, предусмотренным частью 6 статьей 35 УПК РК.

Это означает, что судьи, выполняя это правило, должны направить прокурору дело, находящееся на стадии назначения главного судебного разбирательства, по первому же его требованию, поскольку в уголовно-процессуальном законодательстве нигде не сказано, что прокурор должен мотивировать свое требование, перед судьей. Истребовать уголовное дело из суда - его право, которое не может быть ограничено судьей, как это вытекает из смысла 35 УПК РК. Правила этой же нормы распространяются и на дела, по которым постановление о назначении главного судебного разбирательства уже было вынесено, но рассмотрение по существу еще не назначалось. Отсутствие в УПК условий для ограничения этого права прокурора может привести к тому, что равенству сторон в процессе может быть нанесен серьезный ущерб. Истребование уголовного дела из суда для его «прекращения по основаниям,

предусмотренным статьей 35 УПК РК», может оказаться при этом обычным предлогом «преимущественно для того, чтобы изучить его и подготовиться к судебному заседанию»[10, 94 б.], когда подсудимый и его защитник лишены этой возможности.

То что в целях обеспечения реализаций принципа состязательности и равноправия сторон в уголовном судопроизводстве исключение из части п статьи 35 УПК РК право прокурора истребовать уголовное дело из суда до начало его рассмотрения по существу в целях его прекращения было правильным. Если прокурор выявляет основания для прекращения уголовного дела, то отзывать его из суда у него нет никакой необходимости. Для этого ему достаточно только отказаться от обвинения, и судья дело прекратить обязан. Эта обязанность судьи вытекает и содержания статьи 327 УПК РК.

Список использованной литературы:

1. Рябинина Т.К. Производство по уголовному делу в суде до судебного разбирательства. Воронеж, 2015, С. 142.
2. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. Харьков, 1989, С. 65.
3. Якуб М.Л. Процессуальная форма в российском уголовном судопроизводстве. М., 2001, С. 126.
4. Нуркаева М.К. Распорядительное заседание суда как форма предания суду. Автореф. Дисс. ...к.ю.н. Казань, 2003, С. 11.
5. Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель. М., 1990, С. 225.
6. Шагинян В. Предание суду при новом рассмотрении уголовного дела. // «Российская юстиция», 2004, №6, С. 28-29.
7. Строгович М.С. курс советского уголовного процесса. Том 2. М., 1990, С. 187.
8. Уголовное дело №0199227843, архив Буландынского районного суда Акмолинской области, 2009 г.
9. Уголовное дело №0199220456, архив Буландынского районного суда Акмолинской области, 2009 г.
10. Перлов И.Д. Предание суду в советском уголовном процессе. М., 1978, С. 188.

*Ниетуллаев Нурболат, Тоқтарова Аружан
(Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Қайнар Академиясы
«Құқықтану» ББ 4-курс студенттері)*

Қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдемелердің түсінігі туралы

Аннотация

Бұл мақалада қылмыстық процесстегі дәлелдемелердің түсінігі толық ашылады. Қылмыстық процессте дәлелдемелер туралы жекелеген заңгер ғалымдардың тұжырымдамалары қарастырылып, зерттеледі.

Түйін сөздер: дәлелдемелер, дәлелдеу пәні, дәлелдеу шегі.

О понятии доказательств в уголовном процессе

Аннотация

В данной статье в полной мере разъясняется значение доказательств в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены и изучены представления отдельных ученых-правоведов о доказательствах в уголовном процессе.

Ключевые слова: доказательство, предмет доказывания, пределы доказывания.

On the concept of evidence in criminal proceedings

Abstract

This article fully explains the meaning of evidence in criminal proceedings. Concepts of individual legal scholars about evidence in criminal proceedings are considered and studied.

Key words: evidence, subject of evidence, limit.

Қылмыстық іс бойынша ақиқатты тану, шындыққа қол жеткізу мәселесі әрдайым қылмыстық іс жүргізу ғылымының назарында, тіпті бүгінгі таңға дейін зерттеу пәнінен тыс қалған емес. Себебі, сотталушының кінәлілігіне қатысты сот шешімінің әділдігі, заңдылығы мен негізділігі, ақиқатқа қол жеткізумен сипатталады.

Қылмыстық іс жүргізудің міндетіне қол жеткізу үшін қылмыстық іс бойынша дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалау арқылы шешім қабылдау шарты мен тәртібі анықталды. Аталған нормалар қылмыстық істің шешіміне қатысы бар адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүмкіншілігіне шынайы кепілдік беруі қажет. Мұндай ережелер қаншалықты дұрыс анықталса, соншалықты соттың міндеті де басты сот талқылауында нәтижелі орындалады. Осыған орай, заңшығарушы орган мүмкіндігінше мұндай ережелерді қарастыруда, мысалы 1977 жылғы ССРО Конституциясында қағида ретінде кінәсіздік презумпциясы бекітіліп, қылмыстық іс жүргізу барысында қорғаушының міндетті қатысуы жағдайлары кеңейтілген болатын (қорғаушы дәлелдеу субъектісі болды), оның құқықтары да кеңейтілді. Соның нәтижесінде қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер және дәлелдеу, дәлелдеудің пәні мен шегі, дәлелдеу субъектілері институты негізгі зерттеу алды. Дәлелдемелерді бағалау негізінде істің мән-жайын жан-жақты, толық, объективті зерттеу, дәлелдемелердің жеткілікті жиынтығына, социалистік құқықтық сана мен заңға негізделген дәлелдемелерді ішкі сенім бойынша бағалау қағидалары орын алып, заңда бекітілді. Ал, 1970 жылдардың басында қылмыстық іс жүргізу ғылымында, қылмыстық ізге түскен сәттен бастап, қылмыстық іске қорғаушының қатысуы туралы мәселе қойылды, яғни дәлелдеу субъектілерінің теңдігі туралы мәселе және сотталушының (айыпталушының) қорғану мәселелері қарастырылды [1,145 б.]. Заң талабы мен моральдық талаптың тоғысуына байланысты, куә иммунитеті институтын қарастыру ұсынылды.

Демек, елімізде бүгінгі таңға дейін жүргізіліп жатқан құқықтық саясат бағыттары, оның ішінде қылмыстық іс жүргізу аясында жүзеге асырылып жатқан маңызды шаралар, еліміздің әрбір қымбат қазынасын, оның құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін қорғау арқылы кез-келген қылмыстық іс бойынша шындыққа, ақиқатқа жетуге бағыт алғанын көруге болады.

Мысалы, М.А. Чельцов-Бебутов осыған орай келесі жағдайды жазып өтті: «Кінәлілігі туралы мәселені тергеуші шешпейді, ол істі сотқа жіберу үшін деректердің жеткіліктілігін қарастырады» деген пікірде болды [2,40 б.]. Мұндай пікірді кезінде профессор С.В. Курылев те атап өткен болатын [3,97 б.].

А.И.Трусов, алдын-ала тергеудегі анықталатын ақиқатпен сотта анықталатын ақиқат арасында дәлелдеудің белгілі бір айырмашылығы бар, егер, алдын-ала тергеу барысы айыпталушының кінәлілігін болжаса, басты сот талқылауы оған тағылған айыптың дұрыстығын анықтайды деп түсінді [4,108 б.]. Демек, бірнеше авторлардың көзқарасы

бойынша алдын-ала тергеудің сот тергеуінен айырмашылығы, ол «іс бойынша ақиқатты анықтау» немесе «айыпталушының кінәлілігін анықтау», яғни қылмыстық ізге түсу органдары ақиқатты анықтамайды, бұл міндетті тек қана сот шешеді деген пікір.

Әрине, қылмыстық іс бойынша басты сот талқылауының негізгі мақсаты әрбір іс бойынша шынайы шындық пен ақиқатты анықтау болып табылады, себебі сот үкімінің заңды және негізді болуы тиіс. Себебі, тергеуші мен прокурор үшін бір ақиқат, ал судья үшін бір ақиқат болуы мүмкін емес екендігін кезінде И.Д. Перлов алдын-ала тергеу, прокуратура және сот органдарының мақсаты да міндеті де бір, олар қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтау, сондықтан ақиқат - бәріміз үшін біреу ғана деп өте орынды атап өткен [5,27 б.].

Сондай-ақ айыпталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы мәселені тергеуші мен прокурор да анықтай отырып, өз шешімдерімен қылмыстық істі қысқартуы мүмкіндігі де белгілі.

Ульянова Л.Т. сот үшін ең қиын қызмет іс бойынша ақиқатты анықтау болып табылатындығын атап өткен [6, 54 б.]. Әрине жаза тағайындау әрі қиын әрі жауапты міндеттің бірі, себебі соттың шешімі адам тағдырымен, оның болашағымен тікелей байланысты. Осыған орай, сотталушыға қандай да бір жаза тағайындау барысында, оның кінәлілігін болжауға, оның кінәсінің бар-жоғына сезіктенуге үзілді-кесілді болмайды, соттың міндеті сотталушының кінәлілігіне толық көз жеткізуімен байланысты. Сотталушының кінәлілігіне көз жеткізу, біріншіден, басты сот талқылауы арқылы орын алады, онда қылмыстық іс жүргізудің барлық принциптері басшылыққа алынады, екіншіден, сот тергеуінде зерттелген дәлелдемелер ғана сотталушының кінәлілігін растап, үкімге негізі бола алады, ол үшін соттың белсенділігі мен тараптардың шынайы бәсекелестігі маңызды, сонда ғана адамның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы арқылы әрбір іс бойынша ақиқаттың орнауына сенім білдіре аламыз.

Қылмыстық іс бойынша ақиқат нақты болуы тиіс. Қазіргі таңда, қылмыстық іс бойынша ақиқатқа жету қажеттілігі мен мүмкіншілігі туралы көзқарастар қалыптасуда. Бірнеше процессуалистердің пікірі бойынша қылмыстық істе ақиқатқа жету мүмкін емес деп есептейді. Аталған көзқарасты қолдай отырып, ақиқатқа қол жеткізу мақсатынан бас тарту, ол істің ашылуынан, соттың шешімінің дұрыстығынан, тіпті құқықтық мемлекеттен бас тарту деп түсінуге болады. Қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдеу жолымен, яғни әрбір іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлармен ғана ақиқаттың анықталатыны сөзсіз. Әрбір қылмыстық істің ашылуын заң талап етеді, демек, әрбір іс бойынша ақиқатты анықтау қылмыстық ізге түсудің, сот органдарының мүмкіншілігі емес, тікелей міндеті болып келеді.

Қылмыстық процессте дәлелдемелер туралы И.Я. Фойницкий ілімдерінің негізгі жағдайларын «Курс уголовного судопроизводства» деп аталатын ғылыми еңбегінің «Доказательства в уголовном процессе» тарауында мазмұндаған [7,102 б.]. .

Орыс ғалымы, заңгер И.Я. Фойницкийдің көзқарасы бойынша дәлелдемелер ұғымы мыналарды қамтиды:

- 1) дәлелдеу тәсілдері, немесе дәлелденетін мәлімет;
- 2) дәлелдемелердің ұсынылуы, яғни олардың тексерілуі, жиналуы және дәлелдеу барысында қолданылуы мен түсіндірілуі;
- 3) нақты бір істі шешу үшін дәлелдемелерді бағалау немесе олардың маңыздылығын анықтау.

Осыған орай, И.Я.Фойницкийдің пікірі бойынша дәлелдемелердің тура және жанама болып жіктелуі тек қана формальды дәлелдемелер теориясында заңды болып табылады [7, 74 б.].

Дәлелдемелерді философиялық көзқарас тұрғысынан қарайтын болсақ – ол шындықты анықтаудың процесі (әдісі), пайымдаудың шынайылығын негіздеу болып табылады. Кең

мағынасындағы “дәлелдеме” қандай да бір пайымдаудың шынайылығын айқындайтын кез-келген рәсім, бұл кейбір табиғи құбылыстар мен заттарды сезім арқылы қаблдау жолымен жүзеге асырылды.

Тар мағынадағы “дәлелдемелер” бұл шынайы алғышарттардан дәлелденетін тезистерге бастайтын дұрыс ой қорытындыларының тізбегі.

Сонымен, философиялық түсінік дәлелдемені екі түрлі мағынада қамтиды:

1. дәлелдеме шындықты анықтаудың процессі не болмаса әдісі;
2. дәлелдеме тану үшін бағалаудың статистикалық объектісі.

Қылмыстық іс жүргізу құқығы үшін статистикалық объекті дегеніміз дәлелдеме ұғымының екінші мағынасына тән, қылмыстық іс жүргізу шеңберіндегі өзгеше қызмет түрі ретінде шындықты анықтау процесінің өзі “дәлелдеу” терминімен белгіленеді.

Дәлелдеудің, яғни шындықты анықтаудың мақсатына қол жеткізудің құрамы ретінде “жинақталған, зерттелген және бағаланған дәлелдемелер” қызмет етеді дейді,- Р.С Белкин. Жалпы дәлелдеме бұл - “шындыққа көз жеткізудің құрамы, сонымен бірге дәлелдеме шындықты жасаудың құралы емес” [8, 73 б.].

Дәлелдеме - бұл сот әділдігінің негізін қалаушы басты құралдардың бірі. Сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын адамдар мен органдардың бүкіл қызметі іс бойынша шындықты анықтауға және осы арқылы істі әділетті шешуге бағытталған. Яғни дәлелдемесіз нақты адамға үкім шығаруға құқықтық негіз жоқ.

Дәлелдемелер келесі қасиеттерімен анықталады:

1. Дәлелдемелердің ҚР ҚПК-нде белгіленген тәртіппен алынуы;
2. Дәлелдемелерде анықталатын жағдайларға қатысы бар іс жүзіндегі деректердің болуы;
3. Дәлелдемелердің негізінде қылмыстық әрекеттің бар екендігі немесе оның болмағандығының анықталуы.
4. Мұндай анықтауды анықтаушының, тергеушінің, прокурордың, және соттың ғана құқығына беру;
5. Дәлелдемелердің көмегімен қылмыс жасады деп айып тағылып отырған адамның кінәлі екендігін немесе кінәсіз екендігінің анықталуы.

Қылмыстық іс жүргізу ғылымында соңғы уақытқа дейін дәлелдемені құқықтық категория ретінде түсінуде бірлік болмады. Бірақ төмендегідей үш көзқарас айқын аңғарылады.

Дәлелдеме екі жақты табиғаты бар категория. Бір жағынан бұл фактілер, ал екінші жағынан осы фактілердің көздері. Бұл ілім дәлелдемені екі жақты түсіну деген атақ алады.

Дәлелдемелердің мәнісін ғылыми пайымдаудағы үшінші бағытта дәлелдемелерді қылмыстық іс жүргізу заңдарында белгіленген көздерден алған іс жүзіндегі деректерді дәлелдемелер ретінде таңдаудан тұрады.

Жоғарыдағы мәліметтерді тұжырымдай келе, қылмыстық іс бойынша ақиқат - дәлелдеудің мақсаты ретінде танылса, қылмыстық сот ісін жүргізудің мақсаты - процеске қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жолымен қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтау болып табылады деген пікірдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Нажимов Б. П. Типы, формы и виды уголовного процесса. Калининград, 1977. – 200 с.*
 2. *Чельцов-Бebutов, Михаил Александрович.*
- Курс советского уголовно-процессуального права [Текст] / Проф. М. А. Чельцов-Бebutов. - Москва : Госюриздат, 1957. - 1 т.; 23 см.*
3. *Избранные труды / С.В. Курьлев. – Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. – 607 с. – (Наследие права).*

- Источник: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/nasledie-prava/nauchnye-trudy/sborniki/s-v-kurylev-izbrannye-trudy/> – Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь
4. Алексей Иванович Трусов. Основы теории судебных доказательств. Gos. izd-vo iurid. lit-ry, 1960- 200 с.
 5. Перлов, Илья Давыдович. Подготовительное заседание народного суда / И. Д. Перлов ; Всесоюз. ин-т юрид. наук НКЮ СССР. - М. : Юриздат, 1993.- 200, [1] с. - (Библиотека народного судьи и народного заседателя).
 6. Ульянова Л.Т. Уголовный процесс. МГУ имени М.В. Ломоносова. 2016 год. -198 с.
 7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том I. Изд. 4-е. - С-Пб.: Типография т-ва «Общественная Польза», 1992.-300 с.
 8. Белкин Р.С. Курс криминалистики. - 3-е издание, дополненное. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. - 837 с.

Камал Нұрлыбек, Абилбек Дильшат
(Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Қайнар Академиясы
«Құқықтану» ББ 4-курс студенттері)

«Сыбайлас жемқорлық» ұғымының түсінігі

Аңдатпа

Мақалада Сыбайлас жемқорлық ұғымының мәні, мазмұны зерттеліп, сыбайлас жемқорлық ұғымының шығу тарихы қарастырылған.

Түйін сөздер: Сыбайлас жемқорлық, коррупция, пайда алушы.

Понятие «коррупции»

Аннотация

В статье раскрыто значение и содержание понятия коррупции, а также исследуется история возникновения понятия коррупции.

Ключевые слова: Коррупция, коррупция, спекулянт.

The concept of "corruption"

Abstract

The article examines the meaning and content of the concept of corruption, as well as the history of the emergence of the concept of corruption.

Key words: Corruption, corruption, speculator.

Сыбайлас жемқорлық ұғымы қазіргі ғылыми және қоғамдық-саяси әдебиетте кеңінен қолданылады. «Сыбайлас жемқорлық» сөзі (латын тілінен «соmреg») көптеген мағынасы бар: бүлдіру, құлдырау, параға сатып алу, азғыру, тура жолдан тайдыру, притон, құбылмалылық, істі бұзу, күйреуге әкелу, бұрмалау, алдау, қорлау, ар-намысын таптау, «гumреге» көп мағыналы (бұзу, қирату, заңнан аттап өту, шартты бұзу) етістігімен қатар қолданылатын «со» қосымшасы сыбайлас жемқорлық – бұл бірнеше субъектілердің қатысуымен іс-қимыл жасау екенін көрсетеді. Бұдан өзге, латынша «соrruptio» «параға сатып алу», «іріп-шіру» дегенді білдіреді, «сыбайласу» етістігі «біреуді ақшамен немесе өзге де материалдық игіліктермен параға сатып алу» дегенді білдіреді. Рим құқығында «соrruptio» сөзі «сындыру, бүлдіру, бұзу,

зақымдау, алдау, бұрмалау, параға сатып алу», сондай-ақ «кұлдырау, бұзылғандық, нашар жағдай, (пікір немесе көзқарастың) құбылмалылығы» деген мағынаны білдіреді. Сыбайлас жемқорлық ұғымының жалпыға танымал тұжырымдарымен қатар, латын термині «*corruptio*» екі түбірлі сөзден «*cor*» (жүрек, жан, рух, ақыл-ес) және «*rumpum*» (бүлдіру, бұзу) шығады деген пікір бар. Сондықтан сыбайлас жемқорлықтың мәні лауазымды тұлғаны параға сатып алуда немесе оларды байытуда емес, ал әлеуметтік жүйені, оның ішінде мемлекеттік билік жүйесінің бірлігін бұзуда (ыдырату, іріп-шіру), мемлекеттің, азаматтардың заңды мүдделерін қоғамдағы өзінің жағдайын жеке мақсатына пайдакүнемдік арқылы сатып кетуде. Сыбайлас жемқорлық туралы ұғымдардың даму тарихы. Ежелгі дереккөздерді талдау сыбайлас жемқорлық мемлекеттік аппараттың туындауымен қатар пайда болған және әртүрлі тарихи даму кезеңінде барлық елдерге сол немесе өзге дәрежеде тән болды. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы алғашқы деректерінің бірі – Ежелгі Вавилон мұрағаттары (біздің эрамызға дейінгі XIV екінші жартысы), кейіннен вавилон патшасы Хаммурапидің атақты заңдары (біздің эрамызға дейінгі XIX ғасыр). Ежелгі құқық көздерінде сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттер жасағаны үшін нақты жазалануы тиіс екені көрсетіледі: «§ 5. Егер судья істі талқылап, шешім шығарып, мөрі бар құжатты дайындаса, сосын өз шешімін өзгертсе, онда бұл судьяны шешімін өзгерткенін әшкерелеген жөн және осы істегі талап сомасын жиырма есе етіп төлеуі тиіс, одан бөлек жиналыста оны судьялар орынтағынан қуылуы тиіс және ол орнына қайтып келіп, сотта судьялармен бірлесіп отырмауы тиіс. § 6. Егер адам құдайдың затын ұрлап алса, ол адам өлтірілуі керек, сонымен қатар оның қолынан ұрланған затты қабылдаған адам да өлтірілуі тиіс». Ежелгі Үндістанда біздің эрамызға дейінгі II ғасыр мен біздің эрамыздағы II ғасыр арасында брахман мектептерінің бірі құрастырған Ману Заңдары ежелгі үнді құқығының ескерткішін, брахманизмнің діни және этикалық догматтарына сәйкес үндістердің жеке және қоғамдық өміріндегі мінез-құлқын реттейтін нұсқаулар мен ережелердің жинағы білдіреді, сонымен қатар мемлекетті басқару және сот өндірісі бойынша өсиеттерді қамтиды. Заңдар судья шенеуніктерін «сот өндірісінің қағидаларын басшылыққа алуға» шақырды және «әділетсіз шешім шығарып, аспанға қол жеткізуді білдіретін мәңгілік рахаттан айырылуға болатынын» есте сақтауды ескертеді. Сыбайлас жемқорлық туралы кең ауқымды мәліметтер антик дәуірінің мұрасында кездеседі. Ежелгі грек ойшылдары Платон мен Аристотель өз жұмыстарында бірнеше рет билікті асыра пайдалану мен парақорлықтың қоғамның экономикалық, саяси және рухани өміріне күйретуші және бұзушы ықпалы туралы ескерткен, пайдакүнемдік – мемлекеттік басқаруда жол берілмейтін, сыбайлас жемқорлықтың себептері деп атаған. Аристотель «Саясат» деген еңбегінде сыбайлас жемқорлықты мемлекетті күйретуге әкелмесе де, азғындауына әкелетін маңызды фактор деп атап көрсеткен. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті Аристотель мемлекеттік тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізі деп санаған: «Кез келген мемлекеттік құрылыста ең бастысы – бұл заңдар және қалған тәртіп арқылы істі лауазымды адамның пайда таба алмайтындай етіп құру керек». Кейіннен Гегель былай деп атап көрсетті: «Афинада әрбір азаматтың қандай қаражатқа өмір сүретіні жөнінде есеп беруге міндеттейтін заң болған, ал қазіргі кезде бұнда ешкімнің шаруасы болмауы тиіс дейді». Рим құқығында «сыбайлас жемқорлық» заң нысанын иеленді. Бұған мысал ретінде рим құқығының жиынтығын – XII кестелер Заңын (біздің эрамызға дейінгі V ғасыр, латынша *leges duodecim tabularum*) келтіреміз, онда «*corruptere*» термині соттағы жауап беруді ақшаға алмастыру немесе судьяны параға сатып алу деген мағынада пайдаланылады: «Сот ісін жүргізу кезінде (істі талқылау үшін) тағайындалған және осы іс бойынша ақша сомасын алған деп айыпталған судья немесе делдалды өлім жазасына кесетін заң қаулысын қатал деп есептейсің бе?». Орта ғасыр кезеңінде «сыбайлас жемқорлық» ұғымы шіркеулік, канондық мәнді иеленіп, «азғыру», «шайтанның азғыруы» және «күнә» ретінде теологиялық бағытта болды. Латын сөзі «*corruptibilitas*» адамның баянсыздығын, бұзылуға бейімделуін білдіреді. Католицизм дін

оқуындағы сыбайлас жемқорлық күнәһарлықтың көрінісіне айналды. Италия ойшылы мен саясаткері Н. Макиавелли (1469-1527 жж.) еңбектерінде сыбайлас жемқорлықты пайымдауға маңызды серпін берілген. Өзінің «Билеуші» атты еңбегінде (1513 ж.) ол сыбайлас жемқорлықты «жария мүмкіндіктерді жеке басының мүддесіне қарай пайдалану» ретінде анықтады, сыбайлас жемқорлықты алдын ала қиын анықталатын, бірақ жеңіл емделетін, ал ол асқынып кеткенде, анықталуы оңай, бірақ емделуі қиын аурумен салыстырған.

Ағылшын мемлекеттік қайраткері және философы Т. Гоббс (1588– 1679 жж.) «Левиафан» атты еңбегінде (1651 ж.) былай деп жазады: «Өз байлығына былыққан адамдар қылмыстарды батыл жасай береді, себебі олар мемлекеттік әділетпен сыбайласу арқылы жазадан қашып құтыламын немесе ақшаға не басқа да сыйақы түрімен кешірім аламын деп үміттенеді». Гоббс бойынша сыбайлас жемқорлық «барлық уақытта да және кез келген қызықтырып азғындау кезінде барлық заңдарға деген жек көрушілік туындайтын тамыр». XVII ғасырдың ортасында жасалған осы тұжырым XXI ғасырда да өзекті болмақ. Неміс философы М. Вебер (1864-1920 жж.) сыбайлас жемқорлық туралы ұғымның дамуына өз үлесін қосты. «Саясат міндет және кәсіп ретінде» (1919 ж.) еңбегінде ғалым саясаттан өзінің кәсібін және міндетін жасаудың екі тәсілін бөліп көрсетті: «не саясат «үшін» өмір сүру, не саясат «есебінен» өмір сүру... Саясат «есебінен» кәсіп ретінде оны тұрақты табыс көзіне айналдыру тырысатындар, ал саясат «үшін» өзге мақсатты көздейтіндер өмір сүреді». Вебер паракорлық пен сыбайлас жемқорлық орта ғасыр қоғамына тән әкімшілік аппараттың ажырамас қасиеті деп санады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы алғашқы ескертулерді тарихшылар біздің эрамызға дейінгі XXIV ғасырға – шенеуніктердің тарапынан асыра сілтеушіліктің жолын кесу мен сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттер үшін жауапкершілік белгілейтін мемлекеттік аппарат реформасын ұйымдастырған шумер билеушісі Урукагиннің уақытына жатқызылады. Осылайша, шамамен төрт мыңжылдық бұрын Ежелгі Вавилонда паракорлық үшін жауапкершіліктің болғанын Хаммурапи патшаның заңдары, сондай-ақ египет фараондарының заңдары көрсетеді. Сыбайлас жемқорлық Рим империясы тұсында да нақты айқындалған, ол XII кесте Заңдарында көрініс тапты. Рим империясының құлдырау себептерінің бірі – сыбайлас жемқорлық болған. Сол кезеңде мемлекеттік орындарда, мемлекеттік лауазымдарға тағайындау кезінде паракорлық жайлаған. Мемлекеттік басқару өнері бойынша ежелгі үнді «Артхашастра» трактатында (біздің эрамызға дейінгі IV ғасыр) патша алдында тұрған маңызды міндет қазынаны тонауға қарсы күрес болып табылады деп атап көрсетілген. Трактатта қазынаны тонаудың 40 тәсілі санап көрсетілген және айлакер шенеуніктердің айласынан гөрі аспандағы ұшатын құстың жолын болжау оңай, ал бұл қазіргі заман үшін де. Қазынаны тонауға қарсы күрестің негізгі құралы – аңду болды. Сыбайлас жемқорлық туралы шығыс өркениетінде де айтылған. эль-Фараби шенеуніктер өз лауазымдарына қабілеттеріне қарай орналасуы қажет деп санаған. XII ғасырдағы Қытайдың саяси қайраткері Ванг Анши сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептерінің бірі ретінде нашар заңнама мен нашар шенеуніктер деп көрсеткен. Бұл – ежелгі дәуірдің өзінде көрнекті ойшылдардың өзі саламатты дамушы қоғам құруға мүмкіндік беретін ашық және адал қатынастарға шақырған, сыбайлас жемқорлықтың қоғам өмірінің әлеуметтік феномені ретінде нақты және сыйымды анықтамасын табуға тырысқан және ғылымда танымал үлгілерден сыбайлас жемқорлық дендеген қоғам үлмемлекеттік және халықаралық институттарының беделін түсіреді. Ол заң үстемдігіне, демократия мен адам құқықтарына қатер төндіріп, билікке, мемлекеттік басқару, теңдік пен әлеуметтік әділдік қағидаттарына нұқсан келтіреді, бәсекелестікке кедергі келтіреді, экономикалық дамуды қиындатып және демократиялық институттардың тұрақтылығы мен қоғамдық моральдық ұстанымға қауіп төндіреді. Осындай жағымсыз үрдістерді жою үшін мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жүргізіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы қалыптастыруға кірісті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Основы антикоррупционной культуры: учебное пособие / под общей редакцией д. б. н., профессора Б. С. Абдрасилова. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2016. – 176 с.
2. Габов Ю. А. Зеркало казахстанской коррупции [Текст] : [монография] / Ю. А. Габов, В. Э. Кист. - Караганда : Арко, 2016. - 534 с.

*Мулаева Жулдыз Аркеновна
Магистрант Академии Кайнар*

Рейдерство: основные уголовно-правовые характеристики

Аннотация

В статье предпринята попытка формулирования общего понятия «рейдерство», определения путей и истоков его внедрения в криминологический и уголовно-правовой обороты. В современном уголовном законе и праве понятие «рейдерство» прямо обозначено в ст.249 УК РК и отнесено к категории уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности. Это - понятие не менее криминологическое, чем материально-правовое. Наряду с этим, термин в научной сфере достаточно распространен, но его уголовно-правовое содержание впервые официально установлено в УК РК от 11.01.11 г. № 385-IV . Уголовно-правовая характеристика – это неотъемлемая часть криминологических исследований, которая дает возможность правильно определить круг уголовно наказуемых деяний, составляющих предмет исследования.

Ключевые слова: рейдерство, криминологический аспект, уголовный закон, состав преступления, уголовно-правовая характеристика.

Аңдатпа

Мақалада "рейдерлік" деген жалпы ұғымды қалыптастыруға, оны криминологиялық және қылмыстық-құқықтық айналымға енгізудің жолдары мен көздерін анықтауға әрекет жасалды. Қазіргі қылмыстық заңда және құқықта "рейдерлік" ұғымы ҚР ҚК 249-бабында тікелей белгіленген және экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар санатына жатқызылған. Бұл ұғым материалдық-құқықтық тұрғыдан кем емес криминологиялық. Сонымен қатар, ғылыми саладағы термин өте кең таралған, бірақ оның қылмыстық-құқықтық мазмұны алғаш рет ҚР ҚК 11.01.11 ж. № 385-IV-де ресми түрде белгіленген. Қылмыстық-құқықтық сипаттама-криминологиялық зерттеулердің ажырамас бөлігі, ол зерттеу тақырыбын құрайтын қылмыстық жазаланатын әрекеттердің шеңберін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: рейдерлік, криминологиялық аспект, қылмыстық заң, қылмыс құрамы, қылмыстық-құқықтық сипаттама.

Abstract

The article makes an attempt to formulate a general concept of "corporate raid", the determination of ways and sources of its introduction into the criminological and criminal-legal turnover. In the modern criminal law and law the concept of "corporate raid" is directly designated in art. 249 of the Criminal Code of the RK and is referred to a category of criminal offenses in the sphere of economic activity. This concept is no less criminological than the substantive law. Along with this, the term in the scientific sphere is quite common, but its criminal law content was first officially

established in the Criminal Code of RK of 11.01.11 No. 385-IV . The criminal-law characteristic is an integral part of criminological researches which gives the chance to define correctly a circle of criminally punishable acts constituting a subject of research.

Keywords: raiding, criminological aspect, criminal law, corpus delicti, criminal-legal characteristic.

Смена форм государственного управления, осуществленная в конце XX-го столетия странами постсоветского пространства, включая Казахстан, формирование собственных политических, экономических и правовых систем, ориентированных на «капитализацию» общественных отношений, влияние мирового экономического кризиса и иные факторы, наряду с несомненно позитивными целями и намерениями ведущих политических сил страны, обусловили процессы формирования новых видов и форм преступного посягательства на объекты экономической деятельности путем неправомерного воздействия на широкий круг юридических лиц и их правоустанавливающих актов в целях приобретения права собственности на долю или на весь объект, а также установления контроля над юридическим лицом. Такой способ обогащения получил название рейдерства.

Сам термин «рейдер» и его производный – «рейдерство» означает: набег, налет. Однако первоначальное значение термина «рейдер» не имело никакого отношения к криминальной сфере. Термин происходит от англ. raider – военный корабль, посланный для уничтожения транспортов и торговых судов неприятеля [1, с.573]. В данном случае очевидной является экстраполяция термина из сферы военного оборота в криминологию и уголовное право, что и обусловило определенную новизну понятия в системе юридических наук и репрессивных отраслей права. При этом не является новым утверждение о том, что термином «рейдерство» раньше всех стали оперировать журналисты, придавая тем самым явлению обобщенный характер, не отягощенный юридической спецификой, которая не всегда ясна и понятна человеку, не осведомленному в вопросах юриспруденции. Внешняя привлекательность термина, как прием в журналистике, позволял обращать на соответствующие публикации и информацию в СМИ гораздо большего количества лиц, интересующихся вопросами борьбы с преступностью, чем это могло иметь место при применении иных традиционных форм информирования общественности о злободневных вопросах и проблемах.

Для современного понимания рейдерства как социально негативного явления важно определение следующих моментов: период времени, когда данное понятие появилось в уголовном и криминологическом обороте и в каком соотношении эта точка отсчета находилась с уголовным законодательством; с какого времени наблюдается процесс спада или роста актуальности рассматриваемого термина и с какими социально значимыми процессами это связано; какие факторы экономического характера обусловили восприятие легальным уголовным законодательством рассматриваемого понятия и соответствующего термина; какова правовая практика стран дальнего зарубежья в части применения означенного термина и понятия. Очевидно, что перечень аспектов, нуждающихся в своем исследовании и пояснении, приведенным перечнем не исчерпывается. Однако представленный минимум аспектов, как нам представляется, может быть успешно применен для формирования уголовно-правовой характеристики явления. Задача осложняется тем, что речь идет о таком виде уголовных правонарушений, по раскрытию, расследованию и судебной оценке которых нет статистически значимой практики, которую можно было бы применить для выработки эффективных рекомендаций в целях правильной юридической квалификации.

Краткий исторический экскурс по вопросу внедрения в сферу уголовного права РК уголовного правонарушения под названием «рейдерство»

Уточняя понятие рейдерства нельзя не затронуть исторический аспект этого явления, так как оно имеет давнюю историю и несет на себе яркую печать своих исторических корней. Однако, говоря о его истории, речь нужно вести, вероятно, не о Казахстанских корнях, а о зарубежном его появлении. Рыночная экономика в Казахстане насчитывает более 20 лет существования, и потому рейдерство как систематическая форма социально-экономического поведения сформировалась только в начале 2000-х годов, хотя факторы, способствующие его возникновению и определившие направления и специфику развития, сложились в 90-х годах.

Общим основанием криминализации рейдерства является степень его общественной опасности, связанные с отрицательными последствиями развития рыночных отношений; с последствиями участия капиталов, имеющих криминальную природу и их отмыванием, в экономических отношениях; с отрицательными последствиями участия коррумпированных чиновников и сотрудников правоохранительных органов в захвате бизнеса. Общим основанием криминализации рейдерства является степень его общественной опасности, связанные с отрицательными последствиями развития рыночных отношений; с последствиями участия капиталов, имеющих криминальную природу и их отмыванием, в экономических отношениях; с отрицательными последствиями участия коррумпированных чиновников и сотрудников правоохранительных органов в захвате бизнеса [2].

Как говорилось выше, проблема под названием «рейдерство» в РК появилась в начале 2000-х годов у отечественных предпринимателей. Причем рейдерские захваты чужого бизнеса спровоцировали появление в обществе новой формы коррупции. Проблема встала так остро, что Правительством республики 23 февраля 2007 года создавалась специальная межведомственная рабочая группа по борьбе с рейдерством. Если его не остановить, рейдерство может стать проблемой отечественного среднего и малого бизнеса, который вышел из «тени» и стал активно развиваться. При этом мы знаем, что остановить рейдеров может только эффективная судебная система.

В отечественном законодательстве понятия «рейдерство» появилось только 2011 году, хотя ещё в 2009 году Первый Президент Казахстана – Нурсултан Назарбаев поручал разработать закон против рейдерства. Хотелось бы отметить что отсутствие на тот момент отдельного закона, не означало отсутствие защиты от рейдерства поскольку Уголовным кодексом Республики Казахстан были предусмотрены различные категории преступлений, как по объектам и субъектам, так и по способу их совершения. В целях защиты чужой собственности и предпринимательства от внешнего посягательства (в том числе от рейдерства, в котором совпадают объективная и субъективная сторона преступления,) В ранее действовавшем УК РК, принятом *16 июля 1997 года*, были заложены специальные нормы, предусматривающие ответственность за вымогательство, нарушение вещных прав на землю, воспрепятствование законной предпринимательской деятельности, принуждение к совершению сделки или отказу от ее совершения, самоуправство.

Уголовная ответственность за рейдерство установлена ст.249 действующего Уголовного кодекса РК, принятого 3 июля 2014 года. В ст.249 УК РК дается подробное определение рейдерства: Незаконное приобретение права собственности на долю участия в юридическом лице, а равно имущества и ценных бумаг юридического лица или установление контроля над юридическим лицом в результате умышленного искажения результатов голосования либо воспрепятствования свободной реализации права при принятии решения высшим органом путем внесения в протоколы собрания, заседания, в выписки из них заведомо недостоверных сведений о количестве голосовавших, кворуме или результатах голосования либо составления заведомо недостоверного подсчета голосов или учета бюллетеней для голосования, блокирования или ограничения фактического доступа акционера, участника, члена органа управления или члена исполнительного органа к голосованию, несообщения

сведений о проведении собрания, заседания либо сообщения недостоверных сведений о времени и месте проведения собрания, заседания, голосования от имени акционера, участника или члена органа управления по заведомо подложной доверенности, путем нарушения, ограничения или ущемления права преимущественной покупки ценных бумаг, а равно умышленное создание препятствий при реализации права преимущественной покупки ценных бумаг либо иные незаконные способы, повлекшие причинение существенного вреда правам или охраняемым законом интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства [3].

Данное определение крайне полезно не только для внутреннего уяснения сущности и свойств рейдерства, но также для выработки практических рекомендаций по противодействию данному явлению.

Наше государство, установив уголовную ответственность за рейдерство, обеспечивает надежную защиту собственности, гарантированную Конституцией Республики Казахстан.

Уголовно-правовой состав рейдерства по УК РК

Рейдерство признается преступлением, так как оно общественно опасно, совершается виновно и определено как конкретное преступление, т.е. состав преступления отражает виновность, противоправность и общественную опасность деяния [4, с.18].

Объектом преступления являются общественные отношения, обеспечивающие защиту права собственности на имущество.

Объективная сторона преступления выражается в совершении одного из следующих действий:

а) незаконное приобретение права собственности на долю участия в юридическом лице;

б) незаконное приобретение имущества и ценных бумаг юридического лица;

в) незаконное установление контроля над юридическим лицом.

Субъектом преступления может быть признано физическое вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста.

В качестве субъекта «корпоративного захвата» могут выступать: акционеры в сговоре с организацией-конкурентом, соучредители акционерного общества, привилегированные акционеры, бывшие сотрудники организации (лица, занимающие руководящие должности, а также рядовые сотрудники, знающие специфику работы организации в определенном секторе), бывшие соучредители акционерного общества, рейдеры, заказчики, регистратор, трансфер-агент, депозитарий, иные лица.

Субъективная сторона преступления предполагает прямой или косвенный умысел. Виновный осознает, что незаконно приобретает права собственности на долю участия в юридическом лице, незаконно приобретает имущество и ценные бумаги юридического лица, незаконно устанавливает контроль над юридическим лицом, предвидит возможность или неизбежность наступления последствий в виде причинения существенного вреда правам или охраняемым законом интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства, и желает наступления этих последствий либо не желает, но сознательно допускает возможность наступления таких последствий либо относится к этому безразлично. [5, с.475-477]

На основании вышесказанного можно сделать вывод о том, что существуют различные подходы к формированию законодательства в сфере борьбы с рейдерством.

Представляется, что проблема рейдерства не будет устранена одним лишь внесением поправок в законодательство. Необходимо создание целой системы, которую должно использовать государство в защите общества и бизнеса. В эту систему следует включить комплекс мероприятий институционального характера, ведь достижение цели государственной

политики противодействия рейдерству возможно лишь при условии соответствия проводимой политики ряду императивных принципов: системность, систематичность и последовательность, законность, приоритет экономического воздействия, открытость. Указанные принципы должны стать основой стратегии комплексного противодействия экономической преступности в целом, и рейдерству в частности, и должны использоваться при подготовке мероприятий по устранению причин экономической преступности, выступать в качестве основополагающих при организации предупреждения экономических преступлений, явиться фундаментом построения правовых основ организации борьбы с современной экономической преступностью. Необходимо также указать, что основным инструментом борьбы нам видится совершенствование не только уголовно-правового законодательства, но в целом всех правовых норм, регулирующих отношения собственности в РК. Кроме того, хотелось бы подчеркнуть, что, на наш взгляд, для планомерного осуществления всех вышеупомянутых мер необходима государственная воля, желание высших лиц государства решить данную проблему, без чего противодействие рейдерским захватам не сможет быть эффективным.

Список использованной литературы:

1. Большой словарь иностранных слов / Сост. А.Ю. Москвин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. -573 с.
2. Рейдерство — угроза экономической безопасности страны /<https://kapital.kz/gosudarstvo/65567/reyderstvo-ugroza-ekonomicheskoy-bezopasnosti-strany.html>
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан – Утвержден Законом Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V, введен в действие с 01.01.2015 года. /https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=284;-152&pos2=3648;-62 (дата обращения: 10.12.2020 г.).
4. Рейдерство (уголовно-правовой и криминологический аспекты) //file:///C:/Users/user/Downloads/reyderstvo-ugolovno-pravovoy-i-kriminologicheskiiy-aspekty.pdf 18с. (дата обращения: 10.12.2020 г.).
5. Уголовное право РК: Особенная часть: Учебник для вузов. В двух томах. Том 2-й. // Под ред. И.И. Рогова, К.Ж. Балтабаева, А.И. Коробеева. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016. - 577с.

*Сатыбалдиев Жангали Бескемпирович
Қайнар Академиясының магистранты*

Киберқылмысқа қарсы күрестің кейбір мәселелері

Аңдатпа

Киберқылмыс - бұл компьютерлерді және Интернетті пайдалану арқылы жасалған қылмыстық әрекеттің барлық түрлерінің ортақ атауы. Киберқылмыскерлер әртүрлі әдістер мен құралдарды, мысалы фишинг, вирустар, шпиондық бағдарламалар, бағдарламалық қамтамасыздандыру және әлеуметтік жобаларды қолданып жасалуы мүмкін, көбінесе жеке деректерді немесе қаржылық ресурстарды ұрлау мақсатында. Заманауи киберқылмыстардың қаупі күн санап өсуде. Автор мақалада киберқылмыстардың қаупіне, оның кейбір виктимологиялық алдын алу шараларына тоқталады.

Түйін сөздер: киберқылмыс, киберқауіпсіздік, ғаламтор, әлеуметтік желі.

Аннотация

Киберпреступление - это общее название для всех типов криминальной активности, совершаемой с использованием вычислительных машин и/или Интернета. Киберпреступление может совершаться с помощью различных методов и инструментов, например, фишинг, вирусы, шпионское ПО, программы-вымогатели и социальная инженерия - чаще всего с целью кражи личных данных или финансовых средств.

В связи с интенсивным развитием науки и техники степень опасности киберпреступности постоянно растет. Автор в данной статье рассматривает об опасности киберпреступности и о некоторых проблемах рассмотрения данных уголовных дел в судопроизводстве.

Ключевые слова: Киберпреступление, киберопасность, интернет, социальные сети, расследование киберпреступлений.

Abstract

Cybercrime is a common name for all types of criminal activity committed using computers and/or the Internet. Cybercrime can be committed using various methods and tools, such as phishing, viruses, spyware, ransomware, and social engineering-most often with the purpose of stealing personal data or financial funds.

Due to the intensive development of science and technology, the degree of danger of the cyber moon is constantly growing. The author in this article discusses the danger of cybercrime and some of the problems of considering these criminal cases in court.

Keywords: Cybercrime, cyber security, Internet, social networks, investigation of cybercrime.

Қазіргі заманда әлемде интернет кең етек алғаны бәрімізге белгілі, дегенмен кері әсерін де ұмытпағанымыз абзал. Бүкіл әлемді тұтастай алып қарайтын болсақ бір-біріне жалғанған миллиондаған компьютерлер бар және бір-бірімен минут сайын ақпарат байланыс алмасуда. Атап айтқанда байланыс желілері қарапайым телефон арналары, коаксиалды және талшықты-оптикалық желілер, кез-келген жиілік диапазонындағы түрлі радио байланыс арналары және радиорелелік және спутниктік желілердің қуатты магистральдары бола алады. Бірақ бұл бңз білетін интернеттің бері жағы ғана.

Интернеттегі адамзаттың қауіпсіздігін қорғауды үш аспект бойынша қарастырға болады. Біріншіден, бұл компьютердегі операциялық жүйедегі бағдарламалардың қорғаусыз қол жетімді болуы. Егер қауіпті кодтар, почтадағы хаттар қабылданса, ОЖ-нің және бағдарламаның қауіпсіздігі бұзылуы мүмкін. Мұндай кодтың қарапайым мысалы - бәріне белгілі компьютерлік вирустар.

Интернет қауіпсіздігінің екінші аспектісі керексіз, құпия мәліметтерден қорғану. Мысалыға кез-келген желі қолданушысы жасынн, жынысы, діни көзқарасын, саяси көзқарасын және тағы басқалары сияқты көптеген мәліметтерді желіге жариялайды, бірақ сол жүктелген деректер өзіне қауіпті болуы мүмкін. Америкада әлеуметтік желіге өз қызының фотоларын, барлық қылмыскерге керек мәліметті салып отырған десек те болады, сол фотолар арқылы мекен-жайды анықтап қызын ұрлап кеткен. Әрқашан абай болғанымыз абзал. Мұндай материалдардық, психологиялық әсерден қорғау шарасы ретінде қарастырған жөн. Теледидардағы жарнама әрдайым ұнай бермейді, бірақ одан бас тартуға болмайды. Сол сияқты интернетте орынсыз мағұлматтар жиі жасырылады немесе күтпеген жерден жарнама сияқты шығуы мүмкін. Сілтемені басқаннан кейін, байланыстың екінші ұшында не күтілетіні белгісіз. Сол себепті түрлі жарнамалардың пайдасынан зияны өте көп.

Интернеттегі қауіпсіздікті қорғау тұжырымдамасының үшінші аспектісі бар - деректерді тасымалдаудың қауіпсіздігі. Интернетті әр түрлі жұмыс саласында пайдаланамыз, кәзіргі дамыған заманда бұрынғыдай қолымызға қағаз алып жүру қалып барады.

Дәрігерге барсаңызда, кез келген мемлекеттік органдар электронды базамен жұмыс жасайды. Сәйкесінше барлық сіз туралы мәлімет ашық және оңай қол жетімді дегенді білдіреді. Әйтсе де электронды онлайн жүйе жұмыстың тез жүруіне көп септігін тигізеді, тек интернетті қолдана білсеңіз болғаны бір батырманы басып-ақ біраз жұмысты еңсеріп тастауға болады. Дегенмен сіздің қауіпсіздігіңіз үшін әсте қатерлі. Интернеттің пайдасы болғанымен оның екінші қауіпті жағын ұмытпағанымыз абзал. Қазір өз есеп саныңызды телефон қосымшасы арқылы тексеріп, оңай онлайн сауда-саттық жасауға болады. Бұл сіздің ақшаныңыздың қорғалып қауіпсіздікте тұр дегенді білдірмейді. Көптеген адамдардың есеп санын тонап кетіп жатқандары қаншама.

Компьютерлік қауіпсіздік - есептегіш құрылғылар (компьютерлер, смартфондар және басқа), сондай-ақ компьютерлік желілерді (жеке және көпшілік желілерді, Интернетті қоса алғанда) қорғау үшін қолданылатын қауіпсіздік шаралары. Жүйелік әкімшілердің қызмет өрісі барлық үдерістер мен механизмдерді, олардың көмегімен цифрлық құрал-жабдық, ақпараттық өріс және қызмет кездейсоқ немесе рұқсат етілмеген кіру, өзгерту немесе деректерді жоюдан қорғалады және дамыған қауымдастықта компьютерлік жүйелердің тәуелділігінің өрбуіне байланысты көптеген маңызға ие болуда.

Киберқауіпсіздік - бұл қолданушыларды, олардың ақпараттық жүйелерін, желілері мен бағдарламаларын сандық шабуылдардан қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған қызмет [1]. Киберқауіпсіздік - құпиялылық, тұтастық және қол жетімділіктің қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету үшін пайдаланылатын процес. Жүйелік администратор активтерді қоса алғанда, компьютерлердің жергілікті желі деректерін, серверлерді қорғауды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, тікелей ғимарат және, ең бастысы жұмысшы персонал күзетке алынады. Киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында деректерді қорғау (беру процесінде және/немесе алмасу және сақтауда) болып табылады. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында деректерді контршаралар арқылы қолдануы мүмкін. Кейбір шараларды бақылау, персоналды оқыту, аудит және есеп беру, бағалау және жүйені авторизациялауды талап етуді қамтиды (бірақ шектелмейді).

Киберқылмыскердің негізгі мақсаты әртүрлі үдерістерді басқаратын компьютерлік жүйе және онда таралатын ақпарат болып табылады. Шынайы өмірдегі қарапайым қылмыскерге қарағанда киберқылмыскер дәстүрлі – пышақ және тапанша секілді қаруды қолданбайды. Оның арсеналы – ақпараттық қару, желіге ену, программалық жасақтаманы бұзу және модификациялау, ақпаратты рұқсатсыз алу және компьютерлік жүйенің жұмысын уақытша тоқтатуға қолданылатын барлық құралдар.

Қолдарында статистикалық мәліметтері бар ресми тұлғалар, киберқылмыстың іс жүзіндегі ахуалы туралы нақты мағлұматтар беру мүмкін емес деп санайды.

Біріншіден, қазіргі заман талабына сай ақпараттық және компьютерлік технологиялардың дамуына байланысты олардың функционалдық мүмкіндіктері де өсе түсуде, ал бұл өз негізінде киберқылмыстар деректерін табу процесін қиындатады. Қылмыстың басқа дәстүрлі түрлеріне қарағанда киберқылмыстан зардап шеккендер көп жағдайда қылмыстық қол сұғушылыққа тап болғандарын сезбейді, немесе қылмыс байқалған кезде құқық қорғау органдарына ол туралы хабар өте кеш түседі.

Екіншіден, киберқылмыстарға байланысты қылмыстық істер бойынша анықтау және тергеу істерін жүргізетін мамандардың көбіне техника саласынан білім деңгейлері жеткіліксіз болады.

Үшіншіден, көптеген компьютер жүйелері мен желілерінде қорғаныс жүйесі төмен немесе мүлдем жоқ, ал мұндай жағдайда қылмыстық әрекеттің табыспен аяқталуы және “байқатпай кетіп қалу” мүмкіндігі зор.

Төртіншіден, өз фирмалары мен кәсіпорындарының беделін ойлайтындар бұл туралы көпшілікке жария етуді, заң орындарына белгілі себептермен құқық қорғау органдарына хабарлауды артық санайды.

Желідегі шабуылдар, пластикалық төлем карточкаларымен алаяқтық, банктік шоттардан қаражат ұрлау, корпоративтік тыңшылық, заңсыз порнографиялық материалдарды тарату – бұл киберқылмыскерлердің Интернет желісінде жасап жүрген қылмыстарының тек бірнешесі ғана. Мұндай құқық бұзушылық әрекеттер басқа көптеген әлем елдеріне ғана емес, сонымен қатар біздің мемлекетке ұлттық қауіпсіздіктің жасаушысы – ақпараттық қауіпсіздікке қатер төнгізетін маңызды қоғамдық қауіп-қатерлерді құрайды [2].

Мемлекеттің ұлттық инфрақұрылымы бүгінде заманауи компьютерлік технологияларды қолданумен тығыз байланыста. Мемлекеттің ақпараттық жүйелеріне компьютерлік шабуыл жасау мен қарақшылық әрекетті жүзеге асыру әдісі ретінде қолдану қауіпі артуда. Энергетикалық және банктік жүйелердің, әуе көлігін басқарудың, көліктік жүйенің, тіпті жедел медициналық көмектің күнделікті қызметі автоматтандырылған электронды-есептеуіш жүйелердің сенімді және қауіпсіз жұмыс жасауына толығымен тәуелді.

Бүгінгі таңда даму сатысында интернет желісін пайдаланушылар кибершабуылдарға тап болады. Атап айтқанда хакерлік шабуылдар, сонымен қатар әлеуметтік желілерді пайдаланушыларды бопсалау жасау үшін қолдану болып отыр. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, түрлі қылмыс жасау актілері, оларды жүзеге асырудың мүмкін жолдарының кең тізімі ақпарат пен байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықпен күресу мәселесінің өзектілігін көрсетеді. Сондықтан ақпараттық қауіпсіздік - адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады.

Қауіпті объект, материалдық құрал ретінде жабдықтың өзі (компьютерлер мен сыртқы құрылғылар) сонымен бірге сақталатын бағдарламалар және ақпараттар болуы мүмкін. Компьютер шабуылдың нысаны ретінде де, құрал ретінде де әрекет ете алады. Киберқылмыс жасау үшін компьютерді желіге қосу жеткілікті, ал одан қорғау шаралары осы компьютерде бағдарлама жасақтамасы арқылы жүзеге асады. Егер біз соңғы екі тұжырымдаманы бөліп қарастыратын болсақ, онда компьютердегі қылмыс термині құқықтық категория ретінде көп мағынаны бермейді. Егер компьютер тек құқық бұзу объектісі болса, онда құқық бұзушылықтың қолданыстағы заңнамаға сәйкес жасалып өзгертілуі қажет. Егер компьютердің көмегімен жасалаған қылмыстар көбейсе онда қылмыс бұзушылықтың объектісі ретінде қарастыруға толық негіз бар.

Тергеушілер киберқылмысты тергеу шаралары барысында есте күдікті ретінде компьютерді немесе интернет желісін кез-келген ОЖ-дегі бағдарламаны қылмыскер деп айып таға алмайды. Сол себепті қолданушыны анықтаудың жолдары өте көп, IP адресі, арнайы іздеу қосымшалары арқылы. Бірақ қылмыскерлердің құқық бұзушылық тәсілдері тергеу органдарының тергеу әдістерінен әлдеқайда дамып кеткен. Бұл қылмыстың тергеу процесінің алға басуына өз кедергісін тигізеді.

Жалпы алсақ, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық жүйесі қазіргі заманғы жағдайларға және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму қарқынына сәйкес дамып келеді. ҚР Қылмыстық кодексінде ақпарат пен байланыс саласындағы құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық қарастырылған.

Жергілікті желілердің немесе автоматтандырылған жүйелердің елеулі түрде істен шығуы ұйымдардың, мемлекеттік органдардың, тіпті тіршілікті қамтамасыз ету мен жабдықтау жүйесінің жұмысын нашарлатуы мүмкін, бұл қаржылық шығындар мен ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Ақпараттық қауіпсіздік және маңызды инфрақұрылымды қорғау

мәселелері қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Қорғаныс шараларын ақпаратқа рұқсатсыз кіруден, вирустардан, сондай-ақ мәліметтерді сақтау, бұзылған және жойылған ақпаратты қалпына келтіру үшін қорғану бағдарламаларының түрлері өте көп. Тағы бір маңызды фактор: уақыт өте келе ақпараттық технологиялар адам өміріне көбірек енуде. Егер 10 жыл бұрын ұялы телефонның жоғалуы, ұрлануы қатты проблема туғызбасы анық еді. Ал енді ұялы телефонның жоғалғаны сіздің барлық мәліметтеріңіздің біреудің қолына түсті, және ол сіздің есепшотыңыздан оңай ақша шешіп ала алатыны көрсетеді.

Қазіргі таңда бүкіл салалар компьютер құрылғысына және интернет желісіне тәуелді. Сіз компьютерсіз еш жұмыс жасай алмайсыз, әрине бұл уақытты үнемдейді барлығы құрылғы жадында сақталып тұрады. Дегенмен егер жүйе істен шықса бүкіл информация жоғалып кетуі мүмкін, бұл тәуелділікті білдіреді.

Компьютерлік қылмыстарға қатысты және қылмыс болған жерден алынған дәлелдер оларды тергеу барысында жойылып, өзгертіліп кету қаупі бар. Компьютерлік техниканы тәркілеу кезінде қажетті дәлелдемелерді сақтау маңызды болып табылады. Осыған байланысты компьютерлер мен ақпаратты тергеу әрекеттерін белгілі органдар жүргізуі керек. Көптеген жағдайларда тергеушілер осы саладағы білімнің жетіспеушілігіне байланысты қателіктерге бой алдыруы мүмкін, оны кейін сотта қорғаушы өз пайдасына шешері анық. Сотта дәлелдемелерді ұсыну арнайы білімді және тиісті дайындықты қажет етеді. Яғни компьютерлік қулықтың қыр сырларын білу тергеушілер үшін, қосымша білімін жетілдіру артық етпес.

Компьютерлік технологияны сараптау сот-медициналық зертханада жүргізілуі керек, онда бұл жұмысты кәсіби даярлығы бар мамандар жасайды. Тергеу әрекеттері барысында компьютерлер мен компьютердегі ақпаратты табу, тексеру және жою, сонымен қатар іздестіру, ұрлау, оқиғаның мән-жайы анықтау сияқты басқа да тергеу әрекеттері кезінде анықталады. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде құқық қорғау органдарының тергеу және жедел бөлімшелер қызметкерлері қателіктер жібереді, әсіресе, бастапқы кезеңде компьютердегі ақпараттың жоғалуына немесе бұрмалануына әкелуі мүмкін, осыған байланысты кейбір ережелерді сақтау қажет:

- Ақпараттың резервтік көшірмесі сандық деректердің дәлел ретінде танылуын қамтамасыз ету үшін қажет;
- Иесінің тәркіленген компьютерден шығуына жол бермеу (пароль болған жағдайда);
- Маманға тапсырмас бұрын тәркіленген компьютермен ешқандай әрекеттерді жасамаңыз;
- Тәркіленген компьютерді және басқа да сақтау құралдарын арнайы сақтау орындарында сақтау;
- Компьютерлік техниканы және сақтау құралдарын арнайы қорапта сақтау шарттарын дұрыс ұйымдастыру;
- Компьютеріңізді зиянды бағдарламалар үшін сканерлеменіз(кейде флешкада вирус болуы мүмкін);
- Ұсталған компьютерде, сақтау құралдарында жұмыс жасамаңыз.

Тағы бір маңызды мәселе - интернетте таралған ақпаратқа бақылау жүргізу. Бұл мәселені жан-жақты қарау керек. Ғаламтордағы тегін ақпараттар қоғамның еркін түрде дамуына көмегін тигізеді. Екінші жағынан, мәліметтердің көптігінен керек емес мәліметтердің қаптап кетуін қоғамға қауіпті әрекетке баруға себепші болады. Мұндай әрекеттерді болдырмау үшін мониторинг жүргізіп, керек емес сайттарды бұғаттап, қауіпсізді қадағалау керек. Қылмыстылықтың заманға сай алдын алу шараларын дұрыс қоя білу керек.

Сонымен қорыта келе, компьютерлік қылмыстылықпен күресудің заманауи әдістері мен формалары, хакерлердің психологиялық аспектілері туралы тәжірибені зерделеуге басты назар аударып, құқық бұзушылықпен күресте осы салада кәсіби даярлығы бар мамандар даярлауды қайтадан қолға алған жөн, деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://egov.kz/cms/kk/cyberspace>
2. Крис Просис, Кевин Мандиа. *Раследование компьютерных преступлений: Учебник/Переводчик О. Труфанов: изд. Лори, 2012 – 476 с.*

*Танысбаева Маржан Сембековна
магистрант Академии Кайнар*

Формирование антикоррупционной культуры в обществе

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности и меры по формированию антикоррупционной культуры в обществе, особенно среди молодежи. Предупреждение коррупции становится проблемой каждого человека, так как возрастает социальная несправедливость в обществе, растет преступность и т.д. Многие из негативных явлений в обществе - следствие коррупции. Мы пришли к выводу, что в основе антикоррупционной культуры лежит правовая культура каждого человека, которая не образовывается сама по себе, и здесь конечно большая роль принадлежит школам и вузам, где основным из приоритетов формирования антикоррупционной культуры утверждается нулевая терпимость к коррупции. Нулевая терпимость – это отрицательная реакция граждан или нежелание мириться даже с мелкими правонарушениями, поэтому цель образовательного процесса должна формироваться на принципе неприятия коррупции. Поэтому в школах и в вузах необходимо проводить праворазъяснительную работу, например, связав ее с национальными традициями и национальной идеей «Мәңгілік Ел». Меры, направленные на формирование антикоррупционной культуры должны осуществляться в рамках государственной политики, основанный на реализации стратегии «Казахстан-2050».

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная культура, правовая культура, антикоррупционное сознание, нулевая терпимость.

Аңдатпа

Бұл мақалада қоғамда, әсіресе жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру бойынша ерекшеліктер мен шаралар қарастырылады. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу әрбір адамның проблемасына айналады, өйткені қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздік өседі, қылмыс өседі және т.б. қоғамдағы көптеген жағымсыз құбылыстар - сыбайлас жемқорлықтың салдары. Біз сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негізінде әрбір адамның құқықтық мәдениеті жатыр, ол өздігінен қалыптаспайды және бұл жерде, әрине, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың негізгі басымдықтарының бірі сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділік бекітілетін мектептер мен жоғары оқу орындарына үлкен рөл тиесілі деген қорытындыға келдік. Нөлдік төзімділік-бұл азаматтардың теріс реакциясы немесе ұсақ құқық бұзушылықтарға да төзгісі келмеуі, сондықтан білім беру процесінің мақсаты сыбайлас жемқорлықты қабылдамау қағидатына негізделуі керек. Сондықтан мектептер мен жоғары оқу орындарында құқықтық түсіндіру

жұмыстарын жүргізу қажет, мысалы, оны ұлттық дәстүрлермен және "Мәңгілік Ел" ұлттық идеясымен байланыстыру қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған шаралар "Қазақстан-2050" стратегиясын іске асыруға негізделген мемлекеттік саясат шеңберінде жүзеге асырылуға тиіс.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, құқықтық мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана, нәлдік төзімділік.

Abstract

This article discusses the features and measures for the formation of an anti-corruption culture in society, especially among young people. Prevention of corruption becomes a problem for every person, as social injustice in society increases, crime increases, etc. Many of the negative phenomena in society are the result of corruption. We came to the conclusion that the anti-corruption culture is based on the legal culture of each person, which is not formed by itself, and here, of course, a large role belongs to schools and universities, where zero tolerance for corruption is the main priority for the formation of an anti-corruption culture. Zero tolerance is a negative reaction of citizens or unwillingness to put up with even minor offenses, so the goal of the educational process should be based on the principle of rejection of corruption. Therefore, it is necessary to conduct legal explanatory work in schools and universities, for example, linking it with national traditions and the national idea "Mangilik El". Measures aimed at creating an anti-corruption culture should be implemented within the framework of state policy, based on the implementation of the strategy "Kazakhstan-2050".

Keywords: corruption, anti-corruption culture, legal culture, anti-corruption consciousness, zero tolerance.

Коррупция – один из первых факторов, мешающих развитию общества. Уровень и масштабы существующей в стране коррупции сдерживают экономическое развитие, негативно снижают имидж страны.

Согласно п.3 ст. 6 Закона РК от 18.11.2015 года № 410-V «О противодействии коррупции», система мер противодействия коррупции включает в себя и *формирование антикоррупционной культуры* [1].

Антикоррупционная культура является феноменом антикоррупционного сознания. Антикоррупционное сознание – это совокупность понятий, теорий, представлений и чувств, взглядов и эмоций, оценок и установок, выражающих отношение людей к коррупции как социальному злу [2].

Антикоррупционная культура – это качество личности, включающее знания о пагубности коррупции для благосостояния и безопасности общества, это состояние индивида, который не просто не желает мириться с проявлениями коррупции, а стремится к устранению этого явления. Отсюда антикоррупционная культура – это определенные ценностные установки и способности, направленные на проявление активной гражданской позиции относительно коррупции [3].

Вместе с тем антикоррупционная культура индивида отражает степень и характер развития его личности, что и выражается в уровне правомерности его деятельности. Это говорит в пользу того тезиса, что никто не бывает, как правило, лишен антикоррупционной культуры, просто она бывает либо очень низкой, либо высокой. Итак, антикоррупционную культуру можно рассматривать в следующем алгоритме: правовой багаж индивида – привычка его к законопослушному поведению – правовая активность против коррупции, т. е. способность и мотивация к использованию правовых средств к антикоррупционной деятельности. А это значит не просто стремление индивида строить свое поведение в

соответствии с правовыми нормами, а готовность остановить любое правонарушение, связанное с коррупцией. Поэтому индивид не совершает коррупционных действий, исходя не из-за страха наказания, а прежде всего потому, что он сам считает такие действия недостойными и противоречащими жизненным принципам. В этом, в частности, заключается личностный характер ценностно-нормативной сферы индивида, которая и проявляется в антикоррупционной культуре [4].

Взяв во внимание «Стратегию «Казахстан-2050. Новый политический курс состоявшегося государства» и «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Партия «Нұр Отан» разработала Программу противодействия коррупции на 2015-2025 годы, консолидировав усилия казахстанского общества на непримиримое противодействие коррупции, искоренение причин её возникновения [5].

Идейную основу для системной борьбы с коррупцией формируют универсальные ценности, закрепленные в политической Доктрине партии – Человек, Свобода, Верховенство Закона, Справедливость, Солидарность, Устремленность в будущее, Семья и традиции. Программа является политическим документом, направленным на консолидацию усилий общества и государства в противодействии коррупции. Партийная Программа закладывает идеологическую основу государственной антикоррупционной Стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы [5].

Данная программа включает в себя следующие действия:

- культивирования в семье и обществе традиционных народных ценностей самодостаточности (умеренность и скромность в запросах, нравственная стойкость и твердость в отношении излишеств), приоритета духовного богатства над материальным;
- кардинального повышения уровня правовой грамотности населения, искоренения правового нигилизма в обществе;
- продвижения идеологического партийного проекта «Страна без коррупции – процветающая страна»;
- совместно с Гражданским Альянсом Казахстана и другими общественными объединениями - содействия гражданским инициативам по формированию атмосферы «нулевой» терпимости к коррупции и выработке конкретных предложений по ее противодействию;
- совместно с Национальной палатой предпринимателей и другими саморегулируемыми организациями принимать меры по противодействию коррупции в корпоративном секторе;
- включения с 2016 года в учебную дисциплину «Основы права» на всех уровнях образования антикоррупционной тематики в объеме не менее 15% от содержания;
- составления с 2015 года ежегодного публичного рейтинга высших учебных заведений по уровню коррупции на основе комплексных социологических исследований;
- обеспечения прозрачности работы высших учебных заведений через создание онлайн портала, формирования атмосферы нетерпимости к коррупции в вузах;
- повсеместной пропаганды культа честного труда и трудовых династий;
- широкой пропаганды неприятия коррупции, в том числе за счет создания специальных проектов в СМИ [5].

Результатом формирования антикоррупционной культуры и поведения в свою очередь станет: восприятие гражданами угрозы коррупции для общества и государства; негативное отношение к коррупционерам и отторжение коррупционного поведения; кардинальное снижение доли населения, которое приемлет дачу взятки как способ решения своих вопросов; увеличение уровня правовой грамотности населения до 60% к 2025 году.

Сообщение о фактах коррупционного правонарушения должно стать нормой в обществе. В прошлом году поощрено 214 граждан, сообщивших о коррупционных правонарушениях, на сумму порядка 32 млн. тенге (31 811 080 тенге). За январь месяц т.г. поощрено 9 граждан, на сумму порядка 1,5 млн. тенге (1 469 490 тенге). Кроме этого, в рамках реализации поручения Президента, принято постановление Правительства о новой системе поощрения граждан за сообщения о фактах коррупции. Теперь сумма вознаграждения будет дифференцированной, как в большинстве стран ОЭСР. Человек, сообщивший о факте коррупции может получить 10% от суммы взятки после обвинительного приговора. Максимальное вознаграждение 10,6 млн. тенге. В три раза увеличилось количество звонков по фактам коррупции, в два раза – регистрация досудебных расследований по подтвержденным фактам. Это свидетельствует об увеличении уровня доверия и количества равнодушных граждан [6].

Мы считаем, что в основе антикоррупционной культуры лежит правовая культура каждого человека, которая не образовывается сама по себе, и здесь конечно большая роль принадлежит школам и вузам, где основным из приоритетов формирования антикоррупционной культуры утверждается нулевая терпимость к коррупции. Нулевая терпимость – это отрицательная реакция граждан или нежелание мириться даже с мелкими правонарушениями. Поэтому в школах и в вузах необходимо проводить праворазъяснительную работу, например связав ее с национальными традициями и национальной идеей «Мәңгілік Ел» [7]. Меры, направленные на формирование антикоррупционной культуры должны осуществляться в рамках государственной политики.

Список использованной литературы:

- 1 Закон Республики Казахстан от 18.11.2015 «О противодействии коррупции» (с изм. и доп. по сост. на 6.4.2016) //Справочная система «Юрист».*
- 2 Основы антикоррупционной культуры под общей редакцией Б.С. Абдрасилова. - Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2016. - 176 с.*
- 3 Замалетдинов Р.Р., Ибрагимова Е.М., Амирова Д.К. Формирование антикоррупционной культуры у школьников : учеб. пособие для учащихся 10-11 кл. общеобразоват. учреждений. - Казань: Магариф-Вакыт, 2010. - 159 с.*
- 4 Ямалнеев И.М. Вопросы противодействия коррупции: учеб. пособие. - Казань: Казан. гос. энерг. ун-т, 2010. - 56 с.*
- 5 Программа противодействия коррупции партии партии «Нұр Отан» на 2015-2025 от 11.11.2014 № 001 //Справочная система «Юрист».*
- 6 Данные Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции //Режим доступа: //https://gov.egov.kz.*
- 7 Сералиева А.М., Баймагамбетова З.М. Повышение уровня правосознания студенческой молодежи и формирование «нулевой терпимости» //Предупреждение преступности. - 2(64) -2018 г. - С.34-36.*

СЕКЦИЯ 5. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ

*Айсаев Ренат. Магистрант Академии Кайнар,
Диханбаев Руслан. Магистрант Академии Кайнар
Тлеуов Тлеубек Муратович. м.ю.н., Судья постоянно действующего
Арбитражного суда «Ex Lege»*

Отмена арбитражного решения, основания, особенности

Аннотация

Данная статья посвящена проблемам арбитражного разбирательства в Республики Казахстан, несовершенство национального законодательства, акцентирование внимания на положительные моменты, в частности, принятие Закона РК «Об Арбитраже» на основе Арбитражного регламента ЮНСИТРАЛ, тем самым упорядочив полностью законодательство нашей страны в вопросах третейских судов, арбитражных разбирательств. В данной статье развёрнуто описан механизм, существующий на сегодняшний день в нашей стране по отмене арбитражных решений, проблемы с которыми сталкиваются в арбитражных процессах, особенности непосредственно в нашей стране в сравнении с международным опытом.

Ключевые слова: арбитражное соглашение, арбитр, закон, законодательство, регламент, состав арбитража.

Арбитражды шешімнің күшін жою, негіздері, ерекшеліктері

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы төрелік сот ісін жүргізу мәселелеріне, ұлттық заңнаманың жетілдірілмегендігіне, оң аспектілеріне тоқталып, атап айтқанда, ЮНСИТРАЛ негізінде Қазақстан Республикасының «Төрелік туралы» Заңының қабылдануына арналған. Төрелік Ережелер, осылайша арбитраждық соттар, төрелік талқылау мәселелері бойынша біздің еліміздің заңнамасын толығымен оңтайландырады. Бұл мақалада бүгінгі күні біздің елде бар төрелік шешімдердің күшін жою механизмі, төрелік процестерде кездесетін мәселелер, әсіресе біздің елімізде халықаралық тәжірибемен салыстырғанда егжей-тегжейлі сипатталған.

Түйін сөздер: төрелік шешім, төреші, заң, заңнама, ереже, төрешілер курамы.

Cancellation of the arbitral award, grounds, features

Abstract

The Article concentrates on the problems of arbitration proceedings in the Republic of Kazakhstan, the imperfection of the local laws, focusing on the positive aspects, in particular, the enactment of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Arbitration” on the bases of the UNCITRAL Arbitration Rules, thereby fully normalize the legal system of our country regarding Third Party Arbitration Courts and arbitration proceedings. The Article describes in detail the mechanism that existing in our country on annulment of the awards, the problems that encountered in arbitration processes, especially in our country in comparison with international practices.

Keywords: arbitration agreement, arbitrator, law legislation, regulations, panel of arbitrators.

Последнее время все чаще в Казахстане стали вызывать критику арбитражные решения, с чем же это связано? Многие эксперты склоняются к выводу, о том, что подрядные

организации, либо компании имеющие доминирующие положения на рынке, ставят своих клиентов в такую ситуацию, при которой заключения арбитражного соглашения является обязательным условием работы. Давайте будем честны, мало кто хочет вникать в суть данного соглашения, в момент заключения его, а это зачастую имеет большее значение и вот почему? После заключения арбитражного соглашения, компетенция судов для рассмотрения спора возникших из заключенных договоров заканчивается. Хотя и тут есть несколько моментов при которых такое решение может быть отменено, что же это за моменты?

Основания отмены арбитражных решений очень подробно описаны в ст.52 Закона РК «Об арбитраже», остановимся на каждом моменте более детально.

1. Арбитражное решение противоречит публичному порядку Республики Казахстан[1]; В соответствии с Нью-Йоркской конвенцией и Типовым законом в признании и приведении в исполнение арбитражного решения может быть отказано по просьбе той стороны, против которой оно направлено, только если эта сторона представит компетентной власти (суду) по месту, где испрашивается признание и приведение в исполнение, доказательства того[2], что:

а) стороны арбитражного соглашения были недееспособны или это соглашение недействительно, или

б) сторона, против которой вынесено решение, не была должным образом уведомлена о назначении арбитра или об арбитражном разбирательстве, или по другим причинам не могла представить свои объяснения, или

с) указанное решение вынесено по спору, не предусмотренному или не подпадающему под условия арбитражного соглашения, или содержит постановления по вопросам, выходящим за пределы арбитражного соглашения, или

д) состав арбитражного органа или арбитражный процесс не соответствовали соглашению сторон или, при отсутствии такового, не соответствовали закону той страны, где имел место арбитраж, или

е) решение еще не стало окончательным для сторон или было отменено или приостановлено исполнением компетентной властью страны, где оно было вынесено, или страны, закон которой применяется[3].

2. Спор, по которому вынесено арбитражное решение, не может являться предметом арбитражного разбирательства по законодательству Республики Казахстан. Законодательно закрепленный прямой запрет, ограничение рассмотрения споров в арбитраже, либо есть условия, при соблюдении которого арбитражное производство возможно. В целом, наличии компетенции арбитража на разрешение спора и, в частности, при заключении арбитражного соглашения, возникает вопрос об арбитрабельности спора. Термин "**арбитрабельность**" (от англ. arbitrability) хоть и является законодательно незакрепленным, тем не менее широко используется в литературе в целях обозначения возможности передачи того или иного спора на рассмотрение арбитражным судом[4].

При обращении с ходатайством об отмене арбитражного решения, компетентный суд определит, что арбитражное решение противоречит публичному порядку Республики Казахстан или что спор, по которому вынесено арбитражное решение, не может являться предметом арбитражного разбирательства по законодательству Республики Казахстан.

Таким образом, законодательство Республики Казахстан предусматривает судебный контроль за арбитражным разбирательством. При этом основанием для отмены арбитражного решения являются только:

- процедурные нарушения, связанные с самой арбитражной оговоркой и/или арбитражным разбирательством;
- нарушение публичного порядка Республики Казахстан и компетенцией арбитража.

Самый важный момент, это пересмотр арбитражного решения, по существу, *не допускается*, соответственно государственный суд не может вникать в суть спора, выслушивать свидетелей, исследовать доказательства, подвергать сомнению предоставленные материалы, суд не имеет право выходить за те условия которые были описаны выше.

Многие спорят, надо ли разрешить судам вмешиваться в суть спора, если идёт откровенная фальсификация доказательств, произвол арбитража, конечно, исходя из принципа справедливости это было бы правильно, но ведь в судебных спорах всегда проигравшая спор сторона будет говорить, о том, что суд прошел несправедливо, незаконно и масса других аргументов, их у проигравшей стороны всегда с избытком. Если на мгновение предположить, что внесут изменения и допустят условия, при которых государственным судам разрешат вмешиваться в дело по существу, что из этого получится? Сам институт арбитражей теряет свой смысл, практически в любом решении арбитражей будет недовольная сторона, которая будет искать варианты отмены такого решения всеми способами, а это чревато наплывом дел в государственных судах с ходатайствами об отмене, конечно данная норма абсурдна на сегодняшний день и к данной проблеме нужно подходить гораздо осторожнее, искать такой механизм, при котором будет усовершенствована система отправления правосудия, а не усложняя существующую систему.

Арбитражный регламент ЮНСИТРАЛ, принятый Комиссией ООН по праву международной торговли в 1976 году и рекомендованный к использованию Генеральной Ассамблеей ООН 15 декабря 1976 года, устанавливает наиболее полный перечень процессуальных норм, но порядок отмены арбитражного решения не предусмотрен данным регламентом[5], многие национальные законодательства в том числе и Закон РК «Об Арбитраже», ГПК РК устанавливают свои основания для отмены арбитражного решения, но все они сводятся исключительно к процессуальным основаниям. В ст.23 Арбитражного регламента ЮНСИТРАЛ упомянуты схожие основания, но особенность заключается в том, что регламент изначально отказывает в принятии дела к рассмотрению по неподсудности. Проще говоря приходя в юрисдикцию арбитража стороны осознанно принимают на себя всю полноту ответственности за решение арбитража, в чью пользу оно не было. В этом и заключалась основная идея создания института арбитража, третейский судей, доверяем именно ВАМ, не смотря на окончательный исход дела.

К сожалению, не всегда внутреннее законодательство абсолютно совершенно по своей сути, а зачастую это совершенство только на бумаге и не секрет, что бывают случаи когда арбитражное разбирательство начинается, даже если и нарушен принцип подсудности, либо одну из сторон при заключении арбитражного соглашения вводят в заблуждение, одна из сторон соглашения прямо не осознаёт, о том, что в случае спорного момента судебные разбирательства будут проходить не в традиционном формате гражданского процесса, а в ходе арбитражного разбирательства. Арбитражные суды в большинстве своём подвергают сомнению тот факт при котором одна из сторон при подписании арбитражной оговорки не имела прямого волеизъявления проводить спорные процессы не через традиционные суды, а путём арбитражного разбирательства, что не приемлемо в Арбитражном регламенте ЮНСИТРАЛ ст.23, где прямо указано:

- Арбитражный суд вправе вынести постановление о круге подсудных ему вопросов, включая любые возражения относительно наличия или действительности арбитражного соглашения. Для этой цели арбитражная оговорка, являющаяся частью договора, рассматривается как соглашение, не зависящее от других условий договора. Признание арбитражным судом ничтожности договора автоматически не влечет за собой недействительности арбитражной оговорки.

Из смысла данной статьи становится ясно, что единственное условия непринятие иска или отвод арбитражного суда может быть только в случае неподсудности рассмотрения дела именно в арбитраже, понятие отмены решения арбитража в регламенте ЮНСИТРАЛ отсутствует, но в тоже время большой акцент делается на добровольном, осознанном соглашении между сторонами, о рассмотрении дела именно в арбитражном разбирательстве, а не в традиционном судебном слушании.

Однако, очень много экспертов в области Арбитража на регулярной основе выражают свое мнение по улучшению и доработки Арбитража в целом, что конечно не может не радовать, но как показывает практика Арбитражных процессов, разбор споров в Арбитражах становится менее эффективным ввиду затягивания сроков рассмотрения каждого спора в отдельности, порой процессы доходят до года и более, все зависит от объёма материалов дела.

Казахстан испытывает острую нехватку профессиональных арбитров, молодых специалистов, новых организаций имеющих полномочия в проведении Арбитражных процессов, что также существенно затрудняет проведения споров на высоком уровне. Как показывает практика, особенно важным моментом является установление прозрачности Арбитражных процессов, раскрытие конфликта интересов каждой из сторон. Арбитражные процессы должны вестись на принципах, законности, не предвзятости, добросовестности, а не по «знакомству» и «карманных арбитров». Факты рассмотрение дела в арбитражном разбирательстве, при отсутствии основания арбитрабельности, к сожалению, ещё имеют место быть, арбитры допускают рассмотрение споров в Арбитраже без наличия согласованных арбитражных соглашений с обеих сторон. Конечно, это дает основания предполагать, что Арбитражный разбирательство проходит не без участия давления со стороны третьих лиц.

Арбитражный спор на текущий момент для казахстанских предпринимателей является неким стрессом, а закон об Арбитраже направленный на защиту интересов граждан и бизнес сообществ Казахстана становятся возможностью для недобросовестных предпринимателей, банков и арбитров просто возможностью легализовать незаконные решения. Хотя и регламент ЮНСИТРАЛ не предполагает наличие основания для отмены арбитражного решения, но всё же ст.6 упомянутого регламента позволяет установить основания для вмешательства компетентных органов, у нас же нет конкретного регулятора по Арбитражным процессам. Зачастую все процессы проходят по выгодным основаниям одной из стороны, что конечно подрывает доверие к таким процессам и арбитражным судам в целом. На практике бывали и случаи прямого лоббирования интересов иностранных компаний, где данная практика проведения арбитражных споров внедрена очень давно, без процессуальных оснований на это, к сожалению, традиционные суды не в силах повлиять на это.

Подводя итоги данной статьи, мы считаем, что Закон Республики Казахстан об Арбитраже на сегодняшний день требует новых более объёмных поправок и дополнений основываясь как на практику Арбитражных разбирательств в Казахстане, так и большой мировой опыт в этом вопросе. Закон на сегодняшний день недостаточно надежно предоставляет гарантии для объективной защиты прав и законных интересов граждан Республики Казахстан в Арбитражных процессах.

Безусловно, поправки помогли бы улучшить и усовершенствовать механизмы проведения Арбитражных разбирательств в Казахстане, обрели бы более прозрачный и доступный метод в решении спорных моментов, тем самым стать одним из востребованных способов разрешения арбитражных споров между участниками.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан Об Арбитраже от 08 апреля 2016 года № 488-V ЗРК. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.) // online.zakon.kz

2. *Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международном торговом арбитраже (Комиссия Организации Объединенных Наций по праву международной торговли, 21 июня 1985 года) (с изменениями, принятыми 7 июля 2006 г.) // online.zakon.kz*

3. *Конвенция о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений (Нью-Йорк, 10 июня 1958 года) // online.zakon.kz*

4. *Новикова Л.М. Арбитрабельность в международной практике. Вестник науки Костанайского социально-технического университета имени академика Зулхарнай Алдамжар // articlekz.com*

5. *Арбитражный регламент ЮНСИТРАЛ 1976 год (в редакции 2010 года, с новым пунктом 4 статьи I, принятым 2013 году, и пунктом 5 статьи I, принятым в 2021 году) // online.zakon.kz.*

*Бағыберген Әсем, Қали Айбар
(Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Қайнар Академиясы
«Құқықтану» ББ 4-курс студенттері)*

Омбудсмен ұғымының мәні

Аңдатпа

Мақалада омбудсмен ұғымының мәні, омбудсмен институтының енгізілу тарихы қарастырылып, Қазақстан Республикасындағы сақтандыру омбудсменінің түсінігі мен құқықтық мәртебесіне тоқталған.

Түйін сөздер: сақтанушы, сақтандырушы, пайда алушы, омбудсмен, сақтандыру омбудсмені.

Сущность понятия омбудсмeна

Аннотация

В статье рассмотрены сущность понятия омбудсмeна, история внедрения института омбудсмeна, затронуты понятие и правовой статус страхового омбудсмeна в Республике Казахстан.

Ключевые слова: застрахованный, страховщик, выгодоприобретатель, омбудсмен, страховой омбудсмен.

The essence of the ombudsman

Abstract

The article deals with the essence of the concept of the Ombudsman, the history of the introduction of the institution of the Ombudsman, the concept and legal status of the insurance Ombudsman in the Republic of Kazakhstan.

Keyword: insured, insurer, beneficiary, ombudsman, insurance ombudsman.

Қазіргі таңда көптеген мемлекеттерде омбудсмен қызметі енгізілген. Біздің қоғамда омбудсмен жайлы көпшілік біле бермейді, омбудсмен яғни адам құқықтары жөніндегі уәкіл егерде қоғамда сіздің құқығыңыз бұзылса сіз оған шағым жасай аласыз, бұзылған құқығыңыз жайлы шағым жасағаныңызда омбудсмен сізге бір ай ішінде ақысыз (міндетті түрде тегін)

мәселеніңді шешіп береді ескертетін жайт міселеніңді сот қарамағында болмауы тиіс яғни сідің ісіңді сот шешіп жатқанда омбудсменге шағым жасай алмайсыз.

Ежелгі скандив тілінде «imbod» сөзі тапсырма, өкілдік деген мағынаны береді.

Әр түрлі сөздіктердегі омбудсмен ұғымы, әдетте, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаушы ретінде жалпыланған, бірақ анықтаманың пайда болуы мен даму тарихы қызықты, мысалы, ол бізге орта ғасырлардан бастап келді және «омбуд» швед сөздігінде – бұл күш пен беделді білдірді, ал норвег тілінде ол ұқсас жазылған, бірақ «омбуд» – патша атынан халыққа жүгінген елшіні немесе делегатты білдіреді.

Британ энциклопедиясы (1972) Омбудсменді азаматтардың билікті асыра пайдалану және бюрократия фактілері бойынша шағымдарын қарауға арналған уәкілетті орган ретінде түсіндіреді. Дүниежүзілік энциклопедия Омбудсменді азаматтардың өтініштері бойынша лауазымы мен лауазымына қарамастан тексеретін тәуелсіз шенеунік деп атайды [1]

Халықаралық заңгерлер қауымдастығының терминологиясына сәйкес омбудсмен институтын конституциялық нормаларға негізделген, жоғары заң шығарушы билік алдында жауапты жоғары лауазымды тұлға басқаратын (өз жұмысы туралы оған баяндамалар ұсынатын), адамдардың қызметіндегі, әкімшілік органдардың, өзге де билік органдарының озбырлығынан зардап шеккен адамдардың шағымдарына, өтініштеріне ден қоюға міндетті, тәуелсіз және тәуелсіз тергеу жүргізуге, заң шығару қызметінің жағдайын түзетуге міндетті тәуелсіз жария қызмет деп түсіндіреді., азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру [2].

Омбудсмен – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын тәуелсіз қадағалау және қорғау, сондай-ақ бұзылған құқықтарды қалпына келтіру мақсатында өз өкілеттігі шеңберінде қажетті шараларды жүзеге асырумен айналысатын адам.

Омбудсмен институты алғаш рет XIX ғасырдың басында Швецияда құрылған, 1809 жылы Конституцияға әділет омбудсмені деген лауазым енгізілген екен. Алайда, «омбудсмен» деген терминнің өзі Швецияда бұдан да ертеректе, нақтырақ айтсақ, XIII ғасырда пайда болған. Швециядан кейін көп уақытқа дейін басқа құқықтық жүйелерде омбудсмен лауазымын құру туралы идея қабылданбаған. Алайда, уақыт өте келе Швеция үлгісімен омбудсмен лауазымы Солтүстік Еуропаның басқа елдерінде – 1919 жылы Финляндияда, 1952 жылы Норвегияда, кейінірек Данияда енгізілген. Алғаш рет еуропалық емес мемлекет ретінде бұл лауазымды 1962 жылы Жаңа Зеландия, бірінші социалистік ел ретінде 1987 жылы Польшада омбудсмен лауазымы пайда болған. Бүгінде әлемнің 100 мемлекетінде омбудсмендер өз қызметтерін атқарып отыр.

Омбудсмен лауазымының атауы әр елде әрқалай кездеседі. Скандинавия елдерінде Әділет омбудсмені, ағылшын тілді елдерде – парламенттік уәкіл, Израильде шағымдар бойынша уәкіл, Польшада азаматтар құқықтары бойынша уәкіл, Ресейде адам құқықтары бойынша уәкіл деп аталады. Сондай-ақ, Францияда медиатор, Португалияда әділет кепілгері, Румынияда халық қорғаушысы деген де терминдер қолданылады. Канадада азаматтар қорғаушысы, Испанияда халықтық қорғаушы деген терминдер пайдаланылады [3].

Қазақстанда Омбудсмен институтын ұйымдастыру туралы ой алғаш рет 1995 жылы Женевада БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссар басқармасы өткізген халықаралық семинарда айтылды. Онда Қазақстан делегациясы елімізде Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру мүмкіндігі бар екендігін жеткізді. Сөйтіп, 2002 жылғы тамыз айында Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасының Конституциясына 7 жыл толуына арналған сөзінде Омбудсмен мекемесін демократиялық елдерге тән құбылыс ретінде атап өтті және Қазақстанда осындай институтты құру қажеттігін айтты. 2002 жылдың 19 қыркүйегінде Мемлекет басшысының «Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қызметін белгілеу туралы» тиісті Жарлығы шықты [4].

Қазақстан Республикасында сақтандыру омбудсмені институты 2008 жылдан бастап жұмыс істейді. Қазіргі уақытта сақтандыру омбудсмені көлік құралдары иелерін міндетті сақтандыру шарттары бойынша ғана тараптар арасындағы дауларды сотқа дейін реттеуді жүзеге асырады.

Сақтандыру омбудсманы – «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес сақтандыру нарығына қатысушылар арасындағы келіспеушіліктерді реттеуді жүзеге асыратын, өз қызметінде тәуелсіз жеке тұлға [5]

Сақтандыру омбудсманы сақтанушылар (сақтандырылушылар, пайда алушылар) мен сақтандыру ұйымдары арасында сақтандыру шарттарынан туындайтын келіспеушіліктерді реттеуді жүзеге асыратын, өз қызметінде тәуелсіз жеке тұлға болып табылады [6].

Сақтандыру омбудсманы сақтанушылар (сақтандырылушылар, пайда алушылар) ретінде жеке тұлғалар және (немесе) шағын кәсіпкерлік субъектілері әрекет ететін келіспеушіліктерді реттеуді жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсанындағы «Сақтандыру қызметі туралы» заңының 86-бабында көрсетілгендей сақтандыру омбудсманы өз қызметінде мынадай қағидаттарды басшылыққа алады:

- 1) тараптардың тең құқықтылығы;
- 2) сақтандыру омбудсманы шешім қабылдаған кезде объективтілік және бейтараптық;
- 3) сақтандыру құпиясын және заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтау;
- 4) тараптардың құқықтарын сақтау және заңмен қорғалатын мүдделерін құрметтеу;
- 5) шешім қабылдау рәсімінің ашықтығы және негізділігі.

Сақтандыру омбудсманын сайлауды және оның өкілеттіктерін мерзімнен бұрын тоқтатуды сақтандыру омбудсманының өкілдер кеңесі жүзеге асырады.

Сақтандыру омбудсманы сақтандыру омбудсманының өкілдер кеңесінің көпшілік дауысымен сайланады. Сақтандыру омбудсманы өкілдер кеңесінің әрбір мүшесінің дауыс беру кезінде бір дауысы болады. Дауыстар тең болған кезде уәкілетті орган өкілінің дауысы шешуші болып табылады.

Егер сақтандыру омбудсманының өкілдер кеңесінің отырысына қатысатын сақтандыру омбудсманының өкілдер кеңесінің мүшелері жиынтығында дауыстардың жалпы санының кемінде үштен екісін иеленсе, осы отырыс – заңды, ал кворум талаптары сақталды деп танылады.

Сақтандыру омбудсманы үш жыл мерзімге сайланады.

Сол бір адам қатарынан екі реттен астам сақтандыру омбудсманы болып сайлана алмайды.

Сақтандыру омбудсманының өкілеттіктерін өзінің бастамасы бойынша мерзімнен бұрын тоқтату өкілеттіктер тоқтатылғанға дейін бір ай бұрын сақтандыру омбудсманының өкілдер кеңесін жазбаша хабардар ету негізінде жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, сақтандыру омбудсманы ретінде сайлау үшін белгелі талаптар қойылады. Олар:

- 1) жоғары заң білімі және (немесе) жоғары экономикалық білімі бар;
- 2) мінсіз іскерлік беделі бар;
- 3) сақтандыру саласында бес жылдан астам жұмыс өтілі бар;

4) уәкілетті орган сақтандыру ұйымын консервациялау, оның акцияларын мәжбүрлеп сатып алу, сақтандыру ұйымын лицензиясынан айыру, сондай-ақ сақтандыру ұйымын немесе басқа заңды тұлғаны мәжбүрлеп тарату немесе Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен оларды банкрот деп тану туралы шешім қабылдағанға дейін бір

жылдан аспайтын кезеңде бұрын сақтандыру ұйымының немесе басқа заңды тұлғаның басшы қызметкері болып табылмаған адам ұсынылуы мүмкін.

Сот Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адам, сондай-ақ өзіне қатысты қылмыстық қудалау жүзеге асырылатын адам сақтандыру омбудсманы болуға ұсынылмайды.

Сақтандыру омбудсманы сақтандыру ұйымдарында кез келген лауазымды атқаруға және (немесе) сақтандыру ұйымдарының үлестес тұлғасы болуға құқылы емес.

Сақтандыру омбудсманының құқықтарын атап айтсақ:

1) өтініш берушінің өтінішін қарау үшін қажетті мәліметтерді сақтандыру ұйымдарынан сұратуға;

2) бұқаралық ақпарат құралдарында сақтандыру омбудсманының қызметі туралы материалдарды жариялауға;

3) штат (сақтандыру омбудсманының офисін) құруға құқығы бар.

Сақтандыру омбудсманының міндеттеріне келетін болсақ:

1) өз қызметінде тараптардың тең құқықтылығы, сақтандыру омбудсманы шешім қабылдаған кезде объективтілік және бейтараптық, сақтандыру құпиясын және заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтау, тараптардың құқықтарын сақтау және заңмен қорғалатын мүдделерін құрметте, шешім қабылдау рәсімінің ашықтығы және негізділігі қағидаттарын басшылыққа алуға;

2) дауларды шешу барысында алынған ақпаратқа қатысты құпиялылықты сақтауға және оны үшінші тұлғаларға жария етпеуге;

3) сақтандыру омбудсманының өкілдер кеңесінің алдында өзінің қызметі туралы жыл сайын есеп беруге міндетті.

Сақтандыру омбудсманы шешімді жеке-дара қабылдайды және оны дауға қатысушы тараптардың назарына жазбаша нысанда жеткізеді.

Сақтандыру омбудсманы шешімдер қабылдаған кезде Қазақстан Республикасының заңнамасын және жасалған шарттардың талаптарын басшылыққа алады.

Сақтандыру ұйымдарының арасындағы келіспеушіліктер бойынша сақтандыру омбудсманының шешімі сақтандыру ұйымдары үшін міндетті болып табылады.

Сақтанушы (сақтандырылушы, пайда алушы) мен сақтандыру ұйымының арасындағы келіспеушіліктер бойынша сақтандыру омбудсманының шешімі оны сақтанушы (сақтандырылушы, пайда алушы) қабылдаған жағдайда сақтандыру ұйымы үшін міндетті болады.

Сақтандыру ұйымы сақтандыру омбудсманының шешімін ол белгілеген мерзімде орындамаған жағдайда, сақтандыру омбудсманы ҚР Сақтандыру қызметі туралы Заңының және уәкілетті органның нормативтік құқықтық актілерінің талаптарын бұзушылық фактісін растайтын құжаттарды қоса бере отырып, бұл туралы уәкілетті органға үш жұмыс күнінен кешіктірмей хабардар етуге міндетті.

Сақтанушы (сақтандырылушы, пайда алушы) сақтандырушы сақтандыру омбудсманының шешімімен келіспеген жағдайда, өз құқығын қорғау үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сотқа жүгінуге құқылы. Бұл ретте сақтандыру омбудсманының шешімін орындау сақтанушы (сақтандырылушы, пайда алушы) үшін міндетті болып табылмайды.

Сақтандыру омбудсманының қызметі, оның ішінде келіспеушіліктерді реттеу бойынша өтініштерді қарау және шешімдер қабылдау тәртібі мен мерзімдері сақтандыру омбудсманының ішкі қағидалары негізінде жүзеге асырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мелик-Дадаев И.А. *Институт омбудсмана (история, основные функции и особенности деятельности в Скандинавских странах) // Научная информация о состоянии преступности и борьбе с нею в Скандинавских странах. - 2012. - N 4. - С. 96.*

2. Комарова В.В. *Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации // Государство и право. - 2009. - N 9. - С. 21.*

3. *Общая теория прав человека / Рук. авт. кол. и отв. ред. Е.А. Лукашева. - М.: НОРМА, 2011. - С. 369.*

4. *Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қызметін белгілеу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2002 жылғы 19 қыркүйек N 947.*

5. *Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 1 шілдедегі N 446 Заңы.*

6. *Сақтандыру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы.*

*Даулетова Ботагөз Даулетқызы, судья Медеуского районного суда
г. Алматы*

*Мамытбаева Венера Галкиевна, м.ю.н., Кафедры Юридических дисциплин
Академия Кайнар*

**Разновидности исков в гражданском судопроизводстве
(по процессуально-правовому признаку)**

Аннотация

В настоящей статье автором исследуется классификация исков, особое внимание уделяется видам исков, различаемых по процессуально-правовому признаку. Рассматриваются особенности исков о признании (установительных исков), структуры исков о присуждении, а также сущность преобразовательных исков.

Ключевые слова: иск о признании, иск о присуждении, преобразовательный иск, истец, гражданское судопроизводство, гражданское процессуальное право

**Азаматтық сот ісін жүргізудегі талаптардың түрлері
(іс жүргізу-құқықтық белгісі бойынша)**

Аңдатпа

Бұл мақалада автор талап арыздардың жіктелуін зерттейді, іс жүргізу және құқықтық негіздер бойынша ерекшеленетін талап қою түрлеріне ерекше назар аударады. Тану туралы талаптардың (белгілеу талаптарының) ерекшеліктері, сыйақы беру туралы талаптардың құрылымы, сондай-ақ түрлендіру талаптарының мәні қарастырылады.

Түйінді сөздер: тану туралы талап, тануға беру туралы талап, трансформациялық талап, талапкер, азаматтық іс жүргізу, азаматтық іс жүргізу құқығы

Types of claims in civil proceedings

(on a procedural and legal basis)

Abstract

In this article, the author examines the classification of risks, special attention is paid to the types of claims distinguished by procedural and legal grounds. The features of recognition claims (establishment claims), the structure of award claims, as well as the essence of transformative claims are considered

Keywords: claim for recognition, claim for award, transformative claim, plaintiff, civil proceedings, civil procedural law.

В качестве традиционной в рамках теории и практики гражданского процессуального права выступает систематизация исков в зависимости от процессуального признака, главными атрибутами которой используют процессуальную цель и предмет иска.

Исходя из указанного основания различаются следующие разновидности исков:

иск о признании;

иск о присуждении;

преобразовательный иск.

Остановимся на указанной классификации исков более подробно. Термин «признавать» – это означает брать за истину, утверждение, принять мнением, убежденностью, осознать [1, с. 566], собственно так характеризуются в словаре Ожегова С.И. действия, связанные с признанием.

В качестве признания можно понимать действия, нацеленные на то, чтобы утвердить кого-либо в каком-то мнении, убедить в чем-то. Признание направлено на то, чтобы констатировать тот или иной факт. Используя вышеуказанное значение термина «признания», можно охарактеризовать иски о признании – в качестве исков, имеющих целью утверждать, убеждать или констатировать какой-либо факт.

В положениях действующего законодательства (включая материальные и процессуальные нормы) не закреплены нормы, которые хоть и в косвенной мере устанавливали бы правовой статус исков о признании.

В то же время к материальным основам, подтверждающим существование подобных исков считается закрепление в п.1 ст.9 ГК РК в массе остальных способов защиты гражданских правомочий признания права [2].

Далее остановимся на анализе научных понятий и дефиниций исков о признании.

На сегодняшний день в доктрине гражданско-процессуальной науки сформировалась общая концепция понимания иска о признании в качестве требования к суду, которое сопровождается требованием по отношению к ответчику по поводу подтверждения присутствия или отсутствия между субъектами определенного правового отношения, если заявитель полагает, что его правомочие или оберегаемый законодательством интерес подвергнуты оспариванию или нарушению, или если по нормам законодательных актов нужна судебная санкция, направленная на реализацию субъективных прав [3, с. 30].

Иск о признании можно отнести к искам, предмет которых связан с необходимостью констатации присутствия или отсутствия спорных правомочий, законных интересов, иными словами – спорных материальных правоотношений.

Иски о признании в связи с указанным положением дел называют установительными исками.

Наиболее наглядными примерами считаются иски о признании права собственности. Настоящие иски можно охарактеризовать в качестве внедоговорных требований собственника вещи по необходимости констатации перед субъектами факта того, что спорное имущество

принадлежит заявителю на праве собственности, при том, что данное требование не соединено с определенными требованиями по поводу возврата имущества или устранении прочих преград, не касающихся лишения права владения.

Следует указать, что основанием рассматриваемого иска исходя из подвидов иска служат различные юридические факты позитивного или негативного характера, которые обосновывают соответствующе наличие существования или отсутствия какого-либо правового отношения (субъективного правомочия).

Следовательно, основания иска о признании существенно различаются от оснований исков о присуждении на основании того, что установительные иски не нуждаются в обосновании посредством юридических фактов, которые влекут за собой реализацию субъективного права в принудительном порядке.

Аналогичные установительные иски были известны еще римскому праву и назывались «преюдициальными исками», и использовались в основном для установки «прав состояния».

Если иск о признании направлен на то, чтобы подтвердить существование какого-либо правомочия или правоотношения, то такой иск называют положительным или позитивным иском, если нацелен подтвердить отсутствие правового отношения – его следует относить к отрицательным (негативным) искам.

К основаниям исков о признании следует относить ряд фактических обстоятельств. Наряду с этим к основаниям положительных исков о признании можно отнести факты правопроизводящего характера, с которыми, по мнению истца связано появление спорного правового отношения. В частности, в качестве основания иска о признании за заявителем правомочия нанимателя в отношении пользования жилым помещением могут послужить показанные тяжущимся факты, с которыми он соединяет формирование права на постоянное пользование жилой площадью в рамках договора найма жилища (факт проживания более шести месяцев в роли семьи нанимателя).

К основаниям иска о признании отрицательного характера относятся факты правопрекращающего характера, в результате которых спорное правовое отношение, по мнению истца, не могло появиться (к примеру, отсутствие факта нотариального оформления договора, в ситуациях, когда подобное оформление нужно для признания сделки действительной; констатация отсутствия свободной воли – к примеру, заблуждения, обмана, угрозы, насилия в процессе заключения сделки).

Установку на подобные пороки сделки обозначают, что по сути, состава, который необходим для появления отношений (или его части), не существует; стало быть, правовое отношение, которое составляет предмет спора в реальности не существует [4, с. 145].

В качестве содержания иска о признании следует отнести заявленное тяжущимся требование в отношении суда по поводу установления в принятом решении присутствия или отсутствия правового отношения, определенного истцом (в частности, признание авторского права, установление отцовства, признание сделки недействительной, признание права на жилую площадь и др.).

К единственной цели истца при подаче иска о признании относится достижение определенности своих субъективных прав, обеспечение его бесспорности на перспективу. Судебное решение, выносимое по подобному иску, может обладать преюдициальным значением для возможного преобразовательного иска (о присуждении).

Осуществляя разрешение последующих исков, суду необходимо отталкиваться от установленных фактов наличия правового отношения, правомочий, обязанностей сторон, которые вытекают из правового отношения. Установительные иски могут быть предъявлены в превентивных целях для предотвращения нарушения прав заявителя, для того, чтобы придать

стабильность его правовому положению, восстановить нарушенные права истца без необходимости принуждать ответчика к осуществлению определенных действий.

Сущность исков о признании, выступающих эффективными средствами защиты субъективных правомочий состоит в их большом практическом значении. На основании решений судов по данным делам воссоздается ясность и четкость прав и обязанностей сторон правоотношений. Предоставляется гарантия их реализации и защиты, ликвидируются нарушения законов, прерываются действия, осуществляемые на незаконной основе.

Существующее установление факта недействительности сделок незаконного характера способствует предотвращению причинения ущерба публичным и коллективным интересам. Судебные решения о признании наделены предупредительным действием и предназначаются в роли средств противодействия нарушениям законов [3, с. 30].

Далее остановимся на характеристике второй группы исков с точки зрения процессуально-правового признака классификации. Речь, в данном случае, идет об исках о присуждении (или исполнительных исках), представляющих собой, по сути, основное средство охраны субъективных гражданских правомочий.

Еще со времен римского права иски о присуждении служили в качестве средства охраны прав собственности и владения, правомочий, связанных с договорами ссуды, найма, займа, залога, обязательствами из причинения вреда, неосновательным обогащением, преступным захватом постороннего имущества и т.д.

Вследствие этого формирование новоиспеченного вида исков, касающегося признания, вначале выглядело в качестве излишнего и неоправданного новшества. Считалось, что присуждения вполне достаточно для обеспечения интересов в судебной протекции.

Несмотря на то, что в современных условиях именно признанию отводится центральное место в системе способов, призванных защищать гражданские права (в соответствии со ст. 9 ГК РК), все же присуждению отводится довольно значительный статус.

Сущность исков о присуждении состоит в их направленности на защиту прав и интересов, находящихся в положении нарушения. Данное положение можно охарактеризовать тем, что спорное правовое отношение субъектов уже миновало степень нечеткости и расплывчатости правового состояния. Очевидным является факт преуменьшения имущественных или нематериальных ценностей, служащих в качестве предмета настоящего нарушенного права.

К числу особых целей исков о присуждении следует отнести право получить материальное удовлетворение от ответчика. Благодаря этому подобные иски неизменно могут содержать притязание к суду по присуждению ответчика к совершению какого-либо действия в пользу истца или воздерживаться от совершения какого-либо конкретного действия.

Традиционно иски о присуждении всегда направлены на то, чтобы принудительно реализовывать требования истца, что в основной массе случаев предъявления таких исков определяет осуществление им исполнительного производства (вследствие этого его относят к исполнительным искам).

Указанный признак исполнительного иска обуславливается тем, что у ответчика существует антагонистическая субъективной правомочию заявителя обязанность, которая не исполнена им в добровольном порядке.

Решение, выносимое судом по иску о присуждении, подлежит исполнению в принудительной форме.

По своей структуре, иск о присуждении имеет сложную внутреннюю конструкцию, включающую два требования:

по поводу подтверждения (признания) спорного правомочия или обязанности;

по поводу присуждения ответчика к вариантам совершения или не совершения действий определенного характера [5, с. 78].

Правовой интерес к институту судебного подтверждения выступает условием всеобщим как в отношении исков о признании, так и для исполнительных исков.

С тем чтобы спорное право могло реализоваться в принудительном порядке, оно должно приобрести характер бесспорного, несомненного, чему предназначено решение в судебном порядке вопроса, касающегося его существования.

Притязая на защиту посредством присуждения, истец должен представить доказательства и факты, служащие подтверждением его субъективных прав, и нарушения самого права.

Как уже выше подмечалось, притязание о признании наличествует совершенно в каждом иске, не является исключением в этом отношении иски о присуждении. Следует указать, что в содержании искового заявления не обязательно специально формулировать требование о признании, однако присуждение без этого не существует.

Таким образом, содержание решения по иску о присуждении включает в себя, прежде всего, признание со стороны суда какого-либо правового отношения между субъектами, а также, положение о присуждении ответчику обязанности совершить определенное действие для пользы истца или воздержаться от совершения определенного действия.

В отличие от такой схемы, в содержании решения по иску о признании последний аспект отсутствует, поскольку его содержание может быть исчерпано констатацией признания присутствия или отсутствия правового отношения между теми или иными лицами.

В отличие от установительного иска, в качестве предмета исполнительного иска выступает притязание, в понимании субъективного права в том положении, в которое оно вошло в результате его нарушения.

Из этого следует вывод о том, что в целях отстранения притязания, как это обусловлено его сущностью, существует необходимость выяснения того, имеется ли право требования заявителя и, кроме того, находится ли данное право в положении притязания.

Исполнительные иски могут предъявляться касательно не только гипотетически свершившегося нарушения субъективных прав, но и законных интересов.

Следует отметить, что исполнительные иски достаточно распространены в судебной практике. Указанные иски представляют из себя требования, к предмету которых относятся такие способы защиты, касающиеся добровольного или принудительного выполнения подтвержденного в судебном порядке обязательства ответчика [3, с. 31].

В исполнительных исках заявитель, адресуя в суд требование о защите своего права, ходатайствует:

- о признании за ним его спорного права;

- о присуждении ответчика к осуществлению конкретных действий или воздержания от совершения определенных действий.

Иски о присуждении могут быть направлены в том числе и на то, чтобы ответчики воздержались от совершения действий, которые нарушают права заявителя. Подобные иски следует относить к искам о воспреещении.

Как уже указывалось ранее, в рамках подобных исков судебные органы выдают исполнительные листы, рассматриваемую категорию исков еще принято называть исполнительными. К разновидностям исков о присуждении относятся, в частности, иски по выселению из жилого помещения и переезде субъекта по месту его регистрации, относительно взимания стоимости пая.

Сущность преобразовательного иска состоит в том, чтобы получить конститутивное решение, выносимое судом по таким искам, не нуждающимся в исполнении.

В гражданском процессуальном праве вопросы, связанные с наличием преобразовательных исков довольно долгое время были объектом различных дискуссий.

Судебная практика некоторых стран свидетельствует о том, что преобразовательные иски чаще всего используются в делах, связанных с прекращением авторских правоотношений, которые возникли в нарушение законов и осуществляют причинение вреда сторонам правоотношений.

К таким искам, например, можно отнести иски о признании авторского договора или его части недействительными.

Материальные нормы законодательства закрепляют судебное решение в виде юридического факта, который вызывает определенные юридические результаты (в виде изменения или прекращения правоотношения).

Данное обстоятельство нашло отражение в ст. 7 ГК РК, которая регламентирует основания возникновения гражданских прав и обязанностей. Диспозиция данной статьи закрепляет положение о том, что гражданские права и обязанности могут появляться из судебного решения, которым установлены субъективные права и обязанности.

Следовательно, решение суда легально признается в качестве юридического факта, влекущего за собой какие-то преобразования (в форме изменения или прекращения) правовых отношений в определенных правом ситуациях [6, с.211]. Исходя из этого, можно утверждать, что в Казахстане признается и такой вид исков, как преобразовательный иск.

Список использованных источников:

1. Ожегов С.И. *Словарь русского языка / Под общ. ред. Л.И. Скворцова. – М.: Оникс: Мир и Образование, 2006. – 976 с.*
2. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., N 23-24 (приложение).*
3. Ивакин В.Н. *Понятие иска: проблемы определения. // Вестник МГЮА. № 12 (157), декабрь 2019. – С. 28-40.*
4. *Гражданский процесс. Учебник. / Под ред В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М., ПБОЮЛ Гриженко, 2001. – 544 с.*
5. *Туманова Л.В., Владимирова И.А., Владимирова С.А. Гражданское процессуальное право: уч. пос. / Под ред. Л.В. Тумановой. – М.: «Проспект», 2008. –136 с.*
6. Алтаева М.О., Сардаров Ч.С. *Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Уч. пос. – Шымкент: Университет «Мирас», 2018. – 304 с.*

*Оразбай Алтын, Арын Нариман
(Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Қайнар Академиясы
«Құқықтану» ББ 4-курс студенттері)*

Құқықтық жанжалдар мағынасы

Аңдатпа

Мақалада құқықтық жанжалдардың түсінігін ашумен қатар, олардың пайда болу және алдын алудың жолдарына шолу жасалған.

Түйін сөздер: Жанжал, қоғам, медиация, келіссөздер, арбитраж, омбудсмен (құқық қорғаушы).

Сущность юридических споров

Аннотация

Статья раскрывает понятие правовых конфликтов, и обзор предоставляет обзор способов, которыми они могут быть созданы и предотвращены.

Ключевые слова: конфликт, общество, медиация, переговоры, арбитраж, омбудсмен.

Meaning of legal disputes

Abstract

In addition to the understanding of legal conflicts, the article provides an overview of ways in which they can be created and prevented.

Key words: conflict, society, mediation, negotiation, arbitration, ombudsman.

Қоғамның дамуы - бұл күрделі эволюциялық процесс. Құқықтық жанжал - белсенді дамудың әсерінен қалыптасады әрі қарама-қайшылықтармен сипатталады. Жанжал қоғамға жағымсыз ғана емес, жағымды да тәжірибе жинауға мүмкіндік беретін қоғам дамуының бір түрі ретінде қарастырылады. Жанжалдың табиғатын тану, оны басқару қабілеті, сонымен қатар жанжалды шешудің өзіндік тетіктері осы мәселенің маңыздылығын құрайды [1]. Қатынассыз қақтығыс мүмкін емес демекші, қақтығыс - бұл әлеуметтік құбылыс, адамдардың бір-біріне қарама-қайшы пікірлері, ұстанымдары мен мүдделері қақтығысқан кезде өзара әрекеттесіп, пайда болады[2]. "Қақтығыс социологиясы" термині Г. Зиммель: "қақтығыс – әмбебап құбылыс, өйткені біртұтас және үйлесімді топ немесе қоғам мүлде ойсыз, ал егер олар пайда болса, онда мұндай "қасиетті қоғам" өзін-өзі дамыту тетігіне ие емес және өзгерістерді ынталандыратын импульстердің әсеріне ұшырамастан өмір сүруге қабілетсіз болар еді. Демек, жанжал-бұл қоғам дамуының қажетті алғышарты, сондықтан ол функциональды".

Әлеуметтік жанжал-бұл индивидтердің арасындағы күрестің кез келген түрі.:

- 1) қоғамдық танылған құндылықтарға қол жеткізу немесе сақтау;
- 2) Нақты немесе жалған жауды бағындыру, бейтараптандыру немесе жою.

Көптеген ғалымдар (мысалы, М. Вебер, Л. Гумплович) қақтығыс – қоғамның өмір сүруінің неиз-бейжний серігі екенін атап өтті. Сондықтан да жанжалдар әлеуметтік өзара іс-қимылдың қалыпты жағын құрайды. Демократия-әрдайым жанжал, рас, ашық және реттелген жанжал.

Әлеуметтік шиеленісті Дж. Бернад, Л. Крисберг, М. Крозье, Э. Гидденс, М. Дойч. Қазіргі конфликтологиялық теориялар: "позитивті-функционалдық жанжал" тұжырымдамасын дамытқан Л. Козердің жұмыстарында (қақтығыстар қоғам үшін пайдалы, себебі топаралық ынтымақтастықты нығайтады); "конфликтной модели общества" теориясын ұсынған Р. Дарендорф жұмыстарында (қақтығыстардың болмауы қалыпты емес); жанжалдың кез келген көрінісінде тұтас ғылыми теориясын жасауға ұмтылған К. Боулдинг жұмыстарында баяндалған. Бұл тұжырымдамалар 1990 жылдардың ортасынан бастап әсер етті. ресейлік құқықтанушылар кешенді ғылыми бағытты – заң қақтығысын күшейте бастады. Бұл бағытта В. Н. Кудрявцевтің ("Заң қақтығысы: сфералар мен механизмдер", "Заң қақтығысы: шешу рәсімдері"), А. С. Жеребов және Ю. А. Тихомирова ("Заң коллизиясы") жұмыстары маңызды болды.

Құқықтық Конфликтология пәні әлеуметтік жанжалдардың алдын алу және шешудегі олардың рөлі тұрғысынан қарастырылатын құқықтық қатынастар, нормалар мен институттар болып табылады.

Құқықтық (заңдық) жанжалдарды түсінуге болады:

- 1) құқықтың өмір сүру және жүзеге асыру тәсілі ретінде;
- 2) дау Тараптардың құқықтық қатынастарымен тікелей байланысты жанжал;
- 3) адам құқығының тиісті құқығымен қақтығысы;

- 4) нормативтік-құқықтық жүйенің бір бөлігі;
- 5) құқықтық нормалардан ауытқу;
- 6) Деформацияланатын құқықтық жүйе элементі;
- 7) құқық субъектісінің мәртебесі мен заңды жай – күйін өзгерту мақсатында – Тараптардың-мемлекеттердің және олардың органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, азаматтардың тайталасуы;
- 8) құқықтық нормаларды қолдануға, бұзуға немесе түсіндіруге байланысты құқық субъектілерінің тайталасуы.

В. Н. Кудрявцев заңдық жанжалды тар және кең түсіндіруді ұсынды. Тар мағынада құқықтық жанжал барлық элементтері құқықтық сипаттағы жанжал ретінде түсіндіріледі. Егер қақтығыста құқықтық қасиеттері бар кез келген элемент болса, онда сөз кең мағынада құқықтық жанжал туралы болып отыр.

В. М. шикі заң қақтығысы деп тараптардың қарама-қайшылығын түсінеді, бұл ретте оның элементтерінің кем дегенде біреуі заңды сипатқа ие болады, бұл ретте осы қарама-қайшылықтың аяқталуы оның алдын алу, тоқтату, тоқтату.

Ю. А. Тихомиров заңды қақтығысты тараптардың неғұрлым өткір қарсыласуымен коллизия ретінде қарсы күрестің жоғары нүктесі ретінде қарады және оның келесі белгілерін белгіледі:

- 1) коллизияларды шешудің заңды рәсімі;
- 2) заңды дауда дәлелдемелерді пайдалану;
- 3) коллизияға рұқсат беруге уәкілетті органның болуы;
- 4) тараптардың қол жеткізілген келісіміне, уағдаластығына, татуласуына байланысты, сондай-ақ тиісті органның императивтік нұсқамаларына байланысты осы дау бойынша шешімнің міндетті Күшін тану;
- 5) өтемақы, яғни санкцияларды қолдану және залал мен жіберіп алған пайданы өтеу, субъектілердің бұрынғы заңды жағдайын қалпына келтіру.Осылайша, егер ұсынылған в. Н. Кудрявцевтік қақтығыстарды бөлуді ұстанса, онда В. М. Сырых құқықтық қақтығысты кеңінен түсінудің жақтаушысы ретінде танылады.

Әлеуметтік жанжалдардың ерекше түрі ретінде заңды жанжал құқықтық шындықты және оның деформациясын бейнелейтін, қоғамда бар заңды қайшылықтарды, қоғамның құқықтық жүйесінің ақауларын ашатын, мемлекеттік-құқықтық институттардың ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуіндегі теңгерімсіздікті анықтайтын және т.б. арқылы ерекшеленеді. Жанжалдарды тиімді шешу үшін келесі ережелерді орындау қажет:

- 1) жанжалды шешу тәсілі ретінде зорлық-зомбылыққа жол бермеу;
 - 2) зорлық-зомбылық әрекеттері әлі де жасалған және қақтығысты тереңдетудің құралы болған жағдайда жанжалды жағдайдан шығу құралдарын табу;
 - 3) жанжалда қарсы тұратын Тараптар арасында өзара түсіністікке қол жеткізуге құқылы.
- Жанжал құрылымы келесі элементтерді қамтиды:

- 1) жанжал объектісі мен мәні;
- 2) оппоненттер немесе субъектілер;
- 3) күрес құралдары;
- 4) инциденттің өзі (қақтығыс).

Қақтығыс объектісі-бұл қақтығыс субъектілеріне қарсы іс-қимыл бағытталған. Құқықтық қақтығыс объектісі деп ең алдымен әлеуетті объект – құқықтық реттеуге жататын қоғамдық қатынастар, оларға қарсы күресу бағытталған нақты объект – құндылықтар, ресурстар, мәртебелер, билік, жай-күй, әрекеттер.

Кейде құқықтық жанжал объектісі нақты материалдық немесе рухани құндылық ретінде анықталады, оны иеленуге жанжал тараптары ұмтылады. Жанжалдың мәні деп оның негізінде жатқан қарама-қайшылықты түсінеді.

Т. В. Худойкина жанжал нысанының қалыптасуында келесі кезеңдерді бөледі:

- 1) қақтығыс болуы мүмкін субъектілерде бір объектіге қызығушылық пайда болады;
- 2) объект сыйыспайтын мүдделердің қиылысына айналады;
- 3) объект бойынша Тараптар қарсы күреске түседі, содан кейін объект нақты қақтығыстың объектісі болады.

Жанжалдағы әрекет етуші адамдарға (жанжалдағы тараппен қатар) қатысушы да, субъект де, делдал да жатады, бірақ құқықтық жанжалдың элементі оппоненттер немесе субъектілер – болашақта азаматтық, қылмыстық немесе өзге де процестің субъектілері бола алатын жеке немесе заңды тұлғалар болып табылады. Жанжал субъектісінен басқа, қақтығысқа қатысатын, бірақ қақтығыстық Қайшылықтар мақсатында өзіне есеп бермейтін кез келген адам немесе әлеуметтік топ оның қатысушысы бола алады. Қатысушы жанжал аймағында кездейсоқ қалған және өз мүддесі жоқ бөгде тұлға бола алады.

Жанжалдың ажырамас бөлігі оның сыртқы, мінез – құлық жоспар-инциденті болып табылады. Инциденттің объективті жағы оның субъектілерінің заңдық маңызы бар және заңдық бейтарап нысандарды қабылдай алатын іс-қимыл сипатында болып табылады. Өз кезегінде, заңдық маңызы бар іс-әрекеттер заңды және заңға қайшы болуы мүмкін. "Жанжал" және "қарама – қайшылық" ұғымдарындағы айырмашылықты көрсету керек-ол кез келген қарама-қайшылықтың Белсенді қарсы тұру мен қақтығысқа артпайтындығы. Осылайша, жанжал мен қарама-қайшылық бір бөлігі және тұтас деп аталады.

Әйтпесе, В. М. шикі заң қақтығысының құрылымын білдіреді. Заң қақтығысы құқықпен реттелген, не осындай реттеуге жататын қоғамдық қатынастарда туындауы мүмкін, ал даулы заңдық қатынас – бұл тараптардың қарама-қарсы мүдделері бар арасындағы құқықтық қатынастар, онда заң қақтығысының өзі даулы заңдық қарым-қатынасты және тараптардың іс-әрекетін (қарсы күрес) білдіреді.

Шиеленістің субъективті жағы ретінде Мотивация қарсылас нормалармен, қажеттіліктермен, құндылықтармен, мүдделермен негізделген. Құқық саласында ең шиеленісуші сәт-бұл объективті құқық (құқық нормасында бекітілген жалпы құқық) мен субъективті құқық (нақты әлеуметтік-құқықтық жағдайдағы нақты құқық субъектісінің нақты құқығы) арасындағы алшақтық. Бұл алшақтық пікірде байқалады: "демек, менің құқығым бар ма?"- "Бар" - "демек, аламын ба?"- "Жоқ, мүмкін емес". Мәселен, қақтығыстағы мотивациялық процесс камтиды:

- 1) өзекті қажеттілік, мүдде, орнату негізінде уәжді қалыптастыру;
- 2) мақсат қою;
- 3) жанжалды әрекет жасау жөнінде шешім қабылдау,

Осылайша, бүгінгі таңда заңды жанжалды бірыңғай түсіну, оның құрылымы мен мақсатын түсіну жоқ.

Бұл мақалада заңды қайшылықтарды және оларды шешу жолдары қарастырылады. Құқықтық қақтығыс қазіргі заң тұрғысынан жанжалды сипаттайтын белгілерді зерттеуге және жалпылауға бағытталған. В.В.Касьянов пен В.Н.Нечипуренконың пікірі бойынша, «құқықтық қақтығыс - бұл әлеуметтік, саяси, отбасылық, экономикалық, идеологиялық және басқа да қайшылықтарға негізделген.» [3]. Т. В. Худойкина «құқықтық қақтығыс» ұғымының екі түсінігін анықтайды: құқықтың пайда болуымен және оның іске асырылуымен түсіндіріледі. [4]Құқықтық қайшылықтар қабылданған заңдар халықтың қазіргі экономикалық және әлеуметтік жағдайын анықтамаған кезде туындайды, бұл кейбір адамдардың қолданыстағы құқықтық нормаларды сақтауға жол бермеуіне әкеледі [5]. Құқықтық қақтығыс әртүрлі

пікірлер мен құқықтық дәлелдерге қарама-қайшылықсыз құқықтық талқылау түрінде өтеді. Бұл мағынада, ол әлеуметтік жанжалдардың басқа «практикалық» түрлеріне қарағанда ерекше. Соттардың әртүрлі типтері мен деңгейлері (аудандық, төрелік, Жоғарғы және т.б.) құқықтық қақтығысты шешудің орны болып табылады. Сот шешімі түрінде сот жанжалы шешіледі, онда тараптардың біреуі заңды бұзғаны үшін кінәлі деп табылса, ал екіншісі кінәсіз және дұрыс деп танылады [6]. Құқықтық қақтығыстарды шешу заң ғылымында да, практикада да өте маңызды. Дәстүрлі түрде мемлекет бұл мәселеде өзінің органдарының, бірінші кезекте соттың басты рөлін атқарады, оның ең маңызды мақсаты құқықтық қақтығыстарды шешу болып табылады [7]. Г.В. Брыжинская және А.С.Палаткина әртүрлі факторлар құқықтық қақтығыстың дамуына әсер етеді деп санайды: экономикалық, саяси, әлеуметтік, психологиялық, құқықтық және т.б. Олардың арасындағы құқықтық қақтығыстың дамуындағы ең маңызды фактор - бұл жанжалға әсер етіп қана қоймай, оның басты себебі ретінде әрекет ететін психологиялық фактор [8]. Құқықтық жанжалды шешудің әртүрлі әдістері бар, олардың ең баламасы: медиация, келіссөздер, арбитраж. Халықаралық аренада медиация ережелері мемлекеттік деңгейде де, коммерциялық деңгейде де анықталады. Медиация туралы заң Қазақстан Республикасында тәуелсіз делдалдардың делдал ретінде қатысуымен, дауларды шешудің баламалы процедурасын қолдану үшін құқықтық жағдай жасау, іскерлік серіктестіктің дамуына және іскерлік этиканы қалыптастыруға, әлеуметтік қатынастарды үйлестіруге ықпал ету үшін жасалған.

Жанжалдарды шешудің балама формалары да бар: омбудсмен (құқық қорғаушы) және дауды отставкадағы судьялардың көмегімен шешу [3]. Жанжалдарды шешудің ең нәтижелі түрі - келіссөздерді қолдану. Келіссөздердің әртүрлі әдістері бар, олардың арасында Фишер мен Юрий бастаған Гарвард ғалымдарының тобы жасаған принципті келіссөздер әдісі ерекшеленеді. Ол «мәселелерді олардың сапалық қасиеттері негізінде, яғни мәселенің мәні негізінде шешуден тұрады, және тараптардың әрқайсысы не істей алатындығы немесе болмайтындығы туралы келісіп қана қоймай, бұл әдіс мүмкіндігінше өзара пайда табуға ұмтылуды қамтамасыз етеді, ал сіздің мүдделеріңіз сәйкес келмесе, сіз тараптардың әрқайсысының таңдауына қарамастан, кейбір әділ нормалармен дәлелденетін нәтижеге жетуіңіз керек». Барлық келіссөздер жақсы дайындалуы керек, себебі қақтығыс неғұрлым қиын болса, ойластырылған келіссөздерді ұйымдастыру сәтсіз шешілуі мүмкін. Келіссөздер процесі әдетте ынтымақтастық процесін талқылаудан басталады. Содан кейін тараптар бір-бірінің тіркелген деректерін тексеруі керек. Келіссөздер стилі жанжалдың шиеленісін, оның түрін, тараптардың күштерінің тепе-теңдігін, олардың мақсаттарын ескере отырып таңдалады. Ол жағдайларға байланысты келіссөздер процесі өзгеруі мүмкін және қатал, жұмсақ, коммерциялық немесе бірлескен болуы мүмкін [9]. Арбитраждың екі түрі бар: 1) міндетті шешімі бар және төрелік. Қарсыласушы тараптар тәуелсіз адамды немесе тәуелсіз тұлғаларды таңдайды, жабық қарсыласу процесі істі тыңдап, түпкілікті және міндетті шешім қабылдайды. Бұл процесс сот процесі сияқты ресми болмауы мүмкін. Тараптардың өздері рәсімді анықтай алады және кез-келген ресми ережелер қолданылатын-қолданылмайтынын шешеді. Егер аралық сот талқылауы алаяқтықсыз немесе басқа ақаусыз жүргізілсе, міндетті күші бар шешімдер сот арқылы сот арқылы шығарылуы керек және шағымдануға жатпайды. 2) қосымша шешімі бар және арбитраж. Процесс тараптар үшін міндетті шешім қабылдаумен аралық сот ісін жүргізу сияқты жүреді, бірақ тәуелсіз тараптың шешімі тек кеңес беру сипатында болады. Тараптар консультативтік шешімді келіспеушіліктерді келіссөздер немесе басқа тәсілдер арқылы шешудің құралы ретінде пайдалануға алдын ала келісе алады [9]. Әр мемлекет қақтығыстарды азайтуға және мінез-құлықтың заңдылығын арттыруға бағытталған шаралар қабылдауы керек. Құқық қорғау, құқық қолдану және құқық қолдану процестерін қиындататын факторларды жою арқылы қақтығыс әлеуетінің өсуін тоқтатуға болады.

Профилактикалық жұмыста тұрақтылықты реттейтін факторлар маңызды. Олардың ішіндегі ең маңыздылары: заңның рөлін арттыру, заң шығарудағы қоғамдық мүдделерді ескеру, заң шығару процесінде консенсус қағидасына қол жеткізу [10]. Сіз тек қақтығыстарды біліп қана қоймай, оларды басқара білуіңіз керек. Құқықтық және конфликтологиялық білім қайшылықты заңды әрекетті жақсы түсінуге, қиын жағдайда дұрыс шешім табуға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Исакова Т. В. Теоретические исследования понятия конфликта интересов в праве//Право. Общество. Государство. 2016. № 11. С. 3–7.
2. Кибанов А. Я., Ворожейкин И. Е., Захаров Д. К., Коновалова В. Г., Конфликтология (учебник) 2009. С. 288.
3. Худойкина Т. В. Применение посредничества как примирительной процедуры при разрешении правовых споров и конфликтов в России. — Социально-политические науки. 2012. № 4. 67–70.
4. Власов Г. Б. Юридическая конфликтология (учебное пособие). 2016. С. 35.
5. Брыжинская Г. В., Палаткина А. С. Влияние психологических факторов личности на возникновение и развитие юридических конфликтов // Социсфера. 2015. № 4. С. 60–62.
6. Борисов Н. А., Брыжинская Г. В. Психология участников правового конфликта // Евразийский научный журнал. 2015. № 6. С.154–156.
7. Брыжинский А. А., Худойкина Т. В. Общие задачи совершенствования негосударственного урегулирования конфликтов в Российской Федерации // Вестник Мордовского университета. 2006. Т. 16. № 1. С. 181–186.
8. Брыжинская Г. В., Палаткина А. С. Влияние психологических факторов личности на возникновение и развитие юридических конфликтов // Социосфера. 2015. № 4. С. 60–62.
9. Кузьмина М. Н. Юридический конфликт: теория и практика разрешения. 2008. С.24–25,
10. Васягина М. М., Захряпин А. В. Факторы предупреждения юридического конфликта // исторические, философские, политические и юридические науки, культурологии и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2015. № 2–2 (52). С. 51–54.

*Қалиев Асылбек Серікұлы, Қайнар Академиясының 1-курс магистранты,
Алматы қаласы.*

*Мусабекова Индира Темирбековна, Қайнар Академиясы,
құқықтану кафедрасының, доценті, заң ғылымының кандидаты,
Алматы қаласы.*

Еуразиялық экономикалық кеден одағының құқықтық қалыптасу аспектілері

Аңдатпа

Н.Назарбаевтың еуразиялық идеясынан бастап, Еуразиялық экономикалық одақтың құрылуы мен қызмет етуіне дейін еуразиялық интеграциялық құрылымның қалыптасу мен құрылу тарихи аспектілері мақалада ашылады. Автормен еуразиялық кеңістікте интеграциялық үдерісінің дамудағы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы мен Еуразиялық экономикалық одақтың маңызын ескеруімен еуразиялық интеграциялық құрылымның құқықтық және институционалдық негіздерін талдау талпынысы қолданылды.

Түйінді сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ; Кедендік одақ; Бірінғай экономикалық кеңестік; Еуразиялық экономикалық комиссия; Кедендік одақ комиссиясы; ЕурАзЭО; еуразиялық интеграция; еуразиялық идея.

Правовые аспекты создания Евразиского Экономического Союза

Аннотация

В статье раскрываются исторические аспекты становления и создания евразийского интеграционного образования – от евразийской идеи Президента Республики Казахстан Нурсултана Абишевича Назарбаева до создания и функционирования Евразийского экономического союза. Автором предпринята попытка проанализировать правовые и институциональные основы создания и функционирования евразийской интеграции, с учетом значения Содружества Независимых Государств и Евразийского экономического сообщества в развитии интеграционных процессов на евразийском пространстве.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз; Таможенный союз; Единое экономическое пространство; Евразийская экономическая комиссия; Комиссия Таможенного союза, ЕврАзЭС; евразийская интеграция; евразийская идея.

Legal aspects of the creation of the Eurasian Economic Union

Abstract

The article describes the historical aspects of the formation and the establishment of the Eurasian integration - from the Eurasian idea of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the establishment and functioning of the Eurasian Economic Union. The author attempts to analyze the legal and institutional framework for the establishment and functioning of the Eurasian integration, taking into account the importance of the Commonwealth of Independent States and the Eurasian Economic Community in the development of integration processes in the Eurasian space.

Keywords: Eurasian Economic Union; the Customs Union; the Common Economic Space; the Eurasian Economic Commission; the Commission of the Customs Union, the EurAsEC, the Eurasian integration Eurasian idea.

Қазақстан Республикасы өз егемендігін ала отыра өзінің алға ұстанған бағыттарын анықтап халықаралық ұйымдар субъектілерінің қатарларын толықтыра білді. Сонымен қатар қазіргі таңда Қазақстан Республикасы осы халықаралық ұйымдарға мүше болып қана қоймай осындай халықаралық ұйымдардың құрылуына да мұрындық болып, олардың жүзеге асуына атсалысып отыр.

Ресей Федерациясының Президенті В. Путиннің өзі Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің отырысында Еуразиялық экономикалық одақ құру идеясы Н. Назарбаевқа тиесілі екендігін атап өткен болатын. Сонымен қатар В. Путин бүгінде еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде 170 миллионнан астам адамнан тұратын ірі аймақтық нарықты құруда екендігіне тоқталды [1].

Е.Қ. Мырзатаев «Әлемнің жаһандану үдерісінде Еуразиялық тұтастықтың қажеттігі, осы кеңістікте интеграциялық үрдістердің өмірлік маңыздылығы, ортақ бірлестіктің қағидаттары мен бағдарламасы туралы идеяны мемлекет президенті Нұрсұлтан Назарбаев тұңғыш рет 1994 жылы Мәскеу мемлекеттік университетінде мәлімдеген еді» деп көрсетеді [2]. Ортақ кедендік аумағымен ерекшеленетін Еуразиялық экономикалық одақ құрудың негізгі Қазақстан тарапынан орын алғандығы және оның Кеңестік одақтың таралуына

байланысты жаңа сауда саттық жолын қарастыру бағытындағы іс шара екендігі белгілі. Осы идеяның Қазақстан Республикасы тарапынан 1994 жылы қозғалғанымен алайда арада қаншама жылдар өткеннен соң ғана осы Еуразиялық экономикалық одақтың дүниеге келуі арасында қаншама құқықтық, ұйымдастырушылық мәселелер талқыланып пысықталған болатын. Осылардың негізгісі құқықтық мәселелерді реттеу болатын. Себебі қандайда бір қоғамдық қатынастар құқықтық реттелуі заңдылық. Осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты құқықтық актілердің Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің барлығын қанағаттандыра бермейтіндігі түсінікті мәселе. Өйткені кімде болса қандайда бір іс-әрекеттердің нәтижесі өздеріне пайдалы болғанын қарастырады.

К.А. Бекашев пен Е.Г. Моисеев 2003 жылдың 23 ақпанында Беларусь Республикасының, Қазақстан Республикасының, Ресей Федерациясының және Украина Республикасының президенттері жаңа экономикалық интеграция кезеңі мен бірыңғай экономикалық аймақ құру үшін қажетті шаралар бойынша келіссөздерді бастауға байланысты сұрақтар қарастырылғанына тоқталады [36. 260]. К.А. Бекашев пен Е.Г. Моисеевтердің пікірлеріне сүйенер болсақ Еуразиялық экономикалық одаққа Украина Республикасының да қосылу ойының болғандығы белгілі болды. Осыған байланысты неліктен Украина Республикасы кедендік одақ құруға басында келісе отырып Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болмағандығы сұрақ ретінде қалады. Осыдан Украина Республикасының Еуразиялық кедендік одаққа мүше болмауы кедендік реттелуге қатысты құқықтық актілердің себебінен деуге негіз бар.

С. Алибеков Еуразиялық экономикалық одақтың халықаралық және ұлттық өлшемдегі екі активтің кірістілігінің арасындағы байланыстарды анықтайтын статикалық өлшемі мен келісіп іс-әрекет жасауына қатысты мәселелерді талдай отырып, «Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) бұрынғы КСРО ыдырағаннан кейін пайда болған мемлекеттердің, ал болашақта мүдделі елдердің, мүмкін әртүрлі шарттармен интеграциясы жөніндегі міндеттерді жүзеге асырудағы объективті қажеттіліктерді шешуге бағытт алған, ЕАЭО-ға мүше болу шарттары (құқықтар мен міндеттер) тиісті шарттан туындайды (2014 ж.) және Одақ оған қосылу үшін ашық» деген пікірін ортаға салады [4, б. 34]. С. Алибековтың пікіріне орай Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдер бір-біріне болашақта мүдделі болу қажеттігі қарастырылады. Сонымен қатар олар алға қойған міндеттерді шешуде бір ізділікті қабылдау қажеттігін атап отыр. Негізінен біз С. Алибековтың атап өткен ойымен келісе отырып Еуразиялық экономикалық одақтың басты мақсаттары бір-біріне болашақта мүдделі және ортақ міндеттерді шешуде бір-біріне көмек беру болып танылуы қажет. Алайда Еуразиялық экономикалық одақты құру және оның жүзеге асырылуына қатысты құқықтық реттелуде осы С. Алибеков атап өткен мақсаттар толығымен қамтылды деуге келмейтін тәрізді. Осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты құқықтық нормаларды қабылдауда бірінші кезекте осындай міндеттер мен бір-біріне көмек көрсету қажеттігі белгілі. Осындай міндеттер мен құқықтарға бір-біріне көмек беру, бірігіп іс-әрекеттер жасау сияқты міндеттермен нақтылануы қажет.

А.В. Зубая, А.В. Граве, И.А. Рожина, Р.В. Терентьевтер Еуразиялық экономикалық аймақтың құрылуы жөніндегі барлық пакет құжаттарға 2010 жылдың желтоқсанында қол қойылып, тараптармен ратификацияланғандығы мен 2012 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енгендігі көрсетеді [5, б. 40]. Сонда Еуразиялық экономикалық одақ құру идеясының 1994 жылы бастау алып, оның құқықтық тұрғыда бекітілуі А.В. Зубая, А.В. Граве, И.А. Рожина, Р.В. Терентьевтердің айтулары бойынша 2010 жылғы келіп отыр. Алайда олардың пікірлеріне сай Еуразиялық экономикалық аймақты құрудағы құқықтық мәселелердің 2010 жылы қабылданғаны мен оның нақты жүзеге асырылуы 2012 жылға дейін созылғанын қарастырады. Осыдан біз Еуразиялық экономикалық аймақтың құрылуында қарастырылатын

сұрақтардың көптігі мен оларды шешудегі біржақты көз қарастардың болмауы Еуразиялық экономикалық аумақ құрудың тым көпке созылуын байқаймыз. Әрине әрбір мемлекет өз мүдделерін қорғауға міндетті болып табылады осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болғысы келетін мемлекеттер өздеріне тиімділігін басты назарға алулары заңдылық. Осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде қабылданатын халықаралық шарттар мен құқықтық актілерді қабылдауда оның мақсаты мен мағынасына қаты назар аудару қажет ақ.

О.Ю. Бакаева Кеден одағына қатысты біраз мәселелерді талқылай келе Кеден одағын құру және оның жұмыс жасаудағы мақсаты мен міндеттері сапалы заң шығарушылық пен қарқынды құқық қолдану жолымен шешілуі мүмкіндігін көрсетеді [6, б. 25]. О.Ю. Бакаеваның ортаға салған пікіріне назар аударып отырып, және оның пікіріне қолдау көрсете келе Кеден одағын құруда бірінші кезекте Кеден счалапсындағы қоғамдық қарым қатынастарды реттейтін құқықтық актілердің сапалы және нәтижелі болуы тиіс. Сондықтан еуразиялық экономикалық одақты құру процесі кезінің тым ұзаққа созылуы кезінде осы құқықтық актілердің қандай да бір одаққа мүше субъектінің мүддесін қорғау бағытының болуы да мүмкін. Осыған орай қазіргі кезде Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты құқықтық актілерді реттілігі мен бағыныштылығын зерттеу қажеттігі туындап отыр. Еуразиялық экономикалық одаққа Қазақстан бастамашы болып қана қоймай оған мүшелікке бірінші болып кіргендігі белгілі. Осыған байланысты Қазақстан мемлекеті осы Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болатын елдер арасында қабылданатын халықаралық шарттар мен осының аясында қабылданатын құқықтық актілерге даяр болды ма деген сұрақ туындайды.

Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттер болып алғашқыда Ресей Федерациясы, Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы қосылған болатын. Еуразиялық экономикалық одақтың мақсаттарының бірі ретінде осы еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдерді тарту және оның аумағын кеңейту болып танылатын. Осыған байланысты бірқатар жұмыстар да атқарылып Тәуелсіздік мемлекеттер достастығына кіретін мемлекеттер арасында осы ұйымға кіруге ынталыларды анықтау шаралары жүзеге асырылды. Соның әсерінен 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Армения Республикасының қосылуы туралы шарт жобасына қол қою туралы ұсынысты Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына енгізу туралы Қазақстан Республикасының Үкіметімен қаулы қабылдана [7]. Еуразиялық экономикалық одақты құрудың бірінші мақсаты әрине тұтынушылардың көбейуі мен тауар айналымы аумағының өсуі болғандықтан Еуразиялық экономикалық аумаққа кіретін елдердің санын арттыру басты мақсат ретінде қалып отырды. Осыған байланысты алға қадамдар ретінде көршілес елдерді Еуразиялық экономикалық одаққа тарту болғандықтан осы еуразиялық экономиткалық одаққа мүше болғысы келетін елдерге тиімді ұсынстар жасау және олардың қойып отырған талаптарына мән бере отырып қабылдау қажеттігі туындады. Әрине бұл өз кезегінде өз мүдделерінің шектелуіне алып келетіндігі ақиқат болғандығымен оған бару үлкен тәуекел ретінде қалды. Осы жерде туындайтын басты мәселе бастағы Еуразиялық экономикалық одақ құрадағы басты мақсат Еуразиялық экономикалық одақты құру емес Қазақстан еліне тиімді жақтарды атап айтқанда Қазақстан халқының әл-ауқатын жақсарту мен экономикалық жағдайын көркейту жақтарын қарастыру керек болатын.

Осы құжаттағы қарастырылғандарға шолу жасай отырып, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болудағы негізгі мақсаттарға келесілердің жататындығын аңғаруға болады:

- одаққа мүше мемлекетер халықтарының әл-ауқатын жақсарту;
- одаққа мүше мемлекеттердің неғұрлым тығыз интеграциясын дамыту;
- одаққа мүше мемлекеттер экономикасының жақындай түсу;
- еуразиялық интеграциялық процесті дамыту.

Армения Республикасының Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартына қосылуы туралы Қазақстан Республикасымен 2014 жылдың желтоқсан айының 24 жұлдызында «2014 жылғы 29 мамырдағы еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Армения Республикасының қосылуы туралы шартты ратификациялау туралы» заң қабылданды [8]. Осы заңның негізінде Армения Республикасы Қазақстан республикасы бойынша Еуразиялық экономикалық одаққа мүше ретінде танылған болып отыр.

Еуразиялық экономикалық одақ жұмысының нәтижесі ретінде Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуы туралы өтінішін де атап өткен жөн. «2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуы туралы шартты, 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуына байланысты 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа және Еуразиялық экономикалық одақтың құқығына кіретін жекелеген халықаралық шарттарға өзгерістер енгізу туралы хаттаманы, содай-ақ 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуына байланысты Қырғыз Республикасының 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартты, Еуразиялық экономикалық одақтың құқығына кіретін жекелеген халықаралық шарттарды және Еуразиялық экономикалық одақ органдарының актілерін қолдану жөніндегі жағдайлар мен өтпелі ережелер туралы хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 2 тамыздағы заңына сай Қырғыз Республикасы Еуразиялық экономикалық одаққа мүше ретінде тартылды [9]. Қырғыз Республикасының Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болып қосылуы Еуразиялық экономикалық одақтың тағы бір жеңісі ретінде қарастырылуға жатады. Себебі Еуразиялық экономикалық одақтың мақсаты да осы өз мүшелерінің санын арттыра отырып тұтынушыларды көбейту. Осы жағдайда жаңа келісім шарттар жасалып, Еуразиялық экономикалық одақты да реттейтін актілердің өзгерулеріне алып келді. Бұл дегеніміз Қырғыз Республикасының одаққа мүше болуы туралы ұсыныстарына келіскені жөнінде мүше елдердің тиісті заңнамаларды қабылдауына алып келеді дегенді білдіреді. Қырғыз Республикасын Еуразиялық экономикалық одаққа мүше ретінде қабылдай отырып оның аумағының кеңейгені мен халқының саны арқандығын көрсетеді. Өз кезегінде бұл алға ұстанған қағидаттардан туындап отыр десек болады.

Қырғыз Республикасының Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болуы өз кезегінде Еуразиялық экономикалық одақ аумағындағы халықтар санын тағы да артып оның саны 182 065 203 құраса. Қазіргі таңда яғни 2021 жылы Еуразиялық экономикалық одақ халқының саны артып, 183 952 788 құрап отыр [10].

Қ. Тоқаев Еуразиялық экономикалық одақты құру идеясы жаңа геэкономикалық шындыққа айнала отырып, әлемдік қауымдастықтардың назарын өздеріне аудартты. Кедендік Одағы аясында Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Беларусь Республикасы бірлесе отырып құрған Кедендік Одаққа Армения Республикасы мен Қырғызстан Республикасының қосылғанын атап өтті [11]. Қ. Тоқаев қазіргі таңда Еуразиялық экономикалық одақтың әлемдік қауымдастықтарға танылғанын және оған мүше елдердің санының артқандығын тілге тиек ете отырып оның алдағы уақытта дамуы мен өсуіне мүмкіндіктің барлығын атап отыр.

Н.Ә. Назарбаев М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде Кеден одағы мемлекеттері арасындағы бірлескен шекаралар біздің елдеріміздің азаматтары кедергісіз кесіп өту үшін, жүктер мен тауарлар, валюта қаржыларын алып өту үшін мөлдір болды. 2009 жылдан бері Қазақстанның Еуразиялық экономикалық кеңістік және Кеден одағы әріптестерімен тауар айналымы 88 пайызға артып, 24,2 миллиард долларға жетті. Біздің Ресей мен Беларуське экспортымыз 63 пайызға өсті, оның ішінде өңделген тауарларды шығару 2 есеге ұлғайғандығына тоқталған болатын [12]. Н. Назарбаевтың М.В. Ломоносов атындағы

Мәскеу мемлекеттік университетінде сөйлеген сөзінен Еуразиялық экономикалық одақтың жағымды жақтары аталып, оның елімізге келтірген пайдасы қарастырылған. Сонда да болса бұны мақтан тұтуға бола бермейді. Сенбебі қазіргі таңдағы ахуалды ескере отырып Қазақстан үшін Еуразиялық экономикалық одақтың берерінен алары мол ма деген де пікірлер қоғамда қалыптасқандығын ескерген жөн.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің отырысында өзі төрағалық жасап бес елдің мүддесін ескере отырып, бірыңғай әрі тұтас экономикалық саясатты қалыптастырудың көп еңбекті талап ететін күрделі жұмыс екенін атап өтті [13, б. 2]. Біз Қ. Тоқаевтың атап өткенінен қазіргі таңда Еуразиялық экономикалық одақ шартына қосылған мемлекеттердің мүдделері толығымен ескерілген және бірыңғай және бір тұтас экономикалық саясаттың орныққанын айтуға келмейді. Осыдан біз Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты заңнамалардың әлі де толық және жан-жақты еместігін көрсетеді. Алда үлкен жұмыстардың күтіп тұрғандығы Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты шешілмей жатқан мәселелерді жеткіліктері екендігін меңзейді. Себебі кейінгі кездері бұқаралық ақпарат құралдарында Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі екі жақты келісімдер бойынша Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдер арасында бірқатар түсінбеушіліктерге қатысты пікір таластардың болғандығы қарастырылды. Осы мәселе де Қазақстан Республикасы Президенті Қ. Тоқаевтың күмәнді баяндамасына арқау болып отыр десек болады.

Омбы қаласында өткен Қазақстан мен Ресейдің өңіраралық ынтымақтастық форумына қатысқан еліміздің сауда министрлігі ресейлік әріптестерін сын тезіне салды. Осы ведомствоның Сыртқы сауда қызметі департаментінің директоры Уасиля Байқадамова екі ел тауарлары арасындағы бәсекелестік әділетті болуы керек екенін алға тартып, негізсіз кедергілерді алып тастауға шақырды: «Ресейдің тағам өнімдері Қазақстанның дүкендерінде самсап тұр. Біздің сүт өнімдеріміз, ет жартылайфабрикаттары, өсімдік майын өндірушілеріміз, тіпті қазақ автопромы да Ресей нарығына шығады. Бірақ, өкінішке қарай, өнім өндірушілеріміз Ресей тұтынушыларына толық қол жеткізе алмай, бірқатар кедергіге тап болып отыр. ЕАЭО-да протекционистік көңіл-күй әлі де күшті», – деді ол. Қазақ жағының талаптары мынадай. Біріншісі – өзара саудаға кедергі келтіретін құқықтық «ақтандақтарды» жою, екіншіден, сауда инфрақұрылымдарын дамыту жұмыстарын бірізге түсіру, сауда көлеміне сәйкес жолдар мен шекара өткелдерін салу.[14]. Осы Уасиля Байқадамованың атап отырғанында қазіргі таңда Ресей тарапынан өзінің ішкі нарығын қорғауда басқа мемлекеттердің импорттарына қандай да бір негіздермен шектеу қойының бар екенді аталып отыр. Бұл дегеніміз Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің өзіндік құқықтарына қарама-қайшылығын білдіреді дегенді көрсетеді. Осыған байланысты бірқатар мәселелер туындап осыған қатысты бірқатар шарттардың қайта қаралуын және олардың әлі де болса жан-жақты қаралып зерттелуін талап етеді.

Қазіргі таңда алдан шығып отырған сұрақтардың біразы осы еуразиялық экономикалық одақтан шығу мәселесі болып отыр. Бұл да болса уақыт талабы болып отыр деуге болады. Бұл сұрақ қалай болар екен деген қоғамда әр тараптағы көз қарастарды қалыптастыруда.

Сауда және интеграция вице-министрі Ж. Күшікова болса одақтан шығуға мәселесі әрине өте шетін амалға жататындығын айта келе, оған ешқандай тыйым немесе шектеу жоқтығына тоқталады. Қазақстан осы ұйымнан шығу қажет деп тапса, еш кедергісіз шыға алатынын атап өтті. Сонымен қатар ол бұндай шешімге келудің еш алғышарты не негізі жоқтығы мен еуразиялық экономикалық одақтың жұмыс жасап жатқанына бар жоғы бес жыл ғана уақыттың өткендігін атай отырып, кез келген интеграциялық процестердің жемістерін көру үшін ұзақ уақытты қажет ететіндігіне тоқталады [15]. Осы Жанель Күшікованың сөзіне назар салар болсақ оның да атап отырғандығында шындық бар. Осындай үлкен Еуразиялық

экономикалық одақтың құрылғанына қазіргі таңда он жылға да толмаған уақыт өтті. Бұл уақытқа қандайда бір жетістіктерге жету мүмкіндігі мен мүмкін емес тігін нақтылау біз үшін орасан зор мәселе. Бұл тарапт арда осы сала ғалымдары мен іс тәжірибе мамандары арасында бір нақты ортақ пікірдің жоқтығы да бізді алаңдатады.

Е. Омарғазы Еуразиялық экономикалық одақ және Дүниежүзілік сауда ұйымы шеңберіндегі біраз мәселелерге тоқтала келе Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты келесідей мағынадағы мәлімдемесін келтіреді. Оның пайымдауынша қазіргі кезде әлемдік тенденциялар мен жаһандық экономикалық дағдарыс әлемнің бірқатар елдерін тығырықтан шығуда бірлесе жұмыстар жасау қажеттілігін тудырды. Осындай қадамдардың әлемде орын алып отырған макроэкономикалық тұрақтылықты сақтау барысында маңызы зор. Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Қырғыз Республикасы, Армения Республикасы, Беларусь Республикасының қатысуымен құрылып отырған Еуразиялық экономикалық одақтың интеграциялық мүмкіншіліктері өте жоғары деуге болады. Алдымен, өзара арзан әрі келісілген жұмыс күшінің қозғалыстары, екіншіден, капиталдың мүше елдер арасында еркін қозғалысы болса, үшіншіден, нарықтардың кемшіл тұстарын өзара толықтыру мақсатында тауар айналымының жүзеге асырылуы да, төртіншіден валютаға байланысты кедергілерді алып тастау мәселелері. Осы тұрғыдан қарағанда, осы көзделген мақсаттарға Еуразиялық экономикалық одақ жетті деуге келмейді әрі ерте [16].

Еуразиялық экономикалық одақ туралы идеяның пайда болуы, жүзеге асуы және дамуы мен жетілуі 1991 жыл мен 2021 жылдар арасын құрап, келесі құқықтық қалыптасу кезеңдерінен тұрады деуге болады:

- тәуелсіз мемлекеттер достастығын құру туралы келісім;
- гуманитарлық және экономикалық саладағы интеграцияны тереңдету туралы келісім шарт;
- Еуразиялық экономикалық қауымдастықты бекіту туралы келісім шарт;
- ортақ кеден аумағын құру және кеден одағын қалыптастыру жөніндегі келісім шарт;
- Еуразиялық экономикалық интеграция туралы келісім шарт;
- Еуразиялық экономикалық одақ туралы келісім шарт;
- Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің қосылуына байланысты шарт;
- Еуразиялық экономикалық одақ туралы халақаралық шартқа тиісті өзгертулер мен толықтыруларды енгізу туралы шарттар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Еуразиялық экономикалық одақ құру идеясы – Н. Назарбаевтың бастамасы – В. Путин // <https://strategy2050.kz/news/9225/>*
2. *Президент Н. Назарбаевтың еуразиялық идеясы және оның дамуы // <https://e-history.kz/kz/first-president/show/12340>*
3. *Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право: учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Проспект, 2015. – 328 с.*
4. *Алибеков С. ЕАЭС в международном и национальном измерениях: ковариационные или синергетические ожидания // Фемида №10/2020. – С. – 30-34.*
5. *Таможенное право: учебник для бакалавров / А.В. Зубач [и др.]; под общ. Ред. А.В. Зубача. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 479 с.*
6. *Таможенное право: учебное пособие / отв. Ред. О.Ю. Бакаева. – 2-е изд., пересмотр. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2016. – 512 с.*
7. *2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Армения Республикасының қосылуы туралы шарт жобасына қол қою туралы ұсынысты Қазақстан*

Республикасы Президентінің қарауына енгізу туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000997>

8. Қазақстан Республикасы 2014 жылдың 24 желтоқсандағы «2014 жылғы 29 мамырдағы еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Армения Республикасының қосылуы туралы шартты ратификациялау туралы» заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000265/links>

9. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 2 тамыздағы «2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуы туралы шартты, 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуына байланысты 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа және Еуразиялық экономикалық одақтың құқығына кіретін жекелеген халықаралық шарттарға өзгерістер енгізу туралы хаттаманы, содай-ақ 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа Қырғыз Республикасының қосылуына байланысты Қырғыз Республикасының 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартты, Еуразиялық экономикалық одақтың құқығына кіретін жекелеген халықаралық шарттарды және Еуразиялық экономикалық одақ органдарының актілерін қолдану жөніндегі жағдайлар мен өтпелі ережелер туралы хаттаманы ратификациялау туралы» заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000346>

10. Евразийский экономический союз // https://ru.wikipedia.org/wiki/Евразийский_экономический_союз#Население

11. ЕАЭО құрылуы – Н. Назарбаевтың еуразиялық интеграция туралы идеясының іске асуы – ҚР сенатының спикері // https://www.inform.kz/kz/eaao-kurylyuy-n-nazarbaevtyn-euraziyalyk-integraciya-turaly-ideyasynyn-iske-asuy-kr-senatynyn-spikeri_a2777773

12. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың М:В: Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде сөйлеген сөзі // https://akorda.kz/kz/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevtyn-mvlomonosov-atyndagy-meskeu-memlekettik-universitetinde-soilegen-sozi

13. ЖЕЭК: Сауда-саттық және экспорт ұлғайып келеді // *Egemen Qazaqstan*. №237 (30216) 13 желтоқсан, дүйсенбі 2021 жыл. – б. 1-2.

14. Еуразиялық экономикалық одақ: түйткіл, түйін және күңкіл // https://nege.kz/news/economy/euraziyalik_ekonomikalik_odak_tuitkil_tuiin_zhane_kunkil_20191111_150014

15. Күшікова Ж. Дәл қазір Еуразиялық экономикалық одақтан шығуға ешқандай негіз жоқ // <https://inbusiness.kz/kz/last/zhanel-kushikova-eaao-dan-shygu-en-akyrghy-amal>

16. Омарғазы Е. Қазақстан ЕАЭО және ДСҰ шеңберіндегі өзгерістерге дайын // https://www.inform.kz/kz/kazakstan-eaao-zhane-dsu-shenberindegi-ozgeristerge-dayyn-e-omargazy_a2826297

Қалиев Асылбек Серікұлы, Қайнар Академиясының 1-курс магистранты,
Алматы қаласы.

Жақсымбетов Бақытжан Пәрмешұлы, Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университеті,
құқықтық пәндер кафедрасының, қаум.профессоры, заң ғылымының кандидаты,
Алматы қаласы.

**Кеден саласына қатысты кеден одағы бойынша заңнамалардың біркелкілігіне
байланысты мәселелер**

Аңдатпа

Мақалада Ресей, Беларусь және Қазақстан Кеден одағының құрылуына және Кеден одағының Кеден кодексінің күшіне енуіне байланысты кедендік реттеуге байланысты проблемалар қарастырылады.

Түйін сөздер: кедендік реттеу, Кеден одағы, кедендік іс.

Вопросы, связанные с единообразием законодательства по Таможенному союзу в отношении таможенной сферы

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы, связанные с таможенным регулированием в связи с созданием Таможенного союза России, Белоруссии и Казахстана и вступлением в силу Таможенного кодекса таможенного союза.

Ключевые слова: таможенное регулирование, Таможенный союз, таможенное дело.

Issues related to the uniformity of legislation on the Customs Union in relation to the customs sphere

Abstract

In article the problems connected with customs regulation in connection with creation of the Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan and coming into force of the Customs Code of the Customs Union are considered.

Key words: customs regulation, Customs Union, customs business.

Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты соңғы уақыттарда қоғамда әртүрлі пікірлер қалыптасуда осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одақтың тиімді қырларымен қатар көлеңкелі тұстары да байқалып, өзара пікір талас тақырыбына айналады. Бұны да қазіргі уақыттағы өмір талабы деуге келерлік. Осыған себеп болып отырған әлемді жайлаған пандемия көптеген елдердің экономикасына орасан зор зардаптарын алып келгені барлығымызға белгілі болды. Сонда да болса әрбір мемлекет осы пандемия кесірінен пайда болған экономикалық ахуалдарды шешуде өз беттерінше шаралар қабылдап өз елдерінің экономикалық жағдайын қорғап, орын алған қиындықтарды шешуде және осы тығырықтан шығар жолдарды өз беттерінше іздестіруде. Осы мәселе Еуразиялық экономикалық одаққа мүше Қазақстан, Ресей, Беларусь, Армения және Қырғызстан мемлекеттерін де айналып өтті деуге келмейді. Әлемді тығырыққа тіреген пандемия мәселесі біздің де елдің осал тұстарын ашып көрсетіп берді. Мемлекет тарапынан елдің экономикасын сақтау қалуда біршама шаралар қабылданғанымен көптеген мәселелер Еуразиялық экономикалық одақ көлемінде шешуді талап еткендіктен, бірінші кезекте экономикаға байланысты мәселелер Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде шешімдерін табылары қажет болып танылады. Осының салдарынан кейінгі кезде Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттер арасында осы Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты өзара даулар мен тартыстар ашықтан ашық талқыланып өз келіспеушіліктерін ашып көрсету белең алуда. Бұл өз кезегінде Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде кедендік реттеулерге қатысты қабылданған халықаралық шарттар мен Еуразиялық экономикалық одақ комиссия шешімдерінің Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің ішкі сұранысы мен талаптарына сай емес па деген сұрақты туындатады. Осыған байланысты қазіргі уақытта бірінші кезекте Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі қабылданған қандайда бір құжаттар осы одаққа мүше

елдердің отандық заңнамалық актілерімен сәйкестендіру арқылы Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарттар мен отандық құқықтық актілерді біркелкілендіру қажеттігі туындап отыр.

Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің арасындағы кейінгі кездегі туындап отырған мәселелердің барлығын Мәскеуде 2019 жылғы 25 қазанда өткен Еуразиялық үкіметаралық кеңес отырысында Қазақстан Республикасының Сауда және интеграция министрі Бақыт Сұлтановтың «Қазақстан шаң қауып отырмайды. Серіктес елдер қолданып отырған қамсыздандыру төлемі және Беларусьтегі арнайы импортер институты секілді ішкі нарықты қорғау шаралары ЕАЭС-тегі ортақ алкоголь нарығын құру мақсатына түбегейлі қайшы келеді», – деген мәлімдемесін жасады [1]. Осы Бақыт Сұлтановтың мәлімдемесінен әлі де болса Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі тауар айналымы толығымен шешілмегендігін аңғартады. Осы айталғаннан кейбір одаққа мүше мемлекеттер өз пайдасына ғана жұмыс жасап отыр ма деген сұрақ қалыптастырады. Сонымен қатар кеңес шеңберінде дәрілерге қатысты да мәселелерді көтеріп, дәрілерді тіркеу куәлдерінің автоматтандырылуын тану, одақ аумағының нарығына қазақ тауарларын экспорттауды жеңілдету, кеден одағы аумағында алкоголь өнімдерінің нарығына одаққа мүше мемлекеттермен тең құқық беруге қатысты мәселелерде талқыланды. Себебі кейінгі кездері одаққа мүше елдер тарапынан Қазақстан өнімдерін саудаға салуға кедергілердің орын алғандығы анықталған болатын.

С.Т. Алибеков, Ж.Т. Успанов, О.Б. Хусаинов Еуразиялық экономикалық одақтың құқығы келесілерден тұратындығын баса айтады:

- Еуразиялық экономикалық одақты құру туралы келісім шарт;
- Одақ шеңберіндегі халықаралық келісім шарттар;
- Одақтың үшінші тараппен жасасқан халықаралық келісім шарттары;
- Келісім шартта және Одақ көлеміндегі халықаралық келісімшарттарда қарастырылған

өкілеттіктер шегінде Жоғарғы үкіметаралық кеңеспен және Еуразиялық экономикалық комиссиясымен қабылданған шешімдер мен өкімдері [2, б. 145]. С.Т. Алибеков, Ж.Т. Успанов, О.Б. Хусаиновтардың қарастырып нақтылап отырған Еуразиялық экономикалық одақтың құқықтық мәртебесін белгілейтін құқықтары отандық заңнамалармен де белгіленген. Алайда осы Еуразиялық экономикалық одақтың құқықтары белгіленген Еуразиялық экономикалық одақты құру туралы келісім шарт, одақ шеңберіндегі халықаралық келісім шарттар, Одақтың үшінші тараппен жасасқан халықаралық келісім шарттары, Еуразиялық экономикалық одақ туралы Келісім шартта және Одақ көлеміндегі халықаралық келісімшарттар, Жоғарғы үкіметаралық кеңеспен және Еуразиялық экономикалық комиссиясымен қабылданған шешімдер мен өкімдер Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінен басымдыққа ие екендігін ескере отырып оларда қарастырылған талаптар мен тәртіптер және Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің құқықтық мәртебесін айқындайтын белгілер отандық заңнамаларда да өз орындарын алулары тиіс және оған қарама қайшылығының болмауы тиіс.

Еуразиялық экономикалық одақтың нақты мақсаты Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің бірлесе отырып, осы одаққа мүше мемлекеттердің құқықтық мәртебесін әрбір мемлекеттің құқықтық актілері қарастырылып бекітілген отандық заңнамалары шегінде болуы қажет ақ алайда іс жүзінде басқаша жайттар орын алып көбіне Ресейдің отандық заңнамаларының басымдыққа ие болып отырғандығы байқалады. Бұл туралы ғалымдардың пікірі осыған келеді десек артық болмас. Атап айтар болсақ, С.Т. Алибеков пен К.С. Абилянманова авторлық және сабақтас құқытары бойынша зерттей келе қазіргі таңда Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің қолданысындағы авторлық құқық және сабақтас құқық саласындағы заңнамалар негізінен Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінен тұрады дегендей пікір қалыптасып отырғандығын қарастырады [3, б. 91]. С.Т.

Алибеков пен К.С. Абильмановатың атап отырғанындай қазіргі кезде Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты қабылданып отырған актілер мен шешімдер және негізгі құжат еуразиялық экономикалық одақ туралы шарттарында белгіленген Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің құқықтық мәртебелері Ресей Федерациясының заңнамалық актілерінен тұрады дегенге келеді. Бұл дегеніміз барлығымыз Ресейдің экономикасына жұмыс жасауда деген пікірді қалыптастырады. Себебі әрбір отындық заңнамалық актілер сол елдің экономикалық ахуалы мен мүмкіндігіне қатысты қабылданып сол елдегі мәселелерді шешуге бағытталуы шарт. Осыдан егер біз Ресейдің құқықтық актілері негізінде қызмет жасар болсақ одна біз сол Ресейдің экономикалық жағдайында қалыптасып олармен тығыз байланыса отырып жұмыс жасауға алып келеді деген ой туындайды және солай болады да. Осыған байланысты қазіргі уақытта бірінші орынға осы Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты халықаралық шарттар Қазақстан Республикасының құқықтық актілеріне біркелкілендірі отырып отандық экономикамызды орнықтыру бағытын ұстануымыз қажет ақ. Осы күндері әлемді өздеріне қаратып отырған Ресей мен Украина Республикалары арасында соғысқа ұласқан шеке тірістердің кесірінен Ресейге әлем бойынша салынып жатқан экономикалық санкциялардың да зардабы мен кесірі Қазақстан Республикасымен қатар осы Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттерді айналып өтпеуде. Оның өзі біздің экономикамыздың Ресейбен байланысып араласып кеткендігінен деуге болады. Осыдан С.Т. Алибеков пен К.С. Абильманованың көрсетіп отырған мәселелері шындыққа жанасып оның қосымша дәлелдеуін қажет етпейді. Авторлық және сбақтастық құқықтарының Азаматтық құқықпен реттетіндігін ескере отырып осы Еуразиялық экономикалық одақ аумағындағы авторлық және сабақтас құқықтарына қатысты мәселелер орын алған жағдайда туындайтын дауларды шешуде Еуразиялық экономикалық одақ Соты осы дауды шешуде Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа сүйене отырып шешетіндігін ескерсек, онда жоғарыда қарастырылған Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартта Ресейдің Азаматтық заңнамасы басымдыққа ие болып отырғандығын көрсетеді. Сонда да болса осы Ресейдің Азаматтық заңнамасымен қатар басқа да құқықтық актілерінің Қазақстан Республикасының Конституциясына қарама қайшылығының болмауы болса болды деп ескеріледі. Алайда таяқтың екі ұшы бар дегендей Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартта белгіленген Еуразиялық экономикалық одаққа мүше ретінде танылатын Қазақстан Республикасының адамдары мен азаматтарының негізгі құқықтық мәртебесімен мемлекеттің құрылымы бекітілген Қазақстан Республикасы Конституциясына қарама қайшы болмағанымен оған сай ма деген сұрақтың қойылуы қажет.

С.А. Агомогомедов болса Кедендік одақ және бірыңғай экономикалық аумақ жағдайында зияткерлік меншік объектілеріне жататын кедендік тауарларға бақылауды жетілдіруде бізбен ұсынылып отырған бағытында келесідей үш топқа бөліп қарастыруға жатады дегендей пікірімен бөліседі: нормативтік-құқықтық; ұйымдастырушылық; техникалық [4, б. 133]. С.А. Агомогомедовтың ұсыныпа отырған заңнамалық актілерді жетілдіру бағытындағы нормативтік-құқықтық; ұйымдастырушылық; техникалық бағыттардың біріншісі ретінде қарастырылатын нормативтік-құқықтық бағытында алға қойылатын талап отандық экономикамызға тиімді және отандық заңнамалық актілерге қарама-қайшы болмағанымен соған сай сол мақсатты ұстанатын құқықтық актілерді ұсынуымыз керек. Осының негізінде қазіргі таңдағы әлемде үлкен мәселеге айналып отырған пандемия мен Ресейге беріліп отырған санкциялар негізінде біздің үлкен үміт артып күткен экономикалық жағдайымыз күр нашарлар кейін қарай кетудеміз. Бұл өз кезегінде Ресейдің басмқа Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдерді өзімен бірге тұңғыыққа тартып бара жатқандығын көрсетеді. Осыған орай қазіргі таңда әрбір Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдер осы тығырықтан шығар жолды тңтауда дұрыс қадамдарға барулары тиіс. Себебі ендігі кезде

экономикамыз қайта қателескендікті көтере алмауы мүмкін. Одан шығу жолы ретінде Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттер Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарттарда белгіленген талаптар мен тәртіпті қайта қарап ортақ тиімді жолдарды іздей отырып оны табулыра тиіс.

3. Гладкая Еуразиялық экономиялық одақ шеңберіндегі тауарлардың ерекше сипаттамасына қатысты туындап отырған өзекті мәселелерді қарастыра келе Ресей Федерациясында жолға қойылған мәселелерді мысалға алып қазіргі таңда Еуразиялық экономикалық қауымдастыққа мүше мемлекеттердің заңнамаларын біркелкілікке түсіру тек қана мүше мемлекеттердің барлығына ортақ алға дамып жетілудің бір ғана жолын ұстанған кезде ғана мүмкіндігін атап өтеді [5, б. 38]. 3. Гладкаяның атап отырғаны да қазіргі таңдағы тығырықтан шығудың бір бағыты десек те болады. Сонда да болса жоғарыда атап өткеніміздей С.Т. Алибеков пен К.С. Абильманованың пікіріне сай Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты мәселелердің барлығы Ресей заңдарымен біркелкілікке келтірілуі мүмкін деген күдікті туындатады. Сондықтан бұл мәселені шешуде әрбір мемлекет өкілдері өз мемлекеттерінің алдығы қойған мақсаттарын ұстана отырып тиімді жақтарды қабылдауы дұрыс. Сонда да болса Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері ресей Федерациясының заңнамалық актілерінің тым алшақты бір-біріне сай келмейді деуге келмес сонда да болса өзара айрмашылықтары барлығын мойындауымыз қажет. Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің заңнамалық актілерін біркелкілендіру барысында осы аталған әрбір елдердің заңнамалық актілері арасындағы айырмашылықтың назардан тыс қалмауы.

А. Дурдыев қазіргі таңдағы тек қана Беларусь Республикасындағы мәселе емес алдағы уақытта әлем бойынша өзекті мәселеге айналғалы тұрған ұлттық азық-түлік қауіпсіздігіне қатысты мәселелерге кеңінен тоқталып, алдағы уақытта осы өзектіліктердің шешілу жолы ретінде агро өндірістік кешен саласындағы сыртқы экономикалық қызметті жетілдіруді, экспорттық мүмкіншіліктерді арттыруды және сауда-саттықтың қарқындылығын көбейтуді ұсынады [6, б.38]. Беларусь Республикасын күтіп отырған азық-түлік қауіпсіздігі бізді де айналып өтпейтіндігі айдан анық. Осыған байланысты А. Дурдыевтың атап отырғанындай Қазақстан Республикасы негізінен аграрлы аймақ екенін ескере отырып осы бағыттағы жұмыстарды жетілдіре отырып, біржақты шешім қабылдау қажеттігі Үкіметтің алдында тұрған үлкен жұмыс. Себебі Қазақстан Республикасымен қатар Ресей Федерациясы да Беларусь Республикасы да аграрлы мемлекеттер қатарында болғандықтан олар да азық түлікке қатысты өздерінің отандарының экономикалық ахуалын ескере отырып шараларп қабылдайтындығы белгілі. Сондықтан Қазақстан мемлекет ішінде осы бағыттаотандық экономикамызға кесірі тимейтіндігімен қатар экономикамыздың өсуіне қажетті шараларды қабылдау міндеттігі жүктеледі. Осы бағытта жұмыс жасайтын Кедендік реттеу саласындағы заңнамалық актілер мен осы салады қызмет атқаратын Кеден органдарының қызметін реттеудің де сырт қалмауы тиіс.

С.Т. Алибеков, Ж.Д. Сатыбалдинов, Д.М. Махмадинов кедендік қызметпен заңнамаға сай жүзеге асырылатын бақылау, фиксальды, құқықтық қорғау сияқты үш бағыттан тұратындығын қарастырады [7, б. 11]. Осы С.Т. Алибеков, Ж.Д. Сатыбалдинов, Д.М. Махмадиновтардың атап отырғанындай кедендік қызметпен айналысатын органдар бірінші кезкеше өздеріне белгіленген өкілеттіктер шегінде құқықтардың қорғалуы мен қамтамасыз етілуін жүзеге асыру барысында бірінші кезекте Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт пен осы шарттың негізінде қабылданатын комиссиялардң шешімдеріне назар аударулары қажет. Сонда да болса олар отандық заңнамалық актілерде белгіленген тәртіп пен талаптардың қаматамасы етілуін бақылауда ұстаулары міндетті. Өйткені біздегі тауар айналымына қатысты мәселелер тек Кеден арқылы тауарларды импорттаулармен қатар Кеден арқылы тауарларды

экспорттау да қарастырылады. Сонымен қатар Отандық заңнамалық актілерде белгіленген отандық кәсіпкерлердің құқықтары мен олардың мүдделерін жан-жақты қорғап оларға тиісті бағытта өз көмектерін де көрсетулері керек. Осыған орай біздің қазіргі таңдағы Кедендік реттеулерді жүзеге асыратын және асырып жүрген Кеден қызметінің өкілеттігі өздеріне белгіленген міндеттерді атқарудағы құқықтары өзара сай ма деген сұрақтар өздігінен туындайды.

Б. Қайрамбаев пен С. Алимбековтер Егеменді Қазақстанның кеден қызметіндегі орын алып отырған мәселелерге тоқтала келе, Еуразиялық экономикалық қауымдастыққа мүше елдердің кедендік құрылымы Армения Республикасында кеден қызметі Армения Республикасының Мемлекеттік кіріс комитетінде болса, Беларусь Республикасында кеден қызметі Беларусь Республикасының бөлек Мемлекеттік кеден комитетіне қараса, Қырғыз Республикасында кеден қызметі Қырғыз Республикасы Үкіметі жанындағы бөлек Мемлекеттік кеден қызметінің құрамында, Ресей Федерациясында кеден қызметі Ресей Федерациясының бөлек Федерациялық кеден қызметіне қараған, ал Қазақстандағы кеден қызметінің Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне қарасты Мемлекеттік кіріс комитетінің құрамында болып тұрғандығын өзектіліктің бірі ретінде қарастырады. Сонымен қатар олар Кеден мемлекеттің бетке ұстары екендігін тілге тиек ете келе мемлекеттік реттеу механизмі үшін кедендік саланың орны мен рөлін анықтау маңыздылығын атап өтеді. [8, б. 18]. Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің Кеден саласын реттейтін органдарының құрылымын кеңінен қарастыра отырып тұжырым жасаған Б. Қайрамбаев пен С. Алимбековтердің пікірінен біз Кедендік реттеуді жүзеге асыратын органның Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне қарасты Мемлекеттік кіріс комитетінің құрамында болғандығы өз кезегінде бұл органның аса маңызға ие еместігін көрсетеді. Бұл дегеніміз Еуразиялық экономикалық одаққа қатысты кедендік реттеу салсындағы қызметтерді жүзеге асыруды жүктеген органның тым көп бағыныштылығы оның үлкен күшті орган ретінде қабылдауға мүмкіндік бермейді. Осыдан біз Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің құқықтық актілерін біркелкілендіру қажеттігін мойындай отырып, осы құқықтық актілерді біркелкілендірумен қатар осы кедендік реттеу саласындағы қызмет атқаратын органдарды да біркелкілендіру қажет деген тұжырым жасауға алып келеді.

Биржалық тауарларды экспортқа жіберу барысында кедендік бағаны анықтау бойынша сот тәжірибесін қорытуда қортудың негізгі мақсаты сот практикасымен таныса отырып, заңнамаларды қолданудың біркелкілігін қалыптастыру бойынша ұсыныстарды даярлау, сот практикасы кезінде құқық қолданудағы кездесетін өзекті мәселелерді анықтау болып танылатындығы қарастырылады. Сонымен қатар қорыту барысында биржалық тауарларды экспортқа жіберу барысында кедендік бағаны анықтау бойынша сот басшылыққа алатын негізгі нормативтік құқықтық актілерге келесілерді жатқызады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» заң күші бар жарлығы (20 шілде 1995 жыл);
- Кеден кодексі (5 сәуір 2003 жыл) [9, б. 67].

Д. Байниязов әлемдік тәжірибе әрбір мемлекеттің жетістікке жете отырып дамуы мен гүлденуінің кепілі ретінде уақыттың талабына сай заңнамалық актілердің өзгертілуі мен жаңаруына мән беру керектігін бірнеше рет көрсетті [10, б. 18].

А. Шогельбаев экономика әлемдік жаһанданудағы экономика кезеңіндегі сыртқы экономикалық қызметтердің маңыздылығы мен мағынасын аша отырып қазіргі таңда сыртқы экономикалық еліміздің әлеуметтік экономикалық дамуына тікелей әсер етуінің өсуіне сай сыртқы экономикалық қызметті жетілдіру қажеттігіне тоқталады [11, б. 44]. Қазақстан Республикасы үшін бірінші кезекте өзінің экономикалық ахуалын дұрыстай отырып оның

әлемнің озық мемлекеттер қатарында болуы үшін әрине бірінші кезекте сыртқы елдердің экономикалық жағдайын ескере отырып сол елдердің тәжірибесіне шолу жасай отырып өзіндік экономикасын А. Шогельбаевтың атап отырғанындай сыртқы экономиканы жетілдіру бағытын ұстанғаны жөн. Қазақстан Республикасы қазіргі таңда тек Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде ғана тауар айналымын жасауда деуге болмайды. Өйткені Қазақстан Республикасы осыған дейін де басқа жақын және алыс шет елдермен сауда саттық жөнінде келісімдерде болып олармен өзара халықаралық шарттарда отырып оның талаптарын бұлжытпай ороындауда. Осыған байланысты Қазақстан үшін бір ғана Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіне бар күшті салмай басқа да елдермен сшауда саттық жасаудағы тиімді тұстарды анықтай отырып өз пайдамызға шешуіміз тиіс. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы егеменді ел ретінде дүние жүзіне танылғандықтан өз шешімдерін де бейтарап өзіміздің халықтың мұқ мұқтажын, құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ететін жолдарды таңдауы құп.

Қазақстан Республикасы үшін экономикалық мәселелерді шешуде әрине отанға инвестицияны тартудың да атқарар рөлінің баршылығын ұмыстпауымыз қажет. Осы Еуразиялық экономикалық одаққа шет елдерден келетін инвестицияларды құқықтық реттеуді зерттей отырып өз пікірін ортаға салып отырған И.В. Буйко Еуразиялық экономикалық қауымдастық ішіндегі инвестициялық қатынастарды реттейтін заңнамалық базаларға шолу жасай отырып, беларус заң шығарушыларына инвестицияға қатысты заңдарға олардың жағдайларын нашарлататын өзгертулерден бас тартуға назар аударуын өтінеді [12, б. 95].

«Соттардың кеден заңнамасын қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 29 қараша 2019 жылғы №7 нормативтік қаулысының екінші тармағында «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының кодексі ұлттық заңнама актісі бола отырып, өз қолданысын Еуразиялық экономикалық одақтың біріңғай кедендік аумағының бөлігі ретінде Қазақстан Республикасына тауарларды әкелуге және оларды Қазақстан Республикасынан шығаруға байланысты құқықтық қатынастарға қолданылады» [13, б. 47].

Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарттан жоғары және өзара қарама-қайшылықтар орын алған жағдайда оның басымдықта болатындығын білдірмейді. Осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт шеңберіндегі орын алатын кедендік мәселелер тек еуразиялық экономикалық одақ туралы шертте белгіленген тәртіпте қаралатындығын жоғарыда біз қарас тырып өткен болатынбыз. Алайда Қазақстан тек еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде ғана кедендік реттеуді жүргізбейтіндігін ескере отырып оның басқа да Еуразиялық экономикалық одаққа мүше емес мемлекеттермен де өзара сауда саттық жөніндегі халықаралық келісім шарттар бойынша кедендік реттеуге қатысты тауар айналымы осы «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының кодексімен реттелгенде басымдыққа ие десек болады. Сонды да болса сол Еуразиялық экономикалық одаққа мүше емес мемлекеттермен өзара жүргізілген халықаралық шарттарда белгіленген тәртіпте болуы тиіс және оның үстемдігінің болатындығы тек Қазақстанмен ратификацияланған халықаралық шарттарға ғана тиесілі болатындығы белгілі.

Жоғарыда қарастырылғандарды негізге ала отырып қазіргі таңда Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт негізіндегі Кеден кодексі, Еуразиялық экономикалық одақ шарты негізіндегі Кеден одағы комиссиясы мен Кедендік одаққа мүше мемлекеттердің қабылдағанг халықаралық шарттарына сай қабылданатын Кеден одағындағы кедендік құқықтық қатынастарға қатысты мәселелерді реттейтін шешімдері, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің Кеден одағы шеңберіндегі кедендік реттеулерге қатысты құқықтық қатынасатрады белгілейтін халықаралық шарттары отандық заңнамалармен біркелкі деген тұжырым жасауға келмейді. Осыған сай бүгінгі күні әлемді жаулағыне Пандемия мен

Ресейдің Украина арасындағы қақтығыс салдарынан Ресейге әлем бойынша салынып жатқан Санкциялардың негізінде Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі бірқатар Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт негізіндегі Кеден кодексін, Еуразиялық экономикалық одақ шарты негізіндегі Кеден одағы комиссиясы мен Кедендік одаққа мүше мемлекеттердің қабылдаған халықаралық шарттарына сай қабылданатын Кеден одағындағы кедендік құқықтық қатынастарға қатысты мәселелерді реттейтін шешімдерін жетілдіру және оларды отындық заңнамалармен біркелкілендіру бағытында өзгертулер мен толықтыруларды қарастыру қажет.

Қазақстан Республикасының экономикалық жағдайын жетілдіруде Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің осы Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде негізгі жұмыстарды атқаратын Кеден органдарының жетілдірілу де басты назарда болуы шарт. Осының негізінде Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің кедендік реттеумен тікелей айналысытаны Кеден органдарының қызметі мекн олардың құрылымын сол Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің органдарымен тең дәрежеде болатындай санатқа көтеру бірінші кезекте болуы қажет. Сондықтан осы Кеден органын Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне қарасты Мемлекеттік кіріс комитетінің құрамынан шығара отырып жеке дара орган ретінде құруды қарастырған дұрыс. Кеден органдарының жұмысын жетілдіруде олардың өкілеттіктерін қайта қарап осы бағытта қосымша өкілеттіктерді беру және сонымен қатар жауаптылықты да күшейтуіміз тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Еуразиялық экономикалық одақ: түйткіл, түйін және кұңкіл // https://nege.kz/news/economy/euraziyalik_ekonomikalik_odak_tuitkil_tuiin_zhane_kunkil_20191111150014*
2. *Алибеков С.Т., Успанов Ж.Т., Хусаинов О.Б. История таможенного дела в Республике Казахстан: учеб. пособие / Алибеков С.Т., Успанов Ж.Т., Хусаинов О.Б. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 186 с.*
3. *Алибеков С.Т., Абильтманова К.С. Интеллектуальная собственность (вопросы законодательства, теория и практика): учеб. пособие / – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. – 247 с.*
4. *Агамогомедов С.А. Таможенный контроль товаров, содержащих объекты интеллектуальной собственности: Монография. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 160 с.*
5. *Гладкая З. Защита бренда в условиях ЕАЭСФ // Фемида №2/2020 С. – 34-38.*
6. *Дурдыев А. Система правового обеспечения национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь // Фемида №8/2020 С. – 34-38.*
7. *Алибеков С.Т., Сатыбалдинов Ж.Д., Махмадинов Д.М. Основы таможенной экспертизы в Республике Казахстан: учеб. пособие / Алибеков С.Т., Сатыбалдинов Ж.Д., Махмадинов Д.М. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 115 с.*
8. *Кайрамбаев Б., Алибеков С. Вопросы таможенной службы суверенного Казахстана // Фемида №10/2021 –С. – 12-18.*
9. *Обобщение судебной практики по определению таможенной стоимости при реализации биржевых товаров на экспорт за 2016-2020 годы // Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан №5/2021 –С. – 67-78.*
10. *Байниязов Д. Взгляд на проблемы законодательства и пути их разрешения с учетом изменений законодательных инициатив // Фемида №4/2021 –С. – 31-33.*
11. *Шогельбаев А. Основные направления внешнеэкономической деятельности // Вестник Казахской Академии труда и социальных отношении. №1 (63)2020 –С. – 41-44.*

12. Буйко И.В. Особенности правового регулирования иностранных инвестиций в Евроазиатском экономическом союзе // Вестник Посвященный научно-практической конференции трансформация социальных институтов в условиях глобальных вызовов современности /под ред. Б.М. Бесбаевой : – Алматы: Центр оперативной печати, 2020. –С. 89-95.

13. «Соттардың кеден заңнамасын қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 29 қараша 2019 жылғы №7 нормативтік қаулысы // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының №11/2019 Бюллетені. –Б. 46-53.

*Мусабекова Индира Темирбековна, кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор КазАДИ имени Л.Б. Гончарова, г. Алматы*

Разработка методологий развития мягких навыков у обучающихся ВУЗов

Аннотация

В настоящей статье автором исследуются различные аспекты разработки методологий развития мягких навыков у обучающихся ВУЗов. Проблема в успешном труде молодого специалиста может заключаться наряду с тем, чтобы применять полученные профессиональные компетенции на практике, но и иметь и использовать высокие надпрофессиональные компетенции. В частности, в данной работе рассматриваются методологии привития обучающимся таких мягких навыков, как культуры деловой речи и мастерства публичных выступлений, а также способности карьерного проектирования как на рынке труда, так и в предпринимательстве. Важным в этом процессе является педагогическое сопровождение привития мягких навыков будущим выпускникам при условии выработки многоаспектных методологий.

Ключевые слова: мягкие навыки, методология, культура деловой речи, мастерство публичных выступлений, способность карьерного проектирования.

ЖОО білім алушыларында жұмсақ дағдыларды дамыту әдістемелерін әзірлеу

Аңдатпа

Осы мақалада автор ЖОО білім алушыларында жұмсақ дағдыларды дамыту әдістемелерін әзірлеудің әртүрлі аспектілерін зерттейді. Жас маманның табысты жұмысындағы проблемасы алынған кәсіби құзыреттерді практикада қолданумен қатар, жоғары кәсіби құзыреттерге ие болу және пайдалану болуы мүмкін. Атап айтқанда, бұл жұмыста білім алушыларға іскерлік сөйлеу мәдениеті және көпшілік алдында сөйлеу шеберлігі сияқты жұмсақ дағдыларды, сондай-ақ еңбек нарығында да, кәсіпкерлікте де мансаптық жобалау қабілеттерін үйрету әдіснамасы қарастырылады. Бұл үдерісте көп аспектілі әдіснамалар әзірленген жағдайда болашақ түлектерге жұмсақ дағдыларды сіңіруді педагогикалық қолдау маңызды болып табылады.

Түйінді сөздер: жұмсақ дағдылар, әдістеме, іскерлік сөйлеу мәдениеті, көпшілік алдында сөйлеу шеберлігі, мансаптық жобалау қабілеті.

Development of methodologies for the development of soft skills in university students

Abstract

In this article, the author examines various aspects of the development of methodologies for the development of soft skills in university students. The problem in the successful work of a young specialist may be not only to apply the acquired professional competencies in practice, but also to have and use high supra-professional competencies. In particular, this paper examines the methodology of instilling in students such soft skills as the culture of business speech and public speaking skills, as well as the ability of career design both in the labor market and in entrepreneurship. Important in this process is the pedagogical support of instilling soft skills to future graduates, provided that multidimensional methodologies are developed.

Key words: soft skills, methodology, business speech culture, public speaking skills, career design ability.

Перед каждым выпускником вуза может встать проблема поиска подходящего места работы и соответствующей адаптации к трудовой деятельности. Показателем качественной профессиональной подготовки в рамках вуза является реагирование ВУЗа на потребности рынка труда. В этом отношении важным представляется разработка в рамках различных образовательных программ свойственных для выпускников данных программ методологий развития у них мягких навыков (soft skills) в процессе обучения.

По мнению А. Э. Цымбалюк и В. О. Виноградовой, «soft skills – это деятельностно важные качества, не зависящие от специфики профессиональной деятельности, но влияющие на ее эффективность, связанные с решением общих профессиональных и метапрофессиональных задач» [1, с. 124].

Как отмечают С.Н. Бацунов, И.И. Дереча, И.М. Кунгурова, Е.В.Слизкова «развитие soft skills – это личный мотив каждого человека и только от него самого зависит, в какой мере его личные качества помогут ему сделать успешную профессиональную карьеру, определить его продуктивность в профессиональной конкурентоспособной среде» [2, с. 205].

В контексте рассматриваемой темы настоящей статьи, важно отметить, что для молодого специалиста представляют ценность не только профессиональные компетенции, но и дополнительные знания и навыки, освоение которых, как правило, не входит в учебные программы вузов. Проблема в успешном труде молодого специалиста может заключаться наряду с тем, чтобы применять полученные профессиональные компетенции на практике, но и иметь и использовать высокие надпрофессиональные компетенции.

Разработка методологий в этом направлении предполагает поэтапное применение методик проведения занятий и разработка развивающих заданий в процессе обучения, уделение на уровне кафедр (факультетов) большого внимания привитию мягких навыков, с учетом специфики дисциплин, преподаваемых педагогами кафедры (факультета).

К примеру, привитие культуры деловой речи и мастерства публичных выступлений предполагает в своей методологии поэтапность приобретения знаний по культуре деловой речи с постепенным усложнением изучаемого материала, организация на практических (семинарских) занятиях конкурсных деловых игр, предполагающих активное использование речи (дебатов, диспутов), выполнение заданий по понятийно-категориальным характеристикам с уклоном на описательную часть понятий и процессов, и на сравнительные анализы, привитие непринужденности при выступлениях перед аудиторией в эмоциональном состоянии без всякой стеснительности. Познавательно-речевая деятельность обучающихся формируется на основе правильного планирования, реализации и совершенствования техник развития деловой речи, пробуждения у них мотивации и интереса к развитию такого рода мягкого навыка.

Методология привития культуры деловой речи и мастерства публичных выступлений заключается:

- в выявлении первоначального реального уровня сформированности культуры деловой речи и способности выступать перед публикой;

- в целенаправленном и систематичном педагогическом воздействии на процесс формирования навыков культуры деловой речи и публичных выступлений;

- в исследовании в ходе ведения занятий обоснованности выбранных методик привития исследуемого мягкого навыка, выработка эффективных подходов для совершенствования данного педагогического процесса;

- в планировании и организации курсов повышения квалификации (дополнительного образования) по культуре речи и публичным выступлениям для обучающихся.

В продолжение исследования проблематики статьи, рассмотрим развитие способности карьерного проектирования, которому, к сожалению, не так часто обращается внимание на уровне педагогической деятельности ВУЗов. Чаще всего такой навык планируется прививать в ходе организации и проведения встреч обучающихся с работодателями, ярмарок трудоустройства и в ходе воспитательных мероприятий, посвященных будущей профессии. Обратим внимание, как правильно выработать методологию привития исследуемого данного мягкого навыка в ходе педагогической деятельности преподавателей разных направлений обучения в рамках одной образовательной программы.

В профессиональном самоопределении обучающихся по их карьерному проектированию очень важно педагогическое сопровождение. Тенденция в образовательной деятельности ВУЗов, сводящаяся к привлечению к педагогической деятельности специалистов с практическим опытом весьма благоприятно сказывается на восприятии обучающимися сфер их будущей профессиональной деятельности и проектировании многих возможностей их карьерного роста, на стимулировании поиска себя как профессионала, на мотивацию к развитию собственной карьеры.

Следующим важным методологическим приемом развития такого мягкого навыка, как способности карьерного проектирования у обучающихся вузов, является разработка преподавателем занятий в ходе преподавания базовых и профильных курсов, лично ориентирующих заданий, деловых игр, встреч, круглых столов и семинаров, оказывающих помощь обучающимся в решении задачи карьерного роста. Задачам привития рассматриваемого мягкого навыка служит также проектирование студентом дополнительного обучения (например, иностранных языков, курсов по развитию определенных качеств, а также параллельного двудипломного обучения), которое обучающийся может реализовать уже в стенах ВУЗа параллельно с профессиональной подготовкой. Именно осознание будущим специалистом перспектив его карьерного роста с учетом необходимости дополнительного обучения позволит ему в полной мере и быстро реализовать свой профессиональный и карьерный потенциал, найти правильный путь в его трудовой реализации.

Немаловажным и особым аспектом в методологии привития способности карьерного проектирования является также предпринимательское образование обучающегося в ходе учебного процесса.

Рассматривая теоретические и методологические основы проектирования и реализации технологии интенсивного бизнес-обучения, автором Н.В. Жадько определяется структура «мягкого» навыка, как «взаимообусловленность и взаимодействие ключевых компонентов: мотивации, контекста, технологий и алгоритмов» [3, с. 7].

Как известно, предпринимательство - одно из важнейших направлений профессиональной деятельности людей, заключающееся в деятельности по учреждению собственного бизнеса и управлению им, организованную на законных основаниях,

направленную на обеспечение создания новых благ и ценностей – производство и продажу товаров, выполнение работ, оказание услуг. Жизнь обязательно потребует от выпускников знания и понимания смысла предпринимательства. Рассматривая данный аспект, следует исходить прежде всего из того, что смыслом предпринимательства является самостоятельное, инициативное, на свой риск и под свою ответственность создание, владение и управление своим бизнесом. Самостоятельность подразумевает обеспечение собственной занятости посредством создания для себя рабочего места и поддержания его в период занятия предпринимательством. Предпринимательская деятельность выпускника охватывает креативную, инновационную, производственную, коммерческую и другие сферы профессиональной активности в конкурентной среде на началах самозанятости. Кроме того, предприниматель формирует и поддерживает рабочие места и несет, соответственно, социальные обязательства перед обществом и государством.

Исходя из этого, методология привития способности карьерного проектирования обучающемуся в свете получения навыков, полезных для того, чтобы стать успешным предпринимателем может охватывать следующие аспекты:

Во-первых, обучая базовым и профилирующим дисциплинам, в учебных программах дисциплин преподавателям необходимо предусматривать темы по способам предпринимательства в свете содержания преподаваемой дисциплины и тех навыков и умений, предусмотренных для получения обучающимися по итогам курса. Это позволит им уже в стенах ВУЗа мыслить более креативно и быть уверенными в их способности брать на себя необходимый риск для достижения успеха.

Во-вторых, преподаватель также может сподвигнуть обучающегося участвовать в конкурсах различного уровня бизнес-проектов (или в стартапах), быть его руководителем, если предусматривается руководитель проекта. Если не предусматривается участие руководителя, то вести работу с обучающимся, помогая ему наставнически.

В-третьих, в рамках образовательной программы ВУЗа, необходимо проводить бизнес-семинары для обучающихся с представителями бизнеса. Это позволит им сформировать знания и навыки ведения бизнеса и определить ниши для их предпринимательства в будущем.

Таким образом, касательно темы данной статьи, следует отметить, что рост требований на современном рынке труда и инновационные тенденции вызывают потребность в повышении заинтересованности обучающихся ВУЗов в успешном профессиональном развитии по завершении их обучения, избежании низкой профессиональной эффективности начинающих специалистов и достижении высокого уровня конкурентоспособности на рынке труда. Важным в этом процессе является педагогическое сопровождение привития как твердых, так и мягких навыков будущим выпускникам. Это, безусловно, возможно при условии выработки определенных методологий развития наряду с твердыми навыками, и мягких навыков обучающихся ВУЗов.

Список использованных источников:

1. Цымбалюк А.Э., Виноградова В.О. Психологическое содержание soft skills.// Ярославский педагогический вестник, 2019, №6 (111), стр. 120-127
2. Бацунов С. Н., Дереча И. И., Кунгурова И. М., Слизкова Е. В. Современные детерминанты развития soft skills. // Концепт. Научно-методический электронный журнал, 2018, № 4, стр. 198-207 /<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-determinanty-razvitiya-soft-skills/viewer>
3. Жадько Н.В. Теоретические и методологические основы проектирования и реализации технологии интенсивного бизнес-обучения Автореферат дисс. на соиск. ученой степени д.п.н., М, 2011, 46 с.

*Байсалова Г.Т.,
кандидат юридических наук, профессор кафедры Право Казахского национального
аграрного исследовательского университета, г. Алматы, Казахстан, e-mail:
gulzira_06041967@mail.ru*

*Төлєнді М.А.
магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Право Казахского
национального аграрного исследовательского университета, г. Алматы, Казахстан, e-mail:
moldir.tolendi@kaznaru.edu.kz*

Административная ответственность за нарушение таможенных правил: закономерности развития административных процессуальных правоотношений

Аннотация

Исследование посвящено проблеме понимания содержания административного процессуального правоотношения. Конструкции административного процессуального правоотношения представлены в виде: а) правомочия и юридические обязанности субъектов административно-процессуального правоотношения; б) реализация задач управления в областях социально-культурной и общественно-политической деятельности органов управления, в) рассмотрение административных дел во внесудебном и в судебном порядке. В статье анализируются мнения ученых относительно сущности административно-процессуальных правоотношений при применении норм административного права, характера правоприменения, его роли в механизме правового регулирования. В исследовании обоснована необходимость разработки новых подходов в системе действующего административного законодательства к проблеме понимания административного процесса и модернизации современной модели отрасли административно-процессуального права. В работе сделаны выводы о об общих тенденциях эволюции административных процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: право, правоотношение, административное процессуальное правоотношение, развитие, закономерности.

Кеден ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік: әкімшілік процедуралық қатынастарды дамыту үлгілері

Аңдатпа

Зерттеу әкімшілік іс жүргізу қатынасының мазмұнын түсіну мәселесіне арналған. Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастың құрылымдары мыналар түрінде беріледі: а) әкімшілік іс жүргізушілік құқықтық қатынас субъектілерінің өкілеттіктері мен заңды міндеттері; б) мемлекеттік органдардың әлеуметтік-мәдени және қоғамдық-саяси қызметі салаларында басқару міндеттерін жүзеге асыру, в) әкімшілік істерді соттан тыс және сот тәртібімен қарау. Мақалада әкімшілік құқықты қолданудағы әкімшілік-процессуалдық құқықтық қатынастардың мәніне, құқық қолданудың сипатына, оның құқықтық реттеу механизміндегі рөліне қатысты ғалымдардың пікірлері талданады. Зерттеу әкімшілік процесті түсіну және әкімшілік іс жүргізу құқығы саласының заманауи моделін жаңғырту мәселесіне қолданыстағы әкімшілік заңнама жүйесінде жаңа тәсілдерді әзірлеу қажеттілігін негіздейді. Жұмыста әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастар эволюциясының жалпы тенденциялары туралы қорытындылар жасалған.

Түйін сөздер: құқық, құқықтық қатынас, әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынас, даму, заңдылықтар.

Administrative responsibility for violation of customs rules: patterns of development of administrative procedural relations

Abstract

The study is devoted to the problem of understanding the content of the administrative procedural relationship. The structures of the administrative procedural legal relationship are presented as: a) the powers and legal obligations of the subjects of the administrative procedural legal relationship; b) implementation of management tasks in the areas of socio-cultural and socio-political activities of government bodies, c) consideration of administrative cases in extrajudicial and judicial procedures. The article analyzes the opinions of scientists regarding the essence of administrative and procedural legal relations in the application of administrative law, the nature of law enforcement, its role in the mechanism of legal regulation. The study substantiates the need to develop new approaches in the system of current administrative legislation to the problem of understanding the administrative process and modernizing the modern model of the branch of administrative procedural law. The paper draws conclusions about the general trends in the evolution of administrative procedural legal relations.

Key words: law, legal relationship, administrative procedural legal relationship, development, patterns.

Административные процессуальные правоотношения в современной доктрине рассматриваются как разновидность правовых отношений, которые представляют собой предусмотренную правовой нормой юридическую связь между конкретными субъектами, обладающими определенными правомочиями и юридическими обязанностями [1, с.64]. Происхождение административных процессуальных правоотношений связано с осуществлением производства по делам об административных правонарушениях. Данные правоотношения возникают между судом, государственными органами (должностными лицами) и лицом, в отношении которого возбуждено дело об административных правонарушениях, другими лицами, участвующими в процессе с момента возбуждения дела, его рассмотрения, вынесения судом, органами (должностными лицами) по нему решения и его исполнения. Вступление лица, совершившего административное правонарушение, других лиц в правоотношения с судом, органами (должностными лицами) регулируются нормами административного процессуального права, действия которых при производстве дел об административных правонарушениях образуют правоотношения, называемые в теории административными процессуальными правоотношениями [2, с.23].

Учитывая плюралистическое формирование современной теории административно-процессуального права, представляется актуальным рассмотрение закономерностей развития административно-процессуальных правоотношений в сфере административной ответственности.

В научной литературе констатируется: административно-процессуальные нормы возникают на основе правовых норм, регулируют многообразные правоотношения, в которые вступают многочисленные участники административного процесса, степень заинтересованности, самостоятельности и активности которых различна. При этом процессуальные нормы являются связующим звеном всей процессуальной деятельности. Административные процессуальные правоотношения обуславливают динамику материальных правоотношений и производны от них. Административно-процессуальные правоотношения имеют специфику в характере состава и выполняют роль своего рода процессуальной «надстройки» над материально-правовым базисом [3, с.6].

Административные процессуальные правоотношения характеризуются следующими признаками:

- носят правовой характер, возникают на основе норм административного или гражданского процессуального права и являются необходимой предпосылкой возникновения процессуальных отношений по конкретному делу;

- имеют волевой характер отношений, которые проявляется индивидуально и сознательно по воле и инициативе конкретных субъектов (лица, совершившего правонарушение, потерпевшего, прокурора, свидетеля и т. д.);

- суд, органы (должностные лица), лицо, привлекаемое к административной ответственности, являются главными и обязательными участниками производства по делам об административных правонарушениях. В отсутствие лица (субъекта состава административного правонарушения), или судьи, органа (должностного лица) производство по делам об административных правонарушениях не может возникнуть;

- носят властный (императивный) характер отношений. Субъекты процессуальных отношений неравноправны, суд как орган государства, обладает большими властными полномочиями по отношению к остальным участникам правоотношений, органам (должностным лицам), лицам, совершившим административное правонарушение, потерпевшего, свидетеля и т.д.;

- имеют строгую морфологическую структуру, представленную совокупностью элементов – субъект, объект, содержание;

- круг субъектов административных процессуальных правоотношений достаточно широк: это многочисленные органы исполнительной власти государства и их должностных лиц, уполномоченные рассматривать дела об административных правонарушениях и налагать по ним взыскания, участники производства по административным делам (граждане, юридические лица), взаимосвязь их прав и обязанностей;

- характеризуются множественностью объектов процессуальных правоотношений, возникающих в связи с рассмотрением и разрешением административных дел по материальным и нематериальным благам (здоровье, собственность, ценности, работа, услуги, информация, интеллектуальная деятельность, нематериальные блага).

Специфика административных правовых отношений проявляется в следующих аспектах:

- их возникновение в особой сфере государственной и общественной жизни - в сфере государственного управления и осуществление их участниками исполнительно-распорядительной деятельности;

- административные правоотношения есть власти отношения, построенные на началах «власть-подчинение»;

- в административных правоотношениях всегда одной из сторон является официальный и полномочный субъект государственной власти;

- в случае нарушения их участниками требований норм административного права виновная сторона несет ответственность непосредственно перед государством в лице его органа, что в значительной мере отличает эти правоотношения от гражданско-правовых.

Общественные отношения, возникшие в сфере управления и превратившиеся под влиянием юридических норм в административно-правовые, делятся на материальные и процессуальные. Они имеют много общего, как и вообще любые другие одноименные материальные и процессуальные правоотношения. Одним из факторов, сближающих эти разновидности отношений, является их управленческий характер, данный признак не только позволяет обособить оба вида административных правоотношений, но и определить область их распространения.

Административные процессуальные правоотношения являются средством применения и реализации административных, гражданских, трудовых, налоговых и других норм права.

Предпосылками возникновения административных процессуальных правоотношений являются, во-первых, нормы административного процессуального права; и, во-вторых, правосубъектность участников административных процессуальных правоотношений (правоспособность и дееспособность) лиц, участвующих в деле.

Нормы административного процессуального права являются наиболее важной предпосылкой возникновения административных процессуальных отношений. Известно, что нормы права - это общеобязательные формально определенные правила поведения индивида, охраняемое от нарушений принудительной силой государства. Нормы административного процессуального права, регулируют отношения участников процесса, их права и обязанности, возникающие в производстве по делам об административных правонарушениях. При этом процессуальные нормы, регулируют особо определенные отношения участников процесса между судом, органами (должностными лицами) с одной стороны и между, лицом, совершившим административное правонарушение, потерпевшим, их защитниками и законными представителями, а также иными участниками с другой. Административным процессуальным нормам, как и нормам других отраслей права присущи общие признаки. Это – принятие норм только государством; их общеобязательность, общий характер; они применяются лишь при рассмотрении административных дел; специфичность применения государственного принуждения по обеспечению своевременного проведения производства по делам об административных правонарушениях и правильного вынесения административных взысканий. Кроме того, процессуальные нормы регламентируют правила должного поведения участников производства. В целях эффективного использования норм административного процессуального права они объединены в процессуальные институты (разделы, главы) в строгом соответствии с последовательностью развития производства.

Административные процессуальные правоотношения - это отношения между участниками процесса и судом, органами (должностными лицами), урегулированные нормами административного процессуального права по поводу производства по делам об административных правонарушениях, принятия по ним решения и его исполнения.

Важное, значение для обоснования сущности административных процессуальных правоотношений имеет выяснение природы правосубъектности участников административных процессуальных отношений. В юридической литературе под правосубъектностью понимается сумма правоспособности, дееспособности и деликтоспособности. Важным, необходимым условием возникновения административных процессуальных правоотношений является административная процессуальная правоспособность. Административная процессуальная правоспособность признается в равной мере за всеми гражданами и организациями, имеющими согласно законодательству РК право на судебную защиту прав, свобод и законных интересов. Административная процессуальная правоспособность – это предоставленная законом возможность субъекта административного производства иметь процессуальные права и исполнять процессуальные обязанности. Правоспособность лиц, участвующих в административном производстве определяется КоАП и соответствующими законодательными актами, определяющими цели и задачи их деятельности (законы о суде, органах исполнительной власти, о государственных служащих, о прокуратуре, адвокатуре и т. д.).

Административная процессуальная правоспособность связана с правоспособностью лица в материальном праве. Она является возможностью процессуальной защиты прав лица. Для того чтобы личными действиями осуществлять процессуальные права и исполнять

процессуальные обязанности, лицо должно обладать также процессуальной дееспособностью. Под административной процессуальной дееспособностью подразумевается способность лица, совершившего административное правонарушение отвечать за свои действия, осуществлять процессуальные права, выполнять процессуальные обязанности в суде, в органах (должностными лицами) и поручать представителю ведение дела в суде.

Административная процессуальная дееспособность юридических лиц в полном объеме возникает с момента регистрации всех необходимых документов в органах юстиции, а в некоторых случаях и получения лицензии на право осуществления определенной деятельности, т.е. совпадает с возникновением административной процессуальной правоспособности

Административная процессуальная дееспособность граждан по общему правилу принадлежит в полном объеме лицу достигшего 16-летнего возраста.

Административные процессуальные правоотношения имеют строгую морфологическую структуру, представленную совокупностью элементов – субъект, объект и содержание.

К субъектам административных процессуальных правоотношений относятся лица, участвующие в производстве по делам об административных правонарушениях. Права и обязанности субъектов как участников административных процессуальных отношений урегулированы законом (главы 4, 9, 35, 38 КоАП).

Субъектами административных процессуальных отношений являются следующие:

- 1) судьи специализированных административных судов;
- 2) судьи районных судов (где отсутствуют специализированные административные суды);
- 3) должностные лица, органов исполнительной власти, исполнительных органов местного самоуправления;
- 4) физические лица (граждане, лица без гражданства, иностранные граждане);
- 5) юридические лица (администрация предприятий и учреждений, общественных объединений и организаций);
- 7) прокурор.

В соответствии со значением роли, объема прав и обязанностей субъектов в регулировании административных процессуальных отношений их можно объединить в следующие группы:

- 1) суд, должностные лица органов исполнительной власти;
- 2) лица, подлежащие административной ответственности;
- 3) иные участники производства по делам об административных правонарушениях.

Субъектами административных процессуальных отношений первой группы являются судьи специализированных административных судов, все районные и приравненные к ним суды (где нет специализированных административных судов), а также, областные суды, Верховный суд РК. Суд (судья) - один из основных субъектов. В отсутствие и без участия суда, как органа правосудия и судопроизводства административные процессуальные правоотношения по отдельным делам не могут возникать, поскольку только судом рассматривается большинство видов административных правонарушений, без суда невозможно разбирательство и разрешение этих дел по существу. Кроме того, лицо, привлеченное к административной ответственности, вправе обратиться в суд о рассмотрении административного дела в отношении его только судом, или же, когда орган (должностное лицо) вынесло постановление (протокол) об административном взыскании, лицо вправе обжаловать это решение, обращаясь непосредственно в суд.

К субъектам процессуальных отношений КоАП относит должностных лиц, государственные органы исполнительной власти. В соответствии со ст.685-735 КоАП к ним относится более 50 органов, уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях.

К субъектам административных процессуальных отношений относятся лица, подлежащие административной ответственности - физические и юридические лица, являющимися субъектами процессуальных правоотношений второй группы, круг которых определен законом. Субъектами рассматриваемой группы являются:

1) физическое вменяемое лицо, достигшее возраста шестнадцати лет;

2) должностные и иные лица, выполняющие управленческие функции в коммерческих структурах, частные нотариусы и адвокаты, при условии совершения административного правонарушения в связи с неисполнением или ненадлежащим исполнением им служебных обязанностей;

3) военнослужащие и находящиеся на военных сборах граждане несут ответственность за административные правонарушения по дисциплинарным уставам;

4) прокуроры, лица рядового и начальствующего состава органов внутренних дел, уголовно – исполнительной системы, сотрудники финансовой полиции и таможенных органов. К указанным лицам, распространяется действие дисциплинарных уставов, или специальных положений о порядке прохождения службы, за нарушение которых, в соответствии с этими уставами, они несут дисциплинарную ответственность, в остальных случаях, вне службы эти лица привлекаются к административной ответственности на общих основаниях;

5) работники железнодорожного, морского, речного транспорта и гражданской авиации, на которых распространяется действие уставов о дисциплине, которые несут в соответствии с уставами дисциплинарную ответственность за совершение ими при исполнении служебных обязанностей административных правонарушений.

б) все юридические лица, за исключением случаев, когда по содержанию норм КоАП они относятся и могут быть отнесены только к юридическим лицам, являющимися субъектами малого или среднего предпринимательства, крупного предпринимательства.

7) иностранцы и лица без гражданства;

8) иностранные юридические лица, их структурные подразделения (филиалы, представительства) иностранных и международных некоммерческих неправительственных объединений.

Третью группу субъектов административных процессуальных отношений составляют иные лица, участвующие в производстве по делам об административных правонарушениях: потерпевший, защитник, представители физического и юридического лица, свидетель, понятой, специалист, эксперт, переводчик, прокурор.

Объектом административных процессуальных правоотношений при производстве дел об административных правонарушениях является материальное выражение правонарушения, т. е. вред или ущерб, причиненный административным правонарушением (проступком), физическому или юридическому лицу по которому суд, орган (должностное лицо), рассматривают и выносят по нему решение о наложении административного взыскания. В общей теории права сложилось понимание объекта административно-процессуального правоотношения: как правило, это то, по поводу чего складываются общественные отношения, урегулированные нормами административного права. Объективация данной дефиниции объекта означает определенные блага – материальные и нематериальные, на которые имеют направленность действия субъектов правоотношения. Практика показывает, что подобные правоотношения возникают на основе множества самых разных поводов. Тем не менее,

представляется возможным проведение условного деления объектов административных процессуальных правоотношений на группы. Прежде всего, объектом административно-процессуальных правоотношений является поведение участников данных правоотношений, так называемый поведенческий аспект субъекта правоотношения, его результат. Во-вторых, к объектам административно-процессуальных правоотношений относятся материальные и нематериальные блага, предметы материального мира, к которым относятся материальные ценности, вещи, а также интеллектуальная собственность.

Анализируя природу административно-процессуальных правоотношений, их содержание, следует отметить их взаимно корреспондирующий характер. Кроме того, важное значение имеет механизм правового регулирования, представляющий собой комплекс логически взаимосвязанных правовых средств воздействия на административно-процессуальные правоотношения [4, с.72]. Важное место в комплексе административно-процессуальных правоотношений занимают нормы административно-деликтного права. На уровне монографического исследования сделан вывод об эффективности качественных норм административно-деликтного права [5, с.329].

Понятие юридического состояния (например, гражданство, брак) имеет в плане административно-процессуальных правоотношений важное самостоятельное значение. Юридическое состояние представляет собой некое обстоятельство, которое существует длительное время непрерывно или периодически и порождает юридические последствия. Например, состояние гражданства представляет собой важный фактор при реализации административно-процессуальных правоотношений, связанных с привлечением к административной ответственности.

Существующие в современной литературе подходы к пониманию содержания административного процессуального правоотношения можно представить в виде следующих конструкций: правомочия и юридические обязанности субъектов административно-процессуального правоотношения; реализация задач управления в областях социально-культурной и общественно-политической деятельности органов управления, рассмотрение административных дел, как во внесудебном, так и в судебном порядке [6, с.39].

В современной доктрине административного права наблюдается плюрализм мнений касательно самой сущности административно-процессуальных правоотношений при применении норм административного права, характера право применения, его роли в механизме правового регулирования. Специфично: в современных исследованиях наблюдается позиция апологетов позиции, противоположной традиционному позитивистскому пониманию право применения [7, с.215].

Наиболее конструктивным является обоснование необходимости разработки новых подходов в системе действующего административного законодательства к проблеме понимания административного процесса и модернизации современной модели отрасли административно-процессуального права [8, с. 21]. Весьма ценным представляется мнение о целесообразности трансформации административного права из области узкой нормативной регуляции и карательных аспектов к «активизации творчески преобразующей роли и обогащению позитивного потенциала административного права в сфере управления» [9, с.21-22].

Развитие административных процессуальных правоотношений сопровождается следующими тенденциями: а) правоотношение возникает по инициативе любой из его сторон, при этом желание или согласие другой стороны не требуется; б) разрешение споров между сторонами административного правоотношения осуществляется как во внесудебном, так и в судебном порядке; в) нарушение административного правоотношения влечет применение к виновной стороне (участнику) мер служебно-дисциплинарного либо административного

принуждения, при этом виновная сторона несет юридическую ответственность не перед другой его стороной, как в гражданском правоотношении, а перед государством в лице уполномоченного органа (должностного лица) исполнительной власти либо судьи.

Список использованной литературы:

1. Жетписбаев Б.А. и др. *Административно-правовые отношения: генезис и эволюция идей: монография.* – Алматы: «Казак университеті», 2014. – 408 с.
2. Жанузакова Л.Т. *Понятие и признаки административно-процессуальных правоотношений // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан.* – 2019. - №1(55).- С.21-27
3. Костенников М.В. — *К вопросу о некоторых актуальных проблемах административного права // ВВ: Административное право и практика администрирования.* – 2013. – № 4. – С. 71 - 95.
4. Лупарев Е.Б. *Административное право: в 10 т. Т. 2: Административные правоотношения.* – М.: Издательство НП «Евразийская академия административных наук», 2013. – 232 с.
5. Минашкин, А. В. *Административно-процессуальное законодательство Российской Федерации: понятие, источники, система: автореф. дисс. к.ю.н.* - М., 2003. - 27 с.
6. Нугманова Э.А. *Содержание административных процессуальных правоотношений // Право и государство.* – 2013. - №2(59) – С.36-41.
7. Нурмашев У.У., Нуржанов Д.А., Богатырева Л.Б. *Административный процесс. Краткий курс. Учебное пособие.* – Алматы, 2011. – 223 с.
8. *Модернизация административного законодательства (цели, задачи, принципы и актуальные направления) : монография / А.М. Абакирова, М.А. Абдыраев, Г.А. Василевич [и др.]; отв. ред. А.Ф. Ноздрачев.* — М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : ИНФРА-М, 2018. – 496 с.
9. *Рогачева О.С. Эффективность норм административно-деликтного права: монография / О. С. Рогачева; Воронежский государственный университет.* – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2011 – 356 с.

Богатырева Л.Б.

заведующая кафедрой Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, Республика Казахстан, Алматы, e-mail: lida110@inbox.ru

Механизм административно-правового регулирования организации системы здравоохранения

Аннотация

В исследовании проанализированы общественные отношения в сфере здравоохранения, проблемы их административно-правового регулирования в различные периоды становления данных отношений. Предметом исследования являются источниковедческая и нормативно-правовая база здравоохранения Республики Казахстан. Исследование проблемы осуществлено на основе анализа исторической ретроспективы развития медицинского права, определены перспективы развития данной отрасли права. В статье сформулированы положения, развивающие современные представления о сущности административно-правового регулирования системы здравоохранения. Особое внимание уделяется исследованию общетеоретических и политико-правовых аспектов развития законодательства, регулирующего систему здравоохранения, его места и роли в жизни общества и функциональных проявлений в реальной государственно-правовой действительности

Республики Казахстан. Современные представления о проблемах государственного управления здравоохранением основаны на необходимости решения проблемы улучшения потенциала государства в области общественного здравоохранения.

Ключевые слова: охрана здоровья, здравоохранение, правовое регулирование, административно-правовое регулирование, механизм правового регулирования.

Аннотация

Зерттеуде денсаулық сақтау саласындағы қоғамдық қатынастар, осы қатынастардың қалыптасуының әртүрлі кезеңдеріндегі оларды әкімшілік-құқықтық реттеу мәселелері талданады. Зерттеу тақырыбы Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау саласындағы деректану және нормативтік-құқықтық база болып табылады. Мәселені зерттеу медициналық құқық дамуының тарихи ретроспективасын талдау негізінде жүргізіліп, құқықтың осы саласының даму перспективалары анықталды. Мақалада денсаулық сақтау жүйесін әкімшілік-құқықтық реттеудің мәні туралы заманауи идеяларды дамытатын ережелер тұжырымдалған. Денсаулық сақтау жүйесін реттейтін заңнаманың дамуының жалпы теориялық және саяси-құқықтық аспектілерін, оның қоғамдағы орны мен рөлін және Қазақстан Республикасының нақты мемлекеттік-құқықтық шындықтағы функционалдық көріністерін зерттеуге ерекше назар аударылады. Қоғамдық денсаулық сақтауды басқару проблемалары туралы заманауи идеялар мемлекеттің денсаулық сақтау саласындағы әлеуетін арттыру мәселесін шешу қажеттілігіне негізделген.

Түйін сөздер: денсаулықты қорғау, денсаулық сақтау, құқықтық реттеу, әкімшілік-құқықтық реттеу, құқықтық реттеу механизмі.

Abstract

The study analyzes public relations in the healthcare sector, the problems of their administrative and legal regulation in various periods of the formation of these relations. The subject of the study is the source study and regulatory framework for healthcare in the Republic of Kazakhstan. The study of the problem was carried out on the basis of an analysis of the historical retrospective of the development of medical law, and the prospects for the development of this branch of law were determined. The article formulates provisions that develop modern ideas about the essence of the administrative and legal regulation of the healthcare system. Particular attention is paid to the study of general theoretical and political and legal aspects of the development of legislation regulating the healthcare system, its place and role in society and functional manifestations in the real state-legal reality of the Republic of Kazakhstan. Modern ideas about the problems of public health management are based on the need to solve the problem of improving the potential of the state in the field of public health.

Key words: health care, healthcare, legal regulation, administrative and legal regulation, mechanism of legal regulation.

Государственное регулирование здравоохранения представляет собой часть государственного управления и является его важнейшей функцией, призванной обеспечить эффективную правовую регламентацию общественных отношений в сфере охраны здоровья граждан. Диапазон административно-правового регулирования широк и многоаспектен: формирование и организация деятельности системы органов, осуществляющих реализацию государственной политики в области здравоохранения, финансирование системы здравоохранения, всестороннее и инновационное развитие рынка медицинских и фармацевтических услуг, организация государственного контроля, постоянная модернизация

нормативной правовой базы здравоохранения. Реализация управленческих функций реализуется в разных направлениях: при оказании медицинской помощи, осуществлении профилактических мер, проведении санитарно-эпидемиологических мероприятий, координации деятельности всех субъектов здравоохранительного права, реализации образовательных программ и программ повышения квалификации и других.

Структура системы субъектов административно-правового регулирования здравоохранения представляет собой соподчиненную по объему и характеру компетенции совокупность органов государственного управления, деятельность которых обусловлена системообразующими взаимосвязями. Критерии объема и характера компетенции определяют уровень компетенции каждого структурного элемента всей системы органов государственного управления, позволяют выявить особенности структурных связей, направлены как на обеспечение функций управления всеми частями государственного аппарата, так и на исключение дублирования полномочий.

Парадигму единой системы органов государственного управления возможно условно подразделить на 3 взаимосвязанных уровня: а) органы общей компетенции, б) органы отраслевой компетенции, в) органы межотраслевой компетенции.

Органы общей компетенции – Президент Республики Казахстан, Правительство, местные исполнительные органы – наделены полномочиями по разработке и реализации государственной политики в области здравоохранения, которая наравне с основными задачами предусматривает функции по обеспечению деятельности функционально и организационно подчиненных субъектов.

Органы отраслевой компетенции позиционируются в двух направлениях: (1) органы централизованного управления иными отраслями, наделенные функционалом реализации вопросов организации здравоохранения в подчиненной сфере деятельности – Министерство внутренних дел, Министерство обороны, Комитет национальной безопасности; (2) органы централизованного управления иными отраслями, выполняющие в сфере здравоохранения отраслевые обеспечительные и вспомогательные функции – Министерство просвещения, Министерство науки и высшего образования, Министерство труда и социальной защиты, Министерство информации и общественного развития, Министерство культуры и спорта.

Органы межотраслевой компетенции относительно системы здравоохранения можно подразделить на: (1) органы непосредственного межотраслевого управления – Министерство здравоохранения и (2) органы межотраслевого управления иными сферами, осуществляющие в данной сфере функции межотраслевого значения – Министерство по чрезвычайным ситуациям, Министерство экологии, геологии и природных ресурсов, Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности.

Административно-правовые отношения можно объединить в самую многочисленную группу в сфере здравоохранения по регулированию вопросов охраны здоровья населения. Специфику административно-правовых отношений в юридической литературе обуславливают следующими обстоятельствами: сферой их возникновения (механизмом функционирования исполнительной власти); спецификой административно-правового регулирования (императивностью и односторонностью волеизъявления субъектов управления); содержанием административно-правовых норм, т.е. их юридической базой. В специфике административно-правовых отношений выделяются основные элементы правоотношений: 1) обязанности и права сторон этих отношений всегда связаны с исполнительной и распорядительной деятельностью государства, с государственным и муниципальным управлением; 2) одной из сторон этих отношений всегда выступает субъект административной власти (орган государственного управления, должностное лицо, наделенное государственно-властными полномочиями, общественные объединения); 3) данные отношения чаще всего возникают по

инициативе одной из сторон, в случае нарушения административно-правовой нормы, нарушитель несет ответственность перед государством; 4) разрешение споров между сторонами, как правило, осуществляется в административном порядке [1]. В контексте данного исследования целесообразно рассматривать особенности административно-правовых отношений в сфере здравоохранения при оказании медицинской помощи в условиях пандемии инфекционных заболеваний, проведении санитарно-гигиенических и противоэпидемических мероприятий, карантинных мер, профилактике особо опасных инфекций, обеспечения биологической безопасности, реализации мер по социальной защите медицинских работников.

В механизме административно-правового регулирования организации системы здравоохранения основополагающим является критерий качества как объект конституционных гарантий прав человека на охрану здоровья. Соответствие Конституции всех нормативно-правовых актов, регулирующих общественные в сфере здравоохранения, есть обязательное условие обеспечения их качества. Определение человека, его жизни, прав и свобод высшими ценностями государства в Основном законе (ст.1 Конституции Республики Казахстан) закладывает фундамент правового режима здравоохранения, его целеполагания и функционирования. Статья 29 Конституции Республики Казахстан регламентирует гарантии права граждан на охрану здоровья: конституционные положения о праве граждан на охрану здоровья, о праве получения бесплатно гарантированного объема медицинской помощи, о праве получения платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой на основаниях и в порядке, установленных законом, возлагают на государство в лице его органов конституционную обязанность обеспечить реализацию указанного права, а также включают в структуру субъективного права на охрану здоровья правомочие гражданина требовать от уполномоченных государственных органов исполнения данной юридической обязанности, состоящей в широком смысле в оказании медицинской помощи. В соответствии с нормами Конституции государственные органы и их должностные лица, наделенные полномочиями принимать достаточные меры для реализации прав и свобод личности на основе механизма административно-правового регулирования здравоохранения - комплекса правовых и институциональных мер, направленных на нормативное закрепление и организационно-структурное обеспечение исполнения внутренней функции государства по охране здоровья граждан. Нормативные правовые акты в области управления здравоохранением призваны развивать потенциал содержащихся в конституционных нормах и положениях императивных велений в отраслевых правоотношениях.

Основу организационно-структурного обеспечения административно-правового регулирования здравоохранения составляют нормы Конституции, закрепляющие правовое положение Президента Республики Казахстан, в том числе полномочия в области государственного управления; компетенцию Правительства Республики Казахстан по обеспечению проведения государственной политики в области здравоохранения; основы административно-правового статуса органов местного управления и самоуправления. В соответствии с нормами статьи 31 Конституции Республики Казахстан государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека; сокрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом. Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения (статья 39), а также в условиях военного и чрезвычайного положения [2].

За годы государственного суверенитета Республики Казахстан система здравоохранения республики модифицировалась в ипостаси трех моделей: бюджетной, бюджетно-страховой, программно-бюджетной с элементами платной медицины на всех этапах реконструкции системы здравоохранения. За этот период были внедрены новые методы диагностики, лечения, реабилитации различных заболеваний, что свидетельствует о дальнейших перспективах развития системы здравоохранения, основой которого является нормативно-правовая база, регулирующая правоотношения в области медицины.

Конституция Республики Казахстан, принятая 30 августа 1995 года регламентирует гарантии права граждан на охрану здоровья (статья 29). Конституционные положения, гарантирующие это важнейшее из прав человека, развиваются в системе действующего законодательства о здравоохранении.

19 мая 1997 года в Республике Казахстан принят Закон от № 111-І «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан» - по сути обновленная и улучшенная версия своего предшественника. Новшествами являются расширение прав граждан при получении медико-санитарной помощи, предоставление возможности свободного выбора специалистов и медицинской организации; законодательное закрепление таких понятий как гарантированный объем бесплатной медицинской помощи (ГОБМП), медицинская реабилитация, эвтаназия; регуляция оказания медицинской помощи больным по таким видам заболеваний как СПИД, алкоголизм и наркомания, туберкулез; выделение специальной главы о правах и обязанностях государственных и частных медицинских организаций [3].

На смену закону Республики Казахстан от 19 мая 1997 года № 111-І «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан» пришел Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 170-ІІІ «Об охране здоровья граждан», в котором был исключен пункт об обязательном медицинском страховании, с сохранением положения о добровольном медицинском страховании. Впервые в содержании специального закона заложено положение о презумпции согласия как важной составляющей правовой регламентации трансплантологии. Кроме того, в законе регламентированы положения о регулировании процедур научных исследований, клинических испытаний [4].

Общественные отношения в сфере здравоохранения кроме закона «Об охране здоровья граждан» регулировались пакетом законов о профилактике и лечении ВИЧ-инфекции и СПИД, о психиатрической помощи, о принудительном лечении граждан, больных туберкулезом, о медико-социальной реабилитации лиц, больных наркоманией, о профилактике и ограничении табакокурения, о санитарно-эпидемиологическом благополучии населения, о системе здравоохранения, о лекарственных средствах, о репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления, о донорстве крови и его компонентов, а также большим количеством подзаконных актов.

В начале 2000-х годов были разработаны проекты двух государственных программ в сфере здравоохранения - Государственная программа реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005–2010 годы и Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2011–2015 годы «Саламатты Қазақстан». Данные программы были акцентированы на оптимизации стационарной помощи и развитии первичной медико-санитарной помощи [5].

В рамках реализации Государственной программы реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005-2010 год приоритетными направлениями выступили первичная медико-санитарная помощь охрана здоровья материнства и детства, в результате чего было зафиксировано снижение материнской и младенческой смертности. В рамках Госпрограммы модернизированы методы диагностики, лечения и реабилитации основных социально значимых заболеваний: сердечно-сосудистых заболеваний,

онкопатологии, туберкулеза, ВИЧ. В результате предпринятых мер смертность от сердечно-сосудистых заболеваний была снижена с 535,5 в 2005 году до 406,4 на 100 тыс. населения в 2010 году. Также на тот период вакцинацией против 19 инфекционных заболеваний были охвачены порядка 5 миллионов человек в год.

Поиск адекватной запросам общества национальной модели системы здравоохранения охватывает всю эпоху независимого Казахстана. 13 сентября 2004 году в Казахстане был дан старт Государственной программе реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005-2010 годы, в процессе реализации которой принят Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 года № 193-IV ЗРК [6], который объединил 12 законов, регулировавших общественные отношения в сфере здравоохранения. Кодекс как результат систематизации законодательства в области здравоохранения представляет собой первый кодифицированный акт в сфере охраны здоровья, не имеющий аналогов на постсоветском пространстве. Принятие кодекса можно расценивать как прорыв в деле приведения национального законодательства в соответствие с международными стандартами, а также фактор, способствующий повышению качества медицинских услуг.

Благодаря принятию в 2009 году Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», вопросы законодательного регулирования охраны здоровья населения были подняты на более высокий уровень, поскольку данный Кодекс вобрал в себя все наработки прошлого в области медицинского права и является полным нормативно-правовым документом, регулирующим медицинскую деятельность в настоящее время [7].

Период развития здравоохранения Республики Казахстан до 2010 года характеризуется попытками имплементации международных стандартов в медицинской сфере в национальное законодательство. В число важнейших вопросов вошли установление минимальных стандартов гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (ГОБМП); снижение материнской и младенческой смертности, реформирование службы первичной медико-санитарной помощи; внедрение Единой национальной системы здравоохранения (ЕНСЗ), целью которой является создание системы здравоохранения Республики Казахстан, основанной на принципах свободного выбора пациентом врача и медицинской организации, формирования конкурентной среды и транспарентности процесса оказания медицинских услуг и т.д. [8]. В дальнейшем в процессе реализации Государственной программы здравоохранения «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 гг. система здравоохранения была значительно модернизирована, внедрен комплекс современных механизмов, осуществлен ряд структурных преобразований [9]. Эти направления развития здравоохранения последовательно освещены в Государственной программе «Денсаулық» на 2016-2019 годы [10]. Создание современной и эффективной системы здравоохранения провозглашено в числе основных целей Стратегии развития Казахстана до 2050 года.

Реализация государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 годы продемонстрировала развитие тенденций прошлого периода, а именно таких направлений, как профилактика, диагностика и лечение основных социально значимых заболеваний, а также развитие Единой национальной системы здравоохранения, путем разработки электронных услуг для населения, которые предоставляются через информационно-познавательный веб-портал здравоохранения [11].

Отличительной чертой реализации Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы является повышение оперативности оказания экстренной медико-спасательной помощи, результатом чего стало снижение показателя летальных случаев в результате ДТП на дорогах в зоне оказания.

Развитие системы здравоохранения Казахстана на законодательном уровне осуществляется путем обновления законов. В свете реализации Послания Президента Республики Казахстан «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» 7 июля 2020 года Парламентом Республики Казахстан принят новый Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», также закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам здравоохранения». Редакция Кодекса направлена на урегулирование общественных вопросов по следующим направлениям:

- улучшение здоровья граждан за счет интенсивного развития общественного здравоохранения и ПМСП. Таким образом, основным направлением является профилактика заболеваний, управление хроническими заболеваниями, персонифицированная, геномная медицина;

- продолжение развития солидарного финансового обеспечения здравоохранения;
- развитие профессионализма и мотивации медицинского персонала;
- развитие медицинской науки;
- цифровизация медицины;
- дополнение мер ответственности отказа от профилактических прививок.

Кодекс затрагивает 6 основных направлений - общественное здоровье, образование и наука, санитарно-медицинская помощь, кадровая политика, фармацевтическая деятельность и цифровое здравоохранение. Новеллы по каждому направлению кодекса затронули вопросы общественного здоровья, с акцентом на укрепление здоровья путем профилактики заболеваний. Ориентируясь на мировые стандарты, теперь граждане обязаны заботиться о своем здоровье, проходить скрининги, получать профилактические прививки. Регламентированы нормы по охране психического здоровья, профилактике суицидального поведения и зависимостей, вызванных психоактивными веществами, а также азартными играми; нормы по вовлечению родителей и педагогов в охрану здоровья воспитанников и школьников с проведением образовательных и разъяснительных мероприятий; нормы по предоставлению подросткам и молодежи конфиденциальной комплексной помощи.

В целях совершенствования образовательной деятельности предусматривается внедрение непрерывной интегрированной модели обучения и независимой оценки обучающихся и профессиональной подготовленности выпускников в соответствии с требованиями Всемирной федерации медицинского образования. Также предусматриваются нормы, направленные на совершенствование научной деятельности.

По направлению цифрового здравоохранения предполагается проведение мероприятий по обеспечению сохранности и защите персональных медицинских данных пациентов, в том числе предусматривающие конкретизацию порядка использования персональных и деперсонифицированных данных, а также ответственность за корректность и полноту ввода данных.

Новое видение в тексте кодекса обрело понятие врачебной ошибки – отныне законодательно закреплена новая дефиниция – медицинский инцидент, преимуществом которой стало разграничение преступного и непроступного характера действий. Самостоятельные главы кодекса регламентируют вопросы лицензирования и уведомления.

В условиях пандемии коронавирусной инфекции законодательство оказалось неспособным адекватно ответить на вызовы, национальная система здравоохранения остро нуждалась в применении актов мягкого права. Не в последнюю очередь, это касается вопросов обеспечения гарантий социальной защиты медицинских работников. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 4 апреля 2020 года № КР ДСМ-28/2020 «О некоторых вопросах финансовой поддержки работников системы здравоохранения,

задействованных в противоэпидемических мероприятиях в рамках борьбы с коронавирусом COVID-19» регламентировал правила установления надбавок к заработной плате работников системы здравоохранения, задействованных в борьбе с пандемией [12]. Впоследствии Правила утратили силу приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 11 октября 2021 года № ҚР-ДСМ -102.

Административно-правовое регулирование в области здравоохранения представляет собой процесс применения правового инструментария системы органов государственного управления. Государственные органы, наделенные полномочиями государственно-властного характера, осуществляют менеджмент на основе использования комплекса правовых средств, включающих законодательные и правоприменительные акты. Данные органы государственного управления представляют собой иерархичную систему и призваны осуществлять функции по определению и обеспечению проведения государственной политики в области охраны здоровья граждан. В условиях пандемии инфекционных болезней актуализируется применение органами государственного управления системы обеспечительных правовых средств государственного контроля и надзора.

Современная ситуация в области здравоохранения в Республике Казахстан показывает, что административно-правовое регулирование отрасли нуждается в модернизации правового механизма обеспечения качества медицинской помощи и организационной оптимизации в кризисных ситуациях, в особенности таких, как периоды пандемии инфекционных болезней.

Список литературы

1. Арингазина А., Гулис Г., Аллегранте Д.П. Вызовы и приоритеты общественного здравоохранения для Казахстана // URL: <https://cajgh.pitt.edu/ojs/index.php/cajgh/article/view/30/47>
2. Джураев А.Х. Правовые отношения в области охраны здоровья граждан как объект государственного управления: автореф. дисс. ... к.ю.н. – Челябинск, 2005. – 26 с.
3. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
4. Республика Казахстан. Законы. Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: закон от 19.05.1997 № 111-І/РК. Законы // Закон.кз - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>
5. Республика Казахстан. Законы. Об охране здоровья граждан [Электронный ресурс]: закон от 07.08.2006 № 170-ІІІ/РК. Законы// Закон.кз - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>
6. Кацага А. Казахстан. Обзор системы здравоохранения. Системы здравоохранения: время перемен. Том 14, №4 / Кульжанов М., Karanikolos M., Rechel B. - М. : ВОЗ, 2012. - 125 с.
7. «О здоровье народа и системе здравоохранения»: Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-ІV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26 декабря 2019 года (вводится в действие с 01.01.2020)) URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30479065
8. Садыков Т.У. Анализ реализации государственной программы реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005-2010 годы за 2010 год / Мырзахмет М.К. // Теоретическая экономика. 2012. №2 (8). // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>
9. Аканов А.А., Камалиев М.А. Система здравоохранения Республики Казахстан: современное состояние, проблемы, перспективы // Социальные аспекты здоровья населения. - 2010. - №3. // URL: <http://vestnik.mednet.ru/content/view/215/30/lang,ru/>

10. Государственная программа развития здравоохранения «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 гг.: утв. Указом Президента Республики Казахстан 29 ноября 2010 года, №1113 // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30861087#pos=15;-27

11. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы: утв. Указом Президента Республики Казахстан 15 января 2016 года, №176 // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34835941#pos=1;-81.

12. Кенжебаева И.Б. О реализации Государственной Программы развития здравоохранения Республики Казахстан "Саламатты Қазақстан" на 2011-2015 г.г. / Умарова Г.А. // Медицинский журнал Западного Казахстана. 2015. №2 (46). // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>

13. «О некоторых вопросах финансовой поддержки работников системы здравоохранения, задействованных в противоэпидемических мероприятиях в рамках борьбы с коронавирусом COVID-19» Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 4 апреля 2020 года № ҚР ДСМ-28/2020. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 4 апреля 2020 года № 20304. Утратил силу приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 11 октября 2021 года № ҚР-ДСМ -102. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020304>

Айдарбеков Б.А.,

лектор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: batyrkhan.aidarbekov@mail.ru

Кемелбай А.,

ассистент кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Abylay.kemelbay@mail.ru

Юридические обязанности личности в системе Конституции

Аннотация

Юридические обязанности личности являются разновидностью правовых социальных норм. Каждый член общества имеет юридические обязанности, важнейшие из юридических обязанностей закрепляются в конституциях государств. Цель статьи определить общее (теоретическое) и специфическое в конституционных обязанностях личности. Рассмотрены различные теоретические подходы к определению понятия «юридическая обязанность личности» и к обоснованию значения юридических обязанностей личности для государства, общества, граждан. Выявлены общие черты всех юридических обязанностей личности. Обоснован вывод о том, что конституционным обязанностям свойственны все характерные черты юридических обязанностей, они обладают также специфическими чертами, обусловленными юридическими свойствами конституции: имеют всеобщий характер; являются базовыми для всех иных юридических обязанностей; обеспечивают возможность создания и существования в обществе и государстве порядка, основанного на праве; являются одним из условий существования государства.

Ключевые слова: личность, право, конституция, правовое регулирование, юридические обязанности, конституционные обязанности.

Аңдатпа

Жеке тұлғаның құқықтық міндеттері құқықтық әлеуметтік нормалардың бір түрі болып табылады. Қоғамның әрбір мүшесінің құқықтық міндеттері болады, құқықтық міндеттердің ең маңыздысы мемлекеттердің конституцияларында бекітілген. Мақаланың мақсаты – жеке тұлғаның конституциялық міндеттеріндегі жалпы (теориялық) және ерекшелікті анықтау. «Тұлғаның құқықтық міндеттемесі» түсінігін анықтауға және жеке тұлғаның мемлекет, қоғам, азаматтар үшін құқықтық міндеттерінің маңызын негіздеуге әртүрлі теориялық тәсілдер қарастырылған. Жеке тұлғаның барлық құқықтық міндеттерінің ортақ белгілері ашылады. Қорытындыда конституциялық міндеттер құқықтық міндеттердің барлық сипатты белгілерімен сипатталады, оларда конституцияның құқықтық қасиеттеріне байланысты өзіндік белгілері де бар: олар жалпыға бірдей; барлық басқа заңды міндеттемелер үшін негізгі болып табылады; қоғамда және мемлекетте құқыққа негізделген тәртіптің құрылуы мен өмір сүру мүмкіндігін қамтамасыз ету; мемлекеттің өмір сүруінің шарттарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: тұлға, құқық, конституция, құқықтық реттеу, құқықтық міндеттер, конституциялық міндеттер..

Abstract

The legal obligations of the individual are a kind of legal social norms. Each member of society has legal obligations, the most important of the legal obligations are enshrined in the constitutions of states. The purpose of the article is to determine the general (theoretical) and specific in the constitutional duties of the individual. Various theoretical approaches to the definition of the concept of "legal obligation of the individual" and to the substantiation of the significance of the legal obligations of the individual for the state, society, citizens are considered. The common features of all legal obligations of the individual are revealed. The conclusion is substantiated that constitutional duties are characterized by all the characteristic features of legal duties, they also have specific features due to the legal properties of the constitution: they are universal; are basic to all other legal obligations; ensure the possibility of creation and existence in society and the state of an order based on law; are one of the conditions for the existence of the state.

Key words: personality, law, constitution, legal regulation, legal obligations, constitutional obligations.

Правовой статус человека, независимо от его обязанностей, не может быть определен только на основании категорий его основных прав и свобод. Общество и государство налагают на человека множество обязанностей, среди которых можно выделить наиболее важные. В начале этой главы мы обсудили проблему классификации прав и свобод личности и выбрали наиболее важные из них. Среди них - конституционные права и свободы личности (индивидуальные конституционные права и свободы). Международной нормой для этой категории прав и свобод будут индивидуальные права и свободы, закрепленные в основных международно-правовых документах. Той же предпосылки следует придерживаться при рассмотрении индивидуальных обязательств.

В литературе существует мнение, что долг считается *необходимостью для* правильного поведения. Для нас важнее определить основное понятие долга, приведенное выше для целей данного исследования. «Конституционные обязанности личности - это лишь небольшая часть юридических обязанностей человека, живущего в государственно организованном обществе, но часть самая важная. Конституционным обязанностям свойственны все вышеперечисленные характерные черты юридических обязанностей личности; кроме этих черт, естественно, они обладают также специфическими чертами, обусловленными юридическими свойствами конституции. Основные обязанности личности имеют всеобщий характер; являются базовыми

для всех иных юридических обязанностей; обеспечивают возможность создания и существования в обществе и государстве порядка, основанного на праве; являются одним из условий существования государства» [1, с. 69].

Обоснованно считать основополагающими обязательства личности, изложенные в Конституции, типовом варианте Всеобщей декларации прав человека и международных пактах. Международные документы содержат минимальные обязательства личности. Так, согласно Всеобщей декларации прав человека, это требования морали, общественного порядка и общего благосостояния в демократическом обществе (ст. 29, п. 2), а согласно Пакту - поощрение и соблюдение прав, изложенных в этих документах. Конституция Казахстана прямо не устанавливает эти обязательства и передает их содержание через другие обязательства (например, обязательство соблюдать Конституцию и законы республики).

Следует отметить, что у человека и гражданина нет другой обязанности, кроме общей обязанности подчиняться конституции и законам (т.е. подчиняться закону). Идея естественных и неотъемлемых прав человека, как было научно доказано, основана на том, что при установлении конституционной государственной власти люди отдают этой власти часть своей естественной свободы и обещают подчиняться ей в этом объеме. Остальная часть свободы состоит из самых основных прав, которые не могут быть отчуждены. Исходя из этого, «существует только одна абстрактная обязанность, которую необходимо выполнять, - определенная обязанность, предписанная законом» [2, с. 39].

Конституции всех без исключения демократических государств не содержат отдельной главы с нормами об обязанностях граждан. В названии главы также не упоминается, что она подтверждает правовой статус личности. Такой подход объясняется тем, что, как указывает исследователь, конституционное провозглашение прав и свобод человека и гражданина является центральной и самостоятельной функцией Конституции [3, с. 185-186]. Предположительно, законодатель произвольно включил эти и другие конкретные обязанности в Конституцию в соответствии с потребностями времени, чтобы подчеркнуть их особую социальную значимость в конкретный период. Поэтому неоправданно указывать здесь только общую обязанность соблюдать Конституцию и законы, а также уважать права и свободы других людей. Разумеется, основные обязанности, закрепленные в Конституции, представляют собой синтез наиболее остро выраженных требований, в выполнении которых проявляется ответственность человека перед обществом, ответственность гражданина перед государством, правильное отношение гражданина к интересам государства и граждан и его активное участие в защите этих интересов [3, с.224]. Мы считаем, что включение в Конституцию конкретных обязанностей личности, даже если они установлены произвольно, может значительно повысить нравственный уровень этих важнейших требований. Как отмечалось еще в советское время, юридические обязанности «не позволяют человеку нравственно опускаться, они устанавливают предел, за которым он не может нравственно опускаться. Обязательства - это способ поддержания человечности человека» [4, с.111].

Конституция 1995 года ввела ряд новых обязанностей для граждан Казахстана. К ним относятся охрана исторического и культурного наследия, содержание памятников истории и культуры, охрана природы и природных ресурсов (статьи 37 и 38). Все эти изменения в списках и должностных инструкциях должны быть должным образом признаны. Если сравнить этот вопрос с изменениями в действующей Конституции Казахстана по сравнению со старой, то можно сделать вывод, что некоторые конституционные права были урезаны, объем других прав сокращен, и в то же время расширен перечень конституционных обязанностей. Это объясняется тем, что новая Конституция Казахстана уточняет перечень и содержание конституционных прав и обязанностей личности, приближая их к сегодняшним реалиям. В этом смысле право на свободу труда, предусмотренное новой Конституцией Казахстана,

является более реалистичным правом.

Следует отметить, что данный механизм, несмотря на свою эффективность, все же объективно нуждается в совершенствовании. Ведь чем меньше возможностей для злоупотреблений и произвола, тем больше люди могут чувствовать себя юридически свободными, поскольку без надежных гарантий прав, свобод и обязанностей человека и гражданина невозможно ни предотвратить их нарушения, ни пресечь попытки других отрицать или ограничивать их. Однако вместо поспешной реакции или априорного пересмотра существующих систем обеспечения и защиты прав человека следует довольствоваться внедрением тех систем, которые доказали свою эффективность на протяжении многих лет. В этой связи следует приветствовать и поддержать идею о предоставлении прокурору права обращаться в Конституционный совет для признания неконституционным, а значит, неисполнимым, любого закона или иного нормативного акта, нарушающего права и свободы человека и гражданина, закрепленные в Конституции. Необходимость этого нововведения неоднократно подчеркивалась многими учеными и практиками. Согласно статье 1 Конституции Республики Казахстан, прокуратура принимает меры по устранению нарушений закона, опротестованию законов и иных правовых актов, противоречащих Конституции и законам республики. Однако в Конституции не предусмотрен механизм реализации этого очень важного права, нет органа для принесения протестов, нет процедуры их внесения и рассмотрения. Такая ситуация является серьезным препятствием для осуществления функций прокурора. Суды имеют право, согласно статье 78 Основного закона, направлять законы и иные нормативные правовые акты, нарушающие права и свободы граждан, в Конституционный Совет для признания их неконституционными, но этого явно недостаточно. Общее количество обращений и их соотношение не способствуют обеспечению легитимности Конституции в стране и не позволяют более адекватно использовать потенциал Совета как специализированного государственного института для обеспечения верховенства Конституции в стране.

Предоставление прокурорам права обращаться в Комиссию конституционного контроля для признания неконституционными законов, нарушающих права и свободы человека и гражданина, не только сделает механизм реализации основных прав и свобод личности более эффективным, но и укрепит законность Конституции и верховенство права в целом.

С 19 марта 2020 года город Алматы находится на карантине из-за вспышки коронавируса. В некоторых случаях в истории власти принимали подобные меры.

Был опубликован документ, содержащий полный перечень новых правил продленного карантинного режима в Алматы.

В обращении к общественности, опубликованном на сайте Генеральной прокуратуры, заместитель Генерального прокурора Дембаев призывает граждан понять эти меры, соблюдать законные требования Министерства здравоохранения и Министерства внутренних дел, а также сотрудничать в выявлении и профилактике инфекции.

Прокурор напомнил, что в связи с пандемией коронавируса президент Казахстана подписал указ о введении чрезвычайного положения на всей территории страны с 16 марта по 15 апреля 2020 года.

Существует несколько руководящих принципов и сроков. Невыполнение влечет за собой административную ответственность (статья 476 коллективного договора: штраф в размере 10 МСК или лишение свободы на 15 суток).

Невыполнение законного требования представителя власти в условиях чрезвычайного положения является уголовным преступлением (статья 379 Уголовного кодекса - штраф от 2 000 МСК до двух лет лишения свободы).

Согласно статье 90 Закона о здравоохранении и системе здравоохранения, граждане должны проходить обследование и лечение по просьбе медицинского работника.

Следует обратить внимание на необходимость разработки научной и образовательной базы для управления страной в условиях чрезвычайных ситуаций, экономических кризисов и введения чрезвычайных ситуаций в рамках новых социально-экономических отношений, а также на необходимость улучшения того, как страна готовится и планирует эффективный выход из чрезвычайных ситуаций, и того, как все институты координируют свою деятельность в чрезвычайных ситуациях.

В системе общественных отношений, в которой признается и гарантируется примат подлинных прав и свобод человека и верховенство демократической конституции над государственной властью, все субъекты права нуждаются, даже в крайних случаях, в активной политической воле государства по обеспечению демократического конституционного порядка. Только тогда государство предстает как институт, который действует в рамках закона и ограничивает себя им. Для достижения конечной цели законности мы вносим некоторые дополнительные предложения по пересмотру действующего чрезвычайного законодательства.

Закон о чрезвычайном положении Республики Корея устанавливает общие рамки для ограничения конституционных прав и свобод, но не предусматривает, что права и свободы человека и гражданина, которые предоставляются всем субъектам правового оборота, не могут быть ограничены ни при каких обстоятельствах, даже во время введения чрезвычайного положения.

Поскольку одной из целей режима чрезвычайного положения является обеспечение безопасности граждан и защита конституционного строя, в законе о чрезвычайном положении в стране должно быть четко указано, что применение чрезвычайных мер не должно подрывать демократические основы общества и гарантированные Конституцией права человека, гражданские свободы и свободы.

Поскольку содержание закона РК О чрезвычайных ситуациях призвано служить интересам личности, общества и государства, считаем, что в закон необходимо внести следующие дополнения: «Граждане имеют право сопротивляться угнетению, когда их права и свободы не могут быть защищены, в случае угнетения со стороны государства, в случае действий, исключающих демократические институты из общественной жизни».

Анализ проблем человека и гражданина, которые могут возникнуть в случае пандемической чрезвычайной ситуации, позволяет сделать некоторые выводы для предотвращения и разрешения подобных конфликтов. Реализация и защита одних прав и свобод человека и гражданина должна сопровождаться реализацией других правовых норм, положительно влияющих на содержание этих прав. Например, конституционный принцип равенства всех людей перед законом не всегда соблюдается некоторыми людьми, которые открыто или скрыто выступают на публике. Человек - существо социальное, и его разум вполне способен распознать важные условия для того, чтобы оставаться в лоне того или иного общества. Однако интересы отдельных социальных групп под прикрытием искусственно созданных «иммунитетов» противоречат интересам всей народной массы. Заметим, что в Соединенных Штатах, самом национальном государстве, ни сенатор, ни президент не имеют политических привилегий.

Примеры нашей действительности оказывают негативное влияние на факторы формирования личности и, как следствие, на социальную среду. Слабость демократических традиций в казахстанском обществе, его инертность, отсутствие стабильного общественного единства в условиях глобальных изменений, приведших к опасным деструктивным тенденциям, не предлагают вариантов методов социального реформирования. Пока только государство обладает необходимым влиянием для снятия напряженности, вызванной

стремительным ростом социального неравенства в период пандемии. В отдельных ситуациях могут усиливаться племенные и парохияльные тенденции и возникать конфликты между людьми с чувством справедливости и без него. Мелкие социальные трения, возникающие время от времени, могут привести к кризисной ситуации в некоторых частях страны. Поэтому, на наш взгляд, для законного развития общества необходима неременная поддержка базовых нравственных ценностей всеми членами нашего общего дома - многонационального государства Казахстан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

7. Кордуба С.Б. Теоретические аспекты конституционных обязанностей личности // Известия Саратовского университета. Серия Экономика. Управление. Право. – 2015. – №2. – С.51-59.
8. Конституция Российской Федерации: Проблемный комментарий/Отв. ред. В.А. Четвернин. М, 1997. - 702 с.
9. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М.: Юристъ, 2019. - 480 с.
10. Экимов А.И. Интересы и право в социалистическом обществе. Л., 1984.- 254 с.

М.Т. Бейсенбаева¹, А.Е.Бекенова²

¹ С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті з.ғ.к., қауымд.профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

² С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университетінің 5 курс студенті, Алматы қ.

Қазақстан Республикасындағы фармацевтика саласының құқықтық реттелуі

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы фармацевтика саласының қалыптасуы мен дамуының алғышарттары, заңнаманы талдау негізінде фармацевтикалық нарық пен фармацевтикалық қызметтің құқықтық реттелу мәселелері қаралды. Фармацевтикалық нарықтың дамуына инвестициялық ахуалдың әсері мен отандық дәрілік заттардың өндірісінің артырылуының қажеттілігіне назар аударылды.

Түйін сөздер: құқықтық реттеу, фармацевтика саласы, нарық, фармацевтикалық қызмет

Аннотация

В статье рассмотрены предпосылки становления и развития фармацевтической отрасли в Казахстане, вопросы правового регулирования фармацевтического рынка и фармацевтической деятельности на основе анализа законодательства. Обращено внимание на влияние инвестиционного климата на развитие фармацевтического рынка и необходимость увеличения производства отечественных лекарственных средств.

Ключевые слова: правовое регулирование, фармацевтическая отрасль, рынок, фармацевтическая деятельность

Abstract

The article considered the prerequisites for the formation and development of the pharmaceutical industry in Kazakhstan, the issues of legal regulation of the pharmaceutical market and pharmaceutical activities based on the analysis of legislation. Attention was paid to the impact of

the investment climate on the development of the pharmaceutical market and the need to increase the production of domestic medicines.

Key words: legal regulation, pharmaceutical industry, market, pharmaceutical activities

Кіріспе

Фармацевтикалық көмек тұжырымдамасын қалыптастырудың бастауы ежелгі дәуірде жатыр және оның бастауы Египеттің фармаки (аудармасы - "емдеу немесе қауіпсіздік") және грек фармаконынан (аудармада - "дәрі") шыққан. Дәл осы семантикалық жүктеме дәрі-дәрмектерді қолдану негізінде халықтың денсаулығын қорғауға байланысты қызметті анықтайтын тамырлы терминдерді - фарманы немесе фармаконы көрсетеді.

Фармацевтикалық көмек жүйесінің айрықша белгілері:

қарым - қатынастың жаңа түрі - "терапевтік қарым-қатынас" тізбегінде дәрігер - фармацевтикалық қызметкер-пациент;

жоғары фармацевтикалық білімі бар маманның емдеу процесін басқаруға қатысуы, атап айтқанда: қажетті дәрілік препараттарды таңдауды негіздеу, пациенттерге кеңес беру және оқыту, дәрілік терапия нәтижелерін мониторингтеу және бағалау;

оңтайлы экономикалық шығындармен клиникалық нәтижелерге қол жеткізу;

дәрілік препараттарды тарату жүйесін жетілдіру (сапаны толық Басқару, әлеуметтік фармация және т. б.);

халық үшін дәрілік препараттар туралы ақпаратты оңтайландыру (затбелгілердегі мазмұн, тұтынушылар үшін ақпаратта).

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) анықтамасына сәйкес, фармацевтикалық көмек дегеніміз-көп деңгейлі Денсаулық сақтау жүйесінің бірінші буыны ретінде дәріханада пациентпен және жұртшылықпен қарым-қатынас жасау тәжірибесінің философиясы. Бұл қарым-қатынастың принциптері 1196 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ассамблеясы бекіткен тиісті дәріхана тәжірибесі тұжырымдамасының негізі болып табылады.

Алғаш рет "фармацевтикалық көмек" ұғымы (ағылш.- фармацевтикалық күтім) XX ғасырдың 70-ші жылдарының басында шетелде қолданыла бастады. ауруханалар мен клиникалардағы фармацевтер қызметінің мазмұнын сипаттау.

Сол кезде фармацевтикалық көмек пациенттің өмір сүру сапасын жақсарту үшін фармакотерапияны қамтамасыз ету жүйесін түсінді, өйткені әрбір клиникалық немесе ауруханалық фармацевт дәрігермен бірге адам денсаулығы үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы керек еді.

Фармацевтикалық көмек тек фармакотерапияны ғана емес, сонымен қатар курсты немесе басқа препаратты жеке тағайындауға байланысты барлық мәселелерді шешуді де қамтыды.

Болашақта фармацевтикалық көмек тұжырымдамасы аурухана (госпиталь) секторында ғана емес, дәріхана ұйымдарына да таралды және дәстүрлі дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудің баламасы ретінде қарастырыла бастады.

Фармацевтикалық көмек-бұл біріншіден, халықты және әр адамды дәріхана ассортиментінің барлық тауарларымен қамтамасыз ету, екіншіден, медициналық персоналға және жекелеген азаматтарға ең тиімді және қауіпсіз дәрілік заттарды және дәріхана ассортиментінің басқа да заттарын таңдау, оларды сақтау, пайдалану тәсілдері мәселелері бойынша ғылыми-консультациялық қызметтер көрсету, сатып алу тәртібі және т. б.

Фармацевтикалық көмектің осы моделінің басты ерекшелігі оның дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуге ғана емес, сонымен бірге жалпы дәрілік заттардың (ДЗ) айналым саласына да баламасы болып табылады. Сонымен қатар, Тұжырымдама тұтынушылардың әртүрлі топтарын дәрілік препараттармен ғана емес, сонымен қатар фармацевтикалық ұйымдар сататын басқа да

тауарлармен, сондай-ақ фармацевтикалық қызмет көрсетудің логикалық жалғасы болып табылатын қызметтермен сапалы қамтамасыз ету мәселесін қозғайды.

Дәрілік заттардың айналысы-әзірледі, зерттеуді, өндіруді, дайындауды, сақтауды, орауды, тасымалдауды, мемлекеттік тіркеуді, стандарттауды және сапаны бақылауды, сатуды, таңбалауды, жарнамалауды, ДЗ қолдануды, жарамсыз болып қалған немесе жарамдылық мерзімі өткен дәрілік заттарды жоюды және ДЗ айналысы саласындағы өзге де әрекеттерді қамтитын қызметтің жалпыланған ұғымы.

Фармацевтикалық қызметті-көтерме сауда кәсіпорындары мен дәріхана мекемелері ДЗ айналысы саласында, оның ішінде көтерме және бөлшек сауда, ДЗ дайындау саласында жүзеге асырады.

Халыққа дәрілік көмекті ұйымдастыру саласындағы мемлекеттік саясат қағидаттарда жүзеге асырылады:

қауіпсіз, тиімді және сапалы дәрілік заттарды алуға қол жеткізуді қамтамасыз ету жолымен азаматтардың дәрілік көмекке құқығын іске асыру үшін кепілдіктер жасау;

ҚР азаматтарының жекелеген санаттарына тегін немесе жеңілдікті дәрілік көмек көрсету; нысаналы Мемлекеттік бағдарламалар базасында дәрілік көмекті ұйымдастыру міндеттерін кешенді шешу;

жаңа қауіпсіз, тиімді және сапалы дәрілік заттарды іздестіру мақсатында ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру;

фармацевтикалық қызметті мемлекеттік бақылау;

дәрілік заттарды өндіруді, импортты, экспортты және өткізуді лицензиялау.

Нәтижелер және талқылау

Азаматтарға медициналық көмек көрсетуде құқықтық реттеуге кіретін қоғамдық қатынастардың пәнін анықтау үшін «медициналық қызмет» түсінігінің мәнін ашу қажет. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 1-бабында медициналық қызметке келесідей түсінік берілген: «Медициналық қызмет — жоғары немесе орта кәсіптік медициналық білім алған жеке тұлғалардың, сондай-ақ заңды тұлғалардың азаматтардың денсаулығын сақтауға бағытталған кәсіптік қызметі». Ал медициналық көмекке «Халықтың денсаулығын сақтауға және қалпына келтіруге, сондай-ақ емделмейтін аурулардың ауыр белгілерін жеңілдетуге бағытталған медициналық қызметтер көрсетудің дәрілік көмекті қамтитын кешені» деген түсінік берілген [2]. Дәл осы құқықтық нормада фармацевтикалық қызметке де анықтама берілген. Оған сәйкес фармацевтикалық қызмет дегеніміз — дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды өндіру, дайындау, көтерме және бөлшек саудада өткізу бойынша денсаулық сақтау саласында жүзеге асырылатын, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды сатып алумен (иеленумен), сақтаумен, әкелумен, әкетумен, тасымалдаумен, сапасын бақылаумен, ресімдеумен, бөлумен, пайдаланумен және жоюмен, сондай-ақ олардың қауіпсіздігін, сапасы мен тиімділігін қамтамасыз етумен байланысты қызмет [2].

«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодекстің 37-бабында медициналық қызметтің мынадай түрлері көрсетілген: медициналық көмек; зертханалық диагностика; патологиялық-анатомиялық диагностика; қан мен оның компоненттерін дайындау саласындағы қызмет; халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығы саласындағы қызмет; қоғамдық денсаулықты сақтау саласындағы қызмет; денсаулық сақтау саласындағы білім беру қызметі мен ғылыми қызмет; денсаулық сақтау саласындағы сараптама. Көріп отырғанымыздай, медициналық көмекті заң шығарушы медициналық қызмет түріне жатқызған. Аталған Кодексте медициналық қызметпен қатар, медициналық көмектің

келесі түрлерін бөледі: алғашқы көмек; дәрігерге дейінгі медициналық көмек; білікті медициналық көмек; мамандандырылған медициналық көмек; жоғары технологиялық медициналық көрсетілетін қызмет; медициналық-әлеуметтік көмек [2].

Ал Кодекстің 44-бабында медициналық көмекті ұсынудың 7 нысанын көрсетеді: 1) амбулаториялық-емханалық көмек: алғашқы медициналық-санитариялық көмек; консультациялық-диагностикалық көмек; 2) стационарлық көмек; 3) стационарды алмастыратын көмек; 4) жедел медициналық көмек; 5) санитариялық авиация; 6) төтенше жағдайлар кезіндегі медициналық көмек; 7) дәстүрлі медицина, халық медицинасы (емшілік) [2].

Келтірілген тізім түпкілікті болып табылады, тиісінше медициналық қызметтің мазмұнын құрайтын және азаматтардың денсаулығын сақтауға бағытталған өзге де қызмет түрлері медициналық қызметке жатқызылмайды. Жоғарыда айтылғандай, медициналық көмек медициналық қызметтің құрамдас бөлігі болып табылады, алайда фармацевтикалық қызмет шеңберінде іске асырылмайды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының фармацевтика саласында қайта ұйымдастыру, оны нарықтық экономика жағдайларына бейімдеу процесі жүзеге асырылуда. Дәрілік заттардың, медициналық мақсаттағы бұйымдар мен медициналық техниканың сапасын, сондай-ақ олардың жарнамасын тіркеу, сертификаттау, бақылауды қамтамасыз ету жөніндегі қызмет ретке келтірілген. Ұлттық ақпараттық дәрілік орталық құрылды. Бюджет есебінен сатып алынатын дәрі-дәрмектердің бағасын мемлекеттік реттеу енгізілді. Дәрілік заттарды мемлекеттік сатып алу нарығының ашықтығын қамтамасыз етуге, оны логистика, сақтау және дистрибуцияның қолданыстағы халықаралық стандарттарына жақындатуға мүмкіндік беретін "СК-Фармация" ЖШС тұлғасында дәрілік заттар мен медициналық мақсаттағы бұйымдарды дистрибуциялаудың бірыңғай жүйесі құрылды. Орташа алғанда, "СК-Фармацияның" сатып алу бағасы 40% - ға төмендеді, бұл мемлекеттік қаражатты айтарлықтай үнемдеуге қол жеткізді және отандық препараттарды тұтыну үлесі ұлғайды. Сондай-ақ отандық өндірушілермен ұзақ мерзімді келісімшарттар жасалады, оның ішінде Қазақстан Республикасында жоғары технологиялық препараттарды өндіру және экспорттық әлеуетті арттыру (вакциналар, инсулиндер, қан факторлары және басқалар) бойынша "ноу-хау" трансфертін көздейтін келісімшарттар жасалады.

Қол жеткізілген жетістіктермен қатар фармацевтика секторында бірінші кезектегі шешімді талап ететін белгілі бір міндеттер бар. Осылайша, шетелдік өндірушілердің дәрілік заттарына бағаның тұрақты өсуі, жекелеген препараттарға халықаралық медианарық бағаның артуы және облыстар арасында дәрілік заттар бағасының үлкен ауытқуы (30-50% - ға) байқалады. Ауылдық жерлерде фармацевтикалық қызмет объектілерінің желісі нашар дамыған, бұдан басқа, дәрілік заттарды сатып алу жүйесі халықты және денсаулық сақтауды ұйымдастыруды дәрілік заттармен жедел және үздіксіз қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Жалған және контрафактілі дәрілік заттарды өндіруге және таратуға қарсы күрес одан әрі жетілдіруді талап етеді. Реформаларды жүргізудегі жинақталған тәжірибе Қазақстанда фармацевтика саласының жедел дамуына кедергі келтіретін бірқатар проблемалар мен қиындықтарды атап өтті. Ең алдымен, эндемикалық флораны тиімді пайдалануды және ғылымды қажет ететін технологияларды енгізуді қамтамасыз ету үшін Фармацевтикалық өндіріс технологиясы саласындағы ғылымды, өндірісті және білім беруді тығыз интеграциялау қажеттілігі айқын болды. Мұндай шара түпнұсқа отандық дәрі-дәрмектердің өндірісін арттыруға мүмкіндік береді. Ал жақын арада республиканың денсаулық сақтау саласының өзекті мәселелерін шешуге жаңа фармацевтикалық препараттар бойынша жүргізілетін отандық ғалымдар мен фармацевтикалық өндірушілердің бірегей әзірлемелері ықпал ететін болады.

Дәрі - дәрмек өндірісіндегі маңызды мәселе түпнұсқа отандық препараттардың бәсекеге

қабілеттілігін қамтамасыз ету болды. Осыған байланысты, ең алдымен, отандық фармацевтикалық өнімді басымдықпен пайдалана отырып, ауруларды диагностикалау және емдеу стандарттарын әзірлеу қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Бұдан басқа, негізгі өмірлік маңызды дәрілік заттардың тізбесін бекіту кезінде республиканың фармацевтикалық және биотехнологиялық кәсіпорындарының базасында бірегей, өмірлік маңызы бар дәрілік препараттарды шығару көлемін айқындай отырып, оған отандық өндірушілердің өнімдерін қосуды көздеу қажет. Фитохимиялық өндірістердің тұрақты шикізат базасын және дәрілік өсімдік шикізатының тұрақты сапасын қамтамасыз ету, сондай-ақ сертификаттауды ұтымды және тиімді ұйымдастыру үшін дәрілік дақылдарды, әсіресе эндемикалық және аса тапшы түрлерді өңдеуге бөлінген жер учаскелерін мемлекеттік аттестаттау және аккредиттеу қажеттілігі туындайды. Ең маңызды мәселе отандық дәрі-дәрмектердің сапасын қамтамасыз ету болып табылады, бұл елдегі заманауи стандарттау және сертификаттау жүйесін дамыту қажеттілігімен байланысты. Ең алдымен, дәрілік заттардың қолданыстағы компоненттері болып табылатын биологиялық белсенді заттардың стандартты үлгілерінің мемлекеттік банкі құру қажет. Бұл ретте республикада алынған синтетикалық және табиғи шыққан биологиялық белсенді заттар бойынша биоскрининг жүйесін және деректер банкі қалыптастыру отандық ғалымдардың зияткерлік меншігін қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған шаралармен сүйемелденуге тиіс. Отандық фармацевтиканың бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу үшін Қазақстанның фармацевтика саласын GMP стандарттарына ауыстыру қажеттілігі де туындайды. Бұл ретте осы жобаларға техникалық-экономикалық сараптама жүйесін құрумен және олардың GMP стандарттарына сәйкестігімен бірге фармацевтикалық өндірістердің жобаларын кәсіби әзірлеуге қабілетті жобалау-конструкторлық қызметті ұйымдастыру туралы мәселені алдын ала шешу қажет.

Қорытынды

Фармациялық қызметтің жүзеге асырылуы тікелей фармациялық нарықтың қалыптасуы мен дамуына және бәсекеге қабылетті болатындай деңгейге көтерілуіне ықпалы болатыны сөзсіз. Фармацевтика саласының қазіргі кезеңдегі тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыратын мәселесі отандық дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың көлемінің жеткіліксіздігі.

Фармацевтика саласы бизнес үшін жасалған жағдайлардың арқасында Қазақстандағы ең қарқынды дамып келе жатқан салалардың біріне айналды. Өндірілетін фармацевтикалық өнімдерді өткізудің кепілдендірілген ұзақ мерзімді нарығы салаға ірі халықаралық инвестицияларды тартуға мүмкіндік беретін қолайлы инвестициялық орта жасайды.

Отандық фармацевтикалық өнім өндірісін дамытуды қолдауды жүзеге асыру үшін өткізілетін іс-шаралар шеңберінде Бірыңғай дистрибьютор ірі дәрілік брендтердің елге кіруі үшін орауыштан бастап өндірістің толық цикліне дейінгі алаңды қамтамасыз ету бастамасын көтереді.

Отандық дәрі-дәрмек өндірісінің дамуы мемлекет үшін де маңызды, өйткені кәсіпорындар ақша тауып, салық төлеп қана қоймайды: олар жұмыс орындарын ашады, қызметкерлерді оқытады және оларға жалақы төлейді, сонымен қатар тауарлар мен қызметтердің қайталама нарығын дамытады.

Сонымен қатар, отандық фармацевтикалық компаниялар үшін басты мақсат пайда табу, демек, бюджетке салық түрінде үлес қосу ғана емес, сонымен қатар тәуелсіздікті қамтамасыз ету және ұлттық мүдделерді қорғау болып табылады. Азаматтардың денсаулығы мен өмірі импорттық жеткізілімдерге және үнемі өзгеріп отыратын экономикалық және саяси жағдайларға тәуелді болмауы керек.

2020 жылдың 6-қазанда бекітілген 2020-2025 жылдарға арналған фармацевтикалық және медициналық өнеркәсіпті дамытудың кешенді жоспарында – фармацевтикалық және медициналық өнеркәсіпті қолдау және дамыту үшін мына негізгі бағыттар көзделген: фармацевтикалық қызметті, ЕАЭО шеңберінде дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналымын реттейтін заңнамалық және нормативтік актілер, мемлекеттік қолдау шаралары, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, инвестициялар тарту, саланы кадрлық қамтамасыз ету, дәрілік заттарды таңбалау, қадағалау және отандық дәрілік заттар мен медициналық бұйымдар өндірушілерінің қуаттылығын арттыру.

Өзіміздің күшті фармацевтикалық индустриямыздың қалыптасуы жеткілікті ұзақ, көп уақытты қажет ететін және қымбат үдеріс. GMP халықаралық стандарттарына сәйкес қазіргі заманғы технологиялар базасында фармацевтикалық және медициналық өнімдерді импортты алмастыру үшін жағдай жасау ҚР фармацевтика өнеркәсібін дамыту жөніндегі негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы/Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі./ (2022.24.11. берілген [өзгерістер мен толықтырулармен](#)) / ([zakon.kz](#))*

2. *Фармацевтика және медицина өнеркәсібін дамыту жөніндегі 2020-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы .Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2020 жылғы 6 қазандағы № 132-ө өкімі. /"[Әділет](#)" АҚЖ ([zan.kz](#))*

3. *Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеу / Қ.М. Қожабек. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – б.*

4. *У.М. Датхаев, К.С. Жакипбеков, А.С. Садыкова Современное состояние фармацевтического рынка Казахстана Вестник Казнму №4-2016-.С.345*

Жетписбаева И.Д.

магистрант 2 курса Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zhetpisbaevai94@mail.ru

Регламентация механизма защиты прав человека и гражданина в системе правовых актов ООН

Аннотация

В статье осуществлен анализ регламентации социально-экономических прав человека в международно-правовых актах – Уставе ООН, Всеобщей декларации прав человека, Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, Международном пакте о гражданских и политических правах и протоколах к нему, Итоговом документе Всемирной конференции по правам человека, состоявшейся в Вене в 1993г., Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации против женщин (1981 г.), Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих видов обращения или наказания (1987 г.), Кодексе поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, Руководящих принципах для эффективного осуществления Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, Международном кодексе поведения государственных должностных лиц, Европейский кодекс полицейской этики и других документах. Рассматривается становление и развитие международных контрольных механизмов в деле обеспечения прав и основных свобод человека, освещаются

концептуальные и нормативные основы международного контроля за обеспечением государствами прав человека, закрепленные в международных актах. Исследование содержит анализ деятельности органов, осуществляющих международную защиту прав и свобод личности.

Ключевые слова: право, права человека, защита прав человека, международно-правовая защита прав личности, международный договор, ООН.

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-экономикалық адам құқықтарының халықаралық құқықтық актілерде – БҰҰ Жарғысында, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінде, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінде және оның хаттамаларында реттелуіне талдау жасалған. 1993 жылы Венада өткен Адам құқықтары жөніндегі Дүниежүзілік конференцияның Қорытынды құжаты, Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция (1981), Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазалау түрлеріне қарсы конвенция (1987), Құқық қорғау қызметі мәселелері бойынша лауазымды тұлғалардың мінез-құлық кодексі, Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің мінез-құлық кодексін тиімді енгізу жөніндегі нұсқаулық, Мемлекеттік қызметшілердің халықаралық мінез-құлық кодексі, Еуропалық полиция этикасы кодексі және басқа да құжаттар. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қамтамасыз етудегі халықаралық бақылау тетіктерінің қалыптасуы мен дамуы қарастырылады, халықаралық актілерде бекітілген мемлекеттердің адам құқықтарын қамтамасыз етуіне халықаралық бақылаудың тұжырымдамалық және нормативтік негіздеріне тоқталды. Зерттеуде тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын халықаралық қорғауды жүзеге асыратын органдардың қызметіне талдау жасалған.

Түйін сөздер: құқық, адам құқықтары, адам құқықтарын қорғау, жеке құқықтарды халықаралық құқықтық қорғау, халықаралық шарт, БҰҰ.

Abstract

The article analyzes the regulation of socio-economic human rights in international legal acts - the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and its protocols, the Final Document of the World Conference on Human Rights, held in Vienna in 1993, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1981), the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1987), the Code of Conduct for Officials on law enforcement, the Guidelines for the Effective Implementation of the Code of Conduct for Law Enforcement Officials, the International Code of Conduct for Public Officials, the European Code of Police Ethics and other documents. The formation and development of international control mechanisms in ensuring human rights and fundamental freedoms are considered, the conceptual and normative foundations of international control over the provision of human rights by states, enshrined in international acts, are highlighted. The study contains an analysis of the activities of bodies that carry out international protection of the rights and freedoms of the individual.

Key words: law, human rights, protection of human rights, international legal protection of individual rights, international treaty, UN.

Одна из особенностей современного международного права состоит в появлении в нем совокупности норм, регулирующих сотрудничество государств в области прав человека. На международном уровне разрабатываются стандарты прав и свобод человека, которые государства обязуются ввести в свои национальные правовые системы, а также

устанавливается порядок контроля за соблюдением этих стандартов и рассмотрения споров, возникающих из-за несоблюдения государствами взятых на себя обязательств по международным договорам [1].

Правовой основой сотрудничества государств в области прав человека является Устав ООН. В нем закреплен принцип недискриминации по признаку расы, языка, пола и религии. А само международное сотрудничество в области прав человека, согласно Уставу ООН, состоит «в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам» (п. 3 ст. 1). Устав ООН содержит лишь одну конкретную норму о правах человека — равные права мужчин и женщин участвовать в главных и вспомогательных органах ООН (ст. 8). Но все сотрудничество государств в области прав человека должно строиться с учетом основных принципов современного международного права, закрепленных в Уставе ООН [2].

Гражданские, политические, экономические, социальные права и права в области культуры содержатся во Всеобщей декларации прав человека, в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, в Международном пакте о гражданских и политических правах и протоколах к нему. Эти акты иногда объединяются под общим названием Хартия прав человека, хотя и не создают единого документа. Акты имеют различную юридическую силу, разное время принятия и неодинаковое пространственное распространение.

Устав ООН явился первым в истории международных отношений многосторонним договором, который заложил основы широкого развития сотрудничества государств по правам человека. Устав ООН, не конкретизируя понятие прав человека, тем не менее, содержит несколько принципов, в определенной мере этому способствующих. Он обязывает государства развивать международное сотрудничество в целях содействия «всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии». Таким образом, Устав ООН возлагает на государства юридическое обязательство соблюдать основные права и свободы человека, не допуская при этом дискриминации.

Положения Устава ООН в области прав человека положили начало созданию международно-правовой базы в этой сфере и закреплению их в национальном законодательстве государств. В Уставе ООН закреплены принципы, на основании которых в последующих документах и были сформулированы международно-правовые стандарты в области прав человека. Под такими стандартами понимаются, прежде всего, международно-правовые обязательства, развивающие и конкретизирующие принципы уважения прав человека. Это обязательства государств не только предоставлять лицам, находящимся под их юрисдикцией, какие-либо определенные права и свободы, но и не посягать на их права (например, не допускать национальной и другой дискриминации, применения пыток).

Все нормы и принципы международного права в области прав человека носят всеобщий характер. Это значит, что права и свободы граждан подлежат обязательному соблюдению во всех государствах и действуют в отношении всех лиц без какой-либо дискриминации.

Всеобщая декларация прав человека была принята Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г. «в качестве задачи, к выполнению которой должны стремиться все народы и все государства», иными словами. Декларация содержит рекомендательные нормы. В Декларацию включен довольно широкий круг общедемократических прав и свобод человека. Хотя сама по себе Декларация и не содержит обязательных норм, но ее роль значительна. Прежде всего, она стала основой для разработки Пактов о правах человека, затем Конституции некоторых государств признали положения Декларации обязательными для них, наконец велико моральное воздействие Декларации на развитие прав человека в мире. Именно в этом плане следует понимать принятие Генеральной Ассамблеей ООН 4 декабря 1950 г. резолюции, в которой она призвала все государства и заинтересованные организации день провозглашения

Декларации — 10 декабря — отмечать ежегодно как День прав человека. Однако декларация носит лишь рекомендательный характер, поскольку не являлась международным договором. Кроме провозглашения общечеловеческих ценностей в области прав человека, Всеобщая декларация впервые закрепила конкретный перечень основных прав и свобод человека, которые подлежат обязательному соблюдению и защите всеми государствами без исключения. При этом Декларация исходит из теории естественного права, в соответствии с которой человек представляет собой самостоятельную ценность. Утвердив принцип равенства и уважения прав и свобод человека без различия расы, пола, языка, Декларация провозгласила в качестве высшей ценности право на жизнь, свободу, личную неприкосновенность. В Декларации специально оговариваются положения, гарантирующие свободное волеизъявление, признание права человека на свободу мыслей, совести, участие в управлении своей страной непосредственно или через посредников, свободно избранных представителей. Объявляя в качестве высшего блага человеческую жизнь, Декларация призывает власти не совершать действий, вредящих здоровью и свободе человека. В частности осуждается произвольный арест, задержание или исчезновение гражданина, необоснованное вмешательство в его личную или семейную жизнь, посягательства на неприкосновенность жилища, тайну корреспонденции, ограничение свободы передвижения в пределах каждого государства.

Важнейшим достоинством этого документа является то, что, во-первых, она вобрала в себя практически все нормы, касающиеся личных прав человека, содержащиеся в документах универсального характера, детализировала их и предусмотрела юридические механизмы их реализации, ограничительные меры по отношению к государству и властям. Во-вторых, она очерчивает определенные границы деятельности государства, предостерегает его органы от неоправданного вмешательства в сферу личных прав и свобод человека от всевластия и произвола [3].

В 70-е годы прошлого века, комиссия по правам человека разработала два важнейших документа: Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1973г.) и Международный пакт о гражданских и политических правах (1976г.) Оба этих пакта вступили в силу лишь через 10 лет после того, как Генеральная Ассамблея открыла их для подписания, ратификации и присоединения. В настоящее время международным сообществом признаны следующие положения Пакта:

1. Все права и свободы человека включая социально-экономические права неразделимы и взаимосвязаны и образуют неотъемлемую часть международного права.
2. Пакт налагает юридические обязательства на участников. Государства-участники должны незамедлительно предпринять все необходимые меры включая законодательные и административные для осуществления прав, закрепленных в этом международном договоре. Более того, должно быть предусмотрено право каждого на судебную защиту социально-экономических прав.
3. Государства - участники Пакта независимо от уровня экономического развития обязаны обеспечить социально-экономические и культурные права для всех, хотя бы в минимальной степени [4].

Новый подход к регламентации прав человека нашел отражение в Итоговом документе Всемирной конференции по правам человека, состоявшейся в Вене в 1993г. Сейчас практически всеобщее признание со стороны государств - членов ООН получило положение Пакта о том, что «идеал свободной человеческой личности, свободной от страха и нужды, может быть осуществлен, только если будут созданы такие условия, при которых каждый может пользоваться своими экономическими, социальными и культурными правами, так же как и своими гражданскими и политическими правами» (преамбула).

Международный пакт о гражданских и политических правах, одобренный Генеральной Ассамблеей ООН 16 декабря 1966г., содержит широкий перечень основных прав и свобод, которые должны быть предоставлены каждым государством-участником всем лицам, «находившимся в пределах его территории и под его юрисдикцией», без каких-либо различий (п. 1 ст. 2). В этих целях участники Пакта взяли на себя обязательство принять законодательные и другие меры в соответствии со своими конституционными процедурами, «которые могут оказаться необходимыми для осуществления прав, признаваемых в Пакте» (п. 2 ст. 2). «Все люди, - подчеркивается в Пакте, - равны перед законом и имеют право без всякой дискриминации на равную защиту закона» (ст. 26). В Пакте специально признается право лиц, принадлежащих к этническим, религиозным и языковым меньшинствам, пользоваться «своей культурой, исповедовать свою религию и исполнять ее обряды, а также пользоваться родным языком» (ст. 27).

Пакт о гражданских и политических правах закрепил принцип современного международного права, согласно которому определенные фундаментальные права и свободы должны соблюдаться в любой ситуации, включая периоды вооруженных конфликтов.

Все эти права, как и многие другие, закрепленные в Пакте, в настоящее время приобрели характер «*jus cogens*» (неоспоримое право) и должны соблюдаться всеми государствами мира, независимо от того, являются ли они участниками Пакта [5, с.18].

В последующие годы работа по созданию и совершенствованию международных документов по защите прав и свобод человека продолжилась. Была принята Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации против женщин (1981 г.), Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих видов обращения или наказания (1987 г.), Второй факультативный протокол к Международному Пакту о гражданских и политических правах, целью которого ставилась отмена смертной казни и др. Во всех указанных документах провозглашается в качестве высшей ценности равенство людей между собой, содержатся обязательства государств по реализации положений указанных документов.

17 декабря 1979 года Генеральная Ассамблея ООН приняла Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, который международным сообществом по праву отнесен к категории Международных стандартов. Заложенные в нем положения по обеспечению и защите прав человека не имеют обязательной силы и носят декларативный характер. Но они в значительной степени воздействуют на практическую деятельность полицейских.

Немаловажное значение для формирования и развития профессиональной этики в области расследования преступлений и отправления правосудия в настоящее время также играют Руководящие принципы для эффективного осуществления Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (приняты Экономическим и Социальным Советом ООН 24 мая 1989г.), Международный кодекс поведения государственных должностных лиц (принят Генеральной Ассамблеей ООН 12 декабря 1996г.), Европейский кодекс полицейской этики (принят Комитетом министров Совета Европы 19 сентября 2001г.).

Приведенные выше международные правовые документы имеют различную юридическую силу. Одни носят характер деклараций, а их нормы служат лишь в качестве рекомендаций, например Всеобщая Декларация прав и свобод человека. Другие являются международными договорами, т.е. обязательными нормами поведения для государств, ратифицировавших эти договора, например, Международный пакт о культурных, гражданских и политических правах, но в любом случае эти основополагающие документы принято считать международными стандартами, источниками создания новых правовых норм. Именно в них заложены концептуальные основы зарождения и формирования правовой системы – права прав граждан.

Международный механизм защиты прав и свобод человека весьма многообразен. Координирующим центром этого механизма являются система ООН и Верховный комиссар ООН по правам человека. Отдельные контрольные функции выполняют ООН и ее специализированные учреждения (МОТ, ВОЗ, ЮНЕСКО и др.), комитеты и комиссии (например, комитеты по правам человека, против пыток, по ликвидации расовой дискриминации в отношении женщин, по правам ребенка; комиссии по положению женщин, социального развития, Комиссия ООН по правам человека, Европейская комиссия по правам человека и др.)¹, Международный суд ООН, Европейский суд по правам человека, Международный Комитет Красного Креста и др.

48-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН с учетом Венской Декларации и Программы действий, принятых Всемирной конференцией по правам человека (Вена, 14-25 июня 1993 г.), Резолюцией 48/141 от 20 декабря 1993 г. учредила пост Верховного комиссара ООН по правам человека - должность, соответствующую уровню заместителя Генерального секретаря ООН, с размещением в Женеве и отделением связи в Нью-Йорке.

В рамках общей компетенции, полномочий и решений Генеральной Ассамблеи ООН, ЭКОСОС и Комиссии ООН по правам человека обязанности Верховного комиссара ООН по правам человека заключаются в следующем: поощрять и защищать эффективное осуществление всеми людьми всех гражданских, культурных, экономических, политических и социальных прав; выполнять задачи, порученные ему/ей компетентными органами системы ООН в области прав человека, и представлять им рекомендации в целях содействия эффективному поощрению и защите всех прав человека; оказывать через Центр по правам человека, Секретариат ООН и другие соответствующие учреждения консультативные услуги и финансовую помощь по просьбе заинтересованного государства и региональных организаций по правам человека с целью поддержать осуществление мер и программ в области прав человека; расширять международное сотрудничество в целях поощрения и защиты всех прав человека; координировать соответствующие учебные и пропагандистские программы ООН в области прав человека; играть активную роль в деле устранения нынешних препятствий и решения новых задач на пути к полной реализации прав человека во всем мире; поддерживать при осуществлении своего мандата диалог с правительствами всех стран; координировать деятельность в области поощрения и защиты прав человека в рамках всей системы ООН; осуществлять рационализацию, адаптацию, укрепление и оптимизацию механизмов ООН в области прав человека в целях повышения их действенности и эффективности; осуществлять общее руководство деятельностью Центра по правам человека; предоставлять ежегодный доклад о своей деятельности Комиссии ООН по правам человека, а через ЭКОСОС - Генеральной Ассамблее ООН, и другие права и обязанности.

Комитет по правам человека принимает и рассматривает сообщения от лиц, являющихся жертвами нарушения государством какого-либо и: прав, изложенных в Пакте, при соблюдении следующих условий: государство, чей гражданин подал жалобу в Комитет по правам человека является участником Пакта и Протокола I; лицо, подавшее жалобу, исчерпало все имеющиеся внутренние средства правовой защиты (это правило не действует в тех случаях, когда применение таких средств неоправданно затягивается); этот же вопрос не рассматривается в соответствии с другой процедурой международного разбирательства или урегулирования

Весь международный механизм защиты прав и свобод человека, действующий как в системе ООН, так и в рамках региональных организаций и отдельных международных соглашений, в общих чертах предусматривает: - обсуждение на Генеральной Ассамблее ООН любых вопросов по правам человека с принятием рекомендаций членам ООН и Совету Безопасности;

- предоставление государствами докладов Генеральному секретарю ООН (ЭКОСОС, специализированным учреждениям ООН, комитетам и комиссиям) о принимаемых ими законах в области прав человека и приведения национального законодательства в соответствие с международными соглашениями, участниками которых они являются;
- рассмотрение докладов (или их частей) в ЭКОСОС (специализированных учреждениях, комитетах, комиссиях) с выработкой проектов конвенций и рекомендаций;
- урегулирование в соответствующих комитетах (самостоятельно или с помощью различных согласительных комиссий и процедур) споров между государствами относительно применения или толкования конвенций; рассмотрение споров в области прав человека Международным судом ООН, Европейским судом (принимает жалобы от физических и юридических лиц); рассмотрение комитетами по подведомственности нарушений гражданских или политических прав (Комитетом по правам человека), случаев пыток, жестокого и бесчеловечного обращения (Комитетом против пыток), дискриминации в отношении женщин (Комитетом ликвидации дискриминации в отношении женщин), жестокого обращения с детьми (Комитетом по правам ребенка); предоставление международной защиты беженцам (Управлением Верховного комиссара ООН по делам беженцев); оказание гуманитарной помощи и защиты державам-покровительницами и МККК раненым, больным, потерпевшим кораблекрушение, военнопленным, беженцам и гражданскому населению время военных конфликтов и др.

Побудительным мотивом для использования в качестве международных стандартов приведенных выше документов явилось не только необходимость и стремление государств развивать свою правовую систему в соответствии с современными тенденциями, но и официальная позиция Организации Объединенных наций. Комиссия по правам человека приняла в 1946 году решение, согласно которому Билль по правам человека должен состоять из трёх документов: Декларации прав человека, пакта о правах человека, и Мер по имплементации Пакта о правах человека в законодательства заинтересованных стран. При этом комиссия исходила из того, что декларация должна оставаться рекомендацией Генеральной Ассамблеи, а Пакт - международно-правовым договором, содержащим конкретные обязательства государств.

Литература:

- 1 *Механизмы реализации и защиты прав человека и гражданина: учеб. пособие / Т. М. Резер, Е. В. Кузнецова, М. А. Лихачев / [под общ. ред. Т. М. Резер] ; М-во науки и высш. образования Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 110 с.*
- 2 *Устав Организации объединенных наций от 26 июня 1945 года. Действующее международное право. Т. 1.- М.: Московский независимый институт международного права, 1996. – 638 с.*
- 3 *Всеобщая декларация прав человека / Международное право в документах: Сборник документов. / Сост. Н.Г. Блатова. - М., 1982.- 457 с.*
- 4 *Пакт о гражданских и политических правах. - Международное публичное право. Сборник документов. Т. 1.- М.: БЕК, 1996.- 598 с.*
- 5 *Букенбаев Р.М.Международная система защиты прав человека (некоторые актуальные вопросы современного развития): дис.. докт.философии PhD - Алматы, 2014 - с.147.*

*Сарыбаева Н.А.,
лектор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского
университета имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Sarybaeva_70@mail.ru*

*Аманбеков Н.А.,
старший преподаватель кафедры клинических дисциплин КазНУ имени Аль-Фараби, e-mail:
amanbek7416@mail.ru*

*Қанатбай А.,
студентка 5 курса Казахского национального медицинского университета имени
С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: aitolkyn_kanatbai@mail.ru*

Медицинские уголовные правонарушения: некоторые проблемы предупреждения

Аннотация

В статье дано авторское определение преступно-ненадлежащего оказания медицинской помощи. Авторы считают необходимым обязательное привлечение незаинтересованного врача-специалиста к осмотру и исследованию медицинской документации, к подготовке проведения допроса подозреваемого медицинского работника, а также к оценке результатов экспертиз, назначенных следователем. Обоснована необходимость постоянной модернизации тактических рекомендаций по подготовке и производству допросов потерпевших, подозреваемых и обвиняемых по данной категории преступлений; по проведению обыска и выемки в медицинских учреждениях; по привлечению специалиста при подготовке к проведению допросов, а также при оценке достоверности заключений клинико-экспертной комиссии. В качестве меры предупреждения преступно-ненадлежащего оказания медицинской помощи предлагается ввести специализированный учебный курс подготовки специалистов и повышения квалификации действующих следователей, ориентированных на расследование преступно-ненадлежащего оказания медицинской помощи.

Ключевые слова: здравоохранение, медицинская помощь, правонарушение, медицинские правонарушения, ненадлежащее исполнение профессиональных обязанностей, меры предупреждения.

Аңдатпа

Мақалада медициналық көмекті қылмыстық-тиісінше орындамаудың авторлық анықтамасы берілген. Авторлар медициналық құжатты қарап тексеруге, күдікті медицина қызметкерінен жауап алу үшін дайындауға, сондай-ақ тергеуші тағайындаған сараптамалардың нәтижелерін бағалауға міндетті түрде мүдделі емес дәрігер маманды тарту қажет деп санайды. Осы санаттағы қылмыстар бойынша жәбірленушілерден, күдіктілерден және айыпталушылардан жауап алуды дайындау және жүргізу бойынша, медициналық мекемелерде тінту және алу жүргізу бойынша; жауап алуға дайындық кезінде, сондай-ақ клиникалық-сараптамалық комиссия қорытындыларының дұрыстығын бағалау кезінде маманды тарту кезінде тактикалық ұсынымдарды үнемі жаңғырту қажеттілігі негізделген.

Медициналық көмектің қылмыстық-тиісінше орындамаудың алдын алу шарасы ретінде мамандарды даярлаудың арнаулы оқу курсы және медициналық көмекті қылмыстық тиісінше орындамауды тергеу үшін бағытталған жұмыс жасап жүрген тергеушілердің біліктілігін арттыруды енгізу ұсынылады.

Түйін сөздер: Денсаулық сақтау, медициналық көмек, құқық бұзушылық, медициналық құқық бұзушылық, кәсіби міндеттерін тиісінше орындамау, алдын алу шаралары.

Abstract

The article gives the author's definition of criminally improper provision of medical care. The authors consider it necessary to involve an uninterested specialist doctor in the examination and examination of medical records, in preparing for the interrogation of a suspected medical worker, and in evaluating the results of the examinations appointed by the investigator. The necessity of constant modernization of tactical recommendations for the preparation and production of interrogations of victims, suspects and accused in this category of crimes is substantiated; on conducting searches and seizures in medical institutions; to involve a specialist in preparation for interrogations, as well as in assessing the reliability of the conclusions of the clinical expert commission. As a measure to prevent criminally improper provision of medical care, it is proposed to introduce a specialized training course for training specialists and advanced training for existing investigators focused on investigating criminally improper provision of medical care.

Key words: health care, medical care, offense, medical offenses, improper performance of professional duties, prevention measures.

Правонарушения в сфере медицины в современной практике довольно частое явление: по данным средств массовой информации, вызывают беспокойство многочисленные факты смерти пациентов в результате халатных действий медицинских работников; факты незаконного получения денежных средств за оказание бесплатной медицинской помощи; грубые нарушения закона при реализации программы обеспечения граждан- льготников дополнительными лекарственными средствами; несоблюдение санитарно-эпидемиологического режима и распространение ряда других фактов.

Сохранение здоровья народа, профилактика заболеваний, продление полноценной жизни важная задача государства. Свидетельством тому является наличие в Конституции Республики Казахстан ст.15 «О праве на жизнь» и ст. 29 «Об охране здоровья».

В области здравоохранения законодательство Республики Казахстан основывается на Конституции и состоит из Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», иных нормативно-правовых актов и международных договоров. Основные принципы государственной политики в области здравоохранения: обеспечения гарантированного объема бесплатной помощи, повышения качества медицинской помощи, доступность, преемственность, безопасность, профилактическая направленность, ответственность каждого человека за свое здоровье.

В последние десятилетия во многих странах наблюдается увеличение числа медицинских работников, привлекаемых к юридической, в том числе и уголовной, ответственности. Например, в Великобритании количество осуждаемых медицинских работников удвоилось, а размеры ущерба в результате халатных действий медиков достигли 600000 фунтов стерлингов. По данным М.Ф. Kraushar, в Англии только количество привлеченных офтальмологов возросло на 59,8%, 27% всех жалоб касается неправильно выполненного лечения. Исследования калифорнийских ученых (США) показали, что из трех миллионов человек, поступивших на лечение в больницы, 140000 пострадали в процессе лечения, из них 24000 - по вине врачей. Французские ученые отмечают, что за последние 35 лет число жалоб на медицинских работников утроилось. Во Франции ежегодно 1500 врачей привлекается к различного рода правовой ответственности [1]. Подобные исследования проводятся и в Казахстане [2-6].

В целом, эта область деятельности медиков регулируется как международными правовыми актами, так и непосредственно законодательством Республики Казахстан:

международные нормативно-правовые акты

- Женевская декларация Всемирной Медицинской Ассоциации
- Хельсинская декларация
- Токийская декларация
- Копенгагенская декларация
- Лиссабонская декларация о правах пациента
- Мадридская декларация о профессиональной автономии и самоуправлении

врачей

- Венецианская декларация об терминальном состоянии
- Декларация об эвтаназии
- Декларация о трансплантации человеческих органов
- Декларация о правах человека и свободе личности практикующих врачей
- Декларация о независимости и профессиональной свободе врача
- Декларация о жестоком обращении с пожилыми людьми и стариками, принятая

в Гонконге

- Декларация о химическом и биологическом оружии
- Декларация об отношении врачей к лицам, объявившим голодовку;

законодательство Республики Казахстан

- Конституция Республики Казахстан
- Уголовный кодекс
- Уголовно-процессуальный кодекс
- Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения»
- Кодекс «О браке и семье»
- Кодекс «Об административных правонарушениях»
- Гражданский кодекс. Общая часть
- Гражданский кодекс. Особенная часть и т.д.

Медицинские уголовные правонарушения в национальном законодательстве регламентированы в главе Уголовного кодекса Республики Казахстан. Расследование их имеет свои особенности, обусловленные специальным субъектом правонарушения – медицинским или фармацевтическим работником. Наиболее распространенными являются правонарушения, предусмотренные ст.317 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником». Признано, что в современный период одной из острейших проблем остается ненадлежащее оказание медицинской помощи населению. Сложившееся среди народа мнение о медицинских работниках как о некомпетентных, коррумпированных и равнодушных людях имеет под собой основание – случаи преступно-ненадлежащего оказания медицинской помощи встречаются повсеместно.

Согласно статистике Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, ежегодно за ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей в отношении медицинских работников возбуждаются порядка 300 дел (2015 год – 539 дел, 2016 год – 434 дел, 2017 год – 255 дел, 2018 год – 345 дел, 2019 год – 325 дел, 2020 год – 892 дел, 2021 год – 237 дел). При этом, уголовные дела зачастую по причине отсутствия обоснованности возбуждаются не по всем зарегистрированным правонарушениям (4,2% за период 2017-2019 годы (по 39 делам из 925 дел), в 2020 году 1,4% (по 13 делам из 892 дел. В целом, 60 уголовных дел завели на медиков Казахстана за последние 3,5 года. При этом, уголовные дела зачастую по причине отсутствия обоснованности возбуждаются не по всем зарегистрированным правонарушениям

(4,2% за период 2017-2019 годы (по 39 делам из 925 дел), в 2020 году 1,4% (по 13 делам из 892 дел), за первое полугодие текущего года 5% (по семи из 137 дел). В соответствии с действующим законодательством предусмотрены нормы административной ответственности за причиненный легкий вред здоровью человека (статьи 80-82 Кодекса «Об административных правонарушениях»), и уголовной ответственности за ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинскими или фармацевтическими работниками, повлекшие по неосторожности вред здоровью человека (статья 317 Уголовного кодекса).

Уголовные дела чаще всего возбуждаются на специалистов хирургического профиля, где существует риск летального исхода (акушеры-гинекологи – 14 человек, хирурги – 14 человек, травматологи – восемь человек, анестезиологи-реаниматологи и так далее). Размер компенсации морального и материального ущерба в пользу пострадавших составил свыше 40 млн.тенге. За несоблюдение порядка, стандартов и некачественное оказание медицинской помощи по статье 80 КоАП РК ежегодно возбуждаются порядка 300 дел.

«Согласно статистике уполномоченного органа по осуществлению государственного контроля и надзора в сфере оказания медицинских услуг (помощи) (Комитет медицинского и фармацевтического контроля) за период 2018-2020 годы поступило более 15 тыс. обращений физических лиц, из них 10% (1521 случай) признаны обоснованными (11% в 2018 году (500 из 4489 обращений), 11,6% в 2018 году (562 из 4832 обращений), 9,5% в 2020 году (459 из 4802 обращений) [7].

Сложившаяся ситуация обусловлена тем, что проблеме преступно-ненадлежащего оказания медицинской помощи до сих пор уделяется недостаточно внимания, так как уголовные дела по данной категории преступлений почти не возбуждаются, поскольку отсутствуют достаточно подготовленные сотрудники, способные разобраться в «хитросплетениях» медицинской терминологии.

Высокая латентность преступлений, связанных с ненадлежащим оказанием медицинской помощи, не позволяет достоверно оценивать весь масштаб этой проблемы. Несмотря на серьёзные изменения в нормативной базе оказания медицинской помощи населению – приняты Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», Уголовный кодекс Республики Казахстан, ряд других законов о защите и охране прав личности – можно отметить, что пациент (больной) все также остаётся незащищённым от нарушения своих прав при получении медицинской помощи, а расследование фактов преступно-ненадлежащего оказания медицинской помощи проводится крайне неэффективно.

Не секрет, что для следователя, расследующего дела данной категории, отсутствие специальных медицинских знаний является серьёзной проблемой. Некомпетентность в вопросах медицины заставляет его целиком полагаться на результаты судебно-медицинской экспертизы и акта национальных независимых экспертов. Это ставит его в зависимость от объективности выводов врачей-экспертов, находящихся в подчинении Министерства здравоохранения Республики Казахстан. Не подготовленный и не владеющий специальными медицинскими знаниями следователь заведомо будет проигрывать в противостоянии со специалистами в конкретных областях медицины.

Преступно-ненадлежащее оказание медицинской помощи определяется как виновное, противоправное, неосторожное, общественно опасное деяние, совершенное медицинским работником, связанное с нарушением им профессиональных обязанностей, закреплённых в ведомственных нормативно-правовых актах, причинившее или могущее причинить существенный вред интересам государства в сфере охраны здоровья населения, общественным отношениям в области медицинского обслуживания населения, здоровью отдельных граждан.

Полагаем необходимым обязательное привлечение незаинтересованного врача-специалиста к осмотру и исследованию медицинской документации, к подготовке проведения допроса подозреваемого медицинского работника, а также к оценке результатов экспертиз, назначенных следователем. Таковыми является перечень обязательных медицинских документов, изъятие которых необходимо для установления истины по делу, в который помимо основных медицинских документов – амбулаторной карты, истории болезни, листка вызова скорой помощи, протокола операции – включены заключения гистологических, рентгеновских, электрокардиологических и других исследований, лабораторных данных.

Необходимо совершенствовать тактические рекомендации по подготовке и производству допросов потерпевших, подозреваемых и обвиняемых по данной категории преступлений; по проведению обыска и выемки в медицинских учреждениях; по привлечению специалиста при подготовке к проведению допросов, а также при оценке достоверности заключений клинико-экспертной комиссии. В качестве меры предупреждения преступно-неадекватного оказания медицинской помощи предлагается ввести специализированный учебный курс подготовки специалистов и повышения квалификации действующих следователей, ориентированных на расследование преступно-неадекватного оказания медицинской помощи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 6 Дрговец Я., Холлендер П.. *Современная медицина и право*. М.: Юрид. лит., 2011.
- 7 Рустемова Г.Р. *Проблемы совершенствования борьбы с преступлениями в сфере медицинского обслуживания населения: автореферат ... д.ю.н. 12.00.08 – Бишкек, 2003. – 54с.*
- 8 Ибраев М.А. *Методика расследования неадекватного выполнения своих профессиональных обязанностей медицинским работником: автореферат... к.ю.н. 12.00.09 – Астана, 2010.– 22с.*
- 9 Нуртаев Р.Т. *Борьба с неосторожными видами преступлений: Проблемы эффективности*. - Алма-Ата: Наука КазССР, 1990. - С.57.
- 10 Гринберг М.С. *Преступное невежество // Правоведение*. 1989. - №5. - С. 74-79.
- 11 Рустемова Г.Р. *Медицинские уголовные правонарушения: монография*. – Алматы: КазАТИСО, 2016. – 133 с.
- 12 *Около 60 уголовных дел завели на медиков Казахстана за последние 3,5 года. [Электрон. ресурс]- URL: <https://kaztag.kz/ru/news/okolo-60-ugolovnykh-del-zaveli-na-medikov-kazakhstan-a-za-poslednie-3-5-goda>*

Ә.Н.Тәжібай

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail:mihalibek.t@mail.ru

Конституциялық бақылау институты: тарихи аспектілер

Аңдатпа

Мақалада конституциялық бақылаудың қалыптасуы мен дамуының тарихи ретроспективасы конституционализм дәстүрлері аясында қарастырылған. Теориялық дереккөздер мен эмпирикалық материалдар негізінде мемлекеттік-құқықтық институттың пайда болуы мен даму мәселелері зерттелді: қазіргі кезеңдегі әлем елдеріндегі конституциялық бақылау модельдерінің түрлерін ұйымдастыру және жұмыс істеу тетіктері, әлем елдеріндегі конституциялық бақылау институтының эволюциясы процесінің кезеңділігі негізінде тарихи дамудың барлық кезеңдерінде осы институттың дамуының негізгі тенденциялары мен

ерекшеліктері сипатталған. Әлемдік тәжірибенің жетістіктерін жалпылау нәтижесінде конституциялық бақылаудың үш негізгі моделі анықталды: американдық, континенттік және аралас. Мақалада отандық конституционализм үшін Қазақстан Республикасының конституциялық бақылау жүйесін құрудың нақты мәні негізделді.

Түйін сөздер: бақылау, конституциялық бақылау, тарих, ретроспектива, Конституциялық сот, Конституциялық Кеңес, түсіндірілуі.

Аннотация

В статье рассмотрена историческая ретроспектива становления и развития конституционного контроля в контексте традиций конституционализма. На основе теоретических источников и эмпирического материала исследованы проблемы возникновения и развития государственно-правового института: источники организации и функционирования существующих в современный период разновидностей моделей конституционного контроля в странах мира. На основе проведенной периодизации процесса эволюции института конституционного контроля в странах мира охарактеризованы основные тенденции и специфические черты развития данного института на всех этапах исторического развития. В результате обобщения достижений мировой практики выделены три основные модели конституционного контроля: американская, континентальная и смешанная. В статье обосновано реальное значение создания для отечественного конституционализма на практике системы конституционного контроля Республики Казахстан.

Ключевые слова: контроль, конституционный контроль, история, ретроспектива, конституционный суд, конституционный совет, толкование.

Abstract

The article considers the historical retrospective of the formation and development of constitutional control in the context of the traditions of constitutionalism. On the basis of theoretical sources and empirical material, the problems of the emergence and development of a state-legal institution are investigated: the sources of organization and functioning of the varieties of models of constitutional control existing in the modern period in the countries of the world. On the basis of the conducted periodization of the process of evolution of the institution of constitutional control in the countries of the world, the main trends and specific features of the development of this institution at all stages of historical development are characterized. As a result of generalizing the achievements of world practice, three main models of constitutional control are identified: American, continental and mixed. The article substantiates the real significance of creating a system of constitutional control of the Republic of Kazakhstan for domestic constitutionalism in practice.

Key words: control, constitutional control, history, retrospective, constitutional court, constitutional council, interpretation.

Әлем елдерінің жазбаша Конституцияларының көпшілігінде конституциялық бақылау институтының құқықтық мәртебесін реттейтін арнайы нормалары мен ережелер бар [1, б. 82]. Конституциялық идеялар мен институттардың қалыптасуы мен дамуының тарихи ретроспективасы олардың ежелгі грек конституцияларынан бастау алатын конституционализм ұғымына қатыстылығын көрсетеді. Афина мемлекетінде қолданыстағы заңдардың үстемдігін қамтамасыз ету және жарамсыз заң жобаларының санын азайту мақсатында жаңа заңдар мен ұсынылған түзетулерді жою үшін Халық жиналысы аясында арнайы комиссия құрылды (сот Конституциялық бақылауының алғашқы тарихи алғышарты [2, 5-бет]).

Зерттеушілер атап өткендей: классикалық конституционализм Батыстың құқықтық мәдениетінің бірегей тарихынан, құқықтың батыстық дәстүрінен бастау алады [3, б.11] және жеке меншікке, азаматтық қоғамның пайдасына мемлекеттік билікті шектеуге (өзін-өзі

шектеуге) және субъективті қоғамдық құқықтың заңды түрін алатын жеке бостандыққа негізделген. Алайда, қазіргі заманғы мемлекеттердегі конституционализм мәселелерін шешуде батыстық конституциялық үлгілерді механикалық қолданудың мүмкін куәгерлігі айқын, олар жас демократия деп аталатын елдер тобына жатады, олар интегралды сипаттамаларға ие емес, тек поливариантты элементтер жиынтығына ие.

Әлемнің барлық мемлекеттерінде Конституцияның құқықтық қорғау жүйесі деп аталатын негізгі заңның үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған тұтас жүйе бар, онда негізгі заңның үстемдігін жүзеге асыруда басым рөл атқаратын конституциялық нормалар басымдыққа ие. Конституциялық бақылау институты елдің Негізгі Заңын құқықтық қорғаудың негізгі нысаны ретінде салыстырмалы түрде тәуелсіз сипатқа ие, механизмнің міндетті анықтаушы буыны болып табылады, себебі ол болмаған жағдайда құқықтық қорғау жүйесі де жоқ деп қорытынды жасауға болады. Конституциялық құқық негіздерінің теориясы құқықтық қорғау құралы ретінде мемлекеттік органдарды емес, мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтары тарапынан конституциялық заңдылықты сақтаудың институционалдық және рәсімдік кепілдіктерін, Конституцияны әзірлеудің, қабылдаудың, өзгертудің ерекше тәртібін, оны бұзғаны үшін жоғары лауазымды тұлғалардың жауапкершілігін қарастырады.

Жалпы конституциялық бақылаудың мәнін екі жолмен ашуға болады: біріншіден, билік категорияларының арақатынасы арқылы, екіншіден, конституцияны құқықтық қорғау ұғымы арқылы. Конституциялық бақылаудың тұжырымдамасы мен мәнін анықтауда әдебиетте бірыңғай тәсілдің болмауы бұл институттың өте күрделі және көп қырлы құбылыс екендігімен байланысты, онымен көріністің тек бір түрін қолдана отырып бірдей сипаттауға болмайды. Конституциялық құқықтың жетекші теоретиктері конституциялық бақылауды келесідей анықтайды: заңдардың Конституцияға сәйкестігін тексеру; актілердің мемлекеттің Негізгі Заңына сәйкестігін бақылау жөніндегі заң шығару жолымен белгіленген рәсім; парламенттердің, Конституциялық соттардың немесе арнайы органдардың халықаралық келісімдер мен ішкі заңнаманың Конституцияның нормалары мен қағидаттарына сәйкестігін тексеру жөніндегі қызметі, сондай-ақ Федеративтік құрылымы бар мемлекеттердегі құзыреттілікке, сайлау мен референдум нәтижелерін айқындауға байланысты дауларды шешу жөніндегі барлық құқық субъектілерінің іс-әрекеттері бойынша мемлекеттік органдар арасындағы дауларды шешу бойынша саяси партиялардың конституциялылығын бағалау; Конституция мен заңдардан ауытқуды тиісті заңды құралдармен тексеру, бекіту және жою және т. б. [4, 11-бет].

Конституциялық бақылаудың мағынасын жан-жақты түсіндіру толық теориялық негіздемеге ие. Ғалымдар конституциялық бақылау қажеттілігін бекіту және оның мәнін жүзеге асыру үшін кем дегенде үш негізгі теорияны анықтайды: Конституцияны құрылтай билігінің актісі ретінде қабылдау фактісінен туындайтын органикалық, оған сәйкес төменгі билік органдарының барлық басқа актілері келтірілуі керек; осы органдардың ешқайсысы өз өкілеттіктерінен аспауы керек, осылайша басқалардың өкілеттіктеріне "қол сұғылмауы" тиіс; табиғи-құқықтық теория немесе басқарушылар мен басқарылатындар үшін ережелер белгілеудегі Конституцияның басты рөлі туралы ережені өзектендіретін Қоғамдық шарт теориясы, ең алдымен адам және азамат құқықтарының кепілдіктері; мұндағы конституциялық бақылау олардың сақталуын бақылауға арналған. Осы теориялардың барлығы бір-бірін толықтыра отырып, конституциялық бақылаудың рөлі мен маңыздылығын, оның конституционализм құрылымындағы қажеттілігін дұрыс бағалауға және анықтауға мүмкіндік береді. А. Де Токвиль конституциялық бақылаудың мақсатын саяси немесе парламенттен тыс қақтығыстың құқықтық бағытына бағыттау ретінде анықтады [5, 290-бет].

Конституциялық бақылау институтының генезисі XVII ғасырдан басталады. Конституционалист ғалымдардың жалпыға бірдей мойындауына ие болған және қазіргі сот бақылауының бастапқы көздері ретінде келтірілген алғашқы прецеденттер Британдық Конституциялық тәжірибеде пайда болды. XIX ғасырдың басында Ұлыбританияда судья Эдвард Коук 1610 жылғы Бонхамның әйгілі ісіне сүйене отырып, жалпы заңның үстемдігі қағидаты негізінде тәжірибеге енген тұжырымдаманы тұжырымдады: «көптеген жағдайларда жалпы заң Парламент актілеріне қарағанда басым күшке ие және оларды елеусіз деп тануға мүмкіндік береді: өйткені Парламент актісі жалпы заң мен парасаттылыққа сәйкес келмегенде, ал өзі қарама-қайшы немесе орындалмайтын, жалпы құқық оған басымдық береді және мұндай әрекетті заңды түрде елеусіз деп тануға мүмкіндік береді» [6, 24-бет].

Конституциялық бақылаудың отаны Америка континенті болып саналады. Конституциялық бақылау институтының пайда болуы АҚШ Жоғарғы сотының бас судьясы Дж. Маршалл (1803-1835), *Marbury V. Madison* (1803) ісіне байланысты тұжырымдалған: «бұл заң бар деп айтуға құқылы және міндетті сот жүйесі». Сонымен қатар, тарих жекелеген Штаттардың тәжірибесімен байланысты басқа, бұрынғы, Конституцияға дейінгі прецеденттерді ұсынады. Конституциялық бақылау идеясы ертерек, XVII ғасырдың басында Ұлыбританияда пайда болды: Күпия Кеңес колониялардың заңдары, егер олар ағылшын парламентінің заңдарына немесе жалпы заңға қайшы келсе, жарамсыз деп танылды. Сот конституциялық бақылау термині американдық «judicial review»- тің семантикалық аналогы болып табылады, ол сөзбе-сөз аударғанда сот қадағалауы деп аударылады [7, 24-бет].

Осылайша, жаңа мемлекеттік-құқықтық институттың пайда болуы, демек, құқықтық тұжырымдамалар да, оның ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу тетіктері де Америка континентінің мемлекеттерінде пайда болады: Америкадағы ағылшын колонияларында, кейінірек Америка Құрама Штаттарында, Мексикада (1857 жылғы Конституция), Колумбияда (1886 жылғы Конституция), басқалары. Тек XX ғасырда аталған институт өте кең таралды, әсіресе Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін: «Еуропаға соңғы уақытқа дейін белгісіз құбылыс», 70-ші және 80-ші жылдардың басында жаңа гүлдену кезеңімен тез қарқын алды.

Конституциялық бақылау тұжырымдамасының мәні мен эволюциясын толық ашу үшін мәселені зерттеуді әлемдік Конституциялық процестің эволюциясын қарастырудан бастау керек, оны төрт негізгі кезеңге бөледі: 1) XVIII ғасырдың аяғынан Бірінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуына дейінгі кезең; 2) екі дүниежүзілік соғыс арасындағы кезең; 3) екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуынан кейінгі кезең 80-ші жылдардың соңына дейін; 4) 80-90-шы жылдардың басында басталған қазіргі кезең.

80-90 жылдардың басынан бастап-диктаторлық режимдердің құлдырауынан басталған әлемдік Конституциялық процестің қазіргі кезеңінде конституциялық бақылау институты әмбебап сипатқа ие болды. Осы кезеңде оның даму тиімділігі демократияландыру процесінің жаһандық деңгейімен тығыз байланысты. Конституциялық бақылау институты жетілген демократия елдерінде қарқынды дамып келеді және жаңа, демократиялық мемлекеттілікті құру жолына түскен елдерде берік орныққан.

Отандық конституционализм үшін іс жүзінде конституциялық бақылау жүйесін құру нақты маңызға ие болды. Конституциялық бақылау институтының даму тенденцияларына сәйкес, конституциялық бақылау модельдерінің түрлі-түсті калейдоскопы болып табылатын Қазақстан Республикасының конституциялық бақылау институты пайда болып, дамыды. Әлемдік Конституциялық дәстүрлерден басқа, ол конституциялық бақылауды жүзеге асыру саласындағы Кеңес мемлекетінің дамуының барлық тенденцияларын оның құрамындағы республикалардың бірінің өміріне, ал мемлекеттік егемендіктің пайда болуы мен эволюциясы жылдарында – конституциялық бақылаудың еуропалық жүйесінің екі түрін де сіңірді, бұған Конституциялық Соттың мәртебесін реттейтін ережелердің австриялық моделінен

Конституцияға қабылдау фактілері дәлел бола алады 1993 жылғы республика, содан кейін Француз моделінен – 1995 жылғы республика Конституциясына, ол Конституциялық Кеңестің мәртебесін реттейтін ережелер,.

Қазақстан Республикасының конституциялық бақылау институтының пайда болуы 1918 жылғы РСФСР Конституциясы басқаратын кеңестік Конституциялық заңнамамен байланысты. Кеңестік заңнама демократия дәстүрлеріне қайшы келетін мемлекеттік құрылыс тәжірибесіне басқарудың басқа принциптерін енгізді. Конституциялық бақылауды елдегі жоғарғы билікке ие кеңестердің бүкілресейлік съезі, съездер арасындағы кезеңде – Бүкілресейлік кеңестердің Орталық Атқару Комитеті (ВЦИК) мен оның Президиумы, Халық Комиссарлары Кеңесі (Халық Комиссарлары Кеңесі) атынан үкімет жүзеге асырды. 1922 жылы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының бірыңғай одақтық мемлекеті құрылғаннан кейін КСРО Орталық Атқару Комитеті мен КСРО ОСК Төралқасы КСРО Жоғарғы сотына конституциялық бақылау функциясы жалпы қадағалау функциясының бөлігі ретінде беріледі. Бақылаудың осы түрін жүзеге асыруға уәкілетті органдардың тізбесіне Прокуратура енгізілді.

Қайта құру деп аталатын тарихи кезең арнайы органның – КСРО конституциялық қадағалау комитетінің құрылуымен, «КСРО-да конституциялық қадағалау туралы» Заңның қабылдануымен ерекшеленеді. Конституциялық қадағалау комитетіне КСРО заң жобаларының конституциялылығын, оның ішінде одақтас республикалардың конституцияларын, Президенттің Жарлықтарын, одақтас республикалардың заңдарын, КСРО Министрлер Кабинетінің қаулылары мен өкімдерін, ратификациялауға дейінгі КСРО мен одақтас республикалардың халықаралық шарттары мен өзге де міндеттемелерін, КСРО Жоғарғы Соты Пленумының бекітілген басшылық түсіндірмелерін, КСРО Бас Прокурорының және КСРО Жоғарғы төрелік сотының актілерін, мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың басқа да нормативтік-құқықтық актілері, оларға қатысты прокурорлық қадағалау жүзеге асырылмаған. Конституция мен заңның нормаларында КСРО конституциялық қадағалау комитеті тек конституциялық бұзушылықтарды анықтауды қамтитын қадағалау органы болып табылады, ал конституциялық бақылауды КСРО Жоғарғы Кеңесі мен КСРО Министрлер Кабинеті толығымен жүзеге асырады. КСРО конституциялық қадағалау Комитеті 1991 жылы 8 желтоқсанда Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы Беловеж келісімінен кейін жұмысын тоқтатты. Айта кету керек, Қазақ КСР-і өзінің конституциялық бақылау органын құра алмады.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» 1991 жылғы 16 желтоқсандағы Конституциялық заңда конституциялық бақылаудың мамандандырылған сот органы-Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы нормалар қамтылған (Қазақстан конституциялық бақылаудың австриялық моделін қабылдады). «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» және «Қазақстан Республикасының конституциялық сот ісін жүргізу туралы» 1992 жылғы заңдарда Конституциялық соттың мәртебесі, құзыреті және конституциялық сот ісін жүргізу кезінде туындайтын процестік құқықтық қатынастар толығырақ регламенттелген. Судьялардың өз өкілеттіктерін жүзеге асырудағы жоғары кәсібилігі және тиісінше түпкілікті нәтижелердің тиімділігі Қазақстан Республикасының Конституциялық сотына тиісінше жоғары рейтингті қамтамасыз етті. Өз жұмысын 1992 жылғы 2 шілдеде бастаған Конституциялық Соттың кәсіби құрамын Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі депутаттардың жалпы санының көпшілік даусымен сайлады. Конституциялық Кеңестің судьясы лауазымына кандидаттарға жоғары талаптар қойылды.

Конституциялық Соттың «қызметтік тізімі» конституциялық емес актілердің күшін жоюдың прецеденттеріне бай және бұл факт адам мемлекетінің, оның құқықтары мен бостандықтарының ең жоғары құндылығы деп жариялаған Конституцияны қорғауға келген

мемлекеттік органның рейтингін арттыруға ықпал етті. Конституциялық сот істерді қарау кезінде саяси интригаларға араласпай және тек Конституцияға бағынбай, тек құқық мәселелерін шеше отырып, деполитизация және деидеологизация процестеріне кәсіби түрде жауап берді.

1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін сол жылдардағы Конституциялық сотты сақтау немесе конституциялық Әділеттің Жаңа органы – Конституциялық Кеңесті құру маңызды таңдау болды. Конституциялық құрылыстың қазақстандық тәжірибесіне бейімделген Конституциялық әділеттің Француз моделін таңдау іс жүзінде Қазақстанда тиімді болмады. Конституциялық Кеңеске конституциялық заңдылықты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаруға, Республиканың заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының конституциялылығына қатысты даулар туындаған жағдайда соңғы сатының төрешісі болуға мүмкіндік беретін өкілеттіктер берілді. 2022 жылғы конституциялық реформа барысында қазақстандық конституциялық бақылау органының мәртебесі өзгертілді-квази-сот Конституциялық Кеңесі таратылды, Конституциялық Сот төрелігі органы – Конституциялық сот құрылды (жанданды). Конституциялық сот 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап жұмыс істей бастайды. Осыған байланысты «Қазақстан Республикасының Конституциялық соты туралы» Конституциялық заң қабылданды - құжатқа 2022 жылғы 5 қарашада Республика Президенті қол қойды.

Заң Конституциялық соттың қызметін қалыптастыру және ұйымдастыру мәселелерін реттейді. Конституциялық Соттың құзыреті Конституциялық Кеңеске қарағанда кеңірек. Конституциялық сот Конституциялық Кеңестің құқықтық мұрагері бола отырып, Конституциялық Кеңес өзгерістерге дейін қараған мәселелерді қарайтын болады. Бұл сайлау мен референдумның дұрыстығы, Конституция нормаларын ресми түсіндіру және т.б. мәселелер. Қосымша Конституциялық сотқа азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тікелей қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің Конституцияға сәйкестігіне өтініштерін қарау өкілеттігі беріледі. Енді нормативтік құқықтық актілер (бұл заңдар, нұсқаулықтар, ережелер болуы мүмкін) олардың конституциялық құқықтарына тікелей әсер етеді деп санайтындардың барлығы Конституциялық сотқа жүгініп, қорғауды ала алады. Бұдан басқа, адам құқықтары жөніндегі уәкіл адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тұтастай қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің Конституцияға сәйкестігі туралы мәселемен Конституциялық сотқа жүгіне алады. Конституциялық бақылау органы жаңа мәртебеде біздің азаматтарға жаңа мүмкіндіктер жасайды. Конституциялық соттың мұндай моделі дамыған елдердің көпшілігінде бар және құқықтың үстемдігін орнатуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Ginzburg T. The Global Spread of the Constitutional Review // Oxford Handbook on Law and Politics / Ed. by K.E.Whittington, R.D.Kelemen, G.A. Caldeira. Oxford: Oxford University Press, 2008. - P. 81-9*
2. *Leoni B. Freedom and the Law. Princeton, NJ: Van Nostrand, 1961. P.77-78; Cappelletti M., Cohen W. Comparative Constitutional Law: Cases and Materials. Charlottesville, VA: Bobbs- Merrill, 1979. P.5-6.*
3. *Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования. - М., 1998. – 624 с.*
4. *Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России. - М., 1995. – 175 с.*
5. *De Tocqueville A. Democracy in America. New York: Vintage Books, 1945. Vol.1. Ch.XVI: Causes which mitigate the tyranny of the majority in the United States. P.290.*
6. *Coxe B. An Essay on Judicial Power and Unconstitutional Legislation. Philadelphia, PA: Kay and Brother, 1893. P. 24.*

7. Favoreu L. *Les cours constitutionnelles*. - Paris, 1992. - P. 24.; Черниловский З.М. *От Маршалла до Уоренна. Очерки истории Верховного Суда США*. - М, 1982. - С. 32.

Ислам Аян Қазимұратұлы
Қайнар Академиясының магистранты

Жауаптың қалыптасу кезеңдері: процессуалдық және тактикалық аспектілері

Аңдатпа

Жауап алу Қазақстан Республикасы қылмыстық процессуалдық заңнамасы бойынша, тәжіірбеде жиі жүргізілетін тергеу әрекеттерінің бірі екендігі баршамызға белгілі. Жалпы автор, өз мақаласында жауап алуды міндетті, қажетті және пайдалы тергеу әрекеті ретінде қарастырады.

Сонымен қатар, біз осы мақаланың негізінде жауап алу мақсатының толық және болған жай туралы шындықты көрсететін мәліметтерді алуға бағытталатындығын да назардан тыс қалған жоқ. Аталған мәліметтер айғақтардың қайнар көзі, ал соның ішіндегі нақты мағлұматтар, қылмыстың дәлелдері болып табылады. Ал күдікті мен айыпкер үшін өздерінің көрсетулері, тағылған кінәдан немесе өздеріне қарсы қойылған күдіктен қорғану құралы болып табылады.

Түйін сөздер: тергеу әрекеті, жауап алу, хаттама, тәжірибе, процессуалдық аспектілер, тактикалық аспектілер, күдікті, айыпталушы, жауап алу хаттамасы, қашықтықтан жауап алу, дәлелдемелер, фактілі деректер.

Аннотация

Общеизвестно, что допрос является одним из наиболее частых следственных действий на практике по уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан. В целом автор рассматривает допрос в своей статье как обязательное, необходимое и полезное следственное действие.

В то же время в данной статье определяется цель данного следственного действия. Целью является – получение полной и правдивой информации о ситуации. Эти данные являются источником доказательств, в том числе фактических сведений, доказательств преступления. Для подозреваемого и обвиняемого их показания являются средством защиты от обвинения или подозрения против них.

Ключевые слова: следственное действие, допрос, протокол, практика, процессуальные аспекты, тактические аспекты, подозреваемый, обвиняемый, протокол допроса, дистанционный допрос, доказательства, фактические данные.

Abstract

It is well known that interrogation is one of the most frequent investigative actions in practice under the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan. In general, the author considers interrogation in his article as a mandatory, necessary and useful investigative action.

At the same time, this article defines the purpose of this investigative action. The goal is to obtain complete and truthful information about the situation. These data are a source of evidence, including factual information, evidence of a crime. For the suspect and the accused, their testimony is a means of defense against accusation or suspicion against them.

Key words: investigative action, interrogation, protocol, practice, procedural aspects, tactical aspects, suspect, accused, interrogation protocol, remote interrogation, evidence, factual data.

Бүгінгі күні қоғамда белең алған адам мен азаматтың өміріне, денсаулығына, қоғамдық қауіпсіздігіне қарсы жасалатын ауыр, аса ауыр жалпы құқық бұзушылық сипатындағы қылмыстардың күнделікті тіркелуі қоғам мен азаматтардың мәдени, рухани және өз алдына жеке бостандығы мен беделін қалыптастыруда қауыртқа ұшырап бара жатқан адами өзара қарым- қатынастардың тоқырауы орын алып отыр.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар фактісін анықтау, оған тергеу, зерделеу жұмыстарын ұйымдастыратын және осы іс жүргізушіліктерді өз міндеттілігіне қарай орындайтын мемлекеттік, яғни қылмыстық ізге түсу немесе қудалау органдары – прокуратура, тергеу мен анықтама органдары, тергеуші мен анықтаушылардың қылмыстық процесстегі функционалдық қызметтері мен міндеттері, олардың тергеулігі қарастырылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 12-бабына сәйкес, адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Сонымен қатар, адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады және де адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс деп айқын көрсетілген [1, 46 б.].

Жауап берушілердің көрсетулерінің объективтілігі мен толықтығы, осы көрсетулердің қалыптасу жолына байланысты. Көрсетулердің қалыптасуының психологиялық жолын білу, әртүрлі тергеу әрекеттерін нәтижелі жүргізуге мүмкіндік береді. Сондықтан көрсетулердің қалыптасу жолын криминалист ғалымдардың үздіксіз зерттеуі бекер емес деуге болады [2].

Профессор Р.С.Белкин былай деп жазған: «..жауап берушіге мәлімет, заттарды немесе басқа да құбылыстарды қабылдау кезінде түседі, содан ол оның есінде сақталады да, кейін жауап алу кезінде есіне түсіріп, оны тергеушіге жеткізеді» [3, 199 б.].

Жауап алушы – тергеуші әр куәден, жәбірленушіден қандай көлемде және қандай мәлімет алуға болатынын білу үшін, жауаптың куәнің, жәбірленушінің ойында қалыптасу ерекшеліктерін есепке алуы керек.

Жауаптың қалыптасу процесі бірнеше кезеңнен құралады. Бірінші кезең – оқиғаны, не істің басқа бір мән-жайын қабылдау (көру, есту), екінші – осы қабылдап алған мәліметті ойда сақтау, үшінші – осы мәліметтерді есіне түсіріп, тергеушіге айтып жеткізу қабілеті.

Болған оқиғаны қабылдап алу, оқиғаға қатысты мәліметтердің толық қабылдануы белгілі бір себептерге байланысты. Бұл себептер объективті және субъективті болып екі топқа бөлінеді. Объективті себептер - көруге, естуге бөгет болатын жағдайлар, субъективті - есту, көру мүшелерінің қабілеті. Қабылдауға объективті түрде бөгет болатын себептер оқиғаны шұғыл, тығылтаяң уақытта қабылдау, жарықтың көріну жағдайының нашар болуы, қатты шудан нашар естілу, болып жатқан оқиғаны алыстан көру, ауа-райының жаман болуы, қар не жауын жауып тұрғанда оқиғаны қабылдау, осының бәрі оқиғаны толық және анық көріп, естіп қабылдауына бөгет жасайды, оқиға жөніндегі ақпараттың толықтығына, сапасына кері әсер етеді. Сондықтан жауап алғанда тергеуші осы себептерді ескеруі шарт.

Мысалы азамат К. жұмыстан шығып үйге келе жатқанда, арт жағынан белгісіз біреу басынан қатты затпен ұрып есінен тандырып кетеді. Қылмыскер оны тоғнамаған және тонауға да ниеті жоқ екенін көрсеткен. Жәбірленуші есін жиған кезде, ол үйге қарай тез жүгіріп бара жатқан адамды көріп қалады. Ол оны өзінің көршісі И. екенін таныйды да, оны дауыстап шақырады. Бірақ көршісі қайрылмай үйге кіріп кетеді. Содан күдік И-ға түседі, себебі аз күн бұрын екеуі ренжіскен. И. өзінің көрсетуінде болған оқиғаға қатысы жоқ екенін айтады және

сол күні кешкісін ешкіммен кездеспегенін, ешкімді көрмегенін, оны ешкім айқайлап шақырмағанын айтып, қойылған кінәні мойнына алмайды.

Қылмыстық істі тексеру кезінде тергеуші сол күні кешке қарай қатты нәсер болып, найзағай ойнап, күннің күркірегенін анықтайды, соған байланысты қараңғылық тез түскені белгілі болады.

Әрі қарай жүргізілген тергеу сараптамасы мен басқа да алынған мәліметтер арқылы мынадай жағдай белгілі болады, шын мәнінде қараңғы тез түсуіне байланысты И-дің ешкімді көрмегені және күн күркіреп қатты нәсер болып тұрғандықтан, өзін шақырған дауысты ести алмағандығы анықталады.

Субъективті жағдайларға келетін болсақ. Ол азаматтың сезім мүшелерінің дұрыс не бұрыс қызметіне байланысты болады, осыған байланысты ол заттарды немесе құбылыстарды толық және нақты қабылдайды немесе керісінше. Бір сезім мүшесінің жетіспеушілігі немесе кемтарлығы мәліметтің бұрмаланып айтылуына әкеп соғады. Осындай ақаулықтардың бар екендігін жауап берушілер көп жағдайда тергеушіге айтпайды, сол себептен кейбір маңызды деректер дер кезінде дұрыс анықталмайды. Осының бәрі тергеу ісінің теріс жолға түсіп кеті қаупін туғызады.

Қабылдауға субъективті түрде әсер ететін себептермен, яғни жауап беріп отырған адамның қабылдау мүшелерінің кемістігімен, есту, көру мүшелерінің қабылдау қабілетінің төмендігімен бірге, оқиғаны толық және анық қабылдауға жауап беруші адамның мамандығы, жасы, интеллектуалдық қабілеті, ол оқиғаға зер салып, көңіл аударып, бақылай алды ма, жоқ па, міне, осының бәрі әсер етеді. Айталық, жол-көлік оқиғасын екі куә бір кезде, бірдей жағдайда көрді дейік. Куәлердің біреуі - айталық қарт адам, екіншісі - автокөлік жүргізушісі. Екеуі де оқиғаны бір жерден бірдей қашықтықтан көрді дейік. Мұндай жағдайда осы екі куәнің қайсысынан оқиға жөнінде толық мәлімет алуға болады? Әрине, оқиғаны бірдей жағдайда көргенмен толық мәліметті жүргізуші бере алады. Ол машинаның маркасын, түрін ғана айтып қоймай, қай машина жол жүргізу ережесін бұзғандығы жөнінде де мәлімет бере алады. Байсалды, сабырлы адамның оқиғаны қабылдау қабілеті, аңғалақ, жеңілтек адамға қарағанда, әрине жоғары. Сабырлы, байсалды адамдар оқиғаның кейбір көзге көп іліне бермейтін маңызды сәттерін аңғарып қалуы мүмкін, ал аңғалақ адамдардан мұны күту қиын. Сондай-ақ, әсіресе, жасы толмаған, куә есебінде жауап алынатын балалар, көрген оқиғаға қиялындағысын қосып, өсіре айтуы, сөйтіп жалған мәліметтер беруі мүмкін. Сондықтан тергеуші жас балалардан жауап алғанда олардың осындай психологиялық ерекшеліктерін ескеруі тиіс.

Жауаптың толықтығына, шындығына, сонымен қатар куәнің, жәбірленушінің болған оқиғаны ұмытпай, ойында сақтау қабілеті де әсер етеді. Ал, ондай қабілет әр адамда әр түрлі - кейбіреулер белгілі бір қимыл-әрекетті есте жақсы сақтайды, екінші біреу - көрген жерін ұмытпайды, сондай-ақ естігенін есте жақсы сақтайтын, керісінше, өте ұмытшақ адамдар бар. Тергеуші жауап алғанда осының бәрін ескеріп, қажеттілік туса ұмытылған жәйттерді еске түсіру үшін қолайлы жағдай жасауға әрекет етуі керек.

Болған оқиғаны есіне түсіріп, жауабын толық айтып жеткізу қабілеті де әр адамда әр түрлі. Жауап алғанда бұл да мүқият ескерілуі тиіс. Жауап куәнің, не жәбірленушінің болған оқиғаның мән-жайын еркін баяндауынан басталады. Куә, не жәбірленуші, өзінің өтініші бойынша, жауап бергеннен кейін, жауабын өз қолымен жазуына құқығы бар. Тергеуші толық жауапты естігеннен кейін, жауап беруші адамға қосымша сұрақтар қойып, істің кейбір мән-жайын нақтылайды.

Қосымша сұрақ бергенде тергеуші заңда көрсетілген тәртіпті ескеруі керек: қойылған сұрақтардың анық және түсінікті болуы, куәні, не жәбірленушіні шатастырмауы тиіс; жетектеуші сұрақтарды қоюға болмайды; берілген сұрақтар куәні, не жәбірленушіні кемітіп, қорлауға, қорқытуға бағытталмауы керек.

Жауап алғанда осы тергеу әрекетін жүргізуге қолайлы, тиімді жағдай жасалуы тиіс. Егер куә асып- сасып, ренжіп, қобалжып отырса, оның көңілін жуатып, жайландырып, содан кейін ғана жауап алуға кірісу керек. Әрине, жауап алғанда куәнің, не жәбірленушінің мінез-кұлқын, мінезінің психологиялық ерекшеліктерін (мақтаншақ, қызба, сабырлы) ескерудің маңызы айрықша. Себебі мұның бәрі тергеушінің жауап үстінде дұрыс тактикалық бағыт ұстауына негіз бола алады.

Қабылдауға әсер ететін жәйттердің тағы бірі, өткендегі оқиғаға қаншалықты көңіл бөліп бақылағанға да байланысты және сол кезде адамның көңіл- күйінің қандай жағдайда болғаны да әсер етеді. Осылар баолған жайларды дұрыс қабылдап, ойда сақтап қалуға қолайлы жағдай туғызады.

Тергеу кезінде белгілі бір қиындық туғызатын жағдай, куә мен жәбірленушінің уақыт аралаығын дұрыс қабылдауына да байланысты. Адамның көңілін өзіне тартып, көңілін көтеретін қызықты жайттар, тез арада жылдам өткен сияқты болып көрінеді де, ал бір қалыпты және жалықтыратын уақиғалар өте ұзаққа созылған сияқты болып көрінеді. Осыған байланысты өте қысқа уақыт аралығы асыра айтылады да, ал өте ұзаққа созылған уақыт аралығы керісінше кемітіліп айтылады.

Уақиғалардың толық қабылдануы, оны қаншалықты зер салып бақылағанға байланысты. Егер болып жатқан уақиғаны көпке дейін бақылаған болса, одан көрсетілген деректер соншалықты дәл, толық және сенімді болады, ал бақылау мерзімі қаншалықты қысқа болса, ол соншалықты бұрмаланған, жеткіліксіз және сенімсіз болады. Себебі қысқа мерзім ішінде адам заттарды, құбылыстарды мұқият бақылау үшін, сезімдік жүйелерінің мүшелерін бір бағытта шоғырландыра алмайды. Бұл жағдайда рецепторлар тек ерекше көрінген жәйттерді ғана қабылдайды. Сол себебтен тез өтетін уақиғаны, мысалы адамды басып кету, көліктердің қақтығысуы, қолдан жұлып арқылы адамды тонау, төбелес кезінде адамға жарақат салу сияқты оқиғалар қанша уақытқа созылғанына баға берген кезде, тергеуші бұл жәйттердің көп жерлері куәлардың бақылауынан тыс қалып қоятынын ескеруі керек, себебі олардың көрсетулерінде ақтандақ жерлері мен бұрмаланған жақтары жиі кездесіп қалады.

Е.Г. Жәкішевтің байқауынша, болған уақиғалар жайында жауап алған кезде, белгілі бір жердің немесе заттың кеңістікте қалай орналасқаны жайында сұраған кезде, жауап берушілердің көрсетулерінің толдық еместігі байқалды, көптеген қате баға беру көрініс алады, кеңістіктің ара-қатынасы бұрмаланады [4, 98 б.].

Қашықтықтарды қабылдау да әр түрлі болатынын айта кеткен жөн. Негізінде бір километрге дейінгі қашықтық көбінесе дұрыс қабылданады және дұрыс бағаланады, ал үлкен қашықтықтағы уақиғалардың көрсетулері адам есінде дәл сақталынып, дұрыс бағаланды деп есептелінбейді.

Қабылдау қабілеттілігінің субъективтік себебі ретінде қаралатын адамның сезім мүшелеріне келетін болсақ, бейімделу мен сезінушілікті ескере отырып қарастыру қажет.

Бейімдеу құбылысы - ол адамға белгілі бір уақытқа дейін әсер еткен қоздыруыштарға бой үйрену болып табылады. Бейімдеу кейбір жағдайларда сезім мүшесін қоздырады, ал кейбір жағдайларда керісінше төмендетеді. Мысалы: адам қараңғыдан жарыққа шыққан кезде, алғашқы кезде ештемені көре алмайды, содан соң бірте-бірте бейімделу арқылы айналадағы заттарды аңғарып көре бастайды. Екінші жағынан адам көп уақыт бір иістің әсерінде болса, ол біраз уақыттан кейін бұл бөтен иісті сезбейтін болатыны бізге мәлім. Сол себептен тергеуші жауап берушілерден жауап алу кезінде олардың бейімделу қабілеттілігін тексеруі тиіс. Бейімделу қабілеттілігі қоздырушы құбылыстың кенет өзгеруін бақылаған кезде анықталады.

Қабылдау қабілеттілігі көп жағдайларда болып жатқан жайға қалай назар аударылғанға байланысты. Ол ерікті және еріксіз назар аудару болуы мүмкін. Еріксіз назар аудару-өзінің

алдына әдейілеп бір жәйттерге назар аударуды мақсат тұтпайды. Мұндай назар аудару көп жағдайда аяқ астынан, бірден пайда болған қоздырғыштарға байланысты болады.

Ерікті түрде назар аудару – адам өзінің психикасын, күш-жігерін болып жатқан уақиғаны мұқият бақылап, қабылдауға бағыттайды, ол басқа жәйттерге көңіл аудармайды.

Жауап берушілердің көрсетулерінің сапасына, олардың білімі мен жалпы өз құқығын білу сауаттылығына әсер ететінін атап айту керек. Криминалдық жағдайды ұғып және дұрыс баға берген куә мен жәбірленуші оны нақты және жеткілікті қабылдап, есінде сақтайды.

Бір топ криминалистер былай дейді: есте сақтау дегеніміз адамның өткен шағымен байланысты және тек адамзатқа тән құбылыс.

Көру, есту сезімдері арқылы қабылдаған ақпарат субъектінің есінде әр түрлі деңгейде сақталады және кейін қайта жаңғыртылады. Есте сақтау сенсорлық (жеделдік сақтау), қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді жүйеден тұрады.

Сенсорлық дегеніміз – қысқа мерзімді көз алдындағы бейнелер, ол артынан жоғалып, естен тез шығып кетеді.

Қысқа мерзімді дегеніміз – сенсорлық ақпараттың қысқа мерзімді жүйеге түсіп өте қысқа уақыт (30 секунд) сақталуы.

Ұзақ мерзімді дегеніміз – ақпараттың жеткілікті, тұрақты есте сақталуы.

Осыған қатысты Васильев А.Н., Карнеева А.М. «ұзақ мерзімді қоймада ақпарат жойылмайды, өйткені жойылу процесі тек сенсорлық және қысқа мерзімді жүйеде жойылады» - дейді [5, 51 б.].

Есте сақтау - еске түюден, оны сақтаудан, қайта жаңғыртудан және ұмытудан тұрады. Тергеушінің аталған заңдылықтарды жеткілікті білетін болса, ақпараттарды дұрыс тексеріп, тиімді бағалай алады.

Есте сақтау процесі еске түюден басталады. Ол әдейі есте сақтаудан және еріктен тыс есте қалудан тұрады. Әдейі есте сақталған ақпараттар көптеген авторлардың айтуынша, өте бағалы және құнды ақпарат болып табылады. Сондықтан, тергеу барысында ақпараттың әдейі немесе еріктен тыс сақталғанын анықтап алған дұрыс, өйткені еркінен тыс сақталған ақпараттарда кішігірім мән- жайлар ескерілмейді. Тергеу әрекетінде көбінесе куәлардың, жәбірленушінің, айыпталушының, сезіктінің белгілі бір оқиға қатысты мән жайлары естерінде қалады. Әрине, аталған тергеу әрекеті қылмысты тергеу барысында жүргізіледі, сондықтан ол әрқашанда теріс жағдайлармен байланысты болады. Ал психологтардың көзқарастарына жүгінсек адамдар дәл осындай қылмыстық немесе теріс жағдайларды жақсы естерінде сақтайды.

Васильевтің А.Н., пікірінше, еркінен тыс сақтау деген әсерлерді тікелей қабылдау емес, ол белгілі бір қызметтің жемісі [6, 111 б.].

Бұл пікірмен біз келісе алмаймыз. Өйткені еркінен тыс есте сақтау деген кездейсоқ әрекеттің нәтижесі, еркінен тыс затты немесе объектіні есте сақтаған кезде, субъекті оларды саналы түрде есте сақтамайды, мұндай жағдайда кездейсоқ немесе абайсызда сақтау орын алады.

Сондай-ақ, еске түюге адамның эмоциясы да әсер етеді. Мәселен, «егер эмоция бөтен себептерден пайда болса, ол еске түю процесіне теріс әсер етеді, ал эмоция еске түюге қатысы бар объектілермен байланысты болса, онда оның оң әсері болады» – деп әділ көрсеткен.

Есте сақтау процесі қабылдаудың сапасына байланысты. Яғни, жақсы қабылданған зат, есте жақсы сақталады. Қайта жаңғырту процесі еске алумен, танумен, есіне түсірумен, елестетумен тығыз байланысты.

Есте сақтаудың келесі түрлері де болады: логикалық, эмоционалдық, бейнелік. Эксперименталдық әрекеттер барысында біз логикалық, яғни, түсіндіру, бейнелік есте сақтаумен жиі ұшырасамыз. Сондай- ақ, қазақстандық ғалым А.Я. Гинзбург өз еңбегінде

бейнелік есте сақтауды «реминисценция» (латын тілінен *reminiscor*) деп атаған, яғни, ұмытылған құбылысты белгілі бір уақыттан кейін қайта жаңғырту дегенді білдіреді [7, 96 б.].

Сол сияқты, есте сақтау адамның басқа психикалық процестері сияқты әр түрлі ауруларға шалдығады. Олардың кен таралғанына «өткен шақтың феномені» деген ауруды жатқызуға болады. Яғни, адам сол затты бір жерде көрген сияқты елестерді айтамыз. Сонымен қатар, еске сақтаудың «амнезия» (ұмыту) деген ауруын қарастырсақ, мұндай ауруға белгілі бір қатты дене жарақатын (травма) адамдар ұшырайды және олар өткен өмірін толық немесе жартылай ұмытады, бірақ кейін еске түсіру сияқты мүмкіндіктерін дәрігерлер жоққа шығармайды.

Көру, есту сезімдерімен алынған ақпараттар ойлау процесімен де тығыз байланысты. Ойлау - таным проблемаларын шешуге бағытталған, тұрақты қасиеттердің жинақы көрінісі, психикалық процесс. Ойлау арқылы ақпараттар өңделеді, ақпараттарды қайта түзеді және творчестволық бастама болып саналады. Әрине, ойлау процесі өмірдің басқа жақтарымен байланыстылығын көрсеткен.

Біз, егер қабылдау, сезу, есте сақтау, ойлауды біртұтас процесс деп санасақ, онда оларға әсер ететін факторлар мен жағдайларды жүйелеу қажет. Біз қабылдауға әсері бар жағдайлар мен фактілерді былай жүйелеуді ұсынамыз: 1) биологиялық шарттар: жынысы, жасы, денсаулығы, көру және есту жүйесінің кемшіліктері (дефектілері); 2) әлеуметтік шарттар: кәсібі, мүдделері мен дағдылары, қоршаған ортасы; 3) психологиялық шарттар: темпераменті, ішкі және эмоционалдық жай- күйі;

Көптеген авторлар, М.Н. Порубов, И. Кергес, М.И. Еникеев белгілі бір фактіні мас күйде (есірткінің, ішімдіктің әсерінен) қабылдаудың проблемаларын қозғаған [8, 76 б.].

Біздің ойымызша, аталған заттардың әсерімен қабылдауды, қабылдаудың сапасына әсер ететін негативті шарттар деп атаған дұрыс. Аталған жағдайлар тергеу әрекетінде орын алады.

Мысалы, айыпталушының қылмыс оқиғасы кезінде мас күйінде болғанын ескерместен, тергеуші көлік оқиғаларына байланысты тергеу әрекеттерін жүргізе береді.

Жоғарыда аталған мысалды қорытындылай келе, мұндай тергеу экспериментін жүргізуге жол бермеу қажет, өйткені, мас күйіндегі адам кез келген сол уақытта көрген, естіген, сезген фактіні дұрыс және толық қабылдай алмайды.

Сол сияқты, профессор Д.К. Канафиннің ойынша жауап беру кезінде психологиялық жағдайлар да ескерілуі керек. Жауаптары тексерілетін адамдардың фактіні қабылдау кезіндегі эмоционалдық жай- күйін ескермейтін жағдайлар да көп орын алады [9, 109 б.].

Психикалық процестерді жауап алу шеңберінде қарастыра отырып, тергеушінің психология ғылымының қажетті негіздерін білуі, тергеу әрекетін жүргізу кезіндегі субъективті жағдайларды дұрыс және тиімді түрде ескеруге мүмкіндік береді деп ой қорытындылауға болады. Сондықтан, тергеу әрекетін жүргізуде субъективті факторларды модельдегенде, тергеуші психологияның негізгі ережелерін білуі керек. Олар оқиғаны, құбылысты қабылдаған тұлғаның дәл оқиға кезіндегі және тергеу әрекетін жүргізу кезіндегі психикалық жай- күйін дұрыс бағалауға септігін тигізеді.

Егер есте сақтаудың қажетті бөлігінің бірі мән- жайларды ойында сақтау және ойына түю.

Ойда сақтау қабылдау сияқты өз еркімен және еріксіз болып екіге бөлінеді. Өз еркімен ойына сақтау қабылданған жайларды әдейі есте сақтауға бағытталады. Өз еркімен ойына сақтаудың мақсаты болған жайларды түсінуге тырысу, содан кейін оның ішінен ең негізгісін және мәні бар дәлелдерін бөліп алу. Өз еркімен ойына түю, бір нәрсеге ерікті түрде көңіл аударуға тырысу арқылы іске асырылады.

Л.К. Енаеваның пікірінше жауап берушілердің мәліметтерінің қалыптасуының ең қолайлысын алатын болсақ, ол әрине өз еркімен ойына түю арқылы болған жайларды толық және нақты ойда сақтап қалған екендігін мойындау керек деп атап көрсетеді [10, 218 б.].

Еріксіз ойда сақтауды белгілі бір мақсатпен тырысу арқылы сипатталады. Еріксіз ойда сақтау тергеушіге нанымды және толық мәліметтер беретіндігіне күмән туғызады, бірақ ол барлық жағдайда осылай болады деу қателескендік болады. Сондықтан кейбір жағдайларда еріксіз ойда сақтау, тергеу кезінде шындықты анықтауға қажетті мәліметтерді мүмкіндігінше жоғары дәрежеде сақтап қалуды толық қамтамасыз ете алады.

Есте сақтаудың келесі бөлімі мәліметтерді жадында сақтау, яғни есте сақтаудың азды-көптің ұзақтығы.

Жадында сақтаудың ұзақтығы әртүрлі жағдайларға байланысты. Ол көбінесе есте сақтаудың сапасына байланысты, оны былайша ұғуға болады, оқиға жайларын тез сіңіру қабілеттілігі арқылы, тұрақты түрде жадында сақтау және қабылдағандарды тез арада өз қалпында жеткізу ол өте қажетті қасиеттердің бірі болып табылады деп өз еңбегінде профессор С.К. Журсимбаев атап көрсетеді [11, 187 б.].

Мәліметтерді жадында сақтау куә мен жәбірленушінің жеке басының және жас ерекшеліктеріне байланысты. Ол, белгілі бір нәрсенің жайын еске сақтап, түрін пайымдау, бейнелік, қимыл әрекеттік немесе ерікті түрде жадында сақтау қабілеттілігіне, көру, дыбысы, цифр арқылы немесе басқа да заттар арқылы есінде сақтау артықшылығымен ерекшелігіне байланысты, бұл көбінесе көңіл бөлу мен кәсіптік машықтануының салдары болады. Мәліметтердің сақталуына және есте сақтаудың тұрақтылығына мынадай объективті себеп - уақыт ықпал етеді. Уақыт өткен сайын болған жайлардың анықтығы бұлынғырлана береді, одан әрі қарай ұмытылады. Мәліметтердің сақталуына сонымен қатар мынадай субъективті себептер ықпалын тигізеді, ол жауап берушілердің жеке тұлғасы, жасы, ақыл- өрісі, мамандығы, көңіл аудару қабілеттілігі және т.с.с.

Г.Г. Досболов өз еңбектерінде туғаннан өзіндік ерекшелігі мен сезім жүйесінің анализаторларының есіне сақтау қызметіне қатысуының басымдылығына байланысты есте сақтау қабілеттілігі төртке бөлінеді: көңіл күйлік; сөздік пайымдаушылық; бейнелік; қимыл-әрекеттілік – есте сақтау деп көрсетеді [12, 47 б.].

Адам әртүрлі қозғалысты есте сақтап қалады. Есте сақтаудың бұл түрімен тұрмыстық, еңбектік, спорттық және басқа да қозғалыстар меңгеріледі. Көңіл-күйлік есте сақтау бастан кешірген қуанышты, қайғылы, қорыққанды, жәбірленушілікті есте сақтап қалады. Бейнелік сезімдік есте сақтау – көру, есту, дәмін сезіну арқылы бұрын қабылданған заттардың ерекшеліктеріне байланысты есінде сақтап қалады. Мұндай есте сақтау жұмысына сезім мүшелері басты қызмет атқарады.

Дені сау адамдарда есте сақтау қабілеттілігінің түрлерінің барлығы бар. Тек олардың өріс деңгейі әр адамда әртүрлі болады. Мысалы, бишіде қозғалыстық есте сақтау деңгейі жақсы дамыған болса, артистерде көңіл- күйлік және сөздік қорлары жақсы дамыған.

Жоғарыда көрсеткендерге байланысты куә мен жәбірленушінің есте сақтау түрлерінің қайсысы жақсы дамыған болса, тергеуші мәліметтерді толық және сенімді түрде алуы үшін жауап алған кезде осы мәселені ескеруі керек.

Келесі мәселе қабылданып ойда сақталған жәйттерді жауап берген кезде нақтылау етіп жеткізу. Есіне алып қайтадан жеткізу адамның ой- өрісімен тығыз байланысты, ал ол сақтау мәселесінің соңғы кезеңі болып табылады.

Қайталап жеткізу – бұл адамның болған жай туралы есте сақтап қалғанын жазбаша немесе ауызша мазмұндап беру. Өзі көрген жәйт туралы куә немесе жәбірленуші мәліметтерді қайтадан жеткізу үшін, болған жәйтты ойына түсіру, ойына келтіру және тану арқылы жүзеге асырады. Сөйтіп олар қабылданған және есте қалған деректер мен жәйттерді есіне түсіру

арқылы қайталап жеткізеді. Ойына түсіру көбінесе жауап берушінің еркін әңгімелесуімен жүзеге асырылады.

Еске түсіру – куәнің немесе жәбірленушінің бұрын байқаған немесе бастан кешірген жәйттер қайтадан қалыптастыру әрекеті болып табылады. Мұндай қалыптастыру ассоциалық байланыстық негізде жүзеге асырылады.

Бұл тергеу әрекеті төрт элементтен тұрады:

- тексерілген оқиғамен байланысты жерлердің белгілері жөнінде адамдардың ол жердегі іс-әрекеті жөнінде жауап алу;

- тергеушінің жауабын тексерілетін адамдармен бірге, тексерілетін оқиғамен байланысты жерге шығуы;

- жауабы тексерілген адамдардың жауаптарын растауы мүмкіндігін, тексерілген оқиғамен байланысты жерлердің жағдайын, іздерді, заттарды қарау;

- тексерілген жауапты оқиға болған жердің жағдайымен салыстыру.

Бұл тергеу әрекеті жауабы тексерілетін адамға, оның жауабы тексерілетін жердің бағыты мен орнын ерекше түрде көрсетуді ұсынудан басталады. Сондықтан бұл тергеу әрекеті жауабы тексерілетін жерден емес, тергеу жүргізіліп жатқан жерден басталады.

Жауапты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылаудың маңызы, ол тергеушінің бұрын жауап алынған куә, жәбірленуші, айыпталушыға қылмыс жасалған жерде, сонымен қатар сол жерде өзінің әрекеттерін, болған оқиғаның мән- жайын, көрген- білгенін көрсетумен және салыстыру үшін ұсынудан тұрады. Жауапты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау тергеу әрекеті, басқа да тергеу әрекеті сияқты дәлелдемелерді жинау құралы болып табылып, өзінің алдына қойған мақсатын орындауға мүмкіндік береді.

Бұл жерде, жауапты тексеру барысында, жауабы алынып отырған адамға ешкім ешнәрсе көрсетпейді, сырттан қандай да болсын араласу, жетекші сұрақтар қоюға жол берілмейді. Болға іс-әрекеттің жауабын, тексеріліп отырған адамның өзі көрсетіп, болған мән- жайды толық өзі айтып шығуы қажет. Жауапты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылаудың мәні:

- тергеуге қатысты басқа да қылмыстың ізі бар орындарды және тергеу жолдарын анықтау;

- ол жердегі заттай дәлелдемелерді іздестіру мен табу;

- қылмысқа қатысты әр түрлі адамдардың мінез-құлықтары мен әрекеттерін нақтылау;

Бұл жауапты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау тергеу әрекеті, жауабы тексерілетін жер тергеуге анық болған жағдайларда ғана жүзеге асырылады. Жәбірленушінің бұл тергеу әрекетіне қатысуы, қылмыстық оқиғаға байланысты тексеру жүргізіліп жатқан кезде тергеудің жүзеге асырылу әрекетіне көптеген көмегін тишізеді. Мысалы: айыпталушы бөлме ішіндегі өзінің әрекеттерінен, бағалы заттарды қай жерден алғаны, қалай алғанын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

2. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесілік кодексі. – Алматы: юрист, 2022. – 348 б.

3. Белкин Р.С. Криминалистика. М., – 2006. – 594 с.

4. Жәкішев Е.Ф. Исаев А.А., Тапалова Р.Б., Найманова Г.Х., Темірболат Н.С. Криминалистика. Алматы. 2006. – 132 б.

5. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. М. – 2000. – 189 с.

6. Васильев А.Н. *Тактика отдельных следственных действий*. М. 2004. – 136 с.
7. Гинзбург А.Я. *Процессуальные вопросы предварительного расследования на современном этапе*. – Волгоград. – 2008. – 217 с.
8. Порубов М.Н., Кертес И., Еникеев М.И. *Законность и обоснованность возбуждения уголовных дел органами внутренних дел*. – М. 2008. – 137 с.
9. Канафин Д.К. *Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве: Монография*. – Алматы, 2005. – 168 с.
10. Енаева Л.К. *Уголовный процесс: Учебное пособие*. – 2-е изд. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2007. – 418 с.
11. Журсимбаев С.К. *Законность в досудебных стадиях уголовного судопроизводства. Монография*. – Алматы: ИЦ «Интерлигал», 2007. – 238 с.
12. Досболов Г.Г. *Психология свидетелей и потерпевших*. Алматы. – 1995. – 141 с.

Шәкір Үміт Ергазықызы
Қайнар Академиясының магистранты

Моральдық зиянды өтеуге байланысты еңбек дауларын қарау ерекшеліктері

Аңдатпа

Мақалада моральдық зиянды өтеуге байланысты еңбек дауларын қарау ерекшеліктері қарастырады. Сонымен қатар, моральдық зиян келтірілген азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау кезінде моральдық зиянды өтеу мөлшерін есептеудің бірыңғай алгоритмі болмаған жағдайда, осы мәселе бойынша сот органдарының заңды түсіндірмелерін, сондай-ақ азаматтық құқықтарды қорғаудың аталған нысанын пайдалану кезінде қалыптасқан сот практикасын басшылыққа алған жөн. Моральдық зиянның мөлшерін анықтау критерийлерін қолдану бөліктері бұл жағдайда келтірілген моральдық зиянның сапалық сипаттамаларын анықтау, сондай-ақ дәлелдеу алгоритмін таңдау және дәлелдемелер жинау ерекше қиындық тудырады.

Түйін сөздер: моральдық зиян, еңбек дауы, өтемақы, моральдық зиянды өтеу, құқықтарды қорғау.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности рассмотрения трудовых споров, связанных с возмещением морального вреда. Кроме того, при отсутствии единого алгоритма расчета размера возмещения морального вреда при защите трудовых прав граждан, которым причинен моральный вред, следует руководствоваться юридическими разъяснениями судебных органов по данному вопросу, а также судебной практикой, сложившейся при использовании указанной формы защиты гражданских прав. Части применения критериев определения размера морального вреда в данном случае особую сложность представляет определение качественных характеристик причиненного морального вреда, а также выбор алгоритма доказывания и сбор доказательств.

Ключевые слова: моральный вред, трудовой спор, компенсация, возмещение морального вреда, защита прав.

Abstract

The article considers the peculiarities of considering labor disputes related to compensation for moral damage. In addition, in the absence of a unified algorithm for calculating the amount of compensation for moral damage in protecting the labor rights of citizens who have suffered moral damage, one should be guided by the legal explanations of the judicial authorities on this issue, as

well as the judicial practice established when using this form of protection of civil rights. Part of the application of the criteria for determining the amount of moral damage in this case is especially difficult to determine the qualitative characteristics of the moral damage caused, as well as the choice of an algorithm of evidence and the collection of evidence.

Key words: moral damage, labor dispute, compensation, compensation for moral damage, protection of law.

Моральдық зиян келтірілген азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау кезінде моральдық зиянды өтеу мөлшерін есептеудің бірыңғай алгоритмі болмаған жағдайда, осы мәселе бойынша сот органдарының заңды түсіндірмелерін, сондай-ақ азаматтық құқықтарды қорғаудың аталған нысанын пайдалану кезінде қалыптасқан сот практикасын басшылыққа алған жөн. Моральдық зиянның мөлшерін анықтау критерийлерін қолдану бөліктері бұл жағдайда келтірілген моральдық зиянның сапалық сипаттамаларын анықтау, сондай-ақ дәлелдеу алгоритмін таңдау және дәлелдемелер жинау ерекше қиындық тудырады.

Азаматтық іс жүргізу заңнамасын, Жоғарғы Соттың түсіндірмелерін және жалпы юрисдикциясындағы кассациялық соттардың қаулыларын талдау кезінде өтемақы өндіріп алынатын моральдық зиянды оның нақты не себеп болғанына және қалай көрінетініне байланысты шартты түрде түрлерге бөлуді ұсынамыз: азаматтың физикалық және моральдық (психикалық) азаптары, ауырсынумен, дене және денсаулығының өзге де зақымдануымен, психикалық (психикалық) бұзылуымен байланысты және/немесе онымен байланысты тәжірибелер. Жеке адамның қадір-қасиетіне, іскерлік беделіне зиян келтіруге, жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға қол сұғылмаушылықты бұзуға байланысты азаматтың моральдық азаптары.

Заңда моральдық зиянды өтеу үшін негіздердің толық тізбесі болмағандықтан, талап қою талаптарының негіздерін тұжырымдау кезінде ҚР Азаматтық кодексінің [1], ҚР Еңбек кодексінің [2], «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңның [3] және тиісті өтемақыны өндіріп алудың дербес негіздерін көздейтін ҚР өзге де заңдарының нормаларын басшылыққа алу, сондай-ақ азаматқа моральдық зиян келтірілетін істер бойынша нақты мән-жайларды негіздеу қажет. Моральдық зиянның бұл түрлері көп жағдайда өзара байланысты немесе бір-бірімен байланысты, мәселен, мысалы, әдеттегі өмір салтын, отбасылық жағдайды, азаматтың кәсіби немесе басқа әдеттегі қызмет саласын мәжбүрлеп өзгерту немесе жоғалту, әдетте, азаматтың кейінгі өміріне терең әсер еткен физикалық немесе моральдық азаптарының салдары болып табылады.

Моральдық және физикалық азаптың сипатынан басқа, моральдық зиянның өтемақысының мөлшерін айқындау критерийі ретінде құқық бұзушының кінәсінің дәрежесі болып табылады. Бұзушының кінәсінің дәрежесін анықтау кезінде бұзушылықтың сипаты, оның ұзақтығы, бұзушының ниетінің болуы, бұзушы мен моральдық зиян келтірілген азамат арасындағы қарым-қатынастың сипаты ескеріледі.

Атап айтқанда, азаматтың тәуелді немесе бағынышты жағдайы құқық бұзушының кінәсінің дәрежесін күшейтеді және моральдық зиянды өтеу мөлшерін анықтау кезінде ескеріледі, ал қызметкердің моральдық азаптары мен тәжірибелерінің сипаты мен тереңдігі ол үшін жұмыс беруші бұзған құқықтардың маңыздылығына байланысты. Мәселен, мысалы, еңбек қатынастарында жұмыскер жұмыс берушіге қызметтік және экономикалық тәуелділікте болады, ал құқықтық қатынастардың өзі адамның іргелі бөлінбейтін құқықтарының бірі болып табылады және оларды жүзеге асырумен байланысты жұмыскердің басқа да бірқатар әлеуметтік-еңбек құқықтарын, атап айтқанда әділ еңбекақы төлеу, демалу, әлеуметтік қамсыздандыру құқықтарын жүзеге асыру мүмкіндігі бар. ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі 2021.06.29 ж. ұйғарымында жұмыс берушінің заңсыз әрекеттерімен келтірілген

моральдық зиянның орнын толтыруды өндіріп алу туралы қызметкердің талап-арызы бойынша ұйғарымымен сот төмен тұрған соттардың қаулыларының күшін жойды, себебі істі соттар қарау барысында жоғарыда аталған мән-жайлар ескерілмеді.

Азаматтың жақын туыстарының өмірі мен денсаулығына зиян келтірумен байланысты моральдық зиянды өтеуді өндіріп алу бөлігінде сот практикасы Соттардың моральдық зиян келтірудің аталған нысаны кезінде өтемақы туралы нормаларды қолдану тәртібіне де елеулі түзетулер енгізді.

ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі 18.07.2021 ж. ұйғарымымен азаматтың өміріне немесе денсаулығына зиян келтірілген жағдайда азаматтың туыстары мен басқа отбасы мүшелері моральдық зиянды өтеу туралы талап қоя алатындығы анықталды, өйткені «жақын қарым-қатынастармен, рухани және эмоционалды туыстықпен» сипатталатын қалыптасқан отбасылық байланыстарға сүйене отырып, зардап шеккен адамға ғана емес, сонымен бірге отбасы мүшелеріне де жақын туыстарының денсаулығына зиян келтіруге байланысты моральдық зиян келтіруі мүмкін. Бұл шешімде Жоғарғы Сот төменгі соттардың туыстарының оқиғадан кейінгі жақын адамының өмірі мен денсаулығы үшін бастан кешкендері оның өз тәжірибесінен туындайды деген қате тұжырымын жоққа шығарды. ҚР Азаматтық кодексінің негізінде көрсетілген сот актісі тиісті өтемақы алу үшін сотқа жүгінген азаматтың отбасы мүшесінің денсаулығына зиян келтіруге байланысты моральдық зиянды өтеу туралы осындай сот істерін қарау тәжірибесінде бетбұрыс болды [4, 110 б.].

Жиынтығында осы критерийлерді қолданады және өндіріп алынатын өтемақы мөлшеріне елеулі әсер ететін үшінші критерий ретінде әрекет ететін парасаттылық пен әділеттілік талаптарын міндетті түрде ескере отырып, тікелей сот шешім шығарады. Мысалы, моральдық зиянды өтеу туралы істерді қарау кезінде соттар әр тараптың дауды соттан тыс реттеуге деген ұмтылысын ескереді. Мәселен, егер сот істі шешкен кезде талапкердің дауды шағымданудан немесе сотқа дейінгі өзге де реттеуден қасақана жалтарғаны және берілген құқықты теріс пайдалана отырып, сот қорғауын байыту құралы ретінде пайдаланатыны анықталса, онда өндіріп алынатын өтемақы мөлшері парасаттылық пен әділеттілік талаптарын ескере отырып азаяды.

Моральдық зиянды өтеу мөлшерін анықтаудағы парасаттылық пен әділеттілік талаптарының критерийі белгілі бір дәрежеде субъективті фактор болып табылады, өйткені ол істің мән-жайына ғана емес, сонымен бірге дауды қарайтын судьяның ішкі сеніміне де негізделген. Сонымен бірге, істі қарау барысында сот тікелей белгілеген және өтемақы мөлшеріне әсер ететін ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлардың жиынтығына негізделген. Мәселен, жол-көлік оқиғасы салдарынан абайсызда азаматтың өліміне байланысты моральдық зиянның орнын толтыру туралы істі қараған Алматы қалалық соты 2021 жылғы 24 қарашадағы № 1-64/2020 іс бойынша № 22-2252/2021 апелляциялық қаулысында өндіріп алынған өтемақы мөлшеріне елеулі әсер еткен мынадай маңызды мән-жайларды көрсетеді: талапкердің аталған азаматтық іс бойынша моральдық зиянды өтеуге қатысты талаптары 1 050 000 (бір миллион елу мың) тенгені құрады. Аталған дауды шеше отырып, сот жеңілдететін жағдайлардың болуын және ауырлататын жағдайлардың болмауын ескере отырып, сотталушыдан 250 000 (екі жүз елу мың) тенге мөлшерінде моральдық зиянның орнын толтырды.

Сот практикасын жоғарыда келтірілген талдау негізінде моральдық зиянды өтеу кезінде сот практикасының гетерогенділігін бағалауға болады. Сонымен, моральдық зиянды өтеу заңды жауапкершіліктің өлшемі болып табылады, сондықтан өтемақы ұқсас жағдайлар үшін белгілі және болжамды болуы керек. Моральдық зиянды өтеу мөлшерін анықтауда іс жүзінде заңдастырылған қазіргі кездегі еркін сот шешімі құқық қолдану практикасында біркелкіліктің болмауына әкеледі [4, 110 б.].

Қазақстан Республикасының атымен шешім Алматы қаласының азаматтық істер жөніндегі ауданаралық соты 2021 жылғы тамыз айының 6 күні, құрамында: төрағалық етуші судья Д.Ю. Холматова хатшы С. Юсуповтың жанында, тараптардың қатысуымен, ашық сот отырысында теміржол көлігі инженерлері институтына Каландарова Зина Рустамовнаның талап-арызы бойынша сот шешімі бойынша өндіріп алынған теңгемді төлеуге мәжбүрлеу, жалақыны өндіріп алу, мәжбүрлі сабаққа келмеу уақытына ақы төлеу, моральдық зиянның орнын толтыру, енгізілген еңбек кітапшасын беру туралы № 1-1229/12 азаматтық істі қарады. зейнетақыны қайта есептеу үшін жалақы туралы анықтаманы беру және өзгерту, деп белгіледі: Каландарова З. сотқа темір жол көлігі инженерлері институтына сот шешімі бойынша өндіріп алынған теңгемді төлеуге мәжбүрлеу, жалақыны өндіріп алу, мәжбүрлі сабаққа келмеу уақытына ақы төлеу, моральдық зиянды өтеу, енгізілген өзгерістері бар еңбек кітапшасын беру және зейнетақыны қайта есептеу үшін жалақы туралы анықтама беру туралы талап арызбен жүгінді, бұл талап арыздың негіздемесіне 1976 жылдың тамызынан бастап бір жыл бойы ИИТ-те «жоғары математика» кафедрасының ассистенті болып жұмыс істеді, бірқатар ризашылықтар мен көтермелеулерге ие болды. 2020 жылғы 6 ақпандағы № 44 бұйрығымен ол 2020 жылдың 1 қыркүйегінен бастап жұмыстан шығарылды.

Қалалық соттың сот алқасының 2021 жылғы 13 шілдедегі шешімімен сотталушыдан оның пайдасына 342 900 теңге мөлшерінде мәжбүрлі жұмыстан шығу кезінде орташа жалақысын өндіріп алып, бұрынғы лауазымына қалпына келтірілді. Осы шешімнің негізінде 2021 жылғы 14 шілдедегі бұйрықпен ол мәжбүрлі сабаққа қатыспағаны үшін теңгеге тиесілі төлемдерді көрсетпей лауазымына қалпына келтірілді. Бұл ретте жұмыстан шығарылғаннан кейінгі келесі еңбек кітапшасында № 10 жазба 2021 жылғы 17 тамыздағы № 11 «зейнеткерлікке шығуға байланысты берілген өтінішке сәйкес жұмыстан шығарылды» деген жазба болып табылады. Алайда, 2021 жылғы 14 шілдедегі бұйрық бойынша қалпына келтіру туралы жазба жоқ, сондықтан институт әкімшілігі сот шешімін дереу орындау туралы талапты бұзды.

Бұдан әрі Жоғарғы Соттың сот алқасы 2021 жылғы 25 тамыздағы ұйғарымымен 2020 жылғы 6 ақпаннан бастап талапкердің пайдасына 2019 жылғы қыркүйектен бастап 2020 жылғы 6 ақпанға дейін мәжбүрлі сабаққа келмеу кезінде 148 590 теңге мөлшерінде табыс өндіріп алып, еңбек қатынастарын тоқтату туралы шешім қабылдады. Алайда, бұл теңгеманы институт төлеген жоқ. Жоғарыда айтылғандарға байланысты жауапкерді Жоғарғы Соттың сот алқасының мәжбүрлі сабаққа келмеу уақыты үшін ақы өндіріп алу туралы ұйғарымын тиісінше орындауға міндеттеуді және осы теңгемді индекстеуді ескере отырып өндіріп алуды, жауапкерден индекстеуді ескере отырып, 2019 жылдан 2021 жылға дейінгі жалақыны, еңбек кітапшасын уақтылы бермеуден туындаған мәжбүрлі сабаққа келмеу уақыты үшін төлемді өндіріп алуды және еңбекақы туралы анықтама беруді сұрады зейнетақыны қайта есептеу үшін төлем. Процесс барысында З. Каландарова өз талаптарын толықтырды және соттан 10 000 000 теңге мөлшерінде моральдық зиянның өтемақысын өндіріп алуды, жауапкерге еңбек кітапшасын не оған енгізілген түзетулері бар телнұсқаны беру бойынша міндет жүктеуді сұрады.

Сотта З. Каландарова мәлімделген талаптарды қолдап, оларды толық көлемде қанағаттандыруды сұрады. Сотта сенімхат негізінде әрекет ететін ИИТ өкілі Б.Ходжаев талап қоюды ішінара мойындады және институт әк сот алқасының ұйғарымымен өндіріп алынған теңгемді төлеуге дайын екенін түсіндірді. Теңгемнің қалған бөлігін институт төлеуге ниетті емес, өйткені институт ұзақ уақыт бойы еңбек кітапшасы қайтарылды деп сенген, бірақ еңбек кітапшасы жеке іске тігіліп, мұрағатқа тапсырылған болып шықты. Анықталғаннан кейін институт талапкерге еңбек кітапшасын алуды ұсынды, ол соңғысы бас тартты. Сонымен қатар, институт істі имирлік түрде шешуді өтеу мақсатында талапкер теңгемге 2 500 000 теңге көлемінде ұсыныс жасады, одан ол да бас тартты, әрекеттерінде бұзушылықтар жоқ деп

санайды, соттан бас тартуды сұрады. Сотта кадрлар бөлімінің бастығы Ахмедов 2019 жылдан бастап кадрлар бөлімінің бастығы болып жұмыс істейтінін түсіндірді, Еңбек кітапшаларын тіркеу кітабында талапкердің еңбек кітапшасын алғаны туралы белгі бар, бірақ ол кейіннен жеке істе қалай болғанын біле алмайды, өйткені ол сол кезде бұл жұмысқа жауапты емес еді. Сотта маман ретінде сұхбат алған М. Хасанов істің мән-жайлары бойынша берген қорытындысын қолдай отырып, еңбек қатынастары тоқтатылғаннан кейін жұмыс беруші еңбек кітапшасын заң талаптарына сәйкес ресімдеп беруге міндетті екенін түсіндірді [5, 5 б.].

Алайда, жұмыс беруші еңбек кітапшасын бермеді, сонымен қатар оны қолданыстағы ережелерді бұза отырып толтырды. Сот тараптардың түсіндірмелерін тыңдап, азаматтық іс материалдарын зерттегеннен кейін келесіге келеді. Іс материалдарынан көрініп отырғандай және сот отырысы барысында анықталғандай, 1978 жылы туған З. Каландарова 1996 жылдан бастап «жоғары математика» кафедрасының ассистенті болып жұмыс істеді. бойынша 2020 жылғы 6 ақпандағы № 44 бұйрықпен З. Каландарова 2019 жылғы 1 қыркүйектен бастап қызметінен босатылды. Еңбек қатынастарын тоқтатуға келіспей, З. Каландарова сотқа талап арызбен жүгінді. Бірнеше рет сот талқылауларынан кейін қалалық соттың азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2021 жылғы 13 шілдедегі шешімімен З. Каландарова бұрынғы лауазымына қалпына келтірілді, иит-тен оның пайдасына 342 900 теңге мөлшерінде мәжбүрлі сабаққа келмегені үшін еңбекақы өндірілді. Аталған шешімді орындау барысында бойынша 2021 жылғы 14 шілдедегі № 220 Бұйрығымен З.Каландарова қызметке қайта алынды.

2021 жылғы 19 тамыздағы № 256 бұйрық негізінде З. Каландаровамен еңбек қатынастары 2021 жылғы 17 тамыздан бастап зейнеткерлікке шығуына байланысты оған берілген өтінішке сәйкес тоқтатылды. Жоғарғы Соттың азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2021 жылғы 25 тамыздағы ұйғарымымен Ташкент қалалық сотының сот алқасының шешімі өзгертілді, қаулы етілді. «З. Каландарова. «Жоғары математика» кафедрасының ассистенті лауазымынан 2020 жылғы 6 ақпаннан бастап 2019 жылғы қыркүйектен бастап 2020 жылғы ақпанға дейін мәжбүрлі сабаққа келмеу кезінде оның пайдасына орташа жалақысын өндіріп алып, конкурс бойынша қайта сайлауға құжаттар тапсырмаған ретінде 148 590 теңге мөлшерінде босатылды деп есептелсін». Соттың бұл ұйғарымы заңды күшіне енді, ешкім Күшін жойған жоқ. Институттың 2021 жылғы 27 қыркүйектегі № 294 Бұйрығымен 2021 жылғы 14 шілдедегі № 220 Бұйрықтың күші жойылды, 2020 жылғы 6 ақпандағы № 44 бұйрыққа өзгеріс енгізілді. «З. Каландарова 2019 жылғы 1 қыркүйектен емес, 2020 жылғы 6 ақпаннан бастап жұмыстан шығарылды деп есептелсін». Қазіргі уақытта Каландарова сотқа шағымданып, соттардың қабылданған шешімдеріне қарамастан, ол еңбек кітапшасын, сот өндіріп алған жалақыны алмағаны, бұл мәжбүрлі түрде кетуге әкеліп соқтырғаны және моральдық тәжірибе тудырғаны туралы дәлелдерін келтірді. Сотта жауапкердің өкілі иит тенгеманы өндіріп алу бөлігінде сот алқасының шешімін орындамағанын жоққа шығармады, бұл қандай тенгеманы төлеу керектігін білмейтіндігіне түрткі болды.

Азаматтық істі дұрыс қарау мақсатында сот бухгалтерлік сараптамасы тағайындалды, оның қорытындысына сәйкес 2020 жылғы 27 маусымдағы қорытындыға сәйкес сот алқасының 2021 жылғы 25 тамыздағы ұйғарымымен өндіріп алынған жұмыстан шығарылған уақыт үшін жалақы мөлшері сараптама жүргізу кезінде (индекстеуді ескере отырып) 409 576,55 теңгені құрайды. Сот ЕК-нің 112-бабының талаптарын ескере отырып және соттың ұйғарымы тиісті түрде орындалуы тиіс екенін ескере отырып, 2019 жылғы 1 қыркүйектен бастап 2020 жылғы 6 ақпанға дейін мәжбүрлі сабаққа келмеу уақыты үшін төлем есебіне жауапкерден талапкердің пайдасына 409 576,55 теңге өндіріп алу қажет деп санайды. Бұл ретте сот талап арызда көрсетілген осы теңгемнің есебін назарға алмайды. 2020 жылғы ақпаннан 2021 жылғы тамызға дейін жалақыны өндіріп алу туралы талап қою талаптарына баға бере отырып, сот алқасының жоғарыда көрсетілген ұйғарымымен З. Каландарова атап өткендей. ол 2020 жылдың 6

ақпанынан бастап жұмыстан шығарылды, осыған байланысты З. Каландарова 2020 жылдың ақпанынан 2021 жылдың тамызына дейін белгілі бір жұмысты орындады, ал жұмыс беруші орындалған жұмысқа ақы төлемеді, өйткені З. Каландарова жұмыстан шығарылған кезде жұмысты орындай алмады.

Сонымен қатар, аталған кезеңде сот процестері жүргізілді және дау түпкілікті шешілмеді. Алайда, Каландарова З. 2021 жылдың 14 шілдесінде оны қалпына келтіру туралы бұйрық қабылданғаннан кейін ол зейнетке шығуға байланысты еңбек қатынастарын тоқтату туралы өтініш берді, ол 2021 жылдың 19 тамызындағы бұйрықпен ресімделді. Еңбек кітапшасының уақтылы берілмеуінен туындаған мәжбүрлі сабаққа келмеу уақыты үшін төлемді өндіріп алу туралы талап-арыздың талаптарына баға бере отырып, сот З. Каландарованың еңбек кітапшасы тарапынан сотқа ұсынылғанын, бұл З. Каландарованың еңбек кітапшасының жоқтығы туралы талап-арыздың дәлелін растайтынын атап өтті [5, 5 б.]..

Жауапкердің өкілі еңбек кітапшасының болуын талапкердің оны алу үшін ИИТ-ке келмегендігімен дәлелдеді, алайда институт 2021 жылы еңбек кітапшасын тапсыру бойынша шаралар қабылдағанын растайтын дәлелдер ұсынбады. З. Каландарованың еңбек кітапшасын алу туралы жолдаған хаттары 2011 жылы жазылған. Осыған қарамастан, бұл жағдай еңбек кітапшасын уақтылы бермеуден туындаған мәжбүрлі сабаққа келмеу уақыты үшін төлемді өндіріп алу туралы талапты қанағаттандыруға әкеп соқпайды, өйткені З.Каландарова өзінің бұзылған құқықтары туралы біле отырып, заңда белгіленген 3 ай мерзім өткеннен кейін сотқа жүгінді. Дау туындаған кезде қолданыста болған мәліметтерге сәйкес, «жұмысшылар мен қызметкерлер КТС-ке өз құқықтарының бұзылғанын білген немесе білуге мәжбүр болған күннен бастап үш ай мерзімде жүгіне алады». Каландарова З. жұмыс берушінің оның еңбек кітапшасын бермегенін және осылайша оның құқықтарын бұзғанын біле отырып, ол өзінің бұзылған құқығын қалпына келтіру үшін тиісті комиссияға немесе сотқа жүгіну үшін шаралар қабылдамады, бірақ оны 19 жылдан кейін ғана жасады. Мұндай жағдайларда және еңбек кітапшасын беруге және мәжбүрлі сабаққа келмеу уақытына ақы төлеуге қатысты дау туындаған кезде сот әрекет еткенін ескере отырып, тараптардың өтінішіне қарамастан, талап қою мерзімін өткізіп алу салдарын қолдану және мәжбүрлі сабаққа келмеу уақыты үшін төлемді өндіріп алу бөлігінде талап қоюдан бас тарту туралы қорытындыға келеді.

Бұл ретте сот ауданының бюджеттен тыс зейнетақы қорында З.Каландаровамен еңбек қатынастары қашан тоқтатылғаны туралы соңғы деректер жоқ екенін атап өтеді, өйткені З. Каландарованың зейнетақы ісінде еңбек қатынастары тоқтатылған күн 2019 жылғы 1 қыркүйекте көрсетілген. Дауды түпкілікті шешу мақсатында және зейнетақыны дұрыс есептеу үшін БЖЗ-ға анықтама беру туралы талаптың болуын қабылдай отырып, сот З. Каландарованың жалпы өтіліне түзетулер енгізу үшін еңбек қатынастарын тоқтатуға қатысты толық ақпаратты ауданның БЖЗҚ-на жолдау бойынша ИИТ-ке міндет жүктеуді қажет деп санайды. Сондай-ақ, сот тиісті жазбалары бар еңбек кітапшасын беру бөлігіндегі талаптарды негізді деп санайды, өйткені еңбек кітапшасынан көрініп тұрғандай, жазбалар хронология бойынша жүргізілмеген және «еңбек кітапшаларын жүргізу тәртібі туралы» нұсқаулықтың талаптарына сәйкес келмейді. Сонымен, жұмыс беруші З. Каландарованың еңбек кітапшасын беруі керек, қолданыстағы заңнамаға сәйкес әр жазбаны нөмірлеп, барлық шығарылған бұйрықтарды ескере отырып, хронология бойынша енгізуі керек. Осылайша, сот талқылауы барысында З. Каландарованың талаптары. сонымен қатар, тарапынан міндеттемелерді орындамау сонымен бірге З. Каландарованы уақтылы тиісті талап қою құқығынан айырмағанын атап өткен жөн [5, 6 б.].

Басшылық түсіндірулерге сәйкес «соттардың еңбек шартын (келісімшартын) тоқтатуды реттейтін заңнаманы қолдануы туралы» қаулылары қызметкерге келтірілген моральдық зиянды өтеу туралы мәселені шешкен кезде сотқа жұмыс берушінің қандай мән-жайларда және

қандай әрекеттерімен (әсерлерімен) келтірілгенін анықтау, жұмыс берушінің кінәсінің дәрежесін анықтау, еңбек шартын ауыстыру немесе тоқтату айқын түрде жүргізілгенін анықтау қажет заңның бұзылуымен қызметкердің қандай моральдық және физикалық азап шеккенін, олардың өтемақысын қандай теңгемен немесе өзге де материалдық нысанда бағалайтынын анықтау, және белгілі бір дауды шешу үшін маңызды басқа жағдайлар. Моральдық және физикалық азаптың дәрежесін сот моральдық зиян келтірудің нақты мән-жайларын, жәбірленушінің жеке ерекшеліктерін және оның азап шегуінің ауырлығын көрсететін басқа да нақты мән-жайларды ескере отырып бағалайды.

Жоғарғы Сот Пленумының көрсетілген басшылық түсіндірмелерін және АҚ-нің 1021 және 1022-баптарының талаптарын назарға ала отырып, сондай-ақ З. Каландарова еңбек қатынастары тоқтатылған кезде жасына байланысты зейнетақы ресімдегенін, әлеуметтік қамсыздандырылғанын және бұзылған құқықтарды қалпына келтіру үшін сотқа жүгінбегенін ескере отырып, сот парасаттылық пен әділеттілік талаптарын ескере отырып оның пайдасына 250 000 теңге мөлшерінде моральдық зиянды өтеу үшін өндіріп алу. Осылайша, З. Каландарованың талаптары ішінара қанағаттандырылады. Сондай-ақ, сот АПК-нің 116-бабының талаптарын ескере отырып, жауапкерден 56 678 теңге мөлшерінде мемлекеттік бажды (моральдық зиянды өтеу бойынша $409\ 576 = 36\ 200$ -ден 5%) өндіріп алу қажет деп санайды. Баяндалғанның негізінде және ҚР АПК басшылыққа ала отырып, сот шешті: Каландарова Зина Рустамовнаның талаптарын ішінара қанағаттандыру. Теміржол көлігі инженерлері институтынан Каландарова Зина Рустамовнаның пайдасына 409 576, 55 теңге өндіріп алынсын, біз Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2021 жылғы 25 тамыздағы ұйғарымымен өндіріп алдық.

Теміржол көлігі инженерлері институтын қолданыстағы заңнамаға сәйкес Каландарова Зина Рустамовнаның еңбек кітапшасын беруге, әрбір жазбаны нөмірлеуге және барлық шығарылған бұйрықтарды ескере отырып, оларды хронология бойынша енгізуге міндеттеу. Теміржол көлігі инженерлері институтын Каландарова Зина Рустамовнамен еңбек қатынастарын тоқтатуға қатысты ауданның бюджеттен тыс зейнетақы қорына толық ақпарат жіберуге міндеттелсін. Теміржол көлігі инженерлері институтынан Каландарова Зина Рустамовнаның пайдасына 250 000 теңге көлемінде моральдық зиян өтемақысын өндіріп алсын. Жалақыны өндіріп алу, мәжбүрлі сабаққа келмеу үшін төлеу және моральдық зиянның орнын толтыру туралы талап арыздың қалған бөлігінде — бас тарту. Теміржол көлігі инженерлері институтынан 56 678 теңге көлемінде мемлекеттік баж өндірілсін. Теңгені өндіріп алу бөлігіндегі шешім біз жалақыны дереу орындауға тиіспіз. Шешімге апелляциялық тәртіппен қалалық азаматтық істер жөніндегі сотқа шешім шығарған сот арқылы шығарылған күннен бастап 20 күн ішінде шағым жасалуы немесе наразылық білдірілуі мүмкін [5, 8 б.].

Қорытындылай келе, өндіріп алынатын моральдық зиянның өтемақысының мөлшеріне әсер ететін өлшем шарттарды заңда егжей-тегжейлі регламенттеудің болмауына байланысты, азаматтың құқықтарын қорғаудың әрбір нақты жағдайында келтірілген моральдық зиянның сипатын егжей-тегжейлі сипаттаудан басқа және тиісті дәлелдемелерді тікелей жинаудан бұрын барынша мүмкін болуын қамтамасыз ету үшін жүйенің сот сатылары істердің қаралатын санатын шешу практикасын зерттейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: Юрист, 2022. – 301 б.
- 2 Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (5.11.2022 ж.)
- 3 Қазақстан Республикасының Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы 2010 жылғы 4 мамырдағы Заңы. - Алматы: Юрист, 2022. – 101 б.

4 Исаева А.Ж., Сериев Б.А. Еңбек даулары: теория және тәжірибе мәселелері // Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы. - 2018. – №2 (123). - 107-112 б.

Трудовые споры и их разрешение в порядке гражданского судопроизводства // Труд. Зарплата. Пенсия в Казахстане. - 2021. - №21. - С.3-9

Есинтаев Данияр Ермакович
Қайнар Академиясының магистранты

Медициналық қателік және медициналық қызметтерге келісім беру мәселелері

Аңдатпа

Мақалада медициналық қателік және медициналық қызметтерге келісім беру мәселелері қарастырылады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында медициналық көмек көрсету кезінде стандарттарды бұзғаны және дәрігерлік қателік үшін медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауапкершілігін көздейтін құқық бұзушылықтарды қылмыстық сипаттан арылту туралы мәселені мерзімінен бұрын шешу қажет. Қылмыстық заңнан бапты жай ғана механикалық алып тастау медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе бөлігінде медицина және құқықтану салаларындағы проблемаларды шешу тәсілі болмауға тиіс. Салмақты ғылыми тәсіл, ғылыми негізделген теориялық база қажет, әсіресе терминология және медициналық қауымдастық ұсынатын «медициналық қателік» және «дәрігердің немқұрайлылығы» ұғымдарын ажырату критерийлерін нақты белгілеу қажет. Сонымен қатар, автор мақалада заңгерлер мен медицина саласының өкілдері бұл мәселені бірлесіп шешетін болса, үлкен нәтижеге қол жеткізетінін айтады.

Түйін сөздер: құқықбұзушылық, медициналық қателік, медициналық қызмет, медицина қызметкері, қылмыстық жауапкершілік.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы врачебной халатности и согласия на медицинские услуги. В настоящее время необходимо досрочно решить вопрос об устранении преступного характера правонарушений, предусматривающих уголовную ответственность медицинских работников за нарушение стандартов и врачебные ошибки при оказании медицинской помощи в Республике Казахстан. Простое механическое исключение статьи из уголовного закона не должно быть способом решения проблем в области медицины и юриспруденции в части вопроса об уголовной ответственности медицинских работников. Необходим взвешенный научный подход, научно обоснованная теоретическая база, особенно терминология и четкое установление критериев для различения понятий «врачебная ошибка» и «халатность врача», предлагаемых медицинским сообществом. Кроме того, автор отмечает в статье, что юристы и представители медицинской сферы добьются больших результатов, если будут совместно решать этот вопрос.

Ключевые слова: правонарушение, врачебная ошибка, медицинская служба, медицинский работник, уголовная ответственность.

Abstract

The article addresses issues of medical negligence and consent to medical services. Currently, it is necessary to resolve ahead of schedule the issue of eliminating the criminal nature of offenses providing for the criminal liability of medical workers for violation of standards and medical errors in the provision of medical care in the Republic of Kazakhstan. A simple mechanical exclusion of an article from criminal law should not be a way to solve problems in the field of medicine and

jurisprudence regarding the issue of criminal liability of medical workers. A balanced scientific approach, a scientifically based theoretical base is needed, especially terminology and a clear establishment of criteria for distinguishing between the concepts of "medical error" and "doctor negligence" proposed by the medical community. In addition, the author notes in the article that lawyers and representatives of the medical sphere will achieve great results if they jointly resolve this issue.

Keywords: offense, medical error, medical service, medical worker, criminal liability.

Медицина саласындағы құқықтық қатынастарды реттеудің тиімділігін арттыру, медициналық қызметтердің сапасына ведомстволық бақылауды күшейту жөнінде қабылданып жатқан шараларға қарамастан, медицина қызметкерлерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілік мәселесі, оның ішінде көзделген кәсіптік міндеттерді орындауға немқұрайлы болу жағдайлары өз маңызын жоғалтпайды.

ҚР ҚК-нің 317-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағын қарастыра отырып (іс-әрекеттің салдары түрінде) пациенттің медициналық араласуға келісімі мәселесін назардан тыс қалдыруға болмайды. Көптеген шет елдерде (АҚШ, Англия, Израиль, Франция) пациенттер мен дәрігердің немесе медициналық ұйымның арасындағы жазбаша шарт олардың арасындағы заңды қарым-қатынастарының бастауын құрайды, ал аталған шарт - медициналық көмек көрсету сапасы мәселелеріндегі салдарлардың негізі болып табылады. Тіпті төтенше жағдайларда да шешім қабылдауға келісім алу үшін, сондай-ақ одан әрі медициналық көмек көрсетуді жүзеге асыру мақсатында жақын туыстарын іздестіру шаралары жүргізіледі.

Қазақстан Республикасында инвазиялық рәсімдерге ақпараттандырылған келісім қажеттілігі заңнамалық түрде бекітілген. ҚР Денсаулық сақтау министрлігі Медициналық және фармацевтикалық қызметті бақылау комитеті 24.09.2012 жылы бекіткен инвазивтік диагностикалық және емдік процедураларға пациенттердің ақпараттандырылған келісімін алу стандартына сәйкес, ақпараттандырылған келісіммен емдеу және диагностиканың барлық аспектілерін егжей-тегжейлі қарастыратын құжатты түсіну керек, оған пациент қол қояды және емдеу мен диагностиканың нақты әдісін алуға пациенттің ерікті келісіміне кепілдік береді.

Медициналық Кодексте инвазивті процедура туралы түсінік жоқ. Жалпы қабылданған тұжырымдамаға сәйкес, бұл дененің табиғи сыртқы кедергілеріне (тері, шырышты қабаттар) енумен байланысты медициналық процедура. Қарапайым инвазивті процедураның мысалы - кез-келген инъекция. Ең қиыны-хирургиялық операция. Бұл процедураларды диагностика үшін де қолдануға болады. Мысал ретінде жүректің электрофизиологиялық зерттеуі және рентгендік зерттеулер жатады.

Осылайша, ҚР-да пациенттің келісіміне қатысты императивті талап тек инвазивті процедураларға қатысты, ал басқа келісімдер заңмен реттелмеген болып қалады. Әдетте, ҚР-да адамның медициналық мекемеге жүгіну фактісі оның алдын алу, емдеу және диагностикалау мақсатында медициналық араласуға келісетіндігін куәландырады. Кейбір жағдайларда, әсіресе жеке медициналық ұйымдарда теріс нәтиже болған жағдайда инвазивті процедураға және шағымдардың болмауына келісім жасалады. Осылайша, Қазақстанда медициналық араласуға келісім кең таралмаған, құқықтық механизм ретінде пайдаланылмайды. Медициналық араласу пациенттің медициналық ұйымға наразылықтарының болмауы жағдайына бағыттала отырып, біржақты тәртіппен жасалады. Сонымен қатар, пациент пен дәрігер арасында әдісті, емдеу процесін, дәрілік заттарды келісу рәсімі мүлдем қолданылмайды [1].

Науқас келіспеген жағдайда медициналық араласудың қарама-қарсы аспектісіне қатысты, мұндай араласуға жол берілетін адамдар шеңбері медициналық кодексте тікелей көрсетілген. Осылайша, осы Кодекстің 94-бабы оларға қатысты олардың келісімінсіз медициналық көмек көрсетуге жол берілетін адамдардың толық тізбесін белгілейді: өз еркін білдіруге мүмкіндік бермейтін есеңгіреген күйдегі адамдар; айналасындағыларға қауіп төндіретін аурулардан зардап шегетін адамдар; психикасының бұзылуынан зардап шегетін адамдар [2].

Кәмелетке толмағандарға және сот әрекетке қабілетсіз деп таныған азаматтарға қатысты медициналық көмек көрсетуге келісімді олардың заңды өкілдері береді. Мұндай өкілдер болмаған жағдайда, медициналық көмек көрсету туралы шешімді консилиум қабылдайды, ал консилиум жинау

мүмкін болмаған кезде – медициналық ұйымның лауазымды адамдарын және заңды өкілдерін хабардар ете отырып, тікелей медицина қызметкері қабылдайды.

Ресейде Қазақстан заңнамасына ұқсас, пациенттің медициналық көмектен келісімі немесе бас тартуы қылмыстық жауапкершіліктен босатуға негіз болып табылмайды. Сонымен қатар, кейбір заңгерлер медициналық қызметкерлердің әлеуметтік сауалнамасының нәтижелеріне сілтеме жасай отырып, әртүрлі пікірлер білдіреді. Мысалы, заң ғылымдарының кандидаты Я. В. Старостинаның пікірінше, мұндай адамның заңды өкілі, қорғаншысы немесе қамқоршысы мәлімдеген әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеті шектеулі адамға медициналық көмек көрсетуден бас тартқан жағдайда, медициналық қызметкердің медициналық көмек көрсетпеу жағдайы ретінде танылмауы қажет. Автор өз зерттеуінде дәрігерлер мен пациенттердің әлеуметтік сауалнамаларына сілтеме жасайды. Оның айтуынша, клиникалардың пациенттерінің үштен бірі (33,1%) олардың өмірінде кем дегенде бір рет медициналық араласудан бас тарту құқығын пайдаланғанын айтты. Дәрігерлердің 80% - ы медициналық араласудан бас тартқан пациенттермен кездесуге тура келді деп жауап берді. Жағдайлардың жартысында пациенттердің істен шығуы қорқыныштың салдары болды (51,8%). Бас тарту себептерінің арасында екінші орында медицина қызметкерлерінің біліксіздігі (41,4%), діни себептер бойынша пациенттердің 14,4% - ы медицина қызметкерлерінің қызметтерінен бас тартты. Бұл ретте, медицина қызметкерлерінің 65% - ы пациенттердің медициналық көмек көрсетуден бас тартқан жағдайында, өздерін қылмыстық жауапкершіліктен босатуға қатысты пікірді қолдады. Аталмыш көзқарас қылмыстық жауапкершіліктің болуы немесе болмауы деп тұжырымдау дұрыс емес, бірақ пациент пен медициналық мекеме немесе тікелей медициналық қызметкер арасындағы азаматтық-құқықтық қатынастарда ескерілуі керек. Сондай-ақ медицина қызметкерінің қылмыстық жауапкершілігін жеңілдететін жағдайлар тізбесі де назарға алынуы қажет [3].

Адамның ағзаларын немесе тіндерін заңсыз алып қоюға байланысты іс-әрекеттер (ҚР ҚК 116-бабы) зерттеу нысанына жатпайтынына қарамастан, адам ағзасын алуға келісім беру мәселелеріне назар аудару керек. Себебі, бұл мәселе де медицина қызметкерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындау немесе орындамау жағдайларымен байланысты [4].

Осылайша, медициналық кодекстің 169-бабының 2-тармағына сәйкес адамның тіндерін (тіннің бөлігін) және ағзаларын (ағзалардың бөлігін) мәжбүрлеп алу және оларды ауыстырып салуға тыйым салынады. Сонымен қатар, осы баптың 10-тармағына сәйкес егер қайтыс болған адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілі мәйітті алып қоюға өзінің келіспейтіндігі туралы мәлімдесе, мәйіттен тіндерді немесе ағзаларды алуға жол берілмейді. Егер қайтыс болған адам ағзаларды алу үшін келісімін тиісті түрде ресімдемеген жағдайда, медициналық ұйымның мәйіттен органдар алуға құқығы бар. Алайда, адамның тірі кезінде келісу (келіспеу) тәсілдері туралы, қайтыс болғаннан кейін органдарды алып қоюға ниет білдірген не білдірмеген адамдардың дерекқоры туралы, хабардар ету тәсілдері туралы және т.б. мәселелер осы уақытқа дейін реттелмеген. Ағымдағы жылы, алқа отырысының нәтижелері бойынша денсаулық сақтау министрлігі бұл мәселе жыл соңына дейін пысықталатынын хабарлады. Бұқаралық ақпарат құралдары арнасы sputniknews.kz-те көрсетілгендей, 27.09.2019 жылы Денсаулық сақтау министрі Е.Біртанов өз сөзінде, «өз органдарының қайтыс болғаннан кейінгі донорлыққа пайдаланғысы келмейтін қазақстандықтар денсаулықтың электрондық картасына тиісті белгі енгізе алады» деп хабарлады [5].

Сонымен қатар, «Аман-Саулық» қоғамдық қорының президенті Бақыт Түменова екі тәсіл туралы айтады — келісім мен келіспеушілік презумпциясы. Келісім презумпциясы бойынша, егер адам өз органдарының донорлығына қатысты ешқандай өсиет қалдырмаса, бұл оның органдарын алып қою құқығын береді дегенді білдіреді. Келіспеушілік презумпциясы бойынша, егер адам арнайы өсиет қалдырса, бұл оның келіспейтінін және оның органдары алынбайтынын білдіреді. Б.Түменованың айтуынша, Қазақстанда 2009 жылдан бастап келісім презумпциясы жұмыс істейді, ал белсенділер келіспеу презумпциясын жақтайды. Осыған байланысты, өлімнен кейінгі донорлық мәселесі бойынша өтініш жасалды, белсенділер кодексте қайтыс болғандардың ағзалары мен тіндерін алуға келіспеу презумпциясын бекітуді талап етеді. Олардың айтуынша, мұндай тәсіл келесідей жағдайларға себеп болады:

- адам еркіне баса назар аудару;
- адамның жеке басына қол сұғылмаушылық құқықтарын сақтау;

- қайтыс болған адамның жақындарына ағзаларды алып қоюға байланысты моральдық-этикалық және психологиялық жүктемені алып тастау;

-этикалық дұрыс емес әрекеттерді орындаумен байланысты психоэмоционалдық жүктемелерден дәрігерді босату;

- медицинаның осы саласын криминализациялау мүмкіндігін азайту.

Петицияда «Бұл шара Кодекс пен Конституция арасындағы қайшылықтарды жояды. Сондай-ақ мәйіттік донорлардан ағзалар мен тіндерді алу саласындағы ерікті бастаманың қатаң сақталуын қамтамасыз етеді» деп жазылған.

Осылайша, бұл мәселе медицина қызметкерлерінің заңсыз әрекеттері туралы жағдайлар аясында егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді. Оның үстіне, 2019 жылы Қазақстанда К. адамынан трансплантология органдарын заңсыз алып қою фактілері орын алып, ол бойынша қылмыстық іс қозғалып, тергеу жүргізілуде [6].

Қазақстан Республикасында адамның ағзалары мен тіндерін заңсыз алып қойғаны үшін қылмыстық жауапкершілік ҚК-нің 116-бабымен регламенттелгенін атап өткен жөн, ол жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатады. Осылайша, осы бап транспланттау не өзге де мақсатта пайдалану үшін адамның ағзалары мен тіндерін алып қоюға немесе заңсыз алып қоюға мәжбүрлеу, сол сияқты тірі адамның ағзалары мен тіндеріне қатысты мәмілелер жасау үшін жауапкершілікті көздейді. Осы бап бойынша, қылмыстық жауапкершілік органдар мен тіндерді кез-келген «заңсыз» алу кезінде туындауы мүмкін. Сонымен қатар, бұл мәселе толыққанды реттелмеген күйінде қалып отыр және жоғарыда айтылғандай, медициналық кодекстің жобасын талқылау кезінде донордың транспланттауға келісімі немесе келіспеуі туралы көптеген даулар туындағанын байқаймыз. Осылайша, донорлық еріктілік критерийлері медицина қызметкерлерінің іс-әрекетінің заңдылығын анықтауда шешуші рөл атқарады.

Жоғарыда баяндалған фактілерді ескере отырып, Қазақстанда адамдардың медициналық араласуға, сондай-ақ өз органдарының қайтыс болғаннан кейінгі донорлығына келісім беру мәселелері тиісінше реттелмеген деген қорытынды жасауға болады [7].

Е. Еспергенованың пікірі бойынша, адамның медициналық араласуға келісім беру проблемасын шешудің екі нұсқасын ұсынуға болады: пациенттің ҚК - нің 317-бабы шеңберінде медициналық араласуға келіспеуін саралау, не науқастың келісімінің болмауын қылмыстық жауаптылықты ауырлататын мән-жай ретінде қарау және тиісінше, оны ҚК-нің 54-бабында «пациенттің денсаулығына зиян келтіру» деп бекіту. Бірінші жағдайда сұрақ туындайды, егер қарастырылып отырған баптың 5-бөлігінде біліктілік белгісі қарастырылса «Мұндай келісім міндетті болған кезде науқастың келісімінсіз жасалған 1,2,3,4-бөлімдерде көзделген әрекеттер», бұл қылмыстық-құқықтық саясат тұрғысынан гуманизм принциптеріне қайшы келе ме, жоқ па, өйткені, мысалы науқастың келісімінсіз денсаулыққа орташа ауыр зиян келтіру денсаулыққа ауыр зиян келтіруден гөрі қатаң жазаланады (2-бөлім ҚР ҚК 317-бабы). Автордың айтуынша, бұл жағдайдан шығудың екінші нұсқасы қолайлы. Сонымен қатар, сот осы мән-жайды ауырлататын мән-жай ретінде бағалаған кезде ҚК-нің 54-бабының 17-тармағында «құқық бұзушылықтың сипатына қарай бұл мән-жайды ауырлататын мән-жай деп танымауға құқылы»деп ескертпе жасау мүмкіндігімен дараландыру ұсынылады [8].

Адамның медициналық араласуға келісімі немесе келіспеуі медицина қызметкерінің іс-әрекетінің құқықтық критерийі, сондай-ақ қылмыстық жауаптылыққа әсер ететін мән-жайлар болмауы керек. Кез келген жағдайда медицина қызметкері медициналық көмек көрсетуге бағытталған іс-әрекеттерді жасауға міндетті. Бұл ретте, өзінің кәсіби міндеттерін ведомстволық стандарттар мен клиникалық хаттамаларға сәйкес тиісінше, толық көлемде орындауға міндетті. Пациенттің келісімі, оның медициналық араласудың салдарын бағалауы және ықтималы теріс нәтижеге ерікті түрде келісуі медицина қызметкерінің дұрыс емес әрекеттері немесе әрекетсіздігі үшін ақтауға қызмет етпеуге тиіс. Бұл аспект медицина қызметкерінің зардап шеккен пациент алдындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілігі мәселелеріне ғана әсер етуі тиіс. Атап айтқанда, адамның ерікті келісімі медициналық араласу келтірілген зиян үшін өтемақы мөлшерін төмендететін мән-жай ретінде қарастырылуы мүмкін.

Жоғарыда баяндалғанды ескере отырып, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында медициналық көмек көрсету кезінде стандарттарды бұзғаны және дәрігерлік қателік үшін медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауапкершілігін көздейтін құқық бұзушылықтарды қылмыстық сипаттан арылту туралы мәселені мерзімінен бұрын шешу қажет. Қылмыстық заңнан бапты жай ғана

механикалық алып тастау медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе бөлігінде медицина және құқықтану салаларындағы проблемаларды шешу тәсілі болмауға тиіс. Салмақты ғылыми тәсіл, ғылыми негізделген теориялық база қажет, әсіресе терминология және медициналық қауымдастық ұсынатын «медициналық қателік» және «дәрігердің немқұрайлылығы» ұғымдарын ажырату критерийлерін нақты белгілеу қажет. Сонымен қатар, заңгерлер мен медицина саласының өкілдері бұл мәселені бірлесіп шешетін болса, үлкен нәтижеге қол жеткізер едік.

Дәрігерлік қатенің немесе дәрігерлік қатердің заңсыз іс-әрекеттерден аражігін ажыратудың нақты критерийлері, кәсіби міндеттерін дұрыс орындаған не пациенттің игілігі үшін күрделі медициналық операция жасауға тәуекел еткен медицина қызметкерінің қылмыстық процеске негізсіз тартылуын болдырмауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда медициналық қоғамдастықтың дәрігердің қателігі кәсіби міндеттерді ұқыпсыздықпен және адал емес орындаумен байланысты болмаса, медицина қызметкерінің қателесуге құқығы бар екендігі туралы пікірлері баса назар аударуды қажет етеді, Медицина, әсіресе медицинаның жоғары қауіпті салаларында, ешбір пациент өз жағдайында теріс нәтижеден сақтандырылмаған деген пікірмен келісеміз.

Заң ғылымдарының кандидаты Старостина Я.В. релевантты медициналық қателіктерді «абайсызда кәсіби қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке әкеп соқтырады» деп санайды. «Не релевантты медициналық қателік» - кінәсіз зиян келтіру салдарынан қылмыстық жауапкершілікті жоққа шығарады деп санайды. Автор медициналық қатені тиісті деп танудың келесі заңды негіздерін ұсынады:

- Медициналық көмекті тиісті біліктілік пен кәсіби бейіндегі қызметкер көрсетеді және медициналық көмектің бұл түрі адамның кәсіби міндеттерінің шеңберіне кіреді. Тиісті емес біліктілігі немесе кәсіптік бейіні бар медицина қызметкері жасаған қатені дәрігерлік деп санауға болмайды және бұл жағдай жалпы негіздерде жауаптылыққа әкеп соғады;

- Медицина қызметкерінің нақты жағдайда нақты жағдайларға барабар тиісті медициналық көмек көрсетуге толықтай мүмкіндігі бар;

- Медициналық көмек көрсетудің кез-келген кезеңінде қызметкер көмектің дұрыс емес нұсқасын таңдауы мүмкін, оның салдары пациенттің өміріне немесе денсаулығына абайсызда қылмыстық зиян келтіреді. Әрбір нақты жағдайда медициналық көмек көрсетудің бірнеше сынақтан өткізілген (ресми ұсынылған) нұсқаларының болуы да өзекті дәрігерлік қатенің болуын жоққа шығарады;

- Қателік жіберген медицина қызметкері оның салдарына ұқыпсыз немесе жеңіл-желпі қарайды. Өзінің мінез-құлқының салдарына ең болмағанда немқұрайлы қарауды белгілеу нәтижеге қасақана қарым-қатынасты айғақтайды және тиісті қасақана қылмыс үшін қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғуы тиіс.

Тиісті дәрігерлік қатенің салдары медицина қызметкерінің кәсіби міндеттерін орындауға ұқыпсыз қарауы салдарынан туындайды, қалған жағдайларда медицина қызметкерінің пайда болған зардаптарға бей-жай қарау көзқарасы белгіленеді [9].

Медицина қызметкерінің кәсіби міндеттерінің шеңберінің өлшемімен келісуге болады, алайда тиісті біліктілігі жоқ медицина қызметкерінің қателігі медициналық болып саналмайды және жалпы негіздегі жауапкершілікке әкеледі. Бұл тәсілді құқық қолдану практикасында дәрігердің кәсіби міндеттерінің шеңберін дәл белгілеу арқылы оның мамандануы туралы мәселеге қатысты қолдануға болады. Басқа аспектілерде тұжырымдар мүлдем нақты емес. Мысалы, «медициналық көмектің біржақты дұрыс емес нұсқасы» тұжырымдамасы немқұрайлылық немесе жауапкершіліктің болмауы ұғымдарының мағынасын апайды [10].

Осылайша, қазіргі уақытта ҚР-да, сондай-ақ Ресейде медициналық қауымдастықта «медициналық қате» немесе «медициналық көмек көрсету ақауы» ұғымдарын енгізу туралы мәселе талқылануда. Бұл ретте, аталған терминдер тіпті ведомстволық нормативтік құқықтық актілерде де заңмен бекітілмеген. Сонымен бірге, Ресейде бұл құқықтық аспект тек медицина қызметкерлерімен ғана емес, сонымен бірге заңгерлермен талқыланады. ҚР-да заңды ортада бұл мәселе тиісті назарсыз қалады. Сонымен қатар, мамандандырылған қызмет салаларындағы белгілі бір әрекеттерде (әрекетсіздіктерде) қылмыстық жауапкершіліктің болуы немесе болмауы туралы кез-келген мәселе тек ведомстволық факторлар мен ерекшеліктерге ғана емес, заңды аспектілердің, ғылыми негіздеменің призмасы арқылы қарастырылуы керек. Заңгер-құқықтанушылар мен медицина өкілдерінің бірлескен

күш-жігерімен терминологияға қатысты даулы мәселелерді шешу жолдарын іздестіру, сондай-ақ медициналық қатені құқық бұзушылық құрамын құрайтын өзге де іс-әрекеттерден ажырату қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Приговор Казыбекбийского районного суда г.Караганды от 08.09.2019г. по уголовному делу в отношении врача-травматолога Ибраева Б. - режим доступа: <http://sud.kz/rus/content/bank-sudebnyh-aktov>.
2. Никитина И.О. Преступления в сфере здравоохранения (законодательство, юридический анализ, квалификация, причины и меры предупреждения): Автореферат на соискание ученой степени к.ю.н.// И.О.Никитина Нижний Новгород, 2007-201с.
3. Гирько С.А. Материалы научно-практической конференции//Журнал «Актуальные проблемы медицины и биологии» № 2, 2018, стр.47.
4. Ибраев М.А. Методика расследования ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей медицинским работником: Автореферат на соискание ученой степени к.ю.н./М.А.Ибраев-Астана, 2010-201с.
5. Гражданский Кодекс Республики Казахстан от 21 декабря 1994 года//ИПС Әділет-режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
6. Приговор Уральского городского суда от 19.05.2015г. по уголовному делу в отношении Асауова Е. - режим доступа: <http://sud.kz/rus/content/bank-sudebnyh-aktov>.
7. В Шымкенте завершилось вынесение приговора по делу о массовом заражении южно-казахстанских детей ВИЧ инфекцией. [Электронный ресурс] - режим доступа: <https://zonakz.net/2007/06/27>.
8. Сударева Е.О. Добровольное согласие как условие медицинского вмешательства в праве РФ и США. [Электронный ресурс] - режим доступа: <https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page=1&>.
9. Речь не о халатности. Почему нельзя наказывать за врачебные ошибки, рассказала вице-министр. [Электронный ресурс] - режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/rech-o-halatnostipochemu-nakazyivat-vrachebnyie-oshibki-338230.
10. Доскин В.А., Деринова Е.А., Картоева Р.А., Соколова М.С. Врачебные ошибки и клинические ситуации в клинической практике//Журнал клиническая медицина, 2014- №4 - стр.54.

*Жапаков Сабыржан Мәліұлы
Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университетінің
«Құқық» кафедрасының аға оқытушысы*

Қазақстан Республикасының ішкі көші-қон мәселелері

Аңдатпа

Аталған мақалада халықтың көші-қонына әсер етуші факторлар, сонымен қатар, Қазақстан Республикасының ішкі көші-қоны мәселелері қарастырылады. Мақаланың басты мақсаты Қазақстандағы ішкі көші-қонның ерекшеліктерін көрсету. Автор корреляциялық-регрессиялық талдау негізінде халықтың ішкі көші-қонының ерекшеліктерін және мигранттар үшін барынша қызығушылық тудыратын аймақтарды айқындайды. Сонымен қатар, мақалада автор Қазақстан Республикасының көші-қон заңнамасына енгізілген жаңалықтар турасында өз ойларын ортаға салады және қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: көші-қон, ішкі еңбек миграциясы, корреляциялық-регрессиялық талдау, статистика, уақытша тіркеу.

Abstract

This article considers the factors influencing migration of the population, as well as issues of internal migration in the Republic of Kazakhstan. The main purpose of the article is to reveal the features of internal migration in Kazakhstan. Author, based on correlation and regression analysis determines the characteristics of internal migration and the most attractive regions for migrants. Also in the article, the author shares with his thoughts on innovation in the immigration legislation of the Republic of Kazakhstan and draws own conclusions.

Keywords: migration, internal labor migration, correlation and regression analysis, statistics, temporary registration.

Әлем елдерінде соңғы жылдары халықтың көші-қоны, ішкі және сыртқы миграция мәселелері алдыңғы орынға шығуда. Көптеген мемлекеттерде миграцияны реттеудің арнайы тетіктері іске қосылуда. Миграцияның осыншалық деңгейде дамуына көптеген факторлар әсер етуде. Жалпы алғанда, миграциялық үрдістерге көптеген субъективтік және объективтік факторлар өз әсерін тигізеді. Субъективтік факторларға адамның жеке басының өзін қоршаған ортаға қатысты психологиялық көзқарасы, оның экологиялық, саяси, экономикалық, ұлттық, әлеуметтік мәселелерге қатысты пікірі, ұстанымы, қалауы жатқызылады. Объективтік факторларды үш топқа бөліп қарастырамыз: біріншіден, басқаруға келмейтін, тұрақты әрекет етуші факторлар, яғни, тұрғылықты жердің географиялық және табиғи компоненттері (метеорологиялық, геологиялық және т.б.), құрғақшылық, жер сілкінісі, су тасқыны, ауа райының күрт өзгеруі және т.б. Екіншіден, біртіндеп өзгеріске ұшырайтын факторлар, оған халықтың этникалық, жыныстық, жастық құрамы, өндірістік және әлеуметтік инфраструктура, аумақтың игерілуі және т.б. жатады. Үшінші топқа бірден реттеуге болатын факторлар жатады, оған, жалақы көлемі, нақты жеңілдіктердің берілуі немесе алынып тасталуы, кадр саясаты, ұлттық саясаттағы өзгерістер және т.б. жатқызылады [1, 150 б.].

Бұрынғы Кеңес Одағы құрамында болған елдер арасында да көші-қон мәселесі үлкен мәселелерді туындатуда. Мысалы, көршілес Ресей мемлекеті қазіргі кезде әлем бойынша сыртқы мигранттарды қабылдау бойынша екінші орынға шығып отыр. Тіпті, Ресейдегі миграцияның мемлекет бақылауынан тыс дамуы орын алып отырғанын, заңсыз миграцияның қылмыстылықтың өсуіне әсер етіп жатқанын мамандар теріске шығара алмайды. Мұндай жағдайдың орын алуына көптеген факторлар өз әсерін тигізуде, оған экономикадағы дағдарыс, ауыл шаруашылығының құлдырауы, көлеңкелі экономиканың дамуы, елдегі саяси тұрақсыздық және т.б. әсер етуде [2, 3 б.]. Мұндай жағдай біздің елімізді де айналып өткен жоқ, соңғы жылдары миграция мәселесі біздің елімізде де алдыңғы орынға шықты. Осы себептен Қазақстандағы көші-қон мәселесін ғылыми зерттеу қажеттілігі туындауда. Бұл мақалада біз аймақтар бойынша мемлекетімізде ішкі мигранттардың қоныс аударуының ерекшеліктерін және де олардың қай аймақтарға көп тұрақтанатынын, сонымен қатар арасындағы байланыс тығыздығын анықтап, корреляциялық-регрессиялық талдау жасаймыз. Қазіргі кезде еліміздің көптеген аймақтарында жұмыссыздық деңгейінің жоғарылауына байланысты жұмысқа қабылетті адамдардың жұмыс табу мақсатымен уақытша қоныс аударуға бейімділігі артауда. Әсіресе ер адамдар отбасын асырау мақсатында жұмыс істеу үшін қалалық аймақтарға көптеп ағылуда. Бұл өз кезегінде ішкі миграцияның басым бөлігін еңбек мигранттарының құрауына оң ықпал етуде.

Қазақстан Республикасындағы 2000-2015жылдар аралығындағы халықтың көші-қонына әсер етуші факторлардың арасындағы байланысты қарастырамыз.

	Y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
Y	1							

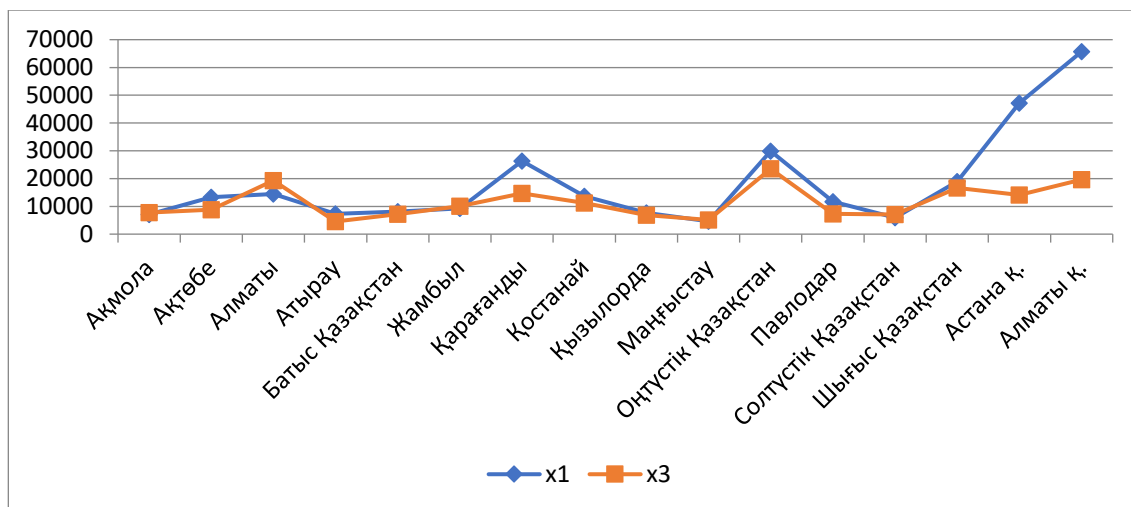
x1	0,94	1						
x2	-0,01	-0,35	1					
x3	0,86	0,69	0,35	1				
x4	0,82	0,64	0,39	0,99	1			
x5	0,21	0,36	-0,54	-0,22	-0,26	1		
x6	0,83	0,71	0,20	0,95	0,96	-0,16	1	
x7	0,07	0,19	-0,42	-0,27	-0,29	0,94	-0,21	1

Кесте 1 Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша ішкі көші-қонға әсер етуші факторлардың корреляциялық кестесі

Корреляциялық кесте 1-ден көретініміз халықтың көші-қоны, келгендер, (адам) (У) пен ішкі көші-қон, қалалық елді мекенге келгендер, (адам) (x1) арасында тығыз байланыс бар ($r=0,94$). Халықтың көші-қоны, келгендер, (адам) (У) мен еркектер бойынша ішкі көші-қон, келгендер, (адам) (x3) факторларының арасында байланыс бар ($r=0,86$). Халықтың көші-қоны, келгендер, (адам) (У) пен әйелдер бойынша ішкі көші-қон, келгендер, (адам) (x4) арасында байланыс бар, яғни корреляция коэффициенті ($r=0,82$). Халықтың көші-қоны, келгендер, (адам) (У) пен тұрғын үй қоры, (млн. шаршы метр) (x6) факторларының арасында байланыс бар ($r=0,83$).

Корреляциялық кестеге сүйене отырып факторлардың арасындағы байланысқа экономикалық талдау жасаймыз.

Алдымен осы факторлардың мәндерінің тенденциясын байқау үшін график саламыз. Факторларды жеке-жеке қарастырамыз.

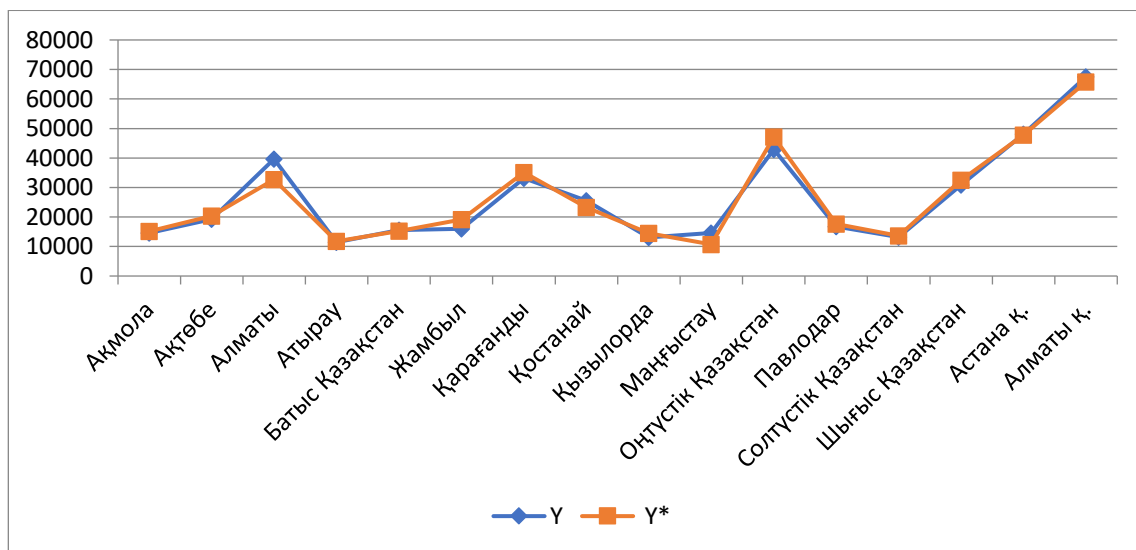
Кесте 2. ҚР аймақтары бойынша елді мекенге ер азаматтардың келуі

График бойынша зерттелетін факторлардың нақты елді мекендерге шетел ер азаматтарының көп келуі тура тығыз байланыста, сонымен қатар ер азаматтардың келуі аймақтар бойынша әр түрлі.

Халықтың көші-қоны, келгендер, (адам) (У) пен қалалық елді мекенге келгендер, (адам) (x1) және ер азаматтардың келуі, (адам) (x3) факторларының арасында өте тығыз байланыс бар,

яғни корреляция коэффициенті ($r=0,98$). Яғни, шетел азаматтарының мемлекетіміздің қалалық елді мекеніне көп және негізгі бөлігі ер азаматтар келетінін байқауға болады. Детерминация коэффициенті $R=0,97$. X_1 және x_3 факторларының үлесі 97%. Модель адекватты себебі, Фишер критеріі $F=223,7 > F_{кесте}=4,1$. Стьюдент критеріі $t_{x1}=10,4 > t_{кесте}=2,1$, $t_{x3}=6,2 > t_{кесте}=2,1$ статистикалық маңызды.

Регрессиялық модельді болжам жасауға пайдалануға болады. Алдымен болжамның дәлдігін тексереміз, содан кейін аймақтар бойынша болжам жасаймыз. Ол үшін регрессия теңдеуінің және қалдығы бойынша график салып көру жеткілікті [5, 119 б].

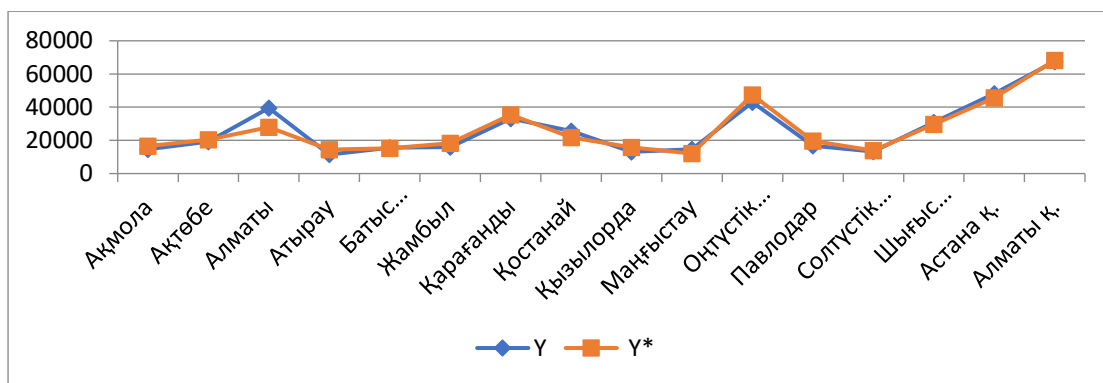

Кесте 3 Аймақтар бойынша болжамның дәлдігі

Кестеден көріп отырғанымыздай еліміздің көпшілік аймақтарында болжамның дәлдігі нақты және тура. $Y=2079.8+0,6x_1+1,1x_3$ регрессия теңдеуін пайдаланып болжам жасаймыз. Алматы және Астана қалаларында болжамның дәлдігі дәл болғандықтан осы аталған қалаларға болжам жасаймыз. Астана қаласы бойынша 2016 жылы 48800 адамға артса, ал Алматы қаласы бойынша 66350 адам болады деп болжам жасалынауда.

Сонымен қатар ішкі көші-қон, қалалық елді мекенге келгендер, (x_1) және тұрғын үй қоры, (млн. шаршы метр) (x_6) факторларының арасында тығыз байланыс бар себебі, корреляция коэффициенті ($r=0,97$). Детерминация коэффициенті $R=0,94$. Модель адекватты себебі, Фишер критеріі $F=105,2 > F_{кесте}=4,1$. Стьюдент критеріі $t_{x1}=7,4 > t_{кесте}=2,1$, $t_{x3}=3,4 > t_{кесте}=2,1$ статистикалық маңызды.

Болжамның дәлдігін тексереміз, содан кейін аймақтар бойынша болжам жасаймыз.

Кесте 4 ҚР аймақтары бойынша тұрғын үй мәселесіне байланысты қоныс аударудың болжам дәлдігі

Төртінші кестеден көретініміз сырттан көшіп келушілерді Алматы облысында тұрғын үймен толық қамтамасыз ете алмайды. Қалған аймақтарда тұрғын үй мәселесі жеткілікті болғандықтан көші-қон сол аймақтарда көбірек қамтылған [4].

Регрессия теңдеуі $Y=3927.4+0.67x1+481.1x6$

Алматы қаласына болжам жасасақ халықтың көші-қоны 68760,8 адамға өседі.

Жоғарыда берілген кестелер бойынша нақты тұжырымдар жасауға болады, ең алдымен, қазіргі кезде ер азаматтар өз отбасыларын асырау мақсатында көп қоныс аударуда. Олардың обасымен бірге қоныс аударуға мүмкіндігі жоқ (пәтер ақысының жоғарылығы, балаларды мектептерге тіркеусіз қабылдамау және т.б.). Бұл өз кезегінде отбасының қаржылық жағдайын жақсартқанымен өзге де әлеуметтік мәселелердің орын алуына әсер етуі мүмкін. Аталған жағдай дербес зерттеуді талап етеді.

Еліміздегі ішкі миграцияға көпшілік жағдайда мемлекеттегі биліктің көші-қонға қатысты ұстанатын саясатының өзгеріске ұшырауы да тікелей әсер ете алады. Қазіргі кезде ішкі миграция Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы аясында реттеледі. Аталмыш заңның 51-бабы бойынша ішкі көшіп-қонушылардың: 1) Қазақстан Республикасының заңында жазылған жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының аумағында еркін жүріп-тұруға, тұрғылықты жерін еркін таңдауға; 2) тұрғылықты жерінен немесе болатын жерінен мәжбүрлі түрде қоныс аударудан қорғалуға; 2-1) Қазақстан Республикасының халықты жұмыспен қамту туралы заңнамасына сәйкес жұмыспен қамтудың белсенді шараларына қатысуға; 3) жұмысқа орналасуда жәрдем көрсетілуге құқығы бар. Осы заң талаптарына сәйкес, ішкі көшіп-қонушылар Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен Қазақстан Республикасының аумағында тұрғылықты жері бойынша тіркелуге міндеттелген [3]. Дегенмен, мемлекеттің көші-қонға байланысты соңғы қабылдаған шешімдері елдегі ішкі миграцияға, соның ішінде ішкі еңбек миграциясына кері әсерін тигізуі ықтимал. Ресми мәліметтерге қарағанда жеке тұлғалар тұрақты тіркеусіз немесе уақытша болу орны бойынша 7 қаңтардан бастап 2017 жылғы әкімшілік жауапкершілікке тартылатын болады. Бұл ретте тұру мерзімі қысқартылады. Қазақстан Республикасындағы тұрғылықты жері бойынша тіркеусіз, уақытша болу (тұру) не жеке басты куәландыратын құжаттарсыз, 3-тен 1 ай санкциялары осы құқық бұзушылық үшін 5-тен 7 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады [6, 1 б.]. Бұл өз кезегінде жұмыс істеу үшін өз тұрғылықты жерін тастап Қазақстанның әр түкпірінде жұмыс істеп жүрген еңбек мигранттарын уақытша тіркелу үшін уақытын бөліп, арнайы мемлекеттік органдарда нақты процедуралардан өтуге және тіркеуге байланысты алымдар төлеп, әртүрлі

құжаттамаға қатысты шығындануына мәжбүрлейді. Қазіргі кезде коммуналдық қызметтердің кейбір түрлеріне төлем тіркеудегі адам санына байланысты болғандықтан еңбек мигранттары үшін пәтер жалдау ақысының қымбаттауына алып келеді. Алматы сияқты қалаларда тіркелуге қатысты лимиттің болуымен байланысты еңбек мигрантының уақытша тіркелуге пәтер қожайындарының келісімін ала алмағандықтан мүлдем баспанасыз қалуы да мүмкін. Кейбір жағдайларда мигранттардың полициямен тіркеу мәселесі бойынша қиындықтарға душар болуына, уақытылы тіркелмегені үшін жазалануына да алып келуі мүмкін. Егер алдағы уақытта Халықтың көші-қоны туралы заңға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар қайта алынып тасталмаса ішкі еңбек миграциясында кері өзгерістер орын алуы айқын. Бұл өз кезегінде елдегі жалпы жұмыссыздық көлемінің ұлғаюына әсер етіп, әртүрлі әлеуметтік мәселелердің ушығуына алып келуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рыбаковский Л.Л. *Миграция населения (вопросы теории)*. Москва: ИСПИ РАН, 2003.
2. Громов В.Г. *Факторы, влияющие на миграцию в России*. // НП «Центр научно-правовых инициатив Н.А.Лопашенко»: - <http://sartraccc.ru>
3. Рахметова Р.Ө. *Эконометрика. Экономика, 2016. -206 б*
4. *Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты*: - <http://stat.gov.kz>
5. *Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 4 сәуір жаңартылған № 477-IV Заңы //Әділет сайты*: - <http://adilet.zan.kz>
6. *Штрафовать за проживание без регистрации начнут уже с 7 января//ИА "Радиоточка": 5 января 2017-* <https://radiotochka.kz>

*Дикамбаева Диана Батырханқызы
Магистрант Академии Кайнар*

Государственно-частное партнерство: основные тенденции регулирования на международном и национальном уровне

Аннотация

В настоящее время отношения в сфере государственно-частного партнерства (ГЧП) урегулированы в законодательстве большинства государств, применяющих данный механизм взаимодействия государственных органов и частного бизнеса. В статье рассмотрены важнейшие предпосылки развития государственно-частного партнерства, представлены основные формы и организационно-правовые модели, а также нормативно-правовая база, регулирующая взаимодействие субъектов государственно-частного партнерства при реализации социально значимых проектов. Исследование определило основные тенденции регулирования ГЧП на международном и национальном уровне; выявило условия более обоснованного выбора зарубежных моделей правового регулирования ГЧП для совершенствования законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: правовое регулирование, государственно- частное партнерство, бизнес, модели ГЧП, законодательство.

Аңдатпа

Қазіргі уақытта мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) саласындағы қатынастар мемлекеттік органдар мен жеке бизнестің өзара іс-қимылының осы тетігін қолданатын көптеген мемлекеттердің заңнамасында реттелген. Мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудың маңызды алғышарттары, негізгі нысандары мен ұйымдық-құқықтық модельдері, сондай-ақ әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыру кезінде мемлекеттік-жекешелік әріптестік субъектілерінің өзара іс-қимылын реттейтін нормативтік-құқықтық базасы ұсынылып қарастырылады. Зерттеу халықаралық және ұлттық деңгейде МЖӘ реттеудің негізгі үрдістерін айқындады; Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру үшін МЖӘ құқықтық реттеудің шетелдік модельдерін таңдаудың неғұрлым негізделген шарттарын анықтады.

Түйін сөздер: құқықты қреттеу, мемлекеттік-жекешелік әріптестік, бизнес, МЖӘ модельдері, заңнама.

Abstract

Currently, relations in the field of public-private partnership (PPP) are regulated in the legislation of most states that use this mechanism of interaction between state bodies and private business. The article discusses the most important prerequisites for the development of public-private partnerships, presents the main forms and organizational and legal models, as well as the legal framework governing the interaction of public-private partnership entities in the implementation of socially significant projects. The study identified the main trends in the regulation of PPPs at the international and national level; revealed the conditions for a more reasonable choice of foreign models of legal regulation of PPP to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Key words: legal regulation, public-private partnership, business, PPP models, legislation.

В гражданском праве зарубежных стран эффективное правовое регулирование государственно-частного партнерства (ГЧП) относится к числу ключевых факторов успеха применения и развития этой формы взаимодействия государства и бизнеса. Именно с законодательным закреплением необходимых правовых механизмов, обеспечивающих достижение публичных целей посредством ГЧП, стимулирующих частный сектор к участию в проектах ГЧП, а также надлежащим образом защищающих права и интересы всех участников проектов ГЧП, связывается ожидаемый эффект от реализации проектов ГЧП [1, с.46].

Исследование проблемы государственно-частного партнерства в контексте основных тенденций регулирования на международном и национальном уровне осуществлено при комплексном использовании базисных методологических основ (системного подхода, включающего структурный и функциональный анализ, и диалектического метода) и специальных юридических методов (историко-правового, сравнительно-правового, структурно-юридического и др.).

Современная международная основа государственно-частного партнерства представлена совокупностью моделей и образцов правового регулирования ГЧП, а также типовых правил поведения государств и иных субъектов в сфере развития ГЧП и реализации эффективных проектов ГЧП, которые содержатся в решениях и иных актах международных организаций и региональных интеграционных образований. Это такие международно-правовые акты как Модельный закон СНГ «О публично-частном партнерстве»; Руководство и Типовые законодательные положения ЮНСИТРАЛ для законодательных органов по проектам в области инфраструктуры, финансируемым из частных источников; Зеленая книга о ГЧП и праве ЕС о публичных контрактах и концессиях; Директива от 26 февраля 2014 г. 2014/23/EU

Европейского парламента и Совета о заключении концессионных договоров; Руководство ЭСКАТО по ГЧП 2017 г.; Стандарты ЕЭК ООН по ГЧП и другие.

С.В.Маслова обосновывает позицию о том, что одним из безусловных трендов регулирования ГЧП на международном уровне является признание его в качестве средства достижения Целей в области устойчивого развития (ЦУР) (Резолюция ГА ООН от 21 октября 2015 г. A/RES/70/19). Именно этот аспект регулирования ГЧП находится в фокусе резолюций Генеральной Ассамблеи ООН и документов региональных комиссий Экономического и Социального Совета ООН: ЕЭК, ЭКА и ЭСКАТО. В Практическом руководстве «Государственно-частное партнерство для достижения ЦУР в Азиатско-Тихоокеанском регионе» сформулированы международные рекомендации, призывающие легитимно закрепить взаимосвязь ГЧП и ЦУР: «ЦУР могут быть указаны в качестве одной из непосредственных целей для проектов ГЧП», а «конкретные требования, касающиеся ЦУР, подлежат включению в процедуры подготовки и отбора проектов ГЧП путем установления критериев отбора проектов ГЧП, параметров принятия решений, содержания технико-экономических обоснований, конкурсной документации и т.д.». Они также нацелены на то, чтобы роль привлекаемого государствами частного сектора заключалась не только в предоставлении финансовых ресурсов, но и в содействии повышению качества инфраструктурных активов и услуг, при оказании которых компании ставили бы людей и планету на первое место. Еще более содержательно потенциал ГЧП как средства достижения ЦУР, способного генерировать не только экономические, но и социальноэкологические выгоды для населения, раскрыт в Стандартах ЕЭК ООН по ГЧП. Фактически в них предлагается новый подход «ГЧП на благо людей», согласно которому ГЧП воспринимается не только как средство, позволяющее приступить к осуществлению проектов, но и как инструмент, например, обеспечения жизнестойкости инфраструктуры, смягчения рисков и адаптации к изменению климата, сокращения выбросов CO² и освоения более устойчивых моделей производства и потребления, а также благополучия человека путем расширения доступа к базовым услугам и осуществления социальной повестки действий на национальном и международном уровне. И хотя финансово-экономические аспекты эффективности ГЧП не утрачивают своего значения, удовлетворение экономических интересов государств уравнивается с удовлетворением общественных потребностей населения, порой даже с изменением баланса в пользу общественных интересов. Другими словами, согласно предлагаемому подходу проекты ГЧП на благо людей в дополнение к традиционным результатам ГЧП призваны обеспечить реальные трансформационные перемены и приносить пользу людям, способствуя тем самым достижению ЦУР. Принятые для этого Стандарты ЕЭК ООН по ГЧП в отношении автодорог, железных дорог и источников возобновляемой энергии содержат модели и правила поведения в части наиболее приемлемых для соответствующего сектора форм ГЧП и отвечающих им платежных механизмов, полезных для внедрения инновационных технологий в секторе; положительных и отрицательных сторон ГЧП в соответствующем секторе; защиты общественных интересов при привлечении частного бизнеса; параметров и признаков проектов ГЧП, осуществляемых на благо людей; процедурных вопросов подготовки и реализации проектов ГЧП и – самое главное – правовых ориентиров и типовых положений в отношении ГЧП во взаимосвязи с ЦУР. Как следует из текста самих Стандартов ЕЭК ООН по ГЧП, они являются рекомендацией для правительств, рассматривающих возможность создания и практического осуществления ГЧП на благо людей для достижения ЦУР [2, с.118-119].

Цивилистика зарубежных государств держит ориентир на должную оценку социального направления развития ГЧП, в том числе как средства достижения ЦУР [3]. В казахстанской науке гражданского права этот вектор применения ГЧП является

малоизученным. Между тем в разных юрисдикциях уже воплотили его, установив законодательно взаимосвязь между ГЧП и ЦУР либо национальными целями развития, например, «Стратегия устойчивого развития Латвии до 2030 года», «Национальная стратегия роста Греции», Закон Уганды о государственно-частном партнерстве, многие - ведут активную работу в этом направлении.

В Казахстане первый Закон РК «О концессиях» был принят 23 декабря 1991 года, и был направлен на регулирование правовых условий осуществления определенного вида хозяйственной деятельности иностранным инвесторам на территории республики и предоставления им в аренду определенных объектов. 7 июля 2006 года был принят ныне действующий Закон «О концессиях», в нем были устранены определенные ограничения, мешающие развитию и реализации ГЧП в стране. Одно из основных изменений - это возможность участвовать в концессионных проектах юридическими лицами, зарегистрированными в Республике Казахстан, после в закон неоднократно вносились поправки.

31 октября 2015 года в Казахстане был принят Закон РК «О государственно-частном партнерстве», с этой даты стал активно развиваться механизм ГЧП. В соответствии с постановлением Правительства РК от 17 июля 2008 года № 693 «О создании специализированной организации по вопросам концессии» было создано АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства», единственным акционером которого является Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Центр ГЧП представляет собой аналитический и экспертный центр Правительства РК по развитию ГЧП в Казахстане. Казахстанский центр государственно-частного партнерства оказывает услуги по исследованиям, обучению и консультированию, экспертизе и оценке реализации инвестиционных проектов.

В настоящее время актуализируются вопросы активизации ГЧП во всех других значимых отраслях - это инфраструктура, энергетика, промышленность, сельское хозяйство. В регионах Казахстана функционируют социальные объекты, реализованные в рамках государственно-частного партнерства в разных сферах, большая часть которых - в сфере образования и здравоохранения. Так, по республиканской программе «Балапан» в рамках государственно-частного партнерства в Казахстане появилось новые детские сады, также реализуются ГЧП-проекты по открытию врачебных амбулаторий в поселках, по модернизации и эксплуатации столовых в образовательных организациях, по установке детских площадок и благоустройство дворов многоэтажных домов и другие. Лидером по проектам ГЧП является Восточно-Казахстанская область, согласно реестру проектов Центра ГЧП на разных стадиях находится 182 проекта на общую сумму 17,6 млрд тенге.

Проекты ГЧП по бюджетным возмещениям делятся на 3 категории: I категория – полное возмещение. Полное возмещение инвестиций и операционных затрат частного партнера из бюджета; II категория – частичное возмещение. Возмещение инвестиций за счет бюджета и за счет услуг с рынка; III категория – без возмещения из бюджета. Компенсация инвестиционных и операционных затрат из бюджета не требуется. Возмещение происходит за счет услуг (тариф, госзаказ, ГОБМП, платные услуги и другие). С целью привлечения частных инвестиций в ГЧП проекты, Министерством национальной экономики выработаны такие меры как «Одно окно» ГЧП, «Пакетные решения», «Возвратное» ГЧП, Цифровизация процессов ГЧП. Эти новые меры создадут благоприятные условия для увеличения потоков инвестиций и снизят нагрузку на региональный и республиканский бюджет. Проекты ГЧП имеют социальную направленность, они ориентированы на улучшение благосостояния населения.

Несмотря на положительную динамику увеличения проектов ГЧП, имеются такие проблемы как параллельное развитие ГЧП в сельском хозяйстве и туризме; в связи с

меняющимися условиями требуется модернизация законодательства. За последние годы наблюдается позитивная тенденция в развитии и реализации проектов ГЧП, к примеру, увеличение проектов с частичным возмещением или без возмещения из бюджета. Однако имеются вопросы, требующие внимания, это, необходимость развития ГЧП в отрасли жизнеобеспечения, т.е. в сельском хозяйстве; развития ГЧП проектов в сфере туризма, где у нас имеется огромный потенциал, но отсутствует соответствующая инфраструктура; усовершенствование законодательства, обеспечивающее выгоду как для государства и населения, так и для инвесторов; проведение общественных слушаний по крупным проектам ГЧП, с целью получения отзывов и рекомендаций от потенциальных потребителей [4].

В зависимости от стратегической социально-экономической цели, определяющей взаимодействие государства и частных субъектов, можно выделить три этапа эволюции государственно-частного партнерства, характерные для любого государства. Первый этап: использование государственно-частного партнерства в целях формирования публичных доходов государства при ограниченности административных ресурсов и несформированности административно-территориального распределения аппарата публичной власти; основная правовая форма государственно-частного партнерства - система откупов и регалий. Второй этап: развитие государственно-частного партнерства в целях создания системы организационных средств (инфраструктуры) для осуществления функций государства; основная правовая форма государственно-частного партнерства - договор концессии. Третий этап: государственно-частное партнерство служит цели повышения эффективности государственных расходов при ограниченности публичных ресурсов, используется, как правило, для реализации функций, требующих значительного объема ресурсов без получения дополнительных доходов: социальной, экологической, функции поддержки науки, образования и культуры. Данный этап характеризуется также развитием и дифференциацией системы правовых средств, опосредующих отношения государственно-частного партнерства: договоры, специальные налоговые режимы, организационно-правовые формы юридических лиц [5].

Закон РК «О государственно-частном партнерстве» от 31 октября 2015 года №379-V, который определяет правовые условия государственно-частного партнерства, его способы осуществления, и регулирует общественные отношения, возникающие в процессе подготовки и реализации проекта государственно-частного партнерства, заключения, исполнения и прекращения договора государственно-частного партнерства, а также особенности правового регулирования государственно-частного партнерства в инновациях. В мировой практике выделяются 4 уровня институциональной инфраструктуры ГЧП: 1) государственный уровень; 2) региональный уровень; 3) ведомственный (министерства, отраслевые); 4) уровень профессиональных объединений. В Республике Казахстан в соответствии с Законом «О государственно-частном партнерстве» выделяются два основных уровня реализации проектов ГЧП: республиканский и местный. Глава 3 Закона «О государственно-частном партнерстве» содержит нормы и положения, осуществляющие правовое регулирование в области государственно-частного партнерства. В соответствии со статьей 19 Компетенция Правительства Республики Казахстан в области государственно-частного партнерства охватывает большой спектр действий по:

- разработке основных направлений государственной политики в области государственно-частного партнерства и организации их осуществления;
- утверждению перечня объектов государственно-частного партнерства, в отношении которых проводится закрытый конкурс по определению частного партнера;
- определению юридического лица по сопровождению республиканских проектов государственно-частного партнерства;

- утверждению перечня проектов государственно-частного партнерства особой значимости и других.

Центральный уполномоченный орган по государственному планированию реализует в пределах своей компетенции государственную политику в области государственно-частного партнерства; осуществляет межотраслевую координацию и методологическое руководство в области государственно-частного партнерства; формирует и утверждает перечень республиканских проектов государственно-частного партнерства, планируемых к реализации; согласовывает конкурсную (аукционную) документацию проекта государственно-частного партнерства по республиканским проектам государственно-частного партнерства, в том числе при внесении в нее соответствующих изменений и (или) дополнений; разрабатывает и утверждает примерный перечень рисков, возникающих на различных этапах государственно-частного партнерства; разрабатывает и утверждает правила планирования и реализации проектов государственно-частного партнерства, включающие вопросы планирования проектов государственно-частного партнерства, проведения конкурса (аукциона) и прямых переговоров по определению частного партнера, проведения мониторинга договоров государственно-частного партнерства, проведения мониторинга и оценки реализации проектов государственно-частного партнерства; согласовывает типовые конкурсные (аукционные) документации проекта государственно-частного партнерства и типовые договоры государственно-частного партнерства по способам осуществления государственно-частного партнерства в отдельных отраслях (сферах) экономики; разрабатывает и утверждает правила приема объектов государственно-частного партнерства в государственную собственность; привлекает Центр развития государственно-частного партнерства для проведения оценки реализации проектов государственно-частного партнерства, экспертиз бизнес-плана к проекту государственно-частного партнерства при прямых переговорах по определению частного партнера, конкурсной (аукционной) документации проекта государственно-частного партнерства, в том числе при внесении в них соответствующих изменений и (или) дополнений; ведет перечень недобросовестных потенциальных частных партнеров, формирующийся на основании решений судов, вступивших в законную силу, и размещает данный перечень на своем интернет-ресурсе; разрабатывает и утверждает критерии отнесения проекта государственно-частного партнерства к проекту государственно-частного партнерства особой значимости; осуществляет иные функции.

Законом предусмотрено, что Правительством Республики Казахстан определяются цели, задачи и виды деятельности Центра развития государственно-частного партнерства: проведение исследований и выработка рекомендаций по вопросам государственно-частного партнерства; проведение экспертизы бизнес-планов к республиканским проектам государственно-частного партнерства при прямых переговорах по определению частного партнера, в том числе при внесении в них соответствующих изменений и (или) дополнений; проведение экспертизы конкурсной (аукционной) документации республиканских проектов государственно-частного партнерства, в том числе при внесении в них соответствующих изменений и (или) дополнений; оценка реализации проектов государственно-частного партнерства; обучение специалистов в области государственно-частного партнерства; ведение перечня проектов государственно-частного партнерства, планируемых к реализации [6].

2 января 2021 года были внесены изменения и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Казахстан, включая Закон «О концессиях» и Закон «О государственно-частном партнерстве» с целью совершенствования законодательства о ГЧП. Следует отметить следующие ключевые изменения: поправки вводят квалификационное требование, предъявляемое к потенциальному частному партнеру - иметь собственные

средства, составляющие не менее 20% от стоимости объекта ГЧП. В Законе «О концессиях» такое квалификационное требование существовало ранее, но порог составляет 10%. Интересно, что какого-либо официального объяснения такой разницы в пороговых значениях не было дано. Отныне в конкурсной (аукционной) документации должны быть определены условия конкурса (аукциона), в которые не допускается внесение изменений в ходе переговоров. Договор ГЧП для реализации проектов особой значимости может быть заключен с компанией, учрежденной победителем конкурса (аукциона), при условии, что ее создание было заявлено победителем конкурса в конкурсной (аукционной) заявке (в Законе «О концессиях» данная опция существовала ранее). Дополнительные соглашения к договору ГЧП, предусматривающие его изменение или расторжение, требуют согласования заинтересованных государственных органов. Аналогичным образом, изменение договора ГЧП, влекущее изменение размера государственных обязательств, подлежит одобрению бюджетной комиссии. Все условия договора, перечисленные в пункте 1 статьи 46 Закона о ГЧП, в соответствии с внесенными изменениями, являются существенными, отсутствие любого такого условия будет означать, что стороны не достигли соглашения. Важно отметить, что концедентом по Закону «О концессиях» теперь является один или несколько государственных органов, действующих от имени Республики Казахстан или Правительства Республики Казахстан, либо местный исполнительный орган Республики Казахстан, действующий от имени административно-территориальной единицы. В Законе о ГЧП, напротив, государственным партнером является Республика Казахстан, от имени которой выступают центральные и местные исполнительные органы, государственные учреждения и субъекты квазигосударственного сектора. Вместе с тем, хотя поправки приводят Закон «О концессиях» в соответствие с общими принципами Гражданского кодекса, они не решают вопрос противоречия с Законом о ГЧП. Так, Закон о ГЧП продолжает определять Республику Казахстан в качестве государственного партнера, в том числе в случае, если последними являются субъекты квазигосударственного сектора. Соответственно, могут возникнуть различные последствия в зависимости от личности (и, следовательно, ответственности) государственного партнера согласно Закону «О концессиях» и Закону о ГЧП, в связи с чем это необходимо учитывать при структурировании проекта ГЧП/концессии.

Учитывая новые подходы к концепции ГЧП на международном уровне, представляется целесообразным рассмотреть вопрос о расширении и в национальном законодательстве о ГЧП целевых установок ГЧП и его базового инструментария и дополнить экономические аспекты социальными и экологическими составляющими, обеспечивающими основные права и потребности населения, подобно тому, как это продекларировано и предлагается государствам в Резолюции ГА ООН от 21 октября 2015 г. A/RES/70/1. Основываясь на уровне соответствия национального законодательства о ГЧП международным стандартам ГЧП, определенным ЕБРР и Всемирным банком, к числу лучших образцов правового регулирования ГЧП можно отнести законодательство о ГЧП таких стран, как Сербия, Монголия, Бразилия, Великобритания, Литва, Мексика, Филиппины, ЮАР, Южная Корея, Чили, Колумбия, США и др. По отдельным видам регулируемых отношений в сфере ГЧП к ним также могут быть причислены законы о ГЧП Беларуси, Греции, Казахстана, Польши и т.д.

Очевидна целесообразность возможности установления открытого перечня объектов соглашений о ГЧП и концессионных соглашений. Важное значение обретает проблема регламентации таких источников финансирования проектов ГЧП, как собственные средства частного партнера, заемные средства, предоставленные частному партнеру, бюджетные средства, средства от эксплуатации объекта ГЧП и иные средства, а также таких способов возврата инвестиций частного партнера и платежных механизмов, как платежи пользователей объекта ГЧП, платежи от публичного партнера, связанные с доступностью объекта ГЧП или

основанные на других показателях эффективности деятельности частного партнера, в том числе по достижению ЦУР, а также форм, условий, размера и (или) лимита их предоставления. Практика показывает необходимость оптимизации условий соглашений о ГЧП и концессионных соглашений с целью их фокусирования на специфике ГЧП, которая заключается в распределении рисков между партнерами и объединении их ресурсов, а также в инновационных, социальных и экологических эффектах ГЧП. Все вышеуказанное обретет новый уровень эффективности при условии расширения перечня мер государственной поддержки ГЧП и гарантий, касающихся минимального дохода и (или) спроса на услуги частного партнера, налоговых и иных льгот и преференций. Как правило, итоговым вопросом является проблема разрешения противоречий, споров, что диктует необходимость внедрения процедур разрешения споров в соответствии Регламентом ЮНСИТРАЛ с частным партнером в иностранном арбитраже.

Список использованной литературы:

1 Cheung E., Chan A.P.C., Kajewski S. 2012. *Factors Contributing to Successful Public Private Partnership Projects, Comparing Hong Kong with Australia and the United Kingdom.* – *Journal of Facilities Management.* Vol. 10. Issue 1. P.45–58. DOI: <https://doi.org/10.1108/14725961211200397>

2 Маслова С.В. *Тенденции правового регулирования государственно-частного партнерства на международном и национальном уровнях.* – *Московский журнал международного права.* – 2019. - № 3. - С. 114–127. DOI: 10.24833/0869-0049-2019-3-114-127

3 Berrone P. [et al.]. 2019. *EASIER: An Evaluation Model for Public–Private Partnerships Contributing to the Sustainable Development Goals.* – *Sustainability.* Vol. 11. Issue 8. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11082339>

4 Панзабекова А.Ж. *Развитие государственно-частного партнерства в инновационной сфере Казахстана.* // *Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент».* 2017. -№1 - С.34-41.

5 Ларин С.Н. *Государственно-частное партнерство: зарубежный опыт и российские реалии* // *Государственно-частное партнерство в инновационных системах / под общ. ред. С.Н. Сильвестрова.* - М., 2008. - 312 с.

6 *Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве»* - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720

*Жармухамбетов Ернур
Қайнар Академиясының магистранты*

Құқық қолдану және оның жеке адамның құқықтарын қамтамасыз етудегі рөлі

Аңдатпа

Мақалада құқық қолдану және оның жеке адамның құқықтарын қамтамасыз етудегі рөлі туралы өзекті мәселелер қарастырылған. Құзыретті субъектілердің қызметінің нақты түрі ретінде құқық қолдану жалпыланған сипаттамасы келтірілген. Әр түрлі тарихи кезеңдер авторларының шығармашылығында осы ұғымның қалыптасуы көрсетілген. Қазіргі уақытта заңнамада әр түрлі тіркестердегі «қолдану» термині белсенді қолданылып жүргені атап өтілді. Ең жақсы бекітілген доктриналық ережелерге сүйене отырып, құқық қолдану туралы анықтама қалыптастырады. Қаралып жатқан істің күрделену дәрежесіне және құқық қорғау органының қызметкерінің мүмкіндіктері ауқымына байланысты механикалық және шығармашылық

құқық қолдану жүзеге асырылады. Құқық қолдану функцияларын орындау режиміне сәйкес, құқық қолдану қызметі реттеуші және қорғаушы бола алады. Жеке тұлғаның құқықтарын жүзеге асыру механизмінің ерекшеліктерін ескере отырып, факультативті, сонымен қатар міндетті құқық қолдану жүзеге асырылады. Қазіргі заманғы мемлекеттің адам құқықтары жүйесінде құқық қолдану жалпыға міндетті мінез-құлық нормаларын маңызды және объективті қажетті құралдарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: заң, құқық, құқық қолдану, заңды қолдану, құқық қолдану қызметі, заңды жүзеге асыру, билік.

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы правоприменения и его роли в обеспечении прав личности. Статья содержит обобщенную характеристику правоприменения как специфичной разновидности властной деятельности компетентных субъектов. Показаны некоторые особенности становления и смыслового наполнения указанного понятия в работах авторов разных исторических периодов. Отмечается также, что в настоящее время термин «применение» в различных сочетаниях достаточно активно используется в законодательстве. Формирует определение правоприменения, основанное на наиболее установленных доктринальных правилах. Предложена классификация правоприменения. В зависимости от степени сложности рассматриваемого дела и диапазона возможностей правоприменителя выделяется механическое и творческое правоприменение. По режиму выполнения правообеспечительных функций правоприменение может быть регулятивным и охранительным. С учетом особенностей механизма реализации прав личности выделяется факультативное, а также обязательное правоприменение. В правозащитной системе современного государства правоприменительная деятельность выступает одним из важнейших и объективно необходимых средств перевода общеобязательных нормативов поведения в практическую плоскость.

Ключевые слова: закон, право, применение права, применение закона, правоприменительная деятельность, исполнение закона, власть.

Abstract

The article discusses topical issues of law enforcement and its role in ensuring the rights of the individual. The article contains a generalized description of law enforcement as a specific type of power activity of competent subjects. Some features of the formation and semantic content of this concept are shown in the works of authors of different historical periods. It is also noted that at present the term "application" in various combinations is actively used in legislation. Forms a definition of law enforcement based on the most established doctrinal rules. A classification of law enforcement is proposed. Depending on the degree of complexity of the case under consideration and the range of possibilities of the law enforcement officer, mechanical and creative law enforcement is distinguished. According to the mode of execution of law enforcement functions, law enforcement can be regulatory and protective. Taking into account the peculiarities of the mechanism for the realization of individual rights, optional, as well as mandatory law enforcement is highlighted. In the human rights system of a modern state, law enforcement is one of the most important and objectively necessary means of translating generally binding norms of behavior into a practical plane.

Key words: law, law enforcement, application of the law, execution of the law, power

Тұтастай алғанда құқықтық жүйе және оның құрамдас бөлігі ретіндегі адам құқықтары жүйесі, «Құқық (объективті және субъективті) табиғатынан соншалықты, оны адамдар

қызметінде жүзеге асыруды талап етеді. Нақты тәртіптегі қоғамдық қатынастар туындаған заң өзінің жүзеге асуын дәл сол қатынастардан табуы керек» [1, 127 б.].

Іс жүзінде нормаларда бекітілген мінез-құлық ережелері әрқашан нақты қоғамдық қатынастарда қамтыла бермейді. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу жөніндегі міндеттемелерді немесе осы құқықтар мен бостандықтарға сәйкес келетін міндеттемелерді қамтитын нұсқаулар әрқашан орындала бермейді.

Сондай-ақ, құқығы бар субъект оның заңды құқығын бұзуға немесе оның құқығын бұзумен байланысты емес себептер бойынша пайдалана алмайтын жағдайлар бар. Бұл құқығы бар адамның осы құқықты растайтын фактілер анық емес екендігіне және тексеруді талап ететіндігіне, сондай-ақ тиісті дәлелдемелердің болуына байланысты оны жүзеге асыруға мүмкіндігі болмаған кезде орын алуы мүмкін. Мысалы, қайтыс болған адамның көп жағдайда зейнетақы немесе мұра алу үшін негіз болып табылады. Егер бұл адамның асырауында болу фактісін растайтын даусыз дәлелдері болмаса, онда ол құқық қорғау режимінде белгіленіп, расталуы мүмкін.

Ю.И.Гревцовтың дұрыс ескертуіне сәйкес, құқық жүйесін дамытушы фактор ретінде құқық қорғау органдарын бағаламау, «заңдарды дайындау мен қабылдау процестері өзін-өзі және өзін-өзі қамтамасыз ете бастайды, құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың нақты мәселелерін шешуді одан әрі болашаққа итермелеу. Бұқаралық сананың стереотипі мұндай режимді оңай қабылдайды, өйткені оған жеке немесе топтық күш қажет емес. Нәтижесінде, қабылданған және, сапалы заңнамалық актілердің көпшілігі, «кітаптардағы құқықтардан» басқа ешнәрсе болып қалмайды, яғни адресаттарын тап пайды, нақты қоғамдық қатынастарда жүзеге асырылмайды» [2, 116-117 б.].

Осы және басқа да көптеген жағдайларда, «заңдарды қолдану» ұғымдарына заңдық анықтама берілмегенімен, бұл сөз болып отырған контекстен әр түрлі тәсілдер мен формалардан туындайтыны сөзсіз. нормативтік құқықтық нұсқамаларды іс жүзінде жүзеге асыру. Алайда, отандық құқық теориясы жасаған қазіргі терминологияда бұл құбылыс «құқықты жүзеге асыру» ретінде белгіленді. Осылайша, әртүрлі түсініктерге ие болатын ұғымдардың белгілі бір қабаттасуы бар.

Осы мағынада заң ғылымында «заңды қолдану» терминінің пайда болу тарихы индикативті болып табылады. Сонымен, ол Н.М.Коркуновтың «Құқықтың жалпы теориясы туралы дәрістер» атты классикалық еңбегінде қолданылады, оның 4-кітабының III тарауы «Позитивті заңды қолдану» деп аталады. Осыған қарамастан, бұл жұмыста «заңды қолдану» ұғымы ашылмаған. Шын мәнінде, Коркунов құқық қолдану процесінің өзін зерттемейді, тек оның кейбір шарттарын атап көрсетеді, олар: құқық көздерін сынау, жанжалдарды шешу ережелерінің болуы, заңды фактілердің болуы және т.б [3, 425 б.].

Н.А.Гредескулдің еңбектерінде заң нормаларын іс жүзінде жүзеге асыруды білдіретін тағы бір термин ұсынылған, атап айтқанда, «заңның орындалуы», ол мойынсұнушылықтың салдарынан пайда болады; өз кезегінде, «заңға бағыну, психологиялық процесс ретінде және дәл идео-моторлық әрекет ретінде, бір-бірінен мүлдем айқын ажыратылатын екі бөлікке бөлінеді: 1) идеялардың жұмысымен толтырылған бөлік, және 2) қозғалтқыш, ерікті бөлім, немесе ақыл мен ерік жұмысы» [4, 43 б.].

Ф.В.Тарановскийдің «Құқық энциклопедиясында» екі термин де кездеседі - «заң қолдану» да, «құқық қолдану» да. Бұл ғалым үшін олардың бөліну критерийі әбден ерекше: ол заңды қолдануды белгілі бір жағдайға байланысты белгілі бір норманың мазмұнын сіңірудің логикалық процесі деп атайды, ал заңды жүзеге асыру - ерік-жігерлі немесе моральдық құқықтық норманың өмірге өту процесі. Басқаша айтқанда, Ф.В.Тарановский құқықты жүзеге асырудың сәйкесінше интеллектуалды және ерікті жақтарын белгілеу үшін екі түрлі термин қолданады [5, 242-243 б.].

Кеңестік заң ғылымында құқық қолдану туралы ең сенімді түсіндіруді А.С.Пиголкин ұсынды. Оның көзқарастары бойынша заңды қолдану тек өз кезегінде «үстем тапқа немесе адамдарға қажет жағдайларды бейнелейтін құқықтық идеалды модельдерді трансформациялау процесі ретінде анықталған заңды жүзеге асырудың ерекше жағдайынан басқа ештеңе емес (дамыған социализм қоғамында) практикалық шындыққа, қазіргі қоғамдық қатынастар жүйесіне ». Заңды жүзеге асыру, А.С.Пиголкиннің пікірінше, құқықтық қатынастар шеңберінде де, олардан тыс жерлерде де болуы мүмкін (мысалы, тыйымдарды ескере отырып). Өз кезегінде құқықты жүзеге асыруды құқықтық қатынастардың пайда болуымен не субъектілердің формальді теңдігімен және автономиясымен, не тараптардың біреуінің билік өкілеттігінің болуымен байланыстыруға болады. Сонымен, «құқық қолдану заңдық қатынастардың туындауын заңмен байланыстыратын заңды факт ретінде императивті рецепт, яғни құқықтық акт пайда болатын жерде орын алады және мемлекет немесе басқа уәкілетті орган шығарады» [6, 9 б.].

С.С.Алексеевтің пікірі бойынша «заңды қолдану» терминінің пайда болуы заңды жүзеге асыру құбылысын дифференциалды қарастыру қажеттіліктерімен дәл байланысты болды: құқықты жүзеге асыруды жалпы теориялық зерттеудің белгілі бір кезеңдерінде қажет болды таза ұйымдастырушылық тұжырымдаманың шеңберінен шығып, жай ғана құқықтық нормаларды жүзеге асыруды ұйымдастырумен байланысты емес, тек құқықтық реттеу процесінде құзыретті органдардың мемлекеттік-билік функцияларын білдіретін қызметті оқшаулау. Осы қажеттілікті туындатқан себептердің ішінде ғалым мыналарды атап өтті: адвокаттар қызметінің кәсіби аспектілерімен байланысты маңызды арнайы құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық мәселелер дәл заңдарды қолдану процесінде туындайды - құзыреттің арнайы қызметі мемлекеттік билік өкілеттіктері негізінде заңның орындалуын қамтамасыз ететін органдар [7, 585 б.].

Құқық қолдану даулы мәселелерінің бірі дәл оның пәндік құрамымен байланысты. Жалпы, биліктің иесі ғана заңды қолдану субъектісі бола алады деген көзқарас қалыптасқанымен, ол біраз сынға ұшырады. Бұл М.С.Строговичтің ұстанымы еді: «Заңды қолдану тек мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың құзыретіне жатады деп сену дұрыс болмас, ал азаматтар тек заң нормаларын сақтауға және орындауға шақырылады, бірақ қолдануға болмайды оларды. Әрине, құқықтың барлық нормаларын азаматтар қолдана бермейді, тек жоғарыда айтылғандай азаматтардың өздері заң, олардың бір-бірімен және мемлекеттік органдармен және қоғаммен қарым-қатынастарының кейбір мәселелері негізінде шешім қабылдауға мүмкіндік беретіндері ғана қолданылады. ұйымдар. Сонымен, егер екі адам некеге тұрса, олар отбасы заңнамасының тиісті нормаларын қолданады, ал некені тіркейтін АХАЖ қызметкері де отбасылық құқық нормаларын қолданады, бірақ материалдық норманы емес, процессуалдық норманы қолданады» [8, 127 б.].

Осыған қарамастан, қолданыстағы заңнаманың бұрын келтірілген сілтемелермен расталатын биліктің қызметі ретінде заңнаманы қолдануға жалпы қабылданған көзқарас, оның контекстінен заңды қолдану субъектілері дәл қуат тасымалдаушылары; азаматтардың өз құқықтарын жүзеге асырудағы дербес әрекеттеріне келетін болсақ, онда оларға қатысты «заңды жүзеге асыру» немесе «заңды пайдалану» ұғымдары қолданылады.

Сонымен бірге, қазіргі жағдайда мемлекеттің тек құқық берілген құрылым ғана болмағандықтан ғана, құқық қорғау органдарына монополияға ие болмайтынын ерекше атап өткен жөн. Заңды қолдану бойынша өкілеттіктер тек жергілікті өзін-өзі басқару органдарына ғана емес, сонымен қатар заңды тұлғалардың басқару органдарына да тиесілі, өйткені, мысалы, еңбек заңнамасы негізінде өзінің қызметкеріне тәртіптік жаза қолданатын кәсіпорын басшысының қызметі құрылымдық және функционалдық жағынан мемлекеттік органның әрекеттерінен ерекшеленбейді.

Қазіргі әдебиетте құқық қолдану мәні идеясы тікелей құқықтық ойлаудан туындайтыны дұрыс атап көрсетілген. Сонымен, егер біз құқық құбылысын тар позитивизм рухында, нормалардың жабық жүйесі ретінде түсінетін болсақ, онда құқық қорғау органдары «жеке нормативтерді жалпы нормалардан шығаруға келіп тіреледі, ал заң ғылымының басты міндеті - бұл ең дәл түсіндіру ережелер, нормативтік актілерде көрсетілген»; егер құқықтың қазіргі жағдайын ескере отырып, бұл заңдық принциптер жетекші рөл атқаратын ашық жүйе ретінде түсінілсе, онда құқық қолдану бірінші кезекте шығармашылық қызмет ретінде қарастырылуы керек [8, 58-60 б.]

Құқық қолдану қызметінің мәнін одан әрі нақтылау үшін оны қолданыстағы заңнаманы жүзеге асырудың нысандарымен салыстыру керек, олар: сәйкестік - тыйым салуды бұзудан бас тарту; орындау - міндетті нормаға сәйкес әрекет; пайдалану - бұл заңды рұқсатқа негізделген әрекет.

Билік дегеніміз - бұл ең алдымен бір нәрсеге тиімді әсер ету мүмкіндігі. «Билік, - деп атап көрсетеді А.Кожев, - қозғалыс, өзгеріс, әрекет болған жерде ғана болады (нақты немесе ең болмағанда мүмкін) ... Билік мәні бойынша белсенді, енжар емес». Осыған байланысты, ең алдымен, «қолдану» сөздің өзі мағынасында пассивтілікпен үйлеспейтіндігіне, сондықтан әрекетсіздік түрінде орын алмайтындығына назар аударылады [9, 15 б.]

Сонымен келесі қысқаша анықтаманы тұжырымдауға болады: құқық қолдану - бұл биліктің негізінде заңды белсенді қолдану. Бұл түсіндіру, әрине, басқа анықтамаларды жоққа шығармайды; атап айтқанда, бұл С.С.Алексеевке тиесілі нұсқаға толық сәйкес келеді: «Құқықты қолдану, егер біз оған терең құқықтық сипаттама берсек, бұл заңсыз істерді шешуге бағытталған және нәтижесінде сот ісін шешуге бағытталған империялық жеке заңды қызмет» [10, 321 б.]

Осы зерттеу аясында қолданылатын терминология біраз түсіндіруді қажет етеді.

Шындығында, қазіргі монографиялық және оқу әдебиеттерінде заңның мәжбүрлі орындалуын сипаттау кезінде олар әр түрлі терминдермен жұмыс істейді. Көбінесе олар «құқық қолдану», «заңды қолдану» сияқты тұжырымдамаларды қолданады. Осы анықтамалардың өзара байланысы туралы сұрақ туындауы мүмкін.

Тиісті әдебиеттерді талдау көрсеткендей, жоғарыда келтірілген сөздік белгілер, әдетте, тәуелсіз семантикалық жүктеме көтермейді. Іс жүзінде біз бір құбылыстың (тұжырымдаманың) әртүрлі терминологиялық белгіленімдері туралы айтып отырмыз. Атап айтқанда, заң қызметі саласындағы белгілі сарапшы В.Н.Карташов құқық қорғау органдарының әлеуметтік құндылығы мен даму заңдылықтарын талдағанда терминдерді қолданады. «Құқық қолдану қызметі» және «құқық қолдану» синоним ретінде [11, 141-142 б.]. «Кеңес мемлекетіндегі құқық қолдану қызметі» атты ұжымдық монографияның авторлары жоғарыда аталған терминдердің барлығын (құқық қолдану, заңды қолдану, құқық қолдану қызметі) баламалы терминдер ретінде қолданады. Осындай жағдай басқа шығармаларға да тән [12, 18-23 б.]

Бұл тәсіл де осы зерттеудің негізі болып табылады. Көбіне құқық қолдану қызметі құқықтық дауларды шешу қызметінде көрінеді. Әрине, бірқатар жағдайларда құқық қолдану басқа жағдайларда да, дау болмаған кезде де мүмкін болады, дегенмен, тұтастай алғанда, бұл нұсқа тек екінші реттік болып табылады және құқық қорғау органдарының негізгі сипаттамаларына жатпайды.

Ішкі құрамы бойынша құқық қолдану дегеніміз - интеллектуалды (істің нақты жағдайларын белгілеу, құқықтық нормаларды іздеу және түсіндіру) және еріктік сипаттағы (іс бойынша шешім қабылдау және оны орындау) операциялар ауысып отыратын процесс.

И.Кант бұл процесті үш элементті қамтитын логикалық диаграмма түрінде ұсынды: үлкен алғышарт - заңның үстемдігі; кішірек алғышарт - заңға сәйкес әрекет ету талабы; қорытынды - шешім (үкім) [13, 234 б.].

«Құқықтық шешімді талап ететін нақты жағдайларды анықтау, - деп атап өтті В.М.Горшенев пен П.Е.Недбайло, - олардың сенімділігі мен заңдық маңыздылығын анықтаудан тұрады. Осыдан кейін құқықтық жүйеден құқықтық салдарды осы фактілермен байланыстыратын ережені тауып, оның дұрыстығына көз жеткізу керек. Норманы жергілікті өкілді немесе атқарушы органдар немесе саланы басқару органдары шығарған жағдайларда, оның заңға сәйкестігін тексеру қажет. Барлық жағдайда, сіз таңдалған норманың белгілі бір уақытта және белгілі бір аумақта әрекет ететіндігіне көз жеткізіп, оның белгілі бір адамдар мен ұйымдардың шеңберіне таралуын тексеріп отыруыңыз керек [14, 19 б.].

Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының когнитивті құрамы бірінші кезектегі және іргелі маңызға ие, өйткені ол қабылданатын шешімнің дұрыстығын анықтайды.

Осыған байланысты құқық қорғау органдарының когнитивті компонентінің сенімділігі критерийлері туралы мәселе шешуші маңызға ие. Мұны, атап айтқанда, В.С.Нерсисянц атап көрсеткен: «істің нақты жағдайларын анықтау (жинау), зерттеу және анықтау осы мән-жайлар туралы объективті шындыққа қол жеткізудің жалпы талаптарына сәйкес жүргізілуі керек және сонымен бірге зерттелетін фактілердің құқықтық қасиеттері, сипаттамалары мен мағыналары туралы дерексіз емес, нақтылы заңды маңызы бар объективті шындыққа жету үшін уақыт, оларды заңдық зерттеудің арнайы мақсаттарына, міндеттеріне, нысандары мен құралдарына сәйкес [15, 486 б.].

Қазіргі заңнамада, кеңестік заңдардан айырмашылығы, құқық қолдану шешімдерінің қажетті сапасы ретінде шындықтың белгілері жоқ, бұл белгілі бір дәрежеде құқық қолдану субъектілеріне сәйкес келмейді. Объективті шындық қағидатын қылмыстық іс жүргізу заңнамасына қайтаруға бағытталған заманауи заңнамалық бастамалар, олардың түсініксіздігіне қарамастан, құқық қолдану туралы білім стандарттарын заң жүзінде шоғырландыру қажеттілігін көрсетеді.

Адам құқықтарын қорғау механизмінің құрылымында және сәйкесінше қоғамның адам құқықтары жүйесінде заңды қолдану орталық орындардың бірін алады. Бұл нақты әлеуметтік шындыққа емес, міндеттілік саласына қатысты идеалды модель ретіндегі адам құқығының табиғатына байланысты. Сондықтан адам құқықтарын дерексіз талаптардан нақты әлеуметтік практикаға айналдыру үшін ерекше күш қажет.

В.Д.Зоркин: «Құқық қолдану тек нормативті зат есімнің заңды сын есімі ретінде қарастыруға болмайды. Құқық қорғау органдарынсыз ереже шығару өлі заңды туғызады, демек, бұл ақаулы, сапасыз ереже жасау, өйткені жұмыс істемейтін заң, қатаң түрде, құқық емес» [16, 20 б.].

Т.М.Пряхина мен Е.В.Розанова құқық қолдану практикасын сот әлеуметтік шындық қажеттіліктеріне қатысты айтқан құқық ретінде қарастырады. Олардың пікірінше, құқық қолдану практикасы - бұл құқық нормаларының шындығы туралы сұраққа жауап, заң шығарушының құқықтық актіні қолдану процесінде ерік-жігерін ашады. «Заң шығарушының еркінің мәтіндік көрінісінің өзгермейтіндігімен», - деп атап өтті Т.М.Пряхина мен Е.В.Розанова, - ол жаңарып, дамып келе жатқан әлеуметтік шындықтармен және қолданыстағы заңдармен байланыста толықтылық пен жан-жақтылыққа ие болады» [17, 84-85 б.].

Заң шығарушының еркі, деп атап өтті Н.М.Коркунов, іс жүзінде ішкі істер органдарының қызметкерлерінің санасынан өтіп, іс жүзінде сынған, сондықтан белгілі бір дәрежеде өзінің бастапқы бағытынан ауытқып отыр. Және бұл, оның ойынша, қажет зұлымдық емес, позитивті, сөзсіз жақсылық. Заң шығарушының ерік-жігерінің қоғамдық санадағы осындай сынуының арқасында ғана заңдылық озбырлық пен деспотиядан ерекшеленеді, заң

мен бостандықты қамтамасыз етуге қызмет етеді. Егер заңдылықты жалпы құқық нормалары түрінде көрсетілген билеушінің ерік-жігерінің сөзсіз үстемдігі деп санасақ, онда «заңды» және «ерікті» тәртіптің арасындағы айтарлықтай айырмашылықты табу жұмыс істемейді. Бұл тәсіл Еуропалық конвенцияның ережелері өздігінен емес, оларды Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот түсіндіретін және қолданатын түрінде ғана болатындығы туралы басым түсінікке сәйкес келеді.

Атқарушылық шешім заңды факт ретінде әрекет етеді, бұл тіпті оның «акт» ретінде анықталуынан-ақ көрінеді. Оның үстіне, белгілі бір жағдайдың сипатына қарай, бұл оның адресаттары үшін ғана емес (мысалы, сот процесінің тараптары), сонымен қатар қоғамдық қатынастардың басқа қатысушылары үшін де (мысалы, мемлекеттік органдар). Құқық қорғау органының қызметкері істің нақты мән-жайларын тексереді, олардың құқықтық салдарын анықтайды және тиісті түрде жасалған заңды маңызы бар қорытынды жасайды. Осы тұжырымның формальді сенімділігі құқық қолдану актісінің құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына, яғни заңды фактінің салыстырмалы түрде тәуелсіз (сот тергеу жүргізген нақты жағдайлардан) негіз ретінде әрекет ету мүмкіндігін ұсынады. Осылайша, құқық қорғау органының қызметкерінің шешімі міндетті түрде құқықтар мен міндеттердің бар-жоғын анықтайды.

В.В.Лазарев дұрыс атап көрсеткендей, бірқатар жағдайларда құқық қолдану заң шығарушы мекемеге өте қажет қосымша болып табылады: «Заң шығарушы көбінесе жалпы (бағалаушы) ұғымдарды пайдаланады, объективті түрде өз еркін толықтай білдіре алмайды. . Ол құқық қолдану практикасы барысында норманың табиғи дамуы туралы есептейді. Шындығында, заң шығарушының нұсқауымен (тікелей немесе жанама) сот оны қолдану барысында норманы нақтылауға мәжбүр» [18, 94-95 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Явич, Л. С. *Сущность права: Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л. С. Явич. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. — 207 с.*
2. Гревцов, Ю. И. *Социология права: курс лекций / Ю. И. Гревцов. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. — 312 с.*
3. Коркунов, Н. М. *Указ и закон / Н. М. Коркунов. — СПб.: тип. М. М. Стасюлевича, 1894. — VIII, 408 с.*
4. Гредескул, Н. А. *К учению об осуществлении права: Интеллектуал, процесс, требующийся для осуществления права : социально-юридическое исследование / Н. А. Гредескул. — Харьков : тип. А. Дарре, 1900. — 235 с.*
5. Тарановский, Ф. В. *Энциклопедия права : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по юрид. специальностям / Ф. В. Тарановский. — 3-е изд. — СПб.: Университет, 2001. — 552 с.*
6. Пиголкин, А. С. *Понятие правоприменения и его место в механизме социального регулирования / А. С. Пиголкин // Правоприменение в Советском государстве / Е. В. Болдырев, С. Н. Братусь, А. Б. Венгеров, Л. Д. Воеводин и др. ; отв. ред.: И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко. — М.: Юрид. лит., 1985. — С. 5—38.*
7. Алексеев, С. С. *Собрание сочинений : в 10 т. / С. С. Алексеев. — М.: Статут, 2010. — Т. 3 : Проблемы теории права: курс лекций. — 782 с.*
8. Строгович, М. С. *Социалистическая законность и применение советского права / М. С. Строгович // Избранные труды : в 3 т. — М.: Наука, 1990. — Т. 1. Проблемы общей теории права. — 304 с.*
9. Кожев, А. *Понятие власти / А. Кожев. — М.: Праксис, 2007. — 192 с.*

10. Алексеев, С. С. *Общая теория права : курс в 2 т. / С. С. Алексеев.* — М. : Юрид. лит., 1981. — Т. 1. — 359 с.
11. Карташов, В. Н. *Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов.* — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1989. — 218 с.
12. *Правоприменение в Советском государстве / Е. В. Болдырев, С. Н. Братусь, А. Б. Венгеров, Л. Д. Воеводин и др. ; отв. ред.: И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко.* — М. : Юрид. лит., 1985. — 304 с.
13. Кант, И. *Метафизика нравов / И. Кант // Сочинения : в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.* — М. : Мысль, 1965. — Т. 4. — Ч. 1. — 544 с.
14. Горшенев, В. М. *Процессуальная форма и ее социально-юридические возможности в социалистическом обществе / В. М. Горшенев, П. Е. Недбайло // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под ред. В. М. Горшенева, П. Е. Недбайло.* — М. : Юрид. лит., 1976. — С. 7—53.
15. Нерсесянц, В. С. *Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов и факультетов / В. С. Нерсесянц.* — М. : Норма, 2001. — 539 с.
16. Зорькин, В. Д. *Правоприменение как стратегическая проблема / В. Д. Зорькин // Право и правоприменение в России: междисциплинарные исследования / под ред. В. В. Волкова.* — М. : Статут, 2011. — С. 15—24.
17. Пряхина, Т. М. *Решения Европейского суда по правам человека в правовой системе России / Т. М. Пряхина, Е. В. Розанова // Вестник МГПУ. Серия «Юридические науки».* — 2010. — № 2 (6). — С. 80—87.
18. Лазарев, В. В. *Нормативная природа судебного прецедента / В. В. Лазарев // Журнал российского права.* — 2012. — № 4. — С. 92—99.

*Керімше Сымбат Керімшеқызы
Қайнар Академиясының магистранты*

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселесі

Аңдатпа

Мақала заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы мәселесіне арналған. Автор жеке тұлғалармен қатар заңды тұлғаларға қылмыстық жауаптылықты енгізу, соның ішінде экологиялық қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық енгізу мәселелері бойынша өз пікірлерін негіздеп берген.

Түйін сөздер: экологиялық қылмыстар, қылмыстық жауаптылық, заңды тұлғалар, заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы.

Аннотация

Статья посвящена вопросу уголовной ответственности юридических лиц. Автор обосновал свое мнение по вопросам введения уголовной ответственности как физических лиц, так и юридических лиц, в том числе уголовной ответственности за экологические преступления.

Ключевые слова: экологические преступления, уголовная ответственность, юридические лица, уголовная ответственность юридических лиц.

Abstract

The article is devoted to the issue of criminal liability of legal entities. The author substantiated his opinion on the introduction of criminal liability for both individuals and legal entities, including criminal liability for environmental crimes.

Key words: environmental crimes, criminal liability, legal entities, criminal liability of legal entities.

Қазақстандағы және ТМД елдеріндегі қылмыстық құқықтық реформаны жүзеге асыру барысындағы талқыланатын өзекті мәселелердің бірі – заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігі. Олардың ел экономикасын көтеріп, маңызды әлеуметтік мәселелерді шешудегі ерен еңбегін ерекше атап өтуіміз қажет. Заңды тұлғалар қоғамдық қатынастардың жеке басты субъектісі ретінде айрықша мәртебе алған болатын. Соған сәйкес қоғам мен мемлекетте өтіп жатқан саяси және құқықтық үрдістерге де белсене қатысады.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың латенттілігіне айыпты адамдарды анықтаудың қиындығы да себеп болып отыр, себебі көптеген жағдайларда бұл қылмыстар көбінесе ұзақ уақытқа созылады. Осы уақыттың ішінде бірнеше басшы ауысып, нәтижесінде нақты адамға айып тағуда қиындықтар туады. Бірқатар басқа мемлекеттердің заңдарында осыған ұқсас жағдайларда экономикалық немесе экологиялық қылмыс жасағаны үшін заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілікке тартылуы қарастырылған. Бұл мәселе қазір заңды күші бар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодекс қабылданған кезде талқыланып, әртүрлі пікірлер айтылды. Алайда заңды тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тарту институты енгізілмеді [1].

Адамдардың денсаулығына және қоршаған ортаға залал келтірген (мысалы, жануарлар өлімі, ормандарды жою және т.б.) және абайсызда болса да, адам өліміне апарып соққан әрекет үшін жауаптылық тек қылмыстық-құқықтық тәртіпте туындауы тиіс. Заңды тұлғаларды қылмысы үшін әкімшілік жауаптылыққа тартатын болсақ, онда қоғамға қауіптіліктің дәрежесі теңестіріледі. Ал бұл көзқарас дұрыс емес.

А.В. Наумов заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы туралы өз ойын былайша білдіреді: «Батыс (әсіресе Еуропа) экологиялық мәселелерді жалпы түсіну және оған құқықтық тұрғыдан көңіл бөлу жағынан бізден озық кетті. Егер біз экологиялық қылмыстармен күрестің құқықтық бастаулары туралы сөз қозғайтын болсақ, онда заңды тұлғаларды қылмыстық құқық тұрғысынан да қарастыру керек. Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы нарықтық экономикалы елдерде тегіннен-тегін пайда болған жоқ. Егер біз меншіктің мемлекет қарауынан алынатындығы жайлы дұрыстап ойланатын болсақ, онда заңды тұлғалардың қылмыстық құқықтағы жауаптылығы бізде де сөзсіз қабылдануы тиіс» [2, 252 б.].

С.Г. Келинаның пікірінше, - тиісті заңды тұлғаның басшысын қылмыстық жауаптылыққа тарту объективті айыптаумен байланысты болып табылады. Мұндай тұлғалар заңды тұлғаның заңсыз әрекеттерін біле тұра (мысалы, өндіріс қалдықтарын өзенге ағызу), оны өз күшімен тоқтата алмауы мүмкін [3, 52 б.].

Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын қылмыстық құқыққа енгізгеннен кейін, бұл жаңа институт басқа институттарға қайшы келмеуі тиіс. Кейбір авторлардың ойынша пікірінше қылмыстық құқықтың бір де бір институтын, қағидасын және нормасын заңды тұлғаларға қолдануға келмейді.

Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын енгізуге қарсы шыққандардың бұл мәселені қолдаушыларға қарсы қойылған аргументтерінің бірі былайша сипатталады: заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын енгізу және оны жазаға тарту қылмыстық құқықтың дәстүрлі қағидасы болып табылатын «әркім өзінің қоғамға қауіпті әрекеті үшін ғана жауаптылыққа тартылады» қағидасына қайшы келмей ме?

Бұл сұраққа Б.С. Никифоров былайша жауап береді: «Құқықтағы «тұлға» дегеніміз – тек «жеке тұлға» ғана емес; «жеке тұлға» тек қылмыстық құқықта ғана жауаптылық субъектісі болып табылмайды; жеке жауаптылық тек жеке тұлғаның жауаптылығы ғана емес. Бұл ойды одан әрі қарай жалғастырып жеке жауаптылық, оның ішінде қылмыстық құқықтағы, сонымен қатар заңды тұлғаның да жауаптылығы деп айтуға бірнәрсе кедергі келтіріп тұр».

Қылмыстық құқықтағы заңды тұлғаларға қатысты қолданылмайтын қағидалардың бірі - жеке кінәлілік қағидасы. Профессор У.С. Джекебаевтың пікірінше, «кінә - субъектінің өз әрекетіне және оның қоғамға қауіпті зардабына психикалық қатынасы. Мұндай кінә заңды тұлғаларға қатысты қолдануға келмейді. Заңды тұлғалардың кінәсі оның өкілдерінің кінәсі арқылы көрінуі керек. Ал, заңды тұлғаны құрайтын жеке тұлғалардың кінәлілігі заңды тұлғаның кінәлілігі болып табылуы тиіс».

Профессор А.Н. Ағыбаевтың ойынша, «заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығы жеке тұлғаның қылмыстық жауаптылығын жоққа шығарылмауын, бір қылмыс үшін қос жауаптылық көзделетінін білдіреді. Бұл қылмыстық құқықтың басты қағидаларының бірі – «бір қылмыс үшін ешкімді екі рет жауаптылыққа тартуға болмайтындығы» қағидасына қайшы келеді. Заңды тұлғаны қылмыс субъектісі ретінде тану нақты қылмыс жасаушыларды жауаптылықтан құтқарып қалады. Заңды тұлғаға шығарылған айыптау үкімі жеке тұлғаларға айыптау үкімінің шығарылмауына әкеп соқтырады. Сөйтіп, қылмыс субъектілерінің заң алдындағы теңдігі қағидасы бұзылады» [4, 50 б.]. Алайда біз А.Н. Ағыбаевтың жоғарыда келтірілген пікірімен келіспейміз. Өйткені, заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тартқан кезде бір қылмыс үшін заңды тұлға немесе жеке тұлға екі рет жазаланбайды. Жоғарыда атап өткендей заңды тұлғаны қылмыс субъектісі ретінде тану жеке тұлғаның жауаптылығын жоққа шығармайды. Ал заңды тұлғаларға айыптау үкімінің шығуы жеке тұлғаларды айыптау үкімінен құтқармайды.

Бізде заңды тұлғаларды қылмыс субъектісі ретінде тануды көптеген заңгер ғалымдар қолдайды. Бұл бағытты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің жобасын жасаушы кейбір авторлар да қолдады. Олардың пікірінше, бұл жаңа институт жауаптылықтың әділдігіне сәйкес келеді және кейбір жекелеген қылмыстармен күресудің тиімділігін арттырады.

Заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығының негіздерін белгілейтін дәл осындай норма Ресей Қылмыстық кодексінің жобасында да кездескен болатын. Сол кезде заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығының қарсыластарының бірі профессор Б.В. Волженкин (осы Кодекс жобасындағы) заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығының негіздері өте сәтсіз жасалғанын атап көрсетті [5, 61 б.]. Оның пікірінше, әңгіме заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы туралы болғанда, «кінә», «кінәлілік» сияқты психикалық мазмұндағы терминдерді қолдануға болмайды. Сонымен қатар ол Қылмыстық кодекстің мәтінінен заңды тұлға басқа біреудің әрекеті үшін жауап беретінін көреді. Оның ойынша, мұндай ереже орын алмауы керек. Осыған сәйкес бұл орын алып отырған қайшылықты ғалым былай шешеді: «Осы айтылғандардың нәтижесінде қылмыс субъектісі мен қылмыстық жауаптылық субъектісін ажыратқан жөн. Қылмысты тек жеке тұлғалар жасайды. Қылмыс құрамының барлық элементтері бар дәл осындай әрекет қана қылмыстық жауаптылықтың негізі болып табылады. Ал осындай әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылыққа жеке тұлғалармен қатар белгілі бір жағдайларда заңды тұлғалар да тартылуы мүмкін». Мұндай пікірді Қазақстанда У.С. Джекебаев та қолдайды [6, 73 б.]. Оның пікірінше, қылмысты тек жеке тұлға жасай алатындықтан, егер заңды тұлға қылмыс субъектісі ретінде танылса, онда заңды тұлға жеке тұлғаның кейбір әрекеттері үшін ғана жауаптылыққа тартылуы керек. Ал бұл әрекеттер қандай әрекеттер? Атап айтсақ:

а) егер әрекет заңды тұлғаның пайдасына жасалса;

б) оны заңды тұлғаның басшысы немесе өзге өкілетті тұлғасымен жасалса.

Жоғарыда көрсетілген өлшемдер негізінде біз төмендегідей сұрақтарға жауап табуымызға болады.

Біріншіден, қандай жеке тұлғалардың қоғамға қауіпті әрекеті заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығының негізі болып табылуы керек? Заңды тұлғалардың қылмысының арнайы субъектісі ретінде біз кімді қабылдауымыз керек? Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын қолдаушылардың арасында мұндай жауаптылық Қылмыстық кодекстің қай тарауында көрсетілуі керектігіне байланысты әзірге ортақ пікір жоқ. Сондықтан заңды тұлғалардың қылмысының арнайы субъектісі қылмысты саралаудың қажетті талабы емес, тек заңды тұлғаны қылмыстық жауаптылығының негізгі шарты ретінде көрінуде.

Екіншіден, корпоративтік қылмыстың арнайы субъектісі қандай мақсаттарда әрекет етуі тиіс? Мұндай мақсат ретінде жеке тұлғаның заңды тұлғаға пайда әкелу мақсатын түсінуіміз керек. Сонымен қатар мақсат қылмыстың субъективтік жағының міндетті белгісі болып табылатындықтан, ол Қылмыстық кодексте нақты көрсетілуі қажет. Осыған сәйкес корпорациялық қылмыстың мақсаты және бұл қылмыс түрінің арнайы субъектісі заңды тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тартудың қажетті шарты болып табылуы керек. Мұндай шешімнің мақсатқа сәйкестілігімен қатар қажеттілігі де бар, себебі Ресей Еуропа Кеңесіне кірген соң, шешімдерін осы Кеңестің ұсыныстарына сәйкес қабылдауға міндетті. Еуропа Кеңесінің қылмыстылық проблемалары жөніндегі Еуропалық комитеті Еуропа мемлекеттерінің заң шығарушыларына заңды тұлғаларды экологиялық қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылатын субъектілер деп тануды ұсынды. Бұл ұсыныс Ұлыбритания, Франция және т.б. мемлекеттердің заңдарында жүзеге асырылып үлгерді. Нью-Йорк штатының (АҚШ) Қылмыстық кодексінде корпорациялар мен басқа да заңды тұлғаларды экологиялық қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту қарастырылған[7, 17 б.].

Бұл институттың мәні - заңды тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін төмендегі негіздердің болуында:

- 1) кәсіпорынның қызметі барысында жасалатын құқық бұзушылықтар санының өсуі, сол арқылы жекелеген адамдар мен жалпы қоғамға елеулі зиян келтірілуі;
- 2) заңға қайшы келетін іс-әрекеттен пайда түсірген жағдайда жауапкершілік жүктеу қажеттілігі;
- 3) кәсіпорынды басқару құрылымы күрделі болғандықтан, жасалған қылмыс үшін жауапқа тартылуы тиіс нақты адамдарды анықтаудың қиындығы;
- 4) құқық бұзушылықтардың қайталануына жол бермеу үшін кәсіпорынның жеке адамға санкция қолдануының тиімсіздігі;
- 5) құқық бұзушылықтардың алдын алу және келтірілген залалды өндіріп алу мақсатында кәсіпорындарды заңсыз әрекеттері үшін жазалау қажеттілігі.

Жасаған әрекетінде (әрекетсіздігінде) қылмыстық нышандар құрамы байқалған нақты адамның анықталғанына немесе анықталмағанына қарамастан, кәсіпорын жауапкершілікке тартылуы тиіс. Егер қылмыс жасаған адам анықталса, оның жауапкершілікке тартылуы құқық бұзушылыққа жол берген заңды тұлғаны жауапкершіліктен босатпайды. Кәсіпорында басқарушы функцияларды жүзеге асыратын адамдар өз міндеттерін орындау барысында құқық бұзушылыққа алып келген тәртіпсіздік жасағаны үшін жауап беруі тиіс.

Егер құқық бұзушылықтың жасалуына кәсіпорын басқармасының қатысы жоқ болса және оның алдын кесу үшін қажетті шаралардың барлығы қабылдаған болса, кәсіпорынға жауапкершілік жүктелмеуі тиіс. Аталған ұсыныстарда «қатысты болу» ұғымы кең мағынада қолданылады. Егер кәсіпорын басқармасы құқық бұзушылық фактісі туралы біле тұра одан түскен пайданы қабылдаса, оның құқық бұзушылыққа қатысы бар болып саналады. Біздің

пікірімізше, бұл экологиялық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін жүктелетін жауапкершілік дәрежесін арттыруға мүмкіндік береді.

Заңды тұлғалардың келесі жауапкершіліктерін қосымша немесе басқалармен үйлестіре қарастыру туралы ұсынысқа да көңіл бөлген жөн:

1) қылмысты жасау барысында пайдаланылған немесе заңсыз әрекеттің нәтижесінде қолға түсірілген мүлікті тәркілеу;

2) кәсіпорынға белгілі-бір қызмет түрлерін жүргізуге тыйым салу;

3) қаржылық айрықша құқықтар мен жәрдем ақшалардан айыру;

4) тауарлар мен қызметтерді жарнамалауға тыйым салу;

5) лицензиясын қайтарып алу;

6) басқарушыларды қызметінен босату;

7) сот органдарының уақытша басқарманы тағайындауы;

8) кәсіпорынды жабу;

9) компанияны тарату;

10) өтемақыны өндіріп алу және (немесе) зардап шеккендердің бұрынғы құқықтық жағдайын қалпына келтіру;

11) бұрынғы күйін қалпына келтіру;

12) санкция салу немесе басқа да шаралар туралы шешімді жариялау.

Құқық бұзушылықтың түрі және келешекте құқық бұзушылықтардың алдын алу қажеттілігі қылмыстық санкциялардың қолданылуын талап еткен жағдайда кәсіпорын қылмыстық жауапкершілікке тартылуы қажет. Оның үстіне, осы Ұсынысты жасаған сарапшылар ерекше айтып өткендей, айыптың дәстүрлі концепцияларын ескермей, әлеуметтік айыпқа негізделген жауапкершілік жүйесін қолдану қажеттілігі тууы мүмкін.

Н.Е. Крылов айтқандай, Франция заңдарына сәйкес заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігі қосымша (заңды тұлғалардың орнына емес, тек қана солармен қатар), дәлелденген (қылмысты заңды тұлғаның пайдасына оның басшысы немесе өкілі жасаған болуы тиіс) және арнайы (заңда немесе қаулыда арнайы қарастырылған жағдайларда) болып табылады [8, 53 б.].

Осы проблема жөнінде шетелдік зерттеулерде заңды тұлғалар үшін қылмыстық жауапкершілікті қолданудың дәйектемесі ретінде келесі дәлелдер келтіруге болады:

- қылмыстық-құқықтық санкциялардың әкімшілік шараларға қарағанда тиімдірек болуы;

- қызметкерлердің бірі қылмыстық жауапкершілікке тартылғанына қарамастан корпоративтік қатынастардың арқасында қалыптасқан жағдайда да өзгермейтін әрекеттері үшін жұмыскерге айып тағылмауы;

- әкімшілік немесе азаматтық-құқықтық жауапкершілікті қолданған жағдайға қарағанда, қылмыстық санкцияларды қолданған кезде құқықтар мен еркіндіктер кепілдіктері көбірек сақталады;

- қылмыстық құқықта жеке адамға салынатын айыппұл мөлшері едәуір көп, сонымен бірге қылмыстық жауапкершілік қолданылған жағдайда корпорацияның беделіне зиян келтіріледі.

- қылмыскерлерді іздестіруде тек қана қылмыстық істер бойынша халықаралық жәрдем көрсетіледі.

Сонымен қатар, кәсіпорынды басқарудың күрделі құрылымы құқық бұзушылыққа шын мәнінде қатысы бар адамдарды анықтауды қиындатады, ал көптеген жағдайларда оларды анықтау мүлде мүмкін емес. Кәсіпорынның жасалған құқық бұзушылық үшін жауапты қызметкері анықталған жағдайда да, оның жоғарғы басшыларының осы құқық бұзушылыққа қатысы барына тікелей дәлел табу қиынға соғуы мүмкін. Оның үстіне, әрбір нақты құқық

бұзушылық әртүрлі адамдардың жекелеген шешімдерінің, әрекеттерінің немесе әрекетсіздіктерінің нәтижесі болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда кәсіпорында құқық бұзушылықтың жасалуына жол бермеу үшін жеке адамға санкция қолдану тиімсіз болып табылады және де бұл кәсіпорынның басқармасын немесе оның мүшелерін бақылау жүйесін қайта қарастыруға мәжбүрлемейді.

Сонымен қорыта келе заңды тұлғаларға төмендегідей жазаларды қолдануға болады:

- айыппұл;
- белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан шектеу;
- заңды тұлғаның қылмыс деп танылған әрекетті жасау кезінде пайдаланылған барлық кәсіпорындарын жабу;
- мүлкін тәркілеу;
- заңды тұлғаның қызметін тоқтата тұру;
- заңды тұлғаны тарату.

Бүгінгі күні экологияға орасан зор зиян келтіріп отырған заңды тұлғалар үшін экологияны сауықтыратын іс-шараларды іске асырғаннан гөрі (ол шаралар өте қымбатқа түседі) осы құқық бұзушылықтар үшін көзделген және бірнеше есе арзанға түсетін әкімшілік айыппұлдарды төлей салған тиімді болып отыр. Егер Қазақстан Республикасында заңды тұлғалардың азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық жауаптылығымен қоса қылмыстық жауаптылығы енгізілетін болса, онда аталған келеңсіздіктер сап тыйылатыны хақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236> (өтініш берген күні: 01.09.2022)
- 2 Наумов А.В. Ресей Федерациясының қылмыстық құқығы. – Астана, Фолиант, 2001. -345 б.
- 3 Келина С.Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК РФ// Уголовное право: новые идеи. – М., ИГП РАН, 1994.
- 4 Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.
- 5 Волженкин Б.В. Экономические преступления. – Санкт-Петербург. Издательство “Юридический центр Пресс”, 1999.
- 6 Джекебаев У.С. Об уголовной ответственности юридических лиц // Известия НАН РК. Серия общественных наук. -1993. -№4.
- 7 Овчаренко Е.В. Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған «Уголовно-правовые и криминологические аспекты проблемы борьбы с загрязнением вод» авторефераты. -Краснодар, 1997 ж.
- 8 Крылов Н.Е. Основные черты нового Уголовного кодекса Франции. М. – 1996.